HISTORIA I TERAŹNIEJSZOŚĆ

PODRĘCZNIK • LICEUM I TECHNIKUM • ZAKRES PODSTAWOWY

2

WSiP

Spis treści

I. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1970–1980

1. Sytuacja na świecie w latach 70. XX w. • 6
2. Wzrost wpływów ZSRS w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej • 18
3. Polityka odprężenia • 26
4. Państwa niemieckie – współistnienie i stosunek do nazistowskiego dziedzictwa • 36
5. Polityka wschodnia Stolicy Apostolskiej • 46
6. Chiny i „państwowy kapitalizm" • 57
7. Neoliberalizm i nowa prawica • 64
8. Polska Rzeczpospolita Ludowa w czasach Edwarda Gierka (1971–1976) • 71
9. Kryzys gospodarczy i społeczny w Polsce w drugiej połowie lat 70. XX w. • 83
10. Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980 • 90

Powtórzenie • 100

II. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1980–1991

11. Powstanie Solidarności • 108
12. Stan wojenny w Polsce i jego następstwa • 120
13. Kryzys w ZSRS i państwach bloku wschodniego • 136
14. *Pierestrojka* w ZSRS i jej konsekwencje w krajach bloku wschodniego • 144
15. Przełomowy rok 1989 • 153
16. Jesień Narodów w Europie Środkowo-Wschodniej i rozpad ZSRS • 167
17. Transformacja gospodarczo-ustrojowa 1989–1990 • 185
18. Ku społeczeństwu obywatelskiemu • 199
19. Sprawiedliwość jako moralny fundament ładu społecznego • 212

Powtórzenie • 219

III. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1991–2001

20. Nowy ład światowy • 228

21. Zmiany na świecie na przełomie tysiącleci • 237

22. Integracja europejska • 249

23. Polska droga do demokracji 1991–2005 • 257

24. III Rzeczpospolita – konstytucyjne zasady ustrojowe • 267

25. Rzeczpospolita samorządna • 275

26. System prawny współczesnej Polski • 283

27. Prawa człowieka oraz ich ochrona w Polsce i na świecie • 293

28. Rozliczenie dziedzictwa PRL po 1989 r. • 303

29. Polska droga do NATO i Unii Europejskiej • 316

Powtórzenie • 327

IV. ŚWIAT I POLSKA W PIERWSZYCH DWÓCH DEKADACH XXI W.

30. Świat na początku XXI w. • 336

31. Wojna z terroryzmem w XXI w. • 346

32. Unia Europejska w XXI w. • 358

33. Rosja i jej ekspansja w XXI w. • 371

34. Polska na początku XXI w. • 382

35. Polonia i Polacy na świecie • 396

36. Zmiany kulturowe w świecie końca XX w. i początku XXI w. • 407

37. Społeczeństwo cyfrowe • 419

38. Media jako czwarta władza • 427

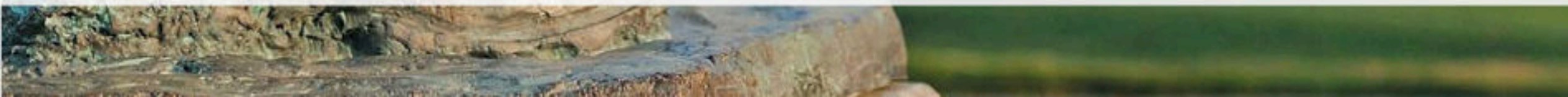
39. Nasza przyszłość • 434

Powtórzenie • 445

Indeks ważniejszych pojęć • 453

I. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1970–1980

- Rywalizacja ZSRS i USA o dominację na świecie w latach 70. XX w.
- Dwa państwa niemieckie – współistnienie i stosunek do nazistowskiego dziedzictwa
- Rola Kościoła katolickiego w świecie ogarniętym zimną wojną
- Przemiany gospodarcze w Chinach, USA i Wielkiej Brytanii na początku lat 80. XX w.
- Dekada Edwarda Gierka 1970–1980
- Narodziny opozycji demokratycznej w PRL 1976–1980

1 Sytuacja na świecie w latach 70. XX w.

KALENDARIUM	
Daleki Wschód	
1964–1973	amerykańska interwencja w Wietnamie
1968	ofensywa Wietkongu w Wietnamie Południowym (tzw. ofensywa Tet)
1973	układ pokojowy w Paryżu kończący amerykańską interwencję w Wietnamie
1975	zdobycie Sajgonu przez siły komunistyczne
1979	**I** • obalenie przez Wietnamczyków reżimu Pol Pota w Kambodży **II–III** • wojna chińsko-wietnamska
Bliski Wschód	
1973	**X** • wojna Jom Kipur początek kryzysu naftowego
1979	**IV** • proklamowanie Islamskiej Republiki Iranu

POJĘCIA: Wietkong ■ doktryna powstrzymywania ■ efekt domina ■ embargo ■ kryzys naftowy ■ afera Watergate ■ Czerwoni Khmerzy ■ rewolucja islamska ■ ajatollah

Świat na początku lat 70. XX w.

Na przełomie lat 60. i 70. XX w. zimna wojna weszła w nową fazę. Zarówno **Stany Zjednoczone**, jak i **Związek Sowiecki**, w obawie przed wywołaniem wojny światowej z użyciem broni jądrowej, **unikały bezpośredniej konfrontacji**. Przewagę nad przeciwnikiem starały się uzyskać za pomocą umacniania i poszerzania swoich wpływów politycznych i gospodarczych oraz stałego rozbudowywania własnych arsenałów. Zachowując pokój między sobą, supermocarstwa angażowały się w konflikty lokalne **w różnych regionach świata** (a nawet celowo je wywoływały), aby w ten sposób zaszkodzić przeciwnikowi, powstrzymać jego działania lub zdobyć korzystniejszą pozycję w danym regionie. Takie konflikty nazwano **wojnami zastępczymi** lub **konfliktami o niskiej intensywności**.

DOKTRYNY POLITYCZNE USA STOSOWANE W LATACH 60. I 70. XX W.

W polityce zagranicznej USA kierowały się trzema doktrynami i zasadami:
– **doktryną powstrzymywania**, ogłoszoną przez prezydenta Harry'ego Trumana pod koniec lat 40. XX w., zakładającą przeciwdziałanie USA ekspansji komunizmu na świecie za pomocą wszystkich możliwych środków;
– przekonaniem o istnieniu **efektu domina w Azji Południowo-Wschodniej**, czyli przekonaniem (m.in. prezydentów Johna Kennedy'ego i Lyndona Johnsona [czytaj: dżona kenediego i lyndona dżonsona]), że zwycięstwo komunizmu w Wietnamie Południowym może spowodować rozlanie się ideologii komunistycznej na inne kraje regionu;
– **doktryną realistycznego pokojowego współistnienia z ZSRS**, czyli uznaniem, że w sytuacji, kiedy obydwa supermocarstwa mają ogromne arsenały atomowe, muszą dojść do porozumienia i współistnieć, ponieważ nie mają innej alternatywy (alternatywą i jednocześnie groźbą jest zagłada atomowa).

Wojna w Wietnamie 1964–1973

Szczególne miejsce w polityce USA odgrywała Azja Południowo-Wschodnia, a zwłaszcza Wietnam. W 1954 r. kraj ten wyzwolił się spod panowania Francji, ale został podzielony na dwie części: północną ze stolicą w Hanoi, gdzie władzę sprawowali komuniści z Ho Chi Minhem (1890–1969; czytaj: ho szi minem) na czele, oraz południową ze stolicą w Sajgonie, rządzoną przez reżim autorytarny. Pod koniec lat 50. XX w. w Wietnamie Południowym zaczęła działać komunistyczna partyzantka, tzw. Wietkong. **Jej celem było obalenie władzy i zjednoczenie podzielonego kraju pod rządami komunistycznymi.** Partyzanci mogli liczyć na nieoficjalne wsparcie z Hanoi oraz krajów komunistycznych (w tym ZSRS i Chin). Rekrutów z północy oraz broń i wyposażenie transportowano dla Wietkongu tajnymi szlakami przez dżunglę (tzw. szlak Ho Chi Minha), z naruszeniem suwerenności Laosu i Kambodży.

W obawie przed rozszerzeniem się wpływów komunistycznych w Azji **prezydent John F. Kennedy na początku lat 60. skierował do Wietnamu Południowego amerykańskich doradców wojskowych**, którzy mieli szkolić siły południowowietnamskie i wspierać je w walce z partyzantami. Amerykańska **pomoc zamieniła się w 1964 r. w interwencję zbrojną**. Do Wietnamu Południowego skierowano wówczas regularne siły wojskowe. Ich celem było zniszczenie Wietkongu i zniechęcenie Wietnamczyków z północy do dalszej ekspansji. Zadania te realizowano poprzez niszczenie baz partyzantów oraz bombardowania Wietnamu Północnego. Z czasem konflikt objął także Laos i Kambodżę.

Wietkong – komunistyczne oddziały partyzanckie działające na terenie Wietnamu Południowego od ok. 1955 r. Pełna nazwa Wietkongu to **Narodowy Front Wyzwolenia Wietnamu Południowego.** Siły Wietkongu prowadziły działania wojenne przeciw armii USA i Wietnamu Południowego, a następnie, wraz z armią Wietnamu Północnego, zajęły Sajgon.

Wiec partyzantów Wietkongu. Przed zgromadzonymi ułożono stosy zdobytej amerykańskiej broni.

? Wyjaśnij, w jakim celu mogła zostać wykonana ta fotografia.

Amerykański polityk Norman Podhoretz wyjaśnia powody amerykańskiej interwencji w Wietnamie

W rzeczywistości, dla wielu ludzi, […] poparcie dla amerykańskiej interwencji w Wietnamie opierało się na pamięci Monachium […]. Dla owych ludzi lekcja Monachium polegała na uświadomieniu sobie, że nie można powstrzymać ekspansywnego, totalitarnego mocarstwa, ustępując przed jego żądaniami, i że ograniczony opór jest jedynym sposobem, by zawczasu uniknąć późniejszej wojny na szeroką skalę. […] Oczywiście, Wietnam pod wieloma względami różnił się od Europy Środkowej z końca lat 30. Lecz istniało jedno wielkie podobieństwo, górujące nad wszystkimi różnicami. […] wówczas w Wietnamie, podobnie jak wcześniej w Europie Środkowej, totalitarna siła polityczna – wtedy hitleryzm, teraz komunizm – próbowała rozszerzyć kontrolowany przez siebie obszar. Stosunkowo ograniczony stopień oporu wykluczyłby wówczas potrzebę późniejszego oporu masowego. […]

1. Wyjaśnij, na czym – według autora analizy – miała polegać „lekcja Monachium".
2. Zastanów się, jakie były podobieństwa między sytuacją w Europie w latach 30. a sytuacją w Wietnamie w latach 60. XX w.

Indochiny po II wojnie światowej.

? Wymień kraje, przez które Wietnam Północny dostarczał pomoc wojskową partyzantom komunistycznym na południu.

? Wyjaśnij, czy przebieg granic był korzystny dla obrony Republiki Wietnamu przed przenikaniem sił komunistycznych.

W Wietnamie żołnierze amerykańscy musieli walczyć w wyczerpujących siły warunkach tropikalnych, w gęstej dżungli. Często nie rozumieli sensu wojny i nie mogli odróżnić przyjaciół od wroga. Prowadziło to do znacznego osłabienia morale żołnierzy, a w konsekwencji do szerzenia się wśród nich narkomanii, pijaństwa i braku woli walki. Na nastroje frustracji dodatkowo wpływały konflikty między białymi a czarnymi rekrutami oraz informacje z kraju o protestach przeciw wojnie i braku szacunku dla powracających z niej weteranów.

Z biegiem czasu wojna w Wietnamie angażowała coraz większe siły amerykańskie. Pod koniec 1967 r. wydawało się, że Wietkong został pokonany. Wówczas, na początku 1968 r., siły komunistyczne przeszły do ofensywy. **W dniu święta Tet** (wietnamskiego Nowego Roku) **Wietkong zaatakował najważniejsze miasta Wietnamu Południowego** i znajdujące się w nich amerykańskie placówki dyplomatyczne. Choć ostatecznie udało się pokonać napastników, ofensywa Tet okazała się wielkim propagandowym sukcesem Wietkongu. Pokazała, że wojna może trwać jeszcze długo i pochłonąć wiele ofiar. Od tego momentu konflikt wietnamski zaczął budzić coraz większy sprzeciw, zarówno w Stanach, jak i na świecie. Amerykanów traktowano jak agresorów, a partyzantów jak bojowników o wolność. Protesty nasiliły się, gdy do opinii publicznej przeniknęły informacje o zbrodniach popełnianych przez żołnierzy amerykańskich. Szerokim echem odbiła się **masakra w wiosce My Lai**, w której w marcu 1968 r. żołnierze amerykańscy zamordowali kilkuset cywilów.

Rok	Liczba żołnierzy	Liczba żołnierzy poległych w walce
1960	875	759
1961	3164	
1962	11 326	
1963	16 263	
1964	23 310	137
1965	184 300	1369
1966	385 300	5008
1967	485 600	9378
1968	536 100	14 592
1969	475 200	9414
1970	334 600	4221
1971	156 800	1380
1972	24 000	300

Liczba żołnierzy amerykańskich zaangażowanych i poległych w Wietnamie w latach 1960–1972. Z innych powodów zginęło 10 390 żołnierzy. Za zaginionych uznaje się 2494 żołnierzy i cywilów.

? Przeanalizuj dane z tabeli i powiedz, kiedy doszło do apogeum amerykańskiego zaangażowania w wojnę w Wietnamie.

Zwłoki Wietnamczyków zabitych w My Lai (na zdjęciu z lewej). Masakra w tej wiosce dokonana w latach 70. stała się symbolem „brudnej wojny" wietnamskiej. Zbrodnie popełniali także komuniści, m.in. w marcu 1968 r. w czasie ofensywy Tet w mieście Huế (czytaj: hułe) zamordowali ok. 2500 ludzi, głównie przedstawicieli południowowietnamskich elit. Informacje o tym rzadko jednak przedostawały się do środków przekazu. **Na zdjęciu po prawej mieszkańcy Huế identyfikują szczątki swoich najbliższych ekshumowane z masowych grobów**.

Wzrost nastrojów antywojennych w USA, wysokie koszty wojny oraz brak szans na szybkie zwycięstwo sprawiły, że już w 1968 r. doszło do pierwszych rozmów między przedstawicielami obu państw wietnamskich, siłami Wietkongu i USA. Od tego momentu Amerykanie systematycznie ograniczali swoją obecność w Wietnamie, starając się jednocześnie zapewnić przetrwanie rządowi Południa. **W 1973 r., na mocy ustaleń pokojowych zawartych w Paryżu, wojska amerykańskie całkowicie wycofały się z Wietnamu Południowego.**

Dwa lata później, **w kwietniu 1975 r.**, armia Wietnamu Północnego rozpoczęła ofensywę na Południe i po krótkiej kampanii je opanowała. **Wietnam został połączony w jedno państwo ze stolicą w Hanoi.** Amerykanie nie byli w stanie udzielić pomocy swojemu sojusznikowi, co definitywnie przypieczętowało ich klęskę w Azji Południowo-Wschodniej. Odbiła się ona na prestiżu i pozycji USA na świecie i w następnych latach doprowadziła do mniejszej ich aktywności w rywalizacji ze Związkiem Sowieckim.

Gwardia Narodowa rozpędza antywojenną manifestację studentów na Uniwersytecie w Kencie w stanie Ohio (czytaj: ohajo) w maju 1970 r. W wyniku interwencji sił porządkowych zginęło czworo studentów, a dziewięcioro zostało rannych. Masakra w Kencie doprowadziła w całych Stanach do fali protestów antyrządowych, w których wzięło udział ponad 4 miliony studentów.

WARTO WIEDZIEĆ

Wojna w przekazie medialnym

Wojnę wietnamską nazywa się często pierwszą wojną telewizyjną. Miliony Amerykanów mogły śledzić na ekranach telewizorów wydarzenia w Wietnamie. Media często jednak przedstawiały zupełnie inny jej obraz, tzn. ten, który tworzyli w swoich zapewnieniach politycy i wojskowi. Nie zawsze też przekaz medialny był obiektywny. W czasie ofensywy Tet, 1 lutego 1968 r., dziennikarz Eddie Adams zrobił w Sajgonie zdjęcie, które szybko trafiło na czołówki największych gazet. Przedstawia ono szefa policji Wietnamu Południowego gen. Nguyen Ngoc Loana zabijającego strzałem w głowę schwytanego oficera Wietkongu. Fotografia stała się dowodem na mordowanie jeńców i wywołała falę protestów wśród Amerykanów. Niewielu z protestujących zapoznało się z prawdziwymi okolicznościami zrobienia tego zdjęcia. W rzeczywistości zastrzelony członek Wietkongu dowodził specjalnym plutonem egzekucyjnym, który wymordował żony i dzieci południowowietnamskich policjantów. Generał zobaczył zwłoki ofiar i natychmiast, bez słowa, zastrzelił zbrodniarza. Nie złamał prawa wojennego, ponieważ ubranego w cywilną odzież partyzanta nie chroniła żadna konwencja międzynarodowa. Po latach Eddie Adams powiedział: „Generał zabił zbrodniarza, ja tą fotografią zabiłem generała. Aparat fotograficzny to najgroźniejsza broń. Ludzie wierzą obrazom, ale te kłamią, nawet jeśli nie są zmanipulowane. One są tylko półprawdami. Każdy powinien zadać sobie pytanie: co ja bym zrobił na miejscu generała, gdybym schwytał zbrodniarza odpowiedzialnego za zamordowanie moich przyjaciół?”.

? Oceń postępowanie generała z dwóch perspektyw: osoby znającej okoliczności wykonania zdjęcia oraz osoby pozbawionej tej wiedzy. Jakie wnioski się nasuwają?

Krwawa dyktatura Czerwonych Khmerów

Po wycofaniu się Amerykanów z Wietnamu władzę w sąsiedniej Kambodży przejęli w 1975 r. skrajnie lewicowi, maoistowscy Czerwoni Khmerzy (czytaj: kmerzy)**.** Zmienili nazwę kraju z Kambodży na Kampuczę, ogłosili rozpoczęcie Roku Zerowego, ograniczyli do minimum kontakty międzynarodowe, a ludność państwa poddali drastycznym przemianom. **Przywódca Khmerów Pol Pot** (1928–1998) uważał, że społeczeństwo kraju powinno zostać zorganizowane na nowo – miało opuścić miasta i wspólnie mieszkać, żyć i pracować w wiejskich komunach. O wszystkich aspektach życia członków komun, w tym o wychowaniu dzieci, miała decydować partia komunistyczna. **Każdego, kogo partia uznała za wroga ludu i nowego porządku** (dawne elity, urzędników, wojskowych, nauczycieli), **mordowano bez litości**.

Podczas czterech lat rządów **Czerwoni Khmerzy doprowadzili państwo i społeczeństwo Kambodży na skraj upadku**. W wyniku egzekucji, tortur, katorżniczej pracy, chorób i głodu, wywołanego zapaścią gospodarczą, życie straciło ponad milion mieszkańców, czyli 20 % ludności. **Rządy Pol Pota zakończyła dopiero w styczniu 1979 r. interwencja wojsk wietnamskich.** Dyktator zbiegł do dżungli, gdzie zmarł w ukryciu, nigdy nie ponosząc odpowiedzialności za popełnione czyny.

Scena odbierania dzieci matce i tortur w khmerskim więzieniu. Obraz z ok. 1991 r. autorstwa byłego więźnia Nath Vanna, eksponowany w Muzeum Ludobójstwa Tuol Sleng w Phnom Penh, stolicy Kambodży. Muzeum powstało na terenie dawnego więzienia, w którym Czerwoni Khmerzy w nieludzkich warunkach przetrzymywali i okrutnie torturowali osadzonych, doprowadzając do śmierci kilkunastu tysięcy osób.

Wspomnienia pielęgniarki Khem Nary, która przed kwietniem 1975 r. pracowała w kambodżańskim Czerwonym Krzyżu. Opisała ona los swojej rodziny pod rządami Czerwonych Khmerów.

Mój ojciec nazywał się Khau Song i miał sześćdziesiąt pięć lat. Musiał pracować w gminie aż do południa, i znów aż do późna w nocy, i tylko czasem dostawał kilka łyżek wywaru z ryżu. Ludzie Pol Pota – Ieng Sary'ego* uważali mojego ojca za przeciwnika [rewolucji]. Dlatego w czerwcu 1977 r. pobili go kolbami po szyi, związali go i zabrali, aż pluł krwią, od czego zmarł. […]

Kiedy dzieci pastuchy powiedziały mi o śmierci mojego ojca, poszłam na jego grób i znalazłam tam jego zakrwawione ubranie. To był straszny widok.

Mój mąż nazywał się Sa Moeun i miał trzydzieści osiem lat. Ludzie Pol Pota – Ieng Sary'ego torturowali go i zabili w grudniu 1978. Jego ciało wrzucono do rowu.

Moje dziecko nazywało się Sam Nang, miał dziesięć lat. Zmuszono go do pracy i zabito. Był bardzo głodny i ukradł banana i za to polpotowcy zatłukli go kolbami.

* Ieng Sary – wicepremier i minister spraw zagranicznych w rządzie Czerwonych Khmerów.

1. Wyjaśnij, w jakich okolicznościach autorka wspomnień straciła swoich najbliższych.
2. Poszukaj w materiałach pozapodręcznikowych informacji o dyktaturze Czerwonych Khmerów. Wyjaśnij związane z nią pojęcie „pola śmierci".

Interwencja wietnamska w Kambodży była możliwa dzięki wsparciu ze strony ZSRS. **Czerwoni Khmerzy mogli z kolei liczyć na Chiny, które w odwecie za obalenie Pol Pota w lutym 1979 r. uderzyły na Wietnam.** Tak rozpoczęła się pierwsza w dziejach wojna pomiędzy dwoma państwami komunistycznymi. Ostatecznie po czterech tygodniach siły chińskie wycofały się z Wietnamu. Obie strony ogłosiły swoje zwycięstwo, choć wojna w żaden sposób nie wpłynęła na sytuację w tej części Azji.

Karykatura z prasy zachodnioeuropejskiej z początków lat 70. XX w., ukazująca konflikt arabsko-izraelski oraz zaangażowanie USA i ZSRS na Bliskim Wschodzie. Postać z kroplówką po lewej to prezydent Richard Nixon (czytaj: riczard nikson), po prawej – sekretarz generalny KC KPZS Leonid Breżniew.

? Wyjaśnij przesłanie karykatury.

Bliski Wschód – wojna Jom Kippur

Innym terenem rywalizacji supermocarstw na przełomie lat 60. i 70. XX w. był Bliski Wschód. Popierane przez ZSRS i jego satelitów państwa arabskie, przede wszystkim Egipt i Syria, nie chciały pogodzić się ze stratami terytorialnymi, które poniosły w walce z Izraelem w czasie wojny sześciodniowej (patrz: część 1. podręcznika, s. 193–195). **W październiku 1973 r.**, w dniu żydowskiego święta Jom Kippur, **armie Egiptu i Syrii uderzyły na nieprzygotowany do wojny Izrael** (od dnia inwazji konflikt ten nosi nazwę **wojny Jom Kippur**). Siły zbrojne Izraela obroniły się z najwyższym trudem. Wkrótce jednak przeszły do kontruderzenia, w wyniku którego niemal zagroziły bezpośrednio Kairowi. Dopiero naciski ze strony Rady Bezpieczeństwa ONZ doprowadziły do przerwania walk.

Kryzys naftowy

Wojna Jom Kippur okazała się niezwykle ważnym wydarzeniem dla gospodarki światowej. Przed jej wybuchem większość państw była uzależniona od importowanej bardzo taniej ropy naftowej z państw arabskich, dominujących w **Organizacji Krajów Eksportujących Ropę Naftową** (OPEC). Po kolejnej porażce w wojnie zdecydowały się one wykorzystać ropę jako broń przeciw państwom Zachodu. Oskarżały je o wspieranie Izraela i w ten sposób chciały pokazać, że taka polityka może się okazać dla Zachodu nieopłacalna, a na pewno bardzo kosztowna.

W październiku 1973 r. OPEC podjęła decyzję o znacznym ograniczeniu wydobycia ropy naftowej. Wprowadzono przy tym embargo na sprzedaż ropy m.in. do Stanów Zjednoczonych. Cena baryłki (1 baryłka = 159 litrów) tego surowca wzrosła prawie o 600 % – z niecałych 2 USD do 11 USD. Doprowadziło to do wybuchu kryzysu gospodarczego na Zachodzie (tzw. **kryzys naftowy** lub **paliwowy**). Państwa dotknięte niedoborami ropy, aby oszczędzać cenne paliwo, wydawały zakazy używania samochodów w dni wolne, wprowadzały ograniczenia prędkości na autostradach i zdecydowały się na **reglamentację** paliwa na stacjach benzynowych. Wiele przedsiębiorstw wykorzystujących do produkcji ropę naftową upadło.

! **Embargo** – zakaz eksportu lub importu niektórych towarów do danego państwa. Stosowane we współczesnej polityce międzynarodowej jako rodzaj sankcji.

W marcu 1974 r. Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową zniosła ograniczenia, ale ceny paliwa utrzymywały się na wysokim poziomie. Doprowadziło to do zainicjowania długofalowego procesu restrukturyzacji gospodarek, opracowania energooszczędnych technologii i poszukiwania nowych źródeł ropy m.in. na Morzu Północnym. Stało się

Policjant kontrolujący bezpieczeństwo na jednej ze stacji benzynowych w USA w 1973 r. podczas kryzysu paliwowego.

? Oceń konieczność wprowadzania specjalnych środków bezpieczeństwa w sytuacji braku paliwa na stacjach benzynowych.

jasne, jak **niebezpieczne gospodarczo jest nadmierne zużywanie surowców energetycznych i uzależnianie się od dostaw z jednego państwa lub bloku państw**.

Osłabienie pozycji Stanów Zjednoczonych. Afera Watergate

Pod koniec lat 60. XX w. pozycja Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej znacznie osłabła. Jedną z najważniejszych przyczyn była wojna w Wietnamie. Przedłużający się, niepopularny w społeczeństwie amerykańskim konflikt nie tylko doprowadził do wielkiej fali protestów w kraju, ale także przyczynił się do osłabienia gospodarki USA objawiającego się wysoką inflacją, dużym bezrobociem i spadkiem wartości dolara. Narastały również napięcia na tle rasowym związane z walką Afroamerykanów o swoje prawa (patrz: cz. 1 podręcznika, s. 211). Problemem była też liczna i dobrze zorganizowana agentura ZSRS w Stanach Zjednoczonych, która dostarczała wietnamskim komunistom informacje na temat armii USA i nastrojów społecznych, a także podsycała niepokoje bądź wpływała na decyzje podejmowane przez administrację rządową Stanów Zjednoczonych.

W 1969 r. nowym prezydentem został republikanin **Richard Nixon** (czytaj: riczard nikson). Za jego prezydentury kryzys pozycji USA, jako światowego lidera politycznego i gospodarczego, jeszcze bardziej się pogłębił, choć początkowo wydawało się, że nowy przywódca jest w stanie odegrać istotną rolę w polityce światowej. Nixon **doprowadził do wycofania się USA z wojny w Wietnamie.** Było to wprawdzie prestiżową porażką, ale w ten sposób – przynajmniej teoretycznie – Nixon zagwarantował niepodległość Wietnamu Południowego i **załagodził niepokoje społeczne we własnym kraju**. Zainicjował też politykę odprężenia w stosunkach ze Związkiem Sowieckim i komunistycznymi Chinami oraz **dążył do rozpoczęcia procesów rozbrojeniowych na świecie.** Wszystko to zbiegło się jednak z chaosem, w jakim gospodarka USA pogrążyła się w wyniku kryzysy paliwowego. Mimo to Nixon utrzymał się u władzy i zdecydowanie wygrał kolejne wybory prezydenckie w październiku 1972 r.

Tuż po wyborach prezydenckich okazało się, że Nixon, obawiając się porażki wyborczej, **zdecydował się na nielegalnie pozyskanie materiałów kompromitujących jego oponentów**. Gazeta „The Washington Post" (czytaj: de łoszington post) ujawniła kulisy włamania w czerwcu 1972 r. osób powiązanych z administracją Nixona do kompleksu **Watergate** (czytaj: łotergejt) w Waszyngtonie, który był siedzibą opozycyjnej Partii Demokratycznej. W konsekwencji Kongres USA wszczął postępowanie w tej sprawie i chciał postawić w 1974 r. Nixona w stan oskarżenia. Reakcją prezydenta było ustąpienie z urzędu w sierpniu 1974 r. Na jego miejsce został zaprzysiężony wiceprezydent Gerald Ford, który miesiąc później objął poprzednika amnestią, uniemożliwiając postawienie mu zarzutów.

Demonstranci pod Białym Domem domagający się usunięcia Richarda Nixona ze stanowiska prezydenta USA.

? W dostępnych ci źródłach sprawdź dokładne znaczenie terminu „impeachment" (czytaj: impiczment).

Afera Watergate znacząco osłabiła zaufanie obywateli do władz i doprowadziła do ograniczenia możliwości działania służb specjalnych i innych agencji państwowych. Pokazała równocześnie, jak wielkie znaczenie mają niezależne środki masowego przekazu dla funkcjonowania demokratycznego państwa. Odbiła się także echem na sytuacji międzynarodowej, wraz z odejściem Nixona Amerykanie pozostawili bowiem własnemu losowi południowowietnamskich sojuszników, co umożliwiło Północy zajęcie Sajgonu.

Orędzie prezydenta Richarda Nixona do Kongresu z 31 października 1969 r.

Przez wiele lat istniała w Stanach Zjednoczonych iluzja, że możemy przekształcać kontynenty. Świadomi naszego bogactwa i przewagi technologicznej, ogarnięci siłą naszych dobrych intencji, pchani tradycyjną niecierpliwością, pamiętając dramatyczny sukces planu Marshalla w powojennej Europie, wyobrażaliśmy sobie, że doskonale wiemy, co jest najlepsze dla innych, że jesteśmy w stanie i powinniśmy tego dokonać [...]. Doświadczenie nauczyło nas, że tak nie jest.

1. Wyjaśnij, jak prezydent Nixon tłumaczy przyczyny osłabienia pozycji USA na arenie międzynarodowej.
2. Na podstawie informacji z podręcznika oraz wiedzy pozapodręcznikowej opisz sytuację polityczną USA w czasie wygłaszania tej mowy.

Rewolucja islamska w Iranie i jej skutki

W latach 70. XX w. doszło do **odrodzenia islamu**. Znacząco wpłynęło to na destabilizację sytuacji na Bliskim Wschodzie. U podstaw przemian leżały narodziny radykalnych ruchów muzułmańskich, których przywódcy wzywali do **odrzucenia zachodnich ideologii i przekształcenia zdominowanych przez wyznawców islamu państw ze świeckich w teokratyczne**.

Ajatollah (pers. *ajat Allah* – cudowny znak Boga) – honorowy muzułmański tytuł naukowy, przysługujący uczonym szyickim, którzy zajmują się interpretacją prawa i teologii.

Jednym z takich radykalnych przywódców był ajatollah **Ruhollah Musawi Chomejni** (1902–1989), który należał do grona najbardziej zagorzałych krytyków irańskiego **szacha Mohammada Rezy Pahlawiego** (1919–1980). Chomejni, po krótkim pobycie w więzieniu, został zmuszony w 1964 r. przez władze Iranu do emigracji. Osiadł wówczas w sąsiednim Iraku, skąd nadal prowadził działalność publiczną. Wzywał Irańczyków do obalenia „bezbożnego" i wysługującego się „amerykańskim imperialistom i syjonistom" władcy oraz do ustanowienia w Iranie republiki opartej na prawie Koranu. Przesłanie ajatollaha trafiło na podatny grunt, gdyż większość Irańczyków była zmęczona rządami silnej ręki sprawowanymi przez Rezę Pahlawiego, prowadzeniem przez niego polityki prozachodniej, nadmiernymi wydatkami rządowymi, korupcją urzędników, inflacją i trudnymi warunkami życia.

W 1979 r. w Iranie wybuchła fala protestów przeciw Pahlawiemu. Szach próbował ratować swoją pozycję, przeprowadzając pewne reformy, ale ostatecznie musiał wyjechać z kraju. Wtedy **Chomejni powrócił z wygnania i ogłosił przekształcenie państwa w republikę islamską. Iran stał się krajem teokratycznym**, na którego czele stanął ajatollah mający na mocy konstytucji nieograniczone uprawnienia w sprawach zarówno politycznych, jak i religijnych.

Nowa republika od początku głosiła antyizraelskie i antyamerykańskie hasła, uznając Izrael i USA za wcielenie zła. W listopadzie 1979 r. grupa fanatycznych zwolenników Chomejniego zaatakowała amerykańską ambasadę w Teheranie i wzięła jej pracowników za zakładników. Prezydent Jimmy Carter (czytaj: dżimi karter) zdecydował się wówczas na operację wojskową w celu ich odbicia. Zakończyła się ona kompromitacją amerykańskich sił specjalnych. Ostatecznie zakładnicy zostali uwolnieni po 444 dniach dzięki mediacjom dyplomatycznym i spełnieniu przez USA części żądań Iranu (m.in. zwrotu aktywów szacha zdeponowanych w USA).

Kryzys związany z rewolucją irańską doprowadził do drastycznego wzrostu napięcia w rejonie Zatoki Perskiej i zwiększenia cen ropy. Wkrótce sytuacja uległa dalszemu pogorszeniu, gdyż **w 1980 r. doszło do wybuchu krwawej i wyniszczającej wojny iracko-irańskiej** (1980–1988). Jej konsekwencją było m.in. wzmocnienie pozycji dyktatora Iraku Saddama Husajna (1937–2006) i stałe zagrożenie bezpieczeństwa w Zatoce.

Ajatollah Ruhollah Musawi Chomejni po powrocie do Teheranu witany przez tłumy Irańczyków.

PODSUMOWANIE

• W latach 60. XX w. Stany Zjednoczone zaangażowały się w wojnę w Wietnamie Południowym. W 1973 r. były zmuszone wycofać się z Wietnamu. • Jedną z konsekwencji wojny w Azji Południowo-Wschodniej było powstanie zbrodniczego reżimu Czerwonych Khmerów w Kambodży. • W 1973 r. doszło do tzw. wojny Jom Kippur, podczas której państwa arabskie podjęły nieudaną próbę pokonania Izraela. • Podczas wojny państwa arabskie wydobywające ropę naftową nałożyły embargo na handel tym surowcem, a następnie drastycznie podwyższyły jego cenę, w wyniku czego na świecie doszło do tzw. kryzysu naftowego. • W 1969 r. urząd prezydenta USA objął Richard Nixon. W 1974 r., podczas drugiej kadencji, został zmuszony do rezygnacji z urzędu prezydenta w wyniku ujawnienia afery Watergate. • W 1979 r. w Iranie doszło do powstania republiki islamskiej, wrogiej wobec USA i Izraela. Na jej czele stanął ajatollah Chomejni. • W 1980 r. rozpoczęła się wojna iracko-irańska, która doprowadziła do wzrostu napięcia w rejonie Zatoki Perskiej i spowodowała wielkie straty materialne w obu walczących państwach.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Scharakteryzuj przyczyny osłabienia pozycji Stanów Zjednoczonych Ameryki na świecie na początku lat 70. XX w.
2. Wyjaśnij, dlaczego Amerykanie przegrali wojnę w Wietnamie.
3. Scharakteryzuj politykę Czerwonych Khmerów w Kambodży. Wyjaśnij, jaki był jej cel.
4. Opisz sytuację wewnętrzną w Stanach Zjednoczonych w 1. poł. lat 70. XX w.
5. Oceń znaczenie afery Watergate dla funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego.
6. Wyjaśnij, dlaczego wojnę w Wietnamie oraz wojnę Jom Kipur można nazwać wojnami zastępczymi.
7. Wymień przyczyny i skutki wybuchu kryzysu paliwowego w USA i krajach Europy Zachodniej w połowie lat 70. XX w.
8. Omów przyczyny i skutki powstania republiki islamskiej w Iranie.

ZADANIA

*9. Zapoznaj się z filmografią dotyczącą wojny w Wietnamie. Ustal tytuły najważniejszych filmów o wymowie antywojennej oraz takich, które propagowały w społeczeństwach pozytywną wizję zaangażowania USA w wojnę w Wietnamie.

10. Przeanalizuj historię wystąpień i manifestacji społecznych w USA (przeciw wojnie wietnamskiej, z powodu ujawnienia afery Watergate) oraz w Iranie (przeciw władzy szacha Rezy Pahlawiego). Przedstaw ich skutki. Wyjaśnij, w jakim stopniu wpłynęły one na bieg wydarzeń w obu krajach.

2 Wzrost wpływów ZSRS w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej

KALENDARIUM	
1975 •	wybuch wojny domowej w Angoli i interwencja sił kubańskich
1973 •	obalenie w Chile centrolewicowego rządu Salvadora Allende i początek dyktatury gen. Augusta Pinocheta
1978 •	sowieccy doradcy i „ochotnicy" kubańscy przechylają szalę zwycięstwa w wojnie etiopsko-somalijskiej
1979 •	**I** • obalenie przez Wietnam rządów Czerwonych Khemrów w Kambodży **II–III** • wojna chińsko-wietnamska lewicowy Sandinowski Front Wyzwolenia Narodowego zdobywa władzę w Nikaragui **XII** • początek sowieckiej interwencji w Afganistanie

POJĘCIA: doradcy wojskowi ■ wojna somalijsko-etiopska ■ Sandinowski Front Wyzwolenia Narodowego ■ wojna domowa w Angoli ■ mudżahedini ■ Ludowy Ruch Wyzwolenia Angoli ■ Pathet Lao

Sowiecka strategia w latach 70. XX w.

Na początku lat 70. XX w., mimo deklarowanej oficjalnie chęci odprężenia i rozbrojenia, **Związek Sowiecki** pod przywództwem sekretarza generalnego KC KPZS Leonida Breżniewa **zintensyfikował działania zmierzające do poszerzenia swoich wpływów na świecie i zwycięstwa w rywalizacji z Chinami o przywództwo wśród krajów komunistycznych** (patrz: cz. 1 podręcznika, s. 185–187, 234)**.** Jednym ze sposobów było rozpowszechnianie i umacnianie ideologii komunistycznej w Ameryce Łacińskiej, a także wśród kształtujących się państw postkolonialnych w Azji i Afryce. W ramach tych poczynań **wspierano lokalne ugrupowania komunistyczne**, finansowano ich działalność oraz propagowano sowiecką wizję państwa komunistycznego i sowiecką kulturę. Innymi metodami poszerzenia wpływów były **ekspansja gospodarcza** i zawieranie umów handlowych łączących ZSRS z wybranymi państwami. Zintensyfikowano również aktywność szpiegowską. Sowiecki Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB), by zdobyć potrzebne informacje, prowadził zakrojoną na szeroką skalę działalność agenturalną we wszystkich regionach świata. Szkolono także lewackich terrorystów, wzniecano we wrogich krajach niepokoje społeczne czy prowadzono akcje destabilizujące legalnie działające rządy.

Ważnym elementem sowieckiej strategii były działania militarne. **Do regionów, które znalazły się w strefie zainteresowań Kremla, wysyłano fundusze, broń lub doradców wojskowych**, a ze wspieranymi reżimami podpisywano umowy sojusznicze. Ponieważ ZSRS nie chciał ryzykować zbytniego wzrostu napięcia w relacjach

Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB, ros. *Komitiet gosudarstwiennoj biezopasnosti*) – utworzony w 1954 r. organ państwowy przy Radzie Ministrów ZSRS, kierujący sowieckimi siłami bezpieczeństwa wewnętrznego (policja polityczna, wojska wewnętrzne, wojska ochrony pogranicza) i zewnętrznego (wywiad i kontrwywiad, aparat dywersyjno-szpiegowski).

BIOGRAM

Leonid Breżniew (1907–1982) z partią komunistyczną związał się w 1923 r. W czasie II wojny światowej został komisarzem politycznym w Armii Czerwonej. Zakończył wojnę w stopniu generalskim. Po XX Zjeździe KPZS stanął na czele grupy działaczy partyjnych nieprzychylnych polityce Nikity Chruszczowa. W 1964 r. został sekretarzem generalnym KPZS. W polityce zagranicznej zmierzał do rozszerzenia wpływów komunistycznych na świecie, ale jednocześnie kontynuował politykę odprężenia. W opracowanej przez siebie doktrynie przyznawał Związkowi Sowieckiemu prawo do interwencji zbrojnej w każdym państwie bloku wschodniego, w którym zostałyby naruszone podstawy ustroju socjalistycznego. W polityce wewnętrznej wzmocnił represje wobec opozycji i przeprowadził częściową rehabilitację Stalina.

z USA, przez długi czas nie decydował się na wysyłanie swoich wojsk lądowych w celu obrony lub utworzenia rządów komunistycznych w wybranych państwach. Nie zrezygnował wszakże z udzielania zbrojnej pomocy, kierując do walki we własnym imieniu albo **wojska kubańskie** (np. do Angoli czy Etiopii), albo **wietnamskie** (do Kambodży). Jednocześnie **sowiecka marynarka wojenna**, wykorzystując bazy na terytoriach państw sojuszniczych, demonstracyjnie **manifestowała swoją obecność na wszystkich ważnych wodach świata**.

Sowieckie zaangażowanie w Ameryce Łacińskiej

Po wprowadzeniu na Kubie ustroju socjalistycznego w wielu państwach Ameryki Południowej **uaktywniły się formacje rewolucyjne i lewicowe**, zdobywające popularność dzięki hasłom reform społecznych oraz likwidacji ubóstwa i wyzysku najuboższych. Za zgodą Moskwy otrzymywały one ideologiczne, finansowe, a niekiedy także zbrojne wsparcie z Kuby, która realizowała w ten sposób sowiecką politykę ekspansji komunizmu. Dzięki kubańskiej pomocy w kilku krajach Ameryki Łacińskiej narodziła się komunistyczna partyzantka, m.in. w Boliwii, Peru czy Nikaragui, gdzie lewicowy **Sandinowski Front Wyzwolenia Narodowego** (hiszp. *Frente Sandinista de Liberación Nacional*, FSLN) w 1979 r. przejął władzę w kraju.

Wzorem rewolucjonisty w Ameryce Południowej stał się Ernesto Che Guevara (1928–1969; czytaj: cze gewara)**.** Ten urodzony w Argentynie pisarz i lekarz związał się z kubańską partyzantką Castro. Po zwycięstwie rewolucji na Kubie stał się jednym z twórców komunistycznej dyktatury. Był współodpowiedzialny za krwawy terror wymierzony w przeciwników Castro i powstanie specjalnych obozów koncentracyjnych. W 1965 r. wyjechał walczyć w imię komunistycznych ideałów do Konga w Afryce, a następnie tworzył lewicową partyzantkę w Boliwii. Tam też zginął w walkach z wojskami rządowymi. W latach 60. XX w. Che stał się idolem wielu młodych ludzi, którzy nie dostrzegali zbrodni popełnianych przez rewolucjonistów, ponieważ widzieli w nich jedynie bojowników oddanych idei wolności, równości i sprawiedliwości.

? Poszukaj informacji o roli, jaką Che Guevara odgrywa w popkulturze.

Prezydent Salvador Allende (w środku) podczas obrony Pałacu Prezydenckiego w Santiago w czasie puczu gen. Pinocheta we wrześniu 1973 r. Allende swoje ostatnie przemówienie do narodu zakończył słowami: „Niech żyje Chile, niech żyje lud, niech żyją ludzie pracy!". Wkrótce po wykonaniu tego zdjęcia prezydent został zabity.

Inaczej wyglądała sytuacja w Chile. Legalnie wybrany w 1970 r. **prezydent Salvador Allende** (1908–1973; czytaj: salwador ajende), mając wsparcie partii centrolewicowych (a także komunistów), **próbował przeprowadzić radykalne, wzorowane na sowieckich reformy gospodarcze i społeczne**, nazywane często chilijską drogą do socjalizmu. Polegały one m.in. na nacjonalizacji przemysłu, przejęciu przez państwo wielkiej własności ziemskiej, wywłaszczeniu kapitału zagranicznego (głównie amerykańskiego). Nawiązał też bliskie relacje z ZSRS i Kubą. W obliczu kryzysu wywołanego reformami **w 1973 r. w Chile doszło do krwawego wojskowego zamachu stanu**, na którego czele stanął **gen. Augusto Pinochet** (1915–2006; czytaj: pinoczet). Generał chciał w ten sposób nie dopuścić do wprowadzenia systemu socjalistycznego w Chile i ustrzec kraj przed wpływami sowieckimi. Rząd Allende został obalony, a prezydent zginął. Władzę w kraju przejęła junta (czytaj: hunta) wojskowa wspierana przez Amerykanów i ugrupowania konserwatywno-katolickie. Jej dyktatura trwała do 1989 r. W tym czasie przeprowadzono w Chile reformy wolnorynkowe i zbudowano prężną gospodarkę, ale rządy gen. Pinocheta były bardzo brutalne i doprowadziły do śmierci tysięcy Chilijczyków.

Sowieci w Afryce

Upadek systemu kolonialnego otworzył przed ZSRS możliwość zaangażowania się w Afryce. Rywalami w tym wyścigu były dawne mocarstwa kolonialne, Stany Zjednoczone i Chiny.

Na początku lat 70. XX w. w strefie wpływów sowieckich pozostawały Egipt, Libia, Somalia i Kongo. Sowieci angażowali się także w dostawy broni i szkolenia partyzantów w **Angoli** i **Mozambiku** oraz bojowników palestyńskich. Wkrótce jednak przyszły dwie bolesne porażki – po klęsce w wojnie sześciodniowej Egipt wydalił ze swojego terytorium sowieckich doradców wojskowych (ok. 20 tys.), a udział sowieckich dyplomatów w próbie komunistycznego zamachu stanu w Sudanie doprowadził do likwidacji sowieckiego przedstawicielstwa w tym kraju.

W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabrała dla Sowietów kwestia Angoli i Mozambiku. W styczniu 1975 r. Portugalia ogłosiła wycofanie się z Angoli. W tej części Afryki od pewnego czasu trwały już walki różnych ugrupowań partyzanckich przeciw kolonistom. Po opuszczeniu kraju przez Portugalczyków dotychczasowe antykolonialne ugrupowania – prozachodnia UNITA (Narodowy Związek na rzecz Całkowitego Wyzwolenia Angoli) i prosowiecka MPLA (**Ludowy Ruch Wyzwolenia Angoli**) – starły się w zaciętej wojnie domowej. Siły prozachodnie mogły liczyć na pomoc wojskową Zairu i Republiki Południowej

Ludowy Ruch Wyzwolenia Angoli (port. *Movimento Popular de Libertação de Angola* – MPLA) – angolska partia lewicowa powstała w 1956 r. do walki z Portugalczykami o niepodległość. Po uzyskaniu niepodległości i zdobyciu władzy partia obrała kurs marksistowsko-leninowski i zdelegalizowała inne ugrupowania. W latach 1977–1990 prowadziła wojnę domową z prozachodnią partią UNITA.

Afryki (wojska tych państw wzięły udział w walkach) oraz dostawy z komunistycznych Chin. Znaczącego wsparcia chciała im także udzielić administracja USA, ale amerykański Kongres, pamiętając niedawną interwencję w Wietnamie, nie zgodził się na to i Amerykanie poprzestali na dostawach sprzętu. Z kolei siły komunistyczne otrzymały dużą pomoc w sprzęcie z ZSRS (perspektywa zdobycia baz morskich i lotnisk w tej części świata była dla Sowietów bardzo kusząca), ale przede wszystkim, za wiedzą i zgodą Kremla, **siły komunistyczne wspomógł niemal 50-tysięczny korpus kubański**. Fidel Castro z dumą głosił, że do walki o wolność Angoli przeciw imperialistom amerykańskim stają potomkowie niewolników wywiezionych przez portugalskich handlarzy z Afryki na Karaiby.

Wojna zakończyła się dopiero w 1990 r., choć kilka razy dochodziło jeszcze do wznowienia walk. Wojska kubańskie wycofały się z kraju, a Angola weszła na drogę demokratyzacji. Jest to nadal jeden z najbiedniejszych regionów Afryki.

Przemówienie Fidela Castro, z okazji 30. rocznicy Kubańskiej Misji Wojskowej w Angoli, 2 XII 2005 r.

Już w 1961 roku, kiedy naród algierski toczył zdumiewającą walkę o swoją niepodległość, kubański statek zawiózł broń dla bohaterskich algierskich patriotów i wrócił z około setką dzieci, osieroconych lub rannych podczas wojny. Dwa lata później, kiedy Algieria uzyskała niepodległość, była zagrożona przez obcą agresję, która pozbawiła ją ważnych zasobów naturalnych. [Wtedy] Po raz pierwszy wojska kubańskie przekroczyły ocean i nie pytając nikogo o zgodę, ruszyły na pomoc naszym algierskim braciom. […] Podjęliśmy to wyzwanie bez wahania. […] Dziesięć tysięcy kilometrów od domu kubańskie oddziały […] zaangażowały się w walkę z armiami Południowej Afryki, najbogatszego i najpotężniejszego państwa kontynentu, oraz Zairu, najbogatszego i dobrze uzbrojonego państwa marionetkowego [w ręku] Europy i Ameryki. […] Chociaż nie konsultowaliśmy naszej decyzji o wysłaniu wojsk do Republiki Angoli, Związek Sowiecki zdecydował się dostarczyć broń powstającej armii angolskiej i zgodził się na niektóre nasze prośby o pomoc materialną w czasie działań wojennych. Dla Angoli nie było bowiem żadnych perspektyw bez politycznego i logistycznego wsparcia ZSRS. […]

Wyszkoliliśmy dziesiątki tysięcy żołnierzy angolskich i działaliśmy jako doradcy w zakresie instruktażu i działań bojowych wojsk angolskich. Sowieci doradzali naczelnemu dowództwu wojskowemu i dostarczali siłom zbrojnym Angoli duże ilości broni. […]

Misja internacjonalistyczna została w pełni zrealizowana. Nasi żołnierze wrócili do ojczyzny z podniesionymi głowami, zabierając ze sobą jedynie przyjaźń Angolczyków, broń, którą użyli z honorem i odwagą tysiące mil od swojej ojczyzny, satysfakcję z wykonanego obowiązku i chwalebne doczesne szczątki naszych poległych braci i sióstr.

1. Wyjaśnij, w jakim celu, według Castro, wojska kubańskie zostały wysłane do Angoli i jak ocenia on tę misję.
2. Na podstawie przemówienia przedstaw rolę ZSRS w czasie wojny w Angoli. Wyjaśnij, dlaczego Castro w ten właśnie sposób ukazuje zaangażowanie sowieckie.
3. Na podstawie przemówienia Castro wyjaśnij pojmowanie idei internacjonalizmu przez rządy państw bloku wschodniego.

Flaga Angoli. Kolor czerwony symbolizuje krew w walce o niepodległość Angoli, a kolor czarny oznacza Afrykę. Złota maczeta symbolizuje rolników, koło zębate i pięcioramienna gwiazda – klasę robotniczą i nawiązują do sowieckiego sierpa i młota.

Godło Mozambiku zawiera wiele elementów wykorzystywanych przez państwa socjalistyczne: czerwoną gwiazdę, zboże (tutaj kolby kukurydzy), czerwoną wstęgę. Motyka symbolizuje pracę na roli, sowiecki karabin AK-47 Kałasznikowa walkę o wolność, a książka – oświatę.

Terenem sowieckiego zainteresowania był także Mozambik. Po odejściu kolonistów władzę zdobył tam popierany przez ZSRS i zdominowany przez Afrykanów **lewicowy Front Wyzwolenia Mozambiku**. Socjalistyczne reformy oraz wspieranie organizacji wyzwoleńczych w sąsiednich krajach wywołały niezadowolenie białej mniejszości. Mogła ona liczyć na pomoc z rządzonej przez białych Republiki Południowej Afryki. W konsekwencji w **1977 r. w kraju doszło do wojny domowej, która trwała prawie 15 lat**.

W kręgu zainteresowania Sowietów znalazły się także kraje z tzw. Rogu Afryki, m.in. **Somalia**. Tamtejszy reżim gen. **Mohammeda Siad Barrego** (1919–1995) godził się na obecność sowieckich doradców i sowieckiej floty w somalijskich portach. W zamian przyjmował od Sowietów broń i utrzymywał z ZSRS kontakty gospodarcze, dokonując przekształceń gospodarczych według wzorów sowieckich. Ukoronowaniem dobrych stosunków było podpisanie w **1974 r. somalijsko-sowieckiego Układu o Przyjaźni i Współpracy**, który czynił z Somalii jednego z głównych afrykańskich sojuszników Moskwy.

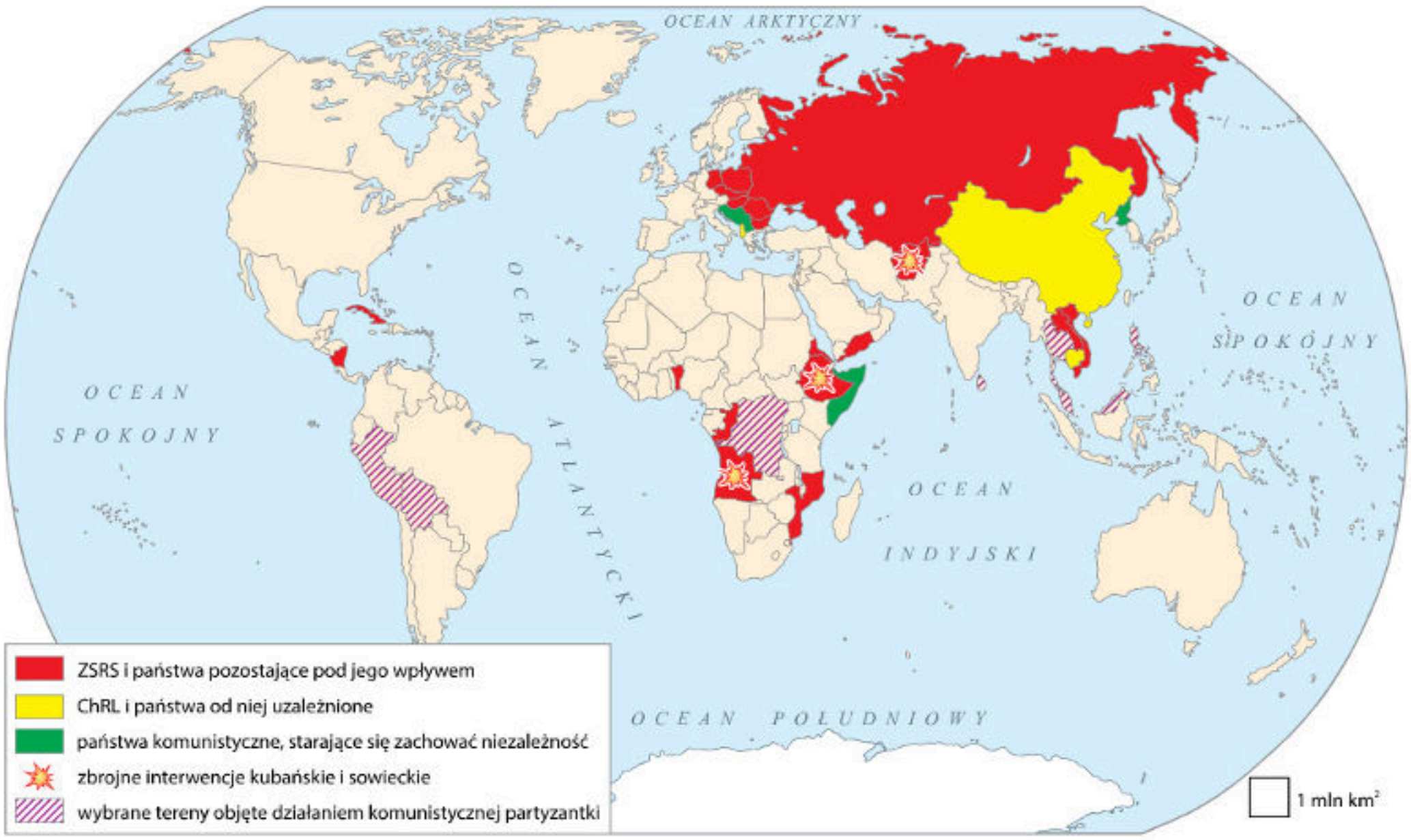
W 1974 r. w sąsiadującej z Somalią Etiopii doszło do rewolucji i detronizacji prozachodniego cesarza Hajle Syllasje I. Władzę przejęła junta wojskowa, która odrzuciła współpracę z USA i zwróciła się ku Moskwie. W kraju znacjonalizowano rolnictwo i wprowadzono gospodarkę centralnie sterowaną, stosowano terror przeciw opozycji, a wojsko dozbrajało się za pieniądze otrzymane z ZSRS. Sowieci postanowili wykorzystać sprzyjające okoliczności i zaproponowali utworzenie federacji etiopsko-somalijskiej. Taki sprzymierzony z ZSRS organizm polityczny dałby Sowietom zdecydowaną przewagę nad USA w tej części świata.

„Stop rosyjskiej i kubańskiej agresji w Rogu Afryki" – napis na murze jednego z somalijskich miast w czasie wojny o Ogaden.

? Wyjaśnij, w jakim celu powstał ten napis.

2. Wzrost wpływów ZSRS w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej

Państwa komunistyczne na świecie i najważniejsze sowiecko-kubańskie interwencje zbrojne w latach 70. XX w.

? Podaj nazwy państw przywołane na s. 18–25 i wskaż ich obszary na mapie.

Z misją skłonienia obu rządów do sowieckiej koncepcji zjawił się w Afryce Fidel Castro. Mohammed Siad Barre nie był jednak zainteresowany sowiecką propozycją. W 1977 r. władze Somali zdecydowały się zerwać kontakty z ZSRS i zwróciły się do USA, licząc na pomoc amerykańską **w wojnie z Etiopią o Ogaden**. Mimo że to Somalia była agresorem w tym konflikcie, Amerykanie wsparli Somalijczyków. Widzieli w tym szansę na osłabienie wpływów sowieckich. W odpowiedzi **ZSRS zwiększył pomoc dla Etiopii**, wysyłając do niej bardzo duże ilości sprzętu wojskowego, blisko **1,5 tysiąca doradców wojskowych**, a w lutym 1978 r. ok. **15 tys. ochotników z Kuby** (m.in. wielu weteranów z Angoli). Pojawienie się sił kubańskich przechyliło szalę zwycięstwa na stronę Etiopii. W ten sposób **Sowieci umocnili swoją pozycję w Rogu Afryki** i pozostali tam aż do upadku ZSRS w 1991 r.

Polityka sowiecka w Azji

Wzrost sowieckiej aktywności w latach 70. XX w. nie ominął także Azji. Z jednej strony **Kreml** dążył do poszerzenia swojej strefy wpływów (zwłaszcza w Indochinach), z drugiej – nieustannie **rywalizował z Chińczykami o przywództwo wśród państw rządzonych przez partie komunistyczne**.

Szczególne znaczenie dla Sowietów miał Wietnam Północny, którego siły zbrojne odgrywały na terenie Indochin podobną rolę jak oddziały kubańskie w Afryce. Armia komunistycznej Demokratycznej Republiki Wietnamu, uzbrojona w sowiecką broń i wyszkolona przez sowieckich doradców, nie tylko zwycięsko wyszła z konfrontacji z Republiką Wietnamu w 1975 r. (patrz: s. 7–10.), lecz także doprowadziła do ustanowienia rządów komunistycznych w Laosie.

Żołnierze wietnamscy pilnują chińskich jeńców wojennych. W lutym 1979 r. wojska chińskie przekroczyły granicę Wietnamu, chcąc w ten sposób zmusić Wietnam do wycofania się z Kambodży. Chińczycy chcieli też pokazać, że sprzymierzony z Wietnamem Związek Sowiecki nie jest w stanie uratować swojego sojusznika. Ostatecznie po czterech tygodniach Chińczycy się wycofali.

Pathet Lao (Kraj Laotańczyków) – od 1950 r. potoczna nazwa partyzantki komunistycznej w Laosie, walczącej najpierw z panowaniem francuskim, a od 1955 r. współpracującej z Wietkongiem przeciw interwencji amerykańskiej i rządom królewskim. Po zdobyciu władzy przez komunistów w 1975 r. nazwa Pathet Lao została zarzucona.

Działający tam komunistyczni partyzanci z ugrupowania Pathet Lao, przy wsparciu sił wietnamskich, w 1975 r. pokonali w wojnie domowej siły prozachodnie, obalili króla i ogłosili powstanie **Laotańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej**. Władzę w kraju przejęła komunistyczna Laotańska Partia Ludowo-Rewolucyjna. Działalność innych ugrupowań została zakazana, a osoby podejrzane o wrogi stosunek do nowych władz (zwłaszcza laotańskie elity intelektualne) trafiły do specjalnych obozów reedukacyjnych. **Nowa republika utrzymywała ścisłe związki z Wietnamem**, wyrażając nawet zgodę na stacjonowanie w jej granicach wietnamskich garnizonów (do 1988 r.).

Wietnamscy komuniści otrzymali także zgodę Moskwy na interwencję w sprzymierzonej z Chinami Kambodży, w której władzę sprawowali Czerwoni Khmerzy (patrz: s. 11–12). **W styczniu 1979 r. wojska wietnamskie obaliły rządy Pol Pota i ustanowiły lojalny wobec Hanoi reżim komunistyczny.**

Sowiecka interwencja w Afganistanie

W grudniu 1979 r., wbrew ówczesnym praktykom, Związek Sowiecki zdecydował się na przeprowadzenie **interwencji zbrojnej z wykorzystaniem własnej armii lądowej**. Celem operacji był **Afganistan**.

Ten zacofany gospodarczo kraj w Azji Centralnej pod koniec lat 70. XX w. znajdował się we władzy komunistów. Ich radykalne reformy (np. ograniczenie praw duchowieństwa, równouprawnienie kobiet, zakaz kupowania żon, parcelacja większych majątków ziemskich), realizowane pod okiem sowieckich doradców, wywoływały coraz większy opór w społeczeństwie przywiązanym do tradycyjnych wartości muzułmańskich, aż w końcu doprowadziły do wybuchu powstania antykomunistycznego.

Pozycja rządu zaczęła się słabnąć, zwłaszcza że w od 1978 r. w komunistycznej **Ludowo-Demokratycznej Partii Afganistanu** rozgorzały spory wewnętrzne i rywalizacja o władzę pomiędzy zwolennikami zbliżenia z Chinami a stronnikami Kremla. W tej sytuacji w grudniu 1979 r. Leonid Breżniew postanowił interweniować zbrojnie. Sowieccy komandosi (tzw. Specnaz) opanowali pałac prezydencki w Kabulu i zabili prezydenta. **Do władzy doszli politycy lojalni wobec Moskwy, którzy formalnie poprosili Związek Sowiecki o pomoc w walce przeciw powstańcom.** Nie miało znaczenia, że prośbę wystosowano, gdy interwencja już trwała.

W Afganistanie rozpoczęła się zaciekła i brutalna wojna o panowanie nad krajem. Głównym przeciwnikiem prawie 100 tys. żołnierzy sowieckich byli partyzanci zwani mudżahedinami. W 1979 r. nikt nie zdawał sobie sprawy, że konflikt ten będzie trwać 10 lat, pochłonie dziesiątki tysięcy ofiar, a dla ZSRS stanie się jedną z przyczyn upadku.

Specnaz – określenie sowieckich sił specjalnych podległych wywiadowi wojskowemu. Nazwa pochodzi od pierwszych sylab rosyjskich słów ***spec****jalnoje* ***naz****naczenije*, co znaczy „specjalne przeznaczenie".

Mudżahedin (od arab. *mudżahid* – bojownik) – uczestnik zbrojnego ruchu religijnego, społecznego lub wyzwoleńczego w krajach muzułmańskich.

PODSUMOWANIE

- W latach 70. XX w. Związek Sowiecki, chcąc umocnić swoją pozycję na arenie międzynarodowej, intensywnie wspierał ruchy komunistyczne w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej.
- Zaangażowanie sowieckie przybierało różne formy – od zawierania traktatów dyplomatycznych po wysyłanie uzbrojenia i doradców wojskowych do popieranych ugrupowań lub rządów.
- Narzędziem polityki sowieckiej w lokalnych konfliktach były także wojska innych państw komunistycznych: Angoli i w Etiopii po stronie komunistów interweniowały wojska kubańskie, a w Kambodży – siły wietnamskie.
- W grudniu 1979 r. rozpoczęła się sowiecka interwencja w Afganistanie, która stała się jedną z przyczyn upadku Związku Sowieckiego.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Przedstaw przyczyny sowieckiego zaangażowania w Ameryce Łacińskiej, Azji i Afryce.
2. Na podstawie mapy na s. 23 omów sposoby realizacji sowieckiej polityki ekspansji w latach 70. XX w. w Ameryce Południowej, Azji i Afryce.
3. Wyjaśnij, jakie znaczenie miało wykorzystanie wojsk kubańskich i wietnamskich w polityce ZSRS.
4. Przypomnij sobie informacje na temat tzw. doktryny Breżniewa. Wyjaśnij jej zasady i powiedz, które z działań sowieckich w latach 70. można uznać za próbę jej realizacji. Uzasadnij swoje zdanie.

ZADANIE

5. Scharakteryzuj konsekwencje wzrostu wpływów komunistycznych na świecie w latach 70. XX w.

3 Polityka odprężenia

KALENDARIUM	
1963	**VIII** • zawarcie zbiorowego układu o zakazie prób z bronią jądrową
1968	**VII** • podpisanie układu o nierozprzestrzenianiu broni atomowej
1972	**V** • amerykańsko-sowiecki układ SALT 1 o ograniczeniu zbrojeń strategicznych
1975	**VIII** • podpisanie *Aktu końcowego* Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
1979	**VI** • zawarcie w Wiedniu amerykańsko-sowieckiego układu SALT 2

POJĘCIA: polityka odprężenia ■ KBWE (OBWE) ■ SALT 1 ■ dyplomacja pingpongowa

Konieczność polityki odprężenia

Wydarzenia lat 60. i początku lat 70. pokazały, że rywalizacja pomiędzy blokiem wschodnim a zachodnim może doprowadzić do wybuchu konfliktu na wielką skalę, który zagrozi zagładą całemu światu. Wojny zastępcze, interwencje militarne, niekontrolowany wyścig zbrojeń i rywalizacja gospodarcza między USA a ZSRS weszły w taką fazę, że politycy po obu stronach żelaznej kurtyny uznali, że nie służy to żadnej ze stron i w razie wojny nie będzie można wskazać zwycięzcy. Dlatego **zdecydowano się podjąć działania, które ograniczyłyby wyścig zbrojeń i doprowadziłyby do odprężenia międzynarodowego**. Konieczne zatem stało się wypracowanie modelu pokojowej koegzystencji między supermocarstwami. Działania supermocarstw mające na celu ochronę pokoju nazywa się **polityką odprężenia** (fr. *détente*; czytaj: detąt).

Sowieckie rakiety SS-4 podczas defilady na placu Czerwonym w Moskwie w maju 1961 r.

? Zastanów się, czemu miały służyć organizowane podczas parad pokazy najnowszego sprzętu wojskowego.

Rządy w Moskwie i Waszyngtonie w ograniczeniu zagrożeń widziały także szansę na rozwiązanie własnych wewnętrznych problemów. Amerykanie upatrywali w tym szansę na zagojenie ran i rozładowanie napięć społecznych związanych z wojną wietnamską oraz problemami rasowymi w stanach Południa. Dla Sowietów odprężenie oznaczało odwrócenie uwagi światowej opinii publicznej od procesu wzmocnienia pozycji nowego kierownictwa KPZR w bloku wschodnim, rozbudowy sił zbrojnych oraz dyplomatycznej ekspansji sowieckiej w Afryce.

Atomowe odprężenie

Koniec kryzysu kubańskiego (patrz: część 1. podręcznika) przyniósł pewne ocieplenie w relacjach Stanów Zjednoczonych ze Związkiem Sowieckim. Aby w przyszłości zapobiegać konfliktom i móc szybko rozwiązywać problemy międzynarodowe, zainstalowano wówczas telefoniczną gorącą linię (czerwony telefon) pomiędzy Białym Domem w Waszyngtonie a Kremlem w Moskwie.

Efektem ocieplenia był zawarty w **1963 r.** przez USA, ZSRS i Wielką Brytanię **układ o zakazie prób z bronią jądrową w atmosferze, pod wodą i w przestrzeni kosmicznej**. Uznano, że takie próby wywołują negatywne skutki dla środowiska naturalnego. Wkrótce do układu dołączyły kolejne państwa, w tym również Polska.

Kolejnym krokiem było podpisanie w **1968 r.** przez USA, ZSRS i Wielką Brytanię **układu o nierozprzestrzenianiu broni atomowej**. Do porozumienia mogło dołączyć każde państwo i znaczna część to uczyniła (w tym nowe mocarstwa atomowe jak Francja i Chiny). Przystąpienia odmówiły jednak kraje, które miały ambicję stworzenia własnych sił atomowych (Indie, Pakistan, Izrael). Układ ratyfikowały prawie wszystkie państwa na świecie, choć Korea Północna opuściła grono sygnatariuszy w 2003 r.

Nowy kurs Stanów Zjednoczonych

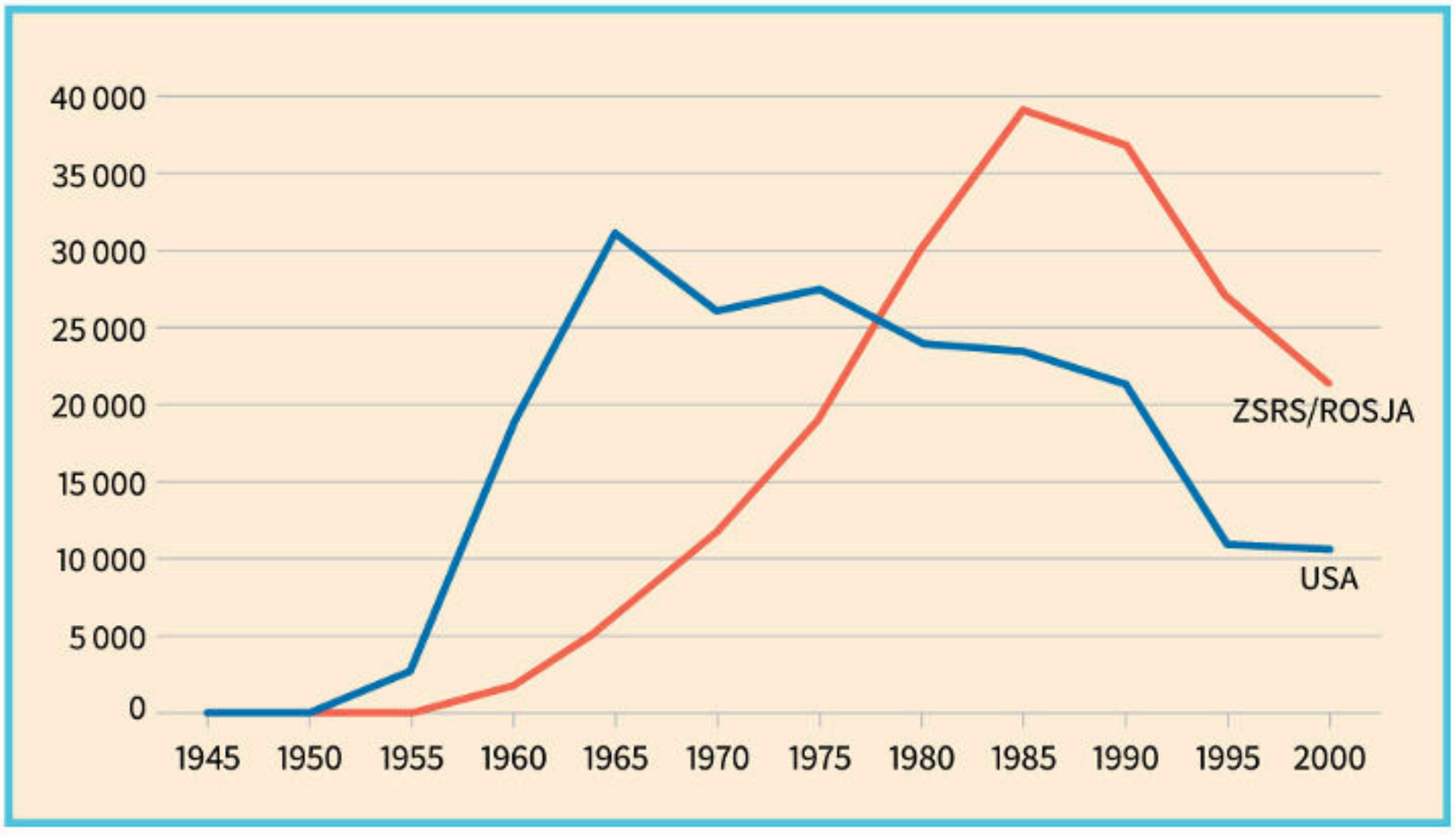
Wykorzystując ocieplenie w relacjach USA–ZSRS, prezydent Lyndon Johnson (sprawował urząd w latach 1963–1969) niejednokrotnie próbował rozwiązać kwestie użycia nowoczesnej broni i systemów antyrakietowych. Podjęciu skutecznych rozmów przeszkodziło jednak najpierw zaangażowanie się USA w wojnę w Wietnamie w 1965 r. (potępione przez Sowietów), a potem interwencja wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji (potępiona przez USA). Ponadto nowy sekretarz generalny KPZS Leonid Breżniew (zastąpił w 1964 r. Nikitę Chruszczowa) miał świadomość przewagi amerykańskiej w arsenale jądrowym i zamierzał ją nie tylko zniwelować, ale też prześcignąć USA w tym obszarze. Dlatego systematycznie wzmacniał potencjał atomowy ZSRS i rozbudowywał te rodzaje sił zbrojnych, które miały go wykorzystywać ofensywnie (głównie wojska rakietowe, lotnictwo strategiczne i siły podwodne).

Francuski plakat antynuklearny z ok. 1975 r. i sowiecki plakat antywojenny z 1972 r. (widnieją na nim napisy „Jedność!" i „Pokój!").

? Wyjaśnij propagandowe przesłanie plakatów.

Liczba głowic jądrowych w posiadaniu USA i ZSRS (Rosji) w latach 1945–2000.

? Ustal, w jakich latach doszło w USA i ZSRS do najbardziej dynamicznego wzrostu arsenału nuklearnego. Sprawdź, jakie wydarzenia miały wówczas miejsce i kto stał na czele obu państw.

? Powiedz, w którym okresie ZSRS wyprzedził USA w liczbie posiadanych głowic nuklearnych.

W 1969 r. prezydentem USA został Richard Nixon, który w polityce zagranicznej wyznaczył waszyngtońskiej administracji trzy kierunki działania: honorowego wycofania się Stanów Zjednoczonych z wojny w Wietnamie (do czego doszło ostatecznie w 1973 r.), nawiązania stosunków dyplomatycznych z Chińską Republiką Ludową oraz kontynuowania polityki odprężenia między USA i ZSRS.

Zbliżenie USA i ChRL w latach 70. XX w.

Zbliżenie amerykańsko-chińskie stało się możliwe w związku z ochłodzeniem relacji na linii Moskwa–Pekin. Sowieccy i chińscy przywódcy oskarżali się wzajemnie o porzucenie drogi komunizmu, walczyli o przywództwo w światowym ruchu komunistycznym, a w 1969 r. doszło nawet do bezpośredniej konfrontacji i wymiany ognia między wojskami obu państw nad graniczną rzeką Ussuri.

W tej sytuacji politycznej, upatrując głównego rywala w ZSRS, zarówno Chińczycy, jak i Amerykanie dostrzegli korzyści w nawiązaniu porozumienia i normalizacji stosunków. Ważnym aspektem były też kwestie gospodarcze – **dla USA zbliżenie z Chinami otwierało wielki rynek zbytu**, do tej pory zamknięty na amerykańskie towary. Z kolei **dla Chin było szansą na dostęp do amerykańskiej technologii** i przezwyciężenie zacofania przemysłowego. Na drodze do porozumienia mogła jednak stanąć kwestia statusu Tajwanu – wyspy, na której po przegranej wojnie domowej schronili się zwolennicy Chiang Kai-sheka (1887–1975). Chiny uważały ją za swoją zbuntowaną prowincję, w USA widziano w Tajwanie prawowite państwo chińskie (Republika Chińska) i reprezentanta Chin w Radzie Bezpieczeństwa ONZ.

Henry Kissinger podczas wizyty w Chinach w 1971 r. Kissinger, amerykański polityk, sprzyjał rozwojowi stosunków z Chinami, co przyczyniło się do ich normalizacji. W 1973 r. został mianowany sekretarzem stanu w administracji Richarda Nixona. W latach 1973–1977 pełnił funkcję doradcy ds. bezpieczeństwa narodowego. W 1973 r. otrzymał pokojową nagrodę Nobla.

Pierwsze kroki zmierzające w 1971 r. Nixon do zmiany stosunków z ChRL, a właściwie powrót władz chińskich zgodnie na dialog po kilku amerykańskich dniach serii **dyplomacji pingpongowej**, kiedy w tym czasie z Chinami przyjechał Nixon. Chiny zaczęły wówczas [illegible] po 1949 r. [illegible] Chin, gdzie [illegible] przyjął prezydent USA. **W październiku 1971 r.** wydarzenie [illegible] **kontynuowane Chiny zostały przyjęte do ONZ, a właściwie zastąpiły Tajwan w Radzie Bezpieczeństwa.**

Do historycznej [illegible] w [illegible] doszło w lutym 1972 r. Była to pierwsza wizyta amerykańskiego prezydenta w państwie komunistycznym od czasów II wojny światowej. Zdaniem wielu komentatorów sceny międzynarodowej, Chińczycy [illegible] na zmianę [illegible] Nixon chciał nie [illegible] z nimi [illegible] [illegible] [illegible]

Amerykańsko-chińska komunikat w sprawie Tajwanu, wydany 28 lutego 1972 r. w Szanghaju podczas wizyty prezydenta USA Richarda Nixona w Chinach.

Strona chińska:

Problem Tajwanu jest główną kwestią uniemożliwiającą normalizację stosunków Chin i Stanów Zjednoczonych, rany Chin jest zdecydowany wydać Chiny z Tajwanu jest częścią Chin. Rząd Chin jest jedynym rządem reprezentującym cały naród chiński. Tajwan jest integralną częścią Chin, a kwestia Tajwanu jest wewnętrzną sprawą Chin, w którą żadne państwo nie ma prawa ingerować, a wszystkie siły zbrojne i instalacje wojskowe Stanów Zjednoczonych powinny zostać wycofane z Tajwanu. Rządzenie niezależności Tajwanu, popieranie [...] „jedne Chiny, jedno Tajwan", „jedne Chiny, dwa rządy", „dwa państwa", „dwie Chiny" [...] są przeciwne. Tajwan [...], ale nie powinien [...] [...] [...] Tajwanu powinien [...]

Strona amerykańska:

[...] Zjednoczone przyjmują [...] [...] [...] Chiny [...] [...] [...]

Pan pierwszy. Nie, pan pierwszy – zachodnioniemiecka karykatura ukazująca prezydenta USA Jimmy'ego Cartera i sekretarza generalnego KC KPZS Leonida Breżniewa w czasie negocjacji układu SALT 2, „Frankfurter Allgemeine Zeitung", 26 lutego 1977 r.

? Wyjaśnij przesłanie karykatury.

Układy zawarte w Moskwie wydawały się sukcesem dyplomacji amerykańskiej. W pewnym sensie znormalizowały one relacje między obu państwami, ale dla Sowietów stały się także przykrywką do rozbudowy arsenału nuklearnego i umożliwiły w latach 70. prześcignięcie USA w liczbie posiadanych głowic jądrowych.

W czerwcu 1979 r. kolejny prezydent USA, Jimmy Carter, i Leonid Breżniew podpisali w Wiedniu nowy układ rozbrojeniowy, na którego mocy w obu państwach miało dojść do redukcji arsenału środków zdolnych przenosić głowice jądrowe. Traktat był określany mianem **SALT 2**. Ostatecznie układ nie wszedł w życie, gdyż kilka miesięcy po jego zawarciu Breżniew zdecydował się na rozpoczęcie zbrojnej interwencji w Afganistanie. Zaogniło to relacje między Moskwą a Waszyngtonem. W tej sytuacji senat USA nie zdecydował się na ratyfikację dokumentu. Oba kraje wróciły na drogę rywalizacji.

Układ zawarty w Moskwie 29 maja 1972 r. pomiędzy prezydentem USA Richardem Nixonem a sekretarzem generalnym KC KPZS Leonidem Breżniewem w sprawie zasad kształtowania stosunków między obu państwami.

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich [Sowieckich] i Stany Zjednoczone Ameryki, […]

uzgodniły, co następuje:

Pierwsze: będą się kierowały wspólnym przekonaniem, że w wieku nuklearnym dla utrzymania stosunków między nimi nie ma innej podstawy oprócz zasady pokojowego współistnienia. […]

Drugie: ZSRR [ZSRS] i USA przywiązują wielkie znaczenie do zapobiegania powstawaniu sytuacji mogących wywołać niebezpieczne zaostrzenie stosunków między nimi. Kierując się tym, będą czyniły wszystko, co w ich mocy, aby unikać konfrontacji wojennych i zapobiec wybuchowi wojny nuklearnej.

[…] Koniecznymi przesłankami dla utrzymania i umocnienia między ZSRR a USA pokojowych stosunków jest uznanie interesów bezpieczeństwa Stron, opartego na zasadzie równości i wyrzeczenie się użycia siły lub groźby jej użycia. […]

Szóste: Strony będą kontynuowały wysiłki w celu ograniczenia zbrojeń zarówno na zasadzie dwustronnej, jak i wielostronnej. Będą podejmowały szczególne wysiłki dla ograniczenia zbrojeń strategicznych. […]

ZSRR i USA uważają, że ostatecznym celem ich wysiłków jest rozwiązanie problemu powszechnego i całkowitego rozbrojenia oraz zapewnienie skutecznego systemu bezpieczeństwa międzynarodowego, zgodnie z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych.

1. Wyjaśnij, na czym obydwie strony chciały oprzeć bezpieczeństwo światowe.

Aktualny logotyp Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) – *Organization for Security and Cooperation in Europe* **(OSCE**; czytaj: organizejszyn for sekiurity and kooperejszyn in jurop). W 1995 r. KBWE zmieniła nazwę na Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie – OBWE.

Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Oprócz bilateralnych kontaktów pomiędzy supermocarstwami ważnym wydarzeniem na drodze do ogólnoświatowego odprężenia były rozmowy przywódców państw Europy (bez Albanii, ale z Watykanem), USA i Kanady w ramach **Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (KBWE). Konferencja w założeniu miała być forum dialogu pomiędzy Wschodem a Zachodem. Po blisko dwóch latach negocjacji w Genewie i **Helsinkach** zakończyła się ona w sierpniu 1975 r. podpisaniem w stolicy Finlandii ***Aktu końcowego*** **KBWE**. Zawarte w nim postanowienia pogrupowano w regulacjach, określanych jako koszyki problemów. Koszyk pierwszy dotyczył bezpieczeństwa w Europie, koszyk drugi – współpracy w dziedzinie gospodarczej, naukowej i technicznej oraz środowiska naturalnego, koszyk trzeci – współpracy w dziedzinie humanitarnej i dziedzinach pokrewnych, koszyk czwarty – kontynuowania procesu konferencji. Ustalono m.in. niezmienność granic ukształtowanych w wyniku II wojny światowej, w tym także Niemiec, powstrzymywanie się od groźby użycia siły w warunkach nawiązywania stosunków międzynarodowych, współpracę naukową i technologiczną, a nawet zobowiązanie do przestrzegania praw człowieka i obywatela (temat ten był forsowany przez państwa zachodnie, a z oporami przyjęty przez ZSRS). Zawarte porozumienie miało kluczowe znaczenie, szczególnie dla państw demokratycznych, które odtąd zyskały podstawę do obserwacji działań reżimów krajów komunistycznych wobec podległych im obywateli.

Ceremonia podpisywania *Aktu końcowego* KBWE. Od lewej siedzą: kanclerz RFN Helmut Schmidt (czytaj: szmit), przewodniczący Rady Państwa NRD Erich Honecker (czytaj: honeker) i prezydent USA Gerald Ford.

? Wyjaśnij propagandowe przesłanie fotografii, na której siedzą obok siebie przywódcy obu państw niemieckich.

Akt końcowy KBWE sporządzony w Helsinkach dnia 1 VIII 1975 r.

Deklaracja zasad rządzących wzajemnymi stosunkami między Państwami uczestniczącymi.

Państwa uczestniczące, potwierdzając swe oddanie sprawie pokoju, bezpieczeństwa i sprawiedliwości oraz sprawie nieustannego rozwoju przyjaznych stosunków i współpracy; uznając, że to oddanie, które odzwierciedla interesy i pragnienia narodów, nakłada obecnie i w przyszłości na każde Państwo uczestniczące odpowiedzialność, którą doświadczenia przeszłości zwiększają; potwierdzając, jako członkowie Organizacji Narodów Zjednoczonych i zgodnie z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych, pełne i aktywne poparcie dla Organizacji Narodów Zjednoczonych i dla zwiększenia jej roli i skuteczności w umacnianiu międzynarodowego pokoju, bezpieczeństwa i sprawiedliwości oraz w ułatwianiu rozwiązywania problemów międzynarodowych, jak również w rozwijaniu przyjaznych stosunków i współpracy między państwami; wyrażając wspólne przywiązanie do przedstawionych niżej zasad, które są zgodne z Kartą Narodów Zjednoczonych, jak również wspólną wolę postępowania w stosowaniu tych zasad zgodnie z celami i zasadami Karty Narodów Zjednoczonych; oświadczają, że są zdecydowane przestrzegać i stosować w praktyce, każde z nich w stosunkach ze wszystkimi innymi Państwami uczestniczącymi, niezależnie od ich systemów politycznych, gospodarczych lub społecznych, jak również od ich wielkości, położenia geograficznego lub poziomu rozwoju gospodarczego, następujące zasady, wszystkie o podstawowym znaczeniu, rządzące ich wzajemnymi stosunkami.

I. Suwerenna równość, poszanowanie praw wynikających z suwerenności [...]

II. Powstrzymywanie się od groźby użycia siły lub jej użycia [...]

III. Nienaruszalność granic [...]

IV. Integralność terytorialna państw [...]

V. Pokojowe załatwianie sporów [...]

VI. Nieingerencja w sprawy wewnętrzne [...]

VII. Poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności, włączając w to wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań [...]

VIII. Równouprawnienie i prawo narodów do samostanowienia [...]

IX. Współpraca między państwami [...]

X. Wykonywanie w dobrej wierze zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego.

1. Wskaż w przytoczonym tekście zapisy, które świadczą o obawach i doświadczeniach zachodnich państw demokratycznych. Uzasadnij swój wybór.
2. Wymień nazwę wspomnianej w tekście instytucji powołanej w celu ochrony pokoju oraz scharakteryzuj jej kompetencje.

Koniec polityki odprężenia

Choć wielu Amerykanów z zadowoleniem przyjmowało realizację polityki odprężenia i czasowe wycofanie się Stanów Zjednoczonych z aktywnej polityki międzynarodowej, to znaczna część amerykańskiej opinii publicznej z niepokojem obserwowała działania administracji rządowej. Niepokoje wzbudzał nie tylko słabnący autorytet USA na świecie, ale także rosnące wpływy sowieckie w państwach Ameryki Łacińskiej, Azji i Afryki.

BIOGRAM

Zbigniew Brzeziński (1928–2017), politolog, sowietolog, profesor nauk politycznych i geostrateg. Doradca prezydenta Stanów Zjednoczonych Jimmy'ego Cartera do spraw bezpieczeństwa narodowego (wcześniej doradca prezydenta Johna F. Kennedy'ego i Lyndona Johnsona). Zwolennik twardego kursu politycznego Stanów Zjednoczonych wobec ZSRS i zwiększenia amerykańskiej obecności (także militarnej) w rejonie Zatoki Perskiej. Po upadku komunizmu orędownik przystąpienia Polski do NATO. Uhonorowany najwyższymi odznaczeniami Rzeczypospolitej Polskiej (Order Orła Białego) i Stanów Zjednoczonych (Prezydencki Medal Wolności za wkład w „normalizację stosunków między USA a Chinami oraz za zasługi w dziedzinie polityki, praw człowieka, a także bezpieczeństwa USA").

Przełomem w relacjach USA–ZSRS okazała się sowiecka interwencja w Afganistanie w grudniu 1979 r. Wydarzenie to, m.in. za sprawą zabiegów Zbigniewa Brzezińskiego, doradcy do spraw bezpieczeństwa prezydenta Cartera, zmieniło politykę amerykańską. Carter nie tylko ostro potępił sowiecką inwazję, ale także zapowiedział większe zaangażowanie się USA w regionie Zatoki Perskiej. Równocześnie pod wpływem Brzezińskiego USA zwiększyły nakłady finansowe dla Radia Wolna Europa, a prezydent USA, definitywnie odchodząc od ducha polityki *détente*, wprost ostrzegł Breżniewa w 1980 r. przed konsekwencjami militarnej interwencji Układu Warszawskiego w Polsce (patrz: s. 121).

W 1981 r. prezydentem Stanów Zjednoczonych został przedstawiciel Partii Republikańskiej i zdeklarowany antykomunista Ronald Reagan (1911–2004; czytaj: regan). Hasło jego kampanii wyborczej brzmiało: „Uczyńmy Amerykę znów wielką", co oznaczało aktywny powrót USA do polityki międzynarodowej i odzyskanie dominującej pozycji na świecie. Świat ponownie wchodził w epokę rywalizacji i zagrożenia wojną.

Początek procesu pokojowego na Bliskim Wschodzie

W latach 70. doszło również do rozpoczęcia stopniowego procesu odprężenia na Bliskim Wschodzie. Wojna Jom Kippur pokazała zarówno Izraelowi, jak i państwom arabskim (zwłaszcza Egiptowi), że rozstrzygnięcie militarne nie zadowoli żadnej ze stron konfliktu arabsko-izraelskiego. Sprawujący od 1970 r. władzę w Egipcie prezydent **Muhammad Anwar as-Sadat** (1918–1981) zdecydował się zatem na podjęcie rozmów pokojowych z Izraelem. Zmienił też kierunek polityki zagranicznej

Prezydent Egiptu Muhammad Anwar as-Sadat ściska dłoń premiera Izraela Menachema Begina (1913–1992) po przemówieniu w izraelskim parlamencie (Knesecie).

? Oceń, jakie znaczenie mogło mieć zaproszenie arabskiego przywódcy do parlamentu Izraela.

Egiptu – odszedł od ścisłych relacji z ZSRS i zwrócił się w stronę USA. W listopadzie 1977 r. Anwar as-Sadat udał się z oficjalną wizytą do Jerozolimy.

W **1978 r.**, dzięki zabiegom dyplomatycznym prezydenta Jimmy'ego Cartera, **Egipt i Izrael zawarły porozumienie** (tzw. porozumienie z Camp David, czytaj: kamp dejwid). Jego konsekwencją był traktat pokojowy, na którego mocy Izrael wycofał swoje wojska z okupowanego od 1968 r. półwyspu Synaj, a Egipt, jako pierwsze państwo arabskie, uznał formalnie istnienie Izraela i zagwarantował swobodę żeglugi na Kanale Sueskim. **Ten historyczny przełom był pierwszym krokiem ku odprężeniu na Bliskim Wschodzie**, choć państwa arabskie potępiły wówczas Egipt za zdradę wspólnych interesów. W Izraelu porozumienie z Egiptem również wywołało niechęć części społeczeństwa.

PODSUMOWANIE

- Od lat 60. XX w. USA i ZSRS szukały możliwości porozumienia gwarantującego utrzymanie pokoju na świecie i ograniczenie wyścigu zbrojeń. • W 1963 r. i 1968 r. doszło do podpisania traktatów ograniczających rozprzestrzenianie broni nuklearnej. • W 1972 r. i 1979 r. USA i ZSRS podpisały układy o ograniczeniu ilości broni jądrowej, zwane SALT 1 i SALT 2. Układ SALT 2 nie wszedł w życie z uwagi na interwencję zbrojną Związku Sowieckiego w Afganistanie. • W 1975 r. prawie wszystkie państwa europejskie podpisały *Akt końcowy* Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). • Na początku lat 70. XX w. Stany Zjednoczone i Chiny ociepliły wzajemne stosunki. Do ich normalizacji doszło w 1979 r. • Po rozpoczęciu interwencji zbrojnej ZSRS w Afganistanie proces odprężenia uległ zahamowaniu. • Pod koniec lat 70. XX w. doszło do rozmów pokojowych Izraela i Egiptu, co stało się początkiem długiej drogi do odprężenia na Bliskim Wschodzie.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, na czym polegała w latach 70. XX w. polityka odprężenia.
2. Oceń przełomowe znaczenie zbliżenia Stanów Zjednoczonych Ameryki i Chin na początku lat 70. XX w.
3. Przedstaw znaczenie Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie dla pokoju i odprężenia w stosunkach międzynarodowych.
4. Podaj przyczyny zakończenia polityki odprężenia między supermocarstwami.
5. Omów okoliczności zawarcia porozumienia w Camp David w 1978 r. i oceń jego znaczenie.

ZADANIE

6. Oceń z perspektywy USA i ZSRS, czy polityka odprężenia na świecie w latach 70. XX w. była sukcesem, czy klęską.

4 Państwa niemieckie – współistnienie i stosunek do nazistowskiego dziedzictwa

KALENDARIUM	
1955	sformułowanie doktryny Hallsteina
1958	powołanie Centrali Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych z siedzibą w Ludwigsburgu
1967	powstanie w RFN tzw. wielkiej koalicji CDU, CSU i SPD
1969	przejęcie władzy w RFN przez centrolewicę (koalicja SPD i FDP)
1970	podpisanie przez RFN w ramach *Ostpolitik* układów z ZSRS i PRL o normalizacji stosunków
1973	układ o wzajemnym uznaniu i normalizacji stosunków pomiędzy RFN i NRD

POJĘCIA: Centrala Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych ■ doktryna Hallsteina ■ wielka koalicja ■ ekstradycja ■ Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich ■ *Ostpolitik* ■ restytucja ■ rewindykacja

Sytuacja społeczno-polityczna w Niemczech Zachodnich

W 1963 r., wraz z ustąpieniem ze stanowiska kanclerza **Konrada Adenauera**, skończyła się pewna epoka w powojennych dziejach Republiki Federalnej Niemiec. Dzięki polityce ustępującego kanclerza kraj wydostał się z izolacji politycznej i wszedł na drogę integracji europejskiej (patrz: część 1. podręcznika). Dynamicznie rozwijała się także gospodarka kraju. Nowym szefem rządu został wywodzący się z **Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej** (**CDU**) ekonomista Ludwig Erhard. Starał się on kontynuować politykę Adenauera, ale w czasie jego rządów w kraju doszło do spowolnienia rozwoju gospodarczego i wzrostu bezrobocia. Skończyło się to osłabieniem pozycji chadeków i upadkiem rządu. W wyniku wyborów w 1966 r. doszło do utworzenia tzw. wielkiej koalicji, w której skład weszły zarówno obie partie chrześcijańsko-demokratyczne (CDU i **CSU** – **Unia Chrześcijańsko-Społeczna**), jak i opozycyjna dotychczas wobec nich **Socjaldemokratyczna Partia Niemiec** (**SPD**). Urząd kanclerza objął Kurt Georg Kiesinger (1904–1988; czytaj: kizinger). Koalicji udało się doprowadzić do poprawy sytuacji gospodarczej, ale wśród znacznej części społeczeństwa nie cieszyła się ona popularnością.

Wielka koalicja – w polityce koalicja dużych partii politycznych o przeciwstawnych poglądach, której celem jest uzyskanie bezwzględnej większości parlamentarnej i powołanie władzy w państwie. Wielkie koalicje powstają w sytuacji, gdy nie ma innej możliwości wyłonienia stabilnego rządu.

Niezadowolenie młodego pokolenia

Pod koniec lat 60. XX w. w RFN, podobnie jak w innych państwach Europy Zachodniej i w USA, doszło do **radykalizacji nastrojów społecznych**, zwłaszcza w kręgach młodzieży akademickiej o przekonaniach lewicowych. Niezadowolenie młodych ludzi budził przede

Demonstracja niemieckich socjaldemokratów w Berlinie Zachodnim przeciwko wojnie w Wietnamie. Manifestujący niosą hasła „Amerykanie precz z Sajgonu" oraz „Wietnam to Wietkong".

wszystkim brak reform socjalnych, niewydolny system edukacji, brak rozliczenia starszego pokolenia z nazistowską przeszłością i ciepłe relacje RFN ze Stanami Zjednoczonymi, które powszechnie krytykowano za udział w „brudnej wojnie" w Wietnamie. **Niechęć wywoływały także osoba nowego kanclerza i jego nazistowska przeszłość.** Kiesinger był bowiem od 1933 r. członkiem NSDAP, a w latach 1940–1945 kierował działem propagandy w ministerstwie spraw zagranicznych III Rzeszy. Wszystko to doprowadziło na przełomie lat 60. i 70. do licznych wystąpień i manifestacji z udziałem młodzieży studenckiej. Część z nich miała gwałtowny charakter i doprowadziła do starć ulicznych z policją.

Zmiany w rządzie RFN

W 1969 r. doszło do znaczącego zwrotu w polityce niemieckiej. Po 20 latach chadecja utraciła władzę na rzecz centrolewicowej koalicji SPD i FDP (Wolna Partia Demokratyczna). **Nowym kanclerzem został socjaldemokrata Willy Brandt** (1913–1992), który w przeszłości działał w opozycji antyhitlerowskiej. Dla wielu Niemców **stał się on symbolem nowego moralnego i demokratycznego porządku**. Brandt zdecydowany był rozliczyć Niemcy z dawną nazistowską przeszłością, a także przeprowadził wiele reform politycznych (m.in. obniżenie granicy wieku w prawie wyborczym), gospodarczych i społecznych (np. zagwarantowanie większej ochrony socjalnej rodzinom wielodzietnym i bezrobotnym, wyrównanie szans w dostępie do edukacji). Polityka ta spotkała się z bardzo pozytywną reakcją społeczeństwa zachodnioniemieckiego.

Ostpolitik

Brandt doprowadził do istotnej zmiany w polityce zachodnich Niemiec. Od 1955 r. w dyplomacji RFN obowiązywała tzw. **doktryna Hallsteina.** Jej twórcą był polityk i profesor prawa międzynarodowego Walter Hallstein (1901–1982; czytaj: halsztajn). **Doktryna odmawiała NRD prawa do legalnego istnienia i przyznawała RFN wyłączne prawo do reprezentowania interesów niemieckich w stosunkach międzynarodowych.** W ramach tej doktryny Niemcy Zachodnie nie utrzymywały także kontaktów z państwami bloku wschodniego, z wyjątkiem ZSRS.

Dojście Brandta do władzy oznaczało odejście od założeń Hallsteina. Nowy kanclerz był zdecydowany zrewidować dotychczasową politykę wobec ZSRS i państw bloku wschodniego. Zaproponowana przez niego **nowa polityka wschodnia** (niem. ***Ostpolitik***) miała doprowadzić

Podczas wizyty z okazji podpisania układu z Polską Willy Brandt uklęknął przed pomnikiem Bohaterów Getta w Warszawie. Fotografię zrobiono 7 grudnia 1970 r.
W RFN zdjęcie klęczącego kanclerza zostało zamieszczone niemal w każdej gazecie, choć reakcje były zróżnicowane: od wyrazów podziwu do braku akceptacji. Za działania na rzecz polityki odprężenia oraz politykę wschodnią Brandt otrzymał w 1971 r. Pokojową Nagrodę Nobla.

? Oceń znaczenie gestu Willy'ego Brandta.

do normalizacji stosunków z państwami bloku wschodniego. W ramach *Ostpolitik* już w 1970 r. Brandt podpisał stosowny układ ze Związkiem Sowieckim, zapewniający **uznanie przez ZSRS integralności terytorialnej RFN**. Ceną za to było potwierdzenie przez kanclerza w rozmowach z Breżniewem (**z pominięciem zainteresowanych państw**) nienaruszalności granicy polskiej na Odrze i Nysie Łużyckiej (co formalnie zagwarantował układ RFN z PRL z grudnia 1970 r. – patrz: część 1. podręcznika) oraz uznanie istnienia NRD.

W 1972 r. oba państwa niemieckie podpisały układ normalizujący stosunki między nimi. Na jego mocy uznały swoje istnienie oraz zobowiązały się do poszanowania wzajemnej niepodległości i nienaruszalności granic. Zwieńczeniem procesu ocieplenia relacji było **przyjęcie RFN i NRD do ONZ w 1973 r.**

Polityka wschodnia Brandta była kontynuowana przez kanclerza Helmuta Schmidta (1918–2015), jednak nowy lider rządu RFN równolegle dążył do zacieśnienia współpracy z NATO, obawiając się rosnącej siły ZSRS.

Niemiecka Republika Demokratyczna – państwo policyjne

W Niemieckiej Republice Demokratycznej (NRD) władza spoczywała w rękach sterowanych z Moskwy komunistów skupionych w **Partii Jedności Niemiec – SED** (patrz: część 1. podręcznika). W 1971 r. na jej czele stanął **Erich Honecker** (1912–1994; czytaj: honeker). Początkowo zliberalizował on politykę wewnętrzną, dążąc do rozwoju budownictwa mieszkaniowego, zapewnienia mieszkańcom stabilnych cen żywności i czynszów oraz poprawy poziomu opieki państwa nad dziećmi i osobami starszymi. W rezultacie warunki życia w NRD, mimo że zdecydowanie gorsze niż w RFN, należały do najlepszych w bloku komunistycznym.

Wschodnioniemieckie blokowisko w latach 80. XX w.

? Na podstawie zdjęcia wyciągnij wnioski na temat standardu życia obywateli NRD.

Zatrzymanie przez funkcjonariuszy Stasi mężczyzny podejrzanego o działalność antypaństwową.

? Opisz siły użyte do zatrzymania mężczyzny i jego reakcję na działanie funkcjonariuszy.

Równocześnie jednak w państwie panował terror policyjny. Komunistyczna **Państwowa Służba Bezpieczeństwa** (niem. *Staatssicherheitsdienst*, w skrócie ***Stasi***; czytaj: sztadzicherhajstdinst, sztazi) usilnie zwalczała działania rzekomych lub faktycznych wrogów państwa i ustroju. Osoby podejrzane o działalność wywrotową śledzono, podsłuchiwano, często aresztowano i przetrzymywano w więzieniach. Obywateli NRD izolowano od świata zachodniego, uniemożliwiano lub utrudniano im także kontakty z rodzinami w zachodnich Niemczech.

Rozliczenie z narodowosocjalistyczną przeszłością

Denazyfikacja – czyli **działania zmierzające do oczyszczenia życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturalnego Niemiec z nazizmu** – była obok demokratyzacji, dekartelizacji i demilitaryzacji jednym z najważniejszych elementów przebudowy społeczeństwa niemieckiego po II wojnie światowej (patrz: część 1. podręcznika). Początkowo denazyfikacją zajmowały się mocarstwa okupacyjne, ale ich polityka w tej kwestii była niespójna. Po utworzeniu RFN i NRD działania te przejęły rządy obu tych państw.

Proces denazyfikacji napotykał jednak wiele przeszkód i nie cieszył się powszechnym poparciem niemieckiego społeczeństwa. Z jednej strony utrudniał go brak gorliwości w ściganiu zbrodniarzy i konsekwentne wypieranie się lub ukrywanie przez podejrzanych swojej przeszłości. Z drugiej – wielokrotnie podnoszono kwestię braku doświadczonych kadr w odbudowujących się państwach, co prowadziło do przyzwolenia na powrót na dawne stanowiska wielu nazistowskich urzędników. Ich wiedza i umiejętności (zdobyte np. podczas wojny) były wykorzystywane zarówno przez nowe władze niemieckie w obu państwach, jak i przez zwycięskie mocarstwa.

Denazyfikacja była dla Niemców również problemem moralnym. O konieczności rozliczenia własnych rodziców i nauczycieli z wojennej przeszłości otwarcie mówili protestujący w latach 60. studenci. Sprawa jednak nie była prosta. Świadomość, że jest się dzieckiem, wnukiem lub krewnym zbrodniarza wojennego, była dla wielu Niemców trudna do zaakceptowania. Dla większości żołnierze III Rzeszy byli obrońcami ojczyzny, którzy wykonywali rozkazy przełożonych, a oskarżenia o zbrodnie – zwłaszcza ze strony krajów bloku wschodniego – uważano za propagandowe lub nieudokumentowane. Dlatego też usprawiedliwiano postawy wielu zbrodniarzy, pomijano milczeniem zbrodnie lub zrzucano odpowiedzialność za nie na nieutożsamianych z Niemcami „nazistów". Jedynie część Niemców gotowa była wziąć odpowiedzialność moralną za czyny swoich krewnych. Dopiero z czasem przekonanie o konieczności zmierzenia się z winami przodków i przyjęcie odpowiedzialności za ich czyny stało się ważnym elementem polityki Niemiec.

WARTO WIEDZIEĆ

W 1999 r. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich zaczęła działać pod nazwą Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu jako jedna z jednostek organizacyjnych Instytutu Pamięci Narodowej.

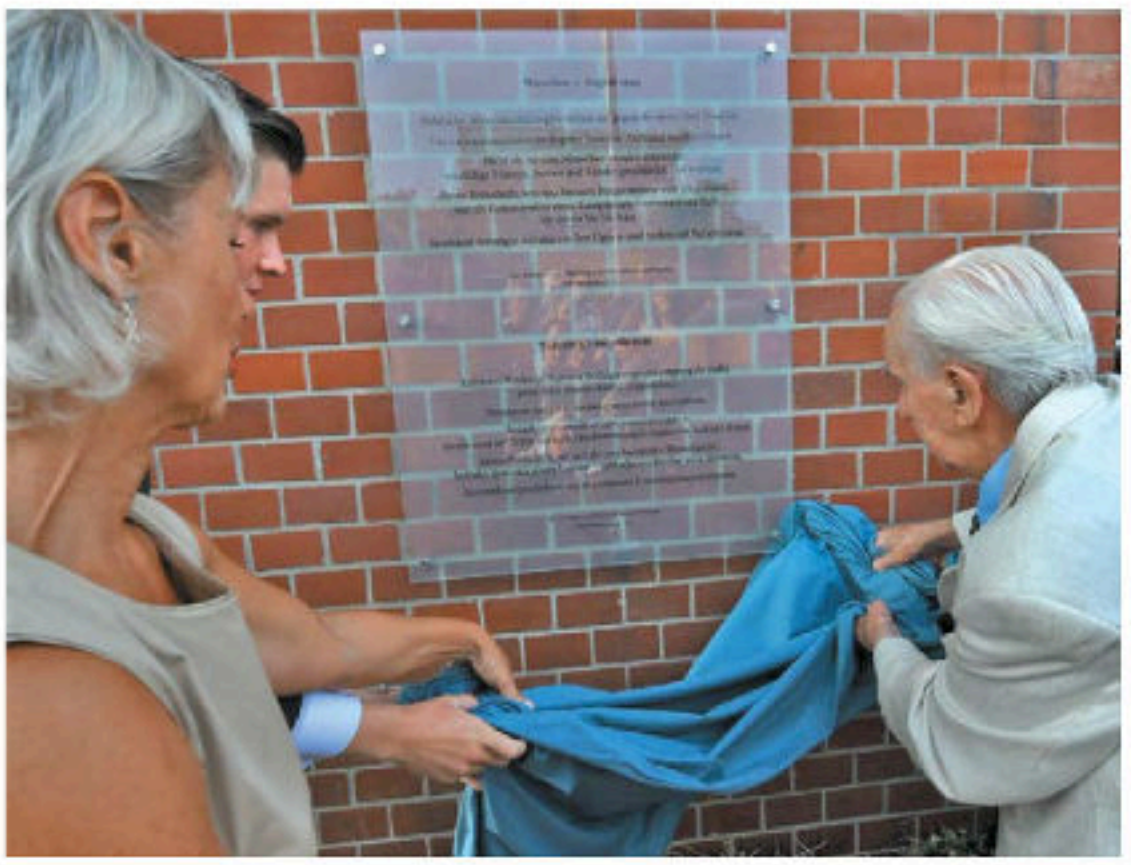
W 1958 r. w RFN do rozliczenia się z przeszłością została utworzona **Centrala Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych** z siedzibą w Ludwigsburgu. Gromadziła ona materiały archiwalne z czasów III Rzeszy, aby wykorzystać je w procesach przeciwko zbrodniarzom nazistowskim. Współpracowała z podobnym instytucjami poza granicami RFN, w tym z działającą w PRL **Główną Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich**.

Pierwszym szefem centrali został prokurator Erwin Schüle (1913–1993; czytaj: szile), który ustąpił ze stanowiska w 1966 r. w związku z ujawnieniem jego przynależności do NSDAP i uznaniem go przez ZSRS za zbrodniarza wojennego.

Centrala nie była instytucją skuteczną. W czasie swojej działalności udowodniła kilku tysiącom osób związek ze zbrodniczym reżimem nazistowskim, ale wielu zbrodniarzy zostało oczyszczonych z zarzutów. Przykładem może być sprawa SS-Gruppenführera Heinza Reinefartha (1903–1979; czytaj: grupenfirera hainza rainefarta), członka NSDAP i generała Waffen-SS, odpowiedzialnego za tłumienie powstania warszawskiego w 1944 r., a szczególnie za rzeź Woli. Tuż po wojnie Polacy bezskutecznie żądali jego ekstradycji. Niemieckie sądy wytoczyły mu proces o zbrodnie wojenne, lecz Reinefarth został uniewinniony z powodu braku dowodów. W następnych latach pełnił różne funkcje publiczne, w tym wieloletniego burmistrza miasteczka Westerland. W latach 50. XX w. władze polskie ponownie upomniały się o ekstradycję Reinefartha, lecz RFN stanowczo odmawiała, a nawet przyznała mu rentę generalską. Przypadek Reinefartha nie był wyjątkiem – po 1949 r. żaden niemiecki zbrodniarz wojenny nie został pociągnięty do odpowiedzialności przed sądami niemieckimi za czyny popełnione w okupowanej Polsce.

Ekstradycja – wydanie przez jedno państwo władzom innego państwa osoby podejrzewanej o dokonanie przestępstwa na terenie państwa, które zwróciło się z wnioskiem o ekstradycję.

Podobnie jak w RFN, w NRD również nie przeprowadzono pełnej denazyfikacji i nie rozliczono zbrodniarzy wojennych. Teoretycznie ściganiem byłych nazistów i zbrodniarzy powinna zajmować się Stasi. W rzeczywistości jednak wielu jej funkcjonariuszy wywodziło się z nazistowskich służb specjalnych, a pod pretekstem rozliczeń prześladowano często osoby niechętne systemowi komunistycznemu.

W 2014 r. na ratuszu w Westerland zawisła tablica w językach polskim i niemieckim. Ufundowały ją władze miasta w ramach pojednania i rozliczenia się z niechlubną przeszłością. Napis na tablicy brzmi: „Warszawa, 1 sierpnia 1944 r. Polscy bojownicy ruchu oporu powstają przeciwko niemieckim okupantom. Reżim narodowosocjalistyczny każe powstanie zdusić. Ponad 150 tys. ludzi zostaje zamordowanych, niezliczona rzesza mężczyzn, kobiet i dzieci odnosi rany. Burmistrz Heinz Reinefarth, jako dowódca grupy bojowej, był odpowiedzialny za te zbrodnie. Zawstydzeni oddajemy pokłon ofiarom i mamy nadzieję na pojednanie”.

WARTO WIEDZIEĆ

Wśród zbrodniarzy wojennych, którzy po wojnie uniknęli odpowiedzialności, był Ukrainiec Iwan Demianiuk (1920–2012). Służył on w Armii Czerwonej. Dostał się do niewoli, po czym zgłosił się do służby w jednostkach pomocniczych SS. Skierowano go do niemieckich obozów zagłady, m.in. w Sobiborze i Treblince, gdzie dopuścił się wielu okrucieństw. Po zakończeniu wojny uciekł do USA. W 1986 r. sąd w Izraelu postawił mu zarzuty popełnienia zbrodni wojennych i skazał na karę śmierci. Sąd Najwyższy Izraela oczyścił go jednak z zarzutów.

W 2008 r. niemiecka Centrala Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych, na podstawie odnalezionych dokumentów, wystąpiła o ekstradycję Demianiuka do Niemiec i w 2009 r. w Monachium rozpoczął się jego proces. Oskarżano go o udział w ponad 27 tys. morderstw. Demianiuk usłyszał nieprawomocny wyrok 5 lat pozbawienia wolności. Zmarł w czasie trwania procedury apelacyjnej.

Niemieckie rozliczenie się z konsekwencjami wojny

Innym problemem, z którym musieli się zmierzyć Niemcy, była próba zrównania w pamięci historycznej niemieckich cywilnych ofiar wojny z ofiarami państw, które zostały przez Niemcy najechane, oraz kwestia **ziem utraconych w wyniku wojny**. Chodziło zwłaszcza o przyznanie Polsce Śląska, Pomorza i Prus Wschodnich. W RFN mieszkało kilka milionów Niemców, którzy w latach 1944–1948 uciekli lub zostali (na mocy podjętej w Poczdamie w 1945 r. decyzji wielkiej trójki) przymusowo wywiezieni z tych terenów, często tracąc cały dobytek. Uznając się za ofiary wojny, tworzyli oni organizacje społeczno-polityczne (tzw. ziomkostwa, skupione od 1957 r. w **Związku Wypędzonych**), kultywujące pamięć o małej ojczyźnie i domagające się od władz RFN prowadzenia polityki nieuznawania terytorialnych konsekwencji II wojny światowej. Z tego powodu ziomkostwa wspierały politykę władz RFN w realizacji doktryny Hallsteina i stanowczo sprzeciwiały się *Ostpolitik* Willy'ego Brandta. **Podpisanie przez kanclerza w 1970 r. układu o uznaniu polskiej granicy zachodniej członkowie ziomkostw uważali za zdradę interesów Niemiec.**

W kolejnych latach Związek Wypędzonych, nie licząc już na możliwość powrotu na dawne tereny, podjął starania, aby zmusić rząd Niemiec do poruszenia kwestii odszkodowań dla Niemców, którzy stracili majątek na ziemiach zajętych przez Polskę po 1945 r. Szczególnie aktywne działania w tej kwestii rozpoczęło powstałe w 2003 r. Powiernictwo Pruskie, reprezentujące interesy ok. 30 tys. osób. W odpowiedzi na to **Sejm RP w uchwale z 11 III 2004 r. stwierdził m.in., że wszystkie kwestie związane z przejęciem przez Polskę majątków po byłych przesiedleńcach z Ziem Odzyskanych uważa za ostatecznie zakończone.**

Protest Związku Wypędzonych w latach 70. XX w. Na transparencie widać wieczne pióro z głową Brandta przekreślające nazwy „Śląsk", „Pomorze" i „Prusy Wschodnie".

? Wyjaśnij przesłanie transparentu.

Reparacje wojenne

W trakcie II wojny światowej Polska poniosła nie tylko wielkie straty ludnościowe (zwłaszcza wśród prześladowanych przez okupantów elit), ale też ogromne straty gospodarcze będące skutkiem działań wojennych i planowej rabunkowej gospodarki prowadzonej przez III Rzeszę. Działania te były w świetle prawa międzynarodowego bezprawne. Polacy po wojnie próbowali uzyskać reparacje wojenne jako rekompensatę za poniesione straty. Odpowiednie postanowienia zostały zawarte w wyniku rozmów przywódców państw koalicji antyhitlerowskiej w Jałcie (luty 1945 r.). Wówczas ustalono, że wszelkie odszkodowania wojenne Polska otrzyma za pośrednictwem ZSRS. Podczas konferencji poczdamskiej **Stalin zobowiązał się do przekazania Polsce 15 % odszkodowań wojennych uzyskanych na rzecz ZSRS**. Było to bardzo niekorzystne rozwiązanie, ponieważ, według niektórych interpretacji, **odszkodowania wojenne dla Polski przestały być sprawą w szeroko pojętych stosunkach zwycięskich mocarstw z Niemcami, a stały się jedynie kwestią dwustronnych relacji Polski i ZSRS**. Władze sowieckie nigdy nie ujawniły, ile naprawdę powinno wynosić owo 15 % wartości reparacji. Wymusiły też na Polsce m.in. przyjmowanie w rozliczeniu zniszczonego, nieprzydatnego w ZSRS sprzętu oraz uzależniły jego przekazanie od niekorzystnych umów, w których ramach Polska musiała sprzedawać Związkowi Sowieckiemu duże ilości węgla po cenach dziesięciokrotnie niższych od cen rynkowych.

W poł. lat 50. XX w. Polska uznała, że zaprzestaje przyjmowania reparacji wojennych od NRD. W kolejnych latach problem jednak powracał. W czasie negocjacji polsko-niemieckich zmierzających do uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej tę sprawę pominięto, uznając ją za uregulowaną. Inną kwestią były jednak **odszkodowania dla osób prywatnych** (np. więźniów obozów czy robotników przymusowych). Stanowisko Polski zostało przyjęte i w efekcie w ciągu następnych dziesięcioleci Niemcy wypłacały odszkodowania dla tej grupy osób.

Po przełomie 1989 r. i w wyniku negocjacji obu państw niemieckich z przedstawicielami dawnej koalicji antyhitlerowskiej (Związek Sowiecki, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Francja) ustalono w traktacie z 1990 r. warunki powstania zjednoczonych Niemiec. **Sprawy reparacji tam nie poruszano, uznając ją, ku zadowoleniu kanclerza RFN Helmuta Kohla, za rozwiązaną.** Warto jednak zaznaczyć, że nie wszystkie państwa koalicji były dopuszczone do rozmów. Polska uczestniczyła w nich tylko częściowo (w sprawach granic), a przedstawicieli Grecji w ogóle nie było przy stole obrad. Tymczasem to w tych państwach pojawiły się głosy postulujące wypłatę reparacji przez Niemcy.

Katowice 1948 r. Budowa przeznaczonego dla górników osiedla drewnianych domów jednorodzinnych (tzw. fińskich). Domy te trafiły do Polski ze Związku Sowieckiego, a pochodziły z Finlandii, która w ten sposób spłacała swoje zobowiązania reparacyjne wobec ZSRS.

Reparacje wojenne wobec Polski – próby oszacowania i wypłacone kwoty.

Rok	Autorzy rozwiązania lub zestawienia	Zestawienia, rozwiązania i kwoty uzyskane przez Polskę w wyniku reparacji lub odszkodowań wojennych od Niemiec
1945	Wielka trójka	Uchwały poczdamskie. Uchwała o wypłaceniu przez Niemcy reparacji wojennych i deklaracja ZSRS, że „ZSRS zobowiązuje się zaspokoić polskie żądania o odszkodowanie ze swej własnej części odszkodowań".
1945	Józef Stalin	Polsko-sowiecka umowa z 16 VIII 1945 r. Przyznanie przez ZSRS Polsce ok. 1,5 mld dolarów (w zamian za dostawy węgla do ZSRS). Ostatecznie Polska otrzymuje ok. 231,1 mln dolarów do końca 1953 r.
1947	Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów (Polska)	Przedstawienie wyliczeń polskich szkód wojennych spowodowanych przez III Rzeszę. Przyjmując kurs dolara z sierpnia 1939 r., ustalono, że polskie straty wyniosły 260 mld zł, czyli 48,8 mld USD.
1970	Komisja do Opracowania Problemu Odszkodowań Niemieckich (PRL)	Nowe wyliczenie strat Polski, ale wobec nawiązania stosunków dyplomatycznych z RFN i ze względu na malejące zainteresowanie pracami Komisji ze strony polskiego MSZ pod koniec 1973 r. Komisja zostaje rozwiązana. Zamiast niej powołano Komisję do spraw Odszkodowań Niemieckich działającą przy Ministrze do spraw Kombatantów.
1970	Władysław Gomułka	Oszacowanie łącznej kwoty odszkodowań prywatnych na poziomie 180 mld marek zachodnioniemieckich. Wobec obaw, że jest to kwota niemożliwa do wyegzekwowania, Polska zaproponowała uzyskanie od RFN nieoprocentowanego kredytu w wysokości 10 mld marek.
1972	RFN	Przekazanie przez władze RFN 100 mln marek zachodnioniemieckich na rzecz ofiar eksperymentów pseudomedycznych, których dokonywali Niemcy na ludziach w czasie wojny.
1975	Rządy PRL i RFN	Podpisanie porozumienia o przekazaniu przez RFN 1,3 mld marek niemieckich jako odszkodowanie na świadczenia emerytalno-rentowe i przyznanie Polsce kredytu 1 mld marek (z 2-proc. stopą procentową). W zamian władze PRL zobowiązały się do udzielania zgody na opuszczenie Polski i wyjazd do Niemiec ok. 125 tys. obywateli polskich pochodzenia niemieckiego.
1990	Niemcy (RFN i NRD), ZSRS, Francja, Wielka Brytania i USA	Traktat regulujący kwestie zjednoczenia Niemiec. Polska uczestniczyła w części rozmów o sprawach granicznych. W traktacie nie poruszano kwestii reparacji, uznając ją za uregulowaną.
1991	Rządy RP i RFN	Polsko-niemieckie porozumienie o przekazaniu przez RFN 500 mln marek niemieckich dla Fundacji „Polsko-Niemieckie Pojednanie" na pomoc dla szczególnie poszkodowanych ofiar zbrodni hitlerowskich (głównie więźniów obozów koncentracyjnych).
2000	Rządy RP i RFN	Polsko-niemieckie porozumienie o wypłacie 1,812 mld marek na indywidualne odszkodowania (głównie dla byłych robotników przymusowych i ofiar pracy niewolniczej).
2022	Parlamentarny Zespół ds. Oszacowania Wysokości Odszkodowań Należnych Polsce od Niemiec za Szkody Wyrządzone w trakcie II wojny światowej (Polska)	Przedstawienie 1 IX raportu o szacunkowych stratach Polski i wysokości należnych Polsce reparacji w wysokości 6 bln 220 mld 609 mln zł, co w przeliczeniu daje 1 bln 532 mld 170 mln USD.

Na podst.: M. Stolarczyk, *Reparacje wojenne dla Polski od Niemiec w latach 1945–2020*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe", XVII: 2020, nr 2.

REWINDYKACJA I RESTYTUCJA DÓBR KULTURY

W czasie II wojny światowej Niemcom szczególnie zależało na przejęciu dóbr kultury podbijanych krajów. Zajmować się tym miała specjalnie powołana komórka. Jeszcze przed wybuchem wojny w Polsce pojawiali się znani niemieccy uczeni z zadaniem wybrania najcenniejszych obiektów i zbiorów, które później miały zostać przejęte przez Niemcy. Podczas wojny ci sami ludzie kierowali grabieżą. Oprócz zorganizowanej akcji rabunkowej wiele dzieł sztuki czy wartościowych kolekcji znajdujących się na terenie Polski padło ofiarą kradzieży dokonywanych na własną rękę przez żołnierzy niemieckich i członków władz okupacyjnych.

W świetle prawa międzynarodowego tego typu przestępstwa nie ulegają przedawnieniu, a państwo, które naruszy prawnomiędzynarodowe zobowiązanie, musi naprawić wyrządzoną szkodę. Jedną z form naprawienia szkody jest **restytucja**, której można dokonać poprzez wypłatę świadczenia pieniężnego. W wypadku zagrabionych dzieł sztuki najbardziej pożądaną formą jest jednak **rewindykacja**.

W latach 1950–1989 Polsce było niezwykle trudno przeprowadzić jakikolwiek udany proces rewindykacji w RFN, nawet po ociepleniu relacji między państwami po 1970 r. Dopiero po zjednoczeniu Niemiec zaistniała realna możliwość ubiegania się o odzyskiwanie zagrabionych dóbr.

Restytucja – tutaj naprawienie przez jedno państwo szkody wyrządzonej przez inne państwo.

Rewindykacja – w prawie – żądanie zwrotu zagarniętej własności oraz odzyskanie utraconej wartości lub prawa do czegoś na drodze sądowej.

Aleksander Gierymski, *Żydówka z pomarańczami* (obraz olejny, 1880–1881). Jedno z najbardziej znanych dzieł sztuki odzyskanych przez Polskę. Obraz, znajdujący się przed 1939 r. w zbiorach Muzeum Narodowego, został zrabowany w czasie wojny i uznany za zaginiony. W 2010 r. wystawił go na sprzedaż jeden z niemieckich domów aukcyjnych. Dzięki interwencji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego dzieło wróciło do Polski.

Dowiedz się więcej na temat innych dzieł sztuki zrabowanych przez Niemców w czasie II wojny i odzyskanych przez Polskę w ostatnich latach.

WARTO WIEDZIEĆ

Po wojnie Austrię uważano przede wszystkim za pierwszą ofiarę Hitlera (*Anschluss* w 1938 r.), a Austriaków za osoby zmuszone siłą do służby w Wehrmachcie. Z tego powodu przez wiele lat milczano o udziale Austriaków w zbrodniach nazistowskich. Tymczasem byli oni odpowiedzialni za śmierć setek tysięcy ludzi. Austriakiem był m.in. SS-Brigadeführer Franz Kutschera (czytaj: kuczera), odpowiedzialny za masowe egzekucje uliczne w Warszawie na przełomie 1943 i 1944 r. Wielu Austriaków służyło w obozach koncentracyjnych i obozach zagłady. Szczególnie złą sławę zyskał Odilo Globocnik (1904–1945), odpowiedzialny za eksterminację Żydów w obozach zagłady w Bełżcu i Sobiborze oraz realizator ludobójczej akcji wobec Polaków na Zamojszczyźnie. Austriacy stanowili też znaczną część sztabowców Adolfa Eichmanna, jednego z głównych organizatorów zagłady Żydów.

Dyskusję o współodpowiedzialności Austriaków za zbrodnie wojenne zapoczątkowała tzw. afera Kurta Waldheima (1918–2007; czytaj: waldhajma), prezydenta Austrii w latach 1986–1992, oskarżonego o zatajenie przynależności do NSDAP oraz udział w deportacjach greckich Żydów i zbrodniach w Jugosławii. Choć powołana przez rząd Austrii specjalna międzynarodowa komisja oczyściła prezydenta z zarzutów, to był on w wielu państwach traktowany jako osoba niepożądana.

PODSUMOWANIE

- Od 1955 r. w RFN obowiązywała tzw. doktryna Hallsteina, zgodnie z którą państwo to nie uznawało nowych granic na wschodzie i rościło sobie prawo do reprezentowania całych Niemiec na arenie międzynarodowej. • W ramach tzw. *Ostpolitik* RFN unormowała stosunki polityczne z państwami bloku wschodniego, m.in. z ZSRS, Polską i NRD. • W NRD władza sprawowała w rękach partii komunistycznej, na której czele stał Erich Honecker. Społeczeństwo było terroryzowane przez policję polityczną – *Stasi*. • Zgodnie z postanowieniami zwycięskich mocarstw w Niemczech miało dojść do denazyfikacji. Wielu członków NSDAP i zbrodniarzy wojennych, mieszkających zarówno w RFN, jak i w NRD, uniknęło jednak odpowiedzialności karnej za swoje czyny. • Na arenie międzynarodowej wciąż istnieje problem finansowej i materialnej odpowiedzialności Niemiec za zniszczenia wojenne oraz rabunek dóbr kultury.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Podaj przyczyny niezadowolenia społecznego w RFN na początku lat 60. XX w. Wyjaśnij, z czego one wynikały.
2. Wyjaśnij pojęcia: „*Ostpolitik*” i „doktryna Hallsteina”.
3. Wyjaśnij, dlaczego Polska nie odzyskała wielu dzieł sztuki zrabowanych przez Niemców w czasie II wojny światowej.
4. Oceń powody i skutki niepociągnięcia do odpowiedzialności karnej wielu niemieckich zbrodniarzy wojennych.

ZADANIE

*5. Zastanów się, w jakim stopniu działalność Centrali Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych realizowała zasadę denazyfikacji. Uzasadnij swoją odpowiedź, podając przykłady działań prowadzonych przez tę instytucję.

5 Polityka wschodnia Stolicy Apostolskiej

KALENDARIUM	
1958–1963	pontyfikat Jana XXIII
1963–1978	pontyfikat Pawła VI
1978	pontyfikat Jana Pawła I
1978–2005	pontyfikat Jana Pawła II
1979	**VI** • pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski

POJĘCIA: papież Paweł VI ■ papież Jan Paweł II ■ dyplomacja papieska ■ Stolica Apostolska ■ Sekretariat Stanu Stolicy Apostolskiej ■ pontyfikat

Rozwój dyplomacji papieskiej

W marcu 1939 r. kolejnym papieżem został włoski kardynał Eugenio Pacelli (czytaj: ełdżenio paczelli), który przyjął imię **Pius XII** (1939–1958). Stał on na czele Kościoła przez całą II wojnę światową. Z jego inicjatywy dyplomacja papieska utrzymywała wówczas kontakty z przedstawicielami obu walczących stron i wywierała presję na przywódców państw, wzywając do pokoju i humanitarnego prowadzenia wojny (m.in. w październiku 1939 r. w encyklice *Summi pontificatus* papież ujął się za Polską i potępił system totalitarny; zaangażował się też w ratowanie Żydów). **Watykan miał status państwa neutralnego**, co było respektowane przez walczące strony. Jednak wezwania do pokoju i brak oficjalnego potępienia działań Hitlera sprawiły, że po wojnie dyplomaci papiescy i sam papież byli często krytykowani za brak stanowczych działań wobec zła.

W kolejnych latach na wizerunek papieża wpłynęło zawarcie konkordatów z dwoma reżimami dyktatorskimi w Europie – w Portugalii (1950 r.) i Hiszpanii (1955 r.).

Zwołany w 1962 r. przez następcę Piusa XII **Jana XXIII** (właśc. Angelo Roncalli, czytaj: andżelo ronkali, 1958–1963) Sobór Watykański II (patrz: część 1. podręcznika) doprowadził do czasowego ograniczenia aktywności dyplomacji papieskiej, koncentrując uwagę Kościoła przede wszystkim na reformach wewnętrznych i sprawach duszpasterskich. Jednak wyzwania lat 60. sprawiły, że za pontyfikatu papieża **Pawła VI** (właśc. Giovanni Battista Montini, czytaj: dżiowani, 1963–1978) dyplomaci watykańscy wrócili do intensywnych działań na arenie międzynarodowej: aktywnie angażowali się w spotkania dotyczące bezpieczeństwa w Europie i na świecie, **brali udział w spotkaniach**

Papież Paweł VI i patriarcha Konstantynopola Athenagoras I podczas spotkania na Górze Oliwnej w Jerozolimie, w Jordanii, 5 I 1964 r. Było to pierwsze od 1439 r. spotkanie papieża i duchowego przywódcy Kościoła wschodniego.

na forum ONZ czy Rady Europy, podtrzymywali bliskie kontakty z rządami państw tradycyjnie katolickich (Włochy, Hiszpania, Portugalia) i z działającymi w nich episkopatami (np. w komunistycznej Polsce). Prowadzono również **dialog z państwami protestanckimi i laickimi** (np. Wielką Brytanią, Francją). **Dużo uwagi poświęcano także rodzącym się państwom afrykańskim i ubogim południowoamerykańskim**, w których katolicyzm był bądź to wyznaniem dominującym, bądź wyznawanym przez duży odsetek mieszkańców.

WARTO WIEDZIEĆ

Dyplomacja papieska

Paweł VI i jego następca **Jan Paweł II** (właśc. Karol Wojtyła, 1978–2005) przeprowadzili istotne reformy administracji watykańskiej, w tym dyplomacji papieskiej. W ich wyniku odpowiedzialność za politykę międzynarodową i działalność dyplomatyczną papiestwa znalazła się w rękach Sekretarza Stanu Jego Świątobliwości, stojącego na czele **Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej**. Służby watykańskie nie miały licznej grupy przedstawicieli, starały się jednak utrzymywać dobre stosunki dyplomatyczne z państwami, w których mieszkała choćby najmniejsza społeczność katolicka.

Sekretariat Stanu to jeden z najważniejszych urzędów Stolicy Apostolskiej. Zajmuje się bieżącymi sprawami związanymi z kierowaniem Kościołem katolickim, organizuje politykę zagraniczną Watykanu (m.in. zawiera konkordaty z innymi państwami) oraz obsługuje placówki dyplomatyczne Watykanu. Stolica Apostolska utrzymuje stosunki dyplomatyczne z większością państw świata. W znacznej części istnieją w nich tzw. nuncjatury Stolicy Apostolskiej. Na czele nuncjatury stoi nuncjusz apostolski, który w korpusie dyplomatycznym jest odpowiednikiem ambasadora.

Relacje ze Związkiem Sowieckim i jego państwami satelickimi

Ważną częścią działalności dyplomacji papieskiej były także kontakty z ZSRS i państwami komunistycznymi. Od początku nie były one łatwe: komuniści nienawidzili i zwalczali Kościół, a Kościół przeciwstawiał się komunizmowi jako ideologii będącej wyrazem zła i godzącej w prawa naturalne człowieka (w tym prawo do życia i wolności).

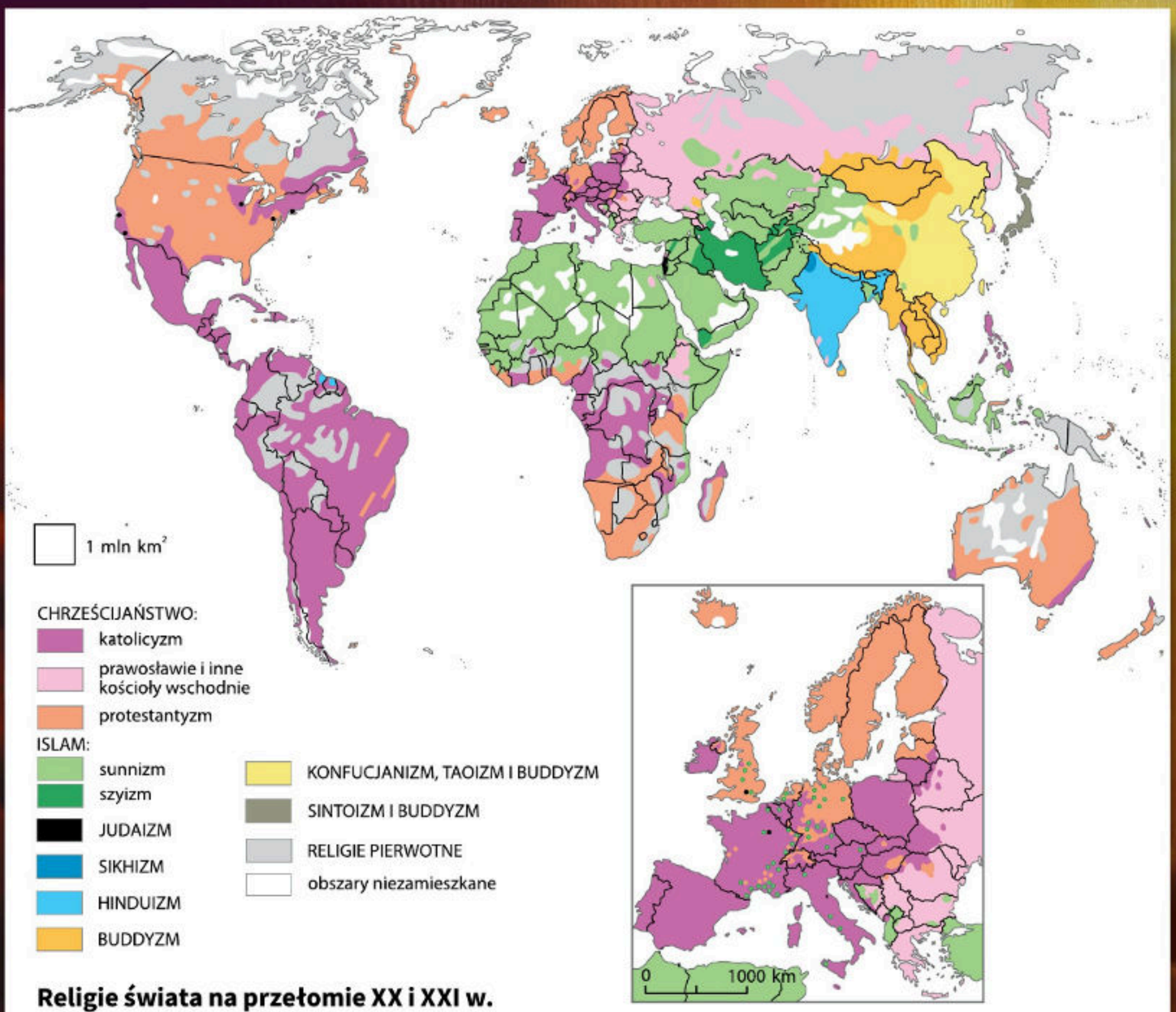
Po II wojnie światowej Watykan starał się unikać kontaktu z ZSRS i z krajami przezeń kontrolowanymi, zwłaszcza że miał informacje na temat represji stosowanych tam wobec duchowieństwa i wiernych. Następcy Piusa XII łagodzili jednak to stanowisko. Już w czasie pontyfikatu Jana XXIII doszło do **prób nawiązania dialogu z władzami ZSRS** i innych państw komunistycznych. Ważnym tematem tych rozmów stały się m.in. kwestie obsadzania najwyższych stanowisk kościelnych.

Program polityki wschodniej Stolicy Apostolskiej zmienił się wraz z pontyfikatem papieża Pawła VI. Uważał on, że dyplomację można uznać za **narzędzie służące do obrony wolności religijnej i umacniania roli Kościoła na świecie**. Na wykonawcę swojej polityki wschodniej papież wybrał kardynała **Agostina Casarolego** (1914–1998; czytaj: kasarolego), będącego zwolennikiem odprężenia. Pod kierownictwem Casarolego dyplomacja watykańska, za cenę uznania mocarstwowego charakteru państwa sowieckiego, starała się rozszerzać swobody religijne w komunistycznych państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Kardynał zrezygnował wobec Związku Sowieckiego i jego państw satelickich z tradycyjnej watykańskiej formy prowadzenia polityki, czyli podpisywania konkordatów. Miał świadomość, że kształtowanie stosunków Kościoła katolickiego z państwami komunistycznymi to proces trudny i rozłożony w czasie.

Religie i wyznania współczesnego świata

Religia od wieków odgrywała bardzo ważną rolę w życiu człowieka. Sprawiała, że znajdywał on w niej sens życia i siłę do działania. Proponowała mu system wartości oraz ustalała ich hierarchię. Obecnie religia nadal stanowi ważną sferę życia milionów ludzi, choć w miarę rozwoju kultury i cywilizacji coraz silniej rozwija się proces rozdzielenia sfery świeckiej od sakralnej.

We współczesnych czasach można zaobserwować dwie tendencje – z jednej strony widać postępującą sekularyzację (zwłaszcza w społeczeństwach wysokorozwiniętych), z drugiej – rozwój radykalnych ruchów religijnych, wynikających często ze sprzeciwu wobec negatywnych następstw rozwoju cywilizacyjnego (w tym odejścia od religijności). Naukowcy szacują, że na świecie może istnieć obecnie nawet 10 tys. różnych religii i wyznań. Część z nich to religie regionalne, inne mają charakter uniwersalistyczny.

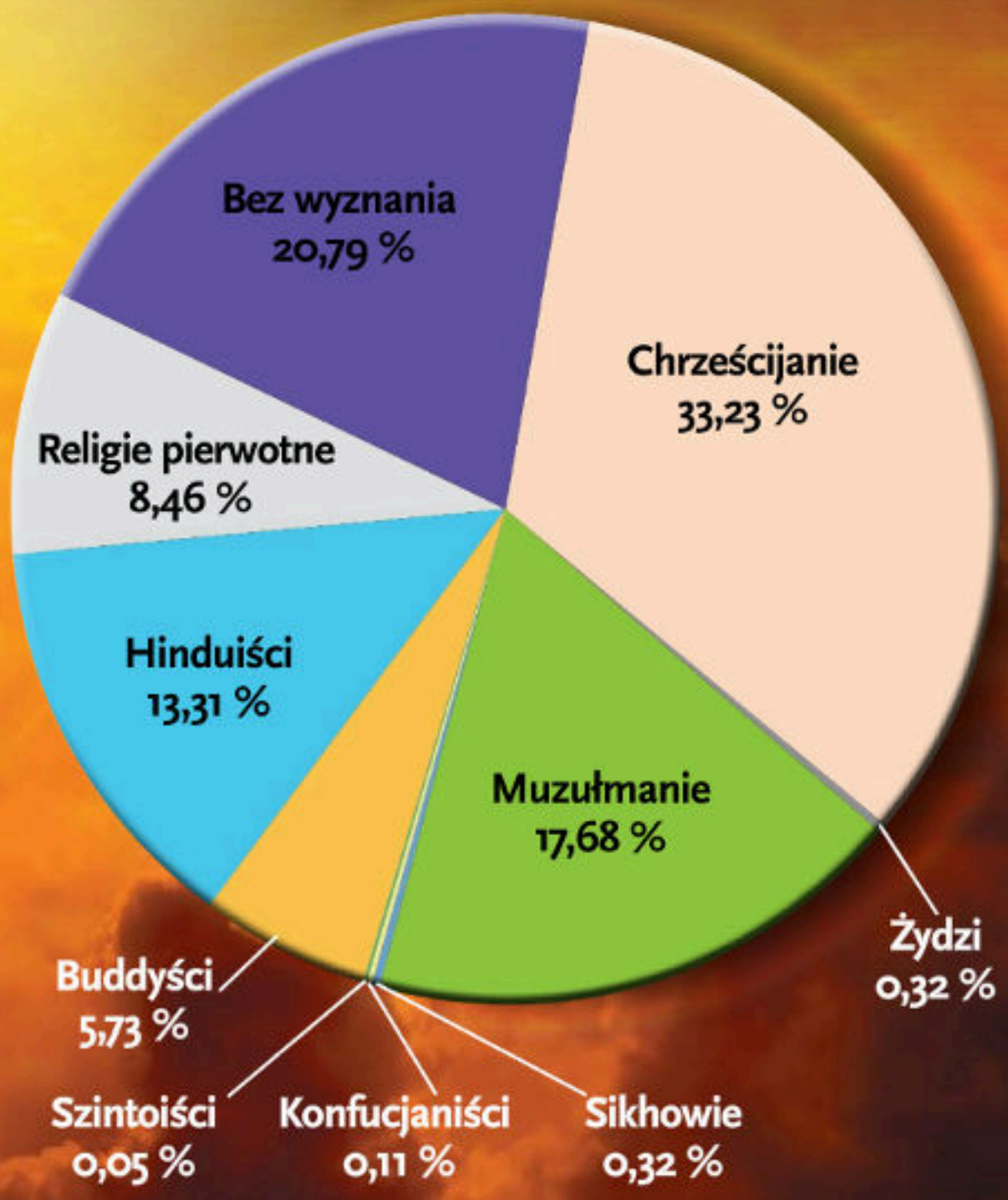
Religie świata na przełomie XX i XXI w.

Struktura religijna ludności świata ok. 1990 r. (w milionach)

Wyznanie		Ameryka Płn.	Ameryka Płd.	Europa (i ZSRS)	Azja	Afryka	Australia i Oceania	Ogółem
Chrześcijanie		236	419	518	253	310	22	1758
	Katolicy	96	390	266	119	117	8	996
	Prawosławni	6	2	138	4	27	1	178
	Protestanci	95	17	83	78	83	7	363
Żydzi		7	1	4	5	0	0	17
Muzułmanie		6	1	51	613	264	0	935
Szintoiści		0	0	0	3	0	0	3
Sikhowie		0	0	0	17	0	0	17
Konfucjaniści		0	0	0	6	0	0	6
Buddyści		1	1	0	301	0	0	303
Hinduiści		1	1	1	700	1	0	704
Religie pierwotne		1	5	3	368	71	0	448
Bez wyznania		23	20	209	842	2	4	1100
Razem		**275**	**448**	**786**	**3108**	**648**	**26**	**5291**

Na podst. W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 r.*, Warszawa 1997, s. 557.

▼ Struktura religijna ludności świata w 1990 r. (w procentach)

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Na podstawie mapy, tabeli oraz wykresu wymień religie regionalne oraz uniwersalistyczne. Które z nich mają najwięcej wyznawców?
2. Powiedz, na jakim obszarze dominuje chrześcijaństwo. Podaj przyczyny takiego rozmieszczenia wyznawców tej religii.
3. Powiedz, na jakim obszarze dominuje islam. Podaj przyczyny takiego rozmieszczenia wyznawców religii.
4. Wymień kontynenty, na których zróżnicowanie religii i wyznań jest największe. Spróbuj wyjaśnić to zjawisko.

Spotkanie kardynała Agostina Casarolego z Josipem Brozem-Tito podczas wizyty w Jugosławii w sierpniu 1970 r.

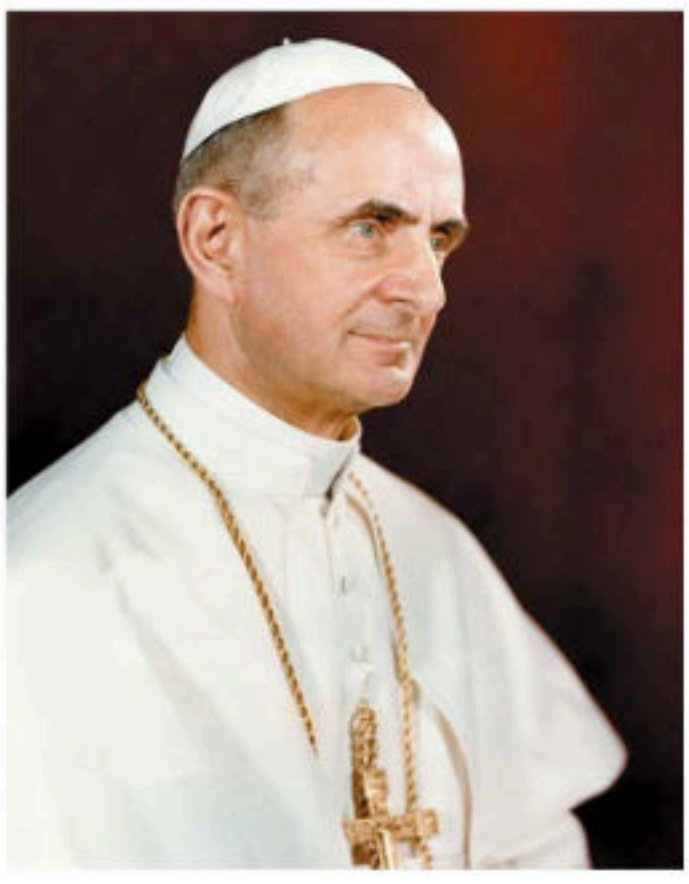
? W dostępnych ci źródłach sprawdź, z którymi przywódcami państw komunistycznych Agostino Casaroli spotkał się osobiście. O czym świadczą te spotkania?

Zdecydował się na zawieranie znacznie łatwiejszych do wynegocjowania pojedynczych umów. Dzięki temu jeszcze w latach 60. XX w. udało się Watykanowi podpisać umowę z Węgrami i wpłynąć na władze komunistycznej Czechosłowacji w sprawie objęcia przez kardynała Františka Tomáška (1899–1992; czytaj: frantiszka tomaszka) stanowiska apostolskiego administratora archidiecezji praskiej. W latach 70. XX w. dyplomacja papieska podjęła prace nad normalizacją stosunków Stolicy Apostolskiej m.in. z Węgrami, Czechosłowacją, Rumunią i Bułgarią oraz Polską (w 1972 r. **Watykan wypowiedział uznanie przedstawicielowi rządu polskiego na uchodźstwie i przyjął przedstawiciela PRL**, a w 1977 r. I sekretarz KC Edward Gierek został przyjęty przez papieża). Działaniami dyplomatycznymi Watykanu kierował arcybiskup Luiggi Poggi (1917–2010; czytaj: luidżi podżi).

Dyplomaci papiescy dysponowali znacznie szerszymi uprawnieniami niż biskupi w państwach wschodnich. Byli traktowani jak oficjalni przedstawiciele Watykanu, podczas gdy miejscowych duchownych komunistyczne władze traktowały jako element społeczeństwa, które miało być podporządkowane państwu.

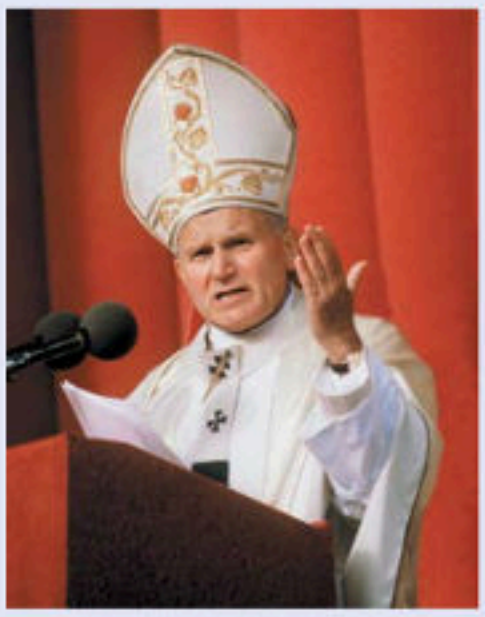
Delegacji Watykanu nie zabrakło także w Helsinkach w czasie przygotowań do obrad Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy. Dzięki jej staraniom w *Akcie końcowym* KBWE znalazł się **zapis o prawach człowieka do wolności wyznawania religii**. Był to bardzo ważny artykuł, który stanowił istotną kartę przetargową w rozmowach z państwami komunistycznymi.

W efekcie wszystkich działań bilans polityki wschodniej Watykanu za czasów Pawła VI można uznać za dodatni ze względu na liczne inicjatywy podjęte w państwach komunistycznych, mające na celu rozszerzenie swobód religijnych. Było to możliwe dzięki elastyczności decyzji podejmowanych przez dyplomację Pawła VI. Sukcesy te nie przychodziły jednak łatwo z powodu nieustępliwości komunistów na wielu płaszczyznach.

Papież Paweł VI. Kontynuował i zakończył obrady Soboru Watykańskiego II i w jego duchu przeprowadził reformę Kurii Rzymskiej oraz reformę liturgii. Opowiadał się za zbliżeniem Kościoła do problemów współczesnego świata, w tym także za normalizowaniem stosunków z ZSRS i państwami komunistycznymi. Był zwolennikiem dialogu ekumenicznego z innymi wyznaniami. Od 2018 r. święty Kościoła katolickiego.

BIOGRAM

Karol Wojtyła (1920–2005) urodził się w Wadowicach. Po zdaniu matury w 1938 r. rozpoczął studia na Wydziale Filologii Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Podczas okupacji w latach 1940–1944 pracował fizycznie w kamieniołomach, a od 1942 r. uczestniczył w tajnych kompletach Wydziału Teologicznego UJ. Studia ukończył w 1946 r. i w tym samym roku przyjął święcenia kapłańskie. Następnie kontynuował studia teologiczne w Rzymie. W 1953 r. habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim. Rok później rozpoczął pracę na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, wykładał tam teologię moralną i historię doktryn etycznych. Prowadził też działalność literacką. W 1958 r. mianowany biskupem pomocniczym archidiecezji krakowskiej, a 30 grudnia 1963 r. arcybiskupem metropolitą krakowskim. Kapelusz kardynalski otrzymał w 1967 r. Aktywnie uczestniczył w pracach Soboru Watykańskiego II oraz w życiu Kościoła w Polsce (m.in. jako wiceprzewodniczący Konferencji Episkopatu Polski).

16 października 1978 r. wybrany na papieża (po raz pierwszy po 455 latach nie-Włocha). Przyjął imię Jan Paweł II. W czasie ponad 26 lat pontyfikatu odbył 104 pielgrzymki zagraniczne, zyskując miano papieża pielgrzyma. Był autorem 14 encyklik, czyli specjalnych orędzi do biskupów i wiernych.

Papież Polak

W 1978 r. po śmierci Pawła VI na Tronie Piotrowym zasiadł Jan Paweł I (właśc. Albino Luciani, czytaj: luczani). Jego pontyfikat trwał zaledwie 33 dni i w październiku tego samego roku zgromadzenie kardynałów musiało wybrać nowego Ojca Świętego. Został nim Polak, arcybiskup krakowski **Karol Wojtyła**, który w uznaniu zasług swoich poprzedników przyjął imię **Jana Pawła II**.

Wybór pierwszego papieża Słowianina, wywodzącego się na dodatek z kraju komunistycznego, **dał milionom wiernych nie tylko w Europie Wschodniej, ale i na całym świecie nadzieję na zmiany**. Nowy papież postawił na krzewienie chrześcijaństwa. Choć konserwatywny w sprawach wiary, był otwarty na świat, na ludzi i na ewangelizację, czego przejawem były jego – podejmowane od 1978 r. – liczne podróże apostolskie.

W swojej nauce starał się ewangelizować świat świecki i przestrzegał przed zbytnim skupianiem się na dobrach materialnych. Podkreślał znaczenie ludzkiej godności, a zwłaszcza najważniejszego prawa człowieka – prawa do życia.

Uroczystości na placu Świętego Piotra podczas inauguracji pontyfikatu Jana Pawła II. Homagium, czyli hołd nowo wybranemu papieżowi, składa prymas Polski kardynał Stefan Wyszyński.

? Na podstawie zdjęcia zinterpretuj stosunki panujące między obydwoma duchownymi.

Jan Paweł II podczas spotkania z królową Elżbietą II (w 1980 r.), głową Kościoła anglikańskiego, i sekretarzem generalnym KC KPZS Michaiłem Gorbaczowem i jego żoną (w 1989 r.).

? Zastanów się nad znaczeniem obu ukazanych na zdjęciach spotkań Jana Pawła II.

Dlatego też zaangażował się w walkę z trawiącymi znaczne obszary świata ubóstwem, nędzą i niesprawiedliwością społeczną. Podkreślał znaczenie **demokratyzacji i związanych z nią nierozerwalnie wartości zapisanych w Dekalogu oraz nawoływał do poszanowania praw człowieka**. Zjednywało mu wielu zwolenników, zwłaszcza w państwach, w których władza była sprawowana w sposób autorytarny.

Papież Jan Paweł II zaangażował się w ekumeniczny dialog między religiami. Dążył do porozumienia między poszczególnymi Kościołami chrześcijańskimi, potępiał antysemityzm, próbował doprowadzić do pojednania Żydów i muzułmanów, a co za tym idzie do deeskalacji konfliktu na Bliskim Wschodzie. Zabiegał też o pokój i bezpieczeństwo dla Jerozolimy – świętego miasta wyznawców trzech religii monoteistycznych: judaizmu, chrześcijaństwa i islamu.

Depesza władz PRL do Karola Wojtyły po wyborze na papieża

W związku z wyniesieniem Waszej Świątobliwości do godności Papieża przesyłamy w imieniu narodu i najwyższych władz Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej serdeczne gratulacje i najlepsze życzenia.

Doniosła decyzja kardynalskiego konklawe sprawia Polsce wielką satysfakcję. Na tronie papieskim po raz pierwszy w dziejach jest syn polskiego narodu, budującego w jedności i współdziałaniu wszystkich obywateli wielkość i pomyślność swej socjalistycznej Ojczyzny, narodu będącego gorącym orędownikiem współpracy i przyjaźni wszystkich ludów, narodu, który wniósł powszechnie uznawany wkład w rozwój ogólnoludzkiej kultury.

Wyrażamy przekonanie, że tym doniosłym sprawom służyć będzie dalszy rozwój stosunków między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Stolicą Apostolską.

Edward Gierek Henryk Jabłoński Piotr Jaroszewicz

1. Wyjaśnij, dlaczego decyzja konklawe, zdaniem autorów depeszy, „sprawia Polsce wielką satysfakcję".
2. Oceń szczerość wysłanej przez przywódców PRL depeszy gratulacyjnej do nowego papieża.

Nie wszędzie wybór, a potem nauka papieża Polaka spotkały się z entuzjazmem. Władze państw komunistycznych przyjmowały nauczanie Jana Pawła II z mieszanymi uczuciami. Wiele wskazuje na to, że **w zamach na życie papieża**, do którego doszło 13 V 1981 r. podczas audiencji generalnej, mogły być zamieszane komunistyczne służby specjalne. Papież przeżył, ale wydarzenie to wstrząsnęło całym światem.

Polityka wschodnia papieża Jana Pawła II

Ważne miejsce w stosunkach międzynarodowych za pontyfikatu Jana Pawła II miała polityka wschodnia. **Papież Polak kontynuował sprawowaną przez jego poprzedników pokojową politykę wobec władz ZSRS i państw komunistycznych, ale znacznie ją zaktywizował i nadał jej bardziej bezkompromisowy ton**. Wyrazem tej nowej polityki papiestwa było nawiązanie przez Jana Pawła II kontaktu z prezydentami USA – Jimmym Carterem, a zwłaszcza Ronaldem Reaganem, w celu wspólnego przeciwstawiania się wpływom komunizmu na świecie.

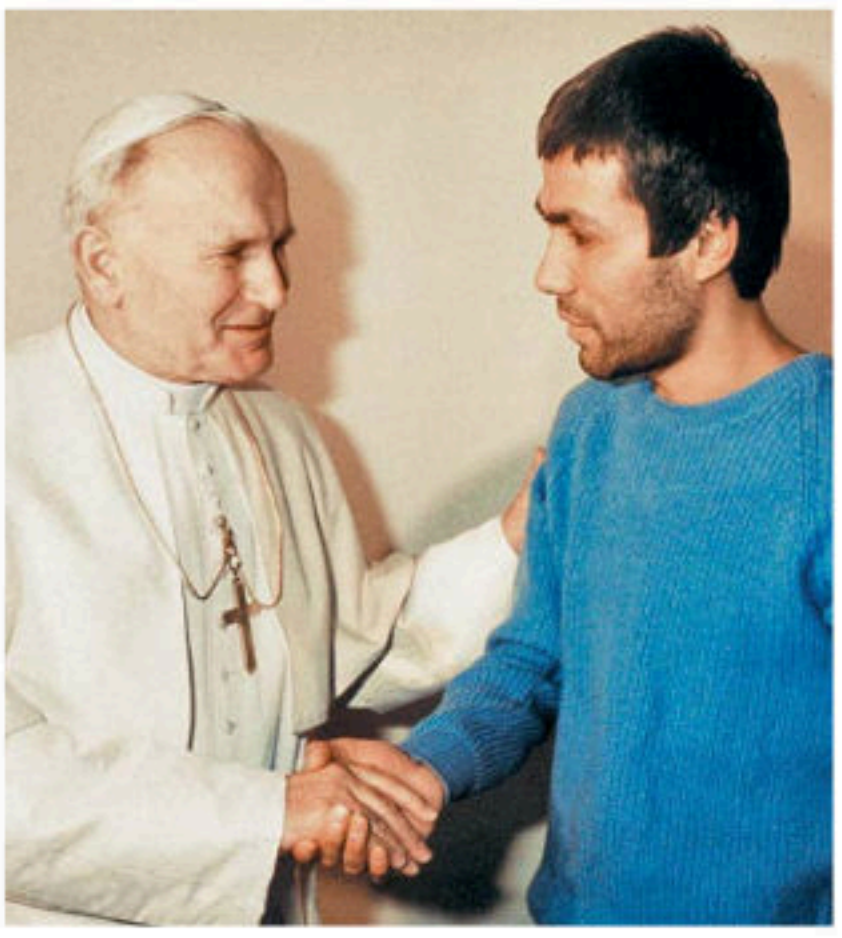
Papież głośno upominał się o prawa prześladowanych katolików w Związku Sowieckim, w tym działający nielegalnie w podziemiu ukraiński Kościół greckokatolicki. Wzywał również do odnowy życia religijnego w państwach bloku wschodniego. Nie wahał się także bezpośrednio pisać do sekretarza generalnego KC KPZS Leonida Breżniewa. Na początku lat 80. XX w. wystosował do Moskwy list, w którym starał się przekonać przywódcę ZSRS, aby nie podejmował interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Polsce, gdyż to stanowiłoby pogwałcenie praw wolności jednostki zagwarantowanych w *Akcie końcowym* KBWE.

Wszystko to powodowało, że stosunki sowiecko-watykańskie były napięte. Ich złagodzenie przyszło dopiero po objęciu władzy na Kremlu przez Michaiła Gorbaczowa (1931–2022) i rozpoczęciu przez niego polityki *pieriestrojki* (patrz: s. 146). Zaproponowane wówczas przez Gorbaczowa kompleksowe reformy ustrojowe państwa sowieckiego i zmiana tonu sowieckiej propagandy dawały szansę na przemiany w całym bloku wschodnim.

Papież Jan Paweł II podczas audiencji 13 V 1981 r. na placu Świętego Piotra, na chwilę przed zamachem. W kółku widoczna ręka z pistoletem tureckiego terrorysty Mehmeta Alego Ağcy (czytaj: akczy). Po wyzdrowieniu papież odwiedził więzienie, w którym przebywał zamachowiec, spotkał się z nim i przebaczył mu.

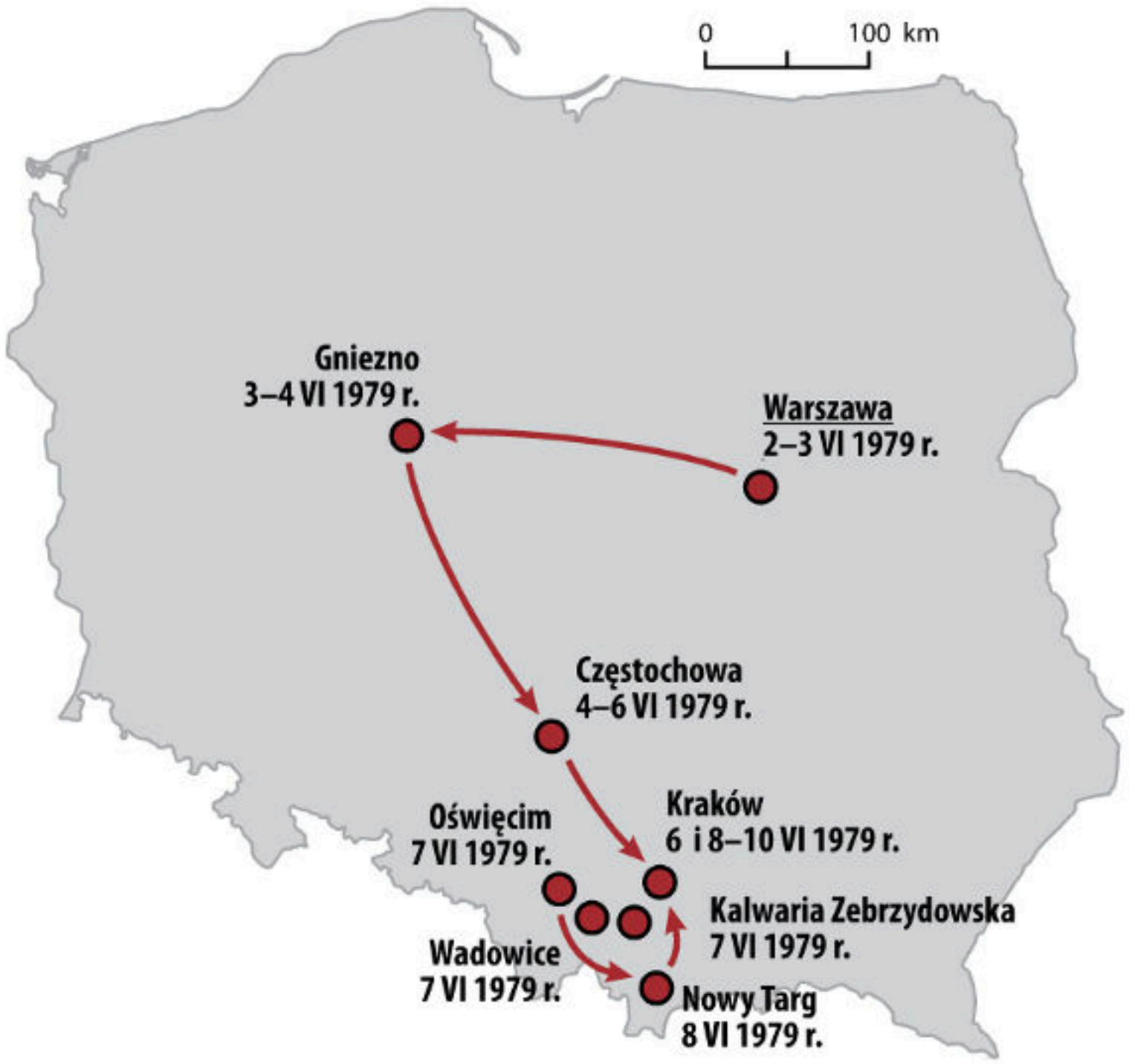
? Znajdź więcej informacji na temat zamachu na Jana Pawła II.

Polska w polityce Jana Pawła II

Szczególne miejsce w polityce Jana Pawła II zajmowała Polska. Już **w czerwcu 1979 r. doszło do pierwszej pielgrzymki papieża do rodzinnego kraju**. Była to też pierwsza wizyta głowy Kościoła katolickiego w kraju komunistycznym. Jej mottem były słowa *Gaude Mater Polonia* (łac. Raduj się, Matko Polsko). Wizyta została starannie przygotowana w porozumieniu państwowo-kościelnym, choć trasa przejazdu została dobrana tak, aby podczas podróży Jan Paweł II nie mógł wywierać dużego wpływu na wiernych. Pielgrzymka papieska zakończyła się na krakowskich Błoniach, gdzie przed milionowym tłumem Jan Paweł II podniośle wypowiadał słowa, że **Polacy muszą „być mocni mocą wiary"**. Tych słów nie mogli przemilczeć rządzący państwem polskim, którzy sygnalizowali kardynałowi Casarolemu, aby strofował papieża przed takimi otwartymi wystąpieniami. **Wśród wiernych narastała świadomość ogromnej wspólnoty.** Wiele osób dostrzegło wówczas, że nie są sami. Radość spotkania i doświadczenie wspólnoty zaowocowały w następnych latach. Dla komunistów natomiast był to wyraźny sygnał, że Kościół nie zamierzał zrezygnować z konfrontacji z systemem marksistowskim w wydaniu sowieckim.

I pielgrzymka Jana Pawła II do ojczyzny.

? Zastanów się, dlaczego Jan Paweł II odwiedził zaznaczone na mapie miejscowości. Jakie jest ich historyczno-religijne znaczenie?

Rola prymasa Polski w życiu Kościoła w Europie Środkowo-Wschodniej

Utrudnione kontakty Watykanu z duchowieństwem państw, które dostały się pod dominację ZSRS, powodowały kłopoty dla sukcesji biskupiej. Dlatego też **Jan XXIII na początku lat 60. XX w. potwierdził nadzwyczajne pełnomocnictwa prymasa Polski.** Kardynał Stefan Wyszyński, podobnie jak wcześniej kardynał August Hlond, mógł sprawować jurysdykcję nad wiernymi zamieszkującymi w dawnych granicach II Rzeczypospolitej, czyli m.in. nad terenami należącymi już wtedy do ZSRS. Dla zachowania ciągłości posługi kapłańskiej wśród katolików

Homilia Jana Pawła II wygłoszona w Warszawie 2 czerwca 1979 r. podczas mszy świętej na placu Zwycięstwa (fragmenty).

[…] Kościół przyniósł Polsce Chrystusa – to znaczy klucz do rozumienia tej wielkiej i podstawowej rzeczywistości, jaką jest człowiek. Człowieka bowiem nie można do końca zrozumieć bez Chrystusa. A raczej: człowiek nie może siebie sam do końca zrozumieć bez Chrystusa. Nie może zrozumieć, ani kim jest, ani jaka jest jego właściwa godność, ani jakie jest jego powołanie i ostateczne przeznaczenie. Nie może tego wszystkiego zrozumieć bez Chrystusa.

I dlatego Chrystusa nie można wyłączać z dziejów człowieka w jakimkolwiek miejscu ziemi. Nie można też bez Chrystusa zrozumieć dziejów Polski – przede wszystkim jako dziejów ludzi, którzy przeszli i przechodzą przez tę ziemię. Dzieje ludzi! Dzieje narodu są przede wszystkim dziejami ludzi. A dzieje każdego człowieka toczą się w Jezusie Chrystusie. W Nim stają się dziejami zbawienia.

Dzieje narodu zasługują na właściwą ocenę wedle tego, co wniósł on w rozwój człowieka i człowieczeństwa, w jego świadomość, serce, sumienie. To jest najgłębszy nurt kultury. To jej najmocniejszy zrąb. To jej rdzeń i siła. Otóż tego, co naród polski wniósł w rozwój człowieka i człowieczeństwa, co w ten rozwój również dzisiaj wnosi, nie sposób zrozumieć i ocenić bez Chrystusa.

„Ten stary dąb tak urósł, a wiatr go żaden nie obalił, bo korzeń jego jest Chrystus" (Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*). Trzeba iść po śladach tego, czym – a raczej kim – na przestrzeni pokoleń był Chrystus dla synów i córek tej ziemi. I to nie tylko dla tych, którzy jawnie weń wierzyli, którzy Go wyznawali wiarą Kościoła. Ale także i dla tych, pozornie stojących opodal, poza Kościołem. Dla tych wątpiących, dla tych sprzeciwiających się. […]

I wołam, ja, syn polskiej ziemi, a zarazem ja: Jan Paweł II papież, wołam z całej głębi tego tysiąclecia, wołam w przeddzień święta Zesłania, wołam wraz z wami wszystkimi:

Niech zstąpi Duch Twój!

Niech zstąpi Duch Twój!

I odnowi oblicze ziemi.

Tej Ziemi!

Amen.

1. Jakie przesłanie, według ciebie, niosły słowa papieża Jana Pawła II wypowiedziane w czasie homilii?

mógł też wyświęcać duchownych na terenie Europy Środkowo-Wschodniej. Oznaczało to, że **kardynał Wyszyński był nie tylko prymasem Polski, ale także Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej.**

Na początku lat 70. XX w. polityka wschodnia Pawła VI i kardynała Agostina Casarolego przynosiła efekty. Dzięki m.in. wysiłkom arcybiskupa Luiggiego Poggi udało się znormalizować stosunki Watykanu z Polską. Watykan uznał powojenne granice Polski i dostosował do nich kształt diecezji, katolicy zyskali zaś większą swobodę praktyk religijnych (choć często dalej spotykały ich liczne szykany ze strony władz). W połowie lat 70. powróciła nawet idea podpisania konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską. Duże zasługi w dziele normalizacji stosunków Stolicy Apostolskiej z władzami komunistycznymi w Polsce miał arcybiskup Luiggi Poggi, który w latach 1975–1986 szefował delegacji Watykanu do stałych kontaktów roboczych z Polską.

Kardynał Agostino Casaroli i minister spraw zagranicznych PRL Józef Czyrek, maj 1981 r.

? Wyjaśnij, z czego, twoim zdaniem, wynikały różnice w podejściu kardynała Casarolego i prymasa Wyszyńskiego do polityki wschodniej Stolicy Apostolskiej.

Działania te spotkały się jednak z krytyką prymasa Wyszyńskiego, który podawał w wątpliwość podtrzymywanie za wszelką cenę dialogu między Sekretariatem Stanu Stolicy Apostolskiej a państwami komunistycznymi. Wyszyński obawiał się też – nie bez powodu – że komunistyczne władze w Polsce zechcą doprowadzić do zbliżenia z Watykanem z pominięciem polskiego episkopatu, a to mogłoby zmarginalizować rolę prymasa. Na tym tle doszło do sporu kardynała Wyszyńskiego z Casarolim, co mogło się zakończyć wysłaniem polskiego duchownego na emeryturę. Wybór Jana Pawła II zażegnał to niebezpieczeństwo, tym bardziej że nowy papież zgadzał się w kwestiach polityki wschodniej z prymasem Wyszyńskim.

PODSUMOWANIE

• Po zakończeniu II wojny światowej Watykan sprzeciwiał się rozprzestrzenianiu się komunizmu oraz polityce ekspansji prowadzonej przez ZSRS. • W czasach pontyfikatu Pawła VI dyplomacja watykańska dążyła do porozumienia z władzami państw komunistycznych. • W 1978 r. papieżem został Polak Karol Wojtyła, który przyjął imię Jan Paweł II. • Jan Paweł II odbywał wiele podróży apostolskich. Kilkakrotnie odwiedził Polskę. • Podczas pielgrzymek do Polski Jan Paweł II dawał społeczeństwu polskiemu nadzieję na obalenie komunizmu.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, czego obawiali się komuniści po wyborze Jana Pawła II.
2. Scharakteryzuj specjalną pozycję, którą w Europie Środkowo-Wschodniej miał prymas Polski kardynał Stefan Wyszyński.
3. Omów stosunki pomiędzy Stolicą Apostolską a ZSRS.

ZADANIA

4. Przedstaw rozwój dyplomacji papieskiej po II wojnie światowej.
5. Porównaj założenia polityki wschodniej papieża Pawła VI i Jana Pawła II. Omów podobieństwa i różnice.

6 Chiny i „państwowy kapitalizm”

KALENDARIUM

1976	**9 IX** • śmierć Mao Zedonga
1977	**VII** • oficjalna rehabilitacja Deng Xiaopinga
1978	przyjęcie kursu reform zaproponowanych przez Deng Xiaopinga
1984	reforma rolna w Chinach
1989	**3/4 VI** • masakra na placu Tian'anmen rezygnacja Deng Xiaopinga z działalności politycznej

POJĘCIA: socjalizm o chińskiej specyfice ■ państwowy kapitalizm ■ „jeden kraj, dwa systemy” ■ dekolektywizacja

Deng Xiaoping zdobywa władzę

Po śmierci Mao Zedonga w 1976 r. w Chinach w przywództwie partii komunistycznej doszło do walki o władzę. Początkowo wydawało się, że wygra ją skrajnie lewicowa grupa działaczy skupiona wokół żony Mao **Jiang Qing** (1914–1991). Grupa opowiadała się za kontynuacją rewolucji kulturalnej. Ostatecznie **zwycięsko z rywalizacji wyszedł potępiony w czasie rządów Mao i zrehabilitowany w 1977 r. proreformatorski działacz Deng Xiaoping** (czytaj: deng siaoping). Jiang Qing wraz ze swoimi najbliższymi współpracownikami (tzw. **banda czworga**) została aresztowana.

Deng zajął kierownicze stanowiska w partii (w Biurze Politycznym KC Komunistycznej Partii Chin), rządzie (wicepremier i przewodniczący Ludowej Politycznej Konferencji Konsultatywnej Chin) i wojsku (szef Sztabu Generalnego Chińskiej Armii

Ludowa Polityczna Konferencja Konsultatywna Chin – utworzona przez Mao Zedonga we wrześniu 1949 r. i po proklamacji ChRL odgrywała rolę parlamentu. Obecnie pełni funkcję ciała doradczego. W jej skład wchodzą przedstawiciele Komunistycznej Partii Chin, 8 tzw. partii demokratycznych, działacze bezpartyjni oraz przedstawiciele tzw. pozarządowych organizacji społecznych, kulturalnych i mniejszości etnicznych.

BIOGRAM

Deng Xiaoping (1904–1997), chiński polityk komunistyczny, przywódca Chińskiej Republiki Ludowej od 1978 do 1989 r., główny reformator Chin po śmierci Mao. W czasie rewolucji kulturalnej pozbawiony wszelkich stanowisk publicznych, zrehabilitowany przez czołowych chińskich komunistów dopiero w 1977 r. Jego reformy gospodarczo-społeczne spowodowały otwarcie się Chin na świat i poprawę relacji chińsko-amerykańskich. W listopadzie 1987 r. zrezygnował prawie ze wszystkich stanowisk partyjnych i państwowych. W 1989 r., będąc praktycznie na politycznej emeryturze, opowiedział się za stłumieniem prodemokratycznych protestów, które wybuchły w Chinach.

Ludowo-Wyzwoleńczej oraz przewodniczący Centralnej Komisji Wojskowej). Szybko **przystąpił do reformowania doktryny maoizmu**: potępił niektóre jego elementy, takie jak wielki skok czy rewolucję kulturalną, podkreślił jednak znaczenie Mao Zedonga dla rewolucji komunistycznej w Chinach.

Centralna Komisja Wojskowa – organ państwa w Chinach sprawujący kontrolę nad siłami zbrojnymi, policją i milicjami ludowymi.

W sferze politycznej **Deng nie zrezygnował z przewodniej roli Komunistycznej Partii Chin**. W sferze gospodarczej jego program opierał się na opracowanym jeszcze za życia Mao programie czterech modernizacji (przemysł, rolnictwo, nauka i obrona). **W grudniu 1978 r. przedstawił trzystopniowy plan rozwoju gospodarczego i modernizacji kraju.** Według jego założeń pierwszy etap reform miał przypaść na lata 1981–1990. W tym czasie Chiny powinny rozwiązać problemy wyżywienia i zaopatrzenia w odzież, przy równoczesnym podwojeniu PKB. Drugi etap miał się rozpocząć w 1991 r., trwać do końca wieku i przynieść mieszkańcom Chin „odpowiednio dostatnie życie" oraz kolejne podwojenie PKB. W trzecim etapie, do połowy XXI w., społeczeństwo Chin osiągnęłoby poziom zamożności odpowiadający poziomowi życia państw średnio rozwiniętych.

Reformy gospodarcze Deng Xiaopinga

Po klęsce wielkiego skoku gospodarka chińska była w bardzo złym stanie. Aby poprawić jej efektywność, **Deng Xiaoping postanowił otworzyć Chiny na współpracę z zagranicą i inwestycje zagraniczne.**

Podstawą przemian w przemyśle było uznanie, że priorytetem są przemysł lekki, inwestycje zagraniczne i pozyskiwanie nowych technologii. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. **otwarto pierwsze specjalne strefy ekonomiczne, które ściągały kapitał zagraniczny** do Chin. Dzięki temu powstawały w nich nowoczesne fabryki; rozwijano też międzynarodową wymianę handlową. Poza strefami przemysł i bankowość pozostawały pod kontrolą władz, ale przedsiębiorstwa zyskały większą samodzielność. **Dopuszczono też do powstania niewielkich prywatnych przedsiębiorstw i rozwoju prywatnego drobnego handlu.**

Dekolektywizacja – proces odchodzenia od gospodarki rolnej opartej na wspólnocie ziemi i narzędzi pracy oraz przywracania indywidualnej własności gospodarstw rolnych i środków produkcji rolnej.

Kapitalizm państwowy – pojęcie ekonomiczno-polityczne oznaczające sytuację, w której stosunki gospodarcze w państwie oparte są na własności prywatnej. Sama gospodarka znajduje się jednak pod ścisłą kontrolą władz państwowych.

Socjalizm o chińskiej specyfice – pojęcie stworzone przez chińskich komunistów, określające działania polityczne podejmowane w celu wprowadzenia i dostosowania systemu komunistycznego do potrzeb społeczeństwa chińskiego.

Rewolucyjną zmianę przyniosła połowa lat 80. XX w., kiedy to Chiny zniosły wiejskie kolektywy (dekolektywizacja). Zaczęto zawierać umowy z gospodarstwami domowymi i „zespołami produkcyjnymi" oraz umożliwiono sprzedaż nadwyżek na targowiskach. Doprowadziło to do przełamania dotychczasowej izolacji obszarów wiejskich poprzez rozbudowę sieci transportowej.

W wyniku reform wytworzył się system gospodarczy nazywany kapitalizmem państwowym. Niektórzy historycy gospodarczy wskazują na jego podobieństwa do NEP-u, wprowadzonego w pierwszych latach istnienia Rosji Sowieckiej. Do ogólnego opisania gospodarki komunistycznych Chin często używa się nazwy socjalizm o chińskiej specyfice.

2 września 1986 r. Deng Xiaoping udzielił wywiadu amerykańskiemu dziennikarzowi Mike'owi Wallace'owi (czytaj: majkowi łolesowi), w którym mówił m.in. o powiązaniu komunizmu i dobrobytu.

Wallace: Bogacenie się jest chwalebne. Ta deklaracja chińskich przywódców do swojego narodu zaskakuje wielu w kapitalistycznym świecie. Co to ma wspólnego z komunizmem?

Deng: Przeszliśmy przez „rewolucję kulturalną”. Podczas „rewolucji kulturalnej” panował pogląd, że biedny komunizm jest lepszy od bogatego kapitalizmu. Po tym, jak w 1974 i 1975 r. objąłem ponownie stanowisko w centralnym kierownictwie, skrytykowałem ten pogląd. […] Powiedziałem im, że nie ma czegoś takiego jak biedny komunizm. Według marksizmu komunistyczne społeczeństwo opiera się na materialnej obfitości. Dopiero gdy jest obfitość materialna, można zastosować zasadę społeczeństwa komunistycznego, czyli „od każdego według jego możliwości, każdemu według jego potrzeb”. Socjalizm jest pierwszym etapem komunizmu. Oczywiście obejmuje on bardzo długi okres historyczny. Głównym zadaniem na etapie socjalizmu jest rozwój sił wytwórczych, stałe zwiększanie materialnego bogactwa społeczeństwa, stała poprawa życia ludzi i stworzenie materialnych warunków dla nadejścia społeczeństwa komunistycznego.

Nie może być komunizmu z pauperyzmem ani socjalizmu z pauperyzmem. Tak więc bogacenie się nie jest grzechem. Jednak to, co my rozumiemy przez bogacenie się, różni się od tego, co ty masz na myśli. Bogactwo w społeczeństwie socjalistycznym należy do ludzi. Bogacenie się w społeczeństwie socjalistycznym oznacza dobrobyt dla całego ludu. Zasadami socjalizmu są: po pierwsze – rozwój produkcji i po drugie – wspólny dobrobyt. Pozwalamy niektórym ludziom i niektórym regionom prosperować w pierwszej kolejności, aby szybciej osiągnąć wspólny dobrobyt. Dlatego nasza polityka nie doprowadzi do polaryzacji; do sytuacji, w której bogaci będą bogatsi, a biedni biedniejsi. Mówiąc szczerze – nie pozwolimy na powstanie nowej burżuazji.

1. Wyjaśnij, jak Deng Xiaoping rozumie proces bogacenia się Chin.

Hala w jednej z chińskich fabryk w 1985 r.

? Opisz warunki pracy w chińskiej fabryce w latach 80. XX w.

? Na podstawie wiedzy pozapodręcznikowej porównaj warunki pracy panujące w chińskiej fabryce w 1985 r. z warunkami pracy panującymi wtedy w fabrykach krajów wysoko uprzemysłowionych.

Problemy chińskiej gospodarki

Dzięki zmianom **Chiny weszły na drogę dynamicznego rozwoju gospodarczego**. Oprócz niewątpliwych korzyści szybko pojawiły się problemy i niebezpieczeństwa związane z rozwojem gospodarczym.

Co prawda władze chińskie lansowały hasło „społeczeństwo umiarkowanego dobrobytu", jednak społeczeństwo chińskie nie bogaciło się równomiernie. Mieszkańcy wielkich miast i specjalnych stref ekonomicznych urzeczywistniali swoje ekonomiczne aspiracje znacznie szybciej niż mieszkańcy prowincji. Nic zatem dziwnego, że doszło do niekontrolowanej migracji wewnętrznej ze wsi (zwłaszcza położonych w odległych i zaniedbanych prowincjach) do miast. Skutki tego zjawiska odczuwalne są do dziś.

Innym problemem stały się **zanieczyszczenie i degradacja środowiska naturalnego**, do czego przyczyniały się także złe zabezpieczenia ekologiczne zakładów przemysłowych. W ich wyniku doszło do zatrucia rzek i związanego z tym braku wody pitnej, a także występowania smogu trapiącego Chiny od lat 80. XX w.

Chińska Republika Ludowa.

? Na podstawie dostępnych ci materiałów przypomnij sobie i omów sytuację Tybetu pod rządami Chińczyków.

Polityka zagraniczna Deng Xiaopinga

Dla Deng Xiaopinga najważniejszym wrogiem na arenie politycznej pozostawał ZSRS. Dlatego też, nie rezygnując z komunistycznej drogi rozwoju wewnętrznego, dążył on do normalizacji stosunków z państwami zachodnimi. W 1979 r. Chińską Republikę Ludową uznały Stany Zjednoczone. **Deng Xiaoping doprowadził też do uregulowania stosunków ChRL z Hongkongiem i Makau, które w 1997 r. (Hongkong) i 1999 r. (Makau) zostały włączone do Chin** z zagwarantowaną autonomią ustrojową i gospodarczą na 50 lat. Podobne rozwiązanie przedstawiono również władzom Tajwanu, który Chińska Republika Ludowa traktuje jak swoją zbuntowaną prowincję. Rząd w Tajpej jednak odrzucił tę propozycję.

Aby pogodzić istnienie na terenie jednego państwa obszarów, na których obowiązującą ideologią był komunizm, i rejonów, na których zagwarantowane zostały kapitalistyczne stosunki własności, stworzono doktrynę o nazwie „jeden kraj, dwa systemy”.

Jeden kraj, dwa systemy – doktryna powstała w komunistycznych Chinach, zakładająca dopuszczenie do istnienia w obrębie jednego państwa obszarów funkcjonujących w systemie zarówno kapitalistycznym, jak i komunistycznym.

Polityka wewnętrzna Chin

Reformy gospodarcze miały przełożenie także na politykę. Komunistyczna kadra została odmłodzona, postanowiono ograniczyć biurokrację, zwiększono zakres działania samorządów, a nawet wprowadzono kadencyjność stanowisk państwowych. Działania te okazały się

Uroczystość zdjęcia flagi brytyjskiej i zawieszenia flagi chińskiej w Hongkongu w 1997 r.
Hongkong był brytyjską kolonią od 1842 r. Szybko stał się ważnym i prężnie rozwijającym się centrum handlowym i finansowym. W 1997 r. zwrócono go Chinom. Mimo zagwarantowania Honkongowi szerokiej autonomii i swobód demokratycznych od czasu przekazania władzy ChRL zakres swobód obywatelskich jest tam stopniowo ograniczany.

Pomnik Bogini Demokracji ustawiony przez chińskich studentów przed portretem Mao Zedonga na placu Tian'anmen pod koniec maja 1989 r. Posąg miał 10 metrów wysokości, a wykonano go ze styropianu i gipsu. Podczas jego odsłonięcia zgromadzeni wznosili okrzyki „Niech żyje demokracja!". Ustawienie tego monumentu było ostatnim widocznym aktem sprzeciwu demonstrantów w chińskiej stolicy.

? Wyjaśnij, w jakim celu studenci ustawili pomnik Bogini Demokracji przed portretem Mao Zedonga.

niewystarczające. **Nie doszło do demokratyzacji kraju, a władza w państwie nadal spoczywała w rękach Komunistycznej Partii Chin.** Budziło to coraz większe niezadowolenie społeczeństwa. Wszelkie przejawy krytyki władz spotykały się jednak z brutalną odpowiedzią aparatu bezpieczeństwa.

W 2. poł. lat 80. XX w. doszło do serii strajków studentów, którzy domagali się demokratyzacji życia, wolności słowa i powołania rządu będącego reprezentacją społeczeństwa. **W kwietniu 1989 r. studenci rozpoczęli okupację placu Tian'anmen** – placu Niebiańskiego Spokoju w Pekinie. To jeden z najważniejszych obiektów w mieście – na nim Mao Zedong proklamował powstanie komunistycznych Chin, tam też znajduje się jego mauzoleum. Deng Xiaoping nie tylko nie popierał prób oddolnych zmian, lecz także przyjął wobec nich twarde stanowisko i zdecydował o konieczności siłowego stłumienia protestów. **W nocy z 3 na 4 czerwca na rozkaz przywódców partyjnych oddziały Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej otworzyły ogień do protestujących na placu** (to wydarzenie przeszło do historii jako **masakra na placu Tian'anmen**). Zginęły setki ludzi (niektóre dane mówią nawet o liczbie 2600 ofiar), tysiące zostały ranne, tysiące trafiły do więzień. Do dzisiaj terror w Chinach wymierzony jest w każdego obywatela, który sprzeciwia się lub krytykuje politykę państwa (czyli partii komunistycznej). Ofiarami represji są również mniejszości narodowe (m.in. Tybetańczycy, Ujgurowie) oraz wyznawcy występujących w Chinach religii (zwłaszcza chrześcijanie i muzułmanie).

W listopadzie 1989 r. Deng Xiaoping zrezygnował ze swojego ostatniego stanowiska i wycofał się z oficjalnego życia politycznego. Mimo to wciąż pozostawał niekwestionowanym przywódcą ChRL.

Jedno z najbardziej znanych zdjęć wykonanych podczas masakry na placu Tian’anmen w 1989 r. Nieznany mężczyzna (zwany Człowiekiem Czołgiem) próbuje zatrzymać jadące czołgi. Fotografię wykonał amerykański reporter Jeff Widener, który rolkę z filmem przemycił potajemnie za granicę Chin. Wkrótce zdjęcia te trafiły na czołówki gazet na całym świecie.

? Dowiedz się więcej na temat losu mężczyzny przedstawionego na zdjęciu.

PODSUMOWANIE

• Po śmierci Mao Zedonga władzę w Chinach przejął proreformatorski działacz Deng Xiaoping. • Deng Xiaoping zreformował gospodarkę chińską, dopuszczając kapitał zagraniczny i pozwalając na rozwój rodzimego sektora prywatnego. • System społeczno-gospodarczy wprowadzony w ramach reform Deng Xiaopinga nazywany jest kapitalizmem państwowym. • Za rządów Deng Xiaopinga doszło do częściowego unormowania stosunków politycznych Chin ze światem zachodnim. • Blokowanie demokratyzacji kraju doprowadziło w 2. poł. lat 80. do masowych protestów studenckich. Rozruchy te były brutalnie pacyfikowane. • Do najbardziej krwawego stłumienia protestów studenckich doszło w czerwcu 1989 r. Wydarzenia te przeszły do historii jako masakra na placu Tian’anmen.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Scharakteryzuj zmiany zachodzące w Chinach po śmierci Mao Zedonga.
2. Oceń pod kątem funkcjonalności chiński model gospodarczy stworzony przez Xiaopinga.
3. Wyjaśnij pojęcie „jeden kraj, dwa systemy”.
4. Wymień przyczyny protestów studenckich w Chinach w 2. poł. lat 80. XX w.

ZADANIE

*5. Na podstawie samodzielnie zebranych informacji wyjaśnij, na czym polegała specyfika chińskiego socjalizmu.

7 Neoliberalizm i nowa prawica

KALENDARIUM	
1973 •	**1 I** • przystąpienie Wielkiej Brytanii do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej
1978/1979 •	„zima niezadowolenia" w Wielkiej Brytanii
1979–1990 •	Margaret Thatcher premierem Wielkiej Brytanii
1981–1989 •	prezydentura Ronalda Reagana w Stanach Zjednoczonych

POJĘCIA: nowa prawica ■ keynesizm ■ związek zawodowy ■ neoliberalizm ■ leseferyzm ■ interwencjonizm państwowy ■ think tank ■ thatcheryzm ■ reaganomika ■ stagflacja ■ państwo opiekuńcze

Gospodarka zachodnia po 1945 r.

Po zakończeniu II wojny światowej państwa europejskie stanęły przed koniecznością odbudowy zniszczonego kontynentu. Na zachodzie Europy proces ten przyspieszył po 1948 r. dzięki amerykańskiemu wsparciu oferowanemu w ramach planu Marshalla (patrz: część 1. podręcznika). W kolejnych latach koniunkturę gospodarczą w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej nakręcały ogromne zamówienia państwowe lokowane m.in. w przedsiębiorstwach prywatnych, co było związane z przystąpieniem USA do wyścigu zbrojeń z ZSRS (taka ingerencja państwa w gospodarkę miała swoje korzenie w latach przedwojennych – w czasach, kiedy dzięki keynesizmowi, czyli **interwencjonizmowi państwowemu**, udało się przezwyciężyć światowy kryzys gospodarczy). Realizacja zamówień państwowych zapewniała pokaźne zyski i generowała wiele miejsc pracy. Ponieważ właścicielom przedsiębiorstw zależało na pracownikach, musieli się godzić na warunki stawiane im przez rosnące w siłę związki zawodowe.

Społeczeństwo bogaciło się, a rodziny nie miały problemu z finansowaniem wychowania dzieci, które przyszły na świat w czasie powojennego wyżu demograficznego. Wraz ze wzrostem dobrobytu doszło do ukształtowania się modelu **państwa opiekuńczego**, w którym obywatelom

Keynesizm – teoria ekonomiczna głosząca konieczność większego zaangażowania państwa w gospodarkę krajową. Zaangażowanie to powinno przejawiać się przede wszystkim w czynionych przez państwo inwestycjach (a także w zwiększonej kontroli państwa nad procesami gospodarczymi). Celem tych działań ma być ożywienie gospodarcze wynikające z inwestycji, nie zaś z oszczędzania. Podstawowe założenia keynesizmu wyłożył w 1936 r. brytyjski ekonomista John Maynard Keynes (1883–1946) w dziele *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*.

Związek zawodowy – organizacja skupiająca na zasadzie dobrowolności pracowników danego zakładu pracy, danej branży bądź wielu gałęzi przemysłu, mająca na celu walkę o prawa pracownicze, ochronę tych praw oraz reprezentowanie pracowników w rozmowach (także w sporach) z pracodawcami. Związki zawodowe mogą również prowadzić działalność samopomocową oraz samokształceniową, edukacyjną i kulturalną. Pierwsze związki zawodowe powstały już w XVIII w. w Wielkiej Brytanii.

przysługiwały niedostępne wcześniej na taką skalę różne prawa socjalne, np. urlopy wypoczynkowe, płatne zwolnienia lekarskie, zasiłki dla bezrobotnych, renty, emerytury, dopłaty do mieszkań czy częściowo bezpłatny dostęp do opieki zdrowotnej.

Sytuacja zmieniła się w latach 70. XX w. Gospodarkę światową zaczęły wówczas nękać potężne kryzysy. Najpierw w 1973 r., a później w **latach 1979–1982 doszło do kryzysu paliwowego**. Zaczęło brakować żywności i surowców. Ponadto na rynek pracy wchodziły roczniki wspomnianego powojennego wyżu demograficznego. Nie każdy mógł znaleźć pracę i pojawiło się bezrobocie.

Wszystko to spowodowało, że w Stanach Zjednoczonych i państwach zachodnich (m.in. w Wielkiej Brytanii) **ekonomiści stracili zaufanie do keynesizmu**. Coraz krytyczniej patrzono też na dotychczasowy model państwa opiekuńczego, podkreślając, że **wydatki socjalne są zbytnim obciążeniem dla budżetów** (kwoty przeznaczane na ten cel stanowiły niekiedy kilkanaście procent wydatków budżetowych) i hamują rozwój, przedsiębiorcy bowiem z coraz większym trudem płacą podatki, z których rządy finansują programy społeczne. W konsekwencji zaczęto szukać innej drogi rozwoju gospodarczego, zwracając się ku neoliberalizmowi.

Neoliberalizm – ogólna nazwa ideologii oraz nurtów i poglądów ekonomicznych nawiązujących do założeń klasycznego liberalizmu ekonomicznego i politycznego. W dziedzinie ekonomii neoliberalizm zakładał, że wolny rynek stanowi najefektywniejsze narzędzie dla rozwoju ekonomicznego państwa w społeczeństwie demokratycznym. Najbardziej znanymi ideologami teorii byli Friedrich von Hayek (1899–1992) i Milton Friedman (1912–2006). Friedman chciał zerwać z XIX-wiecznym wizerunkiem liberalizmu, głosząc potrzebę pełnej wolności ekonomicznej. Zakładał, że człowiek osiągnie dobrobyt i równość względem drugiego, jeśli interwencja państwa będzie miała charakter marginalny.

Gospodarka USA w latach 70. XX w.

W czasie prezydentury Jimmy'ego Cartera (1977–1981) gospodarka Stanów Zjednoczonych przeżywała poważne problemy, których podłożem był m.in. kryzys naftowy w 1973 r. (patrz: s. 13). Rosły bezrobocie i inflacja, dawał też o sobie znać kryzys

Bezdomni przeczesujący wysypisko śmieci w poszukiwaniu potrzebnych im przedmiotów. Idaho Springs (czytaj: ajdaho springs), USA 1972 r.

? Na podstawie dostępnych ci źródeł informacji ustal główne przyczyny bezdomności o charakterze ekonomicznym w społeczeństwach rozwiniętych.

energetyczny, w kraju dochodziło do strajków organizowanych przez związki zawodowe. Pojawił się też deficyt w handlu zagranicznym i doszło do osłabienia na giełdzie papierów wartościowych. Czynione przez administrację Cartera próby reform i oszczędności nie przyniosły rezultatów, m.in. z powodu oporu przemysłowców. Wszystko to spowodowało, że następny prezydent Ronald Reagan (1981–1989) musiał zmierzyć się nie tylko z poważnymi napięciami w stosunkach międzynarodowych i odżywającym wyścigiem zbrojeń między supermocarstwami, lecz także z bardzo poważnymi problemami gospodarczymi.

NOWA PRAWICA W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Na problemach gospodarczych Stanów Zjednoczonych straciła bardzo aktywna wcześniej nowa lewica (patrz: część 1. podręcznika). Na początku lat 70. XX w. doszło do zawarcia sojuszu między ugrupowaniami prawicowymi i konserwatywnymi ze zdobywającymi szerokie poparcie społeczne fundamentalistycznymi grupami religijnymi (poparcie to wynikało z faktu, że grupy te promowały tradycyjne wartości a przeciwstawiały się ideologiom lewicowym i zmianom obyczajowym propagowanym przez „rewolucję 1968 r."). Tak powstał nurt polityczny zwany **nową prawicą**. Szczególnie popularny stał się on wśród białej ludności z południowych stanów, niechętnej do rozszerzania praw obywatelskich Afroamerykanom, przybyszom z Azji i Ameryki Południowej. Zwolennicy nowej prawicy opowiadali się za odnową moralną, szacunkiem dla władzy państwowej i własności prywatnej. Upowszechniali takie wartości jak rodzina i religia.

W kwestiach gospodarczych głównymi założeniami tego ruchu stało się radykalne ograniczenie **interwencjonizmu państwowego** i zastosowanie **neoliberalizmu** jako elementu gospodarki państwowej. Nowa prawica miała ogromne wsparcie wyspecjalizowanych zespołów naukowych, czyli **think tanków** (czytaj: fink tank, ang. zbiornik myśli), które propagowały prawicowe poglądy polityczne i ekonomiczne.

Dzięki znaczącej akceptacji idei prawicowych Partii Republikańskiej i jej kandydatowi na prezydenta Ronaldowi Reaganowi udało się zdobyć poparcie społeczeństwa, co przełożyło się na późniejszy wynik wyborów prezydenckich.

> **Konserwatyzm** (łac. *conservatus* – zachowany) – postawa, którą charakteryzuje przywiązanie do istniejącego, zakorzenionego w tradycji stanu rzeczy (wartości, obyczajów, praw, ustroju politycznego itp.) oraz niechętny stosunek do gwałtownych zmian i nowości.

Polityka Ronalda Reagana

W 1981 r. prezydentem Stanów Zjednoczonych został **Ronald Reagan**. Był zwolennikiem konserwatyzmu w kwestiach społecznych oraz liberalizmu w kwestiach gospodarczych. Wprowadzony przez jego administrację program gospodarczy (nazwany potem **reaganomiką**) zakładał znaczne **obniżenie podatków**, a jednocześnie **zmniejszenie wydatków budżetowych na cele socjalne** (nie zmniejszono natomiast wydatków na zbrojenia). Ograniczono też ingerencję rządu federalnego w gospodarkę oraz ściśle kontrolowano ilość pieniędzy w obiegu. Dzięki tym działaniom udało się zahamować i obniżyć inflację, zredukować bezrobocie i przywrócić zaufanie do amerykańskiej gospodarki zarówno w kraju, jak i za granicą. Kosztem tak prowadzonych reform gospodarczych był wysoki deficyt budżetowy i niekorzystny bilans w handlu zagranicznym (Stany Zjednoczone znacznie więcej importowały, niż eksportowały).

Amerykańska piechota morska pilnuje zatrzymanych mieszkańców Grenady podczas interwencji zbrojnej w 1983 r. W polityce zagranicznej Ronald Reagan zerwał z prowadzoną przez Jimmy'ego Cartera strategią odprężenia. W 1983 r. z jego rozkazu armia amerykańska dokonała inwazji na Grenadę, niewielką wyspę na Morzu Karaibskim, gdzie władzę przejęły siły lewicowe dążące do zacieśnienia współpracy z Kubą i ZSRS.

? Na podstawie dostępnych źródeł ustal i opisz okoliczności amerykańskiej interwencji w Grenadzie.

	1980	1988
PKB	-0,2 %	4,2 %
bezrobocie	7,1 %	5,5 %
inflacja	13,4 %	4,0 %

Porównanie głównych wskaźników gospodarki amerykańskiej pod koniec prezydentury Jimmy'ego Cartera (1980) i Ronalda Reagana (1988).

? Porównaj przytoczone w tabeli wskaźniki makroekonomiczne i na ich podstawie wysnuj wnioski na temat skuteczności reform gospodarczych przeprowadzonych przez administrację Ronalda Reagana.

BIOGRAM

Ronald Reagan (1911–2004), amerykański aktor i polityk, 40. prezydent Stanów Zjednoczonych w latach 1981–1989. Początkowo związany z Partią Demokratyczną, później został członkiem Partii Republikańskiej. Po zwycięstwie w wyborach prezydenckich wprowadził program społeczno-gospodarczy zwany reaganomiką, dzięki czemu gospodarka USA wyszła z trapiącego ją kryzysu. W polityce zagranicznej zwolennik twardego kursu wobec Związku Sowieckiego (nazywał go „imperium zła") i państw komunistycznych. Kontynuował zbrojenia (m.in. ogłosił tzw. program gwiezdnych wojen), przeciwstawiał się sowieckiej interwencji w Afganistanie oraz wspierał ruchy antykomunistyczne na świecie (m.in. w Afganistanie i Nikaragui). Mimo to potrafił potem współpracować z dążącym do rozbrojenia i reform w ZSRS sekretarzem generalnym KC KPZS Michaiłem Gorbaczowem. W zjednywaniu ludzi do swoich pomysłów bardzo pomagały mu umiejętności aktorskie.

Pomnik Weteranów Wojny Wietnamskiej w Waszyngtonie. W latach 80. XX w., w czasie prezydentury Reagana w USA nastąpiła także stopniowa zmiana nastawienia do wojny wietnamskiej i jej weteranów. Najbardziej dobitnym przykładem tej przemiany było postawienie pomnika w Waszyngtonie ku czci żołnierzy poległych w walce. Składa się on z trzech części: liczącego 75 m długości czarnego muru, na którym wyryto nazwiska wszystkich poległych, pomnika Trzech Żołnierzy, ukazującego białego Amerykanina, Afroamerykanina i Latynosa, oraz pomnika amerykańskich kobiet poległych na tej wojnie.

Wielka Brytania pod rządami Margaret Thatcher

Koniec lat 60. i lata 70. XX w. to w Wielkiej Brytanii okres kryzysów i niepowodzeń gospodarczych. Rosły wydatki na cele publiczne, system społeczny (w tym otoczenie opieką socjalną wielkiej liczby imigrantów) i znacjonalizowany przemysł. Sytuację pogarszały także czynniki zewnętrzne, takie jak kryzys paliwowy. W 1973 r. Wielka Brytania wstąpiła co prawda do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, ale mimo współpracy na arenie międzynarodowej nie doszło do znaczącej poprawy koniunktury w poszczególnych gałęziach przemysłu. Rosła inflacja. Pojawiło się zjawisko stagflacji, którego nie dało się opanować mimo reform wprowadzanych przez zmieniających się u władzy konserwatystów i przedstawicieli Partii Pracy (laburzystów). Pod koniec lat 70. XX w. dochód narodowy Wielkiej Brytanii pozostawał jednym z najniższych w Europie.

Stagflacja – zjawisko makroekonomiczne polegające na jednoczesnym występowaniu stagnacji w rozwoju gospodarczym i rosnącej inflacji. Stagflacja pojawiła się w wielu krajach po kryzysie paliwowym w 1973 r.

Trudnym partnerem dla próbującego ratować sytuację rządu okazały się też bardzo silne związki zawodowe, które protestowały przeciw reformom godzącym (ich zdaniem) w robotników. Na przełomie 1978 i 1979 r. doszło do tzw. **zimy niezadowolenia** (ang. *Winter of Discontent*; czytaj: łinter of diskontent). Rozpoczęła się masowa fala organizowanych przez związki zawodowe strajków, które miały na celu pobudzenie aktywności obywateli.

W tej sytuacji w 1979 r. społeczeństwo brytyjskie doprowadziło do objęcia władzy przez konserwatystów z **Margaret Thatcher** (1925–2013; czytaj: taczer) na czele. Przystąpiła ona do realizacji programu gospodarczego nazwanego z czasem **thatcheryzmem**, opartego na **przywróceniu gospodarki wolnorynkowej**. W jego ramach **ograniczono kontrolę państwa nad gospodarką** oraz udział sektora państwowego w gospodarce na rzecz sektora prywatnego. Zredukowano też wydatki na cele socjalne, a **wydatki publiczne poddano ścisłej kontroli**. Podczas jednej z debat parlamentarnych Thatcher wypowiedziała znamienne słowa: „Nie ma czegoś takiego jak publiczne pieniądze. Jeśli rząd mówi, że komuś coś da, to znaczy, że zabierze tobie, bo rząd nie ma żadnych własnych pieniędzy". Miały one uświadomić obywatelom, skąd biorą się fundusze na opiekę socjalną, i usprawiedliwić działania premier podejmowane w celu ograniczenia opieki państwa.

Protest brytyjskich górników w Nottingham w Wielkiej Brytanii w 1984 r.

? Sprawdź, co oznacza hasło na plakacie wywieszonym przez protestujących, i wyjaśnij jego przesłanie.

Symbolem wytrwałego dążenia Margaret Thatcher do naprawy gospodarki państwa stała się jej postawa wobec konieczności **zamknięcia** w poł. lat 80. XX w. 21 **nierentownych kopalń węgla i zwolnienia kilkudziesięciu tysięcy górników**. Decyzja ta doprowadziła do masowych i gwałtownych protestów górników wspieranych przez związki zawodowe. W skali kraju strajkowało 120–130 kopalń i około 140 tys. górników. Strajkujący nie tylko pikietowali pod kopalniami, ale także blokowali elektrownie, huty i porty, aby całkowicie zatrzymać transport węgla w kraju, a tym samym doprowadzić do załamania produkcji i braków energii elektrycznej. Miało to zmusić rząd do ustępstw. W wielu miejscach doszło do starć z policją, które często miały brutalny charakter.

Thatcher pozostała jednak nieugięta (nazwała nawet górników „wrogiem wewnętrznym"). Po prawie roku **protesty zakończyły się porażką strajkujących**. Kopalnie zostały zamknięte, a znaczenie związków zawodowych w dużym stopniu ograniczono.

Dzięki reformom Margaret Thatcher wzrosła wydajność pracy i siła nabywcza społeczeństwa. Udało się zdusić inflację i znacznie zmniejszyć bezrobocie. Thatcheryzm uratował gospodarkę brytyjską.

W polityce zagranicznej Thatcher starała się przywrócić pozycję Wielkiej Brytanii na arenie międzynarodowej. W tym celu **aktywnie współpracowała ze Stanami Zjednoczonymi** i Ronaldem Reaganem, a w 1982 r. zdecydowała się na **zbrojną konfrontację z Argentyną o Falklandy (Malwiny)** – niewielkie wyspy u wybrzeży Ameryki Południowej, będące od poł. XIX w. kolonią brytyjską. Zwycięstwo w wojnie i odzyskanie wysp z rąk Argentyńczyków przyniosło wzrost poparcia dla premier w społeczeństwie Wielkiej Brytanii i zapewniło jej partii zwycięstwo w wyborach 1983 r.

Spotkanie premier Margaret Thatcher (druga z prawej) i członka Komitetu Centralnego KPZS Michaiła Gorbaczowa (pierwszy z lewej) w Londynie w grudniu 1984 r. Trzy miesiące później Gorbaczow stanął na czele ZSRS. Gorbaczow zyskał sympatię Thatcher, która uznała, że „można z nim robić interesy". Tym samym pojawiła się szansa na ocieplenie i normalizację relacji między ZSRS a Wielką Brytanią, brytyjska premier zaś wielokrotnie wyrażała poparcie dla reform wprowadzanych przez Gorbaczowa.

BIOGRAM

Margaret Thatcher (1925–2013), brytyjska polityk związana z Partią Konserwatywną, premier Wielkiej Brytanii w latach 1979–1990. Po dojściu do władzy wyprowadziła kraj z poważnego kryzysu gospodarczego dzięki zastosowaniu planu społeczno-gospodarczego zwanego thatcheryzmem. Wymagało to bardzo drastycznych posunięć (walka ze strajkami, skazanie dziesiątków tysięcy górników na bezrobocie), których skutki odczuwalne są w niektórych rejonach kraju do dziś. W polityce zagranicznej nie wahała się wysłać wojska na wojnę z Argentyną o Falklandy (1982), wspierała antykomunistyczne działania USA oraz opozycję w krajach komunistycznych w dążeniu do wyzwolenia się spod dominacji ZSRS. Dzięki swojej konsekwentnej polityce i stanowczości zyskała przydomek „Żelazna Dama".

PODSUMOWANIE

• W latach 70. XX w. gospodarką światową wstrząsały kryzysy, które spowodowały odwrót od interwencjonizmu państwowego i powrót do neoliberalizmu w gospodarce. • W latach 70. XX w. powstał ruch społeczno-polityczny zwany nową prawicą. Jego przedstawiciele wyrażali konserwatywne poglądy społeczne i opowiadali się za liberalizmem w gospodarce. • W 1981 r. prezydentem Stanów Zjednoczonych został Ronald Reagan. • Wprowadzone przez Ronalda Reagana reformy gospodarcze, zwane reaganomiką, polegały na jednoczesnym obniżeniu podatków, ograniczeniu wydatków federalnych (z wyjątkiem obronności) i zmniejszeniu kontroli państwa nad gospodarką. • W 1979 r. premierem Wielkiej Brytanii została Margaret Thatcher. Podczas urzędowania musiała ona zmierzyć się z ogromnymi problemami gospodarczymi trapiącymi kraj. • Wprowadzone przez Margaret Thatcher reformy społeczno-gospodarcze nazwano thatcheryzmem – polegały one na silnym wzmocnieniu gospodarki wolnorynkowej.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, czym jest powstała w latach 70. XX w. nowa prawica.
2. Wymień przyczyny ukształtowania się gospodarczych koncepcji neoliberalizmu.
3. Scharakteryzuj główne założenia gospodarki neoliberalnej prowadzonej w latach 80. XX w.
4. Wyjaśnij, czym była reaganomika.
5. Omów podstawowe założenia programowe thatcheryzmu.

ZADANIE

6. Keynesizm czy neoliberalizm? Zastanów się, który z tych nurtów ma bardziej pozytywny wpływ na rozwój gospodarki. Uzasadnij swoje stanowisko.

8 Polska Rzeczpospolita Ludowa w czasach Edwarda Gierka (1971–1976)

KALENDARIUM	
1970 •	**20 XII** • Edward Gierek I sekretarzem KC PZPR
1971 •	**19 I** • decyzja o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie **10 II** • początek strajku włókniarek w Łodzi
1973 •	**21 VII** • pierwsza wolna sobota
1975 •	**1 VI** • reforma administracyjna, nowy podział terytorialny Polski
1976 •	**10 II** • nowelizacja konstytucji PRL

POJĘCIA: dobrobyt na kredyt ■ maluch ■ plan 5-letni (1971–1976) ■ propaganda sukcesu ■ sklepy komercyjne ■ nowelizacja konstytucji ■ Druga Polska ■ wolna sobota

Edward Gierek I sekretarzem KC PZPR

W grudniu 1970 r. na VII Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, po wcześniejszych konsultacjach z sekretarzem generalnym KC Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego Leonidem Breżniewem, zapadła decyzja o odsunięciu od kierowania partią dotychczasowego I sekretarza Władysława Gomułki. Jego miejsce zajął **Edward Gierek**, sekretarz wojewódzki z Katowic. Do zmian doszło także na szczeblu rządowym – premiera Józefa Cyrankiewicza zastąpił **Piotr Jaroszewicz** (1909–1992).

Plenum – posiedzenie w pełnym składzie członków kierowniczego organu kolegialnego jakiejś organizacji.

Komitet Centralny – organ centralny władz w partiach komunistycznych wyłaniany przez delegatów podczas zjazdów partyjnych, które odbywały się zwykle co kilka lat. Formalnie stanowił najwyższą władzę w partii między zjazdami. Na jego czele stał I sekretarz.

Nowy I sekretarz przejął władzę, gdy Polska żyła echem wydarzeń na Wybrzeżu, a zaufanie do partii uległo zachwianiu. Dlatego **pierwszym zadaniem Gierka było uspokojenie nastrojów społecznych i wygaszenie strajków**.

Partyjne rządy Gierek rozpoczął od wystąpienia w telewizji z przemówieniem skierowanym do Polaków. Posunięcie to wzorowane było na działaniu prezydenta Johna F. Kennedy'ego, który w ten sposób często zwracał się do Amerykanów w najważniejszych sprawach. W swojej mowie I sekretarz unikał partyjnego zwrotu „towarzysze", a bardziej zwracał się do poszczególnych grup społecznych. Dla wielu Polaków, przyzwyczajonych do dotychczasowych propagandowych i upartyjnionych przemówień Gomułki, było to spore zaskoczenie, które z czasem przerodziło się w sympatię dla nowego lidera partii.

W styczniu 1971 r. Gierek pojechał na Wybrzeże, aby spotkać się z robotnikami i w czasie bezpośrednich rozmów z protestującymi zakończyć strajki. **Spotkania** te, mimo nadzoru Służby Bezpieczeństwa, **częściowo miały spontaniczny charakter**, ale nie doprowadziły do wygaszenia napięć w kraju. Dopiero w lutym 1971 r., gdy do strajkujących stoczniowców dołączyły pracownice zakładów włókienniczych w Łodzi, władze ugięły się i wycofały z podwyżek, które były przyczyną strajków.

Fragment przemówienia telewizyjnego Edwarda Gierka z grudnia 1970 r.

Towarzysze i Obywatele! Rodacy!
[…] W ostatnim tygodniu zaszły wydarzenia, które głęboko wstrząsnęły całym społeczeństwem […].

Najpilniejszym ze wszystkich zadań, jakie stoją w chwili obecnej przed partią, klasą robotniczą i całym narodem, jest zabezpieczenie spokoju, normalnego toku pracy i życia. Tylko w takich warunkach możemy przystąpić do rozwiązywania wszystkich istniejących problemów. […]

Zwracam się w imieniu Komitetu Centralnego również do tych robotników, którzy dali się ponieść emocjom i przerwali pracę. Odpowiedzialność spoczywająca na mnie i na kierownictwie partii nakazuje mi z całą otwartością powiedzieć, że było to postępowanie brzemienne w wielkie niebezpieczeństwo dla kraju, chociaż rozumiemy, że motywy tego postępowania były najczęściej uczciwe. Zostało to wykorzystane przez wrogów socjalizmu, przez żywioły aspołeczne i przestępcze. To nie robotniczy protest, lecz działania tych żywiołów musiały się spotkać ze zdecydowanym odporem sił obrony porządku – milicji i Wojska Polskiego, które wypełniały nałożony na nie obowiązek. Szło bowiem o sprawę najważniejszą, o bezpieczeństwo i ład społeczny w naszym kraju.

Zwracam się z gorącym apelem do wszystkich polskich robotników, do wszystkich ludzi pracy: wyciągnijmy razem wnioski z bolesnych doświadczeń ostatniego tygodnia. […]

Towarzysze! Obywatele! Rodacy!

Oto problemy, z którymi w imieniu Komitetu Centralnego i całej partii zwracam się do Was. Są to dziś najważniejsze sprawy naszej Ojczyzny – Polski Ludowej. Wymagają one serdecznej troski, wspólnego wysiłku, jedności całego narodu.

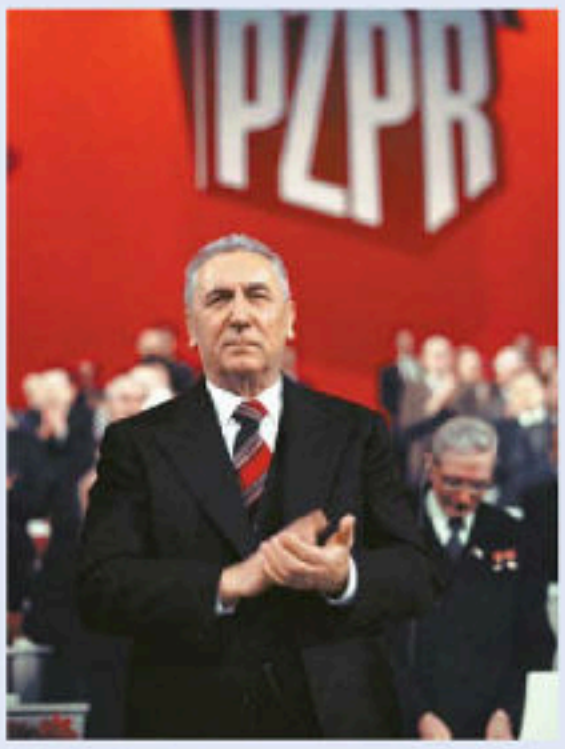
1. Wyjaśnij, jaki cel mogło mieć zaadresowanie przemówienia do „Towarzyszy. Obywateli. Rodaków".
2. Określ najważniejsze przesłanie przemówienia.

WARTO WIEDZIEĆ

„Pomożecie? – Pomożemy!"
Początek partyjnych rządów Edwarda Gierka kojarzy się najczęściej ze słowami, które I sekretarz wypowiedział na zakończenie spotkania z przedstawicielami strajkujących zakładów 25 stycznia 1971 r. w Gdańsku: „Chciałbym zakończyć apelem o zaufanie, wiarę i pomoc, o coraz lepszą pracę. Możecie, towarzysze, być przekonani, że my tak samo jak wy jesteśmy ulepieni z tej samej gliny i nie mamy innego celu jak ten, który żeśmy zdeklarowali […]. Jeśli nam pomożecie, to sądzę, że ten cel [normalizację i rozwój – red.] uda nam się wspólnie osiągnąć. Jak – pomożecie? No!". Oficjalna propaganda przekazała, że robotnicy odpowiedzieli „Pomożemy!" i poparli nowego partyjnego przywódcę.

W rzeczywistości odpowiedzią na słowa Gierka były jedynie umiarkowane oklaski, mimo że ok. 1/6 zebranych słuchaczy stanowili funkcjonariusze SB lub jej współpracownicy…

BIOGRAM

Edward Gierek (1913–2001), polityk komunistyczny, I sekretarz KC PZPR w latach 1970–1980. Z zawodu był górnikiem. W młodości wraz z rodziną wyjechał do Francji w poszukiwaniu pracy. Tam związał się z Francuską Partią Komunistyczną i w 1934 r. za organizację strajku został karnie deportowany do Polski. Po odbyciu służby wojskowej ponownie wyemigrował, tym razem do Belgii. W czasie II wojny światowej działał w tamtejszym komunistycznym ruchu oporu. Do Polski wrócił w 1948 r. i rozpoczął działalność w PPR, a następnie w PZPR. Bardzo szybko awansował w hierarchii partyjnej: objął najpierw funkcję I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach, a następnie został członkiem Komitetu Centralnego partii. W 1956 r. na czele komisji partyjnej badał przyczyny, przebieg i charakter Poznańskiego Czerwca. W październiku 1956 r. wszedł do Biura Politycznego KC PZPR, a w grudniu 1970 r. zastąpił Gomułkę na stanowisku I sekretarza KC. Odwołany we wrześniu 1980 r. i oskarżony o wywołanie kryzysu gospodarczego. Internowany w stanie wojennym. Zmarł w 2001 r. w Cieszynie.

Biuro Polityczne – zbiorowy organ kierowniczy partii komunistycznej kierujący Komitetem Centralnym, zazwyczaj sprawujący władzę w państwie rządzonym przez tę partię.

Budowa Drugiej Polski

Celem ekipy Gierka było zbudowanie tzw. **Drugiej Polski** – nowoczesnego kraju socjalistycznego z prężną gospodarką, kraju, z którego Polacy byliby dumni. Według nowych założeń w Polsce miał nastąpić wzrost gospodarczy o 39 %, produkcji przemysłowej o 50 %, rolniczej o 20 %, a płaca realna miała wzrosnąć o 18 %. Cel ten chciano osiągnąć poprzez zwiększenie inwestycji przemysłowych, wzrost wydatków państwa na świadczenia społeczne i poprawę warunków życia Polaków. Pierwszym krokiem w tym kierunku było **zamrożenie cen podstawowych artykułów konsumpcyjnych** oraz **umożliwienie rolnikom podjęcia działań prowadzących do rozwoju ich gospodarstw**. W ten sposób próbowano zapewnić zwiększenie produkcji żywności oraz zagwarantować jej dostawy do miast, a w konsekwencji wpłynąć na poprawę nastrojów społeczeństwa.

Jedną z pierwszych decyzji Edwarda Gierka była odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. Pierwszy sekretarz chciał w ten sposób zyskać uznanie w oczach Polaków, a poprzez decyzję o jego odbudowie ze składek społecznych zjednoczyć naród wokół idei powrotu do polskiej tradycji i budowy „nowej Polski". Prace rekonstrukcyjne ruszyły w 1971 r., a w 1975 r. w obecności wielu mieszkańców stolicy zamontowano na wieży Zygmuntowskiej (Zegarowej) wieńczący ją hełm. Zamek udostępniono zwiedzającym w 1984 r.

? Wyjaśnij, dlaczego odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie była ważna dla polityki Edwarda Gierka.

Fragment programu rozwoju socjalistycznej Polski, przedstawionego przez I sekretarza w 1971 r. na VIII Plenum KC PZPR.

Polska Rzeczypospolita Ludowa czynić będzie nadal wszystko, by nieustannie zacieśniać więzi ideologiczne, polityczne, gospodarcze i kulturalne z bratnimi krajami socjalistycznymi. Będziemy wspólnie rozwijać wszechstronną współpracę w ramach RWPG, nadając jej coraz bardziej charakter trwałych powiązań integracyjnych. […] Partia nasza jest częścią międzynarodowego ruchu komunistycznego, który stanowi awangardę ludzkości w walce o postęp, sprawiedliwość społeczną, wolność narodów i pokój. Będziemy rozwijać internacjonalistyczne stosunki z innymi marksistowsko-leninowskimi partiami, działać na rzecz umocnienia jedności naszego ruchu.

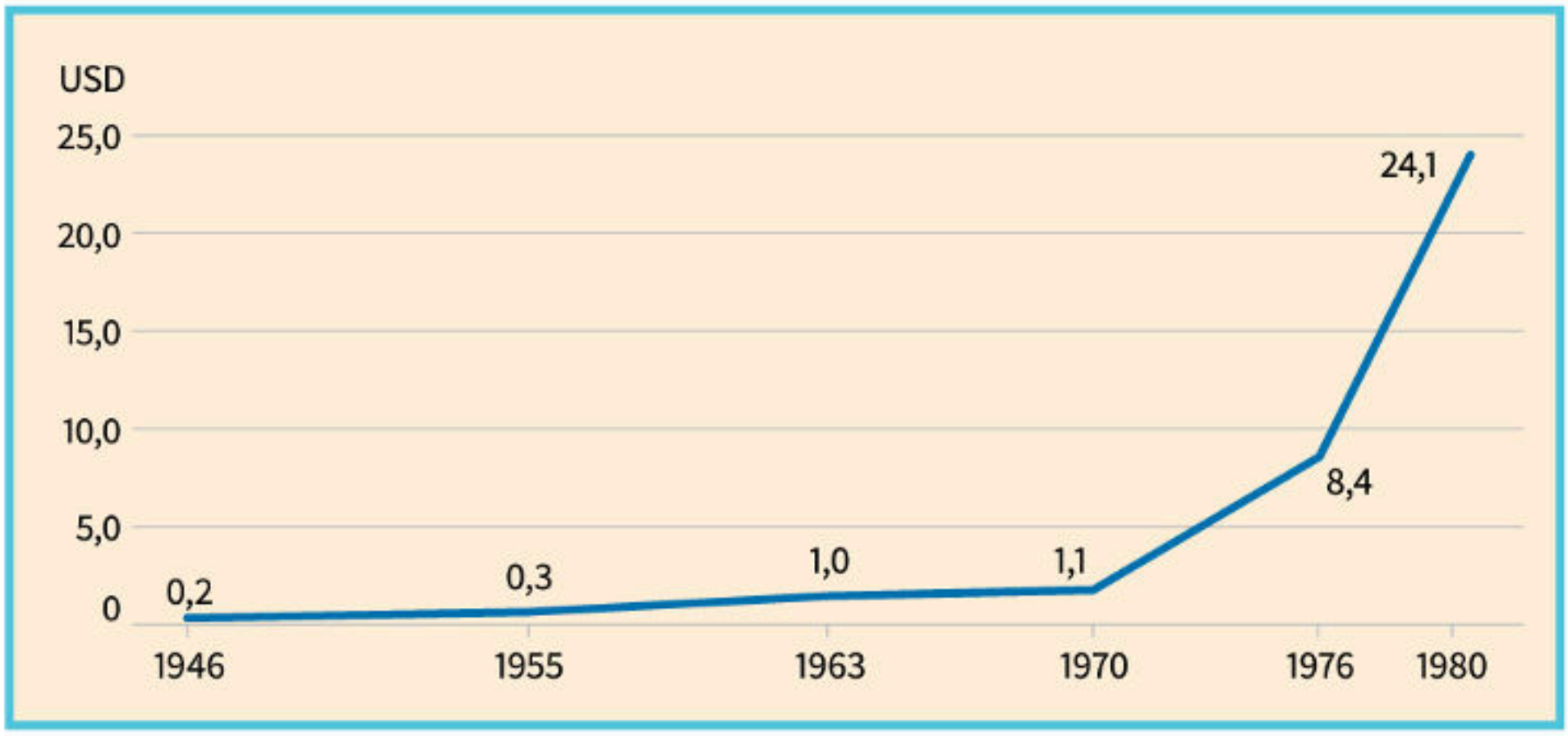
1. Wyjaśnij, jak Gierek widział dalszy rozwój Polski w obozie państw socjalistycznych.

Aby doprowadzić do ożywienia gospodarczego państwa, niezbędne były jednak **inwestycje w gospodarkę**, na które Polska nie miała środków własnych. Realizacja założeń była zatem możliwa jedynie **dzięki kredytom**, które ekipa Edwarda Gierka zdecydowała się zaciągnąć w krajach zachodnich. **Polska zakupiła także zachodnie licencje i technologie**, co miało wprowadzić na polski rynek nowoczesne rozwiązania i zachodnie towary, również konsumpcyjne. Ze względów ideologicznych chętniej nabywano je w krajach, gdzie partie komunistyczne stanowiły znaczącą siłę polityczną (Włochy, Francja), ale w sklepach pojawiły się również towary amerykańskie (np. coca-cola, papierosy „Marlboro"), które jeszcze kilka lat wcześniej utożsamiano z kapitalistycznym stylem życia i oficjalnie potępiano ich używanie.

WARTO WIEDZIEĆ

Ponieważ mimo obietnic władz nie dla wszystkich starczało towarów sprowadzanych z zagranicy, zdecydowano się otworzyć w Polsce specjalną sieć sklepów Pewex (skrótowiec wywodzi się od nazwy Przedsiębiorstwo Eksportu Wewnętrznego). Sprzedawano w nich zarówno towary zagraniczne, jak i produkcji krajowej, ale środkiem płatniczym były wyłącznie waluty obce (był to jeden ze sposobów pozyskania przez państwo dewiz) lub specjalne dolarowe bony towarowe (uznawane jedynie w Polsce).
Inny typ placówek handlowych stanowiły tzw. sklepy komercyjne. Były one zazwyczaj lepiej zaopatrzone niż zwykłe sklepy spożywcze i oferowały lepsze gatunkowo rodzaje mięsa i jego przetworów, jednak ceny, za które można było nabyć towar, były znacznie wyższe od średnich.

Zadłużenie Polski w latach 1946–1980 w miliardach dolarów.

? Omów dane przedstawione na wykresie.

Równocześnie przystąpiono do realizacji wielu **dużych inwestycji gospodarczych**. Oficjalna propaganda głosiła, że dzięki temu Polska dołączy do grona dziesięciu najprężniej rozwiniętych gospodarek świata. W przekazie dla społeczeństwa wyolbrzymiano zatem wszystkie sukcesy, a ukrywano najdrobniejsze nawet niepowodzenia. W efekcie, dzięki prowadzonej przez ekipę Gierka **„propagandzie sukcesu"**, rosła popularność I sekretarza i jego dokonań.

Szczególnie duży nacisk ekipa Gierka położyła na **rozwój budownictwa mieszkaniowego**. Bloki mieszkalne wznoszono z tzw. wielkiej płyty. Technologia budowy polegała na montażu budynków z gotowych prefabrykatów betonowych lub żelbetowych, co przebiegało zazwyczaj w dość szybkim tempie. Często jednak okazywało się, że elementy wielkiej płyty były wybrakowane lub nie spełniały norm wymiarowych. Mimo to w latach 1971–1980 oddawano do użytku ponad 200 tys. mieszkań rocznie.

WARTO WIEDZIEĆ

Plany uruchomienia w Polsce produkcji niewielkich aut dostępnych dla niemal każdego obywatela istniały już przed 1970 r. Dopiero jednak w czasach Edwarda Gierka kupiono od włoskiej firmy Fiat licencję na produkcję Fiata 126. Produkcja samochodu zwanego oficjalnie Polskim Fiatem 126p (a przez kierowców maluchem lub małym fiatem) ruszyła w 1973 r. w śląskiej Fabryce Samochodów Małolitrażowych (FSM) w Bielsku-Białej i Tychach. Wbrew zapowiedziom władz auto nie było ani tanie, ani ogólnodostępne (na jego odbiór trzeba było czekać nawet kilka lat). Mimo to zmotoryzowało znaczną część polskiego społeczeństwa. Maluch ze specjalną przyczepą kempingową Niewiadów N126 lub z bagażnikiem dachowym i 5-osobową rodziną w środku stał się symbolem spędzania wolnego czasu i podróżowania.

NAJWIĘKSZE INWESTYCJE EPOKI EDWARDA GIERKA

1. Huta Katowice w Dąbrowie Górniczej. Nowy kombinat hutniczy był największym i najbardziej nowoczesnym zakładem metalurgicznym w PRL. Jego budowę zatwierdził VI Zjazd PZPR w grudniu 1971 r. Była to największa inwestycja epoki Gierka. Fotografia współczesna.

2. Budowa Portu Północnego w Gdańsku. Port został oddany do użytku 22 lipca 1974 r. razem z drugą inwestycją – **Rafinerią Gdańską**, z którą jest połączony rurociągiem. Przeładowuje się tu głównie ładunki masowe: węgiel i ropę naftową oraz kontenery.

3. Kopalnia węgla kamiennego w Bogdance. Powstała w 1975 r. kopalnia miała być pierwszą z siedmiu kopalń Lubelskiego Zagłębia Węglowego.

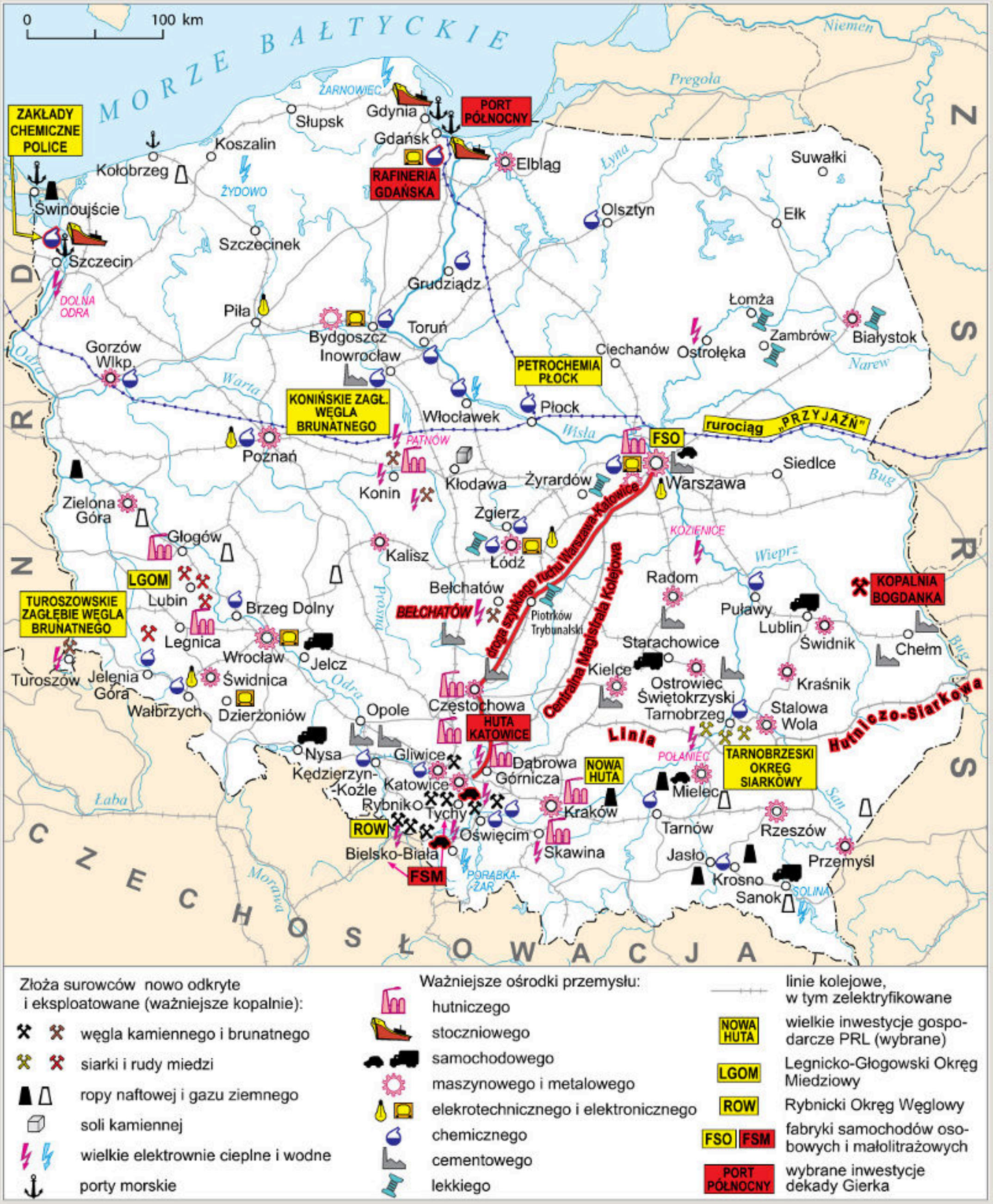
4. Trasa szybkiego ruchu Warszawa–Katowice, tzw. gierkówka, była jedną z pierwszych dwupasmowych tras samochodowych w Polsce. Została oddana do użytku w październiku 1976 r.

5. Dworzec Centralny w Warszawie. Największy dworzec pasażerski w Polsce został oddany do użytku w grudniu 1975 r. Przejął obsługę wszystkich połączeń dalekobieżnych w Warszawie. Fotografia współczesna.

6. Budowa **Centralnej Magistrali Kolejowej**. Dwutorowa i w pełni zelektryfikowana magistrala została otwarta w 1977 r. Kursujące nią pociągi mogły rozwijać prędkość do 160 km/h.

Najważniejsze inwestycje przemysłowe w Polsce Ludowej w latach 1945–1989.

? Wymień na podstawie mapy najważniejsze inwestycje gospodarcze dekady Gierka.

? Na podstawie mapy i wiadomości z podręcznika przedstaw i oceń najważniejsze cele inwestycji i przedsięwzięć dokonanych za czasów Edwarda Gierka.

Spotkanie w Moskwie w grudniu 1976 r. przywódców partii komunistycznych z okazji 70. urodzin sekretarza generalnego KC KPZS Leonida Breżniewa. Miejsce, które zajmowali zebrani, było często traktowane jak wyznacznik ich pozycji w obozie socjalistycznym. Od lewej siedzą: Jumdżaagijn Cedenbal (Mongolska Republika Ludowa), János Kádár (Węgierska Republika Ludowa), Erich Honecker (Niemiecka Republika Demokratyczna), Edward Gierek (Polska Rzeczpospolita Ludowa), Leonid Breżniew, Michaił Susłow (członek Biura Politycznego KC KPZS), Gustáv Husák (Czechosłowacka Republika Socjalistyczna), Nicolae Ceaușescu (czytaj: czaucesku; Socjalistyczna Republika Rumunii).

? Zwróć uwagę na miejsce Edwarda Gierka na fotografii. Powiedz, jak mogło to być interpretowane przez komunistyczną propagandę w Polsce.

Otwarcie PRL na Zachód

Edward Gierek różnił się od poprzednich przywódców partyjnych znajomością realiów państw zachodnich i umiejętnością porozumiewania się nie tylko po rosyjsku, ale i po francusku. Rozumiał, że **dla Polski ważne jest otwarcie na Zachód**, ale jednocześnie pozostawał lojalny wobec Związku Sowieckiego. Okres jego rządów to w polityce międzynarodowej czas odprężenia, co polski I sekretarz dobrze wykorzystał. Nawiązał liczne **kontakty z przywódcami państw zachodnich** oraz z prezydentami Stanów Zjednoczonych – Richardem Nixonem, Geraldem Fordem i Jimmym Carterem, których gościł w Warszawie. Odbył podróż do USA, gdzie Gerald Ford przyjmował go z honorami należnymi głowie państwa.

Otwarcie na świat zachodni przełożyło się nie tylko na dostępność zachodnich towarów w Polsce, ale także umożliwiło pewien **dostęp do zachodniej kultury**, m.in. filmów. Dzięki nim polskie społeczeństwo dowiadywało się, jak wygląda życie w państwach Zachodu i jak bardzo poziom życia na Zachodzie różni się od tego w bloku wschodnim.

WARTO WIEDZIEĆ

Nie wszystkie filmy powstałe w latach 70. mogły jednak trafić do kin. Niektóre nie zostały dopuszczone przez cenzorów. Ich dystrybucję albo w znaczący sposób ograniczono, albo wstrzymano. Takie dzieła trafiały zazwyczaj na półki w archiwach, co sprawiło, że przylgnęła do nich nazwa „półkowniki".

Kultura i sport w czasach Gierka

Polityka Gierka pozwalała również **na dynamiczny rozwój kultury**, zwłaszcza kina i teatru. Wprawdzie cenzura działała nadal i nie wszystkie treści można było przedstawić publiczności, ale w 1. poł. lat 70. jej represyjność zelżała. Na scenach teatru sukcesy święcili tacy reżyserzy, jak: Andrzej Wajda (1926–2016), Adam Hanuszkiewicz (1924–2011), Konrad Swinarski

WARTO WIEDZIEĆ

28 czerwca 1978 r. statek kosmiczny Sojuz 30 wyniósł na orbitę okołoziemską dwóch kosmonautów: Polaka – majora Mirosława Hermaszewskiego (1941–2022) i Białorusina – pułkownika Piotra Klimuka. Misja trwała 8 dni i miała charakter badawczy. Propaganda przedstawiała to wydarzenia jako dowód pozycji Polski na świecie (PRL stała się czwartym państwem na świecie – po ZSRS, Stanach Zjednoczonych i Czechosłowacji – którego obywatel znalazł się w kosmosie). Podkreślano przy tym także znaczenie sojuszu polsko-sowieckiego oraz potęgi nauki i techniki państw socjalistycznych.

Płk Piotr Klimuk i mjr pil. Mirosław Hermaszewski w 1978 r.

(1929–1975) czy Jerzy Jarocki (1929–2012). W kinach prezentowano powstałe z wielkim rozmachem ekranizacje polskich powieści, m.in. *Ziemię obiecaną* (A. Wajdy), *Potop* (J. Hoffmana, ur. 1932 r.) czy *Noce i dnie* (J. Antczaka, ur. 1929). Publiczność bawiła się także w kabaretach (Piwnica pod Baranami w Krakowie, Dudek i Pod Egidą w Warszawie), z którymi współpracowali wybitni autorzy tekstów i aktorzy.

Wielką popularnością na świecie cieszyli się także polscy kompozytorzy – Witold Lutosławski (1913–1994) i Krzysztof Penderecki (1933–2020).

Władze partyjne umiejętnie wykorzystywały sukcesy nie tylko kulturalne, ale i sportowe. Szczególnie cieszyły osiągnięcia w piłce nożnej (1. miejsce na igrzyskach olimpijskich w Monachium w 1972 r. i 3. na mistrzostwach świata w RFN w 1974 r.) oraz sukcesy olimpijskie (w 1972 r. w Monachium 21 medali, w tym 5 złotych; w 1976 r. w Montrealu 26 medali, w tym 7 złotych). Zdobyte medale miały być **dowodem na siłę socjalistycznej Polski** oraz skuteczną politykę partii.

Edward Gierek w czasie Niedzieli Czynu Partyjnego we wrześniu 1973 r. W lipcu 1973 r., w przeddzień Narodowego Święta Odrodzenia Polski, w PRL po raz pierwszy wprowadzono sobotę wolną od pracy. W 1973 r. były 2 takie soboty, w 1974 r. już 6, a w 1975 r. po jednej w każdym miesiącu, czyli 12. Chciano w ten sposób dorównać rozwiązaniom zachodnim, gdzie ten system funkcjonował od lat. Partia jednak nie zamierzała pozwolić na samodzielne spędzanie czasu przez obywateli i w wolne dni zakłady pracy organizowały różne wycieczki lub biwaki dla swoich pracowników. W wolne dni, zwłaszcza w niedziele, organizowano też prace społeczne, były to tzw. Niedziele Czynu Partyjnego. Członkowie partii wspólnie wykonywali wówczas różne prace (np. porządkowanie terenu, prace w polu), które miały pokazywać jedność społeczeństwa w dziele budowy kraju.

? Omów przesłanie zamieszczonej obok fotografii.

? Jakie znaczenie miał udział Edwarda Gierka w Niedzielach Czynu Partyjnego?

Partia umacnia swoją władzę – reforma administracji i zmiana konstytucji

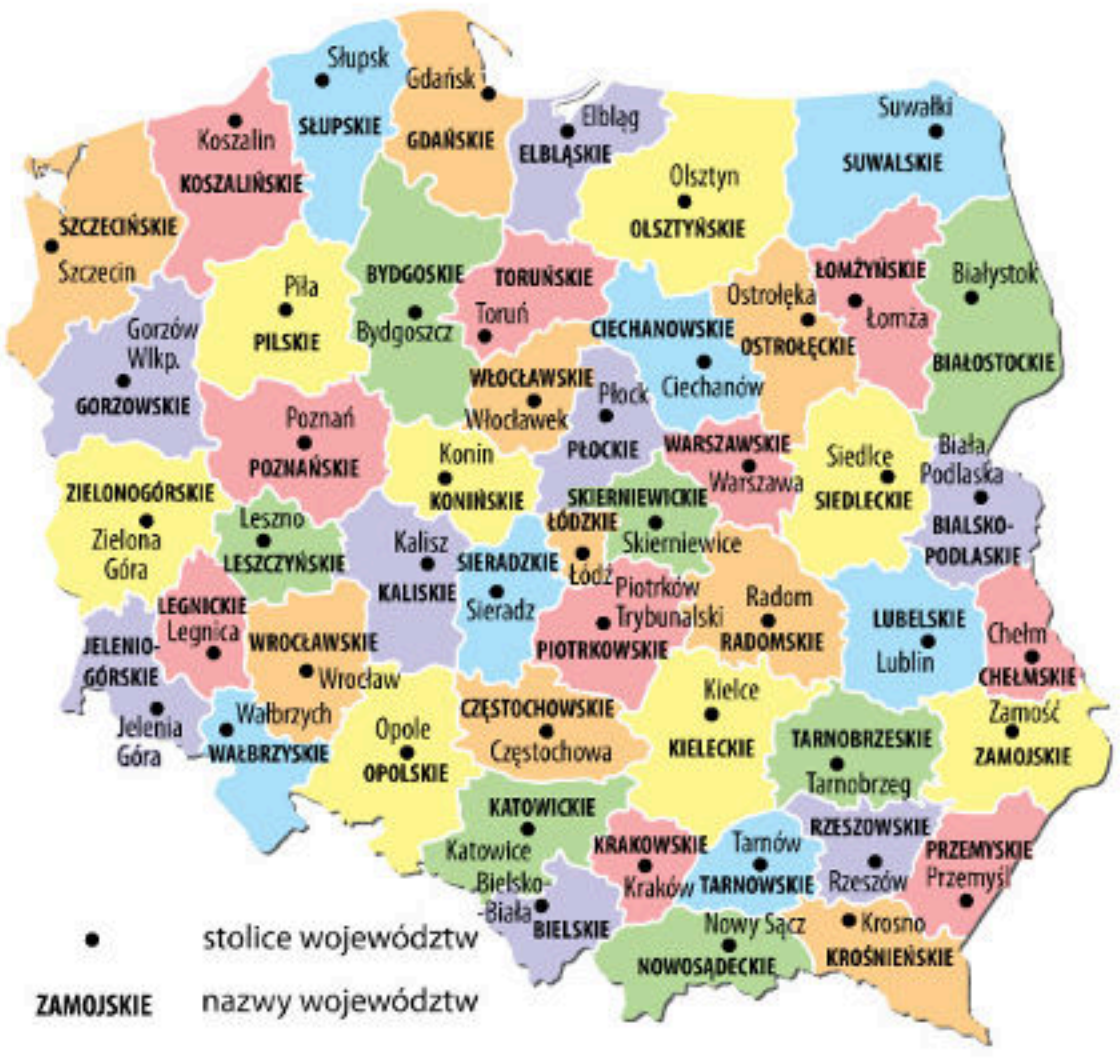
Rzeczywiste i propagandowe sukcesy, które przypisywała sobie ekipa Gierka, sprawiły, że pozycja partii w społeczeństwie wzrosła. **W szeregi PZPR wstąpiło wielu nowych członków** – pod koniec lat 70. było ich prawie 3 mln. Posiadanie legitymacji partyjnej stawało się przepustką do kariery i szansą na łatwiejszy dostęp do dóbr materialnych (np. zdobycia mieszkania).

W tej sytuacji Gierek postanowił dokonać **reorganizacji administracji państwowej**, za którą poszła reforma struktur partyjnych. W 1975 r. zlikwidowano podział Polski na powiaty, a liczbę województw zwiększono z 17 do 49. W oficjalnym przekazie miało to przyspieszyć rozwój miast, które stały się teraz stolicami województw. W rzeczywistości Gierek osiągnął trzy cele. Po pierwsze **wzmocnił nadzór nad przeciętnym obywatelem** PRL. Po drugie – poprzez utworzenie nowych jednostek administracyjnych i ich partyjnych odpowiedników – **zwiększył liczbę stanowisk** (tzw. nomenklatura partyjna), którymi mógł obdarzyć swoich stronników w partii. Po trzecie – zwiększając liczbę stanowisk – **osłabił pozycję sekretarzy wojewódzkich partii**, bo choć było ich więcej, zarządzali oni teraz mniejszymi terytoriami i samodzielnie nie stanowili zagrożenia dla władzy I sekretarza.

Kolejnym krokiem ku wzmocnieniu partii miały być zmiany w konstytucji PRL, czyli zagwarantowanie w ustawie zasadniczej **socjalistycznego charakteru państwa, dominującej roli partii komunistycznej, utrzymania związków i sojuszu z ZSRS** oraz uzależnienie respektowania praw i wolności obywatelskich od wywiązywania się z obowiązków wobec państwa. Niespodziewanie dla Gierka **propozycja nowelizacji wywołała liczne głosy sprzeciwu ze strony Kościoła, środowisk inteligenckich i działaczy społecznych**. Zwracano uwagę, że zapis o nierozerwalnym sojuszu ze Związkiem Sowieckim prowadzi do utraty suwerenności, a powiązanie gwarancji wolności obywatelskich z wypełnianiem obowiązków wobec państwa kłóci się z duchem *Aktu końcowego* KBWE (patrz: s. 32), który Polska podpisała w sierpniu 1975 r.

Mapa administracyjna Polski w l. 1950–1975.

Mapa administracyjna Polski w l. 1975–1999.

? Na podstawie map omów proces centralizacji władzy w PRL poprzez zwiększenie liczby województw.

Poseł Stanisław Stomma z katolickiego Koła Poselskiego „Znak" jako jedyny wstrzymuje się od głosu za przyjęciem znowelizowanej ustawy zasadniczej w 1976 r. Za swoją postawę zapłacił utratą mandatu poselskiego.

? Wyjaśnij, dlaczego postawa Stanisława Stommy stała się przykładem odwagi cywilnej.

W grudniu 1975 r. i w styczniu 1976 r. do Sejmu i władz PRL spłynęły liczne listy wzywające do zaniechania zmian. Protesty częściowo przyniosły skutek, bo choć nowelizacja konstytucji została przegłosowana **10 lutego 1976 r.**, to jednak w łagodniejszej wersji i bez wpisu łączącego prawa obywatelskie z obowiązkami.

PODSUMOWANIE

- W połowie grudnia 1970 r. I sekretarzem KC PZPR został Edward Gierek. Zapowiedział on zmianę w polityce gospodarczej rządu i budowę tzw. Drugiej Polski. • Gierek położył nacisk na poprawę warunków życia Polaków. W tym celu zaciągał kredyty na Zachodzie. Realizowano duże inwestycje gospodarcze, a w sklepach przejściowo poprawiło się zaopatrzenie. • Polska pod rządami Gierka otworzyła się na kontakty z państwami zachodnimi, choć pozostała wiernym sojusznikiem ZSRS. • Lata 70. XX w. to okres dynamicznego rozwoju polskiej kultury, zwłaszcza kina i teatru. Nadal jednak działała cenzura. • W 1976 r. zmieniono konstytucję PRL, tak aby zagwarantować PZPR uprzywilejowaną pozycję i ugruntować socjalistyczny charakter państwa.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, na czym polegała koncepcja budowy Drugiej Polski, i omów sposoby wdrażania tego projektu w życie.

2. Wymień i oceń trzy kluczowe reformy przeprowadzone przez ekipę Edwarda Gierka.

3. Wyjaśnij, na czym polegała tzw. propaganda sukcesu, którą kreowały władze PRL w latach 70. XX w.

4. Opisz elementy polityki ekipy Edwarda Gierka, które miały mu zapewnić przychylność społeczeństwa.

5. Wymień metody, które zastosowały władze komunistyczne w epoce Gierka, aby wyprowadzić kraj z kryzysu gospodarczego.

6. Określ, jakie znaczenie miała reforma administracyjna przeprowadzona w 1975 r.

7. Wymień i scharakteryzuj metody, którymi ekipa Gierka starała się przekonać do siebie społeczeństwo.

ZADANIA

8. Przeanalizuj tekst piosenki pt. *Wódz*, śpiewanej w 1981 r. przez zespół Trzeci Oddech Kaczuchy (sł. i muz. Andrzej Janeczek). Kto jest bohaterem utworu? Jak jest oceniany?

Witali, wołali, wołali, witali,
Kwiaty, krawaty, pompa i puc.
Lakierki, szpalerki, miliony ton stali,
Wrzaski, oklaski, Pan Prezes Pan Wódz.
Tu telewizja, a tam radary!
Mieszkanie, ubranie, technika i cud,
Bankiety, zalety, brygady, sztandary,
Wrzaski, oklaski, Pan Prezes Pan Wódz.
Kwiaty dla niego, przemowy dla czerni,
Wódz, a za Wodzem wierni.
Kwiaty dla niego, przemowy dla czerni,
Wódz, a za Wodzem wierni.

Radio, on wielki przemysł i socha,
Socha w muzeum, on i dzieci,
Wiadomo, on tę dzieciarnię tak kocha,
On pośród chłopów w codziennej gazecie.
On, między swymi w górniczej siermiędze,
Oni – w strumieniu lejącej się łaski.
Sny o potędze, sny o potędze,
Kamera, oklaski, oklaski, oklaski.
Oklaski dla niego, uśmiechy dla czerni,
Wódz, a za Wodzem wierni.
Oklaski dla niego, uśmiechy dla czerni,
Wódz, a za Wodzem wierni.

On – właśnie on, wyśpiewane z pietyzmem,
On – druga Polska i polska sprawa.
On – znaczy naród, jego – ojczyznę,
On – to Police, Łańsk i Warszawa.
Ojczyzna, ojczyźnie, ojczyzną, ojczyznę,
Reklama i patos, patriotyzm i biznes.
Krawaty i kwiaty, niech nastrój nie pryska.
Chleba i igrzysk! Igrzyska, igrzyska.
Chleba dla niego, igrzyska dla czerni,
Wódz, a za Wodzem wierni.
Chleba dla niego, igrzyska dla czerni,
Wódz a za Wodzem wierni.

Co jeszcze, co jeszcze, co jeszcze? Zza węgła
Śmierdząca kaszanka nie jego dosięgła,
Podchody i kłótnie, i broń bratobójcza,
Prezencik od Wodza, od Wujcia, od Wujcia!
Kto winien? On milczy. Kto winien? Nie on!
On wzrusza się nagle w tym ciepłym lokalu!
On biedny, on chory, on biedny, on chory,
On biedny, on chory, on leży w szpitalu.
On wzrusza ramieniem, jak gdyby nic,
Wódz, a za Wodzem pic!
On wzrusza ramieniem, jak gdyby nic,
Wódz, a za Wodzem – nic!

9. Wyjaśnij znaczenie jednego z popularnych w latach 70. XX w. powiedzeń: „Chcesz cukierka, idź do Gierka – Gierek ma, to ci da".

9 Kryzys gospodarczy i społeczny w Polsce w drugiej połowie lat 70. XX w.

KALENDARIUM	
1970 •	**20 XII** • Edward Gierek zostaje I sekretarzem KC PZPR
1973 •	wybuch kryzysu naftowego na świecie
	24 VI • protesty społeczne w Radomiu, Ursusie i Płocku
1976 •	**I** • wprowadzenie reglamentacji cukru w Polsce
	XII • ogłoszenie tzw. manewru gospodarczego
1979 •	**I** • zima stulecia

POJĘCIA: dotacja ■ pułapka zadłużenia ■ ścieżki zdrowia ■ ruble transferowe ■ reglamentacja ■ zima stulecia ■ podwyżki ■ lista społeczna ■ tzw. manewr gospodarczy

Nadchodzi kryzys

W połowie lat 70. XX w. polska gospodarka zaczęła pogrążać się w kryzysie. Miało na to wpływ wiele czynników, zarówno wewnętrznych, wynikających z funkcjonującego w socjalizmie systemu nakazowo-rozdzielczego i błędnych założeń planu gospodarczego ekipy Edwarda Gierka, jak i zewnętrznych, związanych z kryzysem gospodarczym na świecie.

Plan gospodarczy Edwarda Gierka zakładał zaciągnięcie ogromnych kredytów zagranicznych i przeznaczanie ich na inwestycje gospodarcze: rozwój budownictwa, budowę nowych przedsiębiorstw, wprowadzenie nowych technologii. Kredyty miały być spłacane z zysków wypracowanych przez nowo powstałe przedsiębiorstwa. Wszystko to miało doprowadzić do skokowego rozwoju gospodarczego Polski i wzrostu zamożności społeczeństwa. Jednak już na etapie powstawania tego planu, a potem w czasie jego realizacji popełniono wiele błędów. Jednym z nich było **przeznaczenie większości zaciągniętych kredytów na rozbudowę przemysłu ciężkiego, maszynowego** i (pod wpływem nacisków ZSRS) **zbrojeniowego**, a **zaniedbanie inwestycji w przemysł lekki** produkujący głównie na potrzeby ludności. Istotnym problemem były także **niska jakość produkcji** i niewłaściwy dobór kupowanych licencji (np. zdarzało się, że nabywano licencje na produkcję wyrobów według miary calowej, a nie obowiązującej w Polsce miary metrycznej). W efekcie coraz trudniej było znaleźć nabywców na wyroby przemysłu ciężkiego, a właściciele nowych mieszkań mieli poważne problemy z kupnem mebli czy artykułów gospodarstwa domowego. Mimo reform **nie udało się unowocześnić rolnictwa**, które do końca istnienia PRL pozostawało mało wydajne. Ponadto, aby zaskarbić sobie przychylność społeczeństwa, państwo dotowało produkcję wielu towarów lub przeznaczało pieniądze na zakup towarów konsumpcyjnych zamiast na inwestycje.

Dotacja – bezzwrotna pomoc finansowa udzielona przedsiębiorstwu, instytucji lub organizacji ze środków publicznych, np. poprzez pokrycie różnicy między wysokimi kosztami produkcji a niskimi zyskami płynącymi ze sprzedaży danego towaru.

Taśma montażowa motocykli WSK w latach 70. XX w. Produkcja motocykli w Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego (WSK) w Świdniku ruszyła w 1955 r. i zakończyła się w 1985 r. Przez te lata w produkowanych pojazdach dokonano niewielu ulepszeń i zmian konstrukcyjnych, gdyż przy braku konkurencyjnych modeli klienci i tak kupowali wyprodukowane motocykle.

? Przedstaw potencjalne konsekwencje braku ulepszeń i zmian dla sprzedaży produkowanych towarów.

Zewnętrzne przyczyny kryzysu

Na niekorzystne zjawiska wewnętrzne nałożyła się ogólna sytuacja w gospodarce światowej. Do lat 70. XX w. rozwijała się ona bardzo dynamicznie, a państwa i banki zachodnie chętnie udzielały Polsce tanich kredytów. W połowie tego dziesięciolecia doszło jednak do załamania gospodarczego związanego z kryzysem walutowym, naftowym i energetycznym (patrz: s. 13). Kredyty stawały się coraz droższe i jednocześnie **coraz trudniej było zdobywać fundusze na spłatę zaciągniętych już pożyczek**. W efekcie Polska musiała szukać kolejnych kredytów tylko po to, aby spłacać wcześniejsze zobowiązania (zjawisko takie nazywa się **pułapką zadłużenia**). W 1976 r. spłaty zobowiązań pochłaniały ok. 36 %. wpływów z eksportu, a cztery lata później już 82 %. Dodatkowo, na polecenie Moskwy, kraje RWPG przystąpiły do ściślejszej integracji gospodarczej. Wiele przedsiębiorstw (m.in. Huta Katowice) zmuszonych zostało do produkcji głównie na eksport do ZSRS. Taki model współpracy gospodarczej prowadził do ogromnych strat i dalszego uzależnienia się ekonomicznego od ZSRS, a należy pamiętać, że przez całe lata 70. XX w. ZSRS był najważniejszym partnerem handlowym Polski.

! **Pułapka zadłużenia** – sytuacja, w której dany podmiot gospodarczy nie jest już w stanie samodzielnie spłacać kredytów i musi zaciągać następne pożyczki, aby móc obsłużyć dotychczasowe zadłużenie.

RUBLE TRANSFEROWE

W rozliczeniach ze Związkiem Sowieckim i innymi państwami komunistycznymi używano tzw. **rubli transferowych**, które nie były rzeczywistą walutą, a techniczną jednostką rozrachunkową, stosowaną wyłącznie do rozliczania kontraktów. Kurs takich rubli był kilkakrotnie zawyżony w porównaniu do rzeczywistej wartości rubla (który był walutą ZSRS). Skutki takiego rozrachunku były bardzo korzystne jedynie dla Związku Sowieckiego. Gdy Sowieci zamawiali w polskiej stoczni statek, otrzymywali gotowy produkt wyposażony w bardzo drogi osprzęt kupiony za dolary. Za statek płacili jednak w rublach transferowych. W tej sytuacji Polska otrzymywała za pełnowartościowy wyrób zaledwie procent jego rzeczywistej wartości i to w walucie, której nie można było wykorzystać w kontaktach handlowych z Zachodem. Prowadziło to do ogromnych strat w handlu zagranicznym.

Czerwiec 1976

Centralnie sterowana gospodarka PRL coraz bardziej pogrążała się w trudnościach, ale społeczeństwo mamione prowadzoną przez rząd propagandą sukcesu nie dostrzegało objawów kryzysu i wciąż starało się prowadzić konsumpcyjny styl życia. Władze były jednak świadome, że polityka utrzymywania niskich cen (choć przynosi poparcie społeczne) musi doprowadzić do załamania się budżetu państwa i trudności w zaopatrzeniu. Dlatego **w czerwcu 1976 r. rząd zdecydował o wprowadzeniu dużych podwyżek cen artykułów spożywczych**, m.in. mięsa (ok. 70 %) i cukru (100 %). Wywołało to natychmiast protesty społeczne, które **24 czerwca 1976 r.** (dzień po ogłoszeniu podwyżek) wybuchły m.in. w **Radomiu** (będącym wówczas najbiedniejszym miastem wojewódzkim w Polsce), **Ursusie** i **Płocku.** W Radomiu spalono gmach Komitetu Wojewódzkiego PZPR, a w Ursusie robotnicy, którzy uznali, że przyczyną problemów gospodarczych kraju jest eksport do ZSRS, przyspawali do torów składy kolejowe kursujące na linii Berlin–Moskwa. W sumie **w Polsce zastrajkowało 112 zakładów, a pracę przerwało ponad 80 tys. ludzi** (w tym blisko 21 tys. w Radomiu i 14 tys. w Ursusie).

Władze spodziewały się fali protestów. Do tłumienia strajków i wystąpień od razu skierowały pozostające w gotowości duże siły milicji i **ZOMO** (Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej) uzbrojone w pałki szturmowe, miotacze gazu łzawiącego i armatki wodne. Doszło do starć ulicznych, kilkaset osób zostało poszkodowanych. Milicja jednak, inaczej niż w grudniu 1970 r., nie użyła broni palnej. **Tysiące protestujących zostało zatrzymanych i poddanych torturom w komisariatach**, m.in. zmuszano ich do biegu przez tzw. ścieżki zdrowia.

Ścieżka zdrowia – tortura polegająca na przebiegnięciu między dwoma szeregami bijących oprawców. Torturę taką stosowano już w armii pruskiej i carskiej w XVIII w. W 1976 r. zatrzymani robotnicy byli zmuszani do biegu między dwoma szeregami uzbrojonych w pałki milicjantów.

Robotnicy radomscy pod siedzibą Komitetu Wojewódzkiego PZPR domagają się rozmów i wycofania podwyżek cen żywności. Na zdjęciu z prawej dobrze widoczne są odpalone przez milicję granaty łzawiące.

? Opisz przedstawionych na zdjęciu uczestników demonstracji. Zwróć uwagę na ich nastroje oraz symbole, które ze sobą mają, oraz na obecność kobiet wśród strajkujących.

? Porównaj formę protestów w Radomiu w 1976 r. z protestami, które miały miejsce w latach 1956, 1968 i 1970.

W kolejnych miesiącach dziesiątki robotników w szybkich procesach skazano na kary wieloletniego więzienia (władze partyjne natychmiast interweniowały w sądach, gdy ich zdaniem kary były zbyt łagodne), wyrzucono z pracy i utrudniano znalezienie nowej.

Szybka pacyfikacja Radomia i Ursusa uspokoiła sytuację w kraju, ale kierownictwo PZPR, w obawie, że strajki rozleją się na cały kraj, zdecydowało o wycofaniu się z podwyżek. Okazało się to jednak zgubne dla gospodarki.

Wytyczne Edwarda Gierka dla sekretarzy Komitetów Wojewódzkich PZPR podczas tajnej telekonferencji z 26 czerwca 1976 r.

Towarzysze, ja uważam, że trzeba będzie od jutra odbyć we wszystkich wojewódzkich miastach masowe wiece, wiece na kilkadziesiąt tysięcy ludzi, nawet sto czy ponad sto tysięcy. Żeby to były wiece złożone z ludzi dobranych. Towarzysze, mnie to jest potrzebne jak słońce, jak woda, jak powietrze. […] Co się tyczy zakładów, które strajkowały, trzeba powiedzieć, jacy to są łajdacy, a jeśli nawet zażądacie wyrzucenia z zakładu elementów nieodpowiedzialnych, tym lepiej dla sprawy. To musi być atmosfera pokazywania na nich jak na czarne owce, jak na ludzi, którzy powinni się wstydzić, że w ogóle na świecie chodzą. […]

I trzeba będzie zebrać tam radomiaków i powiedzieć im, jak my to oceniamy. Po prostu, towarzysze, powinni radomiacy odczuć, że cała Polska ich lekceważy. Uważam, że im więcej będzie słów bluźnierstwa pod ich adresem, tym lepiej dla sprawy. To musi być atmosfera pokazywania na nich jak na czarne owce, jak na ludzi, którzy powinni się wstydzić, że w ogóle są Polakami, że w ogóle po świecie chodzą.

1. Wyjaśnij, jakich działań domagał się Gierek od swoich podwładnych.
2. Jaki był cel proponowanych działań?

Po wydarzeniach czerwcowych w wielu miejscach w Polsce partia zorganizowała „spontaniczne" wiece poparcia dla polityki Edwarda Gierka. Potępiano strajkujących, nazywając ich warchołami i chuliganami.

? Zwróć uwagę na postawy osób ukazanych na fotografii. O czym mogą one świadczyć?

Kartki żywnościowe z 2. połowy lat 70. XX w. Z czasem pojawiły się także kartki, które uprawniały do zakupu innych towarów spożywczych, przemysłowych (np. butów, alkoholu) oraz paliwa.

Nieudany manewr gospodarczy

W połowie lat 70. XX w. stało się jasne, że polityka gospodarcza ekipy rządzącej poniosła klęskę. W grudniu 1976 r. Edward Gierek ogłosił nowy plan ekonomiczny, tzw. **manewr gospodarczy**. Zakładał on zahamowanie inwestycji i zmniejszenie zadłużenia zagranicznego, ograniczenie importu towarów konsumpcyjnych z Zachodu przy jednoczesnym zwiększeniu eksportu. Inwestycje miały być kierowane do tych działów gospodarki, które przynosiły państwu dewizy niezbędne do spłaty kredytów. **Władze nie panowały już jednak nad gospodarką** i nie udało im się ograniczyć negatywnych zjawisk. Zadłużenie wzrastało (patrz: s. 75). W 1980 r. doszło do załamania płynności walutowej: koszty obsługi zadłużenia zagranicznego okazały się wyższe niż wszystkie wpływy z eksportu dewizowego. Manewr gospodarczy zakończył się niepowodzeniem. W tym samym czasie, dzięki zastosowaniu rozwiązań neoliberalnych (patrz: s. 65), państwa zachodnie poradziły sobie z kryzysami gospodarczymi, a ich gospodarki weszły w fazę dynamicznego rozwoju.

Narastanie kryzysu i wzrost niezadowolenia społecznego

Symptomy nadchodzącego kryzysu były coraz bardziej odczuwalne. Przemysł stawał się w znacznym stopniu energo- i materiałochłonny. Często dochodziło do **marnotrawstw i rozkradania majątku państwowego** traktowanego jako niczyj. Normą stały się przerwy w dostawach energii elektrycznej oraz przestoje w pracy spowodowane brakiem surowców. Koszty produkcji wzrastały i wytwarzanie wielu, nawet najbardziej podstawowych artykułów stało się nieopłacalne.

W sklepach coraz częściej **brakowało podstawowych towarów**, a ich zdobycie wymagało oczekiwania w kilkugodzinnych kolejkach. W przypadku innych towarów (np. artykułów gospodarstwa domowego czy mebli) w sklepach tworzono tzw. listy społeczne, czyli zapisywano kolejność osób oczekujących na dany towar. Prowadziło to do rozwoju **czarnego rynku**, czyli nielegalnego obrotu trudno dostępnymi towarami po zawyżonych cenach, lub do kupowania na zapas tego, co akurat było dostępne w sprzedaży. Wiele towarów załatwiało się, czyli pozyskiwało dzięki korupcji lub kradzieży. Aby ratować sytuację na rynku, władze w 1976 r. wprowadziły **reglamentację** żywności. Początkowo objęto nią cukier, potem także inne artykuły.

Sytuację pogorszyły też **lata nieurodzaju**, które nawiedziły polską wieś pod koniec lat 70., oraz tzw. **zima stulecia** w 1979 r., która na kilka tygodni sparaliżowała kraj. Mimo to władze nie podnosiły cen w obawie, że doprowadzi to do wybuchu niezadowolenia społecznego (jak miało to miejsce w 1970 i 1976 r.).

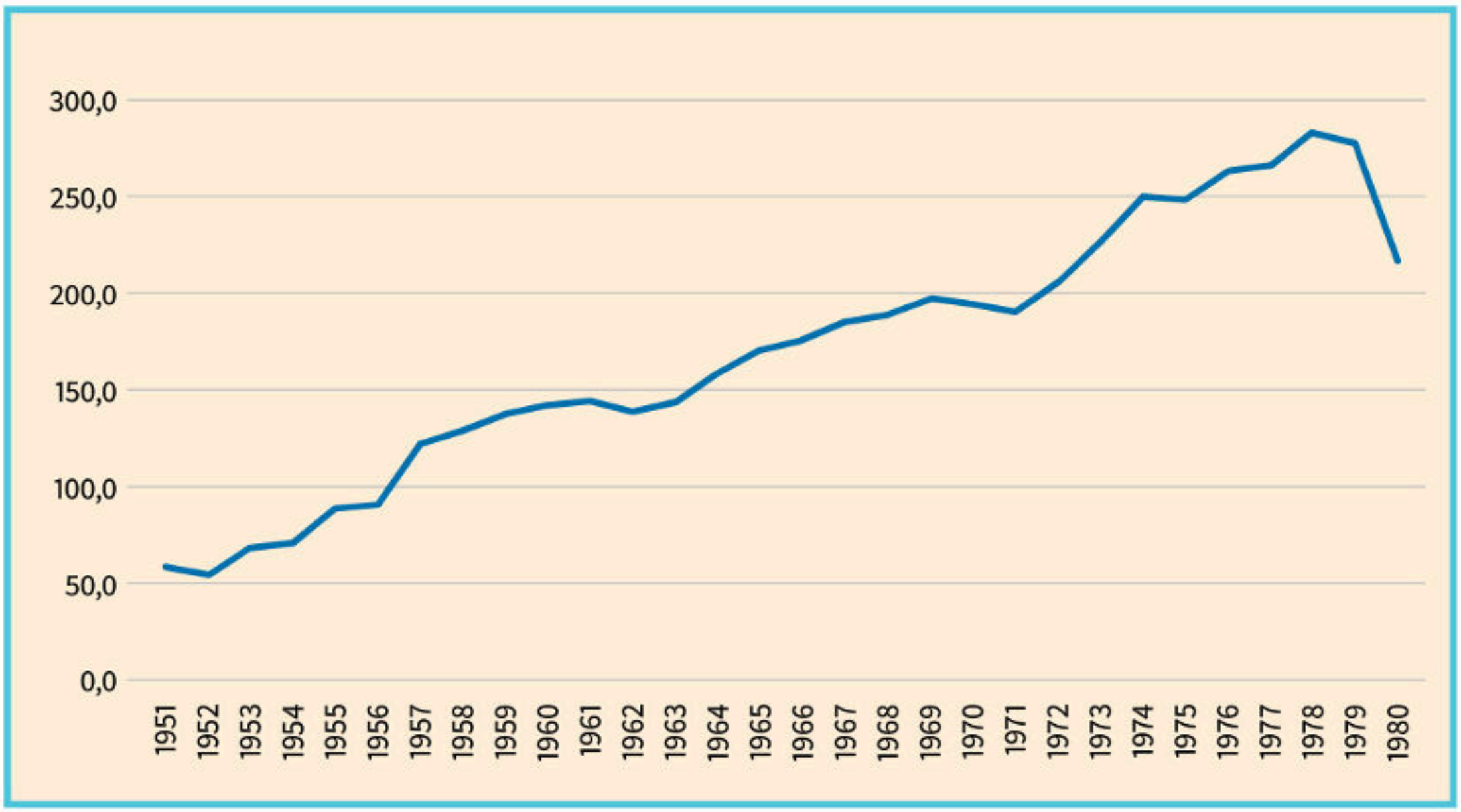

Zima stulecia.

? Opisz sytuację panującą na warszawskiej ulicy w styczniu 1979 r.

Gierek próbował przerzucić odpowiedzialność za powstała sytuację na premiera Piotra Jaroszewicza. Na początku 1980 r. Jaroszewicz musiał ustąpić ze stanowiska. Zmiana ta nie miała jednak wpływu na sytuację gospodarczo-polityczną i **latem 1980 r. rząd zdecydował się na wprowadzenie niezbędnych podwyżek**. Doprowadziło to do wybuchu kolejnej fali protestów.

Liczba mieszkań oddanych do użytku w latach 1950–1980 (w tysiącach). GUS, *Rocznik statystyczny*, Warszawa, wydania z lat 1970–2017.

Pod koniec lat 70. pogorszyła się także sytuacja na rynku mieszkaniowym. Na mieszkania czekało się coraz dłużej, a ich budowa stanowiła znaczne obciążenie dla budżetu państwa.

? Na podstawie danych przedstawionych na wykresie omów zmiany zachodzące w budownictwie mieszkaniowym w epoce rządów Edwarda Gierka.

Kawały polityczne PRL

Jak się nazywa człowiek, który nie je mięsa? – Jarosz.
A człowiek, który nie daje innym jeść mięsa? – Jaroszewicz.

Dlaczego fiat 126p ma z tyłu podgrzewane szyby?
Aby tym, co go pchają zimą, było ciepło w ręce.

Wyliczanka podwórkowa

Nie ma szynki, nie ma serka,
to zasługa Edzia Gierka.
Ecik-pecik, Ecik-pecik,
Podpalimy komitecik.
Raz, dwa, trzy – sekretarzem będziesz ty.

1. Wyjaśnij, dlaczego dowcip polityczny może być cennym źródłem dla historyka.
2. O jakich aspektach życia w PRL opowiadają zamieszczone dowcipy? Wymień wspomniane w nich postacie i sytuacje.

PODSUMOWANIE

• Błędy w planowaniu i realizacji inwestycji gospodarczych oraz pogorszenie się sytuacji gospodarczej na świecie doprowadziło do klęski planu gospodarczego ekipy Edwarda Gierka • W 1976 r. w Radomiu, Ursusie i Płocku doszło do strajków, których uczestnicy protestowali przeciw podwyżce cen żywności. • W 1976 r. po raz kolejny wprowadzono w Polsce system reglamentacji żywności. • Lista towarów objętych reglamentacją została znacznie rozszerzona w latach 80. XX w. • Wprowadzony w 1976 r. nowy plan gospodarczy, zwany manewrem gospodarczym, zakończył się niepowodzeniem. • W 2. poł. lat 70. XX w. gospodarka polska pogrążyła się w kryzysie. • Ogłoszone w 1980 r. podwyżki cen żywności ponownie doprowadziły do wybuchu strajków.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Omów wewnętrzne i zewnętrzne przyczyny niepowodzenia planu gospodarczego ekipy Edwarda Gierka.
2. Wymień przejawy kryzysu, który objął gospodarkę polską w 2. poł. lat 70. XX w.
3. Omów przyczyny i skutki wydarzeń czerwca 1976 r.
4. Wyjaśnij, dlaczego władze komunistyczne dotowały produkcję żywności i niechętnie ogłaszały podwyżki jej cen.

ZADANIE

*5. W dostępnych ci źródłach znajdź informacje na temat inwestycji gospodarczych epoki Edwarda Gierka prowadzonych w twojej okolicy. Opisz, jak potoczyły się losy tych inwestycji.

10 Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980

KALENDARIUM	
1976 •	**23 IX** • utworzenie Komitetu Obrony Robotników
1977 •	**25 III** • powstanie Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela **7 V** • śmierć Stanisława Pyjasa początek działalności Niezależnej Oficyny Wydawniczej NOWA
1978 •	**22 I** • początek działalności Towarzystwa Kursów Naukowych **29 IV** • powstanie Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża **16 X** • wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża
1979 •	**2 VI** • I pielgrzymka Jana Pawła II do ojczyzny **1 IX** • powstanie Konfederacji Polski Niepodległej

POJĘCIA: KOR ■ wolne związki zawodowe ■ drugi obieg ■ uniwersytet latający ■ tajny współpracownik ■ strajki głodowe

Opozycja przed 1976 r.

Od 1947 r., po zmarginalizowaniu Polskiego Stronnictwa Ludowego i rozbiciu podziemia niepodległościowego, jedyną zorganizowaną siłą opozycyjną w komunistycznej Polsce pozostał Kościół katolicki. Pełnia władzy w państwie znajdowała się w rękach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) i jej satelitów – Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (ZSL) oraz Stronnictwa Demokratycznego (SD), a Służba Bezpieczeństwa (SB) pilnowała, aby nie doszło do utworzenia żadnej organizacji politycznej mogącej zakłócić ten porządek. Dopiero w 1965 r. w Łodzi grupa młodych ludzi wychowanych w kulcie Armii Krajowej zdecydowała się na założenie tajnej organizacji niepodległościowej, która z czasem przybrała nazwę **„Ruch"**. Liderami grupy byli bracia **Andrzej i Benedykt Czumowie** oraz **Stefan Niesiołowski**. Działalność „Ruchu" obejmowała wydawanie i kolportaż nielegalnego pisma i ulotek, malowanie antykomunistycznych napisów na murach, niszczenie komunistycznych symboli.

Kolportaż – rozprowadzanie książek, prasy itp. wśród odbiorców.

Inną tajną grupę opozycyjną stanowili tzw. **taternicy**. Specjalizowali się oni w nielegalnym przekraczaniu granicy polsko-czechosłowackiej w Tatrach i przenoszeniu przez nią nielegalnych materiałów. Idąc do Czechosłowacji, zabierali ze sobą dokumenty dotyczące antysemickiej polityki Gomułki w marcu 1968 r., a wracając, przenosili publikacje, które w Polsce Ludowej były zakazane, m.in. egzemplarze pisma „Kultura" wydawanego w Paryżu przez emigracyjny Instytut Polski.

Działalność obu grup – nielegalnych z punktu widzenia prawa PRL – została zlikwidowana pod koniec lat 60. przez SB, a ich członków postawiono przed sądami i skazano na kary więzienia. W maju 1976 r., z inicjatywy m.in. **Zdzisława Najdera** i **Jana Olszewskiego**, powstało zakonspirowane **Polskie Porozumienie Niepodległościowe** (PPN), wzywające do demokratyzacji życia i uniezależnienia się Polski od ZSRS. Było to jednak ugrupowanie niewielkie, bez większego wpływu na opinię społeczną.

Protesty intelektualistów

Od początków lat 60. krytyczne stanowisko wobec władz i partii zajmowali niektórzy intelektualiści. Nie zakładali oni żadnych organizacji antyrządowych, ale mieli odwagę głośno upominać się o najważniejsze kwestie życia politycznego, społecznego lub kulturalnego, kierując do władz tzw. listy otwarte.

List otwarty – tekst interwencyjny napisany w formie bezpośredniej do jednej osoby lub szerszego grona odbiorców, podany do publicznej wiadomości w celu zwrócenia uwagi opinii publicznej na przedstawioną sprawę lub wymuszenie zajęcia w tej sprawie stanowiska przez adresata listu.

LISTY OTWARTE DO WŁADZ PRL

1964 – *List 34* – list 34 twórców (podpisali go m.in. pisarka Maria Dąbrowska, historyk Paweł Jasienica, filozof Tadeusz Kotarbiński, poeta Antoni Słonimski, publicysta Melchior Wańkowicz) krytykujący politykę władzy ograniczania druku książek i ingerencji cenzury w ich treść.

1972 – *List 15* – apel 15 osób (m.in. poetów Zbigniewa Herberta i Antoniego Słonimskiego, ks. Jana Ziei, prozaika i reżysera Tadeusza Konwickiego) o podjęcie działań umożliwiających Polakom mieszkającym w ZSRS pielęgnowanie tradycji i kultury oraz swobodne wyznawanie religii.

1975 – *List 59* – list 59 intelektualistów (m.in. poety Stanisława Barańczaka, publicysty i kompozytora Stefana Kisielewskiego, historyka i działacza społecznego Jacka Kuronia, aktorki Haliny Mikołajskiej, mecenasa Jana Olszewskiego, działacza niepodległościowego Antoniego Pajdaka, poetki Wisławy Szymborskiej) protestujących przeciwko wpisaniu do konstytucji PRL przewodniej roli PZPR oraz żądających demokratyzacji życia politycznego.

1975 – *Memoriał 101* – list 101 osób (ludzi pióra, aktorów, prawników, duchownych), które zaniepokojone brakiem reakcji władz na *List 59* podpisały się pod kolejnym apelem wzywającym do zaniechania zmiany konstytucji.

Powstanie Komitetu Obrony Robotników

Momentem przełomowym dla kształtowania się opozycji w Polsce był rok 1976. Protesty robotnicze w czerwcu 1976 r. w Ursusie i Radomiu oraz represje, które dotknęły ich uczestników, sprawiły, że część osób (m.in. z kręgu 1. Warszawskiej Drużyny Harcerskiej „Czarnej Jedynki" – **Antoni Macierewicz**, **Piotr Naimski**, czy grupy byłych „komandosów" **Jacka Kuronia**), które protestowały przeciw zmianom konstytucji, teraz włączyła się w pomoc prześladowanym robotnikom. Początkowo ich działania ograniczały się do spontanicznej zbiórki pieniędzy dla rodzin zatrzymanych i organizowania dla nich pomocy prawnej.

We wrześniu osoby zaangażowane w pomoc powołały **Komitet Obrony Robotników** (**KOR**) – **organizację nielegalną**, bo nie uzyskała ona zgody na formalną działalność, ale **jawną**, członkowie KOR ujawnili bowiem publicznie swoje nazwiska i adresy. Było to konieczne, aby represjonowani mogli nawiązać kontakt z Komitetem.

Działalność w KOR – największej organizacji opozycyjnej po 1948 r. – połączyła ludzi o różnych życiorysach. Znaleźli się w nim działacze harcerscy, katoliccy, socjalistyczni, ludzie kultury i prawnicy. Część starszych członków KOR działała jeszcze w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego, część młodszych uczestniczyła w wydarzeniach 1968 r., inni dopiero rozpoczynali aktywną działalność. Wszyscy podjęli teraz działania na rzecz aresztowanych i ich rodzin. Przedstawiciele KOR uczestniczyli w procesach zatrzymanych robotników (wielki wkład wnieśli zwłaszcza współpracujący z Komitetem adwokaci Jan Olszewski

List 59 polskich intelektualistów protestujących przeciwko wpisaniu do konstytucji kierowniczej pozycji PZPR oraz żądających demokratyzacji życia politycznego (fragment).

Po konferencji w Helsinkach, na której rząd polski wraz z 34 rządami innych państw potwierdził uroczyście *Powszechną Deklarację Praw Człowieka*, uważamy, że wprowadzenie tych podstawowych wolności stać się powinno nowym etapem w historii Narodu i życiu jednostek. Powodowani troską obywatelską[,] uważamy, że Konstytucja i oparte na niej prawodawstwo powinny zagwarantować przede wszystkim następujące wolności obywatelskie: Wolność sumienia i praktyk religijnych. […] Wolność pracy. […] Wolność słowa i informacji. […] Wolność nauki. […]

Zagwarantowanie tych podstawowych wolności nie da się pogodzić z przygotowywanym oficjalnie uznaniem kierowniczej roli jednej partii w systemie władzy państwowej. Tego rodzaju konstytucyjne stwierdzenie nadawałoby partii politycznej rolę organu władzy państwowej, nieodpowiedzialnego przed społeczeństwem i niekontrolowanego przez społeczeństwo. W tych warunkach Sejm nie może być traktowany jako najwyższy organ władzy ustawodawczej, rząd nie jest najwyższym organem wykonawczym, a sądy nie są niezawisłe. Należy zapewnić realizację prawa wszystkich obywateli do wysuwania i wybierania swych przedstawicieli w pięcioprzymiotnikowych wyborach. Należy zapewnić niezawisłość sądów od władz wykonawczych, a Sejm uczynić rzeczywiście najwyższą władzą ustawodawczą.

Uważamy, że nierespektowanie wolności obywatelskich może doprowadzić do stopniowego pozbawiania społeczeństwa świadomości narodowej i do przerwania ciągłości narodowej tradycji. Jest to zagrożenie dla egzystencji narodu. […]

1. Wymień wolności, których domagali się autorzy listu.
2. Wyjaśnij, dlaczego sygnatariusze listu nie zgadzali się na wprowadzenie do konstytucji PRL zapisu o dominującej pozycji PZPR.

Zebranie KSS KOR w mieszkaniu prof. Edwarda Lipińskiego. Od lewej siedzą: fizyk Zbigniew Romaszewski, filozof Wiesław Kęcik, prawnik i działacz socjalistyczny Antoni Pajdak, prawniczka Aniela Steinsbergowa i fizyk Henryk Wujec.

? Wyjaśnij, dlaczego spotkania KOR odbywały się w prywatnych mieszkaniach.

Antoni Macierewicz rozdaje ulotki KOR na Starym Mieście w Warszawie w czerwcu 1978 r.

i **Władysław Siła-Nowicki**), a informacje o wszelkich przypadkach łamania praw człowieka przekazywali nielegalnie różnymi kanałami na Zachód, do polskojęzycznych zachodnich rozgłośni radiowych: Radia Wolna Europa, Polskiej Sekcji Radia BBC i Głosu Ameryki. Doniesienia te zaburzały na Zachodzie kreowany przez komunistów obraz liberalnego Edwarda Gierka.

W lipcu 1977 r. władze PRL ogłosiły amnestię dla represjonowanych w 1976 r. robotników i opozycjonistów. W tej sytuacji główny cel KOR został osiągnięty. Jego członkowie zdecydowali jednak o kontynuowaniu działalności i **przekształceniu KOR w Komitet Samoobrony Społecznej KOR** (**KSS KOR**). Wśród swoich zadań widzieli m.in. udzielanie pomocy finansowej, prawnej, lekarskiej wszystkim ofiarom nadużycia władzy, tworzenie grup samokształceniowych zajmujących się nauką historii, ekonomii, prawa i socjologii, działalność wychowawczo-informacyjną wśród robotników, działalność wydawniczą.

Fragment *Apelu do społeczeństwa i władz PRL* wystosowanego przez KOR.

Robotniczy protest przeciwko wygórowanym podwyżkom […] pociągnął za sobą brutalne prześladowania […]. Stosowanie represji z reguły związane było z łamaniem prawa przez organa władzy […]. Ofiary obecnych represji nie mogą liczyć na żadną pomoc i ochronę ze strony instytucji do tego powołanych, np. związków zawodowych, których rola jest żałosna. Pomocy odmawiają też agendy opieki społecznej. W tej sytuacji rolę tę musi wziąć na siebie społeczeństwo, w interesie którego wystąpili prześladowani. Społeczeństwo bowiem nie ma innych metod obrony przed bezprawiem, jak solidarność i wzajemna pomoc. Dlatego też niżej podpisani zawiązują Komitet Obrony Robotników w celu zainicjowania wszechstronnych form obrony i pomocy. Niezbędna jest pomoc prawna, finansowa i lekarska. Nie mniej istotna jest pełna informacja o prześladowaniach. Jesteśmy przekonani, że jedynie publiczne ujawnienie poczynań władz może być skuteczną obroną […] Zastosowane wobec robotników represje stanowią naruszenie podstawowych praw człowieka uznanych zarówno w prawie międzynarodowym, jak i obowiązujących w polskim prawodawstwie: prawo do pracy, prawo do swobodnego wyrażania własnych przekonań, prawo do udziału w zebraniach i demonstracjach. Dlatego Komitet domaga się amnestii dla skazanych i aresztowanych i przywrócenia wszystkich represjonowanych do pracy […].

1. Przedstaw przyczyny, które skłoniły sygnatariuszy dokumentu do zawiązania KOR.
2. Zacytuj fragmenty apelu, które są adresowane do władz, i te, które są adresowane do społeczeństwa. Czego domagają się sygnatariusze?
3. Określ, jakie cele stawiali przed KOR jego założyciele.

Spotkanie Rady Sygnatariuszy Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela w mieszkaniu Kazimierza Janusza. Przy oknie siedzi dziennikarz Wojciech Ziembiński, obok prawnik i historyk sztuki Adam Wojciechowski oraz prawnik i działacz katolicki Bogumił Studziński, tyłem siedzą: inżynier Kazimierz Janusz, radiotelemechanik Kazimierz Świtoń i prawnik Andrzej Czuma. Warszawa, listopad 1979 r.

? Zwróć uwagę, kim byli ludzie ukazani na fotografiach z zebrań KOR i ROPCiO. Do jakiej grupy społeczeństwa należeli?

Narodziny opozycji demokratycznej

Działalność KOR, a potem KSS KOR zaktywizowała wiele osób, które nie godziły się z komunistyczną rzeczywistością PRL. Zaczęły powstawać nowe organizacje opozycyjne. W 1977 r. zawiązał się **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela** (**ROPCiO**, z **Andrzejem Czumą** i **Leszkiem Moczulskim**), który – odwołując się do ratyfikowanego przez władze PRL *Aktu końcowego* KBWE i Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ – **wzywał rząd do przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności**.

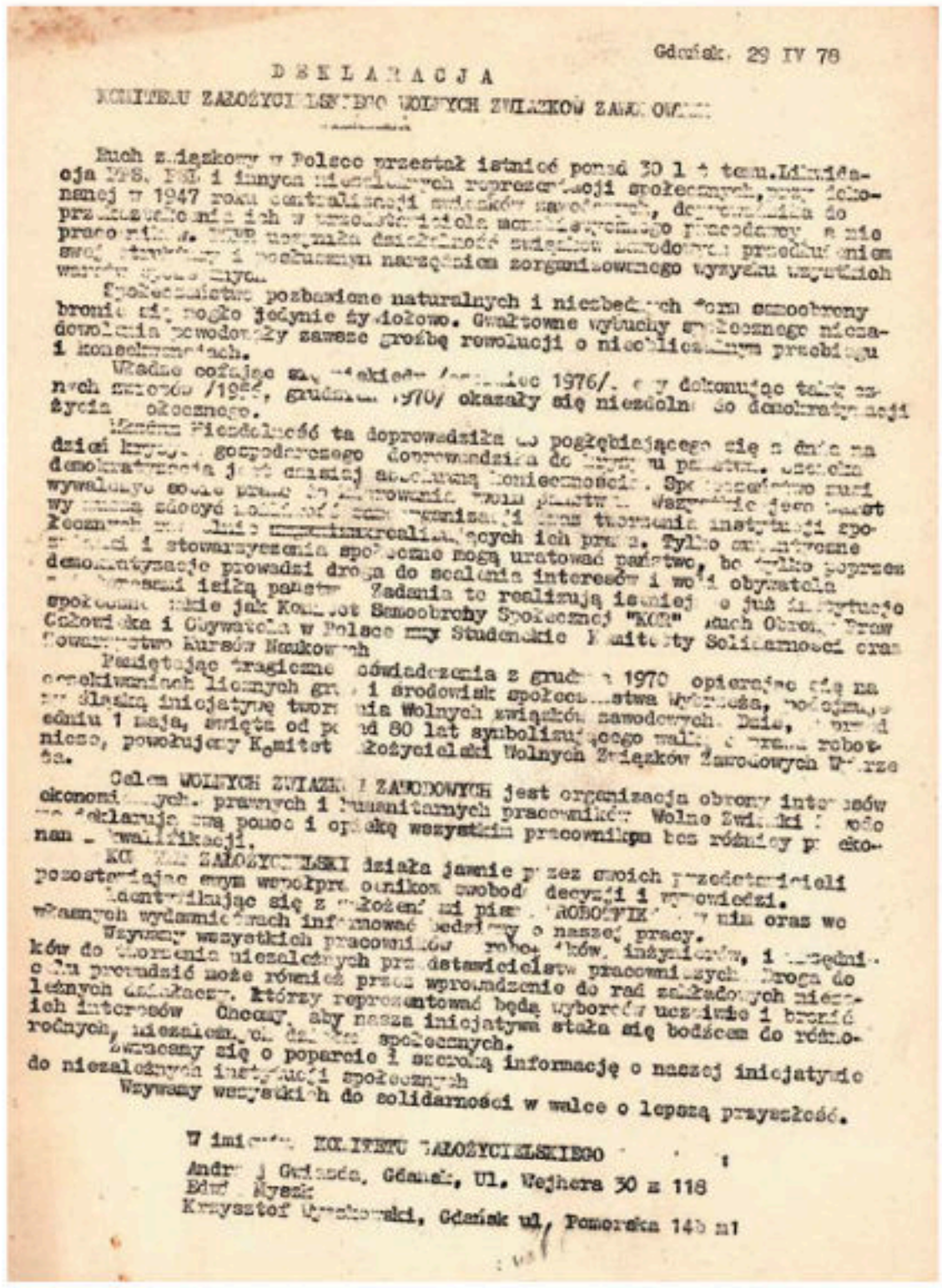
Z grona osób związanych z ROPCiO wyłonił się w 1979 r. w Gdańsku **Ruch Młodej Polski** (należeli do niego m.in. **Aleksander Hall**, **Marek Jurek**, **Arkadiusz Rybicki**) – ugrupowanie skupiające osoby o prawicowych poglądach i opowiadające się za działaniem na rzecz odzyskania przez Polskę pełnej niepodległości. Także w 1979 r. jeden z założycieli ROPCiO – Leszek Moczulski – utworzył **Konfederację Polski Niepodległej** (**KPN**) – nielegalną partię polityczną odwołującą się do tradycji piłsudczykowskiej i opowiadającą się za odbudową niepodległego państwa polskiego.

Logotyp Konfederacji Polski Niepodległej.

? Wymień w logotypie KPN elementy, które wskazują na odwoływanie się tej partii do tradycji niepodległościowej.

W 1977 r. zaczęły się też organizować środowiska studenckie. Najpierw w Krakowie, a potem w Warszawie, Poznaniu, Gdańsku, Wrocławiu i Szczecinie powstały **Studenckie Komitety Solidarności** (**SKS**), które wspierały jawną działalność opozycyjną związaną z obroną praw człowieka.

Swoje struktury organizowali także niezależni związkowcy. W 1978 r. najpierw na Śląsku, a potem na Wybrzeżu powstały nielegalne **Wolne Związki Zawodowe** (**WZZ**). Ponieważ PZPR kontrolowała oficjalne związki zawodowe funkcjonujące w zakładach pracy niereprezentujące interesu robotników, WZZ dążyły do aktywizacji robotników w walce o prawa pracownicze, prowadziły działalność samokształceniową i kultywowały pamięć ofiar Grudnia 1970 r. Rozpowszechniano w zakładach nielegalnie wydawane pisma, np. „Robotnika". Wśród działaczy WZZ wyróżniali się m.in. **Kazimierz Świtoń** na Śląsku oraz **Bogdan Borusewicz**, **Andrzej Gwiazda**, **Joanna Duda-Gwiazda**, **Anna Walentynowicz** i **Lech Wałęsa** na Wybrzeżu.

Gdańsk, 29 IV 78

D E K L A R A C J A

KOMITETU ZAŁOŻYCIELSKIEGO WOLNYCH ZWIĄZKÓW ZAWODOWYCH

Ruch związkowy w Polsce przestał istnieć ponad 30 l[at] temu. Likwidacja WPS, PSL i innych niezależnych reprezentacji społecznych, przymusowo dokonana w 1947 roku centralizacja [illegible] przekształcenie ich w [illegible] pracowniczego [illegible] pracodawcy [illegible] [illegible] [illegible]

Głodówka członków KOR w kościele św. Krzyża w Warszawie w obronie zatrzymanych przez SB opozycjonistów. W drugim rzędzie od lewej: poetka Anka Kowalska, poeta Jacek Bierezin, matematyk Konrad Bieliński, z przodu: historyk Antoni Macierewicz oraz historyk i publicysta Adam Michnik. W kilku wypadkach przedstawiciele opozycji, zdając sobie sprawę, że jedynie radykalne kroki mogą doprowadzić do pożądanego celu, decydowali się na organizowanie protestów w formie głodówki. Informacje o takim proteście podawano do wiadomości publicznej, m.in. poprzez Radio Wolna Europa. W ten sposób chciano zmusić władze komunistyczne do uwolnienia więźniów politycznych. Pierwsza taka głodówka odbyła się w maju 1977 r. w obronie robotników zatrzymanych w czerwcu 1976 r.

? Wyjaśnij, dlaczego władze komunistyczne obawiały się tego rodzaju protestów.

Na wsiach również doszło do formowania się ruchów opozycyjnych. Powodem organizowania się rolników była polityka państwa, które – mimo reform z początków lat 70. – nie wspierało w wystarczającym stopniu rolników indywidualnych, ale otaczało opieką podlegające władzom Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR-y). Brakowało nawozów i maszyn rolniczych. W tej sytuacji w 1978 r. w rejonie Grójca na Mazowszu oraz na Lubelszczyźnie i Rzeszowszczyźnie powstały nielegalne **Komitety Samoobrony Chłopskiej**. Ich działacze utrzymywali kontakty z KOR i ROPCiO.

Różne formy aktywności opozycji

Ugrupowania opozycyjne nie były liczne (np. KSS KOR liczył nieco ponad 30 członków, choć wspieranych przez setki aktywnych współpracowników i sympatyków), ale ich działalność okazała się nieoceniona dla **przełamania apatii społeczeństwa** i odrzucenia obaw przed upominaniem się o własne prawa.

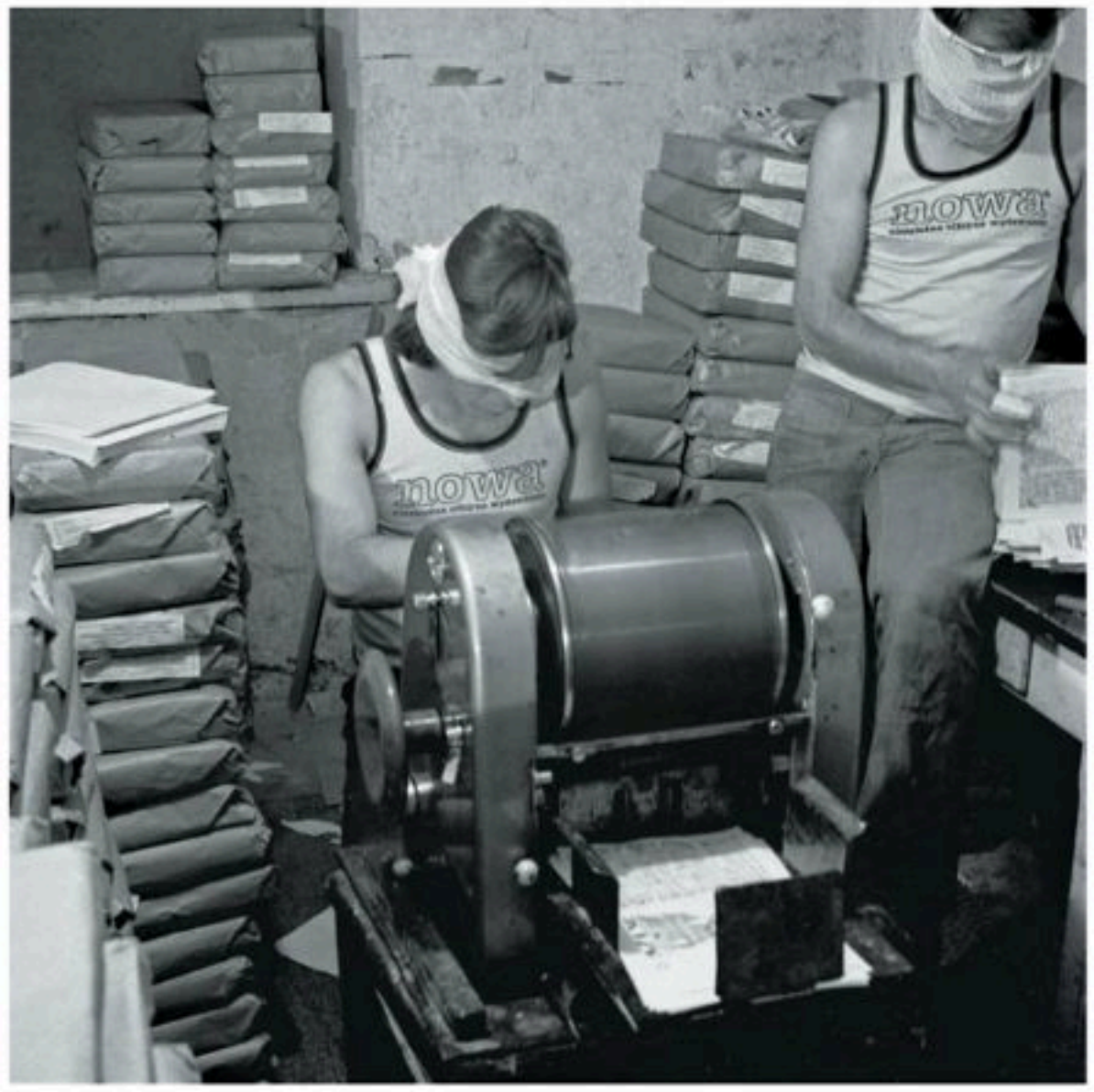

Zebrania opozycjonistów odbywały się zazwyczaj w prywatnych mieszkaniach. Takie spotkania SB mogła łatwo namierzyć i podsłuchać. Dlatego wiele ważnych spraw omawiano w miejscach, gdzie podsłuch był utrudniony, np. podczas wycieczek górskich lub na cmentarzach. Na zdjęciu: Antoni Macierewicz, Zbigniew Romaszewski, Jacek Kuroń i Jan Lityński podczas spotkania KOR.

Tajna drukarnia powstałej jesienią 1977 r. Niezależnej Oficyny Wydawniczej NOWA. Działalność Oficyny NOWA, podobnie jak innych opozycyjnych wydawnictw, musiała być ściśle zakonspirowana, była bowiem jedną z najbardziej niebezpiecznych dla komunistów. Władze, bojąc się utraty wpływu na społeczeństwo, zaciekle szukały podziemnych drukarni.

? Wyjaśnij, dlaczego drukarze mają na fotografii zasłonięte twarze.

? Powiedz, jak rozumiesz nazwę „Niezależna Oficyna Wydawnicza".

Jedną z najbardziej widocznych form działania były **manifestacje w rocznice świąt narodowych** nieuznawanych przez władze PRL, m.in. 3 maja czy 11 listopada. Oprócz upamiętnienia danego święta organizowane zgromadzenia były okazją do wysuwania żądań zwiększenia swobód demokratycznych. Duże znaczenie miały także **msze święte z okazji rocznic narodowych** (np. wybuchu powstania warszawskiego, sowieckiego najazdu 17 września). Gromadziły one licznych wiernych, a zaangażowani w nie księża, wzywający z ambon do obrony prawdy i prawa ludzi do wolności, stali się autorytetami w gronie opozycji.

Innym ważnym sposobem aktywności była **działalność edukacyjna**. Prowadziło ją powiązane z KOR **Towarzystwo Kursów Naukowych**. Zajęcia przybrały formę znanych z czasów zaborów **uniwersytetów latających**. Odbywały się w prywatnych mieszkaniach, które często zmieniano w obawie przed wkroczeniem Służby Bezpieczeństwa. Na zajęciach uniwersytetów latających omawiano zagadnienia z najnowszej historii Polski czy uczono robotników prawa pracy i postaw wobec wyzysku w zakładach pracy. Informowano także, jak należy się zachować w razie aresztowania i co mówić podczas przesłuchań.

Wielkim sukcesem KOR było przekazywanie na Zachód wiadomości o sytuacji w Polsce i nagłaśnianie represji komunistycznych, m.in. poprzez aktywne tam rozgłośnie radiowe. Działalność ta stanowiła konkurencję dla oficjalnych komunistycznych środków przekazu i obnażała ich fałszywy przekaz. Ponieważ jednak nie wszyscy słuchali zachodnich rozgłośni, miała ona bardzo ograniczony zasięg. W tej sytuacji ważnym aspektem aktywności opozycji stały się **podziemne wydawnictwa**. Początkowo skupiono się na kolportowaniu ulotek, w których – bez ingerencji cenzury – informowano społeczeństwo o wydarzeniach w kraju oraz o powstaniu, celach i metodach działania ugrupowań opozycyjnych.

Z czasem, dzięki pomocy z Zachodu, dostęp do urządzeń poligraficznych powielających oraz zasobów papieru znacznie się zwiększył i umożliwił druk nie tylko dużych nakładów ulotek, ale także książek. Powstały nawet w pełni **niezależne wydawnictwa** publikujące dzieła, których cenzura PRL nie dopuściła do oficjalnego obiegu. Wydrukowane publikacje nazywano **drugim obiegiem** albo **bibułą**.

Działalność Kościoła katolickiego

Wielkim **wsparciem dla opozycji demokratycznej okazał się Kościół katolicki**. Niektórzy księża (m.in. były kapelan AK **ks. Jan Zieja**, **ks. Stanisław Małkowski**, dominikanin **o. Leon Wiśniewski**) aktywnie uczestniczyli w jej działaniach. Duchowni byli sygnatariuszami listów otwartych, wspierali rodziny aresztowanych, wygłaszali patriotyczne kazania podczas mszy, pomagali rozprowadzać wydawnictwa drugiego obiegu. W wielu wypadkach budynki kościelne stały się **miejscem spotkań opozycjonistów**, występów aktorskich czy wykładów uniwersytetu latającego. W warszawskich kościołach Świętego Marcina i Świętego Krzyża odbyły się także publiczne głodówki protestacyjne członków KOR.

Reakcja władz na działalność opozycji

Działalność w szeregach opozycji w latach 70. XX w. wymagała poświęcenia i odwagi, zwłaszcza w zetknięciu z metodami Służby Bezpieczeństwa. Opozycjoniści byli ustawicznie śledzeni, zwalniani z pracy, zatrzymywani z błahych powodów. Podczas zatrzymań SB groźbami wobec bliskich, szantażem, biciem lub obietnicami zmusiła niektórych z nich do podpisania deklaracji współpracy ze służbami komunistycznymi. Taka osoba zostawała wówczas **tajnym współpracownikiem** (TW) i musiała donosić m.in. o działalności swojego ugrupowania, życiu osobistym swoich kolegów czy o kontaktach zagranicznych.

Zdarzały się także wypadki wtargnięcia funkcjonariuszy SB do prywatnych mieszkań i brutalnego rozpędzania zgromadzonych tam osób, dochodziło do **pobić działaczy opozycyjnych**, porwań, a nawet **zabójstw**. Taki los spotkał m.in. współpracującego z KOR krakowskiego studenta **Stanisława Pyjasa**, za którego śmierć w maju 1977 r. obwiniano SB.

Wybór Karola Wojtyły na papieża i jego pielgrzymka do Polski

Ważnym wydarzeniem dla wszystkich Polaków był wybór 16 października 1978 r. arcybiskupa krakowskiego kardynała **Karola Wojtyły** na papieża (patrz: s. 51). W czerwcu 1979 r. papież Jan Paweł II przybył z wizytą do Polski. Podczas pobytu odprawił kilka mszy św. oraz wygłosił wiele kazań i przemówień, w których niekiedy w niejednoznaczny, ale czytelny dla Polaków sposób dawał wyraz swoim nadziejom i oczekiwaniom. Szczególnego znaczenia nabrały papieskie słowa wygłoszone podczas kazania w czasie mszy św. na ówczesnym placu

Msza święta na placu Zwycięstwa w Warszawie podczas pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w czerwcu 1979 r.

Zwycięstwa w Warszawie: **„Niech zstąpi Duch Twój! I odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi!"** (patrz: s. 55). Zostały one odebrane powszechnie jako wezwanie społeczeństwa do działania na rzecz przemian i dodały otuchy opozycji demokratycznej. Polacy skupieni wokół papieża dostrzegli, jak wielką stanowią siłę i jak kruche poparcie ma rządząca partia komunistyczna.

PODSUMOWANIE

- Po 1956 r. jednym z pierwszych przejawów sprzeciwu wobec poczynań PZPR było pisanie przez intelektualistów protestacyjnych listów otwartych. • We wrześniu 1976 r. powstał nielegalny, ale jawnie działający Komitet Obrony Robotników (KOR), którego celem było niesienie pomocy represjonowanym po protestach w czerwcu 1976 r. • Powstanie KOR zapoczątkowało rozwój opozycji demokratycznej w Polsce i doprowadziło do powstania kolejnych organizacji, m.in. Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, Ruchu Młodej Polski, Konfederacji Polski Niepodległej, Studenckich Komitetów Solidarności, Wolnych Związków Zawodowych oraz Komitetów Samoobrony Chłopskiej. • Działacze opozycyjni organizowali manifestacje, protestowali przeciw łamaniu praw człowieka w Polsce, prowadzili działalność edukacyjną, a poprzez zorganizowanie prasy i literatury tzw. drugiego obiegu przełamali monopol PZPR na informowanie społeczeństwa o sytuacji w kraju. • Opozycję demokratyczną wspierało wielu duchownych Kościoła katolickiego. • Ważnym wydarzeniem dla Polaków był wybór w październiku 1978 r. kardynała Karola Wojtyły na papieża. • Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do ojczyzny w czerwcu 1979 r. wlała nadzieję w serca Polaków, że w kraju może dojść do zmian, i pokazała, że zjednoczeni mogą stanowić wielką siłę wobec władzy komunistycznej.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Omów proces formowania się opozycji demokratycznej w latach 70. XX w.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla powstania opozycji demokratycznej miała działalność KOR.
3. Powiedz, dlaczego KOR, ROPCiO czy WZZ przyjęły jawną formę działania. Jakie to miało znaczenie dla społeczeństwa?
4. Przedstaw różne formy działania opozycji demokratycznej w PRL i omów ich znacznie.
5. Omów miejsce i rolę Kościoła katolickiego w życiu społeczno-politycznym PRL w latach 1971–1980.
6. Scharakteryzuj działania władz komunistycznych i Służby Bezpieczeństwa wobec rodzącej się opozycji.

ZADANIA

7. Przygotuj prezentację o działalności opozycji demokratycznej w PRL w latach 70. XX w.
*8. *Czerwiec 1976 roku był ziarnem, z którego cztery lata później narodziła się Solidarność.* Odnieś się do przytoczonej tezy, uwzględniając w odpowiedzi kontekst polityczny i społeczny.

I. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1970–1980

SYTUACJA NA ŚWIECIE W LATACH 70. XX W.

W obawie przed wystąpieniem tzw. **efektu domina w Azji Południowo-Wschodniej** Stany Zjednoczone zaangażowały się w **wojnę w Wietnamie (1964–1973)**. Doszło do niej z powodu działania w Wietnamie Południowym komunistycznej partyzantki – **Wietkongu**, która chciała obalić tamtejszy rząd sprzymierzony z USA i zjednoczyć oba państwa wietnamskie pod rządami komunistów. Kilkuletnia interwencja zbrojna nie przyniosła Amerykanom sukcesu i wywołała liczne protesty na całym świecie. W **1973 r.**, na mocy ustaleń pokojowych, USA wycofały swoje wojska z Wietnamu Południowego. **Dwa lata później** siły komunistycznego Wietnamu Północnego opanowały Południe i zjednoczyły oba kraje. W **1975 r.** maoistowscy **Czerwoni Khmerzy** kierowani przez **Pol Pota** przejęli rządy także w sąsiadującej z Wietnamem **Kambodży**. Dążąc do zbudowania nowego komunistycznego społeczeństwa, wprowadzili tam brutalny reżim, którego ofiarą padły setki tysięcy mieszkańców Kambodży.

W 1973 r. do wznowienia działań wojennych doszło także na **Bliskim Wschodzie**. Armie Egiptu i Syrii, państw popieranych przez ZSRS, zaatakowały Izrael (wspierany politycznie przez USA). Konflikt ten (tzw. **wojna Jom Kippur**) pośrednio doprowadził do kryzysu naftowego (paliwowego), albowiem w jego wyniku Organizacja Krajów Eksportujących Ropę Naftową (OPEC) wprowadziła **embargo** na sprzedaż ropy, m.in. do Stanów Zjednoczonych i podniosła jej ceny prawie o 600 %. Skutkowało to **reglamentacją** paliw na stacjach benzynowych i zmusiło wiele państw do poszukiwania nowych źródeł tego surowca lub zmiany technologii na energooszczędne.

Na przełomie lat 60. i 70. XX w. **pozycja międzynarodowa USA zaczęła słabnąć**. Było to związane z przegraną wojną w Wietnamie, rozpoczęciem polityki odprężenia, kryzysem paliwowym oraz **aferą Watergate** za czasów prezydentury **Richarda Nixona**, która osłabiła zaufanie Amerykanów do administracji rządowej.

W **1979 r.** w Iranie w wyniku rewolucji obalono prozachodniego **szacha Rezę Pahlawiego**, a władzę przejął przywódca religijny **ajatollah Ruhollah Musawi Chomejni**. Kraj został przekształcony w **republikę islamską** (państwo teokratyczne). Konsekwencją przemian w Iranie był wzrost napięcia w rejonie Zatoki Perskiej, zaognienie stosunków Iranu z USA i Izraelem oraz **wybuch wojny iracko-irańskiej** (1980–1988).

WZROST WPŁYWÓW ZSRS W AZJI, AFRYCE I AMERYCE ŁACIŃSKIEJ

W latach 70. XX w. **ZSRS dążył do wzmocnienia swojej pozycji na świecie**, dlatego też rozpoczął **wspieranie ruchów komunistycznych** w wielu państwach **Azji**, **Ameryki Łacińskiej** i **Afryki**. Sowiecka aktywność przybierała **różne formy**: wsparcia finansowego, przekazywania broni czy wysyłania doradców wojskowych. Z sojuszniczymi reżimami ZSRS podpisywał również umowy wojskowe i gospodarcze. **Nie chcąc ryzykować wzrostu napięcia z USA, Związek Sowiecki nie decydował się jednak na wysyłanie swoich wojsk lądowych w regiony, którymi był zainteresowany**, ale wykorzystywał w tym celu siły zbrojne innych państw komunistycznych (głównie Kuby i Wietnamu).

W Ameryce Łacińskiej partyzantkom komunistycznym pomocy udzielała Kuba, dzięki czemu w **Nikaragui władzę przejął** lewicowy **Sandinowski Front Wyzwolenia Narodowego**. Nie udało się jednak utrzymać wpływów lewicowych w **Chile**, gdzie w 1973 r. w wyniku puczu wojskowego obalono prezydenta **Salvadora Allende**. **Władzę w kraju przejęła** wspierana przez USA junta wojskowa z **gen. Augustem Pinochetem** na czele.

Wykorzystując upadek systemu kolonialnego, ZSRS zaczął rozszerzać swoje strefy wpływów również o kraje afrykańskie. Szczególne zainteresowanie wykazywał Angolą, Mozambikiem i Etiopią. Działające w tych państwach reżimy i ugrupowania komunistyczne otrzymywały sowiecką broń i wsparcie w postaci sowieckich doradców, a w **Angoli** i **Etiopii** interweniowały **również siły kubańskie**.

W Azji narzędziem w ręku ZSRS były wojska wietnamskie, które wykorzystano do interwencji w **Laosie** i **Kambodży**. Rywalem ZSRS w tym rejonie była przede wszystkim Chińska Republika Ludowa. Walka między Moskwą a Pekinem doprowadziła w 1979 r. do wybuchu krótkotrwałej wojny chińsko-wietnamskiej.

W **grudniu 1979 r.** Moskwa porzuciła politykę nieangażowania własnych sił lądowych poza granicami ZSRS i rozpoczęła **interwencję w Afganistanie**. Decyzja ta zapoczątkowała trwającą 10 lat wojnę w tym kraju. Przeciw siłom sowieckim wystąpili wspierani przez USA i Pakistan muzułmańscy bojownicy (**mudżahedini**). Wojna w Afganistanie **stała się jedną z pośrednich przyczyn upadku ZSRS**.

POLITYKA ODPRĘŻENIA

Rywalizacja między blokami wschodnim a zachodnim wzbudziła obawę przed możliwością wybuchu konfliktu, który mógłby doprowadzić do zagłady całego świata. Dlatego oba supermocarstwa podjęły działania zmierzające do ochrony pokoju na świecie, czyli rozpoczęły **politykę odprężenia** (fr. *détente*). Objawiała się ona m.in. podpisaniem w 1963 r. i 1968 r. zbiorowych **traktatów o ograniczeniu rozprzestrzeniania broni atomowej**. Ponadto w 1972 i 1979 r. przywódcy **USA** i **ZSRS** zawarli dodatkowe układy o **ograniczeniu zbrojeń strategicznych (SALT 1** i **SALT 2)**. Proces odprężenia został przerwany przez sowiecką interwencję w Afganistanie.

Zmniejszeniu zagrożenia na świecie miało służyć także **uregulowanie stosunków chińsko-amerykańskich** na początku lat 70. XX w. oraz rozpoczęcie polityki odprężenia w stosunkach Izraela z państwami arabskimi. Pierwszym krokiem na tej drodze było zawarcie w **Camp David** w **1978 r. przez Izrael i Egipt** porozumienia, na którego mocy Egipt uznał Izrael jako państwo, a wojska izraelskie zakończyły okupację półwyspu Synaj.

W **1975 r. w Helsinkach** zakończyła obrady **Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie**. Efektem prac było podpisanie przez większość państw Europy, USA i Kanadę *Aktu końcowego*, w którym zadeklarowano m.in. niezmienność granic ustalonych po II wojnie światowej, powstrzymywanie się od groźby użycia siły w stosunkach międzynarodowych oraz przestrzeganie przez sygnatariuszy praw człowieka w polityce wewnętrznej.

Proces odprężenia w stosunkach USA–ZSRS został zahamowany po rozpoczęciu sowieckiej interwencji w Afganistanie. Istotną rolę w zmianie narracji amerykańskiej wobec ZSRS odegrał **Zbigniew Brzeziński**, doradca prezydenta Jimmy'ego Cartera do spraw bezpieczeństwa. Wraz z objęciem urzędu prezydenta USA przez **Ronalda Reagana** w 1981 r. Stany Zjednoczone wróciły do aktywnej polityki międzynarodowej, co ponownie doprowadziło do wzrostu napięcia w relacjach ze Związkiem Sowieckim i przyspieszyło wyścig zbrojeń.

PAŃSTWA NIEMIECKIE - WSPÓŁISTNIENIE I STOSUNEK DO NAZISTOWSKIEGO DZIEDZICTWA

Od 1963 r. w RFN słabła pozycja Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (CDU), która ostatecznie w 1969 r. straciła władzę na rzecz koalicji SPD i FPD. Nowy kanclerz **Willy Brandt** zmienił dotychczasową politykę w stosunku do państw bloku wschodniego. Odszedł od tzw. **doktryny Hallsteina** uznającej wyłączne prawo RFN do reprezentowania spraw Niemiec na forum międzynarodowym i rozpoczął realizację tzw. ***Ostpolitik*** (**nowej polityki wschodniej**), normalizując stosunki z ZSRS i jego satelitami. Przejawem tych działań było **uznanie w grudniu 1970 r. polskiej granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej**, a w 1972 r. **uznanie istnienia NRD** i nawiązanie między obu państwami niemieckimi kontaktów dyplomatycznych.

W komunistycznej NRD władzę od 1971 r. **sprawował Erich Honecker**. Starał się on modernizować państwo wschodnioniemieckie, ale jednocześnie **poddał społeczeństwo ścisłej kontroli Służby Bezpieczeństwa** (Stasi).

W ramach realizacji postanowień **konferencji poczdamskiej** na terenie Niemiec we wszystkich strefach okupowanych prowadzono (z różnym natężeniem) **proces denazyfikacji**. Po powstaniu RFN i NRD działania te przejęły rządy obu tych państw. W 1958 r. w RFN powołano **Centralę Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych**. Jej działalność okazała się jednak mało skuteczna i nie doprowadziła do ukarania wielu zbrodniarzy wojennych czy członków NSDAP. Równie nieskuteczne były działania organów NRD.

W ramach **postanowień poczdamskich** podjęto również próbę regulacji **niemieckich reparacji wojennych**. **Polska miała otrzymać 15 % odszkodowań uzyskanych przez ZSRS**, ale rozliczenia między Moskwą a rządem PRL okazały się bardzo niekorzystne dla Polski. **W latach 50. Polska uznała, że nie będzie się domagać reparacji od NRD**, a po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z RFN w 1970 r. kwestii tej nie podnoszono. **Władze RFN i PRL porozumiały się natomiast w sprawie wypłaty odszkodowań dla osób pokrzywdzonych przez III Rzeszę** (robotników przymusowych, więźniów obozów koncentracyjnych, ofiar eksperymentów medycznych).

POLITYKA WSCHODNIA STOLICY APOSTOLSKIEJ

Po okresie czasowego ograniczenia aktywności dyplomacji papieskiej po II wojnie światowej Kościół katolicki w latach 60. XX w. powrócił do intensywnej działalności na arenie międzynarodowej. Za pontyfikatu papieża **Pawła VI** rozwinięto program **polityki wschodniej** Stolicy Apostolskiej, którego celem było **rozszerzanie swobód religijnych w komunistycznych państwach Europy Środkowo-Wschodniej**. Również dzięki przedstawicielom Stolicy Apostolskiej w *Akcie końcowym* KBWE znalazł się zapis o prawach człowieka do wolności wyznawania religii.

16 października 1978 r. papieżem został polski kardynał **Karol Wojtyła**, który przyjął imię **Jan Paweł II**. Pontyfikat papieża Polaka charakteryzowały nie tylko liczne pielgrzymki, będące przejawem otwartości na świat oraz jego ewangelizacji, lecz także **ekumeniczny dialog** między religiami. Papież kontynuował też politykę wschodnią Stolicy Apostolskiej, i to w sposób bardziej bezkompromisowy niż jego poprzednicy. Kilkukrotnie pielgrzymował również do ojczyzny, a jego **pierwsza papieska wizyta w 1979 r.** była ważnym **wsparciem dla polskiego narodu w walce o wolność**.

CHINY I „PAŃSTWOWY KAPITALIZM"

W wyniku rywalizacji wewnątrz Komunistycznej Partii Chin po śmierci Mao Zedonga rządy w Chinach przejął **Deng Xiaoping**. Rozpoczął on reformy zmierzające do modernizacji gospodarki kraju, zdecydował się na **otwarcie Chin na współpracę z innymi państwami** i **przyciąganie kapitału zagranicznego**. W ramach reform zezwolono na rozwój sektora prywatnego w wybranych dziedzinach życia gospodarczego, a na wsi przeprowadzono proces **dekolektywizacji**. Reformy te przyczyniły się do powstania nowego systemu gospodarczego zwanego **kapitalizmem państwowym**. Dynamiczny rozwój gospodarczy wywołał jednak niekontrolowaną migrację wewnętrzną (ze wsi do miast) oraz rosnącą degradację środowiska naturalnego i jego zanieczyszczenie.

Rządy Deng Xiaopinga to również dążenie do **normalizacji stosunków z państwami zachodnimi,** a także **uregulowanie kwestii przynależności Hongkongu i Makau**. Obie te kolonie europejskie wcielono pokojowo do Chin, przy czym zagwarantowano im autonomię w sferze ustrojowej i gospodarczej. Istnienie w obrębie Chin obszarów z gospodarką zarówno komunistyczną, jak i kapitalistyczną doprowadziło do powstania doktryny **„jeden kraj, dwa systemy"**. Rozwiązanie przyjęte przez Hongkong i Makau zostało jednak odrzucone przez Tajwan.

Wraz ze zmianami gospodarczymi nie postępowała niestety demokratyzacja państwa, co w 2. połowie lat 80. XX w. przyczyniło się do wybuchu **protestów studenckich**. Władze zdecydowały się na ich siłowe stłumienie. Symbolem krwawej rozprawy z demonstrantami stała się masakra na **placu Tian'anmen w Pekinie w czerwcu 1989 r.**

NEOLIBERALIZM I NOWA PRAWICA

Powojenny rozwój gospodarczy zarówno Stany Zjednoczone, jak i i państwa Europy Zachodniej zawdzięczały m.in. **interwencjonizmowi państwowemu**. Był to również czas wzmocnienia pozycji **związków zawodowych** oraz ukształtowania się modelu **państwa opiekuńczego**, w którym obywatele korzystali z różnorodnych praw socjalnych. Kryzys ekonomiczny w latach 70. XX w. wymusił jednak odejście od tych zasad i wprowadzenie polityki określanej mianem **neoliberalizmu**. Odrzucała ona nadmierną ingerencję państwa w życie gospodarcze i społeczne, uznając, że najefektywniejszym narzędziem dla rozwoju ekonomicznego państwa w społeczeństwie demokratycznym jest wolny rynek.

Kryzys ekonomiczny z lat 70. XX w. w USA przyczynił się do ukształtowania się nowego nurtu politycznego – **nowej prawicy**. Powstała ona w wyniku **sojuszu ugrupowań konserwatywnych i prawicowych** z różnymi, często radykalnymi, grupami religijnymi. Nowa prawica sprzeciwiała się rozszerzaniu praw obywatelskich na rzecz Afroamerykanów oraz imigrantów z Azji i Afryki, a w gospodarce opowiadała się za polityką liberalizmu (**leseferyzmu**).

W **1981 r.** prezydentem Stanów Zjednoczonych został **Ronald Reagan**, który zainicjował program reform mających na celu zahamowanie inflacji i zmniejszenie bezrobocia. Nazwano go **reaganomiką**, a polegał on na redukcji wydatków budżetowych w sferze socjalnej i obniżaniu podatków przy jednoczesnym podniesieniu wydatków na zbrojenia w związku z trwającym wyścigiem zbrojeń z ZSRS.

W Wielkiej Brytanii kryzys lat 70. XX w. doprowadził do pojawienia się zjawiska **stagflacji**. Stopniowa zmiana sytuacji nastąpiła dopiero w 1979 r. po objęciu urzędu premiera przez Margaret Thatcher i rozpoczęciu przez jej gabinet reform społeczno-gospodarczych (**thatcheryzm**). Nowa premier przeciwstawiła się silnej pozycji związków zawodowych (zwłaszcza w górnictwie) i rozpoczęła przywracanie mechanizmów gospodarki rynkowej. **Ograniczyła udział państwa w życiu gospodarczym** i dążyła do wzmocnienia sektora prywatnego. Odbudowywała także **silną pozycję międzynarodową Wielkiej Brytanii**, m.in. współpracując z prezydentem Reaganem i kończąc **w 1982 r.** zwycięsko **wojnę z Argentyną o Falklandy**.

POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA W CZASACH EDWARDA GIERKA (1971–1976)

Pod koniec **grudnia 1970 r.** skompromitowanego Władysława Gomułkę na stanowisku **I sekretarza KC PZPR** zastąpił **Edward Gierek**. Doprowadził on do wygaszenia strajków i uspokojenia nastrojów społecznych, a jednocześnie zapowiedział głębokie zmiany w polityce gospodarczej (budowa tzw. **Drugiej Polski**). Ożywienie gospodarki poprzez liczne inwestycje przemysłowe wymagało jednak **zaciągnięcia kredytów w krajach zachodnich**. Polityka ta początkowo przyniosła efekty, m.in. poprawiło się zaopatrzenie w sklepach i zwiększyła liczba budowanych mieszkań. Polepszenie jakości życia zaowocowało **wzrostem poparcia dla partii**. Aby jeszcze bardziej wzmóc kontrolę na społeczeństwem, w **1975 r.** przeprowadzono **reformę administracyjną**, która **zwiększyła liczbę województw z 17 do 49**, a w **1976 r.** wprowadzono do **konstytucji zapis o przewodniej roli partii** i socjalistycznym charakterze państwa.

Lata 70. XX w. to czas rozwoju polskiej kultury (zwłaszcza kinematografii) i dużych sukcesów sportowych. Sukcesem propagandowym była też polsko-sowiecka misja w kosmosie. Uczestniczył w niej mjr pil. **Mirosław Hermaszewski**.

Pomimo otwarcia na Zachód i nawiązania kontaktów z przywódcami zachodnich państw **Polska pozostała w gronie państw satelickich ZSRS**. W tym celu sojusz z ZSRS został także dopisany do konstytucji w noweli wprowadzonej w 1976 r.

KRYZYS GOSPODARCZY I SPOŁECZNY W POLSCE W DRUGIEJ POŁOWIE LAT 70. XX W.

Plan gospodarczy Gierka, zakładający zaciąganie kredytów zagranicznych na inwestycje gospodarcze i zakup nowych technologii oraz spłacanie zobowiązań z zysków wypracowanych przez nowe przedsiębiorstwa, **okazał się błędny**. Inwestycje w przemysł ciężki, maszynowy oraz zbrojeniowy nie przyniosły spodziewanych dochodów. Równocześnie zaniedbano przemysł lekki zaspokajający podstawowe potrzeby ludności. Wpływ na pogarszanie się sytuacji ekonomicznej kraju miała też gospodarka światowa. Wzrost kosztów kredytów wprowadził Polskę w **pułapkę zadłużenia**. Niekorzystny był również handel z ZSRS, z którym w rozliczeniach posługiwano się **rublami transferowymi**.

Kryzys gospodarczy i decyzja o wprowadzeniu podwyżek cen wielu artykułów spożywczych wywołały **25 czerwca 1976 r. protesty społeczne** m.in. w **Radomiu, Płocku i Ursusie**. Zostały one stłumione przez jednostki ZOMO, a **wobec zatrzymanych stosowano surowe represje**. Jednakże obawa przed rozszerzeniem się fali protestów w kraju zmusiła władze do wycofania się z planowanych podwyżek.

W 1976 r. wdrożono nowy plan gospodarczy (tzw. **manewr gospodarczy**), ale nie poprawił on sytuacji ekonomicznej. Rosnące braki w zaopatrzeniu, nawet w podstawowe produkty, zmusiły władze do **reglamentacji** żywności. Coraz większy kryzys w 2. połowie lat 70. XX w. oznaczał, że wprowadzenie w kolejnych latach nieakceptowanych przez społeczeństwo podwyżek cen żywności wydawało się nieuniknione.

OPOZYCJA DEMOKRATYCZNA W POLSCE 1976–1980

Po przełomie 1956 r. pierwsze zorganizowane ugrupowania opozycyjne wobec władzy komunistycznej pojawiły się dopiero w latach 60. XX w. („Ruch", tzw. taternicy). Zostały one jednak szybko zlikwidowane przez **Służbę Bezpieczeństwa**. Polityka partii budziła też sprzeciw intelektualistów. Swoje niezadowolenie wyrażali oni w podawanych do wiadomości publicznej **listach otwartych**.

Sytuacja zmieniła się we wrześniu 1976 r., gdy po stłumieniu protestów robotniczych w Radomiu i Ursusie grupa intelektualistów powołała **Komitet Obrony Robotników** (**KOR**). Celem organizacji była pomoc prawna i materialna represjonowanym robotnikom. Organizacja **działała jawnie**, choć była **ugrupowaniem nielegalnym**.

Działalność KOR zaktywizowała do sprzeciwu wobec władz inne osoby i środowiska niezgadzające się z rzeczywistością PRL. W 2. połowie lat 70. XX w. powstały kolejne organizacje opozycyjne: **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela** (ROPCiO), **Ruch Młodej Polski** i pierwsza opozycyjna partia polityczna – **Konfederacja Polski Niepodległej** (KPN). Ugrupowania opozycyjne powstawały **także w środowisku studenckim (Studenckie Komitety Solidarności – SKS**), robotniczym (**Wolne Związki Zawodowe** – WZZ) oraz chłopskim (**Komitety Samoobrony Chłopskiej**).

Działalność ugrupowań opozycyjnych była zróżnicowana: **organizowano manifestacje i msze święte** z okazji rocznic narodowych, prowadzono **działalność edukacyjną**, dokumentowano i przekazywano na Zachód wiadomości o represjach reżimu komunistycznego. Ważnym elementem działalności było utworzenie tzw. **drugiego obiegu**, czyli **nielegalnej działalności wydawniczej** (były to publikacje zarówno książkowe, jak i prasowe), przełamującej monopol partii na przekaz informacji.

Istnienie opozycji wspierał również Kościół katolicki, a część duchownych była bezpośrednio zaangażowana w jej działalność. Ważnym wydarzeniem dla środowisk opozycyjnych i wielu Polaków był wybór metropolity krakowskiego kardynała **Karola Wojtyły** na papieża (**16 października 1978 r.**). Przybrał on imię **Jan Paweł II**. Jego pierwsza pielgrzymka do Polski w czerwcu 1979 r. została odebrana przez społeczeństwo jako wezwanie do wprowadzania zmian w sferze nie tylko duchowej, ale i politycznej.

Warto przeczytać

T.S. Ceran, *Thatcheryzm jako doktryna społeczno-polityczna*, Toruń 2008.

A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.

P. Gajdziński, *Gierek. Człowiek z węgla*, Poznań 2022.

K. Kubiak, *Wojna graniczna w Angoli 1975–1989*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2010.

J.J. Lipski, *KOR – Komitet Obrony Robotników, Komitet Samoobrony Społecznej*, Warszawa 2006.

M. McCauley, *Rosja, Ameryka i zimna wojna 1949–1991*, Wrocław 2001.

P. Sasanka, *Czerwiec 1976. Geneza – przebieg – konsekwencje*, Warszawa 2006.

K. Seitz, *Chiny. Powrót olbrzyma*, Warszawa 2014.

Zimna wojna, red. R. Cowley, Warszawa 2009.

PYTANIA I POLECENIA POWTÓRZENIOWE

1. Wyjaśnij powody zaangażowania się Stanów Zjednoczonych w konflikt w Wietnamie.
2. Omów przyczyny kryzysu naftowego (paliwowego) i jego znaczenie dla rozwoju technologii energooszczędnych.
3. Scharakteryzuj metody, którymi posługiwał się ZSRS, rozszerzając swoje wpływy w Ameryce Łacińskiej, Afryce i Azji.
4. Przedstaw działania supermocarstw, które były przykładami realizacji polityki odprężenia.
5. Oceń, jaką rolę odegrał Zbigniew Brzeziński w zmianie polityki Stanów Zjednoczonych w stosunkach z ZSRS.
6. Wyjaśnij przyczyny utraty części poparcia społecznego przez CDU i CSU w latach 60. XX w. w Niemczech Zachodnich.
7. Wyjaśnij, na czym polegała zmiana polityki międzynarodowej RFN pod rządami Willy'ego Brandta.
8. Przedstaw problem reparacji, jakie miała otrzymać Polska od Niemiec za straty poniesione w czasie II wojny światowej.
9. Omów, na jakich zasadach opiera się funkcjonowanie dyplomacji papieskiej od czasów reform papieży Pawła VI i Jana Pawła II.
10. Przedstaw, na czym polegała polityka wschodnia Stolicy Apostolskiej od pontyfikatu papieża Pawła VI.
11. Przeanalizuj działalność ekumeniczną Jana Pawła II i przygotuj notatkę na ten temat.
12. Wyjaśnij, jakie znaczenie miał wybór Karola Wojtyły na papieża dla Polaków, państw bloku wschodniego, a także dla stosunków Watykanu z prymasem Stefanem Wyszyńskim.
13. Omów reformy gospodarcze wprowadzone w Chinach za rządów Deng Xiaopinga.
14. Wyjaśnij, w jaki sposób polityka zagraniczna Chin przyczyniła się do sformułowania doktryny „jeden kraj, dwa systemy".
15. Wymień czynniki, które doprowadziły do wystąpień studenckich w Chinach w 2. połowie lat 80. XX w.

16. Wyjaśnij, czym był spowodowany wzrost popularności programów wolnorynkowych i założeń konserwatywno-liberalnych na przełomie lat 70. i 80. XX w. w Stanach Zjednoczonych i krajach Europy Zachodniej.
17. Porównaj główne założenia reaganomiki i thatcheryzmu; oceń skuteczność tych programów.
18. Wymień zmiany gospodarcze, jakie zachodziły w Polsce za rządów ekipy Edwarda Gierka, i oceń ich wpływ na społeczeństwo.
19. Zastanów się, czy złagodzenie cenzury za rządów Gierka przyczyniło się do rozwoju polskiej kultury. Przywołaj odpowiednie przykłady na uzasadnienie swojego stanowiska.
20. Wyjaśnij różnicę między propagandowymi a rzeczywistymi celami reformy administracyjnej z 1975 r.
21. Oceń w kontekście zmian wprowadzonych w konstytucji PRL, czy ekipa Edwarda Gierka, otwierając się na Zachód, wzmacniała niezależność państwa polskiego od ZSRS. Uzasadnij swoje stanowisko.
22. Wyjaśnij, dlaczego w połowie lat 70. XX w. rozpoczął się w Polsce kryzys ekonomiczny.
23. Omów różnorodne formy działania społeczeństwa polskiego wobec kryzysu w 2. połowie lat 70. XX w.
24. Scharakteryzuj czynniki, które doprowadziły do powstania i rozwoju demokratycznej opozycji w PRL w latach 70. XX w.
25. Oceń znaczenie działalności Kościoła katolickiego dla rozwoju opozycji demokratycznej w Polsce.

ZADANIA

26. Obejrzyj film *Persepolis* (reż. V. Paronnaud [czytaj: paronno] i M. Satrapi, 2007 r.). Wyjaśnij, w jakich czasach toczy się jego akcja. Omów problemy, które zostały w nim poruszone. W dostępnych ci źródłach wiedzy poszukaj informacji o sytuacji kobiet we współczesnym Iranie. Oceń, czy obecna sytuacja kobiet zmieniła się w porównaniu z tą, którą ukazano w filmie.
27. Znajdź w dostępnych ci źródłach wiedzy informacje o konflikcie w Afganistanie z lat 1979–1989. Wyjaśnij, dlaczego stał się on jedną z przyczyn upadku ZSRS. Rozpatrz problem, biorąc pod uwagę zarówno realia wewnętrze ZSRS, jak i kontekst międzynarodowy.
28. Wyszukaj w dostępnych ci źródłach wiedzy informacje o działaniach Centrali Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych RFN i wyjaśnij, dlaczego część działaczy NSDAP i zbrodniarzy wojennych uniknęła odpowiedzialności karnej za swoje czyny.
29. W ostatnich latach w Niemczech toczy się dyskusja, w jaki sposób upamiętnić zabitych w czasie II wojny światowej niemieckich cywilów (zwłaszcza tych, którzy stracili życie w czasie alianckich bombardowań czy podczas ucieczki w 1945 r. przed armią sowiecką), nie zapominając przy tym, że to właśnie Niemcy rozpętały II wojnę światową. W dostępnych ci źródłach poszukaj informacji na ten temat i przedstaw swoje stanowisko w tej sprawie.
30. Na podstawie materiałów pozapodręcznikowych przygotuj prezentację na temat wojny argentyńsko-brytyjskiej o Falklandy. Uwzględnij znaczenie tego konfliktu dla sytuacji międzynarodowej Wielkiej Brytanii.
31. Na podstawie mapy na s. 77 oraz wiedzy pozapodręcznikowej wymień inwestycje gospodarcze przeprowadzone w twoim regionie w czasie rządów Edwarda Gierka. Przygotuj na ten temat prezentację w wybranej przez siebie formie, uwzględniając wpływ tej inwestycji na życie społeczności lokalnej.
32. Przedstaw w dowolnej formie wybraną sylwetkę osoby zaangażowanej w działalność opozycji demokratycznej w Polsce w 2. połowie lat 70. XX w.

II. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1980–1991

- Powstanie Solidarności i stan wojenny w Polsce
- Kryzys Związku Sowieckiego i próby jego przezwyciężenia
- Okrągły Stół i wybory 4 czerwca 1989 r. – upadek PRL
- Jesień Ludów w Europie
- Rozpad ZSRS i powstanie nowych państw w Europie i Azji
- Kształtowanie się III Rzeczypospolitej

11 Powstanie Solidarności

KALENDARIUM

1980

1 VII • wprowadzenie podwyżek cen mięsa i jego przetworów w stołówkach pracowniczych

8 VII • początek fali strajków na Lubelszczyźnie

14 VIII • początek strajku w Stoczni im. Lenina w Gdańsku

16 VIII • powstanie Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego (MKS)

17 VIII • ogłoszenie przez MKS 21 postulatów strajkowych, wśród których jest powołanie niezależnego od władzy związku zawodowego

31 VIII • podpisanie porozumienia między strajkującymi w Gdańsku a stroną rządową

6 IX • Stanisław Kania nowym I sekretarzem KC PZPR

10 XI • rejestracja NSZZ „Solidarność" przez Sąd Najwyższy

IX–X • I Krajowy Zjazd NSZZ „Solidarność"

POJĘCIA: „przerwy w pracy" ■ lubelski lipiec ■ porozumienia sierpniowe ■ ruch społeczny ■ blokada informacyjna ■ karnawał Solidarności

Protesty robotnicze w lipcu 1980 r.

Na początku lipca 1980 r. Polskę ogarnęła kolejna fala strajków. Bezpośrednią przyczyną wybuchu i wystąpień robotniczych stała się decyzja władz o podwyżce cen mięsa i jego przetworów, choć tym razem była ona ograniczona tylko do dostaw do stołówek i bufetów pracowniczych. Równocześnie weszły w życie nowe, niekorzystne dla robotników zasady organizacji pracy i wynagradzania, a w wielu zakładach wstrzymano także obiecane wcześniej podwyżki płac. Wywołało to natychmiastową reakcję pracowników. Już w dniu wprowadzenia podwyżek cen rozpoczęły się pierwsze strajki, przede wszystkim na Lubelszczyźnie (tzw. **lubelski lipiec**), gdzie do strajku przystąpiło 150 zakładów pracy (w całej Polsce prawie 180).

Strajkujący wysuwali postulaty płacowe i socjalno-organizacyjne. Żądano podwyżek wynagrodzeń, poprawy warunków pracy oraz lepszego zaopatrzenia w sklepach. Protestujący pozostali w zakładach – nie wychodzili na ulice (inaczej niż w 1970 i 1976 r.). Tym razem **strajki miały charakter okupacji zakładów pracy**, podczas której pewna część załogi pozostawała stale na miejscu, a reszta co pewien czas udawała się do domów (tzw. strajk rotacyjny).

Skala protestów była na tyle duża, że wywołała zaniepokojenie centralnych władz państwowych i partyjnych. Starały się one załagodzić sytuację. Z jednej strony obiecano protestującym istotne podwyżki płac (co miało rekompensować podwyżki cen), z drugiej – wiele uczyniono, aby wieści o strajkach i podwyżkach dla protestujących nie rozeszły się po kraju. Obawiano się,

że wiadomość o podwyżkach płac mogłaby zachęcić innych do upominania się o swoje prawa. W całkowicie zależnych od władzy i cenzurowanych prasie, radiu i telewizji starano się więc przemilczeć informacje o protestach, a gdy skala wydarzeń, tak jak w Lublinie, okazała się na to zbyt duża, strajki nazywano „**przerwami w pracy**", „przestojami" lub „zakłóceniami w rytmie pracy". Równocześnie Służba Bezpieczeństwa zatrzymywała znanych opozycjonistów, zwłaszcza związanych z KOR i ROPCiO, ponieważ słusznie podejrzewała ich o rozpowszechnianie informacji o protestach (m.in. poprzez wydawnictwa drugiego obiegu i przekazywanie informacji o strajkach do Radia Wolna Europa).

Miejsca ważniejszych strajków i akcji protestacyjnych w Polsce.

? Porównaj mapę protestów z mapą na s. 77. W których regionach było najwięcej wystąpień robotniczych?

Zbieranie i rozpowszechnianie informacji o strajkach w Lublinie w lipcu 1980 r. we wspomnieniach członka KOR Wojciecha Onyszkiewicza.

Po tym, jak powstał KOR, naprawdę najważniejszym jego zadaniem, nie wiem, czy to formułowaliśmy, czy nie, ale wszyscy o tym wiedzieliśmy, było to, żeby po następnym wybuchu władza nie spotkała się ze zatomizowanym tłumem, lecz ze zorganizowanym środowiskiem. Jacek Kuroń mówił: „zakładajcie komitety". „Robotnik"* był jednym z narzędzi, które realizowało to hasło.

Wspominam Jacka w kontekście strajków lubelskich, bo był on osobą najważniejszą, był szefem agencji informacyjnej, dla której zbieraliśmy informacje w Lublinie. Informacja od nas szła do Jacka Kuronia. Były to czasy Gierka i już istniały budki telefoniczne. W związku z tym dodzwonić się do Jacka było łatwo, dopóki jego telefon nie został wyłączony. [...] Czytałem kiedyś relację rodziny Smolarów opisującą, jak mrówczą, codzienną pracą była obróbka tej informacji. Jacek zbierał wszystkie skierowane do niego informacje, również na podstawie „Dziennika pokładowego"**, potem długo, długo dyktował Smolarom. Smolarowie nagrywali, następnie godzinami spisywali. Następnie szło to do prasy zagranicznej i uwiarygodnione przez prasę zagraniczną via Radio Wola Europa wracało tutaj.

* „Robotnik" – pismo KOR.

** „Dziennik pokładowy" – potoczne określenie dokumentu, w których działacze KOR zapisywali zgłaszane im przez telefon kontaktowy przypadki naruszania prawa przez władze PRL.

1. Wyjaśnij, w jaki sposób zdobywano informacje o strajkach. Powiedz, dlaczego korzystano z budek telefonicznych.
2. Powiedz, w jakim celu zdobywano informacje. Czy zgadzasz się z opinią Wojciecha Onyszkiewicza o dużym znaczeniu rozpowszechniania informacji o protestach? Uzasadnij odpowiedź.

BIOGRAM

Anna Walentynowicz (1929–2010) urodziła się w rodzinie ukraińskiej na Wołyniu. Po II wojnie światowej przyjechała do Gdańska, gdzie w 1950 r. podjęła pracę w Stoczni Gdańskiej. Początkowo związała się z komunistycznym Związkiem Młodzieży Polskiej, ale z czasem zaangażowała się w działalność na rzecz praw robotników (m.in. znalazła się w szeregach delegacji stoczniowców na spotkanie z Edwardem Gierkiem w 1971 r.). W 2. połowie lat 70. rozpoczęła działalność w Wolnych Związkach Zawodowych. Została za to dyscyplinarnie zwolniona z pracy kilkanaście tygodni przed uzyskaniem prawa do emerytury. Jej zwolnienie stało się jednym z powodów wybuchu strajku w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 r. Podczas protestu należała do najważniejszych osób w kierownictwie strajkujących, wchodziła w skład prezydium Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego i była sygnatariuszem porozumień ze stroną rządową z 31 sierpnia 1980 r. Po zalegalizowaniu NSZZ „Solidarność" popadła w konflikt z Lechem Wałęsą i jej znaczenie we władzach związku było marginalne. Internowana w stanie wojennym, po zwolnieniu zaangażowała się w działania struktur konspiracyjnych Solidarności, co sprawiło, że była kilka razy aresztowana. W 1989 r. sprzeciwiała się rozmowom Okrągłego Stołu. Zginęła w katastrofie samolotu rządowego Tu-154 pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r.

Sierpień 1980 na Wybrzeżu

Pod koniec lipca 1980 r. wydawało się, że polityka władz przyniesie sukces i uda się opanować falę strajków. W połowie sierpnia protesty wybuchły jednak ponownie, i to ze zdwojoną siłą. **14 sierpnia** o godz. 6.00 rozpoczął się strajk w Stoczni Gdańskiej im. Włodzimierza Lenina. Powodem wystąpienia było dyscyplinarne zwolnienie z pracy przez dyrekcję stoczni Anny Walentynowicz, pracownicy zakładu z trzydziestoletnim stażem i działaczki **Wolnych Związków Zawodowych**. Do **protestu w obronie Walentynowicz doszło z inicjatywy Bogdana Borusewicza**, którego wsparli inni działacze WZZ. W zakładzie zawiązano Komitet Strajkowy, na którego czele stanął były pracownik stoczni **Lech Wałęsa**. Komitet szybko wystosował kolejne postulaty.

Następnego dnia do protestu dołączyły kolejne zakłady, w tym Stocznia Remontowa i Stocznia im. Komuny Paryskiej w Gdyni. Strajk poparli też pracownicy komunikacji miejskiej, którzy zatrzymali tramwaje i autobusy. Mimo wprowadzonej **blokady połączeń telefonicznych** Gdańska z resztą kraju informacja o strajku przedostała się do współpracowników KOR w Warszawie, a stamtąd trafiła za granicę.

Tekst ulotki z postulatami strajkujących, wydrukowanej w Stoczni Gdańskiej 15 sierpnia 1980 r.

W dniu 14 sierpnia 80 r. o 6.00 Stocznia Gdańska rozpoczęła strajk okupacyjny. Strajkujący utworzyli Komitet Strajkowy, który kieruje całą akcją i zapewnia porządek w Zakładzie. Najważniejsze żądania to:

– Powrót do pracy A. Walentynowicz, L. Wałęsy, A. Kołodzieja i innych zwolnionych za działalność w Wolnych Związkach Zawodowych oraz osób zwolnionych po strajku w VI 76 r.

– Rozwiązania istniejących i powołanie niezależnych od dyrekcji związków zawodowych.

– Uwolnienie więźniów politycznych.

– Likwidacji sklepów komercyjnych.

– Lepszego zaopatrzenia.

– Podwyżka o 2 tys. zł.

– Budowy obiecanego w 1971 r. pomnika ofiar Grudnia.

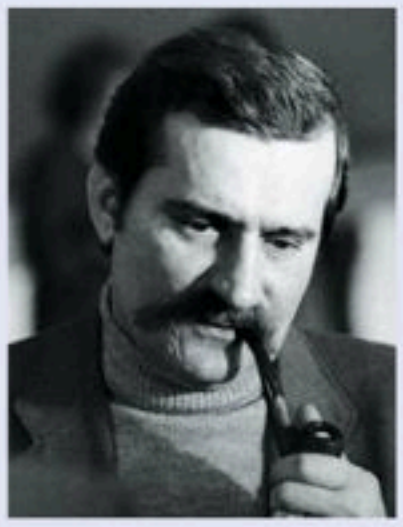
– Podania informacji o strajkach.

– Gwarancji na piśmie, że nikt ze strajkujących nie będzie represjonowany.

Apelujemy do innych zakładów o poparcie tych żądań. Wzywamy jednocześnie do niewychodzenia na ulicę. Demonstracje uliczne mogą być na rękę tylko tym, którzy chcieliby rozprawić się ze strajkującymi tak jak w Grudniu 1970 r.

1. Wyjaśnij, jakich sfer życiach dotyczyły postulaty z 15 sierpnia 1980 r.
2. Powiedz, które z nich można uznać za żądania skierowane do władz stoczni, a które mają charakter żądań do władz państwa.
3. Wyjaśnij, dlaczego w ulotce wzywano protestujących do nieopuszczania zakładów pracy.

BIOGRAM

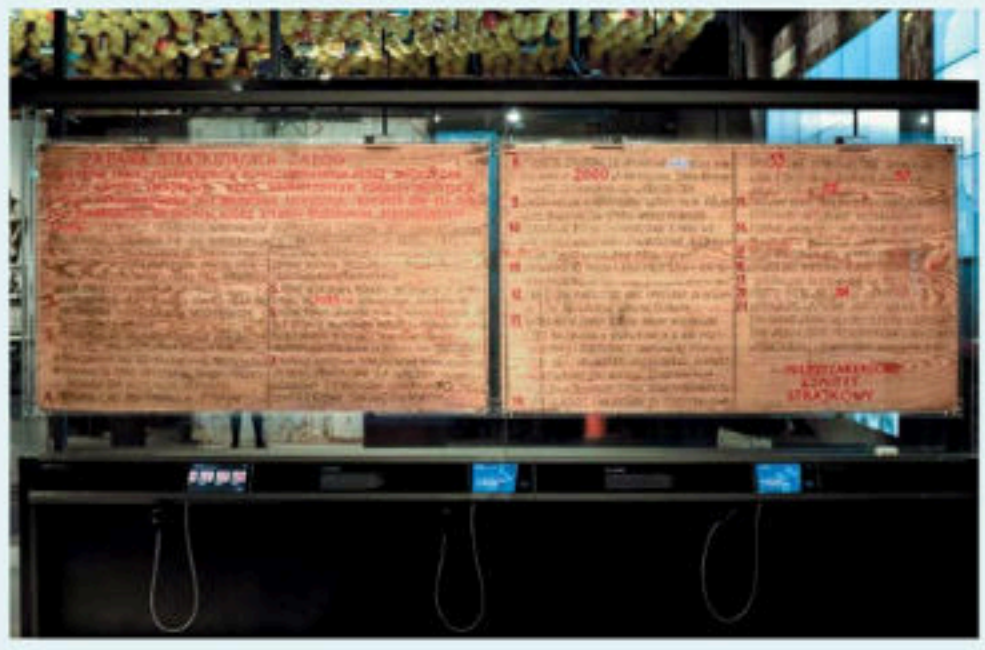

Lech Wałęsa (ur. 1943 r.) urodził się we wsi Popowo na Kujawach. W 1967 r. został zatrudniony jako elektryk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina. W czasie strajku w grudniu 1970 r. znalazł się w gronie członków komitetu strajkowego, za co później został aresztowany. W czasie przesłuchań podpisał zobowiązanie do współpracy z SB. Według dokumentów bezpieki do 1976 r. był zarejestrowany jako TW o pseudonimie „Bolek". Później zerwał kontakty z SB i został zwolniony z pracy w Stoczni Gdańskiej za krytykę oficjalnych związków zawodowych. Wówczas zaangażował się w działalność Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża. W sierpniu 1980 r. stanął na czele komitetu strajkowego w Stoczni Gdańskiej, a następnie Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego. Po zalegalizowaniu NSZZ „Solidarność" został jej pierwszym przewodniczącym. Internowany w stanie wojennym. W 1983 r. uhonorowany za swoją działalność Pokojową Nagrodą Nobla. W 1988 r., po kolejnej fali strajków, rozpoczął rozmowy z władzami PRL jako lider strony opozycyjnej, co doprowadziło w 1989 r. do rozpoczęcia obrad Okrągłego Stołu. W 1990 r. został wybrany na prezydenta w pierwszych powszechnych wyborach.

Władze, chcąc jak najszybciej zakończyć strajk, obiecały spełnienie podstawowych żądań stoczniowców i zgodziły się na podwyżki oraz przywrócenie do pracy Anny Walentynowicz. W tej sytuacji Wałęsa i Komitet Strajkowy byli gotowi zakończyć protest. Jednak wkrótce, na prośbę przedstawicieli innych zakładów, które wsparły stoczniowców, zdecydowali się kontynuować strajk, aż do spełnienia żądań wszystkich strajkujących zakładów. W celu koordynacji wspólnych działań oraz do rozmów ze stroną rządową w nocy z 16 na 17 sierpnia 1980 r. powołano **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy** (**MKS**). Jego przewodniczącym został Lech Wałęsa.

W chwili powstania MKS reprezentował ok. 20 zakładów pracy. Dwa dni później było ich już 156, 21 sierpnia – 350, pod koniec miesiąca aż 800. MKS uzyskał także wsparcie studentów Uniwersytetu Gdańskiego.

WARTO WIEDZIEĆ

Arkadiusz Rybicki i Maciej Grzywaczewski spisali 21 postulatów strajkujących na znalezionych w stoczni sklejkach. Wywieszono je na Bramie nr 2, aby każdy widział, o co walczą stoczniowcy. Po zakończeniu strajku tablice – symbol protestu – przeniesiono do siedziby NSZZ „Solidarność" w Gdańsku, a później do Centralnego Muzeum Morskiego. Tam wykonano ich kopię i zamieniono z oryginałem. Kopia w czasie stanu wojennego została zniszczona przez Służbę Bezpieczeństwa, której funkcjonariusze nie wiedzieli o podmianie. Oryginał ocalał ukryty w prywatnym domu pracownika muzeum. Po przemianach w 1989 r. tablice powróciły do siedziby związku. W 2003 r. ich tekst został wpisany na Międzynarodową Listę Programu UNESCO Pamięć Świata. Według UNESCO tablice stanowią „dokumentalne świadectwo ruchu społecznego, który, stosując pokojowe metody działania, przyczynił się do upadku systemu realnego socjalizmu i porządku jałtańskiego". Obecnie są przechowywane w Europejskim Centrum Solidarności w Gdańsku.

21 postulatów strajkowych z sierpnia 1980 r. (wybór)

1. Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych [...].
2. Zagwarantowanie prawa do strajku oraz bezpieczeństwa strajkującym i osobom wspomagającym.
3. Przestrzegać zagwarantowaną w Konstytucji PRL wolność słowa, druku i publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań.

4 a. Przywrócić do poprzednich praw:
- ludzi zwolnionych z pracy po strajkach w 1970 i 1976 r.,
- studentów wydalonych z uczelni za przekonania.

b. Uwolnić wszystkich więźniów politycznych [...].

c. Znieść represje za przekonania.

5. Podać w środkach masowego przekazu informację o utworzeniu się Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego oraz opublikować jego żądania. [...]
13. Wprowadzić na mięso i przetwory kartki – bony żywnościowe (do czasu opanowania sytuacji na rynku). [...]
17. Zapewnić odpowiednią ilość miejsc w żłobkach i przedszkolach dla dzieci kobiet pracujących.
18. Wprowadzić urlop macierzyński płatny przez okres trzech lat na wychowanie dziecka.
19. Skrócić czas oczekiwania na mieszkanie. [...]
21. Wprowadzić wszystkie soboty wolne od pracy. [...]

1. Porównaj postulaty z ulotki z 15 sierpnia z treścią 21 postulatów sformułowanych przez MKZ. Jaki charakter miały dodane później postulaty?
2. Wyjaśnij, dlaczego strajkujący umieścili postulaty na dużych tablicach na bramie stoczni.
3. Wskaż postulaty o charakterze politycznym i społecznym. Określ, jakich kwestii dotyczą.
4. Wymień postulaty, które było najtrudniej zaakceptować władzom komunistycznym. Wyjaśnij swoje stanowisko.

Brama Stoczni Gdańskiej podczas strajku w sierpniu 1980 r. Zamknięta brama stoczni, ozdobiona kwiatami oraz symbolami narodowymi i religijnymi, była bardzo ważnym miejscem dla strajkujących. Okupujący zakład protestujący robotnicy mogli tutaj spotkać się z rodzinami, tutaj przekazywano na teren zakładu żywność i prasę, tutaj też odczytywano komunikaty komitetu strajkowego, tutaj wspólnie się modlono. Brama z czasem stała się jednym z symboli strajku.

WYBRANI LIDERZY STRAJKU W STOCZNI ORAZ CZŁONKOWIE MIĘDZYZAKŁADOWEGO KOMITETU STRAJKOWEGO

Jerzy Borowczak (ur. 1957) – pracę w Stoczni Gdańskiej rozpoczął w 1979 r. Współpracował z WZZ Wybrzeża. W sierpniu 1980 r. był jednym ze współorganizatorów strajku w Stoczni Gdańskiej, potem został wiceprzewodniczącym zakładowej Solidarności. Zwolniony dyscyplinarnie z pracy w stanie wojennym, w 1989 r. wrócił do stoczni i zajął się pracą związkową. Poseł na Sejm RP kilku kadencji.

Bogdan Borusewicz (ur. 1949) – historyk, działacz opozycji demokratycznej. W 1976 r. brał udział w akcji zbierania podpisów przeciwko zmianom w Konstytucji PRL, potem współpracował z KOR. Od 1978 r. działacz WZZ Wybrzeża, redaktor pism „Robotnik" i „Robotnik Wybrzeża". W 1980 r. zainicjował strajk w Stoczni Gdańskiej i był współautorem postulatów strajkowych. Działacz NSZZ „Solidarność". Po wprowadzeniu stanu wojennego ukrywał się do 1986 r. Współorganizował strajki w 1988 r. Poseł na Sejm i senator RP kilku kadencji.

Joanna Duda-Gwiazda (ur. 1939) – inżynier, w czasie strajku członkini prezydium MKS. Od 1978 r. działaczka WZZ Wybrzeża i redaktorka „Robotnika Wybrzeża". W sierpniu 1980 r. członkini Prezydium MKS. Współautorka 21 postulatów. W latach 1980–1981 członkini gdańskiego Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność". Internowana w stanie wojennym, po wyjściu na wolność prowadziła nielegalną działalność wydawniczą. Była przeciwniczką obrad Okrągłego Stołu.

Andrzej Gwiazda (ur. 1935) – inżynier elektronik, nauczyciel akademicki. Uczestniczył w wydarzeniach marcowych w 1968 r. oraz grudniowych w 1970 r. W 1978 r. współtworzył WZZ Wybrzeża, zajmował się również drukiem i kolportażem literatury drugiego obiegu. W sierpniu 1980 r. członek prezydium MKS. Współtworzył NSZZ „Solidarność" i został jednym z jej dwóch wiceprzewodniczących. Internowany w stanie wojennym. W opozycji do Lecha Wałęsy, w 1989 r. przeciwnik rozmów z władzami przy Okrągłym Stole.

Henryka Krzywonos (ur. 1953) – motornicza tramwajowa Komunikacji Miejskiej Tramwajowej w Gdańsku, w sierpniu 1980 r. przyłączyła się do strajkujących stoczniowców. Weszła w skład prezydium MKS. Była jednym z sygnatariuszy porozumień sierpniowych. W stanie wojennym organizowała pomoc dla internowanych i działała w strukturach podziemnej Solidarności. Posłanka na Sejm RP kilku kadencji.

Bogdan Lis (ur. 1952) – w 1980 r. mechanik Zakładów Okrętowych Urządzeń Elektrycznych i Automatyki Elmor w Gdańsku. Od 1975 r. członek PZPR, od 1978 r. współpracownik WZZ Wybrzeża. W czasie strajku wiceprzewodniczący MKS. Po wprowadzeniu stanu wojennego organizator podziemia solidarnościowego, uczestnik obrad Okrągłego Stołu w 1989 r. Były poseł i senator RP.

Alina Pienkowska (1952–2002) – pielęgniarka i działaczka opozycji w PRL. Od 1978 r. współpracownica WZZ i redaktorka „Robotnika Wybrzeża". W sierpniu 1980 r. przekazała postulaty strajkujących do Radia Wolna Europa. Członkini prezydium MKZ, a następnie działaczka NSZZ „Solidarność". W stanie wojennym internowana, potem współpracowała ze strukturami podziemnymi Solidarności. Po 1989 r. wróciła do działalności związkowej i społecznej. Senator RP (1991–1993).

? Powiedz, z jakich środowisk wywodzili się liderzy strajkujących.

? Czym zajmowali się przed 1980 r.?

? Poszukaj informacji o dalszych losach liderów strajku w sierpniu 1980 r.

Apel 64 intelektualistów

20 sierpnia 64 intelektualistów wystosowało apel do władz PRL, w którym wzywali do podjęcia rozmów ze strajkującymi robotnikami. W gronie sygnatariuszy znaleźli się m.in. znani i szanowani pisarze: Marian Brandys, Roman Bratny i Tadeusz Konwicki; historycy: Władysław Bartoszewski, Aleksander Gieysztor i Benedykt Zientara; socjologowie: Jan Strzelecki, Barbara i Jerzy Szaccy, Paweł Śpiewak i filozof Klemens Szaniawski. W kolejnych dniach apel podpisało jeszcze kilkudziesięciu znanych przedstawicieli nauki, kultury i sztuki. Tekst apelu przywieźli do Stoczni Gdańskiej historyk **Bronisław Geremek** i redaktor **Tadeusz Mazowiecki**. Obaj zostali w stoczni i weszli w skład powołanej 24 sierpnia przy przewodniczącym MKS Komisji Ekspertów. Pomagała ona prezydium MKS w negocjacjach z delegacją rządową, a po podpisaniu porozumień zajęła się m.in. przygotowaniem statutu nowego niezależnego związku zawodowego oraz przygotowaniem propozycji rozwiązań realizujących postulaty społeczeństwa. W gronie ekspertów znaleźli się także związani z opozycją demokratyczną znani prawnicy: **Jan Olszewski**, **Wiesław Chrzanowski**, **Władysław Siła-Nowicki** i **Lech Kaczyński** (1949–2010).

Piosenka dla córki powstała w czasie strajku w Stoczni Gdańskiej. Uważano ją za nieoficjalny hymn rodzącej się Solidarności. Autorem tekstu jest Krzysztof Kasprzyk, muzykę skomponował Maciej Pietrzyk (obydwaj byli uczestnikami sierpniowego strajku).

Nie mam teraz czasu dla ciebie,
Nie widziała cię długo matka.
Jeszcze trochę poczekaj, dorośnij…
Opowiemy ci o tych wypadkach.

O tych dniach pełnych nadziei,
Pełnych rozmów i sporów gorących,
O tych nocach kiepsko przespanych,
Naszych sercach mocno bijących.

O tych ludziach, którzy poczuli,
Że są teraz właśnie u siebie.
Solidarnie walczą o dzisiaj
I o jutro także dla ciebie.

Więc się nie smuć i czekaj cierpliwie,
Aż powrócisz w nasze objęcia,
W naszym domu, który nie istniał,
Bo w nim brak było prawdziwego szczęścia.

1. Przedstaw sytuację ukazaną w utworze.
2. Wyjaśnij, czego oczekują rodzice od swojego dziecka.
3. Przytocz słowa, które odwołują się do atmosfery panującej wśród strajkujących.
4. Wytłumacz, jak można rozumieć zwroty, że protestujący są „teraz właśnie u siebie” oraz że w domu „brak było prawdziwego szczęścia”.

WARTO WIEDZIEĆ

Solidarność

Podczas protestu w Stoczni Gdańskiej grafik **Jerzy Janiszewski** (na zdjęciu) zauważył, że strajkujący bardzo często wykorzystywali słowo „solidarność", by podkreślić konieczność wspólnego działania i wzajemnego wspierania się. Taki tytuł nosił również wydawany w stoczni podczas strajku biuletyn informacyjny. Janiszewski nadał słowu formę graficzną, w której czerwone litery miały symbolizować wspierających się ludzi, a biało-czerwona flaga odnosiła się do niepodległości Polski i powszechności protestu. Po utworzeniu NSZZ „Solidarność" projekt Jerzego Janiszewskiego stał się nie tylko znakiem związku, ale także oficjalnym symbolem wielomilionowego ruchu społecznego. Do dzisiaj traktowany jest jako uniwersalny symbol walki o podstawowe prawa człowieka.

Rozszerzenie się akcji strajkowej na całą Polskę

Wieści o wydarzeniach w Trójmieście sprawiły, że do protestu przyłączały się kolejne regiony kraju. **18 sierpnia do strajku przystąpiły zakłady w Szczecinie i na Pomorzu Zachodnim**. Powstał tam Międzyzakładowy Komitet Strajkowy, reprezentujący ponad 130 protestujących zakładów. Na jego czele stanął **Marian Jurczyk**, uczestnik protestów w 1970 r. Wkrótce wybuchły strajki na Śląsku, a utworzony tam MKS skupił przedstawicieli 28 kopalń i kilkudziesięciu innych zakładów pracy. Łącznie na Śląsku protest ogarnął ponad 250 przedsiębiorstw zatrudniających blisko 900 tys. ludzi. Akty niezadowolenia w tym regionie były szczególnie bolesnym ciosem dla Edwarda Gierka, górnika i byłego I sekretarza KW PZPR w Katowicach.

Akcje solidarnościowe podejmowano również w Warszawie, we Wrocławiu (miejscowy MKS skupił ponad 170 zakładów), w Legnicy, Łodzi i Sanoku. W wielu wypadkach strajkujący odwoływali się do wydarzeń na Wybrzeżu i przyjmowali jako swoje 21 postulatów wywieszonych w Stoczni Gdańskiej. W tej sytuacji władze PRL, nie widząc możliwości siłowego spacyfikowania tak masowych protestów, zdecydowały się na rozmowy i wysłały do Gdańska, Szczecina i na Śląsk swoich przedstawicieli.

Podpisanie porozumień ze strajkującymi

Rozmowy strajkujących z wysłannikami rządu nie były łatwe, ale po kilku dniach udało się osiągnąć porozumienie. Najwcześniej negocjacje zakończyły się w Szczecinie. 30 sierpnia 1980 r. szczeciński MKS podpisał porozumienie kończące strajk. Dzień później, **31 sierpnia**, w Sali BHP Stoczni Gdańskiej delegacja rządowa, na czele z wicepremierem (i członkiem Biura Politycznego KC PZPR) **Mieczysławem Jagielskim** (1924–1997), podpisała **porozumienie z gdańskim MKS**, a cała ceremonia była transmitowana przez radio i telewizję. Kolejne dokumenty podpisano także w Jastrzębiu-Zdroju (3 września) i Hucie Katowice (11 września).

Przewodniczący MKS w Stoczni Gdańskiej Lech Wałęsa podpisuje porozumienie z rządem 31 sierpnia 1980 r. Obok wicepremier Mieczysław Jagielski. Wałęsa podpisał dokument charakterystycznym wielkim długopisem z wizerunkiem papieża Jana Pawła II, co być może miało podkreślić szacunek, jakim strajkujący darzyli głowę Kościoła katolickiego (portret papieża wisiał też na bramie stoczni). Obecnie długopis ten znajduje się w zbiorach klasztoru na Jasnej Górze w Częstochowie.

Powstanie NSZZ „Solidarność"

Spośród przyjętych przez władze postulatów jednym z najważniejszych była zgoda na utworzenie niezależnych od władz związków zawodowych, oznaczało to bowiem powstanie w systemie komunistycznym organizacji, która nie podlegała kontroli partii. Był to precedens w państwach bloku wschodniego.

Strajkujący robotnicy początkowo zamierzali tworzyć wiele niezależnych od siebie organizacji związkowych, jednak ostatecznie 17 września podjęto decyzję o powstaniu jednego **Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego** (NSZZ) **„Solidarność". Jego przewodniczącym został Lech Wałęsa.** Oficjalna rejestracja związku nastąpiła 10 listopada 1980 r. Wkrótce w jego szeregi wstąpiło prawie **10 mln** Polaków – trzykrotnie więcej niż w tym czasie liczyła PZPR. Do związku dołączyło też wielu szeregowych członków partii.

Konsekwencje sierpniowych strajków

Solidarność szybko stała się czymś więcej niż tylko robotniczym związkiem zawodowym – była opozycyjnym wobec władzy ruchem społecznym, zabierającym głos we wszystkich sprawach istotnych dla Polaków. Prawo do swoich organizacji w kolejnych miesiącach wywalczyli także studenci (w lutym 1981 r. legalną działalność rozpoczął **NZS – Niezależne Zrzeszenie Studentów**) oraz rolnicy (na mocy tzw. porozumień rzeszowsko-ustrzyckich w styczniu 1981 r. doszło do powstania **NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność"**).

Utworzenie niezależnego związku pociągnęło za sobą przełamanie monopolu partyjnego na przekaz informacji. Władze nadal całkowicie kontrolowały telewizję i radio (choć w myśl porozumień sierpniowych musiały się zgodzić na transmisję w radiu mszy św. w każdą niedzielę i w dni ważniejszych uroczystości kościelnych), ale Solidarność otrzymała prawo do legalnego wydawania ogólnopolskiego

WARTO WIEDZIEĆ

Karnawał Solidarności

Wydarzenia z sierpnia 1980 r. wyzwoliły w milionach Polaków nadzieję na zmiany i wzbudziły powszechną radość. Mimo kryzysu gospodarczego i trudności życia codziennego wydawało się, że pojawiła się szansa na odzyskanie wolności. Wiele osób aktywnie włączyło się w działania związkowe i obywatelskie, kultywowano pomijane przez komunistów rocznice narodowe, głośno mówiono o wydarzeniach z przeszłości, które cenzura skazywała dotychczas na zapomnienie. Z tego powodu liczni obserwatorzy porównywali ten okres do entuzjazmu z listopada 1918 r. czy euforii z pierwszych dni powstania warszawskiego. Stąd szesnaście miesięcy między sierpniem 1980 r. a grudniem 1981 r. często nazywa się karnawałem Solidarności.

„Tygodnika Solidarność". Zamieszczane w nim materiały podlegały wprawdzie cenzurze, ale pismo cieszyło się dużym zainteresowaniem. Redaktorem naczelnym tygodnika został Tadeusz Mazowiecki. Do grudnia 1981 r. ukazało się 37 numerów.

Ważnym wydarzeniem dla całego bloku wschodniego stał się I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność" (IX–X 1981). Delegaci z całej Polski w pełni demokratyczny sposób wybrali władze związku (jego przywódcą został Lech Wałęsa) oraz nakreślili program działania. Szczególnie ważnym dokumentem przyjętym przez związek było *Posłanie I Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność" do ludzi pracy Europy Wschodniej*. Ogłoszono także zakończenie działalności KSS KOR, którego działacze uznali, że formuła działania Komitetu już się wyczerpała.

16 grudnia 1980 r., w rocznicę wydarzeń grudniowych 1970 r., w pobliżu słynnej Bramy nr 2 Stoczni Gdańskiej został odsłonięty monumentalny pomnik Poległych Stoczniowców. Była to realizacja jednego z ważniejszych postulatów strajkujących.

? Przypomnij, co symbolizuje kotwica. Jak rozumiesz symbolikę tego pomnika?

? Wyjaśnij, dlaczego pomnik powstał właśnie w 1980 r. Uzasadnij, dlaczego wcześniej nie było to możliwe.

Zmiany w PZPR i w rządzie

Bezpośrednią konsekwencją sierpniowych strajków 1980 r. była również zmiana ekipy rządzącej PRL. Już w czasie trwania strajków, 24 sierpnia, na IV Plenum KC PZPR odwołano premiera Edwarda Babiucha, a 6 września także I sekretarza PZPR Edwarda Gierka. Na czele partii

Posłanie I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność" do ludzi pracy Europy Wschodniej

Delegaci zebrani w Gdańsku na pierwszym Zjeździe Delegatów Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność" przesyłają robotnikom Albanii, Bułgarii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Rumunii, Węgier i wszystkich narodów Związku Radzieckiego pozdrowienia i wyrazy poparcia. Jako pierwszy niezależny związek zawodowy w naszej powojennej historii głęboko czujemy wspólnotę naszych losów, zapewniamy, że wbrew kłamstwom szerzonym w waszych krajach jesteśmy autentyczną 10-milionową organizacją pracowników, powstałą w wyniku robotniczych strajków. Naszym celem jest walka o poprawę bytu wszystkich ludzi pracy. Popieramy tych z was, którzy zdecydowali się wejść na trudną drogę walki o wolny ruch związkowy. Wierzymy, że już niedługo wasi i nasi przedstawiciele będą mogli spotkać się w celu wymiany związkowych doświadczeń.

Gdańsk, I Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność", 8 IX 1981

1. Odwołując się do tekstu *Posłania*, określ cele, jakie stawiała przed sobą Solidarność.
2. Wyjaśnij, dlaczego władze komunistyczne w innych krajach bloku wschodniego z niechęcią odniosły się do *Posłania*.

stanął **Stanisław Kania**, nadzorujący wcześniej z ramienia Komitetu Centralnego resorty siłowe (MON i MSW) oraz odpowiedzialny za relacje z Kościołem katolickim (w tym także za działania wymierzone w Kościół i duchowieństwo). Nowej ekipie nie udało się jednak powstrzymać gwałtownie pogarszającej się sytuacji gospodarczej i ekonomicznej Polski.

PODSUMOWANIE

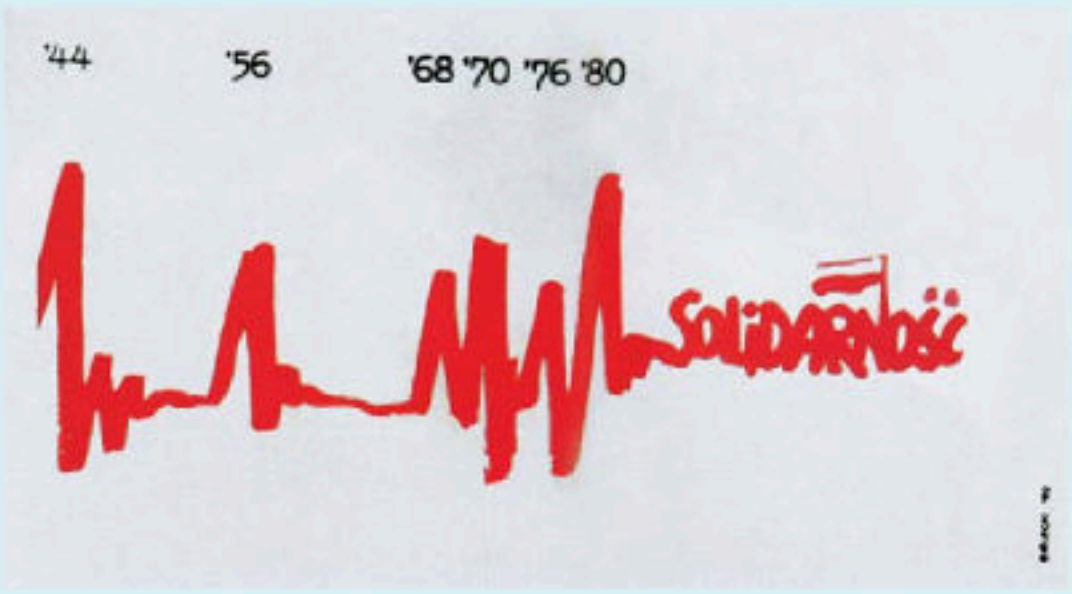
- Pod koniec lat 70. XX w. w Polsce narastał kryzys gospodarczy, przejawiający się m.in. trudnościami w zdobyciu podstawowych dóbr codziennego użytku. • W lecie 1980 r. Polskę ogarnęła fala strajków. Władze starały się załagodzić nastroje społeczne częściowymi ustępstwami. • W połowie sierpnia 1980 r. rozpoczął się strajk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Na jego czele stanął Lech Wałęsa. • W celu koordynacji działań strajkujących zakładów protestujący powołali Międzyzakładowe Komitety Strajkowe (MKS). MKS-y powstały w Gdańsku, Szczecinie, Wrocławiu i na Śląsku. • Strajkujących robotników wspierali liczni przedstawiciele środowisk intelektualnych. • Na przełomie sierpnia i września 1980 r. władze podpisały z protestującymi porozumienia i zgodziły się na wysuwane podczas strajków postulaty. • We wrześniu 1980 r. utworzono NSZZ „Solidarność", który stał się wyrazicielem woli milionów Polaków w ważnych sprawach dla Polski. • Na I Krajowym Zjeździe NSZZ „Solidarność" wystosowano posłanie do ludzi pracy w innych krajach bloku wschodniego.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień przyczyny i skutki fali strajków, do których doszło latem 1980 r.
2. Wyjaśnij, czym różniły się strajki w 1980 r. od wcześniejszych wystąpień robotniczych.
3. Powiedz, jakie znaczenie dla sukcesu strajkujących miało powołanie Międzyzakładowych Komitetów Strajkowych.
4. Opisz cele i formy działania NSZZ „Solidarność" w latach 1980–1981.

ZADANIA

5. Wymień skutki, jakie dla rządzącej partii miało podpisanie porozumień sierpniowych i zgoda na powstanie niezależnych związków zawodowych. Wymień konsekwencje krótko- i długoterminowe.
6. Omów rolę, jaką odgrywali współpracownicy KSS KOR w czasie lipcowych protestów. Dlaczego ich wsparcie dla protestujących miało duże znaczenie?
7. Wyjaśnij powody masowego poparcia społecznego dla NSZZ „Solidarność".
8. Obejrzyj plakat *Kardiogram* autorstwa Czesława Bieleckiego z 1980 r. (patrz: obok) i wyjaśnij jego symbolikę, odwołując się do wszystkich ukazanych na nim elementów.

12 Stan wojenny w Polsce i jego następstwa

KALENDARIUM

1981
- **II** • objęcie urzędu premiera przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego
- **III** • prowokacja bydgoska
- **13 V** • zamach na Jana Pawła II
- **28 V** • śmierć prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego
- **18 X** • gen. Wojciech Jaruzelski zostaje I sekretarzem KC PZPR
- **13 XII** • wprowadzenie stanu wojennego
- **16 XII** • pacyfikacja kopalni Wujek w Katowicach

1982
- **31 VIII** • manifestacje w rocznicę porozumień gdańskich
- **31 XII** • zawieszenie stanu wojennego

1983
- **16–23 VI** • druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski
- **22 VII** • zniesienie stanu wojennego
- **5 X** • przyznanie Pokojowej Nagrody Nobla Lechowi Wałęsie

1984
- **19 X** • zamordowanie ks. Jerzego Popiełuszki

POJĘCIA: stan wojenny ■ „beton partyjny" ■ prowokacja bydgoska ■ dekret ■ Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (WRON) ■ internowanie ■ „nieznani sprawcy" ■ godzina milicyjna ■ zbrodnia lubińska ■ Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego (PRON)

Władza i partia wobec Solidarności

Powstanie NSZZ „Solidarność", przełamanie monopolu partii na organizację życia społeczeństwa oraz wstępowanie wielu członków PZPR do związku sprawiły, że część radykalnych działaczy partyjnych (tzw. **beton partyjny**) uważała, iż z opozycją należy rozprawić się siłowo. Partia nadal miała pełną kontrolę nad Służbą Bezpieczeństwa, milicją i wojskiem, które mogła użyć przeciw społeczeństwu. Siłowe rozwiązanie problemu Solidarności brał także pod uwagę sekretarz generalny KC KPZS Leonid Breżniew. Na jego polecenie **w grudniu 1980 r. wojska Układu Warszawskiego prawdopodobnie szykowały się do zbrojnej interwencji w Polsce**. Decyzja o jej rozpoczęciu miała zapaść 5 grudnia 1980 r. na posiedzeniu Rady Układu Warszawskiego w Moskwie. Breżniew ostatecznie uznał jednak że PZPR kontroluje sytuację i „bratnia pomoc" może bardziej zaszkodzić, niż pomóc. Nie bez znaczenia były też naciski międzynarodowe, zwłaszcza Stanów Zjednoczonych, które wiedziały o sowieckich planach dzięki pułkownikowi **Ryszardowi Kuklińskiemu**, oficerowi polskiego Sztabu Generalnego, współpracującemu z amerykańską Centralną Agencją Wywiadowczą (CIA).

Fragment wspomnień Zbigniewa Brzezińskiego, dotyczący planów interwencji sowieckiej w Polsce w 1980 r.

Wtorek, 2 grudnia 1980 r. Wysłałem do Prezydenta [Cartera – przyp. red.] memorandum stwierdzające, że w świetle ostatnich doniesień wywiadu możliwość interwencji radzieckiej w Polsce jest całkiem prawdopodobna. W związku z tym skłaniałem go, by […] wydał oświadczenie, że tego rodzaju akcja radziecka miałaby fatalny wpływ na stosunki amerykańsko-radzieckie […].

Niedziela, 7 grudnia 1980 r. Rano spotkaliśmy się ponownie w sprawie Polski […]. Zwróciłem specjalnie uwagę na trzy podstawowe konkluzje, a więc: że Związek Radziecki w ciągu 48–72 godzin wkroczy do Polski w sile 15 dywizji i że akcję tę chce przedstawić jako pokojową. Zostanie to przeprowadzone pod przykrywką manewrów i na zaproszenie rządu polskiego. Jednocześnie polskie siły bezpieczeństwa przeprowadzą akcję przeciw „Solidarności". […]

Prezydent rozważy również propozycję w sprawie sankcji politycznych i ekonomicznych, które przekażemy naszym sojusznikom z NATO […].

Zatelefonowałem do Rzymu i odbyłem dziesięciominutową rozmowę z Ojcem św. Powiedziałem, że nie jest jasne, czy narada Układu Warszawskiego była podstępem i miała na celu dezinformację, czy też zapadły na niej pewne postanowienia. Mamy jednak dosyć informacji, aby obiektywnie ocenić, że przygotowania zostały skończone, ale nie możemy stwierdzić na pewno, czy i jakie decyzje podejmie sama Moskwa. Miałem – niewielką – nadzieję, że cała ta publiczna aktywność powstrzyma Związek Radziecki przed inwazją, zwłaszcza że element zaskoczenia jest bardzo ważnym czynnikiem w planach Moskwy, a tego właśnie pozbawiliśmy ją naszymi posunięciami.

1. Przedstaw stan wiedzy administracji amerykańskiej na temat sowieckich planów wobec Polski.
2. Podaj, z kim Jimmy Carter i Zbigniew Brzeziński rozmawiali na temat sytuacji w Polsce? Wyjaśnij, jaki był cel podjętych przez nich działań.

BIOGRAM

Ryszard Kukliński (1930–2006), pułkownik Sztabu Generalnego Ludowego Wojska Polskiego, od 1970 r. agent amerykańskiego wywiadu (CIA). Przekazał NATO wiele dokumentów zawierających m.in. plany operacyjne ataku Układu Warszawskiego na Zachód z użyciem broni jądrowej, dane nowych rodzajów uzbrojenia oraz plany wprowadzenia w Polsce stanu wojennego. Został ewakuowany z Polski przez CIA na początku listopada 1981 r. W PRL zdegradowany i skazany zaocznie za zdradę na karę śmierci. W 1995 r. wyrok uchylono, Kuklińskiemu przywrócono stopień wojskowy, a wkrótce potem uniewinniono go i zrehabilitowano.

Płk Ryszard Kukliński (stoi) i marszałek Dmitrij Ustinow, minister obrony ZSRS, marzec 1980 r.

Sygnałem, że władze PRL zamierzają prowadzić twardą politykę wobec opozycji, było powołanie w lutym 1981 r. gen. **Wojciecha Jaruzelskiego** na urząd premiera. Generał pozostawał jednocześnie ministrem obrony narodowej. Najbliższym współpracownikiem Jaruzelskiego był **nowy szef MSW gen. Czesław Kiszczak** (1925–2015). Jednym z pierwszych kroków nowego premiera było wystosowanie apelu o „90 spokojnych dni", podczas których miano się skupić na ratowaniu pogrążonej w kryzysie gospodarki i stonowaniu nastrojów społecznych.

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W 1981 R.

W 1981 r. szczególnie trudna rola przypadła Kościołowi katolickiemu, który starał się występować w roli rozjemcy między władzami a opozycją. Zadanie to stało się jeszcze bardziej skomplikowane po śmierci w maju 1981 r. kardynała Stefana Wyszyńskiego. Miał on wielki autorytet w społeczeństwie i budził swoisty szacunek u władz. W tym samym miesiącu doszło także do zamachu na Jana Pawła II (patrz: s. 53). Wiele danych wskazuje, że za tym wydarzeniem stały sowieckie lub bułgarskie służby specjalne.
Nowym prymasem Polski został abp Józef Glemp (1929–2013). Starał się on kontynuować politykę poprzednika. Unikał otwartego konfliktu z władzą i próbował być mediatorem. Pozwolił jednak duchownym na wspieranie Solidarności, a w stanie wojennym powołał Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom. W 1989 r. pośredniczył w przygotowaniu rozmów Okrągłego Stołu.

Pogrzeb kardynała Stefana Wyszyńskiego zgromadził na placu Zwycięstwa w Warszawie setki tysięcy ludzi. Kardynał, nazywany Prymasem Tysiąclecia, spoczął w warszawskiej archikatedrze Świętego Jana. We wrześniu 2021 r. Kościół katolicki ogłosił go błogosławionym.

? Na jednym z wieńców złożonym przy trumnie kardynała Stefana Wyszyńskiego widniała szarfa z napisem „Niekorowanemu królowi Polski". Wyjaśnij, jak można rozumieć to określenie.

BIOGRAM

Wojciech Jaruzelski (1923–2014), generał i polityk. W 1940 r. deportowany przez władze sowieckie wraz z rodziną na Syberię. Od 1943 r. w Ludowym Wojsku Polskim. Po zakończeniu wojny brał udział w operacjach przeciw Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) i oddziałom podziemia niepodległościowego. W latach 1946–1954 tajny współpracownik Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego (organu Kontrwywiadu Wojskowego – odpowiednika UB w wojsku w latach 1944–1957). Do partii komunistycznej (PPR) wstąpił w 1947 r. Minister obrony narodowej PRL w latach 1968–1983, odpowiedzialny za czystki antysemickie w wojsku, udział Ludowego Wojska Polskiego w interwencji w Czechosłowacji w 1968 r. i za tłumienie wystąpień robotniczych w grudniu 1970. W latach 1981–1985 premier, a od 1985 r. przewodniczący Rady Państwa. Od listopada 1981 r. I sekretarz KC PZPR (do 1989 r.). W grudniu 1981 r. wprowadził w Polsce stan wojenny i stanął na czele Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (WRON). W 1989 r. został wybrany na prezydenta. Zrezygnował z urzędu w 1990 r.

Gen. Wojciech Jaruzelski (w środku) w czasie ćwiczeń „Sojuz '81". Po lewej marszałek ZSRS Wiktor Kulikow, po prawej gen. Heinz Hoffman z NRD.

Apel spotkał się z przychylnym przyjęciem w kierownictwie Solidarności, ale okazał się jedynie wybiegiem władzy. Sytuacja cały czas pozostawała napięta, SB i milicja nie rezygnowały bowiem z atakowania opozycji. Celowo prowokowano incydenty z udziałem działaczy związku, aby potem oskarżać ich o awanturnictwo i zaognianie sytuacji w kraju.

W marcu 1981 r. w Bydgoszczy milicja brutalnie pobiła działaczy związku, którzy przyszli na spotkanie zaproszeni przez lokalne władze. W odpowiedzi na **prowokację bydgoską** władze NSZZ „Solidarność" zapowiedziały rozpoczęcie generalnego strajku powszechnego, który miał sparaliżować kraj. W tym czasie na terenie Polski trwały manewry wojsk Układu Warszawskiego opatrzone kryptonimem „Sojuz '81" (ros. *sojuz* – związek, sojusz). Brały w nich udział, oprócz Ludowego Wojska Polskiego, oddziały sowieckie, enerdowskie i czechosłowackie. Manewry rozpoczęły się 16 marca i miały trwać do 7 kwietnia 1981 r., ale wobec groźby strajku zostały przedłużone „do odwołania". Niewykluczone, że sprowokowany wydarzeniami w Bydgoszczy strajk miał się stać dla władz PRL pretekstem do wprowadzenia w Polsce stanu wojennego. Ostatecznie strajk został odwołany.

W lipcu 1981 r. Jaruzelski zastąpił Stanisława Kanię na stanowisku I sekretarza KC PZPR. Skupił tym samym w swoich rękach pełnię władzy nad partią, wojskiem i aparatem państwowym. Od tego momentu zintensyfikowano prace nad siłowym rozprawieniem się z Solidarnością: ustalano, jak wykorzystać wojsko przeciw związkowi, planowano militaryzację najważniejszych zakładów pracy i instytucji, przygotowywano listy osób, które miały zostać aresztowane. Sygnałem, że władza jest gotowa do rozprawy ze związkiem, była pokazowa pacyfikacja 2 grudnia 1981 r. strajku studentów Wyższej Oficerskiej Szkoły Pożarniczej w Warszawie, przeprowadzona na oczach przechodniów z wykorzystaniem śmigłowców i milicyjnych antyterrorystów.

„Piszą, że »Solidarność« dolewa oliwy do ognia. Ciekawe, gdzie oni kupują tę oliwę?" – karykatura Zbigniewa Ziomeckiego zamieszczona w „Tygodniku Solidarność" w kwietniu 1981 r.

? Wyjaśnij przesłanie karykatury. Jakie problemy ona ukazuje?

Kryzys gospodarczy

Zaognieniu sytuacji społecznej sprzyjał pogłębiający się kryzys gospodarczy, któremu władze nie umiały zaradzić. Brakowało podstawowych towarów, a wprowadzenie kartek na mięso, masło, makaron, mąkę, ryż czy słodycze nie poprawiło sytuacji. Rządzący nie potrafili zapewnić obywatelom nawet gwarantowanego kartkami limitu zaopatrzenia. Przed sklepami rosły kolejki, a to, co akurat pojawiało się w sprzedaży, było natychmiast wykupywane. Symbolem zapaści ekonomicznej PRL-u stał się brak tak podstawowego artykułu, jakim był papier toaletowy.

Wprowadzenie stanu wojennego

Akcja wprowadzania **stanu wojennego** rozpoczęła się **w nocy z 12 na 13 grudnia**. Podstawą do niej był dekret Rady Państwa. Była starannie zaplanowana i zaskoczyła Solidarność. Większość przywódców związku, w tym Lech Wałęsa, została zatrzymana i **internowana**. Na ulicach pojawiły się czołgi, transportery opancerzone oraz patrole wojska i MO, zajęto siedziby związku, zmilitaryzowano zakłady pracy, przestały działać telefony.

! **Stan wojenny** – stan nadzwyczajny, który może zostać wprowadzony ze względu na zagrożenie bezpieczeństwa państwa. Podczas jego obowiązywania możliwe jest przejęcie władzy i kontroli nad administracją przez wojsko oraz ograniczenie praw i swobód obywatelskich.

Internowanie – tu: umieszczenie przymusowo w miejscach odosobnienia osób uważanych ze względów politycznych za niebezpieczne dla państwa.

Polacy dowiedzieli się o wprowadzeniu stanu wojennego z radia i telewizji, które ustawicznie emitowały przemówienie gen. Jaruzelskiego. Następnego dnia opublikowano je w dziennikach partyjnych, które jako jedyne (oprócz prasy wojskowej) mogły się ukazać drukiem. Generał mówił o zagrożeniu państwa i o przejęciu władzy przez **Wojskową Radę Ocalenia Narodowego (WRON)**.

WARTO WIEDZIEĆ

Dekret o wprowadzeniu stanu wojennego wydała Rada Państwa na mocy art. 33 ust. 2 Konstytucji PRL. Decyzja ta była jednak obarczona dwiema wadami. Po pierwsze, uczyniono to dopiero 13 grudnia, w momencie gdy akcja już trwała. Z tego powodu – wbrew prawu – dekret opatrzono datą wcześniejszą, czyli dokonano aktu antydatowania. Po drugie, Rada Państwa mogła wydawać dekrety tylko wtedy, gdy nie obradował Sejm. Tymczasem w grudniu 1981 r. trwała sesja parlamentu, co automatycznie pozbawiało Radę prawa do dekretowania. Takie stanowisko przyjął w marcu 2011 r. Trybunał Konstytucyjny, który badał legalność wprowadzenia dekretu o stanie wojennym i ostatecznie uznał jego wprowadzenie za niezgodne z prawem.

Posterunek wojska i milicji umiejscowiony przy jednej z tras wylotowych z Warszawy w pierwszych dniach stanu wojennego.

? Opisz siły zaangażowane w kontrolę samochodu osobowego na posterunku.

? Zastanów się, dlaczego w czasie stanu wojennego funkcjonowały posterunki przy trasach wylotowych z miast.

Fragment przemówienia gen. Wojciecha Jaruzelskiego z 13 grudnia 1981 r.

Obywatelki i obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej!
Zwracam się dziś do Was jako żołnierz i jako szef rządu polskiego. Zwracam się do Was w sprawach wagi najwyższej. Ojczyzna nasza znalazła się nad przepaścią. Dorobek wielu pokoleń, wzniesiony z popiołów polski dom ulega ruinie. Struktury państwa przestają działać. Gasnącej gospodarce zadawane są codziennie nowe ciosy. Warunki życia przytłaczają ludzi coraz większym ciężarem. […]
Trzeba zapobiec, zagrodzić drogę konfrontacji, którą zapowiedzieli otwarcie przywódcy „Solidarności". Musimy to oznajmić właśnie dziś, kiedy znana jest bliska data masowych politycznych demonstracji, w tym również w centrum Warszawy, zwołanych w związku z rocznicą wydarzeń grudniowych. Tamta tragedia powtórzyć się nie może. Nie wolno, nie mamy prawa dopuścić, aby zapowiedziane demonstracje stały się iskrą, od której zapłonąć może cały kraj. Instynkt samozachowawczy narodu musi dojść do głosu. Awanturnikom trzeba skrępować ręce, zanim wtrącą ojczyznę w otchłań bratobójczej walki.

1. Wyjaśnij, czym generał uzasadnia konieczność wprowadzenia stanu wojennego. Podaj, o jakich wydarzeniach grudniowych wspomina.
2. Powiedz, na kogo gen. Jaruzelski zrzuca odpowiedzialność za niespokojną sytuację w kraju.

Dekret o stanie wojennym narzucił obywatelom wiele ograniczeń: zawieszono prawo do zgromadzeń i manifestacji, zakazano działalności organizacji społecznych i związków, zawieszono ukazywanie się prasy (nie dotyczyło to prasy partyjnej i wojskowej), wprowadzono zakaz poruszania się w nocy w miejscach publicznych (tzw. **godzina milicyjna**), ograniczono swobodę przemieszczania się między województwami, zamknięto szkoły, wyższe uczelnie, kina i teatry, zawieszono tajemnicę korespondencji, a po odblokowaniu połączeń telefonicznych wprowadzono kontrolę rozmów.

Osoby zatrzymane na mocy dekretu trafiły do więzień i specjalnych ośrodków internowania na terenie całego kraju. Wśród zatrzymanych były nie tylko osoby związane z Solidarnością, ale także dawni przywódcy partyjni, m.in. Edward Gierek i Piotr Jaroszewicz. W sumie zatrzymano ponad 10 tys. osób. Większość z nich przetrzymywano do października 1982 r., część ponownie aresztowano później, już pod zarzutami działalności antypaństwowej.

Wojskowy transporter opancerzony i posterunek przed kinem „Moskwa" w Warszawie. Na plakacie widać informację, że w kinie wyświetlano film *Czas apokalipsy* F.F. Coppoli. Zdjęcie z 14 grudnia 1981 r. autorstwa Chrisa Niedenthala (czytaj: nidentala).

? Poszukaj definicji słowa *apokalipsa* i wyjaśnij, dlaczego to zdjęcie uważane jest za jeden z najważniejszych symboli stanu wojennego.

Pozostałych na wolności członków Solidarności poddano tzw. weryfikacji. Była to jedna z szykan wymierzonych w osoby związane z opozycją. W ramach podjętych działań wiele osób zwolniono z pracy lub poddano inwigilacji przez Służbę Bezpieczeństwa.

Główne ośrodki internowania w latach 1981–1982.

Internowani członkowie władz Solidarności na spacerze w areszcie na warszawskiej Białołęce. Od lewej: Henryk Wujec, Lech Dymarski, Janusz Onyszkiewicz, Jacek Kuroń i Jan Rulewski. Zdjęcie z 1982 r.

Opór przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego

Mimo że Solidarność spodziewała się jakichś radykalnych kroków ze strony rządu i partii, to wprowadzenie stanu wojennego było dużym zaskoczeniem. Jednak już po kilku godzinach w kraju wybuchły pierwsze strajki protestacyjne, m.in. w Stoczni Gdańskiej, Stoczni Szczecińskiej, fabryce Pafawag we Wrocławiu, Hucie im. Lenina w Krakowie, warszawskiej fabryce Ursus i niektórych kopalniach na Śląsku. Domagano się odwołania stanu wojennego i wypuszczenia aresztowanych, o których losie nie było żadnych informacji. Władze nie chciały jednak rozmawiać ze strajkującymi i do zdławienia protestów wysłały wojsko oraz siły ZOMO, które bezwzględnie dławiły opór w poszczególnych zakładach. Szczególnie dramatyczny przebieg miała **pacyfikacja kopalni Wujek** w Katowicach **16 grudnia 1981 r.**, gdzie do szturmu użyto śmigłowca oraz kilkunastu czołgów i transporterów opancerzonych. W czasie operacji pluton specjalny ZOMO otworzył ogień do strajkujących z użyciem ostrej amunicji. **Od kul zginęło na miejscu 7 górników, 23 zostało rannych, z czego 2 wkrótce zmarło.** Ostatni strajk protestacyjny, prowadzony pod ziemią przez górników kopalni Piast w Bieruniu, zakończył się 28 grudnia.

Portrety dziewięciu górników kopalni Wujek, obrazy autorstwa Haliny Eysymont.

? Poszukaj informacji, kto był odpowiedzialny za masakrę w kopalni Wujek i jaką poniósł za to karę. Wyniki przedstaw w krótkiej notatce.

Ulotka podziemnej Solidarności nawiązująca do wydarzeń w kopalni Wujek.

? Przedstaw przesłanie ulotki.

Fragmenty listów przechwyconych przez cenzurę w stanie wojennym

List wysłany 14 lutego 1981 r. z miejscowości Siemień koło Parczewa

To wina tego stanu wojennego, inaczej mówiąc narodowej zagłady. Czegośmy się doczekali, toż to o mało z nóg nas nie zwaliło. Słyszę też ludzkie opowieści na ten temat. Ludzie szaleli, płakali. Ale to wszystko nic w porównaniu do tych, co nocą wyciągali z ciepłych łóżek i słyszeli płacz małych dzieci. Myślę, iż Bóg im tego nigdy nie wybaczy, by Polak Polaka bił i więził. […] Słyszałam niejedną wypowiedź, szczególnie okropne przekleństwa na ZOMO i milicję.

List ojca do syna służącego w wojsku

Sytuacja w kraju nie jest najlepsza. Jak widzisz ten Wałęsa okazał się tym, za kogo go miałem. Od razu on mi się wydał fałszywy i teraz masz dowody. Jeśli słyszałeś jego wypowiedzi z Radomia, prowadził kraj do zguby. Na co on liczył. Rząd ma armię i naokoło sojuszników, których jest pełno, a ich garstka i na co oni liczą. Jak przyjdzie co do czego, to on Wałęsa karku nie nastawi, […] tylko zwieje za granicę, a niewinni ludzie będą ginąć – bodaj ci z Solidarności nie istnieli. Najważniejszy jest pokój.

List wysłany z Białej Podlaskiej do adresata w Gdańsku

Stało się to, czego od dawna z niepokojem wszyscy oczekiwaliśmy. Nadeszły ciężkie czasy. Ceny są niesamowicie wysokie. Nie wiem, jak będziemy żyć. Przyjdzie głodować w 1982, a może i w następnych latach. […] Znowu oczekujemy na pomoc z zagranicy.

1. Powiedz, jak polskie społeczeństwo oceniało wprowadzenie stanu wojennego. Wyjaśnij, czego najbardziej się obawiano.

Podziemna Solidarność i różne formy oporu

Mimo delegalizacji związku oraz pacyfikacji strajków działacze Solidarności, którym udało się uniknąć internowania lub uwięzienia, zdecydowani byli kontynuować działalność, tym razem w warunkach konspiracji. W kwietniu 1982 r. powołali **Tymczasową Komisję Koordynacyjną** (**TKK**) NSZZ „Solidarność", która miała działać do czasu wznowienia prac przez Komisję Krajową NSZZ „Solidarność" z Lechem Wałęsą na czele. TKK tworzyli: **Zbigniew Bujak** (Region Mazowsze), **Władysław Frasyniuk** (Dolny Śląsk), **Władysław Hardek** (Małopolska) i **Bogdan Lis** (Gdańsk). TKK planowała i koordynowała akcje oporu wobec władzy oraz utrzymywała łączność z działaczami pozostającymi na emigracji i z zachodnimi organizacjami wpierającymi podziemną Solidarność. Z kraju przekazywano na Zachód głównie informacje w postaci tekstów, nagrań i zdjęć, w drugą stronę kierowano pomoc materialną dla internowanych, sprzęt radiowy i poligraficzny.

Symbole Solidarności Walczącej, Federacji Młodzieży Walczącej oraz Ruchu Wolność i Pokój.

Oprócz TKK powstały też inne formacje sprzeciwiające się władzy komunistycznej. W 1982 r. we Wrocławiu powstała radykalna Solidarność Walcząca – organizacja stawiająca sobie za cel całkowite odsunięcie PZPR od władzy. Od 1984 r. wśród młodzieży działała Federacja Młodzieży Walczącej, głosząca hasła walki o wolną i demokratyczną Polskę, oraz powstały w 1985 r. Ruch Wolność i Pokój, głoszący hasła dążenia do wolności bez stosowania przemocy.

? Powiedz, do czego nawiązują ukazane tu symbole organizacji opozycyjnych.

BIOGRAM

Kornel Morawiecki (1941–2019) – działacz opozycyjny, pracownik naukowy Uniwersytetu Wrocławskiego i Politechniki Wrocławskiej. W 1968 r. uczestnik strajków studenckich. W 1981 r. delegat na I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność". Uniknął internowania po wprowadzeniu stanu wojennego. W 1982 r. założył Solidarność Walczącą. Aresztowany przez SB w 1987 r. i wywieziony za granicę, powróci potajemnie w 1988 r. Przeciwnik porozumienia przy Okrągłym Stole. Od 1990 r. założyciel i przewodniczący Partii Wolności. W latach 2015–2019 poseł i marszałek senior Sejmu.

Opór przeciwko władzy przybierał różne formy. Mimo zakazu zgromadzeń i manifestacji w kraju dochodziło do licznych protestów ulicznych, zwłaszcza w rocznice ważnych świąt narodowych (np. 3 maja). **Największa fala manifestacji rozlała się po Polsce 31 sierpnia 1982 r.**, kiedy Solidarność wezwała do uczczenia rocznicy podpisania porozumień sierpniowych. Władze przyznały, zaniżając zapewne skalę, że demonstracje odbyły się wówczas w 66 miejscowościach, a wzięło w nich udział ok. 250 tys. zwolenników opozycji. We Wrocławiu, gdzie na wezwanie podziemnej Solidarności i Solidarności Walczącej demonstrowało ok. 50 tys. osób, doszło do starć z milicją. Wiele osób zostało rannych, jedna z nich zmarła w szpitalu. W niedalekim Lubinie przeciwko demonstrantom użyto ostrej amunicji, zabijając na miejscu jedną osobę i dwie raniąc śmiertelnie (11 osób zostało rannych). Wydarzenie to nazwano **zbrodnią lubińską**. Według danych ogłoszonych przez ministra spraw wewnętrznych gen. Kiszczaka tego dnia w całym kraju aresztowano 5131 osób.

WARTO WIEDZIEĆ

Opornik

Represje stosowano także wobec osób sympatyzujących z opozycją. Można było być wyrzuconym z pracy lub ze szkoły za noszenie „nieodpowiedniego" znaczka. W połowie lat 80. znakiem buntu stał się mały elektroniczny opornik, wpinany w koszulę, klapę marynarki lub bluzę. Nieco później modne stały się koszulki ze sloganami „Element Antysocjalistyczny" i „Pełzająca Kontrrewolucja", prześmiewczo nawiązującymi do oficjalnej partyjnej propagandy, a także znaczek CDN (czyli ciąg dalszy nastąpi) z flagą biało-czerwoną.

Manifestacja na Starym Mieście w Warszawie w 1982 r. z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja. Do jej stłumienia ZOMO wykorzystało m.in. armatki wodne i gaz łzawiący.

? Powiedz, w jaki sposób ZOMO potraktowało uczestników manifestacji.

Karykatura z drugoobiegowej broszury *Stan wojenny jest stanem antywojennym*. Nawiązuje ona do piosenki śpiewanej w początkach okupacji niemieckiej: „Dnia 1 września roku pamiętnego wróg napadł na Polskę z kraju sąsiedniego".

? Autor karykatury wykorzystał wiele symboli i skojarzeń związanych ze stanem wojennym. Spróbuj je zidentyfikować i wyjaśnić ich znaczenie.

? Powiedz, dlaczego satyra antyrządowa była elementem często wykorzystywanym w prasie konspiracyjnej.

Ważnymi formami działalności opozycyjnej stała się również dystrybucja nielegalnej prasy i wydawnictw książkowych, rozrzucanie ulotek oraz malowanie napisów na murach. Inną formą protestu był bojkot państwowych środków masowego przekazu: prasy, radia, a zwłaszcza telewizji. Bojkotowali ją widzowie, którzy w porach nadawania „Dziennika Telewizyjnego" demonstracyjnie wychodzili na wieczorne spacery. Do bojkotu przystąpili też artyści, którzy nie chcieli występować w rządowej telewizji. Artystów lub aktorów łamiących bojkot publicznie piętnowano. Protestujący twórcy przenieśli swoje występy do kościołów i domów prywatnych w ramach tzw. Teatru Podziemnego.

Rola Kościoła katolickiego po wprowadzeniu stanu wojennego

Szczególna rola w stanie wojennym przypadła Kościołowi katolickiemu, który cieszył się wówczas wielkim autorytetem wśród Polaków. Już 17 grudnia 1981 r. prymas abp **Józef Glemp** powołał **Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom**. Komitet koordynował zbiórki i rozdział pomocy, także tej trafiającej do Polski od wielu zagranicznych kościołów i organizacji charytatywnych. Prymas popierał też udostępnianie kościołów i sal katechetycznych do rozmaitych celów opozycyjnych: koncertów bez cenzury, przedstawień teatralnych, spotkań, projekcji filmowych i wykładów opozycjonistów, bez względu na ich stosunek do wiary. Później prymas Józef Glemp angażował się, jako mediator i pośrednik, w rozmowy między opozycją a rządzącymi.

Jedną z podstawowych form oporu społecznego były msze za ojczyznę, organizowane w wielu kościołach. W ich trakcie słuchano kazań, które miały podtrzymywać na duchu prześladowanych i wątpiących, śpiewano pieśni patriotyczno-religijne, słuchano nieocenzurowanych informacji. Wielu księży działało też aktywnie, wspierając podziemną Solidarność i inne organizacje opozycyjne. Kilku z duchownych przypłaciło to zaangażowanie represjami ze strony SB, a nawet pobiciem i śmiercią z ręki tzw. **nieznanych sprawców**.

Władze zdawały sobie sprawę ze znaczenia i autorytetu Kościoła katolickiego, zwłaszcza Jana Pawła II. Dlatego nie wyraziły w 1982 r. zgody na jego pielgrzymkę do ojczyzny. Obawiały się, że spotkania z papieżem przekształcą się w wielkie manifestacje antyrządowe. Niechętnie zgodzono się, aby papież przyjechał do Polski w czerwcu 1983 r. (patrz: s. 132).

Wsparcie z zagranicy

Stan wojenny spotkał się z akceptacją państw bloku wschodniego, a na Zachodzie wywołał negatywne reakcje. Wzmogły się one po wieściach o masakrze w kopalni Wujek. Rządy Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii winą za wydarzenia w Polsce obarczyły ZSRS i wprowadziły sankcje gospodarcze wobec PRL. Szczególnie dobitnie w sprawie polskiej głos zabierał Ronald Reagan, który nie tylko napiętnował działania gen. Jaruzelskiego, ale też ogłosił, że 30 stycznia 1982 r. będzie Dniem Solidarności z Narodem Polskim. W ponad 50 krajach świata wyemitowano wówczas koncert *Let Poland be Poland* – „Żeby Polska była Polską". Amerykanie nasilili także działania propagandowe wymierzone we władze komunistyczne w ZSRS i PRL poprzez audycje nadawane przez rozgłośnie Radio Wolna Europa i Głos Ameryki.

Oprócz rządów swój sprzeciw wyrażali także zwykli ludzie. W wielu miastach na świecie manifestowano poparcie dla Solidarności, zbierano pieniądze, żywność i leki. Wyrazem międzynarodowego poparcia dla Solidarności i jej działań było **przyznanie w 1983 r. Lechowi Wałęsie Pokojowej Nagrody Nobla**. Władze PRL oficjalnie oprotestowały tę decyzję. Wałęsa został też uhonorowany tytułem „Człowieka Roku" 1982 przez amerykański tygodnik „Time".

Zniesienie stanu wojennego

Propaganda PRL cały czas starała się udowodnić, że wprowadzenie stanu wojennego było konieczne. Przekonywano, że w jego wyniku nie tylko zapobieżono upadkowi państwa, ale także rozpoczęto proces reform, również w sferze gospodarczej. Symbolem skutecznych działań rządu miałyby być powołane jeszcze w październiku 1981 r. Terenowe Grupy Operacyjne

Danuta Wałęsa w towarzystwie syna Bogdana odbiera 10 grudnia 1983 r. w Oslo w imieniu męża Pokojową Nagrodę Nobla. Przywódca Solidarności przebywał już wtedy na wolności, ale obawiał się osobiście odebrać nagrodę, przypuszczał bowiem, że władze komunistyczne mogą zakazać mu powrotu do kraju.

Pielgrzymka Jana Pawła II do ojczyzny. Czerwiec 1983 r.

W czasie drugiej pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny w spotkaniach z papieżem wzięło udział ok. 7 mln Polaków. Jan Paweł II dwukrotnie rozmawiał także z gen. Wojciechem Jaruzelskim, a w czasie prywatnego spaceru w Tatrach spotkał się z Lechem Wałęsą.

Fragment przemówienia Jana Pawła II do gen. Wojciecha Jaruzelskiego z 17 czerwca 1983 r.

Przybywam do mojej Ojczyzny jako pielgrzym [...] ażeby być z moimi Rodakami w szczególnie trudnym momencie dziejów Polski po drugiej wojnie światowej. Równocześnie nie tracę nadziei, że ten trudny moment może stać się drogą do społecznej odnowy, której początek stanowią umowy społeczne zawarte przez przedstawicieli władzy państwowej z przedstawicielami świata pracy. I chociaż życie w Ojczyźnie od 13 grudnia 1981 roku zostało poddane surowym rygorom stanu wojennego, który został zawieszony od początku bieżącego roku – to przecież nie przestaję ufać, że owa zapowiadana wielokrotnie odnowa społeczna według zasad wypracowanych w takim trudzie w przełomowych dniach sierpnia 1980 roku i zawarta w porozumieniach, dojdzie stopniowo do skutku.

Odnowa ta jest nieodzowna dla podtrzymania dobrego imienia Polski w świecie, jako też dla wyjścia z wewnętrznego kryzysu i dla zaoszczędzenia cierpień wielu synów i córek Narodu, moich rodaków. [...]

Podobnie jak w czasie moich poprzednich odwiedzin pragnę na końcu stwierdzić, że każde prawdziwe dobro mojej Ojczyzny będę nadal uważał za moje dobro tak, jakbym nadal mieszkał na tej ziemi, a może nawet bardziej jeszcze z racji oddalenia. Z taką samą też siłą będę odczuwał nadal wszystko to, co mogłoby Polsce zagrażać, szkodzić, przynosić jej ujmę, co mogłoby oznaczać zastój czy załamanie.

Gen. Wojciech Jaruzelski i papież Jan Paweł II podczas oficjalnego spotkania w Belwederze w Warszawie 17 czerwca 1983 r. Przebiegło ono w sztucznej i nerwowej atmosferze.

Spotkanie Jana Pawła II z rodziną Lecha Wałęsy w Tatrach. Karykatura Jacka Fedorowicza.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Wyjaśnij, do jakich porozumień odwołuje się papież w swoim przemówieniu.
2. Powiedz, o jakiej odnowie mówi papież i co jest potrzebne, według niego, do jej przeprowadzenia.
3. Zinterpretuj przekaz karykatury. Wyjaśnij, jakie elementy są na niej ukazane.

„Z mroków średniowiecza – krucjata przeciwko Polsce", plakat propagandowy z 1982 r. Na pierwszym planie w stroju kowbojskim stoi Ronald Reagan, za nim – w płaszczu krzyżackim – były kanclerz RFN Konrad Adenauer. Plakat był częścią kampanii, w której władze PRL winą za złą sytuację w Polsce (także gospodarczą) obarczały państwa zachodnie.

? Powiedz, jakie stereotypowe skojarzenia wykorzystano w projekcie plakatu.

? Określ, jaki cel miała kampania propagandowa skierowana przeciwko Ronaldowi Reaganowi?

Wojska Polskiego. Miały one walczyć z korupcją i niegospodarnością lokalnych władz oraz kierownictw zakładów przemysłowych i PGR-ów. Ogłoszono też rozpoczęcie przemian gospodarczych, które miały doprowadzić do zwiększenia produkcji oraz realizacji dużych inwestycji gospodarczych. Plany te okazały się jednak nie do zrealizowania i nie przyniosły spodziewanych efektów. Towarów nadal brakowało, coraz więcej z nich reglamentowano, a społeczeństwo systematycznie ubożało.

Jednocześnie rządzący starali się przekonywać, że społeczeństwo coraz bardziej popiera proces normalizacji życia i politykę gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Dowodem na to miało być m.in. utworzenie w lipcu 1982 r. **Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego** (**PRON**). Szybko okazało się, że jest to ugrupowanie marionetkowe i w pełni kontrolowane przez PZPR.

W listopadzie 1982 r. w Moskwie zmarł Leonid Breżniew. Jego śmierć zbiegła się z decyzją WRON o zawieszeniu z końcem roku stanu wojennego. Ostatecznie **stan wojenny zniesiono 22 lipca 1983 r.** Nadal jednak obowiązywał zakaz działalności dla wszystkich ugrupowań opozycyjnych, a wszechwładna Służba Bezpieczeństwa, mając poczucie bezkarności, ustawicznie prześladowała przeciwników władzy. Dopuszczano się morderstw. Jeszcze przed końcem stanu wojennego, w maju 1983 r., milicjanci śmiertelnie skatowali w komisariacie **Grzegorza Przemyka** (1964–1983), warszawskiego maturzystę i syna opozycyjnej poetki Barbary Sadowskiej. Mimo ewidentnych dowodów winy funkcjonariuszy, na polecenie gen. Kiszczaka, odpowiedzialnością za śmierć Przemyka obarczono pracowników pogotowia ratunkowego, którzy przyjechali na wezwanie. Z rąk oficerów SB zginął również jeden z najbardziej znanych kapelanów Solidarności ksiądz **Jerzy Popiełuszko** (1947–1984), porwany, torturowany i zamordowany **19 października 1984 r.** Sprawcy tego mordu zostali wykryci i po publicznym procesie skazani na kary więzienia. Podczas przewodu sądowego nie udało się ujawnić wszystkich okoliczności zbrodni ani wskazać jej inspiratorów, a zasądzone wyroki już w 1986 r. znacząco złagodzono.

Ks. Jerzy Popiełuszko, wikary w kościele św. Stanisława Kostki na Żoliborzu w Warszawie, został w 1980 r. kapelanem warszawskich hutników. W stanie wojennym organizował **msze za ojczyznę** i pomoc dla prześladowanych i ich rodzin. Uważany był za najbardziej charyzmatycznego kapelana podziemnej Solidarności. Stał się symbolem poświęcenia dla innych i pokojowej walki z komunizmem pod hasłem „Zło dobrem zwyciężaj". Jego pogrzeb zamienił się w wielką manifestację Solidarności, a grób zamordowanego kapłana przy kościele św. Stanisława Kostki był celem licznych pielgrzymek. W 2010 r. papież Benedykt XVI ogłosił ks. Popiełuszkę błogosławionym Kościoła katolickiego. Od 2018 r. dzień zamordowania ks. Popiełuszki obchodzony jest jako Narodowy Dzień Pamięci Duchownych Niezłomnych.

Pogrzeb księdza Jerzego Popiełuszki 3 listopada 1984 r.

PODSUMOWANIE

- Mimo zawarcia porozumień z opozycją część przywódców PZPR dążyła do siłowego rozprawienia się z Solidarnością. • W 1981 r. gen. Wojciech Jaruzelski został premierem (luty 1981) i I sekretarzem KC PZPR (październik 1981). Był także ministrem obrony narodowej. • 13 grudnia 1981 r. w Polsce wprowadzono stan wojenny. Władzę w państwie przejęła niekonstytucyjna Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego z gen. Jaruzelskim na czele. • W czasie stanu wojennego internowano działaczy Solidarności, a wszystkie przejawy oporu brutalnie stłumiono. Najbardziej krwawy przebieg miała pacyfikacja strajku w kopalni Wujek 16 grudnia 1981 r. • W stanie wojennym wprowadzono liczne ograniczenia swobód obywatelskich, a działalność NSZZ „Solidarność" początkowo zawieszono, a potem związek zdelegalizowano. • Mimo delegalizacji związku część członków Solidarności rozpoczęła pracę w warunkach konspiracyjnych. Z czasem powstały też inne konspiracyjne ugrupowania antykomunistyczne. • Wielką pomocą

dla represjonowanych w stanie wojennym, ich rodzin oraz działaczy solidarnościowego podziemia był Kościół katolicki. Pomoc przychodziła również z Zachodu. • W czasie stanu wojennego opór społeczny przeciw władzy przybierał różne formy, m.in. manifestacji, które były brutalnie tłumione przez ZOMO i milicję. • Stan wojenny zniesiono 22 lipca 1983 r., po 586 dniach obowiązywania, ale polityka represji wobec opozycji była kontynuowana.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Omów politykę władz PRL wobec Solidarności w latach 1980–1981.
2. Wyjaśnij, w jakim celu i przy użyciu jakich środków wprowadzono stan wojenny.
3. Przedstaw oficjalne i rzeczywiste powody wprowadzenia stanu wojennego.
4. Wymień formy oporu stosowane przez organizacje konspiracyjne po wprowadzeniu stanu wojennego.
5. Omów rolę Kościoła katolickiego w czasie stanu wojennego.

ZADANIA

6. Sprawdź, kiedy jest obchodzony Dzień Pamięci Ofiar Stanu Wojennego. Uzasadnij, dlaczego wybrano właśnie tę datę?
7. Stan wojenny często jest nazywany „wojną polsko-jaruzelską". Wyjaśnij, jak rozumiesz to określenie. Czy zgadzasz z jego przekazem? Podaj swoje argumenty.
*8. Przeczytaj wiersz *Idą pancry na „Wujek"* autorstwa Macieja Bieniasza i na jego podstawie przedstaw przebieg strajku w kopalni Wujek. Wyjaśnij, jakie znaczenie ma tego typu źródło dla historyka.

Przyszli nocą w uśpiony dom,
Zabierali nas chyłkiem jak zbóje,
Drzwi zamknięte otwierał łom.
Idą, idą pancry* na „Wujek".

A gdy opadł i strach, i gniew,
Stanął wybór: kopalnia strajkuje,
Choć staniała bardzo nasza krew.
Idą, idą pancry na „Wujek".

W tłum przy bramie do matek i żon
Z płacht na murach klejonych zlatuje
Czarną treścią komunikat WRON.
Idą, idą pancry na „Wujek".

Kilof, łańcuch ściska nasza dłoń,
Wózków szereg bieg czołgów wstrzymuje,
Już milicja repetuje broń.
Idą, idą pancry na „Wujek".

Płaczą znicze ku zabitych chwale,
Ale zgasła nadzieja na potem,
Gdzie twe czyste ręce, generale?
Zawracają pancry z powrotem.

* Pancry – określenie czołgów w dialekcie śląskim.

13 Kryzys w ZSRS i państwach bloku wschodniego

KALENDARIUM

1979	**XII** • początek sowieckiej interwencji w Afganistanie
1980	**VII–VIII** • igrzyska olimpijskie w Moskwie, bojkot igrzysk, m.in. przez USA
1981	**I** • Ronald Reagan zostaje zaprzysiężony na prezydenta USA
1982	**XI** • śmierć Leonida Breżniewa, sekretarzem generalnym KC KPZS zostaje Jurij Andropow
1983	rozpoczęcie przez Ronalda Reagana programu „Gwiezdne wojny” **VII** • zniesienie stanu wojennego w Polsce
1984	**II** • śmierć Jurija Andropowa, sekretarzem generalnym KC KPZS zostaje Konstantin Czernienko **VII–VIII** • bojkot igrzysk olimpijskich w Los Angeles przez ZSRS i większość państw komunistycznych
1985	**III** • śmierć Konstantina Czernienki

POJĘCIA: gensek ■ gerontokracja ■ „imperium zła” ■ gwiezdne wojny ■ psychuszka ■ bumelant ■ dysydenci ■ amnestia ■ wiza ■ azyl polityczny

Kierownictwo ZSRS w 1. połowie lat 80. XX w.

W 1976 r. Leonid Breżniew, sekretarz generalny KC KPZS, przeszedł zawał serca, który właściwie uniemożliwił mu sprawowanie władzy. U genseka widoczny był również postępujący proces opadania z sił psychicznych. Formalnie wciąż zajmował najważniejsze stanowiska partyjne i państwowe, jednak w rzeczywistości sowieckim imperium rządzili w jego imieniu bliscy współpracownicy, m.in. szef KGB **Jurij Andropow** (1914–1984), minister obrony **Dmitrij Ustinow** (1908–1984) i minister spraw zagranicznych **Andriej Gromyko** (1909–1989). Byli to ludzie w zaawansowanym wieku (tzw. rządy gerontokracji), którzy **nie rozumieli zachodzących na świecie zmian** i w większości **nie widzieli potrzeby reformy komunistycznego państwa**. Ich podstawowym pragnieniem było utrzymanie się na szczytach władzy i korzystanie z wynikających stąd przywilejów.

Leonid Breżniew Breżniew zmarł w listopadzie 1982 r. Jego następcy na czele partii – Jurij Andropow i **Konstantin Czernienko** (1911–1985) – także będący w podeszłym wieku, zmarli w ciągu kolejnych niecałych trzech lat. Wywołało to przygnębiające wrażenie w sowieckim społeczeństwie.

Gensek – skrót od ros. ***gen****eralnyj* ***sek****retar’*, czyli sekretarz generalny KC KPZS.

Gerontokracja – (gr. ***gérōn*** – starzec, ***kratos*** – władza) – termin wywodzący się ze starożytnej Grecji, określający rządy rady starców (gerontów); współcześnie określenie sprawowania władzy przez ludzi w podeszłym wieku.

Kryzys mocarstwowości

Przełom lat 70. i 80. XX w. to **apogeum mocarstwowej pozycji Związku Sowieckiego na arenie międzynarodowej**. Sowieccy przywódcy umiejętnie wykorzystywali

Ceremonia otwarcia letnich igrzysk olimpijskich w Moskwie w 1980 r. Jednym z wyrazów dezaprobaty świata zachodniego wobec sowieckiej interwencji w Afganistanie był bojkot igrzysk olimpijskich w Moskwie w 1980 r. Z udziału w tej sportowej imprezie wycofały się m.in. Stany Zjednoczone, Kanada, RFN i Izrael. Bojkot igrzysk przez USA dotknął komunistów w sposób szczególny, ponieważ sport był jednym z pól rywalizacji między Wschodem a Zachodem. W odpowiedzi ZSRS i większość państw satelickich (m.in. Polska) zrezygnowały z udziału w odbywających się w 1984 r. igrzyskach olimpijskich w Los Angeles.

? Wyjaśnij propagandowe znaczenie igrzysk olimpijskich przeprowadzanych w czasach zimnej wojny.

propagandowo międzynarodowe inicjatywy rozbrojeniowe, rozbudowując jednocześnie potencjał militarny i umacniając sowieckie wpływy na świecie. Kulminacja sowieckiego zaangażowania nastąpiła wraz z interwencją zbrojną w Afganistanie w grudniu 1979 r. Mało kto przypuszczał wówczas, że ZSRS uwikła się w długą, krwawą i kosztowną wojnę, która stanie się jednym z powodów jego upadku.

Sowiecka interwencja w Afganistanie wywołała liczne sprzeciwy na świecie. Stany Zjednoczone **wstrzymały ratyfikowanie** podpisanego w czerwcu 1979 r. przez prezydenta Jimmy'ego Cartera i Leonida Breżniewa **układu SALT 2** (patrz: s. 31). Carter potępił agresję i doprowadził do rozmieszczenia w Europie Zachodniej rakiet zdolnych do niszczenia sowieckich pocisków balistycznych. Kolejny prezydent – Ronald Reagan – jeszcze zaostrzył politykę wobec ZSRS. Publicznie określał on Związek Sowiecki mianem **imperium zła**, a USA i sojusznicze państwa zachodnie nazywał bojownikami o demokrację. Między supermocarstwami **na nowo rozgorzał wyścig zbrojeń**, podczas którego Stany Zjednoczone nie tylko wznowiły na dużą skalę zbrojenia konwencjonalne, ale także uruchomiły program strategicznej obrony przeciwrakietowej przed ewentualnym użyciem pocisków balistycznych przez ZSRS. Ponieważ niektóre elementy planowanego systemu miały być rozmieszczone w kosmosie, program otrzymał nazwę **gwiezdnych wojen**.

Zgrupowanie czołgów wojsk Układu Warszawskiego po zakończeniu manewrów Zapad '81 (ros. *zapad* – zachód). Niezwykłym pokazem siły sowieckiego imperium były ćwiczenia wojsk Układu Warszawskiego we wrześniu 1981 r. przeprowadzone na pograniczu Polski i ZSRS oraz nad Bałtykiem. Adresatem owego spektakularnego, niezgodnego z zapisami *Aktu końcowego* KBWE, pokazu siły byli z jednej strony liderzy polskiej Solidarności, z drugiej – przywódcy państw zachodnich.

? Wyjaśnij, jaki był propagandowy cel manewrów Zapad '81. Co ZSRS chciał w ten sposób zademonstrować Polakom, a co przywódcom zachodnim?

Praca w sowieckim kołchozie w połowie lat 80. XX w. W Związku Sowieckim, mimo stosowania wielkich ilości nawozów sztucznych (ZSRS był liderem w ich produkcji i wykorzystaniu), plony uzyskiwane z hektara były znacznie niższe niż w państwach zachodnich czy nawet w państwach bloku wschodniego. Ponadto niewłaściwe gospodarowanie sprawiało, że część zbiorów ulegała zniszczeniu. Szacuje się, że straty żywności (przede wszystkim zboża) w transporcie i magazynowaniu sięgały nawet 50 %.

USA starały się też powstrzymywać wpływy komunizmu w różnych częściach świata, m.in. poprzez **popieranie ruchów partyzanckich zwalczających władze komunistyczne** w krajach pozostających w orbicie wpływu ZSRS. Amerykanie **dostarczali broń i nowoczesne technologie afgańskim bojownikom walczącym z sowiecką inwazją** (patrz: s. 24); zajęli też niewielką, ale położoną strategicznie wyspę Grenadę (patrz: s. 67), przeciwdziałając w ten sposób próbie przechwycenia kontroli nad nią przez Kubę sprzymierzoną z ZSRS. Wszystko to spowodowało, że pozycja ZSRS na arenie międzynarodowej zaczęła słabnąć.

Kryzys gospodarczy w ZSRS

W parze z osłabieniem pozycji ZSRS na arenie międzynarodowej szedł **kryzys gospodarczy**. Sowiecką gospodarkę – przestarzałą, **centralnie sterowaną**, opartą przede wszystkim na przemyśle ciężkim i zbrojeniowym (przez całe dekady zaniedbywano branże produkujące na potrzeby ludności) – cechowały **ogromna energochłonność** i bardzo wysokie zużycie surowców. **Robotnicy pracowali nieefektywnie**, wytwarzali **towary o niskiej jakości**, a straty materiałów przy produkcji wynosiły niekiedy aż 30 %.

Nieefektywne było także sowieckie rolnictwo, które opierało się na systemie kołchozów. Mimo posiadania wielkich i żyznych obszarów uprawnych (m.in. w Ukrainie) plony były tak niskie, że ZSRS musiał kupować zboże za granicą.

Sowiecki plakat propagandowy z lat 70. XX w. z napisem „W fabryce nie ma miejsca na pijaństwo!”. Winą za tragiczną sytuację gospodarczą komuniści próbowali obarczyć m.in. bumelantów, czyli osoby uchylające się od pracy, wykonujące swoje obowiązki nierzetelnie (np. pod wpływem alkoholu) lub przebywające w godzinach pracy poza miejscem zatrudnienia. Było w tym sporo prawdy, ponieważ nieefektywność pracy, unikanie jej oraz kradzieże w miejscach pracy były w ZSRS bardzo poważnym problemem społeczno-gospodarczym.

? Powiedz, jaką skuteczność mogła mieć akcja propagandowa, której częścią był przedstawiony plakat.

Dużym problemem społeczno-gospodarczym były **korupcja** (teoretycznie groziła za nią nawet kara śmierci) oraz **alkoholizm**, który stał się powszechnym zjawiskiem wśród pozbawionych nadziei obywateli ZSRS. Badacze szacują, że na przełomie lat 70. i 80. XX w. **chorobą alkoholową dotknięte było nawet 20 % ludności** Związku Sowieckiego.

Wpływ na sytuację ekonomiczną państwa miały również **wydatki wojskowe**, które drastycznie wzrosły po rozpoczęciu interwencji w Afganistanie. Przedłużająca się wojna z każdym rokiem zmuszała państwo sowieckie do ustawicznego zwiększania nakładów na walczące wojska i ich wyposażenie. Znaczne fundusze pochłaniało także **utrzymanie sowieckich garnizonów** stacjonujących w państwach Układu Warszawskiego oraz „eksport rewolucji", czyli wsparcie ideologiczne, wojskowe i gospodarcze tych krajów w Azji, Afryce i Ameryce Południowej, które zdecydowały się wejść w sojusz z Moskwą.

Wierszyk krążący w ZSRS na początku lat 80. XX w.

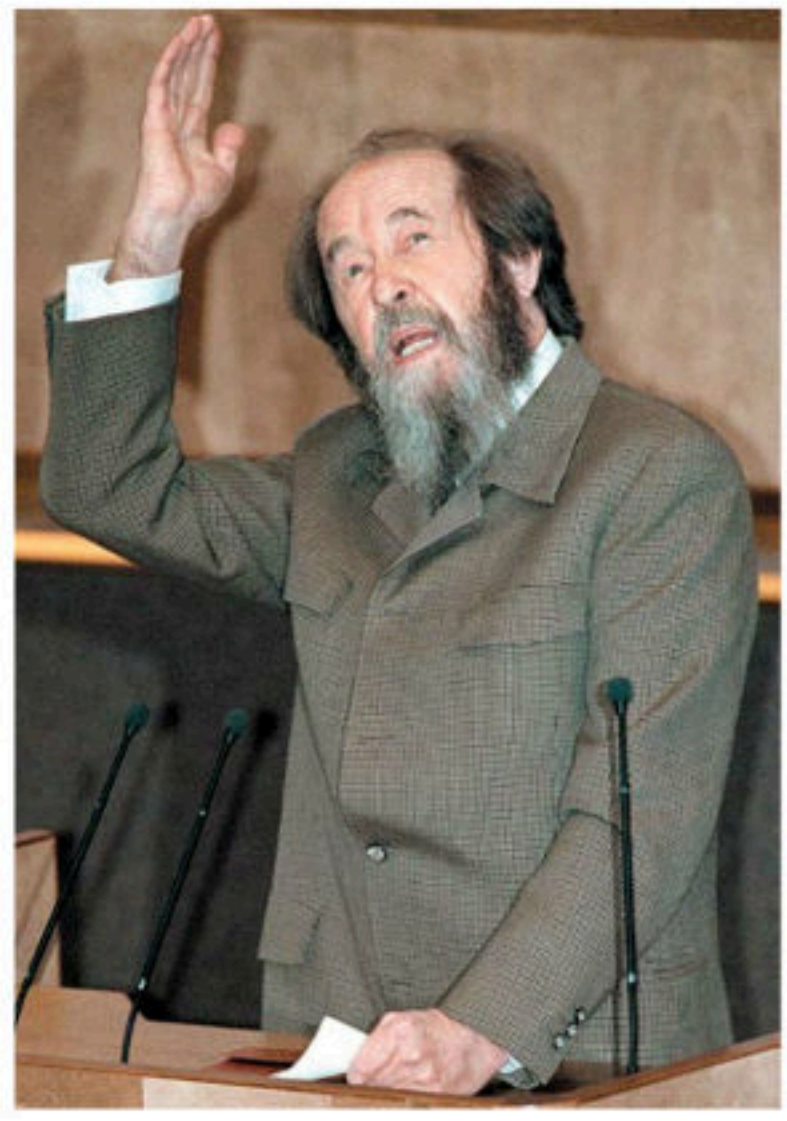
Cena wódki – osiem rubli?
Będziem chodzić chlać do kumpli!
Wy przekażcie sekretarzom:
Że za dychę wyjdziem z twarzą.
Jak alkohol będzie droższy,
to zrobimy wam, jak w Polszy*.
Gdy wyniesie dwadcać piać**
znów Zimowy będziem brać!

* Polsza – Polska
** dwadcać piać – dwadzieścia pięć

1. Ustal, co oznaczają zwroty „zrobimy wam, jak w Polszy" oraz „znów Zimowy będziem brać".
2. Wyjaśnij przekaz wierszyka.
3. Powiedz, jaki obraz społeczeństwa sowieckiego wyłania się z tego satyrycznego utworu.

Zniewolone społeczeństwo

Narastający kryzys gospodarczy przekładał się na **poziom życia obywateli Związku Sowieckiego**, który nigdy nie był wysoki i **znacząco różnił się od poziomu życia na Zachodzie**. Ludzi frustrowały nie tylko luki w zaopatrzeniu, ale także brak perspektyw na zmiany. Państwo sowieckie poprzez działania KGB pilnowało jednak, aby nie okazywano głośno niezadowolenia, a wszelkie próby krytyki bądź sprzeciwu wobec władz były tłumione w zarodku. Nieliczni opozycjoniści (tzw. **dysydenci**) byli natychmiast izolowani od społeczeństwa bądź to poprzez aresztowanie i **zesłanie do łagru**, bądź **kierowanie ich do szpitali psychiatrycznych**, zwanych potocznie **psychuszkami**. Niektórych dysydentów, których nazwiska były znane w świecie, m.in. pisarza i laureata Literackiej Nagrody Nobla **Aleksandra Sołżenicyna** (1918–2008), zmuszono do wyjazdu za granicę lub, jak laureata Pokojowej Nagrody Nobla **Andrieja Sacharowa** (1921–1989), przetrzymywano w areszcie domowym i zabraniano opuszczania kraju.

Aleksander Sołżenicyn. Pisarz w latach 1945–1953 był więźniem łagrów. Swoje wspomnienia z pobytu opisał we wstrząsającej książce *Archipelag GUŁag*. Dzieło to zostało przemycone na Zachód i ukazało się w 1973 r., co doprowadziło do wygnania Sołżenicyna z ZSRS i pozbawienia go obywatelstwa. Do Rosji wrócił dopiero w 1994 r., już po upadku Związku Sowieckiego.

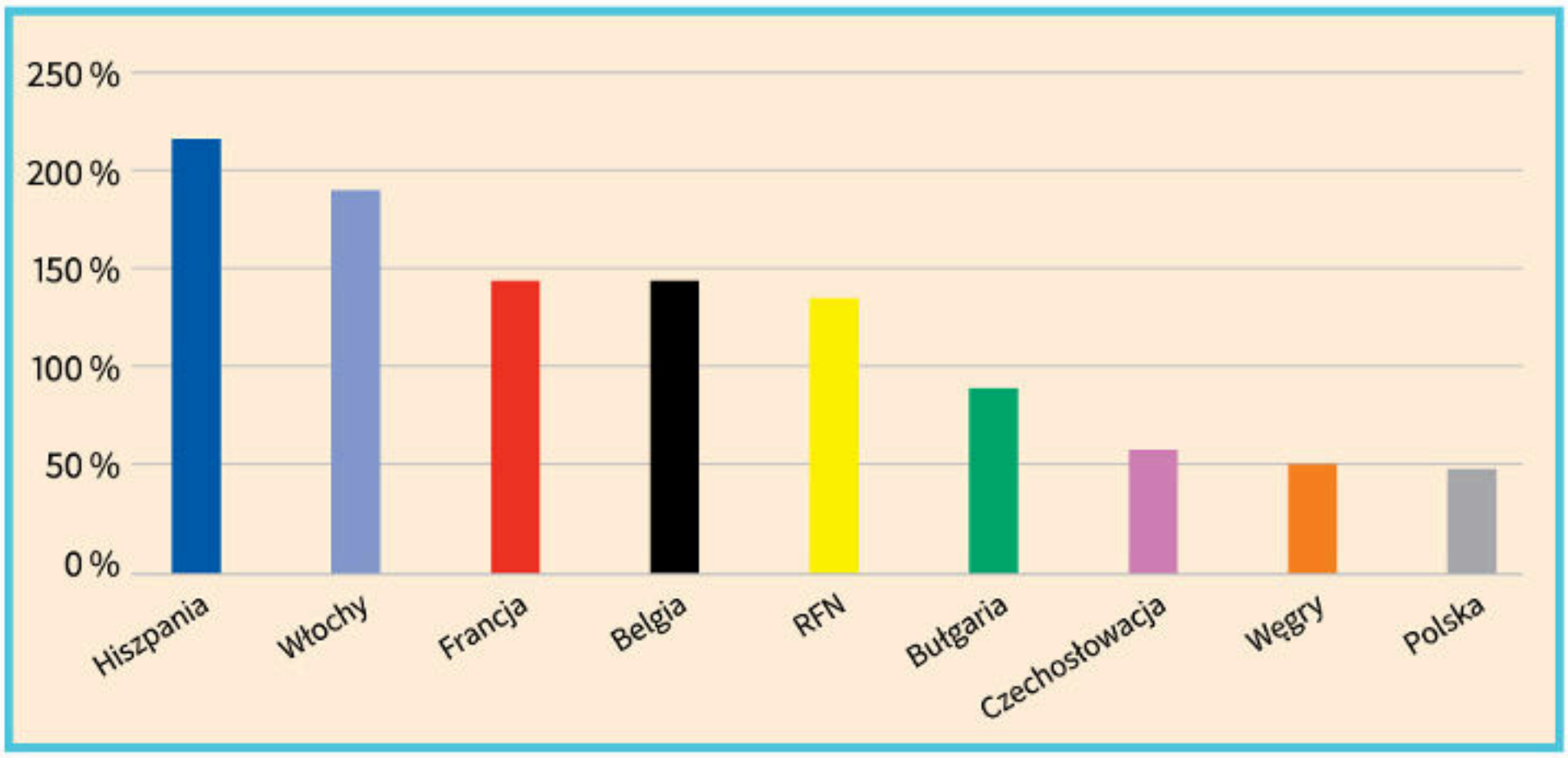
Fragment listu Ministra ds. Edukacji Ludowej NRD do rodziców pierwszoklasistów 1982 r.

Najważniejszym obowiązkiem wszystkich nauczycieli i wychowawców jest przekazanie dzieciom solidnej wiedzy oraz umiejętności i poglądów, które zapewnią skuteczny rozwój ich osobowości oraz pozwolą im zająć odpowiedzialne i godne miejsce w socjalistycznym społeczeństwie […].
Już niedługo wasze dziecko zwróci się z prośbą: „Chcę zostać pionierem!", spełnijcie życzenie waszego dziecka. Organizacja pionierów […] wspiera komunistyczne wychowanie dzieci. […] Pomaga dzieciom w nauce i wdraża je do dyscypliny oraz wspólnego rozwiązywania zadań. […] Doceniajcie tę funkcję! […]
Bardzo ważnym zadaniem i zarazem wielką odpowiedzialnością dla was jako rodziców jest wspieranie własnego dziecka w tym postanowieniu. […] Bądźcie wzorem już dla dzieci w wieku przedszkolnym, by obudzić w nich odpowiednie nastawienie do naszego socjalistycznego projektu. […] Zadbajmy więc wspólnie, jako dom rodzinny i szkoła, o to, aby pierwszoklasiści […] stali się uczciwymi i pracowitymi ludźmi i aby nienagannie wypełnili swoje zadania szkolne, rodzinne i pionierskie.

1. Wyjaśnij cel wysłania do rodziców listu przez wschodnioniemieckiego ministra ds. edukacji ludowej.
2. Powiedz, czego oczekuje minister NRD od rodziców.

Kryzys w państwach komunistycznych

Kryzys społeczno-gospodarczy w ZSRS wpływał na sytuację wewnętrzną w krajach satelickich. Komuniści utrzymywali w nich władzę dzięki sowieckiemu wsparciu i **rozbudowanemu aparatowi represji** (szczególnie w NRD, Czechosłowacji i Rumunii). Wszechobecna **propaganda gloryfikowała system komunistyczny**, a **powszechna indoktrynacja** poprzez szkolnictwo, dzieła kultury czy środki masowego przekazu miała utrzymywać w społeczeństwie wiarę w słuszność polityki i działań partii. Winę za wszelkie niepowodzenia zrzucano na zachodnich imperialistów i nieliczną opozycję wewnętrzną.

Wzrost płacy realnej w latach 1960–1980 w wybranych państwach europejskich.

? Przenalizuj wykres i powiedz, jakie wnioski można z niego wyciągnąć na temat poziomu życia obywateli państw zachodnich i bloku sowieckiego.

Sytuacja ekonomiczna tych państw pogarszała się jednak z roku na rok, a władze – podobnie jak w ZSRS – **nie potrafiły skutecznie reformować skostniałego i niewydolnego systemu gospodarczego**. Kryzys nie dotknął jednak wszystkich krajów socjalistycznych w jednakowym stopniu. Stosunkowo najwyższy poziom życia mieli obywatele Czechosłowacji i NRD, zdecydowanie gorzej wyglądała sytuacja w Albanii czy Bułgarii, a wręcz tragicznie w Rumunii, w której stojący na czele partii i państwa Nicolae Ceaușescu (czytaj: nikolae czaucesku) doprowadził społeczeństwo na skraj katastrofy.

Mimo to w większości krajów socjalistycznych **społeczeństwa wykazywały w przeważającym stopniu dużą apatię**. Nie wierzyły w możliwość przemiany. Przykład polskiej Solidarności w 1980 r. nie wpłynął na powstanie podobnych ruchów w innych krajach, a nieliczne ugrupowania opozycyjne (np. **Karta 77 w Czechosłowacji** czy grupy powiązane z enerdowskim Kościołem Ewangelicko-Augsburskim) nie cieszyły się dużym poparciem.

„Stracona dekada" w Polsce

Stan wojenny w Polsce oficjalnie zniesiono 22 lipca 1983 r. Uwięzieni i internowani działacze Solidarności i opozycjoniści zaczęli wychodzić na wolność na mocy amnestii ogłaszanych w latach 1983, 1984 i 1986. Część z nich była zdecydowana **kontynuować działalność w warunkach konspiracyjnych**, nie tylko w strukturach podziemnej Solidarności, ale także w innych organizacjach, m.in. **Konfederacji Polski Niepodległej** (KPN), **Federacji Młodzieży Walczącej** (FMW), **Niezależnym Zrzeszeniu Studentów** (NZS), **Ruchu Wolność i Pokój** czy **Solidarności Walczącej**. Mimo represji coraz więcej Polaków szukało informacji poza oficjalnymi państwowymi środkami przekazu i sięgało do niezależnych wydawnictw drugiego obiegu lub słuchało nieocenzurowanych informacji Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. **Wielkim wsparciem dla wszelkiej działalności opozycyjnej, nie tylko politycznej, ale też kulturalnej, naukowej i społecznej, był Kościół katolicki.** Opozycjoniści mogli liczyć na pomoc duchownych, a parafie stały się miejscem spotkań artystycznych i naukowych wolnych od cenzury.

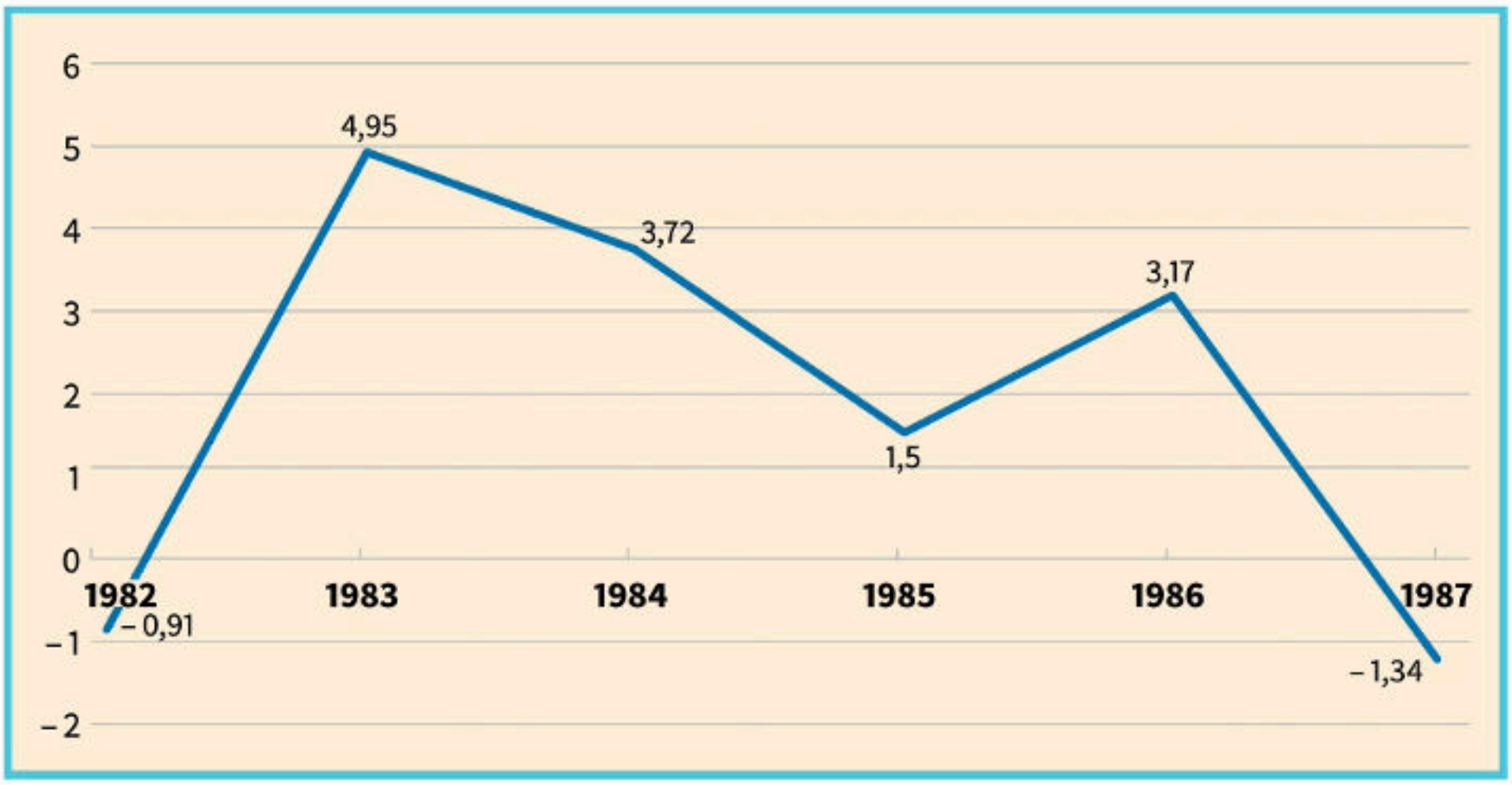
Amnestia (gr. *amnestia* – zapomnienie, przebaczenie) – jednorazowy powszechny akt łaski wydawany w formie ustawy, polegający na darowaniu lub złagodzeniu, w całości lub w części, kar i środków karnych prawomocnie orzeczonych za popełnione przestępstwa lub wykroczenia.

Wbrew oczekiwaniom władzy komunistycznej i mimo podjętych przez nią działań stan wojenny nie tylko nie powstrzymał kryzysu gospodarczego, ale także doprowadził do jego pogłębienia. Na rynku brakowało niemal wszystkich towarów, a wiele z nich, przede wszystkim mięso, cukier, słodycze czy używki, a także paliwo czy środki czystości, było objętych reglamentacją.

Wnętrze sklepu mięsnego w Krakowie w połowie lat 80. XX w.

? Oceń zaopatrzenie sklepu.

Dynamika produktu krajowego brutto (PKB) Polski w latach 80. XX w.

Przed sklepami mięsnymi ustawiały się długie kolejki. Jednocześnie budżet obciążała konieczność obsługi zadłużenia zagranicznego (które w tym czasie zwiększyło się do 40 mld USD) i wydatki na cele zbrojeniowe. Wszystko to powodowało, że polski PKB aż do końca dekady lat 80. XX w. nie osiągnął poziomu sprzed 1980 r.

Sytuacja gospodarcza i związany z nią brak nadziei na poprawę życia mocno odcisnęły swoje piętno na społeczeństwie polskim. Rosła liczba zabiegów aborcyjnych, szerzył się alkoholizm, kwitła korupcja. Wielu Polaków, w tym również ludzi wykształconych i zaangażowanych społecznie, nie widząc szans zmiany, zdecydowało się na emigrację do państw zachodnich, zwłaszcza do RFN, Francji, państw skandynawskich czy USA. Część emigrantów wyjeżdżała z zamiarem pozostania na Zachodzie na stałe, część szukała pracy i lepszego zarobku, aby ułatwić życie rodzinom pozostawionym w kraju. Pracowali przeważnie nielegalnie, a potem wracali do Polski z zarobionymi pieniędzmi.

Wyjazdy na Zachód nie były jednak łatwe. Najpierw należało uzyskać zgodę polskich władz na wydanie paszportu, a potem otrzymać wizę, czyli zgodę danego kraju na wjazd na jego obszar. W tej sytuacji wiele osób decydowało się na nielegalne przekroczenie granicy, np. uciekając w czasie wycieczek zagranicznych lub zagranicznych wyjazdów służbowych i występując z wnioskiem o przyznanie azylu politycznego w którymś z państw zachodnich.

Niektórym działaczom opozycyjnym służby komunistyczne celowo umożliwiały wyjazd z kraju (a nawet zmuszały do niego), odmawiając jednocześnie prawa do powrotu. W ten sposób chciano się pozbyć niewygodnych osób i osłabić ruch opozycyjny.

PKB (produkt krajowy brutto) – wartość dóbr i usług nowo wytworzonych na terenie kraju w ciągu określonym czasie, np. w ciągu jednego roku.

Wiza – pisemne pozwolenie na wjazd do danego kraju lub pobyt w nim, wydane obcokrajowcowi przez placówkę dyplomatyczną lub konsularną danego kraju (niekiedy wizę można uzyskać podczas przekraczania granicy).

Azyl – schronienie udzielane przez jakieś państwo cudzoziemcowi ściganemu lub prześladowanemu we własnym kraju z powodów rasowych, narodowościowych, religijnych czy politycznych.

Kadr z filmu *300 mil do nieba* (1989) w reżyserii Macieja Dejczera. Film powstał na podstawie losów braci Adama i Krzysztofa Zielińskich, którzy w 1985 r. uciekli do Szwecji ukryci w podwoziu ciężarówki. Ich wyczyn odbił się głośnym echem na całym świecie.

? Wyjaśnij, jakie przesłanie niesie tytuł filmu.

? Dowiedz się więcej na temat najbardziej spektakularnych ucieczek z PRL.

PODSUMOWANIE

• W 1982 r. zmarł Leonid Breżniew, a na stanowisku sekretarza generalnego KC KPZS zastąpił go związany z KGB Jurij Andropow. • W latach 1984–1985 funkcję sekretarza generalnego KC KPZS sprawował Konstantin Czernienko. • Koniec lat 70. i 1. poł. lat 80. XX w. to okres pogłębiającego się kryzysu społeczno-gospodarczego w Związku Sowieckim. • W 1. poł. lat 80. kryzys społeczno-gospodarczy dał o sobie znać również we wszystkich europejskich krajach komunistycznych. • W 1983 r. w Polsce został zniesiony stan wojenny. • Lata 80. XX w. to czas stagnacji gospodarczej PRL, niedoborów rynkowych i reglamentacji podstawowych towarów. • Sytuacja społeczno-polityczna panująca w latach 80. XX w. w PRL i brak perspektyw rozwoju powodowały, że wiele osób zdecydowało się na emigrację do państw zachodnich.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Opisz sytuację społeczno-polityczną w ZSRS po śmierci Leonida Breżniewa.
2. Wymień przyczyny kryzysu, który dotknął ZSRS w latach 80. XX w.
3. Przedstaw sytuację w państwach bloku wschodniego w latach 80. XX w.
4. Scharakteryzuj sytuację społeczno-polityczną i gospodarczą Polski w latach 80. XX w.
5. Wyjaśnij, jak rozumiesz określenie „stracona dekada".
6. Wyjaśnij, dlaczego władze PRL w 1. poł. lat 80. XX w. ułatwiały niektórym znanym działaczom opozycyjnym wyjazd z kraju.

ZADANIA

*7. Zapoznaj się z dziejami miejscowości, w której mieszkasz, a następnie opisz sytuację, jaka panowała w niej w latach 80. XX w.

*8. Obejrzyj film *Ostatni prom* w reżyserii Waldemara Krzystka. Podaj motywacje, którymi kierowali się bohaterowie filmu, podejmując decyzję o opuszczeniu Polski.

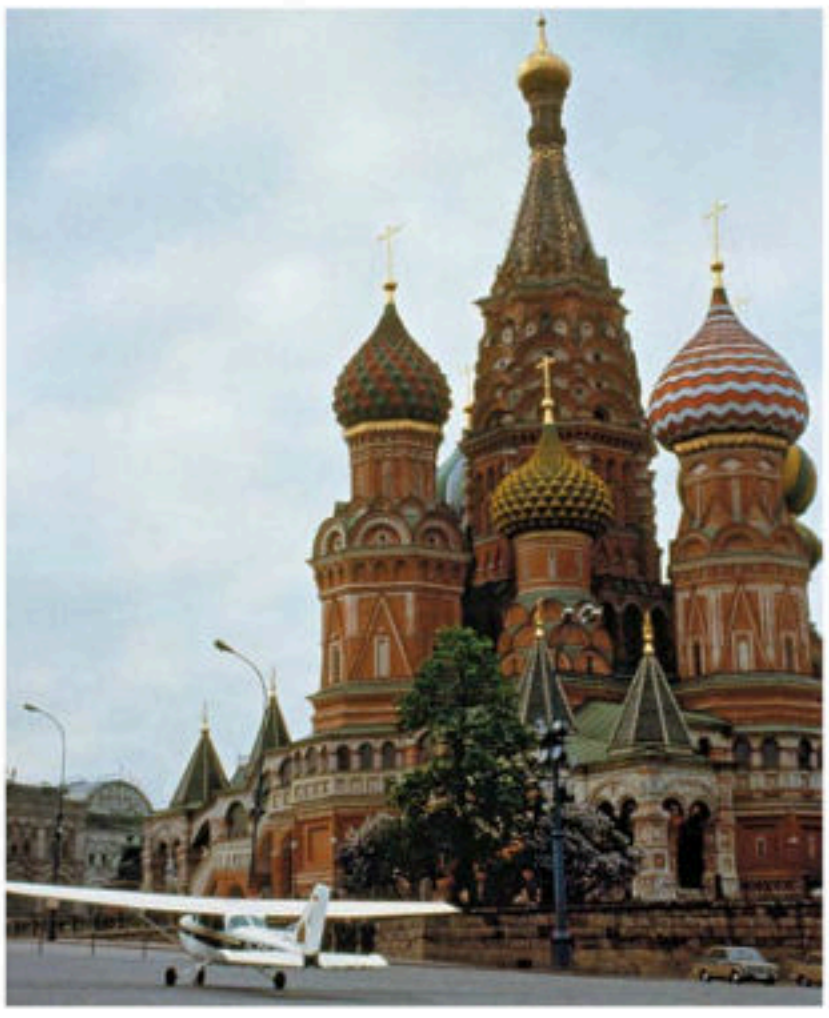
14 *Pierestrojka* w ZSRS i jej konsekwencje w krajach bloku wschodniego

KALENDARIUM	
1979	**XII** • Związek Sowiecki wkracza do Afganistanu
1985	**III** • Michaił Gorbaczow zostaje sekretarzem generalnym KC KPZS
1986	**IV** • awaria w elektrowni atomowej w Czarnobylu
1987	**XII** • podpisanie przez Michaiła Gorbaczowa i Ronalda Reagana porozumienia o likwidacji pocisków z głowicami nuklearnymi w Europie
1989	**II** • wycofanie się ZSRS z interwencji w Afganistanie
1990	**III** • Michaił Gorbaczow prezydentem ZSRS
1991	**XII** • rezygnacja Michaiła Gorbaczowa z prezydentury

POJĘCIA: *głasnost* ■ *pierestrojka* ■ aparat partyjny ■ mudżahedini ■ uwłaszczenie ■ nomenklatura ■ uwłaszczenie nomenklatury

Michaił Gorbaczow na czele ZSRS

Po śmierci Konstantina Czernienki w marcu **1985 r.** stanowisko sekretarza generalnego KC KPZS objął **Michaił Gorbaczow**. W porównaniu z poprzednimi sekretarzami był człowiekiem młodym, miał zaledwie 54 lata. Powszechnie **uznawano go za reformatora zdolnego do naprawy partii i państwa**. Gorbaczow wybrał sobie współpracowników przede wszystkim z grona młodszych, proreformatorsko nastawionych działaczy partyjnych. Byli wśród nich m.in. późniejszy premier ZSRS Nikołaj Ryżkow (ur. 1929), minister spraw zagranicznych ZSRS Eduard Szewardnadze (1928–2014) i przewodniczący Moskiewskiego Komitetu Miejskiego KPZS Borys Jelcyn (1931–2007).

Gorbaczow – wierząc, że system komunistyczny jest dobry, ale wymaga naprawy – obejmował ster rządów w państwie pogrążonym w kryzysie gospodarczym, uwikłanym w wojnę w Afganistanie i wyścig zbrojeń z USA, ze społeczeństwem pogrążonym w marazmie, korupcji i alkoholizmie. Szybkie reformy stały się palącą potrzebą.

Niemiecki pilot amator Mathias Rust kołuje na placu Czerwonym w Moskwie w 1987 r. Niemiecki pilot wypożyczonym sportowym samolotem wleciał w sowiecką przestrzeń powietrzną i brawurowo wylądował na moście koło placu Czerwonego w Moskwie. Jego wyczyn obnażył niemoc sowieckiej obrony przeciwlotniczej i paraliż decyzyjny wśród najwyższych sowieckich dowódców. Michaił Gorbaczow wykorzystał to wydarzenie, aby pozbyć się części niechętnej reformom generalicji. Stanowiska straciło 120 marszałków i generałów.

BIOGRAM

Michaił Gorbaczow (1931–2022), sowiecki, a później rosyjski polityk, sekretarz generalny KC KPZS (1985–1991), od 1990 do 1991 r. prezydent Związku Sowieckiego. Urodził się we wsi Priwolnoje na Kaukazie. Początkowo pracował jako mechanik. Od 1952 r. w KPZS. Z polecenia partyjnego odbył studia prawnicze, a następnie rozpoczął karierę polityczną. W 1970 r. został członkiem Komitetu Centralnego KPZS (patronem jego kariery w hierarchii partyjnej był Jurij Andropow, wieloletni szef KGB), a w 1985 r. – sekretarzem generalnym KC KPZS. Odpowiadał za wprowadzenie reform, których głównymi hasłami były *głasnost* i *pierestrojka*. W polityce zagranicznej zwolennik ocieplenia w stosunkach z USA i krajami zachodnimi. Zapoczątkowane przez niego reformy rozbudziły w narodach wchodzących w skład ZSRS tendencje niepodległościowe, co ostatecznie doprowadziło do rozpadu Związku Sowieckiego. Działania na arenie międzynarodowej skutkowały wycofaniem się ZSRS z wojny w Afganistanie, a wkrótce rozpadem bloku wschodniego. W marcu 1990 r. został prezydentem ZSRS. W sierpniu 1991 r. podjęto przeciw niemu próbę zamachu stanu, która zakończyła się niepowodzeniem i przyspieszyła rozpad ZSRS. W grudniu 1991 r. zrezygnował z prezydentury. Jego próby powrotu do polityki zakończyły się niepowodzeniem.

Pierestrojka i *głasnost*

Działania Gorbaczowa miały uzdrowić stosunki społeczne i zaktywizować bierne do tej pory społeczeństwo oraz pobudzić gospodarkę państwa. Pierwszy z tych celów zamierzano osiągnąć dzięki wprowadzeniu ***głasnosti*** (jawności), drugi – poprzez reformy gospodarcze, zwane ogólnie ***pierestrojką*** (przebudową).

Założenia *głasnosti* sformułowano ostatecznie w 1987 r. **Stopniowo wprowadzano ograniczoną wolność słowa i łagodzono cenzurę.** Politycy w debatach publicznych musieli dyskutować ze społeczeństwem o trapiących je problemach, takich jak korupcja, alkoholizm, rozkradanie majątku państwowego czy niegospodarność. Do wiadomości publicznej przedostawały się pilnie dotąd strzeżone informacje o katastrofach przemysłowych spowodowanych przez rażące naruszanie zasad bezpieczeństwa. Rozmawiano o zbrodniach stalinowskich. Zezwolono społeczeństwu na kontakty ze światem w dziedzinie kultury, nauki i technologii, a w 1986 r. pozwolono na tworzenie ruchów nieformalnych (jak bardzo było to potrzebne społeczeństwu, niech świadczy fakt, że wkrótce powstało kilkadziesiąt tysięcy takich ruchów).

Zmieniło się również podejście do opozycjonistów. Część z nich wypuszczono na wolność. W 1986 r. z izolacji w mieście Gorki (obecnie Niżny Nowogród) mógł wrócić Andriej Sacharow, a w 1989 r. przywrócono obywatelstwo Aleksandrowi Sołżenicynowi. W lutym 1990 r. w Moskwie doszło do manifestacji, której uczestnicy żądali wykreślenia z konstytucji ZSRS zapisów o monopolu KPZS na sprawowanie władzy w Związku Sowieckim. Gorbaczow uległ presji społecznej i zgodził się na to. W ZSRS mogły działać inne partie.

Reformy gospodarcze zwane ***pierestrojką*** miały na celu przebudowę gospodarki nakazowo-rozdzielczej i wprowadzenie do niej niektórych elementów gospodarki rynkowej. W tym celu zamierzano ograniczyć administrację, zwiększyć natomiast wydajność pracy oraz poziom produkcji i jakość wytwarzanych towarów. Chciano to osiągnąć poprzez zwiększenie innowacyjności przemysłu, ograniczenie korupcji, zmniejszenie poziomu marnotrawstwa i podniesienie kultury pracy (m.in. wyeliminowanie spożywania alkoholu w zakładach). Nie zamierzano jednak

Pierwsza w ZSRS szwalnia dżinsów, Moskwa 1987 r.
W 1986 r. zezwolono w ZSRS na prowadzenie indywidualnej działalności gospodarczej. Skala tego zjawiska była jednak bardzo ograniczona, kłóciło się ono bowiem z założeniami ideologii komunistycznej.

? Opisz warunki pracy panujące w zakładzie.

przeprowadzać gruntownych reform strukturalnych, które mogłyby sugerować odejście od doktryny komunizmu. Państwo nadal decydowało o kierunku rozwoju gospodarki, a na prowincji wciąż istniały nierentowne kołchozy (choć miały teraz nieco więcej swobody w gospodarowaniu).

Ocena wewnętrznych reform Gorbaczowa

Nie wszyscy w ZSRS byli zadowoleni z przeprowadzanych przekształceń. Sprzeciwiała się im część tzw. **aparatu partyjnego**, którego członkowie obawiali się przyjęcia większej odpowiedzialności za podejmowane decyzje oraz utraty wpływów, a tym samym źródła stosunkowo wysokich dochodów. Także społeczeństwo, przyzwyczajone od dziesięcioleci do pewnych (wręcz patologicznych) rozwiązań, nie było gotowe do wprowadzania reform.

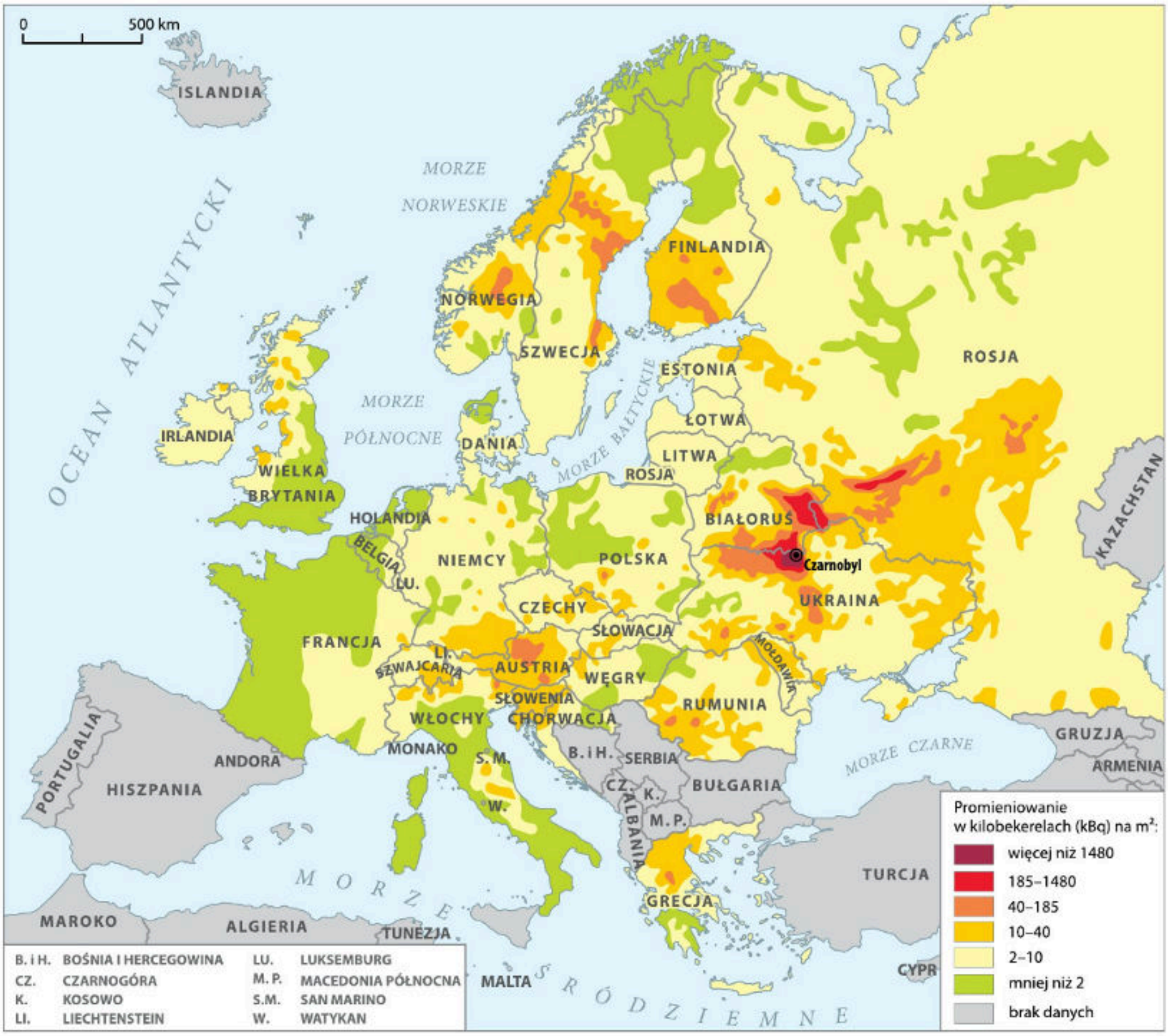
! **Aparat partyjny** – tu: ogół urzędników zatrudnionych w strukturach partyjnych.

Pod koniec lat 80. XX w. stało się jasne, że program naprawczy poniósł klęskę. W 1988 r. przyznał to nawet Michaił Gorbaczow, który podczas jednej z partyjnych konferencji powiedział: „Nie doceniliśmy rozmiarów deformacji i stagnacji". I rzeczywiście – reformy, które w założeniu miały uratować Związek Sowiecki, okazały się spóźnione i zbyt powierzchowne, aby osiągnąć zamierzone cele. Ostatecznie zmiany przyczyniły się do jeszcze głębszego rozchwiania gospodarki sowieckiej. Z kolei reformy społeczne, w tym wolność słowa, nie tylko nie wykorzeniły patologii, ale także dały impuls do ożywienia nastrojów narodowych i formowania się ruchów obywatelskich w poszczególnych republikach ZSRS. Było to widoczne zwłaszcza w Gruzji oraz w niepodległych do 1940 r. Litwie, Łotwie i Estonii.

Wielu badaczy uważa, że *pierestrojka* i *głasnost* ostatecznie przyczyniły się do upadku i rozpadu Związku Sowieckiego oraz do dezintegracji bloku państw komunistycznych.

Katastrofa w Czarnobylu

Symbolem głębokiego kryzysu wewnętrznego w ZSRS była **awaria w elektrowni atomowej w Czarnobylu**, która wydarzyła się w **nocy z 25 na 26 kwietnia 1986 r.** W wyniku błędów konstrukcyjnych, niewłaściwego prowadzenia eksperymentów oraz karygodnego nieprzestrzegania zasad bezpieczeństwa doszło do eksplozji, a następnie pożaru i wydostania się do atmosfery dużych ilości materiałów radioaktywnych. Radioaktywna chmura dotarła nad kilka państw europejskich, w tym również nad Polskę.

Skażenie w Europie w 1986 r. po wybuchu elektrowni w Czarnobylu (granice obecne).

Władze sowieckie, nie licząc się z niebezpieczeństwem, początkowo zataiły informacje o awarii zarówno przed własnym społeczeństwem, jak i przed władzami innych państw. Uznały, że w obliczu zbliżającego się Święta Pracy (1 maja) taka wiadomość źle wpłynie na nastroje społeczne w ZSRS, a na Zachodzie ugodzi w wizerunek sowieckiego państwa. Naraziły w ten sposób życie i zdrowie milionów ludzi, którzy nieświadomi zagrożenia wypoczywali wówczas na łonie natury, korzystając z wyjątkowo ładnej pogody. ZSRS przyznał się do katastrofy dopiero w wyniku reakcji władz i instytucji spoza bloku komunistycznego. Z powodu zachowania tajemnicy akcja zabezpieczania ludności (zarówno w ZSRS, jak i w innych krajach, w tym także w Polsce) została przeprowadzona zbyt późno. W Polsce odpowiednie leki zaczęto wydawać w szkołach i zakładach pracy dopiero w pierwszych dniach maja.

Szacuje się, że w wyniku katastrofy, a potem wszystkich wspomnianych błędów i zaniechań zdrowie lub życie straciło od 4 tys. do nawet 200 tys. osób, z których większość zmarła w wyniku choroby popromiennej.

Skutki eksplozji i pożaru w jednym z reaktorów elektrowni atomowej w Czarnobylu.

? Na podstawie dostępnych ci informacji ustal dalsze losy elektrowni atomowej w Czarnobylu. Weź pod uwagę również wydarzenia, do których doszło podczas wojny w Ukrainie.

Kres sowieckiego imperium i koniec zimnej wojny

Na początku lat 80. XX w. wyścig zbrojeń między USA a ZSRS i jego sojusznikami ponownie nabrał tempa. Szybko jednak stało się jasne, że przestarzała, skrępowana centralnym sterowaniem i obciążona kosztami utrzymywania imperium **gospodarka Związku Sowieckiego nie jest zdolna udźwignąć dodatkowych ogromnych kosztów zbrojeń**. ZSRS przegrywał także na polu technologicznym, gdyż dzięki zastosowaniu nowoczesnych technologii (przede wszystkim elektronicznych, a coraz częściej także informatycznych) produkowana w USA broń była bardziej nowoczesna niż wyroby przemysłu sowieckiego.

Michaił Gorbaczow zdawał sobie sprawę, że aby dotrzymać kroku Stanom Zjednoczonym, należy przeprowadzić szeroko zakrojone reformy i ograniczyć część dotychczasowych wydatków. Aby tego dokonać, należało

Michaił Gorbaczow i Ronald Reagan podpisują w grudniu 1987 r. układ o całkowitej likwidacji rakiet balistycznych bliskiego i średniego zasięgu.

załagodzić konflikty polityczne między ZSRS a USA (m.in. wycofać się z finansowania niektórych reżimów w Afryce i Ameryce Południowej) i zacząć prowadzić bardziej kompromisową politykę zagraniczną (nie rezygnując przy tym z prowadzenia wojny w Afganistanie). Priorytetem było spowolnienie wyścigu zbrojeń, który z każdym rokiem stawał się zabójczy dla gospodarki sowieckiej.

Do pierwszego spotkania Michaiła Gorbaczowa z Ronaldem Reaganem doszło w 1985 r. w Genewie. Potem obaj przywódcy spotykali się jeszcze kilka razy, co doprowadziło do poprawy relacji między obu państwami i w grudniu 1987 r. zaowocowało **podpisaniem porozumienia o likwidacji w Europie pocisków z głowicami nuklearnymi**. Politykę rozbrojeniową kontynuowano po 1989 r., kiedy Ronalda Reagana na stanowisku prezydenta USA zastąpił **George Bush** (1924–2018; czytaj: dżordż busz). Jeszcze w tym samym roku Gorbaczow i Bush spotkali się na pokładzie sowieckiego okrętu zakotwiczonego nieopodal Malty na Morzu Śródziemnym. Michaił Gorbaczow wypowiedział wówczas znamienne słowa: „Świat zakończył jedną epokę – zimnej wojny, i rozpoczął następną". Wydarzenie to uważa się za koniec zimnej wojny między dwoma supermocarstwami.

Afganistan

W rozpoczętej w 1979 r. interwencji w Afganistanie początkowo siły sowieckie, składające się w znacznym stopniu z wojsk specjalnych, odnosiły duże sukcesy militarne (patrz: s. 24). Z czasem jednak opór afgańskich mudżahedinów wzrastał. Druga faza wojny (1982–1986) cechowała się ogromną brutalnością. Aby złamać wolę walki Afgańczyków, **Sowieci zaczęli stosować terror charakterystyczny dla wojny totalnej**, brutalnie pacyfikując wioski, których mieszkańców podejrzewali o wspomaganie partyzantów. Ci ostatni jednak, finansowani,

Nowa polityka zagraniczna ZSRS

Michaił Gorbaczow w przemówieniu przed Zgromadzeniem Generalnym ONZ 7 grudnia 1988 r. powiedział:

Związek Sowiecki podjął decyzję o redukcji swoich sił zbrojnych. W ciągu najbliższych dwóch lat ich liczebność zostanie zredukowana o 500 000 osób, a ilość broni konwencjonalnej również będzie znacznie ograniczona. Redukcje te zostaną przeprowadzone jednostronnie […]. W porozumieniu z naszymi sojusznikami w Układzie Warszawskim podjęliśmy decyzję o wycofaniu z NRD, Czechosłowacji i Węgier sześciu dywizji pancernych i rozwiązaniu ich do 1991 r. Z garnizonów sowieckich znajdujących się w tych krajach zostaną również wycofane szturmowe formacje i jednostki desantowe […]. Wszystkie pozostałe dywizje sowieckie na terytorium naszych sojuszników zostaną zreorganizowane. Otrzymają one inną niż dzisiejsza strukturę, która, po usunięciu dużej liczby ich czołgów, stanie się jednoznacznie defensywna. […]

Tym aktem, podobnie jak wszystkimi naszymi działaniami zmierzającymi do demilitaryzacji stosunków międzynarodowych, chcielibyśmy również zwrócić uwagę społeczności światowej na inny aktualny problem, problem przejścia od gospodarki zbrojeń do gospodarki rozbrojenia. Czy przestawienie produkcji wojskowej jest realne? Miałem już okazję o tym mówić. Uważamy, że jest to rzeczywiście realistyczne.

1. Wymień wskazane w przemówieniu kierunki polityki zagranicznej Związku Sowieckiego.
2. Oceń szczerość zapowiedzi Michaiła Gorbaczowa.

Oddziały sowieckie przekraczają w lutym 1989 r. granicę afgańską w drodze powrotnej do domu. Mimo wysiłków propagandy, pragnącej ukazać interwencję jako sukces, Sowieci ponieśli w Afganistanie porażkę. Pozbawiony ich wsparcia rząd komunistyczny utrzymał się do 1992 r.

szkoleni przez Amerykanów i wspierani otrzymaną m.in. od nich nowoczesną bronią odnosili coraz większe sukcesy wojskowe i wyzwalali kolejne rejony spod sowieckiej okupacji. Klęski na froncie, ogromne i wciąż wzrastające finansowe koszty wojny, straty wśród żołnierzy sowieckich, demoralizacja w szeregach walczących, a także naciski międzynarodowe i coraz silniejsze protesty przeciw wojnie w samym Związku Sowieckim spowodowały, że w latach 1986–1989 Sowieci zaczęli powoli wycofywać się z Afganistanu. Sowiecka interwencja w Afganistanie ostatecznie zakończyła się w lutym 1989 r.

Uwłaszczenie sowieckiej nomenklatury

Jednym z ważniejszych negatywnych skutków pierestrojki i nieudanych reform ekonomicznych w ZSRS było zjawisko **uwłaszczenia nomenklatury**. Wielu przywódców partyjnych różnych szczebli, widząc chyląc się coraz bardziej ku upadkowi państwo, zdecydowało się zatroszczyć o własny los i wzbogacić się w jak największym stopniu. Zgoda władz sowieckich na prowadzenie w ZSRS prywatnej działalności gospodarczej (patrz: s. 146) dawała im ku temu okazję. Dzięki powiązaniom politycznym, a nierzadko też zwykłym oszustwom i współpracy ze światem przestępczym, zdobywali wpływy w prywatyzowanych lub przechodzących transformację przedsiębiorstwach. Niektóre z tych firm (lub majątki pozostałe po ich likwidacji) stały się własnością przedstawicieli nomenklatury. Ponadto wykorzystywali oni informacje, które uzyskiwali podczas sprawowania funkcji urzędniczych, do prowadzenia

Nomenklatura – obsadzanie stanowisk kierowniczych w państwach komunistycznych osobami rekomendowanymi przez partię komunistyczną. Także warstwa ludzi piastujących swoje funkcje z nadania partii. Osoby te cieszyły się zwykle przywilejami niedostępnymi dla reszty obywateli.

Uwłaszczenie – nieodpłatne lub częściowo płatne przekazanie osobie prywatnej bądź przedsiębiorstwu majątku należącego do skarbu państwa, miasta lub spółdzielni. Przeciwieństwem uwłaszczenia jest nacjonalizacja, czyli przejmowanie dóbr (np. ziemi, przedsiębiorstw) na własność przez skarb państwa.

własnych przedsięwzięć gospodarczych. Tak narodziła się w ZSRS grupa tzw. **oligarchów**, których majątki z biegiem lat stawały się coraz większe.

Skutki przeprowadzanych w ZSRS reform i zachodzące w państwie sowieckim procesy miały także wpływ na sytuację w innych krajach komunistycznych i wszędzie, choć w różnym czasie, prowadziły do negatywnych zjawisk, w tym uwłaszczenia nomenklatury. W PRL w 2. połowie lat 80. XX w. sytuacja gospodarcza była katastrofalna. Władze nie były w stanie poradzić sobie z problemami ekonomicznymi, w tym z rosnącą inflacją, która w 1988 r. wynosiła 60 % rocznie. Ostatnie dwa komunistyczne rządy przed przełomem 1989 r. w Polsce, tzn. rząd **Zbigniewa Messnera** (premier 1987–1988) i rząd **Mieczysława Rakowskiego** (premier 1988–1989; patrz: s. 153–154, 156), próbowały przeprowadzić reformy gospodarcze, które urynkowiłyby skostniałą i niewydajną gospodarkę centralnie planowaną. Symbolem tych poczynań był program reform zaproponowanych przez **Mieczysława Wilczka** (1932–2014), członka PZPR, ale też prywatnego przedsiębiorcę, który w rządzie Mieczysława Rakowskiego pełnił funkcję ministra przemysłu. Reformy zakładały m.in. liberalizację działalności gospodarczej, likwidację nierentownych przedsiębiorstw państwowych i zniesienie reglamentacji towarów. Działania te przyczyniły się do aktywizacji gospodarczej Polaków, ale też, wbrew intencjom reformatorów, doprowadziły do załamania się komunistycznej gospodarki. Umożliwiły jednak wielu polskim działaczom partyjnym czy dyrektorom przedsiębiorstw państwowych nieuczciwe zdobycie majątków (patrz: s. 192).

PODSUMOWANIE

- W 1985 r. sekretarzem generalnym KC KPZS został Michaił Gorbaczow.
- Gorbaczow był zwolennikiem reform. Aby je przeprowadzić, otoczył się działaczami partyjnymi młodszego pokolenia.
- Chcąc ratować upadającą gospodarkę Związku Sowieckiego, Gorbaczow wprowadził reformy zwane *pierestrojką*.
- Aktywizacji społeczeństwa sowieckiego miały służyć reformy znane pod nazwą *głasnost*.
- Połowiczne reformy nie przyniosły oczekiwanych rezultatów i przyczyniły się, wbrew intencjom Gorbaczowa, do upadku ZSRS.
- W 1986 r. doszło do katastrofalnej w skutkach awarii elektrowni atomowej w Czarnobylu.
- W ramach odprężenia w stosunkach z USA Michaił Gorbaczow kilkakrotnie spotykał się z prezydentem USA Ronaldem Reaganem, a następnie z George'em Bushem. Efektem tych rozmów było podpisanie porozumienia o likwidacji pocisków z głowicami nuklearnymi w Europie.
- W lutym 1989 r. Związek Sowiecki wycofał swoje wojska z Afganistanu.
- W latach 80. i na początku lat 90. w ZSRS i innych państwach komunistycznych (w tym także w Polsce) doszło do tzw. uwłaszczenia nomenklatury, czyli niezgodnego z prawem przejęcia przez działaczy partyjnych części majątku państwowego.

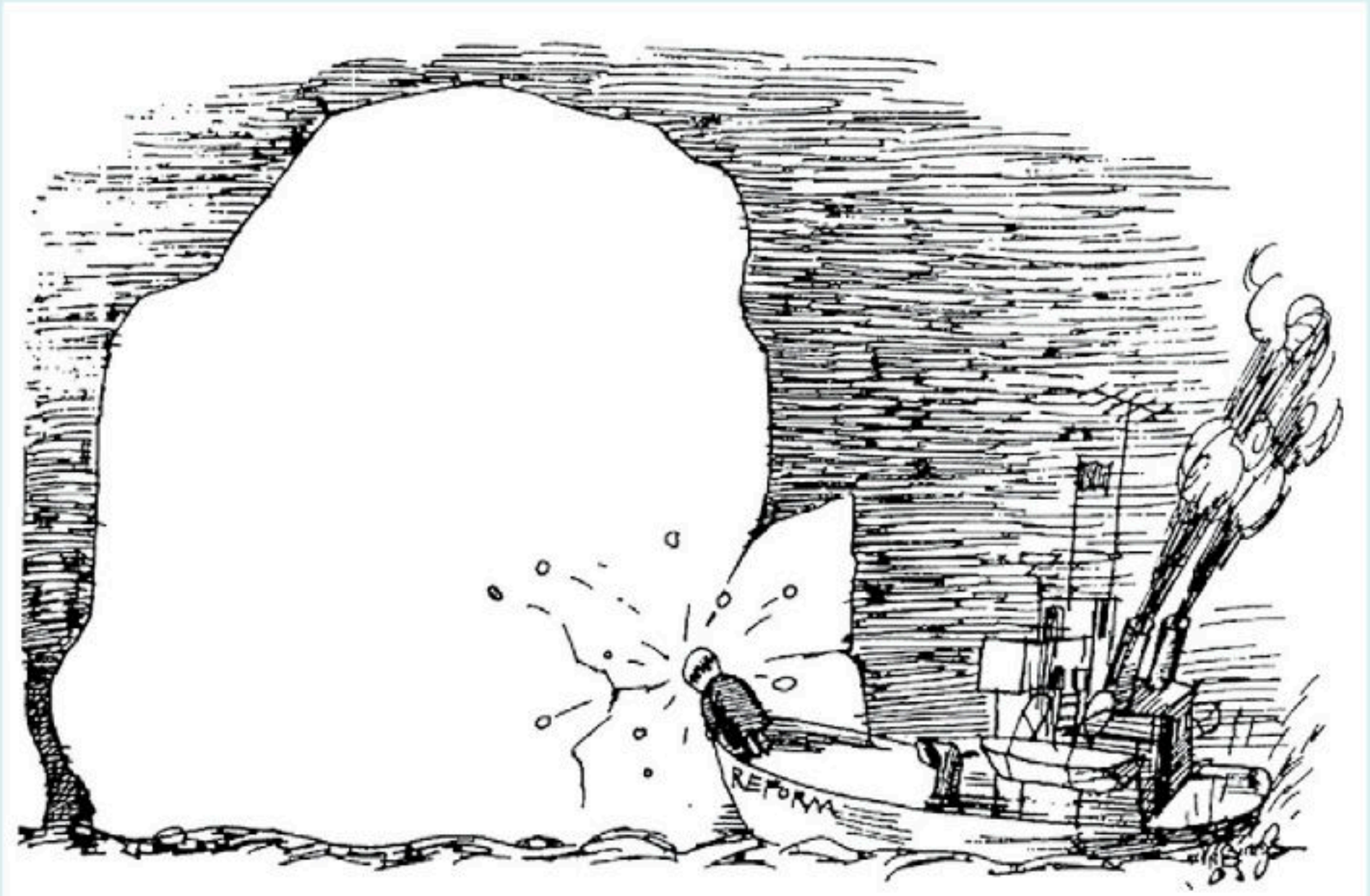
PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Opisz przyczyny, przebieg i skutki reform przeprowadzonych w ZSRS przez Michaiła Gorbaczowa.

2. Scharakteryzuj procesy odprężenia będące elementem polityki Gorbaczowa w latach 80. XX w.

3. Wyjaśnij, dlaczego wojna w Afganistanie okazała się jedną z przyczyn kryzysu w ZSRS.

4. Uzasadnij przesłanie zamieszczonej poniżej karykatury. Weź pod uwagę wszystkie elementy widoczne na rysunku.

***Lodołamacz Gorbaczow*, karykatura Luisa Murschetza** (czytaj: murszeca) **z prasy zachodnioniemieckiej, 1988 r.**

5. Omów zjawisko uwłaszczenia nomenklatury.

ZADANIA

*6. W dostępnych ci źródłach sprawdź, jakie środki zaradcze podjęto w Polsce, aby przeciwdziałać skutkom katastrofy w elektrowni atomowej w Czarnobylu.

*7. Film *Ładunek 200* z 2007 r. w reżyserii Aleksieja Bałabanowa to jeden z najbardziej przejmujących filmów antywojennych w historii kinematografii. Przedstawiono w nim m.in. wstrząsający obraz zdegenerowanego społeczeństwa sowieckiego połowy lat 80. XX w. Obejrzyj film i omów jego antywojenne przesłanie.

15 Przełomowy rok 1989

KALENDARIUM	
1985	**6 XI** • gen. Wojciech Jaruzelski przewodniczącym Rady Państwa; utworzenie rządu Zbigniewa Messnera
1987	**8 VI** • początek trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski **29 XI** • referendum w sprawie reformy gospodarczej państwa
1988	**25 IV** • początek wiosennej fali strajków w Polsce **15 VIII** • początek drugiej fali strajków **31 VIII** • spotkanie gen. Czesława Kiszczaka z Lechem Wałęsą **27 IX** • Mieczysław Rakowski premierem **30 XI** • debata telewizyjna Lecha Wałęsy i Alfreda Miodowicza
1989	**6 II** • początek obrad Okrągłego Stołu **4 VI** • pierwsza tura częściowo wolnych wyborów parlamentarnych **19 VII** • Wojciech Jaruzelski prezydentem PRL **24 VIII** • powołanie Tadeusza Mazowieckiego na urząd premiera **29 XII** • nowelizacja konstytucji i przywrócenie nazwy Rzeczpospolita Polska

POJĘCIA: operacja cenowo-dochodowa ■ OPZZ ■ Okrągły Stół ■ porozumienie w Magdalence ■ pluralizm ■ wybory kontraktowe ■ Komitet Obywatelski ■ gruba kreska

PRL chyli się ku upadkowi

Chociaż ekipa gen. Wojciecha Jaruzelskiego robiła wszystko, aby przekonać społeczeństwo, że stan wojenny zakończył się sukcesem, zdawała sobie sprawę, że był to sukces bardzo ograniczony. **PZPR utrzymała wprawdzie władzę, a Solidarność została zdelegalizowana, ale nie zniszczona.** Między większością społeczeństwa a władzą wyrósł niewidzialny mur wrogości. Nastroje społeczne były napięte, gdyż kryzys gospodarczy nie tylko nie został zdławiony, ale się pogłębiał. Nadal obowiązywały kartki, brakowało większości towarów, złoty cały czas tracił na wartości w wyniku inflacji, kwitł czarny rynek, a w urzędach panowała korupcja. Wielu Polaków nie widziało dla siebie perspektyw w takim państwie i decydowało się na opuszczenie kraju w poszukiwaniu lepszego życia.

Sytuacja gospodarcza pogorszyła się po dojściu do władzy Michaiła Gorbaczowa w Związku Sowieckim (patrz: s. 144). Nowy sekretarz generalny musiał zaradzić tylu trudnościom we własnym państwie i na arenie międzynarodowej, że zapowiedział wycofanie się ZSRS z dalszej pomocy gospodarczej dla swoich państw satelickich.

Jedynym sposobem na uratowanie gospodarki PRL były radykalne reformy i pozyskanie nowych kredytów na Zachodzie. Było to jednak niemożliwe w sytuacji, gdy trwały represje wobec opozycji. Ponownej legalizacji NSZZ „Solidarność" nie brano pod uwagę, zresztą jego miejsce w zakładach pracy zajęło utworzone w 1984 r. i kontrolowane przez władze

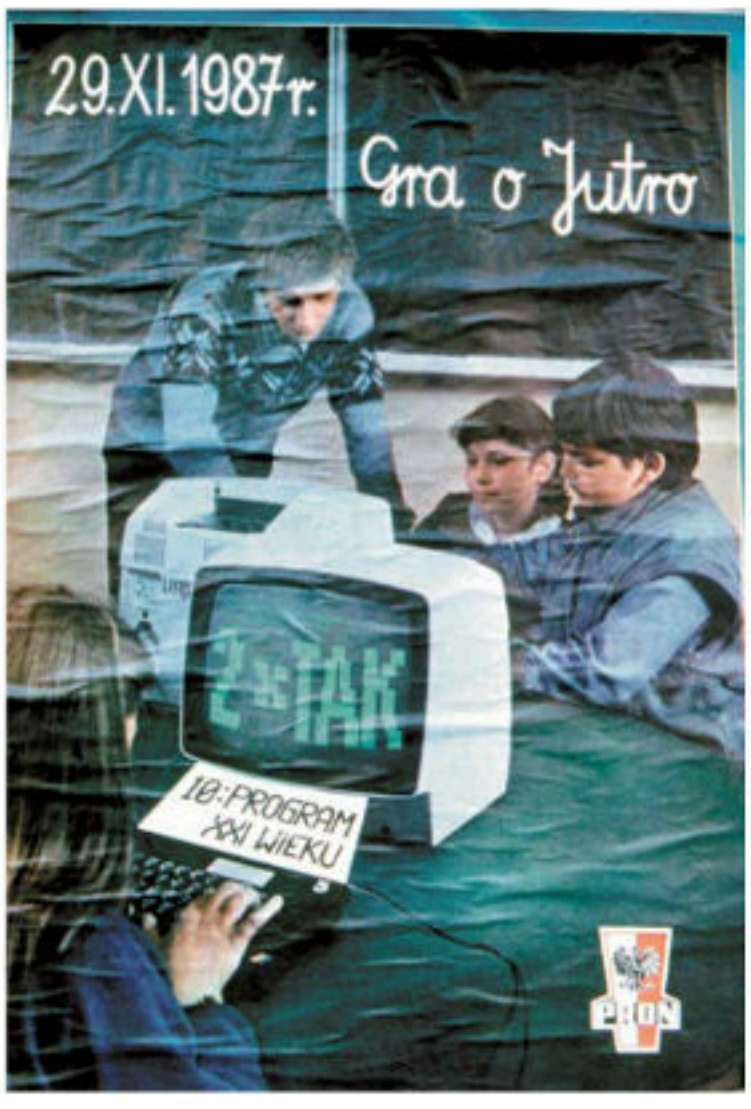
Patrol WSW na bazarze Różyckiego w Warszawie. W latach 80. w Polsce rozkwitał czarny rynek. Na bazarach i targowiskach można było kupić towary, których brakowało w sklepach. Wiele z nich pochodziło z zagranicy. Ponieważ złoty szybko tracił na wartości, w większości transakcji wykorzystywano waluty zagraniczne, zwłaszcza dolary amerykańskie lub marki zachodnioniemieckie. Bazary były jednak często kontrolowane przez patrole Milicji Obywatelskiej lub Wojskowej Służby Wewnętrznej (WSW), formacji odpowiedzialnej w armii za sprawy bezpieczeństwa i poprawności politycznej. Zadaniem takich patroli było sprawdzanie pochodzenia sprzedawanych towarów i wyłapywanie osób zajmujących się nielegalnym handlem walutą (tzw. cinkciarzy).

Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ) z Alfredem Miodowiczem (1929–2021) na czele. Zdecydowano się na działania propagandowe i ogłoszenie amnestii dla więźniów politycznych. Generał Wojciech Jaruzelski zrezygnował także z urzędu premiera i został przewodniczącym Rady Państwa. Zamierzał skupić wokół siebie grupę doradców (tzw. Rada Konsultacyjna), którzy wywodziliby się z różnych środowisk (w tym kościelnych i z pewnych kręgów opozycyjnych) i swoją obecnością mogli sprawiać wrażenie szerokiego poparcia dla przewodniczącego. Tego zamiaru nie udało się zrealizować.

Referendum i operacja cenowo-dochodowa

Następcą Jaruzelskiego na urzędzie premiera został **Zbigniew Messner**. W 1987 r. ogłosił on wprowadzenie „drugiego etapu" reformy. Jednym z jego celów miało być dostosowanie cen towarów do kosztów ich produkcji. W rzeczywistości oznaczało to kolejną podwyżkę cen. Aby choć częściowo **załagodzić niepokoje społeczne i przerzucić na społeczeństwo odpowiedzialność za podwyżkę, władze zorganizowały ogólnopolskie referendum**. Zapytano Polaków, czy zgadzają się na zakres proponowanych radykalnych zmian gospodarczych i tempo ich wprowadzania. Podobnie jak w 1946 r. referendum miało być miernikiem poparcia dla władzy.

Referendum odbyło się w listopadzie **1987 r.** Opozycja wezwała do jego bojkotu i tego apelu posłuchała duża część społeczeństwa. Ci, którzy poszli głosować, oddali zbyt mało

Plakat zachęcający wyborców do udziału w referendum w listopadzie 1987 r.

? Powiedz, jakich argumentów użyto na plakacie, aby przyciągnąć wyborców do urn.

Msza św. w Gdańsku podczas trzeciej pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny. W 1987 r. papież Polak po raz kolejny przybył do Polski. Odwiedził m.in. Gdańsk, gdzie w mszy św. uczestniczyło prawie milion wiernych. Wielu z nich trzymało duże transparenty Solidarności, co z wielkim trudem próbowała ukryć telewizja rządowa transmitująca uroczystość. Unikano też pokazywania Lecha Wałęsy, który był obecny na liturgii. Nie udało się jednak zagłuszyć słów papieża, który w homilii otwarcie nawiązywał do idei głoszonych przez Solidarność.

głosów wspierających politykę rządu (nie przekroczono progu 50 % głosów oddanych na TAK), co było spektakularną porażką komunistycznej władzy.

Władze zdecydowały się na wprowadzenie podwyżek bez zgody społeczeństwa. Z początkiem 1988 r. przeprowadzono tzw. **operację cenowo-dochodową**, która w gruncie rzeczy oznaczała podwyżkę cen żywności o 40 %, a paliw o 60 %.

Wiosenne strajki i reakcja władz

Lutowa podwyżka cen doprowadziła do dalszego wzrostu niezadowolenia społeczeństwa z polityki władzy. Na przełomie kwietnia i maja **1988 r.** Polskę ogarnęła potężna **fala strajków**, których skala przypominała wydarzenia z 1981 r. Brali w nich udział przede wszystkim ludzie młodzi, wychowani w kulcie Solidarności i nieuznający autorytetu PZPR. Część wystąpień poparły nawet osoby zrzeszone w „reżimowym" OPZZ. Jednym z żądań protestujących było przywrócenie Solidarności, wyrażające się w haśle ***Nie ma wolności bez Solidarności***. Strajki zostały spacyfikowane lub wygasły po dwóch tygodniach, co władza uznała za swój sukces. Okazał się on jednak krótkotrwały.

W sierpniu protesty wybuchły ponownie. Ich skala była porównywalna z protestami wiosennymi. Rząd w pierwszej chwili rozważał użycie siły do ich stłumienia, ale takie rozwiązanie ostatecznie przekreśliłoby uzyskanie przyzwolenia społecznego dla niezbędnych reform ekonomicznych. **Zdecydowano się więc na podjęcie rozmów z opozycją, w których pośrednikiem miał być Kościół.** Zaproszenie do rozmów skierowano do Lecha Wałęsy – dla większość Polaków niekwestionowanego lidera opozycji. Wokół byłego przewodniczącego skupiła się duża grupa opozycjonistów, która uważała, że rozmowy z władzą – pod pewnymi warunkami – są konieczne dla ratowania Polski.

Grupa robotników Stoczni Gdańskiej podczas strajku w sierpniu 1988 r.

Okrągły stół – symbol nawiązujący do średniowiecznego mitu o królu Arturze i rycerzach Okrągłego Stołu. Kształt stołu, przy którym zasiadał władca z wasalami, miał zapobiec kłótniom między rycerzami o pierwszeństwo na dworze. Współcześnie okrągły stół oznacza, że wszyscy przy nim zasiadający są sobie równi i starają się w zgodzie rozwiązywać spory.

Do pierwszego spotkania doszło 31 sierpnia 1988 r. Stronę rządową reprezentowali minister spraw wewnętrznych gen. **Czesław Kiszczak** i członek Biura Politycznego KC PZPR **Stanisław Ciosek** (1939–2022), stronę opozycyjną – Lech Wałęsa. Ze strony episkopatu w rozmowach uczestniczył bp Jerzy Dąbrowski (1931–1991). Wałęsa zaakceptował zaproponowaną mu formułę okrągłego stołu i zgodził się wystosować apel wzywający do zakończenia strajków. W efekcie strajki wygasły, a protestujący – wierząc w szansę na zmiany w kraju – powrócili do pracy.

Zakończenie protestów zrealizowało cele władzy i skłoniło ją do próby uniknięcia dalszych rozmów z opozycją. Rządzący jeszcze raz postanowili sami rozwiązać kwestie kryzysu. Utworzono nowy rząd, na którego czele stanął **Mieczysław F. Rakowski** – wieloletni redaktor naczelny tygodnika „Polityka", wicepremier w rządzie W. Jaruzelskiego i orędownik stanu wojennego. Rząd chciał umożliwić obywatelom swobodę działalności gospodarczej (tzw. pakiet ustaw Wilczka, patrz: s. 151), otworzył rynek dla zagranicznych inwestorów i banków, zniósł restrykcje przy wydawaniu paszportów (do tej pory paszporty były przechowywane w urzędach i każdorazowo obywatel musiał starać się o ich wydanie). Jednocześnie zamierzano ugodzić opozycję, doprowadzając – oficjalnie z powodów ekonomicznych – do likwidacji kolebki Solidarności, czyli Stoczni Gdańskiej.

Problemem nie do pokonania okazały się jednak kwestie obsługi długu zagranicznego. Jego spłata, a być może częściowa redukcja, zależała od przychylności państw zachodnich. Ta zaś byłaby możliwa, gdyby władza porozumiała się z opozycją. Dlatego wrócono do kontynuowania rozmów z Wałęsą. **16 stycznia 1989 r. X plenum KC PZPR zaakceptowało koncepcję dialogu przy okrągłym stole.**

WARTO WIEDZIEĆ

Debata telewizyjna Wałęsa–Miodowicz

Strajki w lecie 1988 r. pokazały, jak wielkim autorytetem w społeczeństwie cieszył się Lech Wałęsa. Chcąc zniszczyć jego wizerunek, władze zdecydowały się na uderzenie w przewodniczącego. Służyć temu miała m.in. telewizyjna debata lidera nielegalnej Solidarności z Alfredem Miodowiczem, członkiem KC PZPR i przewodniczącym rządowego, legalnego Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych. Wbrew oczekiwaniom władz transmitowane na żywo 30 listopada 1988 r. starcie zdecydowanie wygrał Wałęsa, który przekonująco i z charyzmą mówił o konieczności zmian oraz wprowadzeniu pluralizmu w życiu politycznym i gospodarczym. Miodowiczowi zarzucano posługiwanie się językiem znanym z prasy partyjnej i brak pomysłów na rozwiązanie problemów państwa. Program obejrzało ok. 20 mln widzów.

Debata Wałęsa–Miodowicz była pierwszym w Polsce od 1981 r. wystąpieniem przedstawiciela opozycji w państwowej telewizji. Informacje o tym wydarzeniu znalazły się na pierwszych stronach prasy światowej.

Obrady Okrągłego Stołu

W ramach przygotowań do oficjalnych rozmów z władzami 135 czołowych przedstawicieli opozycji zaproszonych na spotkanie przez Lecha Wałęsę powołało w grudniu 1988 r. **Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”.** Komitet miał opracować listę tematów do negocjacji i przygotować stronę opozycyjną do ich omówienia.

Obrady Okrągłego Stołu rozpoczęły się **6 lutego 1989 r.** w Pałacu Namiestnikowskim (obecnie Prezydenckim) w Warszawie. Wydarzenie to było transmitowane przez telewizję. Stronie rządowej przewodniczył gen. Czesław Kiszczak, opozycyjnej – Lech Wałęsa. W roli obserwatorów występowali przedstawiciele Kościołów katolickiego i luterańskiego. Po oficjalnych przemówieniach powołano komitety robocze, nazwane podstolikami, które zajęły się trzema głównymi tematami: pluralizmem związkowym (czyli zakończeniem kontroli PZPR nad związkami zawodowymi), gospodarką i polityką społeczną oraz reformami politycznymi. Część rozmów liderów była prowadzona w wąskim gronie w ośrodku Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w **Magdalence pod Warszawą** i tam też zapadło wiele kluczowych ustaleń przyjętych potem w porozumieniu końcowym.

Obrady Okrągłego Stołu trwały dwa miesiące i zakończyły się 5 kwietnia podpisaniem porozumienia podsumowującego wszystkie ustalenia. Jednym z najważniejszych było ponowne zalegalizowanie NSZZ „Solidarność” i NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”. Stało się to 17 i 20 kwietnia 1989 r.

Pluralizm (łac. *pluralis* – liczny) – kategoria socjologiczna, polityczna i filozoficzna, oznaczająca m.in. akceptację różnorodności w życiu społecznym, dająca prawo do istnienia i swobodnego wyrażania wielu różnych poglądów oraz umożliwiająca wielu grupom udział w podejmowaniu decyzji i sprawowaniu władzy.

Inauguracja obrad Okrągłego Stołu w Warszawie 6 lutego 1989 r.

? Wyjaśnij, dlaczego przedstawiciele opozycji i władz zasiedli przy okrągłym stole.

Fragment przemówienia Jerzego Turowicza* podczas posiedzenia inaugurującego obrady Okrągłego Stołu

Jestem świadomy wielkiej wagi naszego dzisiejszego spotkania przy Okrągłym Stole. Po raz pierwszy od długiego czasu, niemal od początku Polski Ludowej, powstaje szansa otwarcia procesu zmierzającego do sytuacji, w której Polacy [...] poczuliby się gospodarzami we własnym kraju. Jako cel naszego spotkania i dalszej pracy postawiono porozumienie narodowe. Cel bardzo trudny, jeśli nie odległy, bowiem nie łatwo będzie osiągnąć owo porozumienie, po przeszło 40 latach nieporozumienia między władzą i społeczeństwem. Pierwszym zadaniem musi być odbudowa zaufania między władzą a społeczeństwem, bowiem tego zaufania nie ma. Ilekroć w przeszłości społeczeństwo dawało władzy pewien kredyt zaufania, za każdym razem ten kredyt był nadużyty i zmarnowany. Dzisiaj czyny, a nie słowa muszą uwiarygodnić intencje władzy, zmiany i naprawy obecnej sytuacji.
Wolno sądzić, że przedstawiciele opozycji, którzy zasiedli do rozmów przy Okrągłym Stole, reprezentują bardzo znaczną część społeczeństwa, aktywnego i umiejącego myśleć w sposób krytyczny i niezależny. Natomiast jeśli opozycja stoi na gruncie poszanowania Konstytucji PRL i porządku prawnego oraz nie zamierza obalić ustroju, to nie znaczy bynajmniej, że owa opozycja nie domaga się bardzo gruntownej zmiany tego ustroju. [...]

* Jerzy Turowicz (1912–1999), dziennikarz i publicysta katolicki, wieloletni redaktor naczelny „Tygodnika Powszechnego", jeden z reprezentantów strony solidarnościowej przy Okrągłym Stole.

1. Wyjaśnij, które wydarzenia historyczne miał na myśli Jerzy Turowicz, gdy mówił o „nadużytym kredycie zaufania".

Porozumienia wprowadzały istotne zmiany ustrojowe. Przywracano urząd **prezydenta** oraz drugą izbę parlamentarną – **Senat**. Ustalono również reguły wyborów parlamentarnych: wybory do Senatu miały być w pełni demokratyczne, wybory do Sejmu jedynie częściowo (tzw. **wybory kontraktowe**). Strona rządowa zagwarantowała sobie dla PZPR i jej koalicjantów z ZSL oraz z SD 65 % miejsc poselskich, co dawało jej przewagę w parlamencie, nawet w czasie wspólnych obrad obu izb. Pozostałe 35 % mieli obsadzić demokratycznie wybrani kandydaci z różnych ugrupowań, w tym z Solidarności. Przyjęto, że wyboru prezydenta dokonają połączone obie izby parlamentu, czyli **Zgromadzenie Narodowe**. Taki zapis teoretycznie dawał partii komunistycznej pewność, że prezydentem zostanie Wojciech Jaruzelski.

Prezydenta wybierano na 6-letnią kadencję i wyposażono w szerokie kompetencje. Był najwyższym przedstawicielem państwa na arenie międzynarodowej i stosunkach wewnętrznych, był zwierzchnikiem sił zbrojnych, decydował o wprowadzeniu stanu wojennego i wyjątkowego, zarządzał wybory parlamentarne, miał prawo występować z wnioskiem do Sejmu o powołanie lub odwołanie premiera, a w wyjątkowych sytuacjach mógł zwoływać posiedzenia rządu.

Wynegocjowane postanowienia zatwierdził Sejm PRL, uchwalając dwa dni po zakończeniu obrad zmiany w *Konstytucji PRL*. Reaktywowano „Tygodnik Solidarność", którego redaktorem naczelnym ponownie został Tadeusz Mazowiecki. Komitetowi Obywatelskiemu przyznano prawo do wydawania dziennika. 8 maja 1989 r. wyszedł pierwszy numer „Gazety Wyborczej". Tytuł wskazywał, w jakim celu gazeta zaczęła się ukazywać. Jej redaktorem naczelnym został Adam Michnik, a głównym mottem było hasło znane ze strajków i manifestacji: *Nie ma wolności bez Solidarności*. Chociaż nadal działała cenzura i obowiązywały przydziały papieru, które ograniczały nakład gazety, opozycja zyskała legalny kanał komunikacji ze społeczeństwem.

WARTO WIEDZIEĆ

Rozmowy w Magdalence

Środowiska polityczne przeciwne porozumieniu z komunistami w 1989 r. uważają, że w Magdalence doszło do spisku części elit lewicowo-liberalnych, nazywanych „warszawskim salonem", z władzami komunistycznymi, w którego wyniku zdominowały one politycznie i ekonomicznie stronę solidarnościową w zamian za zagwarantowanie bezkarności zbrodniarzom komunistycznym, przyzwolenie na niszczenie archiwów i na przejęcie dużej części majątku publicznego. Zwolennicy kompromisu twierdzą z kolei, że rozmowy w Magdalence przełamały impas w czasie obrad Okrągłego Stołu i umożliwiły pokojowe, bezkrwawe przejęcie władzy z rąk komunistów, co zapoczątkowało upadek obozu państw podległych ZSRS.

Rozmowa Lecha Wałęsy z grupą doradców podczas spotkania w Magdalence 2 marca 1989 r.
Na zdjęciu od lewej: ks. Alojzy Orszulik, biskup gdański Tadeusz Gocłowski, prof. Witold Trzeciakowski, Lech Wałęsa, Władysław Frasyniuk, Zbigniew Bujak, Lech Kaczyński i Bronisław Geremek.

Wypowiedź radiowa prezydenta Lecha Kaczyńskiego z okazji 20. rocznicy rozpoczęcia obrad Okrągłego Stołu (6.02.2009) na temat ustaleń w Magdalence (fragmenty)

Tam doprowadzono do wolnych wyborów do Senatu. Nie mówię o samej legalizacji związku, bo to było oczywiste. Tam doprowadzono do tego, że udział Solidarności w tych wyborach kontraktowych […] do Sejmu był jednak znaczenie większy, niż początkowo władza usiłowała zakładać. […]

Natomiast później była pewna interpretacja Okrągłego Stołu jako takiej umowy między równouprawnionymi dwoma elitami – społeczeństwo się nie liczy, jedna elita zagwarantowała drugiej, że z czasem ona straci władzę, ale nic, włos jej z głowy nie spadnie, jeszcze do tego będzie miała przywileje ekonomiczne, w nowym ustroju będzie mogła zająć miejsce w tych górnych warstwach społecznych. Otóż nie było takiej umowy przy Okrągłym Stole i tego rodzaju interpretacja jest fatalna.

1. Wyjaśnij, jak Lech Kaczyński oceniał obrady w Magdalence i przy Okrągłym Stole.

Fragment przemówienia Lecha Wałęsy na zakończenie obrad Okrągłego Stołu

Dziewięć tygodni rozmów o najważniejszych sprawach naszej ojczyzny pozwoliło nam dojść do przekonania, że w sytuacji, w której się znajdujemy, nie ma mowy o handlu między różnymi stronami, ale tylko o wielkim ryzyku, które ponoszą wszyscy, którzy czują się odpowiedzialni za Polskę. Albo potrafimy jako naród budować – w sposób pokojowy – niepodległą, suwerenną, bezpieczną równoprawnymi sojuszami Polskę, albo utoniemy w chaosie, demagogii i w rezultacie w wojnie domowej, w której nie będzie zwycięzców.
Mówiąc o niepodległej Polsce, przywołałem tu fragment umowy politycznej, zawartej przy „okrągłym stole". Fakt, że możemy dziś wspólnie z ludźmi władzy pisać słowa, które dotąd czytało się w podziemnej prasie, budzi nadzieję. Towarzyszy jej jednak strach, że tylko do wzniosłych słów ograniczy się nasze porozumienie. Nasz niepokój nie może dziwić, do tego stołu przyszliśmy z więzień, spod pałek ZOMO, z żywą pamięcią tych, którzy przelali krew za „Solidarność". A przecież był to tylko fragment historii ostatnich 45 lat. Pełnych pięknych słów, za którymi kryło się wiarołomstwo, przemoc i bezsilność narodu. […]
Zdajemy sobie sprawę, że obrady „okrągłego stołu" nie spełniły wszystkich oczekiwań, nie mogły ich spełnić. Muszę jednak podkreślić, że po raz pierwszy rozmawialiśmy ze sobą, posługując się siłą argumentów, a nie argumentami siły. To dobrze wróży na przyszłość. Uważam, że obrady „okrągłego stołu" mogą stać się początkiem drogi do demokratycznej i wolnej Polski.

1. Wyjaśnij, jak oceniał znaczenie Okrągłego Stołu dla Polski Lech Wałęsa. Jakie towarzyszyły mu obawy i nadzieje?
2. Przedstaw, jaka – według Lecha Wałęsy – była alternatywa dla polityki porozumienia.

Manifestacja przeciwników porozumień Okrągłego Stołu. Część środowisk opozycyjnych była niechętna rozmowom z komunistami. W maju i czerwcu 1989 r. odbyło się wiele manifestacji pod hasłami: „Jaruzelski musi odejść" oraz „Sowieci do domu". Szczególnie gwałtowny przebieg miały demonstracje 1 maja we Wrocławiu i 16 maja w Krakowie, gdzie doszło do starć ulicznych z ZOMO.

Rezolucja Solidarności Walczącej i Polskiej Partii Niepodległościowej (nielegalne ugrupowanie powstałe w 1955 r.) przeciwko wyborom kontraktowym

Naród Polski ma prawo do decydowania o losach państwa. Dlatego uważamy, że:

1. Społeczeństwo polskie jest jedyną siłą władną wyłonić władze przedstawicielskie w drodze wolnych, demokratycznych i niczym nieskrępowanych wyborów.
2. Partie i organizacje polityczne, społeczne i obywatelskie winny zawrzeć sojusz, którego celem będzie doprowadzenie do wolnych wyborów.
3. Stanowczo odrzucamy koncepcje wyborów, w których wynik jest przedmiotem przetargów między komunistami a częścią niezależnych sił społecznych i politycznych.

Dlatego zbojkotujemy najbliższe wybory do Sejmu PRL i będziemy ten bojkot propagować.

Rada Naczelna Polskiej Partii Niepodległościowej, Komitet Wykonawczy Solidarności Walczącej.

Gdańsk–Wrocław, 25 lutego 1989 r.

1. Wyjaśnij, dlaczego Solidarność Walcząca i Polska Partia Niepodległościowa zdecydowały się na bojkot wyborów.

Przeciwnicy Okrągłego Stołu

Przystąpienie Wałęsy i Komitetu Obywatelskiego do rozmów z komunistami przy Okrągłym Stole społeczeństwo polskie w większości przywitało z nadzieją na zmiany, tym bardziej że rozpoczęcie obrad zbiegło się z wycofaniem Sowietów z Afganistanu. **Nie wszyscy członkowie opozycji popierali jednak porozumienie z komunistami.** Wielu z nich nie miało zaufania do przywódców partyjnych, wielu uważało, że w ówczesnej sytuacji nie należy rozmawiać z władzą, że trzeba ją odsunąć od kierowania państwem i rozliczyć z 45 lat rządów. W grupie przeciwników porozumień byli m.in. niektórzy dawni liderzy strajku w Stoczni Gdańskiej – **Bogdan Borusewicz**, **Andrzej Gwiazda**, **Anna Walentynowicz**; opozycjoniści z lat 70. – **Antoni Macierewicz**, **Jan Olszewski** (choć potem wziął udział w obradach), **Bronisław Komorowski** (przyszły prezydent Polski), lider Konfederacji Polski Niepodległej **Leszek Moczulski** czy przywódca Solidarności Walczącej **Kornel Morawiecki**. Porozumienia Okrągłego Stołu nie uznały również **władze polskie na uchodźstwie** w Londynie.

NIEZNANI SPRAWCY

Kiedy władza prowadziła rozmowy z przedstawicielami opozycji, doszło do tajemniczych zabójstw trzech księży, którzy od dawna byli uważani przez Służbę Bezpieczeństwa za wrogów ustroju komunistycznego. 21 stycznia 1989 r. został zamordowany ks. **Stanisław Niedzielak** (1914–1989), jeden z założycieli Rodzin Katyńskich i inicjator powstania Sanktuarium „Poległym i Pomordowanym na Wschodzie". Kilka dni później odnaleziono zwłoki ks. **Stanisława Suchowolca** (1958–1989), kapelana białostockiej Solidarności, a 11 lipca ciało ks. **Sylwestra Zycha** (1950–1989), oskarżonego w 1982 r. o „próbę obalenia siłą ustroju PRL i przynależność do organizacji zbrojnej". Wszystkie trzy zabójstwa były upozorowane na wypadki, sprawców nie wykryto, a sprawy szybko umorzono. Opinia publiczna nie miała jednak wątpliwości, że za śmiercią księży stoi Służba Bezpieczeństwa, a termin „nieznani sprawcy" miał tylko przyspieszyć zamknięcie śledztwa.

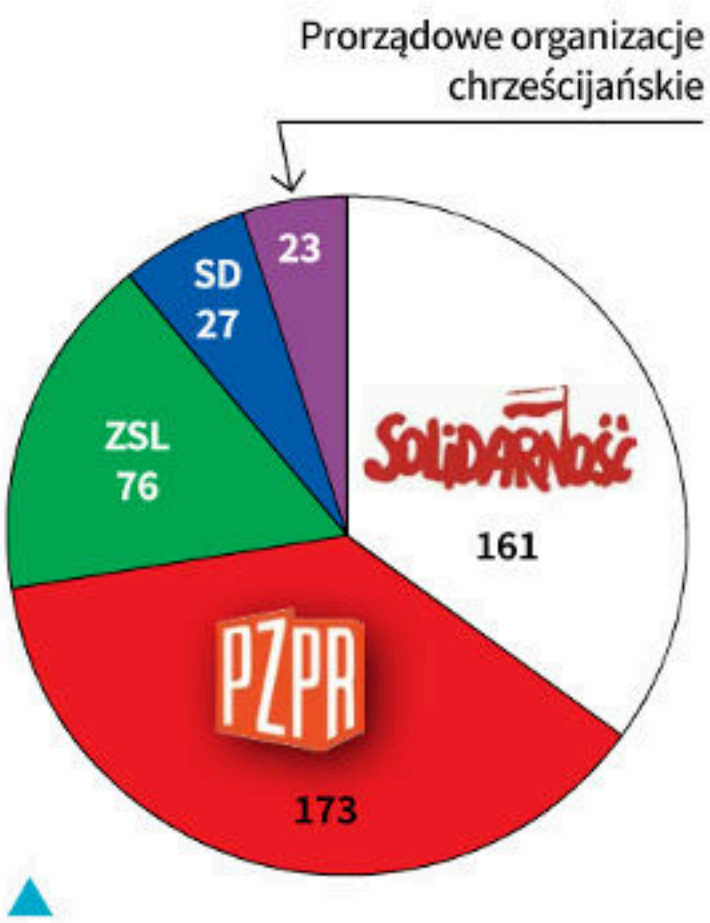
Plakat wyborczy Solidarności z 1989 r. autorstwa Tomasza Sarneckiego. Plakat nawiązywał do znanego amerykańskiego westernu ***W samo południe***. W decydującym momencie filmu samotny szeryf, którego grał Gary Cooper (czytaj: kuper), staje do walki z bandytami terroryzującymi miasto.

? Powiedz, jak rozumiesz przesłanie plakatu. Kogo symbolizuje postać szeryfa na plakacie?

Wybory 4 czerwca 1989 r.

Wybory parlamentarne miały się odbyć w czerwcu. Poprzedziła je gorąca kampania wyborcza. W PZPR oczekiwano, że partia i jej sojusznicy obsadzą nie tylko 65 % zagwarantowanych mandatów poselskich, ale zdobędą też sporo miejsc z puli 35 % wolnych mandatów. Zakładano, że społeczeństwo doceni partię za jej skłonność do kompromisu, i liczono na przewagę wynikającą z panowania nad mediami i posiadania rozbudowanych struktur organizacyjnych. **Wolne wybory do Senatu miały natomiast być sprawdzianem, jaka część społeczeństwa naprawdę popiera PZPR.** W taki sposób partia chciała przerzucić na Solidarność odpowiedzialność za niepopularne decyzje gospodarcze, ale nie miała zamiaru zrzec się władzy.

Niespodziewanie dla obu stron **4 czerwca 1989 r.** kandydaci PZPR i jej ugrupowań satelickich ponieśli druzgocącą klęskę. Rządowi kandydaci otrzymali zbyt mało głosów (głosowano imiennie na określone osoby), aby objąć mandaty przyznane im podczas Okrągłego Stołu. Tymczasem **kandydaci Solidarności zdobyli 35 % „wolnych" mandatów, co zapewniło im 161 miejsc w 460-osobowym sejmie**. W senacie opozycja zdobyła 99 miejsc na 100. Aby uzupełnić skład sejmu, potrzebna była druga tura głosowania (18 czerwca), w której oddawano głosy na przedstawicieli listy rządowej. Posłowie i senatorowie Solidarności stworzyli w parlamencie **Obywatelski Klub Parlamentarny** (**OKP**).

Podział mandatów w sejmie w czerwcu 1989 r.

WARTO WIEDZIEĆ

Zasady wyborów – dwie tury i lista krajowa

Wybory miały odbywać się **w dwóch turach**. Mandat mógł zdobyć ten kandydat, który otrzymał ponad 50 % ważnie oddanych głosów. Jeśli to się nikomu nie udało, do drugiej tury przechodziły dwie osoby z najwyższym poparciem. Wygrywał ten, który zdobył większość.

Szczególne znaczenie dla władzy komunistycznej miała tzw. **lista krajowa**, obejmująca 35 mandatów zagwarantowanych dla 35 najwyższych przywódców partyjnych. Ku zaskoczeniu władz w pierwszej turze wymaganą liczbę głosów zdobyło jedynie dwóch kandydatów. Była to dotkliwa porażka wizerunkowa władzy. Zdecydowano się wówczas na **zmianę ordynacji wyborczej** i na mocy dekretu Rady Państwa rozdzielono mandaty z listy krajowej między okręgi wyborcze. Kandydaci, którzy przegrali w pierwszej turze, nie zdecydowali się jednak ponownie wystartować i musiano wybrać inne osoby związane z władzą.

Mieczysław F. Rakowski o reakcji władzy na pierwsze wyniki wyborów

Nadszedł dzień 4 czerwca. Po południu zaczęły napływać pierwsze niepokojące wieści z placówek dyplomatycznych. Wynikało z nich, że niemal wszędzie nasi kandydaci uzyskali mniej głosów aniżeli opozycja. Skoro tak głosowano na placówkach, gdzie większość pracowników stanowili członkowie partii, to czego należało oczekiwać w kraju? Późnym wieczorem w sztabie wyborczym zaczęły się już zarysowywać wyraźne kontury porażki. Rano 5 czerwca było już wiadomo, że ponieśliśmy porażkę. Nikt z naszych kandydatów na senatorów nie przeszedł. W południe Jaruzelski zwołał rozszerzone posiedzenie Sekretariatu KC. Ocenił wyniki wyborów jako bardzo złe. […] Zdaniem Kiszczaka przeciwnik walczył bardzo ostro od pierwszego do ostatniego gwizdka, sięgając po najbardziej wyrafinowane środki, czego nie można było powiedzieć o naszej stronie. Wyniki wyborów do Senatu uznał za „kompletną naszą klęskę". Wyraził wątpliwość, czy przewidziane w kontrakcie 65 proc. mandatów można potraktować poważnie, ponieważ co najmniej kilku pezetpeerowskich posłów to ludzie „Solidarności".

1. Przedstaw reakcję władz na pierwsze wyniki wyborów z 4 czerwca 1989 r.
2. Powiedz, jak rządzący starali się wytłumaczyć swoją porażkę.

Wybór gen. Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta PRL

Jednym z pierwszych zadań nowego parlamentu był wybór prezydenta. Zgodnie z nieformalnymi ustaleniami podjętymi podczas obrad Okrągłego Stołu miał nim zostać gen. Wojciech Jaruzelski. W kontekście sukcesu Solidarności wybór autora stanu wojennego na głowę państwa budził coraz większe wątpliwości. Przeciwko tej kandydaturze protestowano również na ulicach. Ostatecznie **19 lipca 1989 r. generał został wybrany na urząd prezydenta**, uzyskując wymaganą większość zaledwie jednym głosem. Było to możliwe tylko dzięki temu, że 17 parlamentarzystów OKP nie wzięło udziału w głosowaniu lub oddało głosy nieważne, a jeden z senatorów OKP oddał głos „za". Obejmując urząd, gen. Jaruzelski zrezygnował z funkcji I sekretarza PZPR. Zastąpił go Mieczysław F. Rakowski.

Utworzenie rządu Tadeusza Mazowieckiego

Bezpośrednio po wyborach opozycja skupiona w OKP i zalegalizowanym NSZZ „Solidarność" nie chciała brać udziału w rządach. Obawiano się, że obóz Solidarności zostanie obarczony odpowiedzialnością za tragiczną sytuację gospodarczą. Prezydent Jaruzelski desygnował na stanowisko premiera Czesława Kiszczaka, któremu jednak nie udało się sformować rządu. Wejściu do rządu, na którego czele miał stanąć szef Służby Bezpieczeństwa, sprzeciwili się niespodziewanie liderzy ZSL i Stronnictwa Demokratycznego. 19 sierpnia Kiszczak zrezygnował z prób utworzenia rządu.

Desygnować (łac. *designare*) – powierzyć komuś jakieś stanowisko, funkcję, nominować, wyznaczyć na stanowisko.

W tej sytuacji opozycja zmieniła zdanie i postanowiła powołać nowy rząd wspólnie z ugrupowaniami do niedawna satelickimi wobec PZPR. W wyniku porozumienia z ZSL i SD 24 sierpnia premierem został **Tadeusz Mazowiecki**. 12 września uzyskał on poparcie nowej

Tadeusz Mazowiecki po otrzymaniu wotum zaufania dla swojego rządu 12 września 1989 r. podnosi dłoń z palcami ułożonymi w literę V.

? Wyjaśnij znaczenie znaku wykonanego przez Tadeusza Mazowieckiego.

? Poszukaj informacji o tym, którzy politycy i w jakich okolicznościach wykonywali w przeszłości podobne gesty.

koalicji oraz części posłów PZPR. Był to pierwszy po 1945 r. niekomunistyczny premier w Polsce, ale w jego gabinecie tzw. resorty siłowe – czyli Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Obrony Narodowej – zostały obsadzone przez ludzi związanych z PZPR (MSW – gen. Czesław Kiszczak, MON – gen. Florian Siwicki [1925–2013]).

Fragment exposé premiera Tadeusza Mazowieckiego wygłoszonego w Sejmie 24 sierpnia 1989 r.

Rząd, który utworzę, nie ponosi odpowiedzialności za hipotekę, którą dziedziczy. Ma ona jednak wpływ na okoliczności, w których przychodzi nam działać. Przeszłość odkreślamy grubą linią. Odpowiadać będziemy jedynie za to, co uczyniliśmy, by wydobyć Polskę z obecnego stanu załamania.

1. Powiedz, jak rozumiesz wypowiedź T. Mazowieckiego o dziedziczonej hipotece i grubej linii.
2. Wyjaśnij, dlaczego wypowiedź o grubej linii (powszechnie została zapamiętana jako „gruba kreska") była interpretowana jako wyraz niechęci do rozliczeń z komunistycznymi rządami.

Pierwszą wizytę nowy premier złożył w Watykanie. Celem drugiej podróży, w listopadzie 1989 r., była Moskwa. Był to czas Jesieni Narodów (patrz: s. 177) i upadku systemu komunistycznego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Nie wiedziano, jaką postawę przyjmą Sowieci i czy nie będą chcieli interweniować w obronie własnych interesów. **Mazowiecki spotkał się z Gorbaczowem i uzyskał zapewnienie, że ZSRS nie będzie ingerował w sprawy polskie.**

Narodziny III Rzeczypospolitej

Historyczny rok 1989 nowy polski parlament zakończył, dokonując symbolicznych, ale ważnych zmian w **Konstytucji PRL**. 29 grudnia przywrócono dawną nazwę państwa – **Rzeczpospolita Polska** oraz dawne godło – orła w złotej koronie. Zlikwidowano zapisy z 1976 r. o przewodniej roli partii komunistycznej i sojuszu z ZSRS.

W tym samym miesiącu na wolność wyszedł ostatni z więźniów politycznych (**Józef Szaniawski** [1944–2012], historyk i dziennikarz), a Polacy odzyskali swoje podstawowe prawa – wolność słowa, zrzeszania się i przekonań.

PODSUMOWANIE

• W 1987 r. władze PRL przeprowadziły referendum dotyczące przemian gospodarczych. Referendum okazało się porażką, gdyż – na apel opozycji – zbyt mało osób poparło przedstawione projekty rozwiązań. • Kolejne podwyżki cen na początku 1988 r. i trudna sytuacja gospodarcza doprowadziły do wybuchu fali strajków. Od rządzących domagano się poprawy warunków życia i ponownej legalizacji NSZZ „Solidarność". • Nie mogąc opanować sytuacji w kraju, w sierpniu 1988 r. władze PRL zdecydowały się na rozpoczęcie rozmów z Lechem Wałęsą jako liderem opozycji. • Mediatorem w spotkaniach władzy z opozycją był Kościół katolicki. • W lutym 1989 r. przedstawiciele większości ugrupowań opozycyjnych oraz przedstawiciele rządu spotkali się na rozmowach dotyczących reformy państwa. • W wyniku ustaleń przy Okrągłym Stole zalegalizowano NSZZ „Solidarność" oraz przywrócono instytucje Prezydenta i Senatu wraz z odpowiednimi zapisami w konstytucji. • W czerwcu 1989 r. w wyniku częściowo wolnych wyborów do Sejmu (tzw. wybory kontraktowe) opozycja zdobyła 35 % miejsc w sejmie i 99 % miejsc w wyniku wolnych wyborów do Senatu. • W lipcu 1989 r. Zgromadzenie Narodowe wybrało na urząd prezydenta PRL gen. Wojciecha Jaruzelskiego, a w sierpniu szefem rządu został przedstawiciel opozycji Tadeusz Mazowiecki. • W grudniu 1989 r. znowelizowano konstytucję, przywracając państwu polskiemu nazwę Rzeczpospolita Polska i orła w koronie jako godło państwowe.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Omów wydarzenia, które doprowadziły do rozpoczęcia rozmów między władzą komunistyczną a opozycją w 1988 i 1989 r.

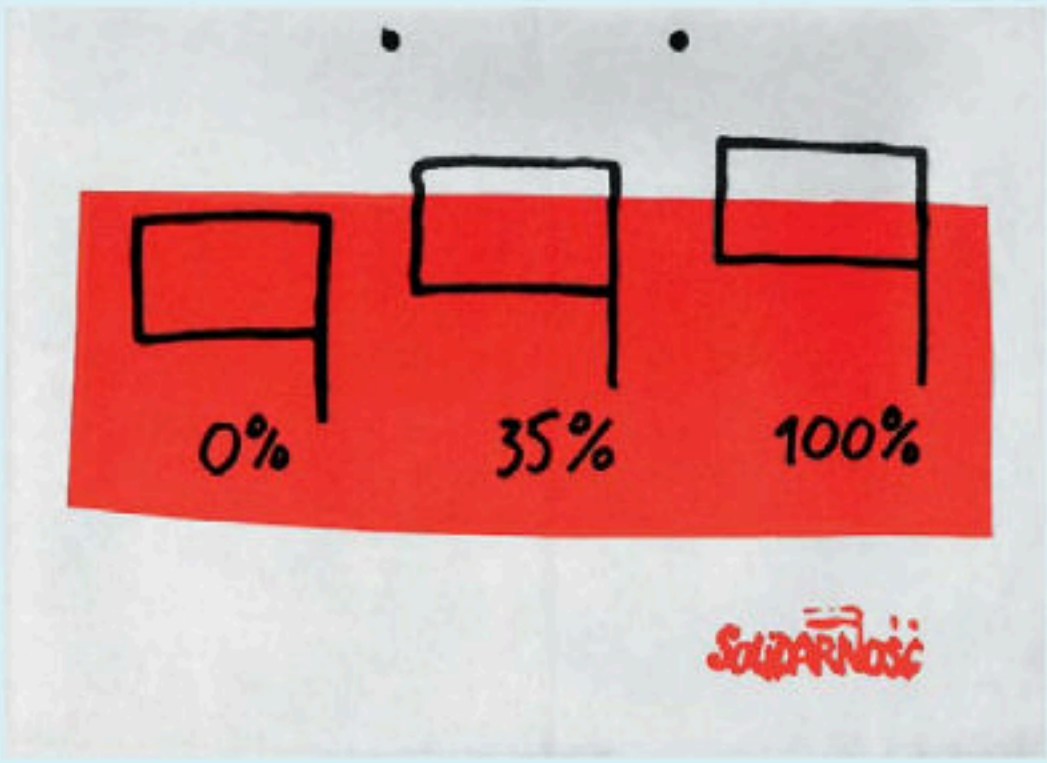
2. Scharakteryzuj najważniejsze ustalenia przyjęte podczas obrad Okrągłego Stołu.

3. Wyjaśnij, dlaczego część działaczy opozycyjnych nie chciała przystąpić do rozmów Okrągłego Stołu.

4. Przedstaw okoliczności powołania rządu Tadeusza Mazowieckiego. Wymień główne problemy, z którymi ten rząd musiał się zmierzyć.

5. Wyjaśnij przesłanie zamieszczonego obok plakatu wyborczego Solidarności z wyborów czerwcowych 1989 r.

6. Powiedz, jakie znaczenie miały zmiany wprowadzone w *Konstytucji* w grudniu 1989 r.

ZADANIA

7. Komuniści chcieli czy musieli porozumieć się z opozycją? Przedstaw swoją opinię na ten temat.

*8. Przeczytaj utwór z sierpnia 1988 r. barda Solidarności Jacka Kaczmarskiego *Powrót sentymentalnej Panny S.* i wykonaj polecenia.

Gdy powróciła znów na scenę, z początku nie chciał nikt w to wierzyć,
Widownia była przecież pusta, nie licząc stróży i żołnierzy,
Ale rozniosło się po mieście, że znowu jest, że zagra ponoć,
Więc się zaczęli schodzić gapie, choć bilet mógł kosztować słono.
Przyszliśmy my – jej wielbiciele, już przerzedzeni, postarzali
I po raz pierwszy znów po latach niektórzy z nas się spotykali;
A ona była trochę inna, choć przecież kostium był ten sam
I takim wzrokiem – jak my jej – zaczęła się przyglądać nam.

Dopiero kiedy się ruszyli ci z biletami darmowymi,
Żeby znów ściągnąć ją ze sceny i żeby poszła razem z nimi –
Poderwaliśmy się w obronie, choć nie mówiła ani słowa
I zażądaliśmy spektaklu, i grać zaczęła go od nowa.
Nie było w nim już tej radości i zaszły w nim widoczne zmiany –
Pojęliśmy, że nowy dramat dopiero będzie napisany,
Ale i tak się stało jasne, jak jej nam bardzo było brak,
Gdy ją zagłuszać jęli wrzaskiem ci, którym było to nie w smak.

Niespodziewanie nam pomogli jej nowi wielbiciele młodzi
Wielbiący ją jak starą gwiazdę, co zamiast spadać – nagle wschodzi.
I na ramionach ją ponieśli z tą siłą, której nam nie stało,
A ona miała twarz poważną, w której coś jakby odmłodniało.
Wróciły pieśni – lecz bez złudzeń i tylko trochę chyba żal nam,
Że panna S., choć znowu z nami, już nie jest tak sentymentalna.
A może lepiej to i dla niej, i dla tych, których z sobą ma –
Sentymentalnie stwierdza z dala
Pokorny sługa jej – J.K.

? Wymień wydarzenia, do których poeta odwołuje się w utworze.

? Wyjaśnij, kim jest „sentymentalna Panna S.". W jaki sposób została ukazana?

? Uzasadnij, dlaczego utwór literacki może być cenny dla historyka jako materiał źródłowy.

16 Jesień Narodów w Europie Środkowo-Wschodniej i rozpad ZSRS

KALENDARIUM

1977	powstanie ruchu społecznego Karta 77 w Czechosłowacji
1989	**6 II** • początek obrad Okrągłego Stołu w Polsce **13 VI–18 IX** • obrady Trójkątnego Stołu na Węgrzech **17 XI–29 XII** • aksamitna rewolucja w Czechosłowacji **16–27 XII** • rewolucja rumuńska
1990	**16 I–15 V** • obrady Okrągłego Stołu w Bułgarii **11 III** • ogłoszenie niepodległości przez Litwę **3 X** • zjednoczenie Niemiec
1991	**25 VI • początek rozpadu Jugosławii i wojen w jej byłych republikach** **19–22 VIII** • pucz Giennadija Janajewa w ZSRS **8 XII** • utworzenie Wspólnoty Niepodległych Państw **26 XII** • rozwiązanie Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich
1993	**1 I** • rozpad Czechosłowacji

POJĘCIA: rewolucja ducha ■ aksamitna rewolucja ■ Jesień Narodów (Ludów) ■ łańcuch bałtycki ■ Okrągły Stół ■ Trójkątny Stół ■ pucz ■ reunifikacja ■ Wspólnota Niepodległych Państw ■ czystki etniczne ■ państwo federalne

Ku rewolucji demokratycznej w państwach Europy Środkowo-Wschodniej

Od połowy lat 70. XX w. w państwach socjalistycznych zaczęły się pojawiać ruchy społeczne, wzywające władze komunistyczne do demokratyzacji życia i przestrzegania praw człowieka. Aktywność tych ugrupowań z jednej strony była inspirowana działaniami KOR w Polsce (patrz: s. 91), z drugiej – zakończeniem helsińskiej Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie i podpisaniem jej *Aktu końcowego* (patrz: s. 32). Opierając się na przyjętych w nim regulacjach, dysydenci zakładali w swoich krajach tzw. komitety helsińskie, które wzywały do przestrzegania zapisów *Aktu końcowego*, rejestrowały przypadki naruszania praw człowieka przez władze i przekazywały informacje o takich przypadkach opinii publicznej na Zachodzie.

Dysydenci – osoby przeciwstawiające się panującej władzy i z tego powodu represjonowane.

W Czechosłowacji takie działania podjęła **Karta 77**, nieformalna grupa opozycjonistów, na której czele stanął pisarz **Václav Havel** (1936–2011). W styczniu 1977 r. grupa wystosowała w formie listu otwartego obywatelski manifest sprzeciwu wobec łamiącym prawa człowieka praktykom władzy. Pod apelem, który ukazał się również w prasie zachodniej, podpisały się 242 osoby. W odpowiedzi czechosłowacka tajna policja polityczna aresztowała liderów i rozpoczęła nagonkę na pozostałych sygnatariuszy. Mimo to Karta 77 kontynuowała działalność, przygotowując kolejne apele i manifesty. Jednym z głośniejszych był tzw. Apel Praski z 1985 r., w którym wzywano do wycofania obcych wojsk z Europy, zjednoczenia Niemiec i utworzenia wspólnej Europy niepodległych narodów. Walczono też o amnestię dla więźniów politycznych.

Spotkanie działaczy KOR i Karty 77 na Śnieżce w Karkonoszach w lipcu 1978 r. Od lewej siedzą: Marta Kubišová, Václav Havel, Adam Michnik, Jacek Kuroń, Antoni Macierewicz, Jan Lityński. Była to jedna z pierwszych prób połączenia wysiłków grup dysydenckich walczących z komunistycznym totalitaryzmem.

Fragment zapisów Deklaracji Karty 77 ze stycznia 1977 r.

Karta 77 jest wolną, nieformalną i otwartą społecznością ludzi różnych przekonań, różnych wyznań i różnych zawodów, połączonych wolą indywidualnej i wspólnej pracy na rzecz poszanowania praw obywatelskich i praw człowieka w naszym kraju i na świecie. […]

Karta 77 wyrasta z solidarności i przyjaźni ludzi, których łączy troska o losy ideałów, z którymi łączyli i łączą swoje życie i pracę.

Karta 77 nie jest organizacją, nie posiada statutu, stałych organów i członkostwa organizacyjnego. Każdy, kto zgadza się z jej ideami, uczestniczy w jej pracach i ją wspiera, należy do niej.

Karta 77 nie jest bazą do prowadzenia opozycyjnej działalności politycznej. Chce służyć interesowi ogólnemu jak wiele podobnych inicjatyw obywatelskich w różnych krajach na Zachodzie i Wschodzie. Nie chce więc wyznaczać własnego programu reform czy zmian politycznych i społecznych, lecz prowadzić konstruktywny dialog z władzami politycznymi i państwowymi na obszarze swojego działania, w szczególności zwracając uwagę na różne konkretne przypadki naruszeń praw człowieka i obywatela, przygotowując dokumentację tych naruszeń, proponując rozwiązania, wysuwając różne ogólniejsze propozycje zmierzające do pogłębienia tych praw i ich gwarancji, pełniąc rolę mediatora w ewentualnych sytuacjach konfliktowych […].

1. Na podstawie tekstu wyjaśnij, czym była Karta 77 i w jaki sposób została zorganizowana.
2. Powiedz, jakie cele stawiali sobie sygnatariusze Karty 77.

BIOGRAM

Václav Havel (1936–2011), czeski pisarz i działacz antykomunistyczny. Brał aktywny udział w Praskiej Wiośnie w 1968 r. Stał się jednym z najważniejszych dysydentów krytykujących władze czechosłowackie. Za działalność polityczną był kilka lat więziony. Współtworzył organizację Karta 77, występującą w obronie praw człowieka w Czechosłowacji. W 1989 r., jako przywódca tzw. Forum Obywatelskiego, stanął na czele **aksamitnej rewolucji**, a w grudniu 1989 r. został wybrany na urząd prezydenta Czechosłowacji. Po rozpadzie tego państwa w 1991 r. był pierwszym w historii prezydentem Republiki Czeskiej. Funkcję tę przestał pełnić w 2003 r. i wrócił do działalności pisarskiej.

REWOLUCJA DUCHA

Znaczącą rolę w procesie erozji i obalenia totalitarnego systemu komunistycznego w Europie w latach 80. XX w. odegrał **Jan Paweł II**, jego działalność i nauczanie. Wielokrotnie piętnował on działania tych rządów, które nie liczyły się z prawami i swobodami obywateli, bronił w swych wypowiedziach osób pokrzywdzonych, wzywał do przywrócenia zasad moralnych wskazanych przez Biblię i nauczanie Kościoła. Papież zdawał sobie także sprawę, że każda rewolucja jest bardzo radykalnym i agresywnym procesem przemian, który może pociągnąć wiele ofiar. Dlatego zachęcał do **„rewolucji ducha”**. Miała ona stanowić odnowę duchową Europejczyków, tak aby dążyli do pokojowej emancypacji politycznej. Odrzucał towarzyszące zazwyczaj rewolucji (np. francuskiej czy bolszewickiej) gwałty, terror i przemoc. Przemiany następujące w Europie Środkowo-Wschodniej miały pogrzebać stary komunistyczny porządek, także zgodnie z dewizą ks. Jerzego Popiełuszki: „zło dobrem zwyciężaj”.

Msza św. w Stoczni Gdańskiej podczas strajku w sierpniu 1980 r. Protestujący robotnicy zawsze podkreślali, jak wielki wpływ na ich działania miało nauczanie Jana Pawła II i wsparcie Kościoła. Solidarność stała się ruchem, który odrzucał przemoc. Dzięki przyjętym zasadom, mimo represji ze strony władz i pojawiających się niekiedy w szeregach związku wezwań do stosowania radykalnych środków, doprowadziła do bezkrwawego obalenia systemu komunistycznego oraz transformacji w Polsce. Ich konsekwencją stały się przemiany w Europie w 1989 r., które w większości krajów również przybrały bezkrwawy charakter.

Nadchodzi Jesień Narodów

W 2. połowie lat 80. XX w. w komunistycznych państwach Europy Środkowej i Wschodniej pogłębiał się kryzys gospodarczy. Rosła inflacja, w sklepach brakowało podstawowych towarów. Rządzący komuniści stanęli przed wyborem: albo dążyć do utrzymania władzy dzięki rozbudowanemu aparatowi represji, albo rozpocząć dialog z opozycją i wypracować kompromisowe rozwiązania polityczne, społeczne i gospodarcze. Część działaczy była zdecydowana bronić systemu siłą. Impuls do reform przyszedł jednak z ZSRS. Nowy sekretarz generalny KPZS Michaił Gorbaczow rozpoczął program zmian (patrz: s. 145), namawiał do tego przywódców innych państw komunistycznych i zapowiedział, że ZSRS nie zamierza interweniować zbrojnie w obronie socjalizmu. Wielkie znaczenie dla rozwoju sytuacji miały także wydarzenia w Polsce, w której na przełomie 1988 i 1989 r. doszło do spotkania władz komunistycznych z opozycją solidarnościową, a w lutym 1989 r. rozpoczęły się obrady Okrągłego Stołu. **To, że w Polsce dokonywały się bezkrwawe przemiany, a opozycja weszła do parlamentu, było inspiracją dla wielu ruchów demokratycznych w tej części Europy.**

Fala wystąpień przeciw systemowi komunistycznemu ruszyła jesienią **1989 r.** Proces ten jest nazywany **Jesienią Narodów** lub **Jesienią Ludów**. Nazwa ta nawiązywała do wydarzeń Wiosny Ludów z lat 1848–1849, kiedy to większość narodów Europy wystąpiła przeciw narzuconemu im porządkowi kongresu wiedeńskiego i przeciw swoim monarchom z żądaniem nadania praw politycznych, poszanowania swobód i dopuszczenia do współudziału w sprawowaniu władzy.

Węgry

Na Węgrzech do pierwszych wystąpień doszło już w 1988 r. Coraz silniejsze ugrupowania opozycyjne, m.in. **Fidesz** – Związek Młodych Demokratów, zaczęły organizować wówczas liczne manifestacje. W maju 1988 r., w wyniku wewnątrzpartyjnych sporów, lider Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej **János Kádár** ustąpił ze stanowiska. Nowi przywódcy partii komunistycznej zdecydowali się podjąć rozmowy z opozycją i przystąpić do prac nad transformacją

Obrady węgierskiego Trójkątnego Stołu w czerwcu 1989 r. Po lewej zajęli miejsca przedstawiciele opozycji, po prawej liderzy Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej. Tyłem do obiektywu siedzą przedstawiciele tzw. strony społecznej (m.in. podporządkowanych komunistom związków zawodowych). Obrady prowadzi przewodniczący węgierskiego parlamentu (w środku).

? Wyjaśnij, na czym polegała idea Trójkątnego Stołu na Węgrzech.

Jednym z symboli przemian demokratycznych na Węgrzech był uroczysty pogrzeb i rehabilitacja Imre Nagya (czytaj: nodzia) węgierskiego przywódcy z 1956 r. skazanego w 1958 r. na śmierć i pochowanego anonimowo. W uroczystości, która odbyła się 16 czerwca 1989 r., wzięło udział 250 tys. ludzi.

? Wyjaśnij, jakie znaczenie dla Węgrów miało uczczenie bohaterów powstania z 1956 r.

ustroju. **W czerwcu 1989 r. rozpoczęły się obrady węgierskiego Trójkątnego Stołu**, którego celem było przygotowanie wolnych wyborów parlamentarnych na Węgrzech. Procedura obrad była podobna do wydarzeń Okrągłego Stołu w Polsce (patrz: s. 157). W wyniku podjętych ustaleń Węgry miały się stać republiką opartą na monteskiuszowskim trójpodziale władzy. Przywrócono urząd prezydenta, system wielopartyjny i zapowiedziano zmiany w konstytucji.

23 października 1989 r. została proklamowana Republika Węgierska. Do wolnych wyborów parlamentarnych doszło jednak dopiero w marcu 1990 r., a w sierpniu tegoż roku w wyborach powszechnych Węgrzy wybrali głowę państwa.

Czechosłowacja

Pod wpływem wydarzeń w Polsce i na Węgrzech także w Czechosłowacji uaktywniła się antykomunistyczna opozycja. Jej przywódcy, dążąc do udziału we władzach, dokonania zmian w konstytucji i demokratyzacji życia politycznego państwa, organizowali manifestacje rocznicowe, m.in. w sierpniu w rocznicę stłumienia Praskiej Wiosny oraz w październiku – w dniu narodowego święta przedwojennej Czechosłowacji. Największa demonstracja odbyła się 17 listopada w Pradze z okazji 50. rocznicy zamknięcia wyższych uczelni przez nazistów. Udział w niej wzięło 50 tys. osób. Wydarzenie przekształciło się w antykomunistyczny wiec, który milicja rozpędziła, raniąc kilkaset osób i setki aresztując. W obronie represjonowanych studenci rozpoczęli protesty na uczelniach, a opozycja wezwała do strajku generalnego. Do manifestacji dochodziło w kolejnych miastach. Władze początkowo zastanawiały się nad użyciem wojska, ale wobec wielkiej skali protestów zdecydowały się na rozpoczęcie dialogu z opozycją zjednoczoną w tzw. **Forum Obywatelskim**. Liderem opozycji został Václav Havel, zwolniony kilka tygodni wcześniej z więzienia, u jego boku pojawił się **Alexander Dubček** (1921–1992; czytaj: dubczek) – bohater Praskiej Wiosny.

Czechosłowaccy studenci palą świece przed kordonem milicyjnym, 17 listopada 1989 r.

Václav Havel przemawia do tłumu zgromadzonego na placu Wacława w Pradze w listopadzie 1989 r.

W grudniu 1989 r. w Czechosłowacji powstał rząd koalicyjny. W jego skład weszli także przedstawiciele opozycji. Nowym przewodniczącym parlamentu został Alexander Dubček, a **Zgromadzenie Federalne jeszcze w tym samym miesiącu wybrało Václava Havla na urząd prezydenta Czechosłowacji** (na miejsce wieloletniego komunistycznego przywódcy tego kraju **Gustáva Husáka**).

Wydarzenia, które doprowadziły do oddania władzy w Czechosłowacji przez komunistów, nazywa się **aksamitną rewolucją.** Jej ukoronowaniem były w pełni wolne i demokratyczne wybory w czerwcu 1990 r.

WARTO WIEDZIEĆ

Podział Czechosłowacji

Aksamitna rewolucja nie zakończyła przemian w Czechosłowacji. W kraju odżyły spory między Słowakami a Czechami. Słowacy czuli się politycznie i gospodarczo dyskryminowani przez Czechów i władze w Pradze, nieufnie podchodzili też do tempa reform społeczno-gospodarczych. Oba narody dzieliły też kwestie wyznaniowe – Słowacy to w większości katolicy, Czesi uważani są za jedno z najbardziej laickich społeczeństw. W tej sytuacji, przy radykalizacji nastrojów w obu częściach państwa, przedstawiciele elit obu narodów zdecydowali o podziale Czechosłowacji. Dokonał się on w sposób pokojowy, dlatego ten proces nazwano **aksamitnym rozwodem**. 31 grudnia 1992 r. Czechosłowacja przestała istnieć, a 1 stycznia 1993 r. powstały dwa nowe państwa: **Czechy** i **Słowacja**.

Bułgaria

W 1989 r. do przemian politycznych i obalenia komunizmu doszło także w Bułgarii. Proces ten nie został zapoczątkowany przez opozycję demokratyczną, ale przez grupę młodych komunistycznych reformatorów z Petyrem Mładenowem (1936–2000) na czele. W swoich działaniach wzorowali się na hasłach *pierestrojki* Michaiła Gorbaczowa. Odsunęli od władzy rządzącego Bułgarią od 1954 r. **Todora Żiwkowa** i osadzili go w areszcie domowym. Następnie Mładenow rozpoczął reformy gospodarcze i demokratyzację kraju.

Zmiany nie zadowoliły jednak opozycji i społeczeństwa, które pod wpływem wydarzeń w innych państwach bloku wschodniego zaktywizowały działania. W kraju odbywały się liczne manifestacje. W efekcie w styczniu 1990 r. w Bułgarii doszło do obrad **Okrągłego Stołu**, do którego zasiedli komuniści Mładenowa i przedstawiciele opozycyjnego Związku Sił Demokratycznych. Udziału w rozmowach odmówiła radykalna opozycyjna prawica.

Podczas negocjacji ustalono termin wolnych wyborów, a także kwestie ustroju państwowego (m.in. odejście od socjalistycznego charakteru państwa, oddzielenie struktur partyjnych od państwowych). Rozwiązano również kwestię mniejszości tureckiej poprzez nadanie jej autonomii kulturalnej. **W czerwcu 1990 r. odbyły się wolne wybory**, ale w Bułgarii jeszcze przez kilka lat decydujący głos należał do ugrupowań wywodzących się z partii komunistycznej.

Rumunia

W większości krajów socjalistycznych wydarzenia Jesieni Ludów miały charakter pokojowy i nie doprowadziły do ofiar śmiertelnych. Inaczej sytuacja wyglądała w Rumunii, gdzie rządy sprawował dyktator **Nicolae Ceaușescu**.

Gdy w 1989 r. komuniści w innych krajach prowadzili rozmowy z opozycją, Ceaușescu opowiadał się za siłowym zdławieniem rewolucji i domagał się od Gorbaczowa m.in. interwencji zbrojnej w Polsce. Pomysł ten został odrzucony, a dyktator sam musiał stawić czoło wystąpieniom we własnym kraju. **W grudniu 1989 r. w Rumunii wybuchły rozruchy** w zamieszkanym przez mniejszość węgierską mieście Timișoara (czytaj: timiszoara). Ceaușescu nakazał krwawo stłumić wystąpienia, po czym zorganizował w Bukareszcie wiec poparcia dla swojej polityki. Zebrany tłum niespodziewanie zaczął wznosić okrzyki przeciw dyktatorowi i zaatakował siedzibę partii, z której balkonu przemawiał Ceaușescu. Przerażony przywódca został wraz z żoną w ostatniej chwili ewakuowany śmigłowcem ze stolicy. W mieście **rozpoczęły się bratobójcze walki pomiędzy funkcjonariuszami Securitate a demonstrantami** i popierającym ich wojskiem. Na czele buntu stanęli działacze partyjni i wojskowi, którzy powołali **Front Wyzwolenia Narodowego**.

WARTO WIEDZIEĆ

Geniusz Karpat

Nicolae Ceaușescu rządził w Rumunii od 1965 r. Początkowo prowadził dość niezależną od ZSRS politykę, czego wyrazem była krytyka na arenie międzynarodowej interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. Z czasem jednak wprowadził rządy terroru połączone z kultem jednostki podobnym do kultu Stalina w ZSRS czy Mao Zedonga w Chinach (kazał tytułować siebie „Słońcem Karpat", „Geniuszem Karpat" i „Sternikiem Narodowego Przeznaczenia"). Jego rządy stawały się coraz brutalniejsze, najważniejsze stanowiska państwowe obsadzane były przez członków jego rodziny, a spokoju władzy strzegła tajna policja polityczna Securitate (z rum. bezpieczeństwo), która bezwzględnie rozprawiała się z wszelkimi formami oporu. Ceaușescu wprowadził niezwykle restrykcyjną politykę oszczędności, która doprowadziła społeczeństwo Rumunii do poziomu skrajnego ubóstwa, niespotykanego w żadnym kraju socjalistycznym.

Żołnierze rumuńscy w walce z Securitate na ulicach Bukaresztu w grudniu 1989 r. Na czołgach zatknięto flagi państwowe z wyciętym godłem socjalistycznej Rumunii.

? Wyjaśnij, dlaczego z flag usunięto symbole socjalistyczne.

25 grudnia 1989 r. małżeństwo Ceauşescu zostało schwytane i uwięzione w jednym z prowincjonalnych garnizonów wojskowych. Tam zorganizowano naprędce doraźny proces, podczas którego dyktatora oskarżono m.in. o ludobójstwo. Rozprawa trwała godzinę, po czym zapadł **wyrok skazujący małżeństwo na rozstrzelanie**. Wyrok wykonano natychmiast, a zdjęcia z ostatnich chwil dyktatora i momentu egzekucji pokazano w telewizji.

W czerwcu 1990 r. w Rumunii odbyły się wolne wybory, w których zwyciężyli wywodzący się z aparatu komunistycznego przedstawiciele Frontu Wyzwolenia Narodowego. Rok później przyjęto nową, demokratyczną konstytucję, gwarantującą m.in. prawa mniejszości narodowych. Dopiero w 1996 r. władzę w Rumunii przejęła opozycja demokratyczna.

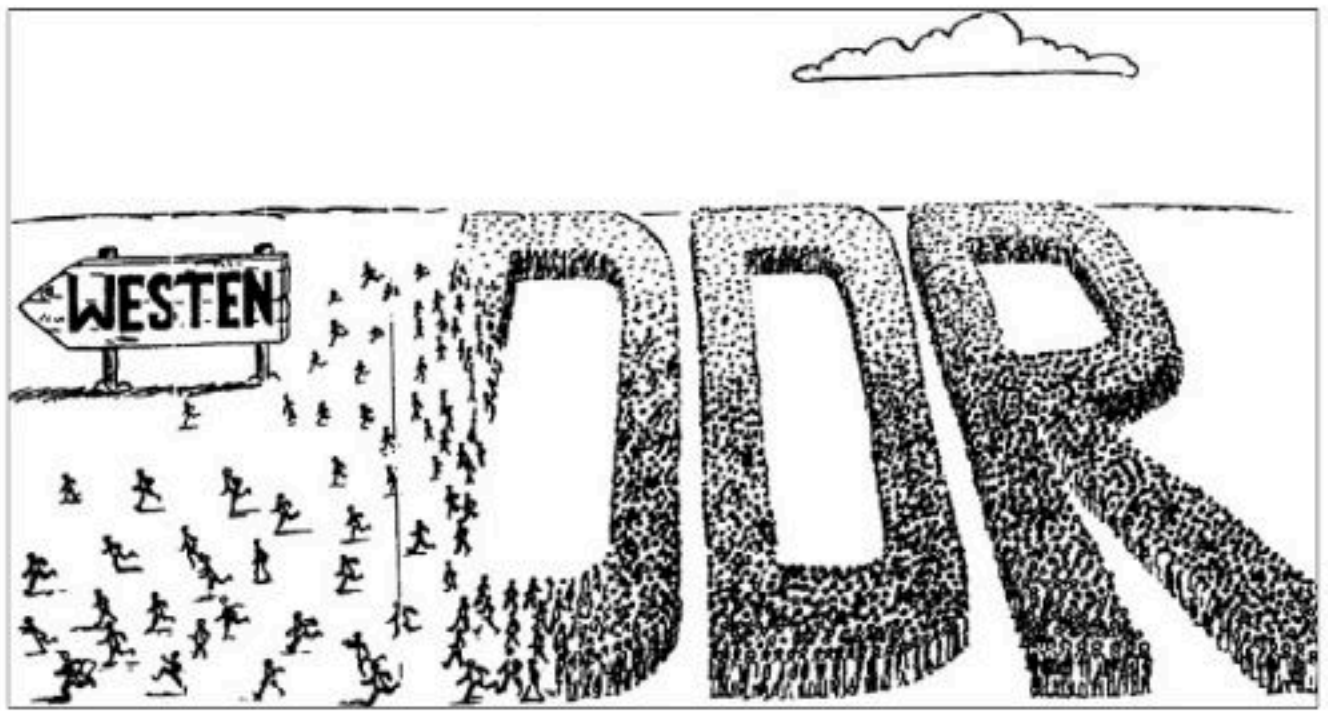
Upadek muru berlińskiego i zjednoczenie Niemiec

W latach 80. XX w. w NRD rządził **Erich Honecker**, zdeklarowany komunista z niepokojem śledzący *pierestrojkę* Gorbaczowa i niedopuszczający myśli o podobnych reformach. W 1989 r. władze komunistyczne próbowały zatajać przed obywatelami informacje o przemianach w innych krajach, tajna policja (Stasi) tropiła wszelkie przejawy niezadowolenia społecznego, a na granicy z Niemcami Zachodnimi nadal strzelano do osób, które próbowały w nielegalny sposób ją sforsować. Pozycja Honeckera oraz kierowanej przez niego Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec (SED) wydawała się niezagrożona.

Impulsem do przemian stały się wydarzenia latem 1989 r. w Polsce i na Węgrzech (zwłaszcza otwarcie granicy węgiersko-austriackiej). **Tysiące obywateli NRD zdecydowało się na emigrację do Niemiec Zachodnich**. Wyjeżdżali oni najpierw do Polski i na Węgry, aby stamtąd – poprzez zachodnioniemieckie placówki dyplomatyczne – udać się na Zachód.

Okazało się, że kierownictwo SED nie miało realnej siły, aby uzdrowić wewnętrzną sytuację w kraju. Jeszcze w październiku 1989 r. Erich Honecker zorganizował huczne obchody czterdziestolecia istnienia NRD. Pojawił się na nich Michaił Gorbaczow, który bezskutecznie starał się przekonać Honeckera do reform. Tymczasem nasilały się demonstracje ludności, a Niemcom Wschodnim groziło wprowadzenie stanu wojennego. Działacze SED nie mieli wyjścia i **zmusili Honeckera do rezygnacji z funkcji sekretarza generalnego**. Jego miejsce zajął **Egon Krenz**, który próbował załagodzić sytuację, ale na to było już za późno. Podczas licznych manifestacji społeczeństwo domagało się przemian politycznych w kraju.

W nocy z 9 na 10 listopada 1989 r. otwarto granicę między RFN i NRD. Mieszkańcy Berlina Wschodniego zaczęli masowo przechodzić do zachodniej części miasta. Spontanicznie przystąpiono też do demontażu muru dzielącego miasto – znienawidzonego symbolu zimnej wojny i podziału świata.

Karykatura z prasy zachodniej na temat wydarzeń w NRD (niem. DDR), 1989 r.

? Omów przekaz karykatury, odwołując się do elementów graficznych ilustracji.

Fragment przemówienia wschodnioniemieckiego opozycjonisty i literata Stefana Heyma (1913–2001) z 4 listopada 1989 r., wygłoszonego na Alexanderplatz w Berlinie

Przyjaciele! Współobywatele!
Oto jest tak, jakby po wszystkich tych latach stagnacji duchowej, gospodarczej, politycznej, po latach duchoty i stęchlizny, pustych frazesów i biurokratycznej samowoli, urzędowej ślepoty i głuchoty – jakby ktoś po wszystkich tych latach otworzył okno na świat. Co za odmiana! Niespełna cztery tygodnie temu tu, za rogiem, stała pięknie zmajstrowana trybuna*, przed którą odbywał się marsz na zamówienie garstki dostojników. A dziś wy – wy, którzyście się tu zebrali z własnej i nieprzymuszonej woli w imię wolności i demokracji, i takiego socjalizmu, który jest godzien swego imienia. W okresie, który – miejmy nadzieję właśnie się kończy, jakże często przychodzili do mnie ludzie i skarżyli się: temu stała się krzywda, a ten był prześladowany i szykanowany, a wszyscy razem sfrustrowani. Mówiłem im: to zróbcie coś! A oni odpowiadali z rezygnacją: przecież nie możemy nic zrobić. I tak się toczyło w tej republice, aż wreszcie dalej już nie mogło. Aż się zebrało tyle niesprawiedliwości, tyle niezadowolenia w życiu ludzi, że część z nich uciekła, inni jednak, większość, oznajmili, i to na ulicy, publicznie: Dość tego! Czas na zmiany! Jesteśmy narodem!

* nawiązanie do uroczystości z 1 w października 1989 r. z okazji 40. rocznicy powstania NRD

1. Powiedz, jak autor ocenia okres 40 lat istnienia NRD.
2. Opisz nastroje, jakie panowały w społeczeństwie NRD przed przemianami demokratycznymi.
3. Wyjaśnij, co doprowadziło do zmian demokratycznych w NRD.

Mieszkańcy Berlina świętują w listopadzie 1989 r. koniec podziału miasta i burzą mur wzniesiony w 1961 r.

W wyniku wydarzeń Jesieni Narodów i załamania się bloku wschodniego utrzymanie dalszego podziału Niemiec wydawało się bezcelowe. Już w listopadzie 1989 r. kanclerz RFN **Helmut Kohl** (1930–2017) przedstawił program zjednoczenia obu państw. W marcu 1990 r. w NRD odbyły się wolne i demokratyczne wybory, w wyniku których wyłoniono rząd stawiający sobie za cel połączenie NRD i RFN. Proces ten wymagał jednak zgody mocarstw zwycięskich w II wojnie światowej – Stanów Zjednoczonych, Związku Sowieckiego, Wielkiej Brytanii i Francji. Do ustalenia było wiele ważnych kwestii, np. zasad, na jakich miało dojść do połączenia obu organizmów, statusu obcych wojsk na terenie Niemiec czy granic przyszłego państwa.

Ostatecznie, po kilku miesiącach negocjacji przedstawicieli obu państw niemieckich i czterech mocarstw (tzw. formuła 2+4), **12 września 1990 r. w Moskwie zawarto traktat, w którym postanowiono o włączeniu NRD do RFN**. Niemcy potwierdziły też nienaruszalność powojennych granic (przede wszystkim z Polską na Odrze i Nysie Łużyckiej) oraz wyrzekły się wszelkich roszczeń terytorialnych.

3 października 1990 r. zjednoczenie Niemiec stało się faktem. W ten sposób został zakończony proces reunifikacji.

Reunifikacja – proces ponownego zjednoczenia dwóch podmiotów prawa międzynarodowego w dziedzinie polityki wewnętrznej i zewnętrznej. Przykładem reunifikacji jest zjednoczenie Niemiec w 1990 r., kiedy do RFN włączono landy NRD i Berlin Zachodni.

BIOGRAM

Helmut Kohl (1930–2017), niemiecki polityk i najdłużej urzędujący kanclerz Republiki Federalnej Niemiec (w latach 1982–1998). Od początku należał do partii CDU (Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej Niemiec). Prowadził bardzo ożywioną politykę zagraniczną, której celem była integracja europejska oraz pojednanie Niemiec z sąsiadami, zwłaszcza z Francją, Republiką Czeską i Polską. Utrzymywał też dobre stosunki ze Stanami Zjednoczonymi. Po upadku muru berlińskiego przedstawił dziesięciopunktowy plan połączenia obu państw niemieckich, a w 1990 r. został pierwszym kanclerzem zjednoczonego państwa. W 1998 r., po przegranych przez CDU wyborach parlamentarnych, ustąpił ze stanowiska.

Rozpad ZSRS

Przemiany demokratyczne w państwach komunistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej były możliwe – wbrew intencji Michaiła Gorbaczowa – dzięki polityce *pierestrojki* i *głasnosti*. Reformy, które miały przebudować ZSRS, w rzeczywistości przyspieszyły jego upadek. Obok kryzysu gospodarczego i coraz większego niezadowolenia społeczeństwa sekretarz generalny musiał się zmierzyć z coraz większym oporem w szeregach partii oraz niepokojami etnicznymi i odradzającymi się dążeniami niepodległościowymi w części sowieckich republik. Głosy wzywające do samostanowienia pojawiły się przede wszystkim w **Gruzji** oraz republikach nadbałtyckich – **Litwie**, **Łotwie** i **Estonii** – siłą przyłączonych do ZSRS w 1940 r.

Jesień Narodów w Europie Środkowo-Wschodniej.

? Wskaż państwa, w których do zmiany systemu doszło w sposób pokojowy, oraz te, gdzie przemianom towarzyszyły walki.

Pierwszym sygnałem pragnień wolnościowych mieszkańców trzech nadbałtyckich republik była manifestacja zorganizowana 23 sierpnia 1989 r. – w 50. rocznicę podpisania paktu Ribbentrop–Mołotow. Setki tysięcy osób utworzyło wówczas 600-kilometrowy żywy łańcuch (tzw. **bałtycki łańcuch**), aby zaprotestować przeciwko skutkom niemiecko-sowieckiego paktu z 1939 r. Wkrótce we wszystkich trzech republikach wybory do lokalnych organów przedstawicielskich wygrały ugrupowania niepodległościowe. 11 marca parlament litewski ogłosił **Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego**, będący faktyczną deklaracją niepodległości. Niedługo potem Estonia i Łotwa uczyniły to samo.

Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego

Rada Najwyższa Republiki Litewskiej, reprezentując wolę narodu, orzeka i uroczyście oznajmia, że sprawowanie suwerennej władzy przez Państwo Litewskie, przerwane przez zagraniczne siły w 1940 roku, zostaje przywrócone i od tej pory Litwa staje się ponownie niepodległym państwem.

Akt niepodległości z 16 lutego 1918 roku przyjęty przez Litewską Radę Państwową oraz dekret Zgromadzenia Konstytucyjnego z 15 maja 1920 roku, dotyczący utworzenia demokratycznego Państwa Litewskiego, nigdy nie utraciły mocy prawnej i stanowią konstytucyjną podstawę Państwa Litewskiego.

Terytorium Litwy stanowi niepodzielną całość i konstytucja żadnego innego państwa nie ma na to wpływu.

Państwo Litewskie kładzie nacisk na przestrzeganie powszechnie uznanych zasad prawa międzynarodowego. Uznaje zasadę nienaruszalności granic sformułowaną w Akcie Końcowym Konferencji na temat Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w Helsinkach w 1975 roku i zapewnia przestrzeganie praw człowieka, praw obywatela oraz praw wspólnot etnicznych.

Rada Najwyższa Republiki Litewskiej, reprezentująca suwerenną władzę, na mocy niniejszego Aktu wprowadza w czyn suwerenność państwa.

1. Przedstaw wydarzenia i dokumenty, do których odwołuje się parlament litewski.
2. Powiedz, jakie znaczenie mógł mieć zaprezentowany dokument.
3. Zinterpretuj zawarte w akcie sformułowanie: „Terytorium Litwy stanowi niepodzielną całość i konstytucja żadnego innego państwa nie ma na to wpływu".

Michaił Gorbaczow, podziwiany na Zachodzie za umożliwienie bezkrwawego procesu zakończenia zimnej wojny i nagrodzony z tego powodu **w 1990 r. Pokojową Nagrodą Nobla**, tym razem nie zamierzał łatwo ustąpić. Postanowił wzmocnić swoją pozycję w ZSRS, ustanawiając i obejmując urząd prezydenta ZSRS (do tej pory był tylko przywódcą partii komunistycznej). Doprowadził też do blokady gospodarczej trzech republik bałtyckich, odcinając je od dostaw ropy, gazu i surowców. W styczniu 1991 r., wobec nieskuteczności blokady, **władze sowieckie zdecydowały się na użycie siły**. Na ulice litewskich, estońskich i łotewskich miast wkroczyły oddziały sowieckie. **W obronie rodzącej się niepodległości stanęły siły lokalnej samoobrony i tysiące demonstrantów.** W Wilnie i Rydze zginęło kilkanaście osób, setki odniosło rany. Sowieci wycofali się do koszar, choć sytuacja nadal pozostawała napięta i co jakiś czas dochodziło do starć z sowieckimi siłami bezpieczeństwa.

Bałtycki łańcuch w sierpniu 1989 r.

Styczeń 1991 r. Litewscy cywile blokują własnymi ciałami drogę sowieckim czołgom, starając się nie dopuścić sowieckich oddziałów do wieży telewizyjnej w Wilnie.

? Wyjaśnij, dlaczego wieża telewizyjna była ważnym obiektem dla Sowietów i Litwinów.

W kwietniu 1991 r. wolę uregulowania swojego statusu w ramach ZSRS wyraziły Azerbejdżan, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Rosja, Tadżykistan, Turkmenistan, Ukraina i Uzbekistan. Widmo rozpadu Związku Sowieckiego stało się realne. W tej sytuacji grupa działaczy KPZS pod przewodnictwem wiceprezydenta **Giennadija Janajewa** (1937–2010) zdecydowała się na podjęcie radykalnych kroków i **19 sierpnia 1991 r.** stanęła na czele **puczu wojskowego**. Gorbaczow został aresztowany, a podległe puczystom siły wojskowe wyszły na ulice rosyjskiej stolicy. Niespodziewanie, **dzięki zdecydowanej postawie prezydenta Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej Borysa Jelcyna oraz mieszkańców Moskwy, część zbuntowanych oddziałów przeszła na stronę przeciwników puczu**. Doprowadziło to do załamania przewrotu i jego zakończenia 22 sierpnia.

Pucz Janajewa przyspieszył upadek sowieckiego imperium. W następnych dniach republiki wchodzące w skład ZSRS ogłosiły niepodległość (Rosja uczyniła to 24 sierpnia). Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego została zdelegalizowana. W grudniu 1991 r. prezydenci Rosji (Borys Jelcyn) i Ukrainy (Leonid Krawczuk) oraz przewodniczący Rady Najwyższej Republiki Białorusi (Stanisław Szuszkiewicz) **podpisali w Puszczy Białowieskiej porozumienie o rozwiązaniu ZSRS i utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw**. Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, państwo, które przez 70 lat wpływało na losy świata, przestał istnieć 26 grudnia 1991 r.

Pucz Giennadija Janajewa w Moskwie w sierpniu 1991 r. Borys Jelcyn, stojąc na czołgu, przemawia do mieszkańców Moskwy zgromadzonych pod tzw. Białym Domem (ówczesną siedzibą rosyjskiego parlamentu) i wzywa ich do oporu wobec puczystów.

? Wyjaśnij, dlaczego Jelcyn stoi obok flagi Rosji, a nie flagi ZSRS.

Rozpad Związku Sowieckiego.

? Wymień państwa powstałe po rozpadzie ZSRS. Które z nich miały już tradycje państwowości, a które zaczęły ją tworzyć dopiero po rozpadzie ZSRS?

BIOGRAM

Borys Jelcyn (1931–2007), sowiecki i rosyjski polityk. W czasach ZSRS krytykował reformy Michaiła Gorbaczowa, uważając je za połowiczne i niewystarczające. W 1990 r. został przewodniczącym Rady Najwyższej Rosyjskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej, a w 1991 r. – pierwszym prezydentem RSFRS, wybranym w powszechnych i demokratycznych wyborach. W sierpniu 1991 r. dzięki zdecydowanej postawie podczas puczu Janajewa udało mu się zjednać naród i odsunąć od władzy Michaiła Gorbaczowa. Był jednym z inicjatorów umowy białowieskiej, na mocy której powołano Wspólnotę Niepodległych Państw. Jako przywódca Rosji w 1993 r. przybył z wizytą dyplomatyczną do Polski i oficjalnie przeprosił w imieniu narodu rosyjskiego za zbrodnię katyńską z 1940 r. Równocześnie w polityce wewnętrznej zaczął odchodzić od demokratycznych metod działania i zdecydował o interwencji zbrojnej wojsk rosyjskich w Czeczenii. W 1999 r. zrezygnował z pełnienia obowiązków głowy państwa, przekazując tymczasowo urząd do czasu wyborów Władimirowi Putinowi.

Umowa zawarta między przywódcami Rosji, Ukrainy i Białorusi o powołaniu Wspólnoty Niepodległych Państw, (tzw. umowa białowieska, 8 grudnia 1991 r.)

My, Republika Białorusi, Federacja Rosyjska (RFSRR), Ukraina, jako państwa założycielskie Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich, sygnatariusze Traktatu Związkowego z 1922 r., zwane dalej Wysokimi Umawiającymi się Stronami, oświadczamy, że Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, jako podmiot prawa międzynarodowego i rzeczywistości geopolitycznej, przestaje istnieć.
Opierając się na historycznej wspólnocie naszych narodów i więzach, które rozwinęły się między nimi, biorąc pod uwagę dwustronne traktaty zawarte między Wysokimi Umawiającymi się Stronami, pragnąc budować demokratyczne państwa prawa, […] zobowiązując się do przestrzegania powszechnie uznanych międzynarodowych norm dotyczących praw człowieka i narodów, uzgodniliśmy, co następuje:

Artykuł 1
Wysokie Umawiające się Strony utworzą Wspólnotę Niepodległych Państw.

Artykuł 2
Wysokie Umawiające się Strony zagwarantują swoim obywatelom, bez względu na ich narodowość lub inne różnice, równe prawa i wolności. […]

Artykuł 3
Wysokie Umawiające się Strony, pragnąc wspierać wyrażanie, zachowanie i rozwój tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej mniejszości narodowych zamieszkujących ich terytoria […].

Artykuł 4
Wysokie Umawiające się Strony będą rozwijać równą i wzajemnie korzystną współpracę swoich narodów i państw w dziedzinie polityki, gospodarki, kultury, edukacji, zdrowia, ochrony środowiska, nauki, handlu, pomocy humanitarnej i innych dziedzin, promować szeroką wymianę informacji, wiernie i ściśle przestrzegać wzajemnych zobowiązań. […]

Artykuł 5
Wysokie Umawiające się Strony uznają i szanują wzajemnie swoją integralność terytorialną i nienaruszalność istniejących granic w ramach Wspólnoty. […]

Artykuł 6
Państwa członkowskie Wspólnoty Państw będą współpracować w zapewnianiu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz we wdrażaniu skutecznych środków mających na celu zmniejszenie zbrojeń i wydatków wojskowych. Dążą do wyeliminowania wszelkiej broni jądrowej oraz ogólnego i całkowitego rozbrojenia pod ścisłą kontrolą międzynarodową. […]

1. Przedstaw zasady, według których miała funkcjonować Wspólnota Niepodległych Państw.

Rozpad Jugosławii i wojny między jej narodami 1991–1999

Po II wojnie światowej Jugosławia była państwem federalnym, zamieszkałym przez wiele narodowości. Najliczniejsi byli Serbowie, którzy zdominowali władze kraju i stanowili większość w armii, ale obok nich żyli Słoweńcy, Chorwaci, Macedończycy, Czarnogórcy, Bośniacy, Albańczycy i Węgrzy. Narody te były często wrogo do siebie nastawione, dzieliła je historia i religia (Serbowie byli wyznania prawosławnego, Chorwaci i Słoweńcy to katolicy, Bośniacy i Albańczycy zaś to w większości muzułmanie). Po 1989 r., pod wpływem wydarzeń Jesieni Ludów i rozpadzie bloku wschodniego także narody jugosłowiańskie zaczęły się domagać prawa do niepodległości.

W czerwcu 1991 r. Słoweńcy i Chorwaci zdecydowali się na ogłoszenie niepodległości republik, które zamieszkiwali. Przeciwni temu Serbowie w odpowiedzi na ten akt wysłali do obu republik armię federalną. W obu republikach wybuchły walki. Słowenia, niemająca granicy z Serbią, szybko się usamodzielniła, ale konflikt serbsko-chorwacki przerodził się w kilkuletnią krwawą wojnę (1991–1995), w której zadawnione waśnie narodowe doprowadziły do aktów ludobójstwa i czystek etnicznych. Walkę ostatecznie wygrali Chorwaci, ale znaczna część ich kraju została zniszczona.

!

Federacja (łac. *foedus* – związek), państwo federalne, składające się z obdarzonych samodzielnością części (np. stanów, landów, republik, prowincji, kantonów), ale mających wspólny (federalny) rząd. Państwem federalnym są m.in. Stany Zjednoczone, Niemcy, Rosja i Szwajcaria.

Czystka etniczna – przymusowe i masowe usuwanie lub wypędzanie osób z ich domów w celu przemieszczenia lub zniszczenia grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych.

W latach 1992–1995 doszło także do krwawej wojny między narodami Bośni i Hercegowiny. W marcu 1992 r. mieszkający tam muzułmańscy Bośniacy (44 % mieszkańców republiki) i katoliccy Chorwaci (17 %) opowiedzieli się za niepodległością, co wywołało sprzeciw prawosławnych Serbów (32 %). Wybuchła wojna, w której Serbowie, wspierani przez byłe oddziały federalne, opanowali prawie 70 % kraju. Bośniacy i Chorwaci bronili się wokół kilku miejscowości, m.in. wokół Sarajewa i Srebrenicy. Oddziały ONZ, wysłane do byłej Jugosławii, aby chronić cywilów, nie mogły poradzić sobie z tym zadaniem, gdyż otrzymały zakaz użycia broni. Międzynarodowe starania w sprawie zawarcia pokoju skończyły się fiaskiem. Konflikt w Bośni zakończyła dopiero zdecydowana interwencja NATO w 1995 r. W wyniku zawartego pod koniec 1995 r. porozumienia w Dayton (czytaj: deiton) w USA zachowano integralność terytorialną Bośni i Hercegowiny, ale państwo to miało się odtąd składać z dwóch autonomicznych członów: muzułmańsko-chorwackiej Federacji BiH

Vukovar w 1991 r. Symbolem wojny w Chorwacji, zniszczeń wojennych oraz czystek dokonanych przez Serbów stał się Vukovar, bohatersko broniony trzy miesiące przez nieliczne siły chorwackie. Po zdobyciu go przez Serbów miasto było całkowicie zniszczone. Chorwacja odzyskała je dopiero w 1998 r.

WARTO WIEDZIEĆ

Masakra w Srebrenicy

Wojny na Bałkanach pochłonęły ponad 100 tys. ofiar, a ok. 2 mln osób straciło swoje domy. Doszło też do licznych zbrodni wojennych, m.in. w Sarajewie, gdzie serbscy snajperzy na ulicach miasta polowali wręcz na przechodniów. Największej zbrodni siły serbskie dokonały jednak w muzułmańskiej Srebrenicy po zdobyciu miasta w lipcu 1995 r. Serbowie pojmali wtedy, a następie rozstrzelali większość mężczyzn powyżej 15 roku życia, w sumie ok. 8 tys. osób. Siły ONZ nie zapobiegły tej masakrze. Była to największa zbrodnia wojenna w Europie od czasu II wojny światowej.

Srebrenica. Pogrzeb ekshumowanych ciał ofiar masakry z 1995 r.

(51 % terytorium) oraz Republiki Serbskiej (49 %). Nad realizacją porozumienia czuwał międzynarodowy kontyngent NATO, a od 2004 r. – Unia Europejska.

Ostatni etap rozpadu państwa jugosłowiańskiego, który także doprowadził do walk, dokonał się w 1996 r., gdy rząd serbski odebrał autonomię Kosowu. Teren ten zamieszkują głównie Albańczycy, ale Serbowie uważają go za kolebkę swojej państwowości, dlatego dążyli do pełnej kontroli nad prowincją. W odpowiedzi uaktywniły się partyzanckie oddziały albańskiej Armii Wyzwolenia Kosowa (alb. UÇK, czytaj: u cze ka), których celem było doprowadzenie do całkowitej niezależności Kosowa od Serbii. W czasie walk obie strony nie wahały się przed prowadzeniem czystek etnicznych, a mediacje międzynarodowe nie przynosiły efektu. Dopiero militarna interwencja NATO przeciw Serbom zakończyła starcia. W 2008 r. Kosowo ogłosiło niepodległość, czego nie uznały jednak władze serbskie i część państw europejskich. Do dzisiaj prowincja ta pozostaje pod ochroną ONZ.

Rozpad Jugosławii 1991–2008.

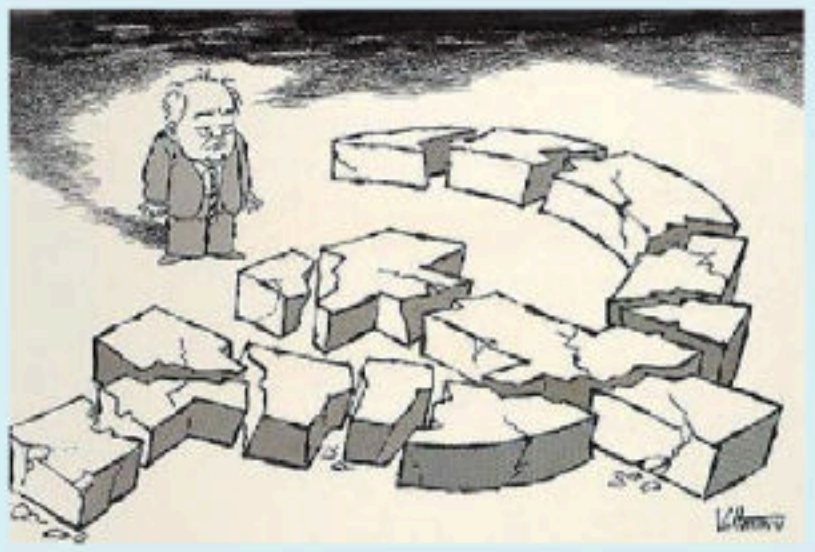
? Poszukaj informacji o uzyskaniu niepodległości przez Macedonię i Czarnogórę.

PODSUMOWANIE

• Głównym celem ruchów społecznych powstałych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej na przełomie lat 70. i 80. XX w. stała się ochrona praw człowieka. • Proces przemian w państwach komunistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, które ostatecznie zakończyły się rozpadem Związku Sowieckiego, nazywamy Jesienią Narodów (Ludów). • Na Węgrzech i w Bułgarii przeobrażenia dokonywały się bez użycia siły. • Proces odchodzenia od komunizmu w Czechosłowacji określany jest mianem aksamitnej rewolucji. • Wydarzenia Jesieni Narodów tragiczny przebieg miały w Rumunii, gdzie doszło do wybuchu powstania przeciwko komunistycznemu dyktatorowi Nicolae Ceaușescu. • W wyniku Jesieni Narodów w 1989 r. doszło do zburzenia muru berlińskiego. Konsekwencją tego wydarzenia było zjednoczenie dwóch państw niemieckich w 1990 r. • Pierwszym państwem w Związku Sowieckim, które zdecydowało się ogłosić niepodległość, była Litwa – akt deklaracji ogłoszono 11 marca 1990 r. • W sierpniu 1991 r. przeciwnicy polityki Michaiła Gorbaczowa zorganizowali nieudany pucz wojskowy, którego celem było zatrzymanie procesu rozpadu ZSRS. • Z inicjatywy przywódców Rosji, Białorusi i Ukrainy, na mocy tzw. umowy białowieskiej z grudnia 1991 r., nastąpiło rozwiązanie Związku Sowieckiego. • W 1991 r. republiki wchodzące w skład Jugosławii ogłosiły niepodległość. Doprowadziło to do wybuch walk na tle narodowościowym na ich terenach, podczas których miały miejsce akty ludobójstwa i czystki etniczne.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Podaj przyczyny aktywizacji ruchów opozycyjnych w niektórych państwach socjalistycznych w połowie lat 70. XX w.
2. Przedstaw, na czym polegała „rewolucja ducha" głoszona przez papieża Jana Pawła II.
3. Wymień główne przyczyny i skutki Jesieni Narodów.
4. Wyjaśnij znaczenie pojęć: „Jesień Narodów", „aksamitna rewolucja", „aksamitny rozwód".
5. Opisz proces zjednoczenia Niemiec po II wojnie światowej.
6. Wyjaśnij przesłanie karykatury zamieszczonej obok. Powiedz, w jaki sposób autor ukazał Michaiła Gorbaczowa i jak ocenia skutki jego polityk.
7. Przedstaw proces rozpadu Jugosławii i omów jego konsekwencje.

ZADANIA

8. Wyjaśnij, w jaki sposób Solidarność i wydarzenia w Polsce w 1989 r. przyczyniły się do rozpoczęcia fali wystąpień antykomunistycznych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Odnieś się do konkretnych przykładów.

*9. Przeanalizuj przebieg Jesieni Narodów w poszczególnych krajach bloku wschodniego. Czy można wskazać podobieństwa między tymi wydarzeniami? Odpowiedź uzasadnij.

17 Transformacja gospodarczo-ustrojowa 1989–1990

KALENDARIUM	
1989	**24 VIII** • powołanie Tadeusza Mazowieckiego na urząd premiera **29 XII** • nowelizacja konstytucji i przywrócenie nazwy Rzeczpospolita Polska
1990	**1 I** • początek realizacji planu Leszka Balcerowicza **29 I** • samorozwiązanie PZPR **24 VI** • ostateczny rozpad obozu solidarnościowego **27 IX** • nowelizacja konstytucji i wprowadzenie powszechnych wyborów prezydenckich **22 XII** • zaprzysiężenie Lecha Wałęsy na prezydenta Rzeczypospolitej, koniec misji władz polskich na uchodźstwie
1991	**16 IV** • pierwsza sesja na warszawskiej Giełdzie Papierów Wartościowych **27 X** • pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne w Polsce

POJĘCIA: dekomunizacja ■ transformacja ■ Klub Paryski ■ Klub Londyński ■ plan Balcerowicza ■ bezrobocie strukturalne ■ kuroniówka ■ uwłaszczenie nomenklatury ■ prywatyzacja ■ reprywatyzacja ■ hiperinflacja ■ wojna na górze

Rząd Tadeusza Mazowieckiego i problemy gospodarcze

Nowela konstytucji z grudnia 1989 r., przywracająca nazwę Rzeczpospolita Polska, a w herbie państwa białego orła w koronie, była ukoronowaniem zmian, które od września 1989 r. następowały w przestrzeni publicznej. Place i ulice zmieniały nazwy, szkoły i zakłady pracy otrzymywały nowych patronów, znikały pomniki postawione przez władze komunistyczne, przywracano odrzucone przez komunistów święta narodowe. Wszystkie te zmiany miały jednak tylko symboliczny wymiar zerwania z minioną epoką. Polskę czekało dużo trudniejsze wyzwanie: transformacja ustrojowa przekształcająca państwo „realnego socjalizmu" w demokratyczne państwo prawa z gospodarką wolnorynkową.

Usunięcie pomnika Feliksa Dzierżyńskiego w Warszawie w listopadzie 1989 r. Demontażowi monumentu towarzyszyli zgromadzeni warszawiacy i media. W trakcie podnoszenia figury Dzierżyńskiego rozpadła się ona na trzy części, co wywołało radość obserwujących to zdarzenie osób. Część z nich zabrała ze sobą kawałki marmuru jako trofeum.

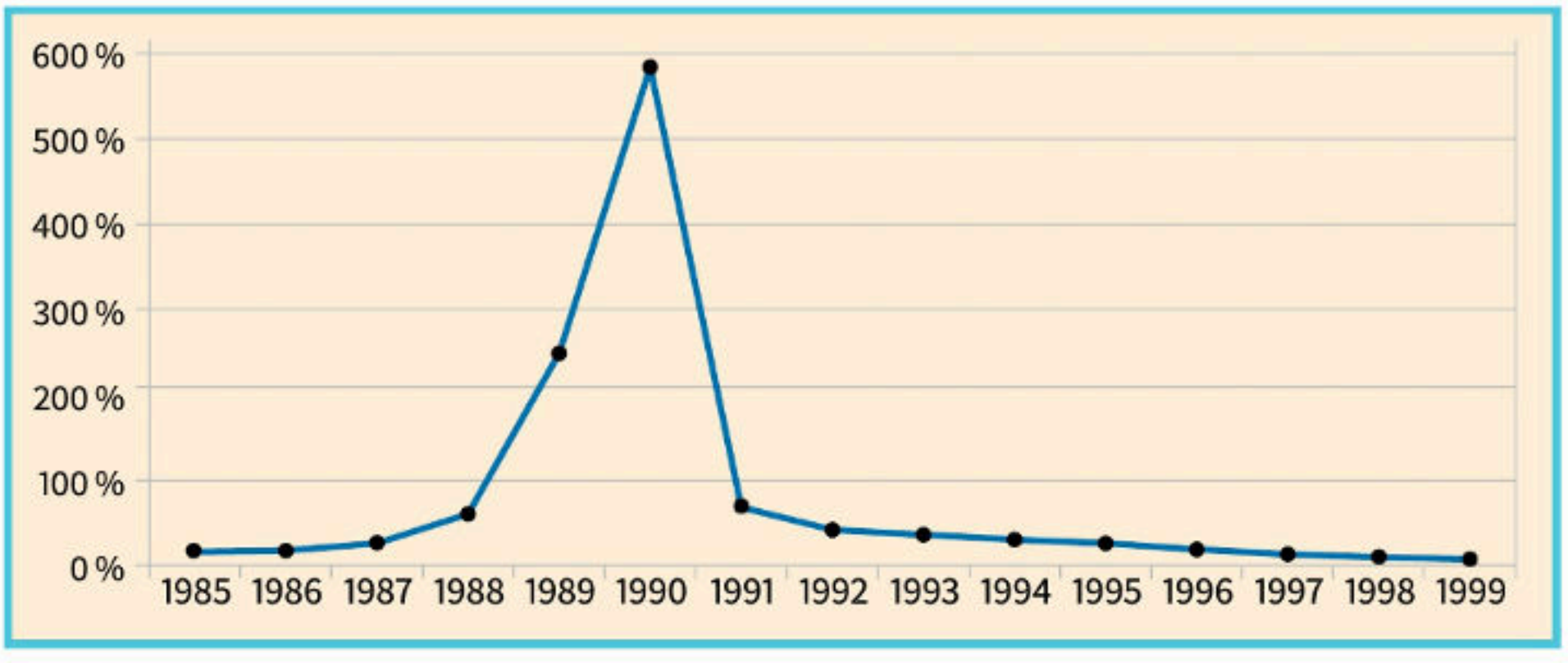
Wypowiedź Jacka Kuronia o sytuacji w Polsce po wyborach w czerwcu 1989 r.

Zaraz po wyborach spostrzegłem zjawisko, które mnie przeraziło. Poszedłem jak zwykle po zakupy na plac Wilsona, gdzie ludzie od dawna serdecznie mnie witali. Teraz przestali się uśmiechać, a zaczęli na mnie krzyczeć:
– Bułek nie ma, masła nie ma, wszystko drożeje.
Zawsze tak było, ale przedtem winna była tylko komuna.
Teraz myśleli inaczej.
– Zróbcie, żeby nie drożało – mówili. – I zróbcie, żeby było.
Zrozumiałem, że od odpowiedzialności się nie wywiniemy. To, że jesteśmy w opozycji, liczyło się dla mało kogo. Bo nie wybierano nas do opozycji. Wybrano nas do władzy. To był dla mnie szok.

1. Powiedz, czego ludzie oczekiwali od zwycięskiej opozycji po wyborach w czerwcu 1989 r.

Hiperinflacja – bardzo wysoka inflacja spowodowana załamaniem się systemu finansowego kraju i wielkim deficytem budżetowym pokrywanym przez dodruk pieniędzy. Przyjmuje się, że granicą między inflacją a hiperinflacją jest utrzymywanie się wzrostu cen przez co najmniej kilka miesięcy na poziomie nie mniejszym niż 50 %.

Rząd Mazowieckiego obejmował władzę w kraju pogrążonym w potężnym kryzysie gospodarczym i finansowym. Inflacja, która w 1988 r. była bardzo uciążliwa, w 1989 r. zmieniła się w **hiperinflację**. Pensje Polaków wprawdzie rosły w zawrotnym tempie, ale ich realna wartość z każdym tygodniem malała. Narodowy Bank Polski musiał przystąpić do drukowania banknotów o coraz wyższych nominałach – w lutym 1989 r. banknot o najwyższym nominale miał wartość 20 000 zł, a w grudniu trzeba było wprowadzić banknot 200 000 zł. Nieliczne towary w sklepach drożały **z każdym dniem, ale szybko znikały z półek**; z obawy o wzrost cen kupowano bowiem wszystko, co można było przechowywać dłużej. W prywatnych transakcjach (np. wynajęcie mieszkania, kupno samochodu) posługiwano się wyłącznie walutą amerykańską lub zachodnioniemiecką.

Inflacja w Polsce w latach 1985–1999.

? Na podstawie wykresu powiedz, w którym roku rozpoczęła się hiperinflacja w Polsce. Uzasadnij swój wybór.

W niezwykle trudnej sytuacji znalazły się osoby spłacające kredyty. Wobec spadku wartości pieniądza drastycznie wzrastało ich oprocentowanie. Wielu Polaków nie było stać na spłatę rosnącego zadłużenia, co prowadziło do bankructw i licytowania majątków dłużników. Proces ten w szczególny sposób dotknął rolników. Pojawiły się też osoby trwale bezdomne.

Przygotowanie i wprowadzenie planu Sachsa–Balcerowicza

Zahamowanie inflacji i **wyprowadzenie państwa z zapaści finansowej było priorytetem dla rządu**, gdyż tylko dzięki realizacji tego celu można było urzeczywistnić plany transformacji gospodarki. Aby uzdrowić finanse, Polska musiała odzyskać wiarygodność kredytową w krajach zachodnich. Było to możliwe przez uregulowanie sprawy zagranicznego zadłużenia i stworzenie podstaw do przywrócenia wymienialności złotego na zachodnie waluty.

Plan zakładający gwałtowne zduszenie hiperinflacji i równoczesne wprowadzenie elementów gospodarki rynkowej przedstawił kierownictwu Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (OKP) ekonomista z Harvardu **Jeffrey Sachs** (czytaj: dżefrej saks). Plan zyskał akceptację, a premier Mazowiecki misję jego wprowadzenia powierzył **Leszkowi Balcerowiczowi**, pełniącemu od września 1989 r. funkcję wicepremiera i ministra finansów. Przyjęcie planu głębokich reform gospodarczych było warunkiem wznowienia rozmów o spłacie zadłużenia z **Klubem Paryskim**, skupiającym wierzycieli Polski, oraz uzyskania pomocy ze strony **Międzynarodowego Funduszu Walutowego**.

Klub Paryski – powstałe w 1956 r. nieformalne stowarzyszenie przedstawicieli rządów 19 państw wierzycielskich, zawiązane w celu wypracowania rozwiązań umożliwiających państwom dłużnikom spłatę zadłużenia, m.in. dzięki jego restrukturyzacji lub częściowemu umorzeniu.

Międzynarodowy Fundusz Walutowy – organizacja wyspecjalizowana ONZ, utworzona w 1945 r. z inicjatywy USA w celu koordynacji polityki finansowej, udzielania pomocy krajom członkowskim w procesie stabilizacji kursu waluty, ułatwiania międzynarodowej współpracy walutowej i rozwijania wielostronnej wymiany w systemie rozliczeń międzynarodowych.

Waldemar Kuczyński, ekonomista, w 1989 r. szef doradców premiera Tadeusza Mazowieckiego, wspomina o źródłach planu Balcerowicza

Jeff [Jeffrey Sachs] przyjechał do Polski 18 czerwca 1989 roku, towarzysząc George'owi Sorosowi, amerykańskiemu finansiście pochodzenia węgierskiego, który finansuje Fundację Batorego, i który zapewne skłonił go do tej wyprawy. Soros przyjechał z planem reformy gospodarki polskiej zwanym „planem Sorosa". To była kombinacja „szokowej" operacji antyinflacyjnej z restrukturyzacją naszych firm, z których część miała być oddana zagranicy za długi, a same długi miały być poważnie zredukowane. […] Jeszcze 11 lipca, gdy nikomu nie śniło się o rządzie Mazowieckiego, zrobił duże wrażenie na posłach OKP, prezentując koncepcję zduszenia inflacji jednym ciosem. W dwa tygodnie później (28 lipca) przedstawił, wraz ze swym współpracownikiem Dawidem Liptonem, „Zarys programu gospodarczego »Solidarności«", będący skokiem w gospodarkę rynkową, oraz propozycję powołania komisji zadaniowej, która przygotowałaby szczegóły. Pod koniec sierpnia rozgłos jego koncepcjom nadała „Gazeta Wyborcza" […].

1. Powiedz, kiedy powstały założenia planu transformacji polskiej gospodarki do gospodarki rynkowej.
2. Wyjaśnij, dlaczego ich autorem był ekonomista amerykański.

BIOGRAM

Leszek Balcerowicz (ur. 1947 r.), profesor ekonomii, polityk, nauczyciel akademicki. W latach 70. i 80. XX w. odbywał staże w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Po 13 grudnia 1981 r. oddał legitymację PZPR. Uczestnik obrad Okrągłego Stołu. Wicepremier i minister finansów w latach 1989–1991 i 1997–2000, prezes Narodowego Banku Polskiego w latach 2001–2007. Zwolennik liberalnej gospodarki wolnorynkowej. Autor licznych publikacji i analiz ekonomicznych.

Pakiet 10 ustaw, nazwanych później **planem Balcerowicza**, Sejm uchwalił pod koniec grudnia 1989 r. Wśród wprowadzonych fundamentalnych zmian był m.in. zakaz drukowania pustego pieniądza i kredytowania przedsiębiorstw państwowych oraz wprowadzenie wewnętrznej wymienialności złotego na dewizy (można było swobodnie handlować obcą walutą i wywozić ją za granicę). Kurs dolara był jeszcze ustalany centralnie, ale na realnym rynkowym poziomie. Wprowadzenie wymienialności złotego stało się możliwe dzięki utworzeniu przez 18 państw **Funduszu Stabilizacyjnego** wartego 1 mld dolarów, który zagwarantował wiarygodność kredytową Polski i wzmacniał polskie rezerwy dewizowe.

Wprowadzono zakaz dotowania, czyli udzielania bezzwrotnej pomocy finansowej, przedsiębiorstw państwowych i zasadę ogłaszania ich upadku w razie nierentowności. Spodziewając się gwałtownego wzrostu bezrobocia, przygotowano rejestr osób pozostających bez pracy i opracowano system wypłaty zasiłków dla bezrobotnych.

Ważnym elementem zahamowania inflacji było utrzymanie wprowadzonego kilka lat wcześniej popiwku, czyli wysokiego podatku od ponadnormatywnych wynagrodzeń, który obciążał przedsiębiorstwa przekraczające ustalony w przepisach dopuszczalny poziom wzrostu płac. Zniesiono monopol państwa w handlu zagranicznym, ujednolicając zasady celne dla wszystkich podmiotów gospodarczych.

Dzięki radykalnym działaniom udało się zahamować drastyczny spadek wartości pieniądza, a następnie ograniczyć inflację. Wielkim sukcesem było także przywrócenie równowagi na rynku walutowym i w handlu zagranicznym. Było to tym trudniejsze, że doszło do nagłego zerwania wielu kontaktów handlowych z powodu przejścia do rozliczeń z ZSRS i innymi państwami socjalistycznymi w walutach wymienialnych.

Powodzeniem zakończyły się również negocjacje dotyczące redukcji polskiego zadłużenia zagranicznego. W 1991 r. zrzeszający państwa wierzycieli Klub Paryski umorzył Polsce połowę z 32 mld dolarów długu. Dużą redukcję zadłużenia wynegocjowano też w 1994 r. z **Klubem Londyńskim** zrzeszającym prywatnych wierzycieli – banki i instytucje finansowe.

Klub Londyński – działające od 1976 r. porozumienie międzynarodowych banków prywatnych, zajmujące się restrukturyzacją (naprawą) i redukcją długów państw, które nie są w stanie spłacać pożyczek instytucjom prywatnym.

Przekształcenia gospodarcze

Gospodarka PRL, jak wszystkie gospodarki państw socjalistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, opierała się na systemie nakazowo-rozdzielczym oraz wykorzystywała w większości przestarzałe i energochłonne technologie. Produkowane przez nią towary ustępowały jakością

„Jarmark Europa" – targowisko na Stadionie Dziesięciolecia w Warszawie działające w latach 1989–2008. Zmiany zachodzące w 1989 r. sprawiły, że tysiące Polaków zajęło się działalnością handlową. Dla jednych była to szansa na przetrwanie, dla innych okazja do zarobienia pieniędzy. Sprzedawano towar, który rozkładano na: podręcznych stoiskach, specjalnych straganach, łóżkach polowych, a nawet na gazetach na ziemi. Handlowano wszystkim, czym się dało i co znajdowało nabywców: ubraniami, sprzętem elektronicznym, kasetami magnetofonowymi z muzyką, zagranicznymi pismami, artykułami chemicznymi itp. Wiele towarów pochodziło z zagranicy, a ich nazwy w obcych językach były samonakręcającą się reklamą. Największe targowisko w Europie Wschodniej znajdowało się wówczas na zniszczonym Stadionie Dziesięciolecia.

? Wyjaśnij, dlaczego w pierwszych latach po 1989 r. targowiska cieszyły się wielką popularnością.

i estetyką wyrobom zachodnim, a koszty ich wykonania zazwyczaj były wyższe. **W 1989 r. konieczne stało się gruntowne zreformowanie przemysłu i dostosowanie go do wymogów mechanizmów wolnorynkowych.** Restrukturyzacja miała polegać na zakupie nowych urządzeń i technologii oraz zmianie organizacji pracy. Wymagało to jednak sporych nakładów finansowych oraz redukcji zatrudnienia. Nie wszystkie przedsiębiorstwa mogły sobie na to pozwolić, co przełożyło się na bankructwo i upadek wielu firm. Na wsi taki los dotknął państwowe gospodarstwa rolne. Konsekwencją było pojawienie się **bezrobocia** – zjawiska oficjalnie niewystępującego w PRL – oraz licznych obszarów nędzy.

Bezrobocie

Zjawisko bezrobocia było szczególnie dotkliwe w mniejszych miejscowościach i na wsi, gdzie np. likwidowano jedyny większy zakład lub kombinat rolny, zatrudniający dużą część lokalnej społeczności. W takich rejonach utrata pracy często oznaczała brak perspektyw na znalezienie nowej. Zjawisko to nazywa się **bezrobociem strukturalnym**. Pozbawieni pracy ludzie, którzy nie byli w stanie radzić sobie w nowej, nieznanej rzeczywistości wolnego rynku, nie mieli szans na zmianę swego losu i pozostawali na utrzymaniu państwa, otrzymując niewielkie zasiłki. Wiele takich rejonów szybko stało się obszarami biedy, a znaczną część ich mieszkańców dotykały frustracja i problem alkoholizmu. Wzrosła także liczba samobójstw spowodowanych trudnymi warunkami życiowymi. Złość i zawiść budziły przypadki szybkiego bogacenia się najbardziej rzutkich i nie zawsze uczciwych przedsiębiorców.

Te negatywne zjawiska, nazwane przez polityków **„kosztami społecznymi" reform**, przyczyniły się do pogorszenia nastrojów społecznych i spadku poparcia dla rządów solidarnościowych.

Opuszczona kopalnia Julia w Wałbrzychu, zamknięta w 1996 r. (zdjęcie po lewej) i **tzw. biedaszyb** (z prawej). Restrukturyzacja górnictwa i ograniczenie wydobycia węgla doprowadziły do upadku wielu kopalń na Dolnym Śląsku. Zwolnieni z pracy górnicy, nie mogąc znaleźć zatrudnienia, często wydobywali węgiel na własną rękę w tzw. biedaszybach. Pozyskany w ten nielegalny sposób surowiec stanowił dla wielu rodzin jedyne źródło utrzymania.

? Sprawdź, kiedy w dziejach Polski i w jakich okolicznościach pojawiły się pierwsze biedaszyby. Jakie widzisz podobieństwa tamtego okresu z latami 90. XX w.?

Bezrobocie w Polsce w latach 1990–2005 (w %).

? Wyjaśnij, w jaki sposób ukazane na wykresie zjawisko bezrobocia wpływało na nastroje społeczne i ocenę rządów solidarnościowych.

WARTO WIEDZIEĆ

Jacek Kuroń, minister pracy i polityki socjalnej w rządzie T. Mazowieckiego, rozdaje zupę potrzebującym na Starym Mieście w Warszawie. Pojawienie się bezrobocia i biedy sprawiło, że wiele osób miało trudności z zaspokojeniem podstawowych potrzeb. Jednym z rozwiązań, zaproponowanym przez Kuronia, były darmowe zupy.

Prywatyzacja

Restrukturyzacja gospodarki wymagała znaczących inwestycji finansowych. Państwo, które w systemie komunistycznym było jedynym właścicielem fabryk i dużych zakładów, nie potrafiło sprostać temu wyzwaniu. Ratunku szukano w **prywatyzacji**, czyli w **sprzedaży majątku narodowego prywatnym podmiotom gospodarczym**. Liczono, że zainwestują one fundusze w modernizację kupionego przedsiębiorstwa i w ten sposób uratują dany zakład przed upadkiem, a jego pracowników przed bezrobociem. Podkreślano, że jedną z cech charakteryzujących kapitalizm i gospodarkę wolnorynkową jest właśnie własność prywatna. **Prywatyzacja doprowadziła do pojawienia się na polskim rynku obcych inwestorów**, polskie zakłady były bowiem przeważnie kupowane przez duże firmy zagraniczne. Polacy mieli mniejsze szanse na zakup takich zakładów, gdyż zazwyczaj brakowało im odpowiedniego kapitału. Jednocześnie najliczniejsza w Polsce grupa prywatnych właścicieli – rolnicy indywidualni – w pierwszych latach transformacji nie była traktowana priorytetowo.

Prywatyzacji miały być poddane także sektory o znaczeniu strategicznym: bankowy, energetyczny i komunikacyjny. Twórcy programu prywatyzacji przyznali, że nie została ustalona wielkość i skład majątku, który pozostanie w rękach państwa.

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 9 listopada 1990 r. w sprawie podstawowych kierunków prywatyzacji w roku 1990 (fragmenty).

Głównym zatem zadaniem prywatyzacji, jaką rozpoczynamy, będzie tak szybkie, jak to możliwe, ustanowienie w dotychczasowych przedsiębiorstwach „uspołecznionych" zidentyfikowanych, autentycznych właścicieli, w tym również z zagranicy. Pozwoli to na realizację podstawowego celu prywatyzacji – zwiększenie efektywności gospodarowania. […] Bardzo ważny dla prywatyzacji szybkiej i sprawnej jest napływ zagranicznego kapitału. Dodany do kapitału krajowego, powiększy możliwości zaabsorbowania majątku prywatyzowanego w drodze normalnej sprzedaży, a ponadto wniesie wiedzę, technikę i powiązania z rynkiem międzynarodowym. Jest on w Polsce niezbędny [...].

1. Wyjaśnij, jaki był główny cel prywatyzacji deklarowany przez jej twórców.
2. Wymień zyski, jakie spodziewano się osiągnąć, dopuszczając do prywatyzacji kapitał zagraniczny.

Symbolem prywatyzacji i gospodarki kapitalistycznej stała się w kwietniu 1991 r. warszawska Giełda Papierów Wartościowych. Jej pierwszą siedzibą był dawny gmach KC PZPR w Warszawie, w którym w czasach PRL mieściła się główna siedziba władz partyjnych (tzw. Dom Partii). Podczas pierwszej sesji na giełdzie zanotowano zaledwie pięć firm. Obecnie notowane są tam akcje ponad czterystu przedsiębiorstw, w tym blisko 10 % z nich stanowią firmy zagraniczne.

? Wyjaśnij symboliczne znaczenie umieszczenia giełdy w dawnym gmachu PZPR.

? Na podstawie materiałów pozapodręcznikowych wyjaśnij rolę, jaką odgrywa giełda w systemie wolnorynkowym.

WARTO WIEDZIEĆ

W 1994 r. w Polsce rozpoczął się Program Powszechnej Prywatyzacji. Objął on ponad 27 mln dorosłych Polaków, którzy mogli odebrać świadectwo udziału w programie i w ten sposób otrzymać cząstkę majątku narodowego. Skorzystało z tego 96 % uprawnionych. Świadectwo można było sprzedać lub wymienić na akcje 15 Narodowych Funduszy Inwestycyjnych (NFI), którym przekazano w zarząd ponad 500 przedsiębiorstw państwowych. Program zakończył się jednak niepowodzeniem. Większość prywatyzowanych firm upadła, a zyski odnotowały wyłącznie firmy zarządzające NFI.

Założono kilka dróg prywatyzacji. Mniejsze zakłady miały pozostać w gestii samorządów, które miały odpowiadać za ewentualną prywatyzację. Większe przedsiębiorstwa miały być sprywatyzowane albo metodą kapitałową (przez sprzedaż udziałów pracownikom, kadrze zarządzającej czy inwestorom zagranicznym lub przez ofertę publiczną za pośrednictwem mającej powstać giełdy papierów wartościowych), albo poprzez likwidację przedsiębiorstwa (mogła wówczas nastąpić np. sprzedaż całości przedsiębiorstwa lub jego poszczególnych elementów). W niektórych wypadkach sprzedaż przedsiębiorstw była także sposobem na zmniejszanie deficytu budżetowego państwa.

Negatywne zjawiska towarzyszące prywatyzacji

Prywatyzacji **towarzyszyły zjawiska patologiczne**. Jednym z nich było uwłaszczenie nomenklatury (patrz: s. 151). Tak potocznie nazywa się nieuczciwy proces prywatyzacji i przejmowania majątku publicznego przez niektórych działaczy partyjnych i dyrektorów państwowych przedsiębiorstw w czasie transformacji ustrojowej w 1989 r. w Polsce i innych państwach bloku wschodniego. Ludzie ci, wykorzystując swoje stanowiska, przejmowali zarządzany przez siebie majątek państwowy, przenosząc go do prywatnych spółek, którymi kierowali. Często celowo doprowadzali do upadku powierzone im przedsiębiorstwa, aby następnie przejąć za bezcen większość ich udziałów w ramach prywatyzacji likwidacyjnej lub pracowniczej. Tak nabyte firmy po jakimś czasie odzyskiwały niespodziewanie rentowność i przynosiły wielkie zyski właścicielom.

Korupcja (łac. *corruptio* – zepsucie, demoralizacja) przekupstwo, łapownictwo – żądanie lub przyjmowanie korzyści finansowych lub majątkowych przez pracowników instytucji w zamian za naruszenie prawa lub wykonanie określonych czynności urzędowych. Przez pojęcie korupcji rozumie się również wykorzystywanie władzy publicznej w celach prywatnych oraz zachowanie władz publicznych, polityków i urzędników, w którego wyniku wzbogacają się oni w sposób bezprawny i nieuzasadniony lub przyczyniają się do wzbogacenia osób sobie bliskich.

Częstym zjawiskiem w okresie prywatyzacji była także **korupcja**. W proceder ten była zamieszana część osób, od których decyzji zależała wycena lub zgoda na sprzedaż atrakcyjnego majątku lub zakładu. Niejednokrotnie dochodziło do marnotrawienia środków publicznych, ponieważ nieuczciwi i skorumpowani przedsiębiorcy czy urzędnicy, nie respektując zapisów prawnych, wyżej stawiali własne dobro i zysk niż interes społeczny.

Innym przykładem patologii spotykanym w czasie prywatyzacji (lecz także w późniejszych

latach) było tworzenie nowych zapisów prawnych uwzględniających nie interes ogółu, ale potrzeby konkretnego przedsiębiorcy, grupy osób czy formacji politycznej. Częstym zjawiskiem (zwłaszcza na szczeblu lokalnym) był „sponsoring", czyli oferowanie osobom decyzyjnym prezentów czy „dobrowolnych" datków na wskazany cel w zamian za wsparcie podczas przetargu lub informacje ułatwiające zdobycie lukratywnych kontraktów. Jeszcze innym przejawem braku etyki i łamania prawa było **uzależnienie wydania decyzji** i podjęcia działań przez urzędnika **od zatrudnienia na dobrze płatnym stanowisku** członka jego rodziny lub partyjnego kolegi.

Początkowo państwo nie radziło sobie z negatywnymi zjawiskami towarzyszącymi prywatyzacji, a społeczeństwo, nie wierząc w skuteczność instytucji państwowych, uznało je za część rzeczywistości. Jednak z czasem, poprzez wprowadzenie rozwiązań prawnych, nakazujących karać zachowania korupcyjne, poprzez zmiany w prawie cywilnym i bankowym oraz regulacjach w pracy samorządów, zjawiska patologiczne zostały ograniczone.

Reprywatyzacja

Uchwała Sejmu z 9 listopada 1990 r. obejmowała też reprywatyzację. W założeniach miała ona dotyczyć zwrotu „bezprawnie zajętego mienia" w czasach komunistycznych wszędzie tam, gdzie był on możliwy bez naruszania praw obecnych właścicieli. W pozostałych przypadkach miało zostać określone odszkodowanie „uwzględniające możliwości państwa".

Mimo podjętych starań problem ten nie został jednak w pełni rozwiązany do dzisiaj. Jeszcze przed wyborami czerwcowymi w 1989 r., na podstawie ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego, powołano specjalną **Komisję Majątkową**, która nadzorowała oddawanie Kościołowi majątku bezprawnie zabranego po 1945 r. W 2005 r. uchwalono ustawę o częściowych odszkodowaniach za utracone mienie „zabużańskie", czyli pozostawione na ziemiach odebranych Polsce przez ZSRS, a w 2015 r. powstała „mała ustawa reprywatyzacyjna" regulująca zwrot majątku zabranego bezprawnie w Warszawie na podstawie tzw. dekretu Bieruta z 1945 r.

Reprywatyzacja – przywrócenie byłym właścicielom bądź ich spadkobiercom prawa własności do nieruchomości, ruchomości lub przedsiębiorstw.

Dekret Bieruta z 1945 r. – zwyczajowa nazwa dekretu Krajowej Rady Narodowej mówiącego o przejęciu przez władzę wszelkich gruntów w przedwojennych granicach Warszawy. Pretekstem wydania dekretu miały być ułatwienia w odbudowie Warszawy. W praktyce oznaczało to przejęcie nieruchomości.

Protest pod Belwederem (w 1991 r. siedziba Prezydenta RP) dawnych właścicieli, domagających się zwrotu mienia zajętego przez komunistów.

? Wyjaśnij wymowę napisów na transparentach trzymanych przez manifestantów.

? Na podstawie wiedzy pozapodręcznikowej ustal, jakie przeszkody napotkał proces reprywatyzacji. Zwróć uwagę na kwestie gospodarcze, polityczne i społeczne.

Działaniom reprywatyzacyjnym towarzyszyły liczne nadużycia. Zwrot mienia był często możliwy po bardzo skomplikowanej procedurze sądowej, co wykorzystywali wyspecjalizowani handlarze i prawnicy. Skupowali oni za bezcen roszczenia byłych właścicieli lub wyłudzali zwrot nieruchomości na podstawie sfałszowanych dokumentów. Ofiarami nadużyć byli m.in. lokatorzy części kamienic (np. w Warszawie), którzy niejednokrotnie w brutalny sposób byli zmuszani przez nowych właścicieli lub ich pełnomocników do opuszczenia dotychczas zajmowanych mieszkań.

„Wojna na górze" i wybór Lecha Wałęsy na urząd Prezydenta RP

Oprócz likwidacji spuścizny po PRL oraz rozwiązania problemów gospodarczych i społecznych obóz solidarnościowy musiał się uporać z narastającymi kwestiami spornymi we własnych szeregach. Wkrótce po wyborach czerwcowych zaczęło w nim dochodzić do nieporozumień i różnic zdań na temat dalszych działań, tempa oraz zakresu wprowadzanych reform i dotrzymywania umów zawartych przy Okrągłym Stole. Lech Wałęsa, który pozostał przewodniczącym Solidarności, pragnął odgrywać większą rolę polityczną, niżby życzyło sobie tego kierownictwo Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego. Po utworzeniu rządu Mazowieckiego napięcie wzrosło, ponieważ premier chciał zachować samodzielność w działaniu i niejednokrotnie ignorował lidera Solidarności. W odpowiedzi Wałęsa powierzył stanowisko redaktora naczelnego „Tygodnika Solidarność" **Jarosławowi Kaczyńskiemu** (ur. 1949), do 1990 r. mniej znanemu politykowi obozu solidarnościowego (w przeciwieństwie do jego brata bliźniaka **Lecha Kaczyńskiego**). Dla Kaczyńskiego objęcie legendarnego tygodnika stało się podstawą do budowy nowego ugrupowania politycznego.

BIOGRAM

Lech Kaczyński (1949–2010), polityk i prawnik, profesor UKSW i UG, ekspert w zakresie prawa pracy. W 2. połowie lat 70. XX w. współpracownik KOR i WZZ Wybrzeża. Delegat na I Zjazd Solidarności. Internowany w stanie wojennym. Pod koniec lat 80. związał się z Lechem Wałęsą i uczestniczył w strajkach 1988 r. Uczestnik obrad Okrągłego Stołu, a także tajnych spotkań w Magdalence. W latach 1990–1991 I wiceprzewodniczący Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność". Poseł i senator RP, minister w kancelarii prezydenta Lecha Wałęsy. W latach 1992–1995 prezes Najwyższej Izby Kontroli, minister sprawiedliwości, prokurator generalny w rządzie Akcji Wyborczej Solidarność w latach 2000–2001. Współtwórca partii Prawo i Sprawiedliwość (PiS). W latach 2002–2005 prezydent Warszawy, a od grudnia 2005 r. prezydent RP. Zginął w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r.

Jarosław Kaczyński (ur. 1949), polityk i prawnik. Współpracownik KOR, od 1982 r. członek Komitetu Helsińskiego. Uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu. Senator i poseł RP, minister w kancelarii prezydenta Lecha Wałęsy. W latach 1989–1991 redaktor naczelny „Tygodnika Solidarność"; w 1990 r. współzałożyciel i prezes (do 1997) partii Porozumienie Centrum; w 1996 r. współtwórca Akcji Wyborczej Solidarność. W 2001 współtwórca partii Prawo i Sprawiedliwość (PiS), a od 2003 jej prezes. Premier w latach 2006–2007.

Lech i Jarosław Kaczyńscy w 1990 r.

Koniec misji władz polskich na uchodźstwie

22 grudnia 1990 r., w dniu zaprzysiężenia prezydenta Lecha Wałęsy, prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski przekazał uroczyście nowo wybranej głowie państwa na Zamku Królewskim w Warszawie insygnia II Rzeczypospolitej, wywiezione z Polski we wrześniu 1939 r. i przechowywane do 1990 r. w Londynie. Tym samym III Rzeczpospolita stała się kontynuatorką tradycji przedwojennego państwa polskiego.

Fragment przemówienia prezydenta RP na uchodźstwie Ryszarda Kaczorowskiego podczas uroczystości przekazania insygniów prezydenckich.

Przybywam z Londynu na Zamek Królewski w Warszawie, zniszczony przez obcą przemoc, lecz odbudowany z gruzów wysiłkiem nieugiętego narodu. Przybywam w otoczeniu towarzyszy broni walczących o ojczyznę naprawdę wolną i suwerenną, szczerze demokratyczną, sprawiedliwą dla wszystkich.

Przybywam do odradzającej się Polski, by wybranemu w wolnych wyborach Prezydentowi Lechowi Wałęsie przekazać insygnia państwowe II Rzeczypospolitej.

Przez długie lata od tragicznego roku 1939, insygnia te były zarówno naszym atutem prawnym, jak i symbolem wiary w odbudowę umęczonego kraju. […]

Przekazując te insygnia wraz z chorągwią Rzeczypospolitej, która powiewała niegdyś na tym Zamku, upatruję w nich złoty klucz do lepszej przyszłości naszej ponad wszystko umiłowanej ziemi rodzinnej.

Proporzec Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (widok z lewej strony)

▲ Order Orła Białego

▲ Order Odrodzenia Polski, Polonia Restituta

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Przedstaw okoliczności, w których zostało wygłoszone to przemówienie.
2. Powiedz, jakie znaczenie miały insygnia II Rzeczypospolitej dla Polaków.
3. Wyjaśnij, dlaczego władze na uchodźstwie przekazały insygnia dopiero po wyborach prezydenckich w 1990 r., a nie już w 1989 r.

Fragment wystąpienia Lecha Wałęsy na spotkaniu Komitetu Obywatelskiego 13 maja 1990 r.

Jeżeli jest spokój u góry, to na dole jest wojna. Dlatego zachęcam państwa do wojowania. Obecny układ – popieranie rządu, wmawianie, że lepiej być nie może, że nie ma o co walczyć, najwyżej można popierać – nie jest dobry dla rządu ani bezpieczny dla społeczeństwa. […]

Realizowany jest pierwszy etap demokracji, stosuje się różne hamowania, i co by nie powiedzieć, jest to manipulacja. To prawda, nie można dopuścić do anarchii, ale ludzie chcą większych możliwości. Chodzi o dopuszczenie różnych idei, konfliktów i publiczne dyskutowanie na temat prezydenta, premiera, ministrów. Nie po to, żeby straszyć, ale żeby ludziom się chciało. Stan wojenny wprowadził marazm i obecna koncepcja robi to samo. Wziąłem sobie urlop, kiedy Tadeusz Mazowiecki został premierem. Dzisiaj schodzę z urlopu.

1. Powiedz, jak rozumiesz słowa Lecha Wałęsy. Do czego zachęcał on swoich słuchaczy?
2. Jak można rozumieć stwierdzenie, że Wałęsa „schodzi z urlopu”?

Na początku 1990 r. sytuacja się zaogniła, gdyż społeczeństwo zaczęło odczuwać negatywne konsekwencje realizacji planu Balcerowicza. Rząd zamierzał kontynuować politykę reform, ale chciał czynić to w taki sposób, aby nie utracić poparcia społecznego i aby bolesne skutki przemian były jak najmniej odczuwalne. Tymczasem znaczna część społeczeństwa chciała przyspieszenia działań gospodarczych oraz bardziej zdecydowanego stanowiska w kwestii rozliczenia komunistów.

W maju 1990 r. Jarosław i Lech Kaczyńscy powołali nowe ugrupowanie – **Porozumienie Centrum**, partię odwołującą się do wizji Polski chrześcijańsko-demokratycznej. Skupili w niej osoby o prawicowych poglądach, które nie były związane ani z grupą Mazowieckiego, ani z liderami OKP (Bronisławem Geremkiem, Adamem Michnikiem, Jackiem Kuroniem). Programem Porozumienia było przyspieszenie reform, dekomunizacja i doprowadzenie do wyboru Lecha Wałęsy na prezydenta.

24 czerwca 1990 r. na XIII posiedzeniu Komitetu Obywatelskiego doszło ostatecznie do **rozpadu obozu solidarnościowego**. Wokół Wałęsy skupili się reprezentanci prawicy, przeciwni polityce rządu Mazowieckiego, wokół premiera – osoby o poglądach liberalno-lewicowych i laickich. Ten rozłam i towarzyszące mu okoliczności nazwano **„wojną na górze”**.

We wrześniu 1990 r. prezydent Jaruzelski, który miał sprawować władzę do 1994 r., ogłosił chęć rezygnacji z urzędu. Znowelizowano wówczas konstytucję, wprowadzając do niej zapis, że wyboru prezydenta dokonuje naród. Do wyścigu o zwycięstwo stanęło sześciu kandydatów, w tym Lech Wałęsa i Tadeusz Mazowiecki. Niespodziewanie w pierwszej turze Mazowiecki przegrał z nikomu nieznanym emigrantem z Kanady **Stanisławem (Stanem) Tymińskim** (ur. 1948). Był to poważny cios dla obozu premiera, który dzień po porażce podał się do dymisji. **W drugiej turze wyborów wygrał zdecydowanie Wałęsa, zdobywając ponad 75 % głosów.**

Lech Wałęsa składa przysięgę prezydencką przed Zgromadzeniem Narodowym 22 grudnia 1990 r.

PODSUMOWANIE

• Rząd Tadeusza Mazowieckiego musiał przystąpić do naprawy sytuacji gospodarczej Polski, a zwłaszcza zmierzyć się z rujnującą budżet hiperinflacją. • W grudniu 1989 r. Sejm przegłosował pakiet naprawczy (tzw. plan Balcerowicza), który zakładał radykalne działania zmierzające do zduszenia hiperinflacji i wprowadzenia elementów gospodarki rynkowej. • Plan Balcerowicza spełnił swoją, ale przyniósł też wiele negatywnych zjawisk – m.in. upadek przedsiębiorstw i pojawienie się wysokiego bezrobocia. • W wyniku przekształceń wiele zakładów w Polsce zostało sprywatyzowanych i trafiło w ręce kapitału zagranicznego. • Podczas procesu prywatyzacji dochodziło do przypadków korupcji oraz bogacenia się nieuczciwych przedsiębiorców i osób wywodzących się z dawnej nomenklatury partyjnej. • Dużym wyzwaniem, które nie zostało do końca uregulowane, była reprywatyzacja mienia zagarniętego przez państwo komunistyczne po 1945 r. • Latem 1990 r. w obozie solidarnościowym doszło do tzw. wojny na górze, która doprowadziła do podziału dawnej opozycji na zwolenników Lecha Wałęsy i Tadeusza Mazowieckiego. • W grudniu 1990 r. Lech Wałęsa, po zwycięstwie w pierwszych powszechnych wyborach prezydenckich, został prezydentem RP. • W dniu objęcia urzędu przez Lecha Wałęsę ostatni prezydent RP na uchodźstwie, Ryszard Kaczorowski (1919–2010), przekazał mu na Zamku Królewskim w Warszawie insygnia prezydentów II Rzeczypospolitej, kończąc tym samym działalność władz polskich w Londynie.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień wyzwania gospodarcze, z którymi musiał się zmierzyć rząd Tadeusza Mazowieckiego.
2. Przedstaw przyczyny wprowadzenia i główne założenia reform gospodarczych nazwanych planem Balcerowicza.
3. Omów skutki realizacji planu Balcerowicza.
4. Wyjaśnij różnicę między prywatyzacją a reprywatyzacją.
5. Omów cele i sposób przeprowadzenia prywatyzacji w Polsce po 1989 r.
6. Przedstaw powody „wojny na górze" i omów jej konsekwencje.

ZADANIA

7. Dowiedz się, czy w twojej najbliższej okolicy są ulice lub inne miejsca, które zmieniły nazwę po 1989 r. Czy wiesz, jakie pomniki / tablice pamiątkowe zostały usunięte lub zmienione w twojej okolicy po 1989 r.?

*8. Zorganizujcie dyskusję w klasie na temat „Czy plan Balcerowicza był sukcesem?". Argumenty za i przeciw wypiszcie na tablicy i przeanalizujcie.

*9. Przeanalizuj fragment listu otwartego Adama Michnika, występującego przeciw Lechowi Wałęsie w okresie wyborów prezydenckich w 1990 r., i wykonaj polecenia zapisane pod tekstem.

Fragment listu otwartego Adama Michnika

[…] Nigdy nie ukrywałem swego podziwu dla talentów politycznych Wałęsy. W trudnym okresie stanu wojennego obrana przezeń taktyka wzbudzała mój autentyczny szacunek. Popierałem tę taktykę uporu i realizmu, znajdując się w kręgu współpracowników Lecha. Była to polityka ostrożna, ale i polityka odważna. Nade wszystko zaś – polityka skuteczna, wzbogacona o znakomity instynkt. […]

Lech Wałęsa, dziś mój polityczny przeciwnik – jest politykiem wielkiego kalibru. I myślę, że kto swemu przeciwnikowi nie potrafi oddać zasłużonego szacunku, ten sam na szacunek nie będzie nigdy zasługiwał. […]

Autorytet charyzmatyczny jest składnikiem najbardziej rewolucyjnych procesów w historii, bowiem pozwala przełamać lęk i apatię, burzyć tradycyjny porządek i obalać stare rządy, monarchię czy obce okupacje. Wszelako ten autorytet w chwili zwycięstwa okazuje się całkowicie „pański", antydemokratyczny i staje ponad ludźmi. Zrodzony z ludzkiej nadziei na życie w godności i swobodzie, prowadzi do nowej dyktatury. Bowiem wiara w nieomylność genialnego wodza staje się obowiązkiem poddanych.

Wódz i jego drużyna domagają się uzupełnienia tej wiary w wodza w postaci aktów wiernopoddańczych. Uchylenie się od tych aktów stanowi przewinę, a potem przestępstwo i zdradę państwa.

Wtedy autorytet charyzmatyczny zaczyna z wolna wygasać. Okazuje się, że genialny przywódca, obdarzony „Bożą łaską" nie posiada zdolności czynienia cudów. Jest jednak już za późno – wódz traci charyzmę, ale ma w zamian policję. […]

Nie przypisuję Wałęsie złej woli. Obwiniam go jednak o całkowity brak wyobraźni i wiedzy, czym jest demokratyczne państwo prawa. Sposób działania politycznego Wałęsy, który był siłą podczas strajków czy w konspiracji, stał się groźną pułapką w epoce budowy instytucji ładu demokratycznego. Te same zachowania, które destabilizowały ład totalitarny, teraz muszą prowadzić do destrukcji kultury politycznej młodej demokracji.

1. Powiedz, o co Michnik oskarżał Wałęsę w 1990 r.
2. Wyjaśnij, dlaczego autor listu otwartego nie zamierzał głosować na Wałęsę.

18 Ku społeczeństwu obywatelskiemu

KALENDARIUM	
1989 •	**7 IV** • uchwalenie ustawy o stowarzyszeniach
1990	**8 III** • uchwalenie przez Sejm ustawy o przywróceniu samorządu gminnego **27 V** • pierwsze wolne wybory samorządowe w Polsce
1997 •	**2 IV** • artykuł 58 nowej *Konstytucji RP* gwarantuje obywatelom wolność zrzeszania się
2003 •	**24 IV** • uchwalenie ustawy o działalności organizacji pożytku publicznego i o wolontariacie
2017 •	**15 IX** • uchwalenie ustawy o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

POJĘCIA: społeczeństwo obywatelskie ■ kapitał społeczny ■ aktywność obywatelska ■ nieposłuszeństwo obywatelskie ■ frekwencja wyborcza ■ trzeci sektor ■ organizacja pożytku publicznego ■ wolontariusz

Czym jest społeczeństwo obywatelskie?

Pojęcie **„społeczeństwo obywatelskie"** wywodzi się ze starożytnej Grecji, ale na przestrzeni wieków wielokrotnie zmieniało znaczenie. **Arystoteles** (384–322 p.n.e.) utożsamiał je z państwem, twierdząc, że obywatelami są ci, którzy uczestniczą w rządzeniu państwem, a ogół takich ludzi tworzy państwo. Także w XVII w. angielscy filozofowie **Thomas Hobbes** (1588–1679; czytaj: hobz) i **John Locke** (1632–1704; czytaj: lok) identyfikowali je **z państwem.** Według Hobbesa społeczeństwa kształtowały się, aby człowiek **mógł osiągnąć niezbędny do życia pokój.** Zawierając umowę społeczną z innymi, z powodów egoistycznych zrzekał się on swojej wolności na rzecz suwerena – aby uchronić się od panującego w społeczeństwie naturalnym stanu wojny „każdego z każdym". Dla Locke'a ludzie zawierali porozumienie świadomie, rezygnując z części swojej wolności na rzecz władzy, która jest ograniczona i musi szanować prywatność oraz działać w interesie i na rzecz obywateli na podstawie prawa.

W XIX w. niemiecki filozof **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770–1831) twierdził, że społeczeństwo obywatelskie to sfera relacji i instytucji funkcjonujących między rodziną a państwem; sfera, w której jednostki i grupy realizują swoje interesy. W tym samym wieku Francuz **Alexis de Tocqueville** (1805–1859; czytaj: tokwil) sformułował definicję najbardziej zbliżoną do współczesnej koncepcji społeczeństwa obywatelskiego. Według niego państwo to instytucje i metody sprawowania władzy, a społeczeństwo obywatelskie to wspólnota ludzi aktywnie uczestniczących w życiu publicznym, zrzeszających się w różne struktury do realizacji zadań publicznych.

Obecnie przyjmujemy, że społeczeństwo obywatelskie to taki typ społeczeństwa, którego członkowie charakteryzują się dużą aktywnością i samoorganizacją przy dążeniu do osiągnięcia wyznaczonego celu, bez pomocy ze strony państwa czy jego władz. Tym samym społeczeństwo obywatelskie jest niezależne od instytucji państwa, ale może stanowić jego uzupełnienie

Gospodarcze	Społeczne	Religijne	Kulturalne i sportowe	Polityczne
• izby gospodarcze • związki zawodowe • organizacje lobbystyczne	• społeczne instytucje opieki (np. nad dziećmi, osobami starszymi) • inicjatywy wspierające uchodźców i imigrantów • grupy ochrony środowiska • harcerstwo • organizacje paramilitarne • ochotnicze straże pożarne	• Kościoły i grupy wyznaniowe • organizacje parafialne • duszpasterstwa	• chóry i orkiestry • muzea • kluby czytelnicze • stowarzyszenia hobbystów • koła łowieckie i wędkarskie • zespoły artystyczne • kluby i związki sportowe • związki działkowców	• partie i ruchy polityczne • fundacje i zespoły ekspertów związane z partiami

Typy podmiotów społeczeństwa obywatelskiego.

i wzmocnienie, a także odbicie jego różnorodności. W węższym znaczeniu można przyjąć, że społeczeństwo obywatelskie to wszystkie dobrowolne, działające publicznie, niezależnie od państwa ruchy, organizacje, związki i stowarzyszenia danej społeczności.

Członkowie społeczeństwa obywatelskiego organizują się w różnego rodzaju **podmioty społeczeństwa obywatelskiego**: nieformalne grupy i oficjalne organizacje, partie i ruchy polityczne, stowarzyszenia, związki, kluby sportowe, Kościoły i grupy wyznaniowe, zrzeszenia i reprezentacje różnych profesji, zawodów i zainteresowań. Podmiotami społeczeństwa obywatelskiego mogą być też media, zarówno tradycyjne, jak i elektroniczne. Takie podmioty mogą mieć charakter polityczny, społeczny, gospodarczy, religijny, sportowy lub kulturalny.

Podmioty społeczeństwa obywatelskiego można też podzielić na dwie kategorie, w zależności od tego, czy przejmują od państwa część jego uprawnień, czy też są tworzone bez jego udziału.

Na **rozwój społeczeństwa obywatelskiego** mają wpływ trzy grupy czynników. Pierwszy z nich to **czynniki prawno-ustrojowe**, czyli reguły prawne w państwie, które albo sprzyjają, albo wręcz uniemożliwiają funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego. Dotyczy to nie tylko zapisów konstytucyjnych, ale przede wszystkim aktów prawnych niższej rangi, które określają skalę trudności procesu zakładania organizacji społecznej oraz zasadę jej kontroli.

Druga grupa to **czynniki kulturowo-społeczne**, czyli istniejące w danej społeczności tradycje samoorganizowania się wspólnoty, np. organizowanie przedstawień amatorskich, spotkań towarzyskich lub wycieczek krajoznawczych, obchodów świąt i rocznic oraz procesji lub pielgrzymek. Na tradycje te wpływają historia danej społeczności, jej struktura

Podmioty utworzone bez udziału państwa	Podmioty, którym państwo przekazało część swoich uprawnień
• związki zawodowe • partie i organizacje polityczne • związki i organizacje wyznaniowe • media	• samorząd terytorialny • samorząd gospodarczy i zawodowy • niektóre organizacje pozarządowe

Kategorie podmiotów społeczeństwa obywatelskiego.

demograficzna, wielkość i czas pobytu jej członków w danej okolicy. Nie bez znaczenia jest też poziom zamożności społeczności lokalnej.

Trzecia grupa to **czynniki psychologiczne**, którymi charakteryzują się członkowie danej społeczności. Zaliczamy do nich takie cechy, jak troska o dobro wspólne, uczciwość, skłonność do kompromisu, tolerancja wobec innych poglądów i zachowań.

Kapitał społeczny

Przez „kapitał społeczny" rozumiemy wpływ relacji międzyludzkich na stopień rozwoju społeczeństwa, czyli zdolność i chęć do podejmowania wspólnych działań. Jednym z najważniejszych składników kapitału społecznego jest poziom **zaufania społecznego** – rozumianego jako zaufanie jednostek do innych ludzi oraz grup i instytucji. Niski poziom zaufania społecznego ma negatywny wpływ na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, ponieważ utrudnia budowanie więzi społecznych opartych na akceptacji podobnych wartości i norm postępowania.

Pozytywny wpływ na kapitał społeczny mają m.in. stabilność prawa i przestrzeganie zasad demokratycznego państwa prawa oraz wysoki poziom rozwoju ekonomicznego i zamożności. Z kolei negatywnie oddziałują na niego problemy społeczne, np. wysokie bezrobocie, duże obszary biedy, trwałe konflikty między grupami społecznymi, brak zaufania do instytucji publicznych. Budowaniu kapitału społecznego nie służą też takie zmiany demograficzne, jak: atomizacja społeczeństwa, czyli rozpad dużych i wielopokoleniowych rodzin, duża mobilność społeczna, intensywna praca połączona z długimi dojazdami do miejsca jej wykonywania.

Elektroniczne media społecznościowe mogą mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na budowanie kapitału społecznego. Z jednej strony ułatwiają kontakt i budowanie więzi z osobami o podobnych poglądach, z drugiej – można zaobserwować rosnące uzależnienie od tych mediów, poświęcanie im dużej ilości czasu kosztem innych działań społecznych oraz często bezkrytyczne uleganie niesprawdzonym informacjom.

Odbudowa samorządności krokiem ku budowie społeczeństwa obywatelskiego

Funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego jest jednym z filarów demokracji, ponieważ dzięki niemu obywatele wpływają na otaczającą ich rzeczywistość. Inaczej wygląda sytuacja w państwach niedemokratycznych. Tam władze nie są zainteresowane aktywnością obywateli i utrudniają lub wręcz blokują pewne jej przejawy.

Zabory przerwały ciągłość funkcjonowania samorządu na ziemiach polskich. Sytuacja zmieniła się dopiero w 1867 r. wraz z nadaniem autonomii Galicji w ramach monarchii austro-węgierskiej. W czasie I wojny światowej, w 1916 r., w Warszawie i innych ważnych miastach okupowanych przez Niemców i Austriaków odbyły się wybory samorządowe. Wyłoniły one instytucje, które przejęły zadania pomocy ofiarom wojny, kwestie funkcjonowania szkolnictwa lub sprawy bezpieczeństwa publicznego.

Odradzająca się Rzeczpospolita u swego zarania stworzyła ramy prawne umożliwiające działanie samorządom. 27 listopada 1918 r. Tymczasowy Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał dekret o utworzeniu samorządu gminnego, a w lutym 1919 r. kolejny akt prawny uregulował kwestie samorządu miejskiego.

Polska po 1945 r. nie była państwem demokratycznym, dlatego rozwój niezależnego od władzy społeczeństwa obywatelskiego był w niej bardzo utrudniony, a często nielegalny. Władzy komunistycznej nie zależało na powstawaniu niezależnych od niej zrzeszeń czy stowarzyszeń.

WARTO WIEDZIEĆ

Samorząd w dziejach Polski
Tradycje polskiej samorządności sięgają czasów średniowiecza. Ukształtował się wtedy system urzędów lokalnych oraz sejmików ziemskich, spełniających również funkcje samorządowe. W ich działania angażowała się znaczna część polskiej szlachty, dla której służba publiczna była jednym z najważniejszych obowiązków. Rola lokalnych władz wzrastała wraz z kryzysem władzy centralnej w XVII i XVIII w.

Sejmik szlachecki, rysunek Jana Piotra Norblina, XVIII w. Ideał szlacheckiego społeczeństwa opierał się na przekonaniu, że miało być ono wspólnotą obywateli, którzy aktywnie działali nie tylko dla dobra kraju, ale równie mocno troszczyli się o los swojego województwa czy powiatu.

Mimo to ludzie próbowali się samoorganizować. Przykładem takiej działalności może być Komitet Obrony Robotników, Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (patrz: s. 94) czy powstanie Solidarności.

Sytuacja uległa zmianie w latach przełomu 1988–1990. Pojawiły się wówczas pierwsze przepisy, które miały umożliwiać obywatelom realizację „celów społecznie i gospodarczo użytecznych" oraz „umożliwić prawo czynnego uczestniczenia w życiu publicznym". Początki jednak nie były łatwe. **Społeczeństwo polskie nie było przygotowane, aby się samoorganizować**, przejawiało skłonność do postawy roszczeniowej, domagało się bowiem, aby to państwo rozwiązało za nie wszystkie problemy wynikające z transformacji ustrojowej. Tymczasem aby społeczeństwo obywatelskie dobrze funkcjonowało, **ludzie powinni nauczyć się żyć jako jednostki niezależne od państwa**. Było to niemożliwe po 40 latach funkcjonowania w socjalistycznej rzeczywistości.

Premier Tadeusz Mazowiecki oddaje głos w wyborach samorządowych, 27 maja 1990 r.

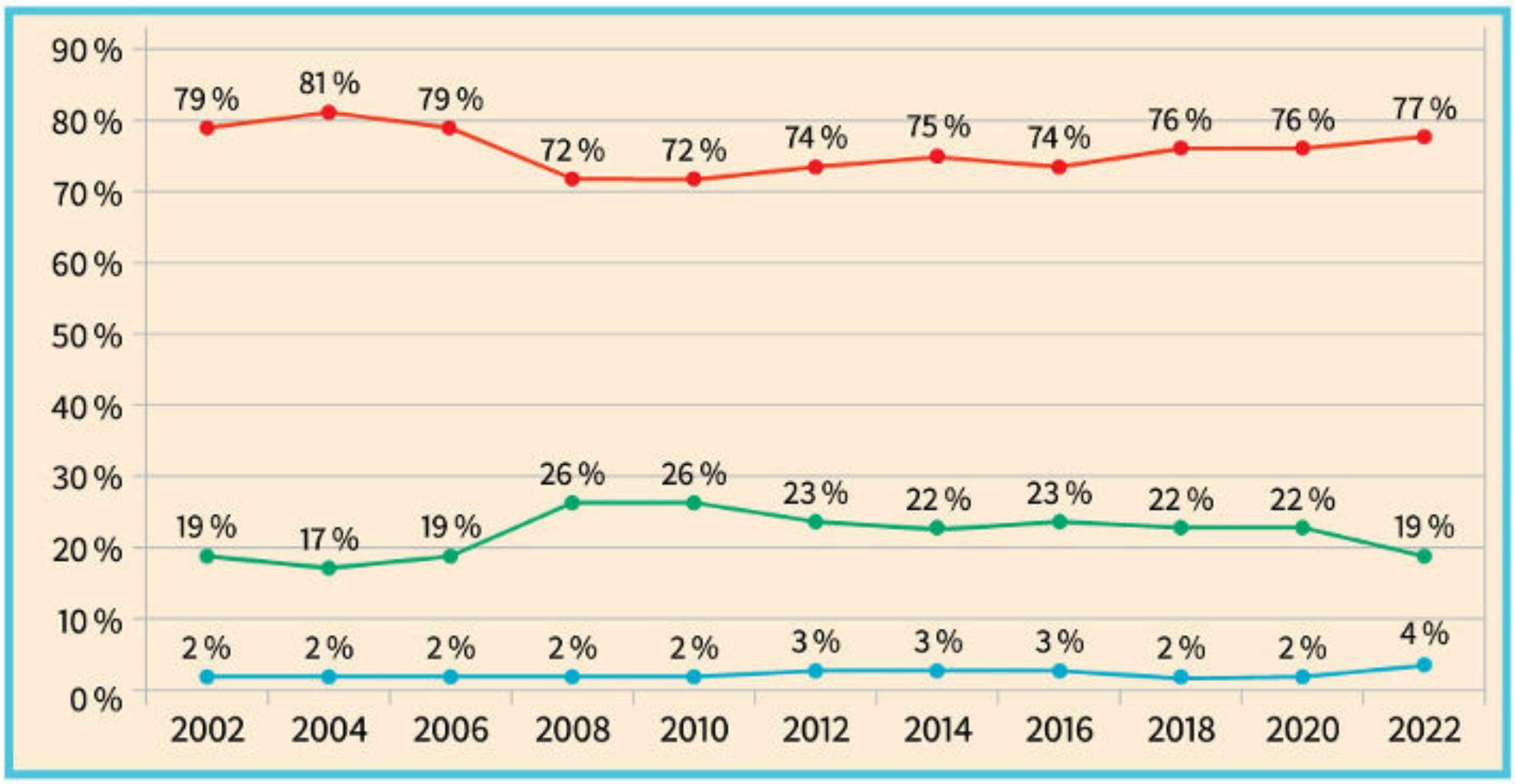
Pierwszym krokiem ku budowie społeczeństwa obywatelskiego stało się wprowadzenie w kwietniu 1989 r. ustawy „Prawo o stowarzyszeniach". Równolegle podjęto prace nad odbudową struktur samorządowych. W parlamencie wyłonionym w wyniku wyborów kontraktowych specjalna ustawa przywracająca samorządy była przygotowywana przez Senat.

Sejm zaakceptował ją 8 marca 1990 r., pierwsze w pełni wolne wybory do samorządu terytorialnego odbyły się 27 maja 1990 r. Wybierano skład **rad gmin** oraz **rad miejskich**. Frekwencja wyniosła 42 %, co było wynikiem zdecydowanie niższym niż w wyborach w czerwcu 1989 r. (wówczas 62 % w I turze).

W **1999 r.**, wraz z wdrożeniem **reformy administracyjnej**, w Polsce powstały dwa nowe **szczeble samorządowe**: **powiatowy** i **wojewódzki**. Trzy lata później obywatele otrzymali prawo bezpośredniego wyboru **wójtów**, **burmistrzów** i **prezydentów miast**. Przyczyniło się to do stopniowego wzrostu zainteresowania społecznego wyborami samorządowymi.

Poziom zaufania społecznego w Polsce

Jednym z poważnych wyzwań utrudniających rozwój polskiego kapitału społecznego jest utrzymujący się niski poziom zaufania społecznego. Według Centrum Badania Opinii Społecznej poziom zaufania społecznego Polaków od 20 lat pozostaje na poziomie ok. 20 %. Największą liczbę Polaków, którzy uważali, że większości ludzi można ufać, odnotowano w latach 2008–2010. W 2022 r. ponad 70 % badanych było zdania, że w stosunkach z innymi trzeba być bardzo ostrożnym.

Poziom zaufania społecznego w latach 2002–2022 (w %).
„Która z dwóch opinii dotyczących życia społecznego w Polsce jest bliższa Pana(i) poglądom?"
— W stosunkach z innymi trzeba być ostrożnym.
— Ogólnie rzecz biorąc, większości ludzi można ufać.
— Trudno powiedzieć.

? Przedstaw wnioski wynikające z analizy danych zamieszczonych na wykresie.

WARTO WIEDZIEĆ

Zaufanie społeczne w Polsce
Według Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) w 2022 r. Polacy mieli największe zaufanie do wojska (76 % zaufania), NATO (70 %), władz lokalnych (63 %) i policji (63 %). Najbardziej nieufni byli wobec partii politycznych (70 %), Sejmu i Senatu (65 %), rządu (62 %), Trybunału Konstytucyjnego (60 %) i mediów (55 %).

Formy aktywności społecznej

Aktywnością społeczną nazywamy dobrowolne działanie podejmowane w formalnych i nieformalnych grupach społecznych, niezależnie od ich wielkości, oraz wykraczające poza obowiązki związane z rodziną i pracą. **Jednym z mierników aktywności społecznej społeczeństwa jest frekwencja w wyborach i referendach**, zarówno ogólnokrajowych, jak i lokalnych. Oddanie głosu w wyborach jest najprostszym przejawem aktywności obywatelskiej w sferze polityki. W Polsce frekwencja wyborcza w wyborach parlamentarnych jest jedną z najniższych w Unii Europejskiej i krajach zachodnich. Stosunkowo niewielki odsetek Polaków, w porównaniu z innymi państwami europejskimi, należy też do partii i ruchów politycznych.

Aktywnością społeczną jest także udział w konsultacjach społecznych, manifestacjach, strajkach i protestach, podpisywanie i wysyłanie petycji, listów otwartych i manifestów oraz nieposłuszeństwo obywatelskie.

Nieposłuszeństwo obywatelskie – świadome publiczne naruszanie obowiązujących norm prawnych w imię osiągnięcia ważnego społecznie celu, np. zmiany niesprawiedliwego prawa lub zmuszenie do zaniechania przez władze jakiegoś działania. Istotą nieposłuszeństwa obywatelskiego jest służba dobru publicznemu. Protestujący działają jawnie, ale nielegalnie, nie stosują siły i są gotowi ponieść konsekwencje prawne swoich działań.

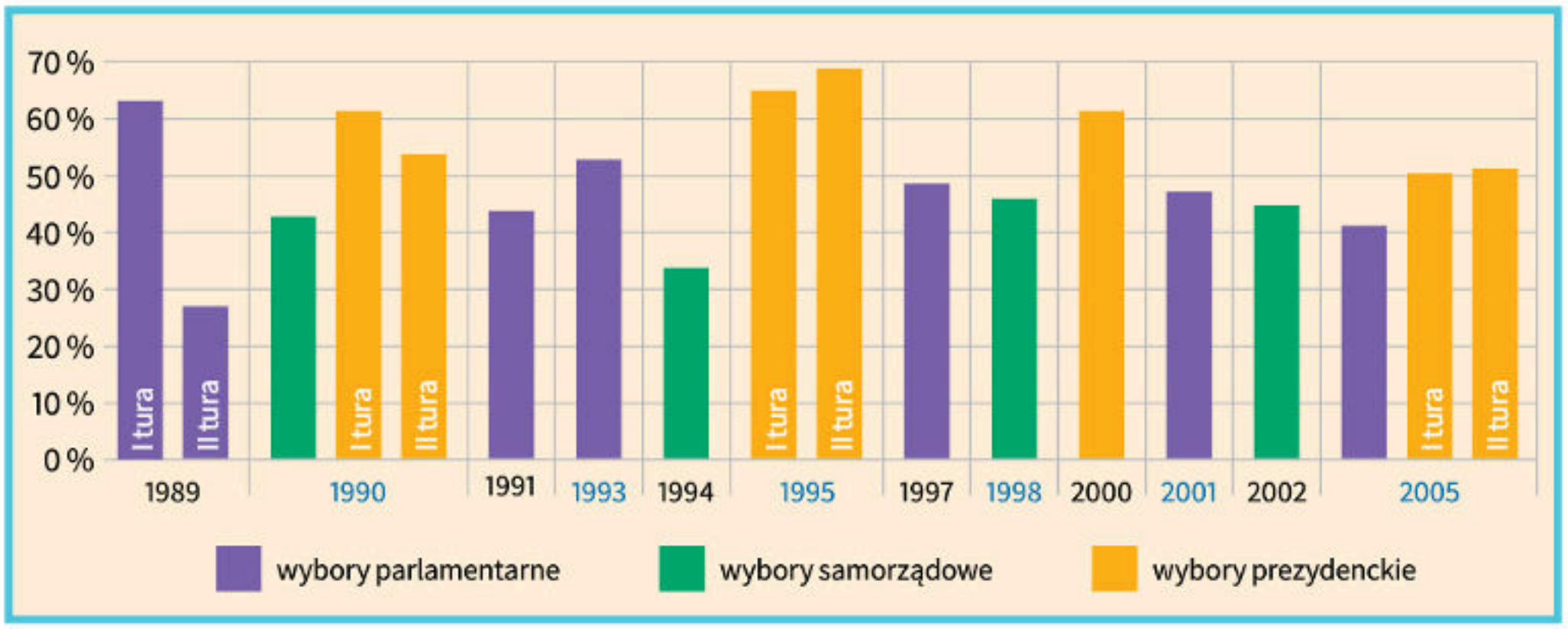
WARTO WIEDZIEĆ

Nieposłuszeństwo obywatelskie

W PRL przykładem nieposłuszeństwa obywatelskiego były strajki okupacyjne w zakładach pracy, bojkot nieuczciwych wyborów (czy to w formie nieobecności na wyborach, czy też świadome oddanie nieważnego głosu), a także odmowa obowiązkowej służby w Ludowym Wojsku Polskim (co groziło więzieniem). Przykładem z 2007 r. może być protest ekologów przeciwko planowanej obwodnicy Augustowa, przecinającej dolinę rzeki Rospudy, w której znajduje się jedno z największych w Europie i unikatowe dolinowe torfowisko niskie, nienoszące śladów działalności człowieka. Obszar, przez który miała biec droga, był terenem objętym ochroną (Natura 2000). W ramach protestu działacze i aktywiści wywiesili na dachu Ministerstwa Infrastruktury transparenty protestacyjne, organizowali manifestacje i wiece, a część z nich przykuła się do drzew, aby uniemożliwić ich wycinkę. W 2009 r. zmieniono planowany przebieg trasy, a w 2014 r. zakończono jej budowę.

Przykład nieposłuszeństwa obywatelskiego – blokada legalnej eksmisji najemcy lokalu w Warszawie, październik 2011 r.
Blokadę zorganizował m.in. Ruch Obrony Lokatorów niezgadzający się z wyrokiem sądu w związku z trudną sytuacją życiową osoby, która miała opuścić lokal.

Frekwencja wyborcza podczas wyborów w latach 1989–2005.

? Zwróć uwagę, które z wyborów cieszyły się najmniejszą popularnością, a które największą. Spróbuj uzasadnić, dlaczego, twoim zdaniem, tak było.

Organizacje pozarządowe – trzeci sektor

Organizacje pozarządowe, nazywane często **NGO**-sami (od ang. *non-governmental organization*; czytaj: non gawermental organizejszyn), to wszystkie organizacje skupiające członków na zasadzie dobrowolności, formalnie niezależne od władz publicznych, których działalność nie jest nastawiona na przynoszenie zysku. Z tego powodu określa się je czasem mianem **„organizacji non profit"**.

Często organizacje NGO nazywane są także **trzecim sektorem**. Określenie to nawiązuje do podziału aktywności społeczno-gospodarczej nowoczesnych państw demokratycznych na trzy sektory. Pierwszy z nich to sektor administracji publicznej lub inaczej sektor państwowy. Obejmuje on instytucje rządowe (np. Rada Ministrów, wojewodowie). Sektor drugi to instytucje i organizacje nastawione na zysk. Sektor ten nazywany jest sektorem biznesowym bądź komercyjnym, a jeszcze częściej – prywatnym.

Trzeci sektor to organizacje pozarządowe, czyli ogół prywatnych organizacji społecznych, działających bez chęci zysku. Nazwa „pozarządowe" podkreśla ich niezależność od sektora pierwszego, czyli administracji publicznej. Z kolei określenie „non profit" pozwala je odróżnić od nastawionego na zysk sektora prywatnego.

NGO to najliczniejsza i najbardziej zróżnicowana grupa podmiotów społeczeństwa obywatelskiego. Są wśród nich małe organizacje, zrzeszające kilkanaście osób działających w niewielkiej społeczności lokalnej, ale też instytucje liczące tysiące oddziałów i zatrudniające setki osób w wielu krajach na świecie. Zajmują się wszystkimi przejawami aktywności społecznej. Najliczniej reprezentowane są zajmujące się sportem, turystyką, realizacją pasji i zainteresowań, a także kulturą, sztuką, pielęgnowaniem dziedzictwa kulturalnego, historycznego i naturalnego, edukacją i wychowaniem, pomocą społeczną i świadczeniem usług socjalnych, ochroną zdrowia, rozwojem społeczności lokalnej, ochroną praw człowieka, polityką oraz rozpowszechnianiem idei filozoficznych i religijnych.

WARTO WIEDZIEĆ

Organizacje non profit

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2020 r. w Polsce działało 95,2 tys. rejestrowych organizacji non profit. Było w nich 150,3 tys. pełnoetatowych miejsc pracy, co stanowiło niemal 1,5 % przeciętnego zatrudnienia w gospodarce narodowej.

Stowarzyszenie na rzecz Ochrony Krajobrazu Kulturowego Mazur SADYBA zostało założone przez 19 osób w 2004 r. Jego siedziba mieści się w miejscowości Kadzidłowo na Mazurach. Celem Stowarzyszenia jest ochrona krajobrazu kulturowego regionu warmińsko-mazurskiego – zarówno historycznego, jak i przyrodniczego. Nie jest organizacją pożytku publicznego.

Stowarzyszenia i fundacje

Najczęściej spotykaną w trzecim sektorze formą organizacyjną są **stowarzyszenia** i **fundacje**.

Stowarzyszenie zakłada grupa osób, którą łączy wspólny cel. Grupa wybiera spośród siebie osoby kierujące pracami oraz reprezentantów organizacji (zarząd). Najwyższą władzą stowarzyszenia jest walne zebranie wszystkich członków. Stowarzyszenie pobiera od członków składki członkowskie i musi powołać komisję rewizyjną kontrolującą zarząd.

WARTO WIEDZIEĆ

Ochotnicza Straż Pożarna

Najliczniejszym rodzajem stowarzyszenia w Polsce są ochotnicze straże pożarne. Działają one na mocy prawa o stowarzyszeniach oraz odrębnej ustawy o OSP. Jest ich ponad 16 tys., z czego 4738 jednostek OSP, po spełnieniu określonych warunków, zostało włączonych do Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego (KSRG).

Znak Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP.

Prawo przewiduje istnienie dwóch rodzajów stowarzyszeń – **rejestrowych i zwykłych**. Stowarzyszenie nazywane rejestrowym zakłada co najmniej 7 osób, działa ono według zatwierdzonego statutu i jest wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego (KRS). Do utworzenia stowarzyszenia zwykłego wystarczą 3 osoby, a zamiast statutu może mieć regulamin. Takie stowarzyszenie wpisywane jest przez starostę do rejestru stowarzyszeń zwykłych. Stowarzyszenie zwykłe nie ma jednak osobowości prawnej i nie może prowadzić działalności odpłatnej ani gospodarczej. Członkami stowarzyszeń zwykłych mogą być tylko osoby fizyczne.

Fundację zakłada fundator (lub fundatorzy). Ustala on statut fundacji i przekazuje określony majątek na jej działanie i realizację wybranych celów publicznych. Fundacja może mieć (ale nie musi) radę fundacji, spełniającą funkcję kontrolną.

Zarówno fundacją, jak i stowarzyszeniem kieruje zarząd, na którego czele stoi najczęściej prezes. Sposób wyboru władz i strukturę organizacyjną określa **statut** fundacji lub stowarzyszenia. W statucie zapisane są także zasady funkcjonowania organizacji. Nie może on zawierać postanowień sprzecznych z obowiązującym prawem – w tym z ustawą o fundacji lub prawem o stowarzyszeniach.

Fundacje i stowarzyszenia mogą się ubiegać o status **organizacji pożytku publicznego** (**OPP**) oraz otrzymywać dotacje na działalność od podmiotów publicznych. Obecnie w Polsce jest zarejestrowanych ok. 26 tys. fundacji i ponad 116 tys. stowarzyszeń.

ITAKA
Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych

Fundacja ITAKA powstała w 1999 r. Celem jej działania jest poszukiwanie osób zaginionych oraz pomoc ich rodzinom. Realizując swoje zadania, Fundacja prowadzi działalność w Polsce i za granicą we współpracy z policją i służbami ratowniczymi. Tworzy też bazę osób zaginionych. Swoimi działaniami przyczyniła się do odnalezienia i wyjaśnienia losu wielu osób. Jest organizacją pożytku publicznego.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. „Prawo o stowarzyszeniach"

W celu stworzenia warunków do pełnej realizacji gwarantowanej przepisami Konstytucji wolności zrzeszania się zgodnie z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka i Międzynarodowym Paktem Praw Obywatelskich i Politycznych, umożliwienia obywatelom równego, bez względu na przekonania, prawa czynnego uczestniczenia w życiu publicznym i wyrażania zróżnicowanych poglądów oraz realizacji indywidualnych zainteresowań, a także uwzględniając tradycje i powszechnie uznawany dorobek ruchu stowarzyszeniowego, stanowi się, co następuje:

Rozdział 1. Przepisy ogólne

Art. 1. 1. Obywatele polscy realizują prawo zrzeszania się w stowarzyszeniach, zgodnie z przepisami Konstytucji oraz porządkiem prawnym określonym w ustawach.

2. W zakresie swoich celów statutowych stowarzyszenia mogą reprezentować interesy zbiorowe swoich członków wobec organów władzy publicznej.

3. Stowarzyszenia mają prawo wypowiadania się w sprawach publicznych.

Art. 2. 1. Stowarzyszenie jest dobrowolnym, samorządnym, trwałym zrzeszeniem o celach niezarobkowych.

2. Stowarzyszenie samodzielnie określa swoje cele, programy działania i struktury organizacyjne oraz uchwala akty wewnętrzne dotyczące jego działalności. […]

Art. 3. 1. Prawo tworzenia stowarzyszeń przysługuje obywatelom polskim mającym pełną zdolność do czynności prawnych i niepozbawionym praw publicznych.

2. Małoletni w wieku od 16 do 18 lat, którzy mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, mogą należeć do stowarzyszeń i korzystać z czynnego i biernego prawa wyborczego, z tym że w składzie zarządu stowarzyszenia większość muszą stanowić osoby o pełnej zdolności do czynności prawnych. […]

Art. 4. 1. Cudzoziemcy mający miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej mogą zrzeszać się w stowarzyszeniach, zgodnie z przepisami obowiązującymi obywateli polskich. […]

Art. 5. 1. Stowarzyszenia międzynarodowe mogą być tworzone na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej według zasad określonych w ustawie. […]

Art. 6. 1. Tworzenie stowarzyszeń przyjmujących zasadę bezwzględnego posłuszeństwa ich członków wobec władz stowarzyszenia jest zakazane.

2. Nikogo nie wolno zmuszać do udziału w stowarzyszeniu lub ograniczać jego prawa do wystąpienia ze stowarzyszenia. Nikt nie może ponosić ujemnych następstw z powodu przynależności do stowarzyszenia albo pozostawania poza nim.

1. Wyjaśnij, czym jest według ustawy stowarzyszenie.
2. Dlaczego nie wolno zakładać stowarzyszeń zmuszających członków do bezwzględnego posłuszeństwa?

Oprócz fundacji i stowarzyszeń istnieje wiele innych typów organizacji pozarządowych. Swoje przepisy rangi ustawowej mają m.in. związki zawodowe, Polski Czerwony Krzyż, koła gospodyń wiejskich czy skupiający ponad 900 tys. członków Polski Związek Działkowców. Na podstawie innych przepisów mogą działać rady rodziców w szkołach i komitety społeczne (np. komitet budowy wodociągu lub pomnika lokalnego bohatera). Na podstawie ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w RP, ustawy o stosunku państwa do innych Kościołów oraz związków wyznaniowych działa większość organizacji kościelnych. Organizacje te powoływane są przez władze Kościołów lub za ich zgodą, a działają na mocy prawa o stowarzyszeniach. Prowadzą działalność nie tylko religijną, ale także oświatową, opiekuńczą i charytatywną. Taką organizacją jest m.in. Caritas.

WARTO WIEDZIEĆ

Wspieranie społeczeństwa obywatelskiego

Na podstawie ustawy z 17 września 2017 r. powołano nowe instytucje mające służyć rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego i organizacji pozarządowych:

Narodowy Instytut Wolności
Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego
NIW

Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – koordynuje, wspiera i kontroluje działalność organizacji pożytku publicznego i wolontariatu.

KOMITET DO SPRAW POŻYTKU PUBLICZNEGO

Komitet Do spraw Pożytku Publicznego – przygotowuje programy wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego (PWRSO) oraz koordynuje współpracę administracji rządowej z NGO.

Fundusz Wspierania Organizacji Pożytku Publicznego
FWOPP

Fundusz Wspierania Organizacji Pożytku Publicznego – specjalny fundusz, zarządzany przez Przewodniczącego Komitetu ds. Pożytku Publicznego, utworzony w celu wsparcia finansowego OPP.

Organizacje pożytku publicznego

24 kwietnia 2003 r. została uchwalona ustawa o *działalności organizacji pożytku publicznego i wolontariacie*, na której mocy część organizacji pozarządowych mogła otrzymać status **organizacji pożytku publicznego** (w skrócie: **OPP**).

Status OPP mogą otrzymać stowarzyszenia i fundacje, które działają w obszarach określonych w ustawie oraz regularnie składają jawne sprawozdania ze swojej działalności. Takie organizacje mają prawo do pozyskiwania 1 % (od 2023 r. – 1,5 %) podatku od osób fizycznych, zwolnienia

Przykłady organizacji pożytku publicznego: Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, Caritas, Fundacja WWF, Fundacja Dzieciom „Zdążyć z Pomocą”.

W 2023 r. podatnicy podatku dochodowego od osób fizycznych (PIT) mogą przekazać wybranej OPP 1,5 % swojego podatku za 2022 r. W latach 2004–2022 można było przekazać na ten cel maksymalnie 1 % podatku PIT. W 2022 r. na OPP **15,9 mln** osób przekazało **1,114 mld** zł. Oznacza to, że każdy statystyczny podatnik przekazał na rzecz OPP **średnio 70 zł. Największym beneficjentem była Fundacja Dzieciom „Zdążyć z pomocą". Pieniądze z 1 %** PIT w 2021 r. trafiły do prawie 9 tys. organizacji.

? Sprawdź na stronie internetowej Ministerstwa Finansów, czym zajmowały się OPP, które otrzymały największą część 1 % PIT.

? Czy finansowanie działalności społecznej przez przekazanie 1,5 % podatku uważasz za dobre rozwiązanie? Uzasadnij swoją opinię.

---

od niektórych podatków i opłat publicznych, korzystania z pracy wolontariuszy i darmowego przekazu informacyjnego w mediach publicznych.

Obszary pożytku publicznego obejmują m.in. działania w celu podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, działalność na rzecz mniejszości narodowych i etnicznych, ochronę i promocję zdrowia, działalność charytatywną, pomoc społeczną i walkę z wykluczeniem społecznym, ochronę środowiska naturalnego, pomoc niepełnosprawnym, emerytom i bezrobotnym, ratownictwo i ochronę ludności, działania ratunkowe, działalność na rzecz rodziny, macierzyństwa i ochrony praw dziecka, rozwój nauki i edukacji, upowszechnienie i ochronę praw człowieka, upowszechnienie kultury i sportu oraz wielu innych.

Ustawa z 24 kwietnia 2003 r. uregulowała również status **wolontariusza** i określiła zasady **wolontariatu**. Według jej zapisów wolontariusz to osoba fizyczna, która dobrowolnie i bez wynagrodzenia, wykraczając poza więzi koleżeńsko-rodzinne, wykonuje świadczenia na rzecz organizacji, instytucji lub osób indywidualnych.

Odsetek wolontariuszy wśród dorosłych Polaków w latach 2001–2011.

? Przeanalizuj wykres. Powiedz, w jakich latach odsetek wolontariuszy był największy, a w jakich najmniejszy.

? Wymień czynniki, które mogą mieć wpływ na wzrost lub spadek liczby osób zaangażowanych w wolontariat.

PODSUMOWANIE

• Społeczeństwo obywatelskie to taki typ społeczeństwa, którego członkowie charakteryzują się dużą aktywnością i samoorganizacją przy dążeniu do osiągnięcia wyznaczonego celu, bez pomocy ze strony państwa czy jego władz. • Wśród prekursorów refleksji nad społeczeństwem obywatelskim można wymienić Arystotelesa, Thomasa Hobbesa, Johna Locke'a, Georga W.F. Hegla i Alexisa de Tocqueville'a. • Kapitał społeczny definiujemy jako wpływ relacji międzyludzkich na stopień rozwoju społeczeństwa. Jednym z najważniejszych składników kapitału społecznego jest poziom zaufania społecznego. • W państwach niedemokratycznych władze nie są zainteresowane aktywnością obywateli i utrudniają lub wręcz blokują funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego. • Dzięki zmianom ustrojowym po 1989 r. w Polsce rozpoczęła się budowa społeczeństwa obywatelskiego. Jego podstawą było przywrócenie wolności zrzeszania się, zniesienie cenzury, decentralizacja państwa i inne zmiany prawne ułatwiające rozwój organizacji pozarządowych. • Przeszkodą w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce jest m.in. mentalność ludzi ukształtowana w okresie realnego socjalizmu, przejawiająca się skłonnością do postawy roszczeniowej, brakiem poszanowania dla prawa, brakiem zaufania do władzy i ludzi, niewielkim zaangażowaniem w życie polityczne i lokalne. • Organizacje pozarządowe skupiają członków na zasadzie dobrowolności, są formalnie niezależne od władz publicznych. Ich działalność nie jest nastawiona na przynoszenie zysku. Określa się je też mianem organizacji non profit lub trzecim sektorem. • Z biegiem czasu w Polsce nastąpił szybki rozwój organizacji pozarządowych, zwłaszcza fundacji i stowarzyszeń. Było to możliwe m.in. dzięki wprowadzeniu w 2003 r. instytucji organizacji pożytku publicznego.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij pojęcie „społeczeństwo obywatelskie".
2. Wymień czynniki wpływające na rozwój społeczeństwa obywatelskiego.
3. Podaj znane ci z historii przykłady samoorganizowania się społeczeństwa polskiego po 1945 r. Uzasadnij swój wybór.
4. Wyjaśnij własnymi słowami pojęcie „trzeci sektor".
5. Jak rozumiesz prawo do nieposłuszeństwa obywatelskiego? Co cechuje ten rodzaj protestu? Przedstaw słynne przykłady nieposłuszeństwa obywatelskiego znane z historii.
6. Wyjaśnij, czym różni się fundacja od stowarzyszenia.
7. Wymień warunki, które musi spełniać organizacja pozarządowa, żeby uzyskać status organizacji pożytku publicznego.

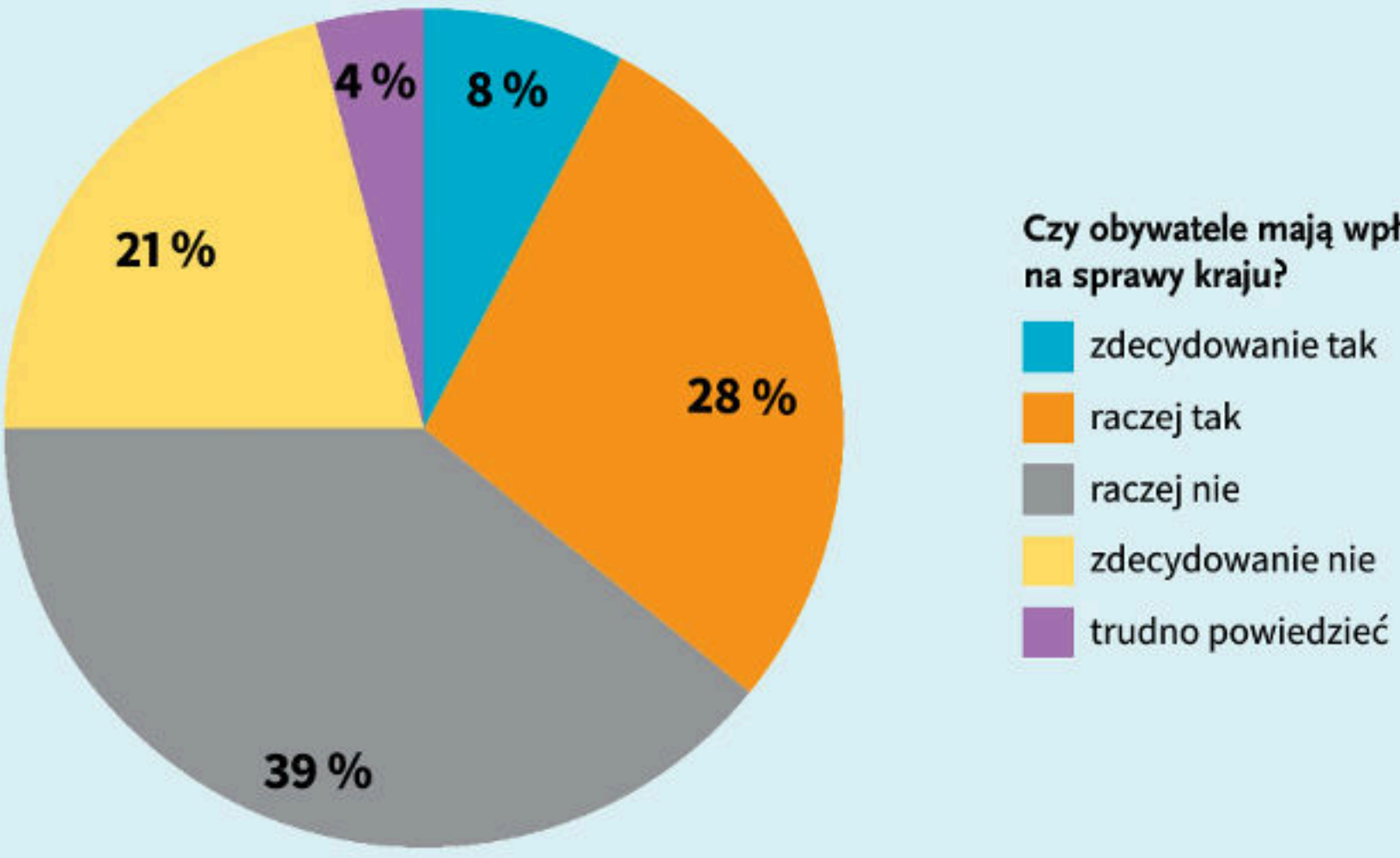
ZADANIA

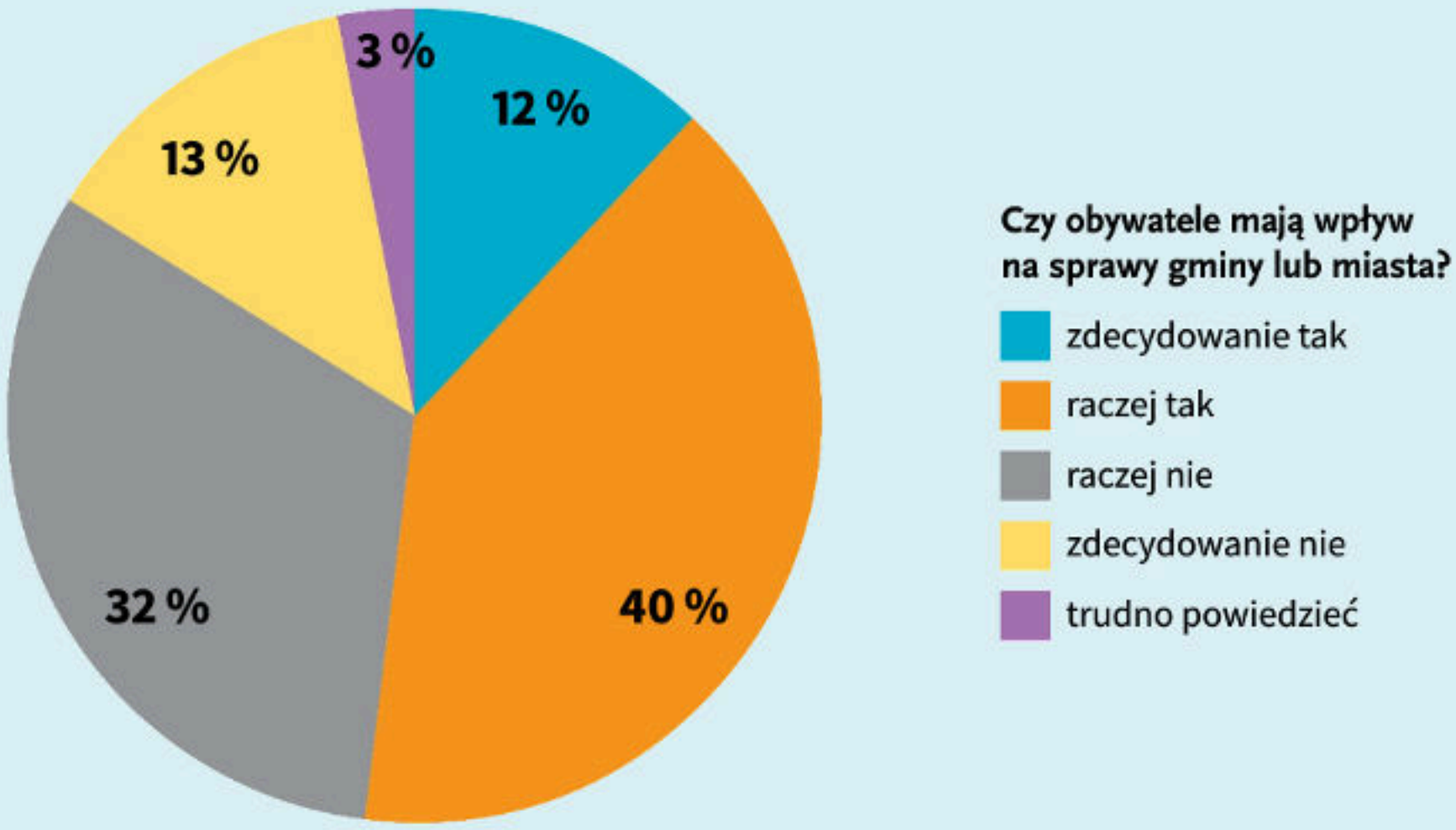
*8. Sprawdź, do jakich związków lub stowarzyszeń jednostek samorządowych należy twoja gmina. Czy widzisz efekty działania tych organizacji na terenie swojej miejscowości?

9. Wymień dziedziny działalności organizacji pozarządowych, które są najbardziej rozpowszechnione w Polsce.

10. Przedstaw organizacje i instytucje społeczeństwa obywatelskiego działające w twojej miejscowości.

*11. Przeanalizuj oba wykresy i przedstaw wnioski dotyczące przekonania o wpływie polskich obywateli na sprawy państwa i gminy.

19 Sprawiedliwość jako moralny fundament ładu społecznego

KALENDARIUM	
XVIII w. p.n.e.	ogłoszenie Kodeks Hammurabiego – pierwszego znanego zbioru praw dotyczącego sprawiedliwości
V–IV w. p.n.e.	Platon i Arystoteles definiują pojęcie sprawiedliwości. Ich system filozoficzny zostaje przejęty i rozwinięty przez chrześcijańskich teologów i filozofów
XIII w.	Święty Tomasz z Akwinu tworzy system filozoficzny, w którym definiuje pojęcie sprawiedliwości społecznej, stanowiące do dzisiaj podstawę chrześcijańskiej nauki społecznej
1997	**2 IV** • uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zawierającej odwołanie do sprawiedliwości społecznej

POJĘCIA: sprawiedliwość społeczna ■ sprawiedliwość rozdzielcza ■ sprawiedliwość wyrównawcza ■ norma moralna ■ ład społeczny ■ moralność ■ etyka ■ utylitaryzm

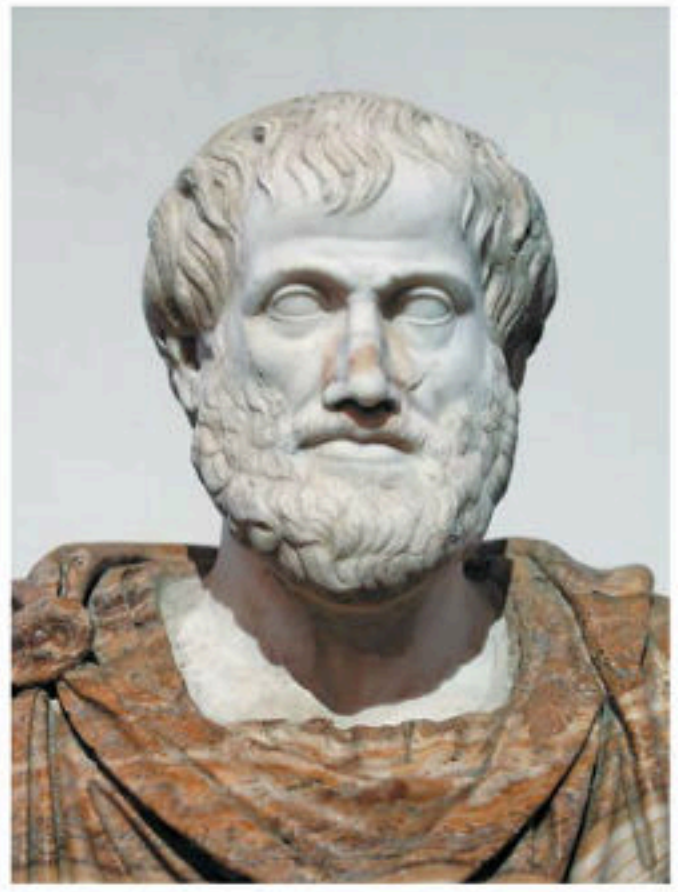
Demokratyczne państwo prawne

Po 1989 r. Polska stała się **demokratycznym państwem prawnym**. Oznacza to, że respektuje ona nie tylko podstawową zasadę demokracji sprowadzającą się do zapewnienia obywatelom udziału w podejmowaniu decyzji, ale również inne zasady, które określają budowę, funkcjonowanie i kompetencje władzy wobec społeczeństwa, a także sposoby organizacji życia publicznego. Jedną z nich jest konieczność działania wszystkich organów państwowych na podstawie i w granicach ustanowionego prawa, zgodnie z wartościami wyrażanymi przez społeczeństwo. Waga tej zasady ustrojowej została podkreślona przez zapisanie jej, jako jednej z pierwszych, w *Konstytucji RP* z 2 kwietnia 1997 r.

Istotnym elementem demokratycznego państwa prawnego jest także **sprawiedliwość społeczna**, rozumiana jako aktywne działanie instytucji państwowych w celu stworzenia każdemu obywatelowi możliwie równego dostępu do uzyskania podstawowych dóbr i usług, takich jak edukacja, ochrona zdrowia, mieszkanie czy praca. Nawet demokratycznie wybrana większość nie może podejmować decyzji naruszających zagwarantowane w konstytucji prawa i wolności jednostki.

Pojęcie sprawiedliwości

Sprawiedliwość – to jedno z najstarszych i najważniejszych pojęć obecnych we wszystkich koncepcjach filozoficznych, politycznych i społecznych. Jest niemal tak samo stare jak pojęcie społeczeństwa i państwa. Równocześnie to jeden z najbardziej niejednoznacznych terminów, co sprawia, że nie można sformułować uniwersalnej i akceptowanej przez wszystkich definicji sprawiedliwości.

Popiersie Arystotelesa. Był uczniem Platona. W swoich dziełach zajmował się tym, jak funkcjonuje ludzkie myślenie (logika) i jak człowiek powinien odpowiedzialnie rozumować i postępować (etyka). Stworzył pierwsze definicje sprawiedliwości, określanej jako najważniejsza z cnót kardynalnych. Zajmował się również zagadnieniami związanymi z polityką i naukami przyrodniczymi.

Trzy sposoby rozumienia pojęcia „sprawiedliwość"

Sprawiedliwość zawsze dotyczy postępowania słusznego, dobrego i zgodnego z normami moralnymi. W zależności od ujęcia, odnosi się do:

- **ludzi (osób)** – tak rozumiana oznacza człowieka, który jest prawy etycznie i przestrzega prawa. Takie pojmowanie sprawiedliwości pojawiło się już w V/IV w. p.n.e. u Platona (424/423–348/347 p.n.e.) i Arystotelesa (384–322 p.n.e.), a później zostało rozwinięte przez filozofów i teologów chrześcijańskich. Nazywana „cnotą" jest utożsamiana z dobrem, pięknem i moralnością. Dla Arystotelesa sprawiedliwość jest zwieńczeniem wszystkich cnót;

Definicja człowieka sprawiedliwego według Arystotelesa

Człowiekiem sprawiedliwym jest ten, kto trzyma się prawa i przestrzega tego, co słuszne; to, co sprawiedliwe, jest tedy tym, co zgodne z prawem i słusznością, to zaś, co niesprawiedliwe, jest tym, co niezgodne z prawem i słusznością.

1. Przedstaw własnymi słowami powyższe twierdzenie Arystotelesa.

- **społeczeństwa i jego instytucji** – zwłaszcza do sposobu i struktur potrzebnych do podziału dóbr (ustrój prawny i społeczny, struktury państwa i społeczeństwa obywatelskiego). W tym znaczeniu mówimy o sprawiedliwym sądzie, sprawiedliwym prawie czy sprawiedliwym dostępie do usług publicznych, takich jak służba zdrowia, edukacja, komunikacja czy szybki internet. Przy tym ujęciu możemy mówić o sprawiedliwości społecznej;
- **działań (czynności) ludzi wobec społeczeństwa** – czyli określa ludzi postępujących według ustalonych lub przyjętych wcześniej reguł (np. w wyniku umowy społecznej czy objawionych praw Bożych) lub norm moralnych, funkcjonujących w danej grupie, według zasady „oddać każdemu to, co mu się należy".

Sprawiedliwość ściśle wiąże się także z prawem stanowionym i prawem stosowanym, choć się do niego nie ogranicza, odnosi się bowiem także do innych relacji międzyludzkich. W filozofii i teorii prawa opisywane są różne kategorie sprawiedliwości. Dwie z nich możemy uznać za podstawowe.

Podstawowe typy sprawiedliwości

- **Sprawiedliwość rozdzielcza (dystrybutywna)** – odnosi się do podziału dóbr materialnych, ale też obciążeń, takich jak podatki czy inne powinności. Dotyczy więc relacji społecznych zachodzących między członkami danej społeczności a społecznością. Określa najbardziej słuszny

udział każdej osoby, przy czym może on być równy lub różny, ustalany według odmiennych założeń i proporcji podziału. Według zasad etyki chrześcijańskiej jednostka powinna otrzymywać od społeczeństwa dobra proporcjonalnie do wniesionego wkładu i w takiej mierze, która jest konieczna, by móc wywiązać się z ciążących na niej obowiązków. Najczęściej zakłada jednak, że równość podziału polega na tym, iż każdy otrzymuje część według swoich osiągnięć, możliwości lub dokonań. Człowiek sprawiedliwy powinien umieć zrezygnować z własnych korzyści na rzecz dobra wspólnego.

- **Sprawiedliwość wyrównawcza (komutatywna, wymienna, redystrybutywna)** – odnosi się do podziału dóbr i oznacza przyznawanie dóbr i świadczeń według zasady równym za równe, czyli że każdemu należy się równo, niezależnie od wkładu pracy i różnic wynikających z indywidualnych zdolności i możliwości. Ten model sprawiedliwości zakłada kompensowanie, czyli wyrównywanie udziału jednostkom i grupom w jakiś sposób słabszym lub upośledzonym.

Pojęcie sprawiedliwości kształtowało się przez tysiące lat w różnych społeczeństwach, stąd często ulegało reinterpretacji. Wielu myślicieli, polityków i prawników próbowało stworzyć nowe definicje sprawiedliwości lub nadać nowy sens już istniejącym. W zależności od potrzeb i najważniejszego dla ich autorów elementu lub punktu widzenia podkreślały one relacje najbardziej istotne dla danej społeczności lub momentu historycznego. Stworzono więc wiele różnych koncepcji sprawiedliwości, nieraz łączących cechy sprawiedliwości rozdzielczej i wyrównawczej.

- **Sprawiedliwość wymienna** – zajmuje ważne miejsce w katolickiej nauce społecznej, zakłada, że należy dążyć do pewnej równości, a więc za określone dobro otrzymywać inne dobro o zbliżonej wartości. Dlatego w tym pojęciu mieści się też prawo karne jako rodzaj próby określenia ciężaru winy wobec społeczeństwa. Aby kara była sprawiedliwa, trzeba unikać z jednej strony zemsty, z drugiej – pobłażliwości.
- **Sprawiedliwość prawna (legalna)** – najpełniej oddaje zasadę wywodzącą się z rzymskiej paremii „każdemu, co mu się należy według prawa". Prawo, jako zbiór norm i wzorców zachowania, jest jedynym wzorem sprawiedliwości. Wykonywanie prawa nazywa się zatem nieprzypadkowo wymiarem sprawiedliwości, a instytucję organizującą stosowanie prawa – ministerstwem sprawiedliwości.

WARTO WIEDZIEĆ

Sprawiedliwość w paremiach prawniczych

Prawnicy, chcąc wyrazić w przystępny sposób fundamentalną zasadę prawną, sięgają często do **paremii prawniczych**, czyli krótkich sentencji sformułowanych najczęściej w czasach starożytnego Rzymu. Zaletą paremii jest ich uniwersalność i zrozumiałość dla prawników, niezależnie od ich języka ojczystego. Jedna z najpopularniejszych zasad dotyczących sprawiedliwości brzmi: ***iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi***, czyli „sprawiedliwość jest określoną stałą wolą rozdzielania każdemu tego, co mu się należy". Autorstwo sentencji jest przypisywane rzymskiemu prawnikowi Ulpianowi z II w. n.e., którego pisma stały się podstawą ***Digestów Justyniana***, jednego z fundamentów prawa rzymskiego. Inną znaną paremią dotyczącą sprawiedliwości jest maksyma ***Placuit in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem*** – „we wszystkich sprawach powinna mieć pierwszeństwo zasada sprawiedliwości i słuszności nad zasadą ścisłego prawa".

? Wyjaśnij znaczenie przytoczonych paremii prawniczych.

Zasady sprawiedliwości według Perelmana	Zasady sprawiedliwości przy rozdzielaniu płac według Rawlsa
Każdemu to samo Każdemu według jego zasług Każdemu według jego dzieł Każdemu według jego potrzeb Każdemu według jego pozycji Każdemu według tego, co przyznaje mu prawo	Każdemu według jego wysiłku Każdemu według jego wkładu Od każdego według jego zdolności Każdemu według jego potrzeb Każdemu według jego wyszkolenia Każdemu według jego doświadczenia Każdemu według ryzyka, jakie ponosi Każdemu według zasług Każdemu równo

Typy sprawiedliwości społecznej według Ch. Perelmana i J. Rawlsa.

? Wyjaśnij, do jakich rodzajów sprawiedliwości pasują zasady Perelmana, a do jakiej Rawlsa.

- **Sprawiedliwość społeczna** – odnosi się do relacji między jednostką a społeczeństwem. Sprawiedliwe jest określenie i pilnowanie reguł, na podstawie których dobrze zorganizowane społeczeństwo dzieli wytworzone dobra i daje jednostkom pewne uprawnienia, nakazy i ograniczenia.

W XX w. znaczący wkład w rozwój teorii sprawiedliwości społecznej wnieśli Chaïm Perelman (1912–1984) i John Rawls (1921–2002). Perelman, profesor uniwersytetu w Brukseli, filozof i logik, w 1954 r. zdefiniował zasady sprawiedliwości społecznej. Rawls, filozof z Uniwersytetu Harvarda, w 1971 r. w pracy *Teoria sprawiedliwości* dokonał interpretacji zasad sprawiedliwości społecznej, odwołującej się do zasad umowy społecznej. Rawls zbadał zasady sprawiedliwości rozdzielczej, stosowane w praktyce przy rozdzielaniu płac w amerykańskich przedsiębiorstwach.

Sprawiedliwość społeczna jako wartość konstytucyjna

Do polskiego porządku konstytucyjnego pojęcie sprawiedliwości społecznej wprowadziła ustawa z 10 lutego 1976 r. o zmianie *Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. W art. 5.5 przyjęto komunistyczne rozumienie tego pojęcia, stwierdzając, że „Polska Rzeczypospolita Ludowa […] urzeczywistnia zasady sprawiedliwości społecznej, likwiduje wyzysk człowieka przez człowieka i przeciwdziała naruszaniu zasad współżycia społecznego". Nie zdefiniowano jednak, na czym owa sprawiedliwość ma polegać, zapis ten był jedynie martwą formułą.

Po przemianach w 1989 r., podczas kolejnej nowelizacji *Konstytucji PRL* – z 29 grudnia 1989 r. – zmieniono jej tytuł na: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* oraz wprowadzono art. 1, w którym zapisano, że „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej". Tutaj także nie doprecyzowano tego

Interpretacja zapisów Małej Konstytucji z 1992 r. o sprawiedliwości społecznej. Komentarz prof. Mirosława Wyrzykowskiego

Równe traktowanie oznacza stosowanie takiej samej miary wobec wszystkich zainteresowanych otrzymywaniem rozdzielonych dóbr, a więc ocenianie ich sytuacji wobec tych samych kryteriów oraz poświęcenie równej wagi ich potrzebom i interesom.

1. Przedstaw własnymi słowami przytoczoną interpretację pojęcia sprawiedliwości społecznej.

Posąg Temidy – greckiej bogini sprawiedliwości.
W mitologii greckiej Temida była córką Uranosa i Gai oraz pierwszą żoną Zeusa. Przedstawiana jest z przepaską na oczach. W jednym ręku trzyma wagę szalkową, w drugim miecz.

? Wyjaśnij, jakie znaczenie mają atrybuty ukazywane zawsze na posągu Temidy – przepaska na oczy, waga i miecz.

zapisu. Powtórzono go jednak w niezmienionej formie w tzw. Małej Konstytucji z 1992 r., a następnie w art. 2 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z 2 kwietnia 1997 r. W niej również nie znalazło się uściślenie pojęcia sprawiedliwości społecznej. Natomiast pojęcie sprawiedliwości pojawia się w rozdziale o sądach (art. 175, 177, 182 i 187), w zapisach traktujących o wymiarze sprawiedliwości.

Pewną wykładnię zastosowania pojęcia „sprawiedliwość społeczna" dają dopiero rozstrzygnięcia Trybunału Konstytucyjnego, który orzekł, że zapisy te są zgodne z zasadami sprawiedliwości rozdzielczej.

Trybunał Konstytucyjny zdecydowanie odrzucał arystokratyczną zasadę „każdemu według jego pozycji". W wyroku z 22 grudnia 1997 r. (nr K 2/97) odwołał się wprost do definicji sprawiedliwości Rawlsa. Zasadą „każdemu według jego zasług" Trybunał kierował się tylko w wyroku dotyczącym uprawnień kombatantów. W wyrokach dotyczących spraw cywilnych i karnych Trybunał stosował zasady sprawiedliwości wyrównawczej. W przypadku stosunków cywilnoprawnych sprawiedliwość nakazuje, aby wyrównać wyrządzone szkody, a samo wyrównanie traktować jako zadośćuczynienie. W jednym z wyroków stwierdził, że „[…] chodzi o to, by sprawiedliwość, która wystąpiła w sposobie znoszenia bezprawia, była wolna od subiektywnych interesów i subiektywnej postaci oraz siły, a tym samym była sprawiedliwością nie mszczącą się, lecz karzącą […]". W tym ujęciu **sprawiedliwość jest silniejsza nawet od prawa**. Najczęściej jednak Trybunał Konstytucyjny kierował się zasadą **sprawiedliwości legalnej**, sprowadzającej się do formuły „każdemu według tego, co przyznaje prawo".

WARTO WIEDZIEĆ

Według nauczania Kościoła katolickiego struktura duchowa człowieka domaga się **prawa naturalnego** opartego na religii. Tak stwierdził w encyklice *Mater et magistra* (1961) papież Jan XXIII. W encyklice *Veritatis splendor* (1993 r.) Jan Paweł II napisał, że to godność człowieka jest wyznacznikiem zrozumienia norm moralnych, które mają charakter niezmienny i uniwersalny.

W 1965 r. Sobór Watykański II ogłosił, że istnieją obiektywne normy moralności, a w 1968 r. Paweł VI w encyklice *Humanae vitae* przypomniał, że ostatecznym twórcą norm moralnych i interpretatorem prawa naturalnego jest Urząd Nauczycielski Kościoła.

Sprawiedliwość jako moralny fundament ładu społecznego

Moralność to zespół **norm moralnych** przyjętych przez określone społeczeństwo lub grupę skupioną wokół pewnych wartości. Moralność można rozumieć jako **etykę** (czyli naukę tego, co jest dobre, a co złe), ale też jako **całokształt zachowań** i **postaw**, przybliżających jednostkę i społeczeństwo do tego ideału. Jest to rodzaj etyki nazywany **etyką normatywną**.

Drugi rodzaj etyki nazywany jest **etyką opisową** i zajmuje się analizowaniem i wyjaśnianiem różnych przejawów moralności, funkcjonujących w różnych środowiskach społecznych, oraz badaniem zmian, ocen i interpretacji norm bez ich wartościowania.

Normy moralne mają charakter absolutny, co oznacza, że coś bezwzględnie nakazują lub czegoś zakazują. Nie ma miejsca na wątpliwości, ponieważ normy te opierają się na odróżnieniu dobra od zła. Ich źródłem może być prawo naturalne, prawo boskie lub umysł człowieka.

Normy są podstawą **ładu moralnego**, nazywanego inaczej porządkiem moralnym. Oznacza on jednoznaczne i niepozostawiające wątpliwości określenie, co jest dobre, a co złe. Z perspektywy chrześcijańskiej utożsamiany jest z **prawem naturalnym**, które pochodzi od Boga. Istnieją także inne porządki moralne, które mogą być oparte na prawie naturalnym (np. powoływali się na nie już Arystoteles i Cyceron).

Do przestrzegania norm moralnych zmusza jednostki przede wszystkim opinia społeczna, a przepisy prawa tylko wtedy, jeśli są zgodne z zasadami moralnymi. Należy dążyć do tego, aby prawo było zgodne z etyką. Z perspektywy chrześcijańskiej porządek moralny jest utożsamiany z prawem moralnym, którego źródłem jest Bóg.

Zdarzają się jednak sytuacje, kiedy normy moralne mogą być ważniejsze od prawa stanowionego.

PODSUMOWANIE

• „Sprawiedliwość społeczna" to ważne pojęcie społeczne, polityczne i ekonomiczne. Pierwsze definicje sprawiedliwości pojawiły się już w czasach starożytnych. • Istnieje wiele typów sprawiedliwości społecznej. Zazwyczaj dzieli się sprawiedliwość na dystrybucyjną i wyrównawczą. • Sprawiedliwość społeczna określa podstawowe relacje między jednostką a społeczeństwem. W Polsce jest wartością wpisaną jako norma ustrojowa do Konstytucji. • Normy moralne mówią, co jest dobre, a co złe. Stanowią podstawę tworzenia dobrego prawa.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień podstawowe typy sprawiedliwości i krótko je scharakteryzuj.
2. Wyjaśnij różnicę między normami moralnymi a przepisami prawa. Podaj, których twoim zdaniem należy przestrzegać w pierwszej kolejności. Uzasadnij swoją odpowiedź.
3. Powiedz, co może być źródłem norm moralnych.

ZADANIA

4. Na podstawie podręcznika i materiałów pozapodręcznikowych przedstaw, jak zmieniało się pojęcie sprawiedliwości społecznej w Polsce w ciągu ostatnich 50 lat. Zastanów się, jakie czynniki miały na ten proces największy wpływ.

5. Zapoznaj się z zamieszczonymi fragmentami Kodeksu Hammurabiego i odpowiedz na pytania.

Jeśli obywatel obywatela oskarżył i morderstwo mu zarzucił, a nie udowodnił mu tego, oskarżyciel jego zostanie zabity [...].
Jeżeli obywatel przy umacnianiu grobli na polu swoim pozostał bezczynny i grobli swej nie umocnił, a w grobli jego otwór powstał i glebę woda uniosła, człowiek, w którego grobli otwór powstał, zboże, którego utratę spowodował, zwróci. Jeżeli zboża w tej ilości zwrócić nie może, on sam i dobytek jego zostaną sprzedane, a wieśniacy, którym zboże ich woda uniosła, podzielą się srebrem.
Aby silny słabego nie krzywdził, aby sierocie i wdowie oddana została sprawiedliwość [...], aby prawo kraju ukierunkować, aby wyroki kraju słusznie rozstrzygane były, aby pokrzywdzonemu oddano sprawiedliwość, słowa me cenne na stelli mej zapisałem i przed posągiem mym „Król Prawa" trwale ją ustawiłem.

1. Określ, z jakim rodzajem sprawiedliwości mamy do czynienia w zacytowanych przykładach. Uzasadnij swoje zdanie.
2. Podaj powody, jakimi kierował się król Hammurabi, ogłaszając swój kodeks.

6. Przeczytaj fragment homilii Jana Pawła II, wygłoszonej w Białymstoku 5 czerwca 1991 r. w czasie mszy św. beatyfikacyjnej zakonnicy Bolesławy Lament i powiedz, o jakim rodzaju sprawiedliwości mówił papież. Dlaczego było to ważne w ówczesnym momencie dziejowym? Które normy przywoływał?

Prawo Przedwiecznej Mądrości wpisane w serce człowieka pozwala mu uczestniczyć w ładzie całego stworzenia, a nade wszystko kształtować w sposób godny, w wolności i sprawiedliwości, obcowanie wzajemne osób, wspólnot i społeczeństw na ziemi. Moralność jest miarą właściwą człowieczeństwa. W niej i przez nią człowiek realizuje siebie, gdy czyni dobrze; gdy postępuje źle, niszczy ład mądrości w sobie samym, a także w międzyludzkim i społecznym zasięgu swego bytowania.
Jeżeli w realizowaniu tej reformy gospodarczej będą skrupulatnie przestrzegane zasady sprawiedliwości; jeśli każdy będzie się liczył nie tylko z interesem własnym, ale również z interesem społecznym; jeśli w działaniach gospodarczych nie zabraknie troski o najuboższych i najbardziej potrzebujących – wówczas Pan Bóg z pewnością pobłogosławi wysiłkom i nie tylko Polska dopracuje się dobrobytu, ale i atmosfera wzajemnych stosunków międzyludzkich stanie się zdrowsza i bardziej ludzka.

7. Czy płacenie podatków w różnej wysokości jest sprawiedliwe? Zorganizujcie dyskusję w klasie na ten temat, odwołując się do różnych rodzajów pojęcia sprawiedliwości.

II. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1980–1991

POWSTANIE SOLIDARNOŚCI

W **lipcu 1980 r.** w kraju zaczęła się **kolejna fala strajków**. Spowodowane one były decyzją o podwyżce cen mięsa i jego przetworów. Robotnicy domagali się głównie podwyżek płac oraz poprawy zaopatrzenia w sklepach. Władze dla uspokojenia sytuacji w kolejnych zakładach pracy zgadzały się na wyższe płace robotników, a jednocześnie wprowadziły blokadę na informacje o przebiegu strajków, by zapobiec ich rozlaniu się na cały kraj.

14 sierpnia 1980 r. do strajkujących zakładów dołączyła Stocznia Gdańska im. Lenina, a później protest objął kolejne zakłady Trójmiasta. Utworzono także **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy**, by lepiej koordynować działania w różnych zakładach. Na jego czele stanął **Lech Wałęsa**. Podobne MKS-y powstały także w Szczecinie i w Jastrzębiu-Zdroju na Śląsku. Strajkujących robotników wsparły środowiska intelektualistów, a gdańskiemu MKS-owi doradzała grupa ekspertów, w której znaleźli się m.in. Tadeusz Mazowiecki i Bronisław Geremek.

Wobec przedłużających się strajków rząd nie zdecydował sie na użycie siły i przystąpił do rozmów z MKS-ami. Na przełomie sierpnia i września przedstawiciele władzy zawarli ze strajkującymi tzw. **porozumienia sierpniowe**, w których m.in. zgodzili się na utworzenie **niezależnych związków zawodowych**.

Konsekwencją podpisania porozumień sierpniowych była zmiana ekipy rządzącej w kraju. Edwarda Gierka na stanowisku I sekretarza PZPR zastąpił Stanisław Kania.

W połowie **września 1980 r.** utworzono **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**, którego przewodniczącym został Lech Wałęsa. Solidarność szybko stała się masowym ruchem społecznym (ok. 10 mln. członków), który wyrażał oczekiwania wielu Polaków w sprawach politycznych oraz gospodarczych, a wydawany przez nią „Tygodnik Solidarność” przełamał monopol informacyjny władzy.

STAN WOJENNY W POLSCE I JEGO NASTĘPSTWA

Utworzenie NSZZ „Solidarność”, do którego zaczęli przystępować także działacze PZPR, osłabiło partię rządzącą. Część działaczy partyjnych, zaniepokojona zachodzącymi zmianami społecznymi, domagała się **siłowej rozprawy z Solidarnością**. Na likwidację tego związku naciskał także Leonid Breżniew, przywódca ZSRS.

W tym czasie pogarszała się również sytuacja gospodarcza. W kraju brakowało podstawowych towarów, na inne wprowadzano kartki, a przed sklepami ustawiały się coraz dłuższe kolejki.

W lutym 1981 r. nowym premierem został **gen. Wojciech Jaruzelski**, który w październiku tego roku zastąpił Stanisława Kanię na stanowisku I sekretarza KC PZPR. Jednocześnie pełnił on funkcję ministra obrony narodowej.

13 grudnia 1981 r. Rada Państwa wprowadziła **stan wojenny**. Władzę w Polsce przejęła **Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego** (WRON) z gen. W. Jaruzelskim na czele.

Działaczy Solidarności w większości **internowano**, zawieszono działalność związku, a następnie go zdelegalizowano. Na ulicach pojawili się funkcjonariusze SB oraz wojsko i milicja. Starano się zastraszyć społeczeństwo i zniechęcić do stawiania oporu, dlatego m.in. wprowadzono godzinę milicyjną, wyłączono telefony oraz zlikwidowano tajemnicę korespondencji. W pierwszym okresie stanu wojennego brutalnie tłumiono protesty społeczne. Do najkrwawszej **pacyfikacji** strajkujących doszło **16 grudnia 1981 r.** w katowickiej **kopalni Wujek**. Zginęło tam dziewięciu górników, a 23 zostało rannych.

Mimo represji działacze Solidarności, którzy uniknęli internowania, podjęli działalność w konspiracyjnych warunkach i utworzyli w kwietniu 1982 r. **Tymczasową Komisję Koordynacyjną NSZZ „Solidarność”**. Wkrótce powstały też inne antykomunistyczne organizacje koordynujące opór społeczny wobec władzy. Jednak protesty uliczne czy antyrządowe manifestacje były brutalnie rozbijane przez ZOMO.

Wsparciem dla represjonowanych oraz ich rodzin był Kościół katolicki, a zwłaszcza **Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom**. Pomoc, m.in. w postaci darów dla potrzebujących, płynęła także z zagranicy. Władze USA wprowadziły sankcje gospodarcze wobec PRL, natomiast Norweski Komitet Noblowski przyznał Lechowi Wałęsie **Pokojową Nagrodę Nobla**.

Stan wojenny **zniesiono 22 lipca 1983 r.**, ale nie zaprzestano represji wobec opozycji. Jedną z ofiar był **ksiądz Jerzy Popiełuszko**, kapelan Solidarności, zamordowany w 1984 r. przez funkcjonariuszy SB.

KRYZYS W ZSRS I PAŃSTWACH BLOKU WSCHODNIEGO

W pierwszej połowie lat 80. XX w. w ZSRS często następowały zmiany na stanowisku sekretarza generalnego KC KPZS. Po śmierci Leonida Breżniewa funkcję tę pełnili kolejno Jurij Andropow (w latach 1982–1984) oraz Konstantin Czernienko (w latach 1984–1985).

Na przełomie lat 70. i 80. XX w. ZSRS był u szczytu potęgi na arenie międzynarodowej. Jednak rozpoczęta w 1979 r. interwencja zbrojna w Afganistanie spotkała się ze zdecydowaną reakcją państw zachodnich. USA ją potępiły, a prezydent **Ronald Reagan** nazwał ZSRS „**imperium zła**”. Ponownie nasilił się **wyścig zbrojeń**. Zdecydowana antykomunistyczna polityka USA oraz brak sukcesów w Afganistanie osłabiły pozycje międzynarodową ZSRS.

Wojna w Afganistanie wymagała coraz większych wydatków na wojsko, co pogłębiało **kryzys gospodarczy w ZSRS**. Znacząco obniżył się poziom życia obywateli. Nie mogli oni jednak otwarcie protestować przeciwko władzy, gdyż groziły za to surowe kary.

Kryzys odczuwały również państwa bloku wschodniego. W Polsce po zniesieniu stanu wojennego sytuacja ekonomiczna, wbrew oczekiwaniom władz, nie poprawiła się, a wiele produktów nadal reglamentowano. Część polskiego społeczeństwa nie widziała perspektyw w PRL i **emigrowała** do państw Europy Zachodniej lub do USA w poszukiwaniu lepszych warunków życia.

PIERESTROJKA W ZSRS I JEJ KONSEKWENCJE W KRAJACH BLOKU WSCHODNIEGO

W 1985 r. sekretarzem generalnym KC KPZS został **Michaił Gorbaczow**, który uważał, że system komunistyczny wymaga reform, zwłaszcza w gospodarce, aby ZSRS mógł skutecznie rywalizować z USA. Wraz ze swoimi współpracownikami zapoczątkował ***pierestrojkę***, czyli przebudowę gospodarki, i wprowadził do niej elementy systemu rynkowego.

Jednocześnie miano realizować również politykę ***głasnosti***, czyli jawności, polegającą na stopniowym wprowadzaniu wolności słowa i ograniczaniu cenzury. Zmiany, wprowadzane zbyt wolno i wybiórczo, nie przyniosły oczekiwanych skutków, a w dalszej perspektywie przyczyniły się do rozpadu ZSRS. Przykładem złego stanu sowieckiego państwa była **katastrofa w elektrowni atomowej w Czarnobylu** w 1986 r. – władze nie poinformowały o niej społeczeństwa, przez co naraziły tysiące ludzi na utratę życia lub zdrowia.

Ostra rywalizacja pomiędzy supermocarstwami ujawniła słabość gospodarki ZSRS. Gorbaczow, zmuszony do **zmiany sowieckiej polityki zagranicznej**, zaczął szukać porozumienia z państwami zachodnimi i dążyć do ograniczenia wyścigu zbrojeń. Spotykał się z prezydentami USA:

najpierw kilkakrotnie z Ronaldem Reaganem, a następnie z jego następcą George'em Bushem. W efekcie tych spotkań zawarto porozumienia o likwidacji pocisków z głowicami nuklearnymi w Europie. Gorbaczow zdecydował się również na **wycofanie wojsk sowieckich z Afganistanu** (1989 r.), w którym i tak nie odnosiły one sukcesów.

W 2. połowie lat 80. XX w. sytuacja gospodarcza w ZSRS i innych państwach bloku wschodniego była katastrofalna. W Polsce władze podjęły próby reform, m.in. liberalizacji zasad prowadzenia działalności gospodarczej. Działania te zakończyły się jednak niepowodzeniem, a jednym z ich negatywnych skutków stało się tzw. **uwłaszczenie nomenklatury**, czyli przejęcie majątku państwowego przez działaczy partyjnych.

PRZEŁOMOWY ROK 1989

Stan wojenny nie zakończył się pełnym sukcesem władz PRL. Udało sie zdelegalizować Solidarność, ale nie zlikwidowano całkowicie oporu społecznego. Nie udało się także poprawić sytuacji gospodarczej, rosła inflacja, a wiele towarów nadal dostępnych było tylko na kartki. Próby reform podjęte przez rząd Zbigniewa Messnera nie powiodły się, wprowadzono kolejne podwyżki cen. Spowodowało to w 1988 r. **falę strajków**. Protestujący domagali się nie tylko poprawy jakości życia, lecz także ponownej legalizacji NSZZ „Solidarność". Trudna sytuacja w kraju skłoniła władze do podjęcia rozmów z opozycją.

Od lutego do kwietnia 1989 r. toczyły się obrady **Okrągłego Stołu**. W ich wyniku ponownie zalegalizowano NSZZ „Solidarność", przywrócono urząd prezydenta oraz Senat, zapowiedziano częściowo wolne wybory do Sejmu, a opozycji przyznano prawo do wydawania dziennika prasowego („Gazety Wyborczej").

4 czerwca 1989 r. odbyły się **wybory do Sejmu i Senatu**. W ich wyniku opozycja zdobyła 35 % mandatów w Sejmie (wszystkie poddane pod wolne głosowanie) oraz 99 ze 100 mandatów w Senacie. Nowo wybrany parlament w lipcu 1989 r., jako **Zgromadzenie Narodowe**, wybrał Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta kraju. Sukcesem opozycji był wybór na stanowisko premiera **Tadeusza Mazowieckiego** (sierpień 1989 r.), który stał się pierwszym niekomunistycznym premierem w Polsce po 1945 r.

W grudniu 1989 r. Sejm uchwalił zmiany w konstytucji przywracające tradycyjną nazwę Rzeczpospolita Polska i orła w koronie jako godło państwowe oraz znoszące zapisy o sojuszu z ZSRS i kierowniczej roli PZPR.

JESIEŃ NARODÓW W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ I ROZPAD ZSRS

Na przełomie lat 70. I 80. XX w. w krajach bloku wschodniego zaczęły powstawać **ruchy społeczne** domagające się ochrony praw człowieka i demokratyzacji życia społecznego. Należały do nich m.in. czechosłowacka Karta 77 czy polski Komitet Obrony Robotników (KOR). Wielkim wsparciem dla ich działalności była postawa papieża Jana Pawła II, który zachęcał do **„rewolucji ducha"**, czyli odnowy duchowej Europejczyków i pokojowego dążenia do uzyskania niezależności przez państwa bloku komunistycznego.

Lata 80. XX w. przyniosły **osłabienie pozycji Kremla** na arenie międzynarodowej, a także narastający kryzys ekonomiczny w państwach bloku wschodniego. Gorbaczow rozpoczął reformy w ZSRS i zachęcał do nich również przywódców państw satelickich. Najwcześniej zmiany polityczne, ustrojowe oraz gospodarcze przeprowadzone zostały w Polsce – w wyniku obrad Okrągłego Stołu. Pociągnęły one za sobą przemiany w innych państwach. Jesienią 1989 r. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej rozpoczęła się fala wystąpień antykomunistycznych przemian nazywana **Jesienią Narodów**.

Na **Węgrzech** przeobrażenia dokonały się, podobnie jak w Polsce, bez użycia siły. W czasie obrad tzw. **Trójkątnego Stołu** komuniści porozumieli się z opozycją w kwestii wprowadzenia zasad demokracji i przeprowadzenia w 1990 r. wolnych wyborów parlamentarnych. W **Czechosłowacji** nieustanne manifestacje społeczne także skłoniły władze do ustępstw. W grudniu 1989 r. powstał nowy koalicyjny rząd, a parlament wybrał na prezydenta **Václava Havla**, lidera opozycyjnego Forum Demokratycznego. Z powodu łagodnego przebiegu zmiany w Czechosłowacji określa się mianem **aksamitnej rewolucji**. Przeobrażenia polityczne zaszły również w **Bułgarii**, gdzie komunistyczni zwolennicy ograniczonych reform odsunęli od władzy długoletniego szefa partii Todora Żiwkowa. Jego miejsce zajął **Petyr Mładenow**. Powstawały antykomunistyczne organizacje, które w 1990 r. przyczyniły się do **odsunięcia komunistów od władzy**.

Najkrwawszy przebieg miały wydarzenia w Rumunii, gdzie wybuchło powstanie przeciwko znienawidzonemu dyktatorowi **Nicolae Ceauşescu**. Schwytanego pod koniec grudnia 1989 r. dyktatora oraz jego żonę sąd rewolucyjny skazał na karę śmierci, a wyrok wykonano zaraz po jego ogłoszeniu. Władzę przejął **Front Wyzwolenia Narodowego** i rozpoczął się proces demokratyzacji państwa, chociaż demokratyczne siły doszły do władzy dopiero w 1996 r.

W NRD jesienią 1989 r. część działaczy komunistycznych, pod wpływem coraz liczniejszych manifestacji społecznych, doprowadziła do odsunięcia od władzy partyjnego przywódcy **Ericha Honeckera** i 9 listopada ogłosiła otwarcie przejść granicznych pomiędzy obiema częściami Berlina. Rozpoczął się wówczas spontaniczny **demontaż muru berlińskiego** – symbolu podzielonych Niemiec. Rozpoczęto także rozmowy o możliwości zjednoczenia dwóch państw niemieckich. Głównie dzięki kanclerzowi RFN **Helmutowi Kohlowi** uzgodniono warunki zjednoczenia i 3 października 1990 r. **Niemcy zostały zjednoczone**.

Również w ZSRS domagano się przestrzegania praw obywatelskich, likwidacji przywilejów działaczy partyjnych, a w poszczególnych republikach narastały tendencje niepodległościowe. Jako pierwsza **wystąpienie z ZSRS** ogłosiła Litwa – w marcu 1990 r. Wkrótce podobne deklaracje zaczęły składać kolejne republiki.

Ostatnią próbą ratowania ZSRS był tzw**. pucz Janajewa** (sierpień 1991 r.) – zamach stanu zorganizowany przez wiceprezydenta Giennadija Janajewa. Celem zamachowców było obalenie Gorbaczowa i utrzymanie jedności państwa. Przewrót się nie udał, a w grudniu **1991 r.** przedstawiciele Rosji, Białorusi i Ukrainy zawarli tzw. umowę białowieską, na mocy której **rozwiązano ZSRS** i utworzono Wspólnotę Niepodległych Państw.

TRANSFORMACJA GOSPODARCZO-USTROJOWA 1989–1990

Na okres rządów Tadeusza Mazowieckiego przypadł początek reform gospodarczych mających na celu **walkę z hiperinflacją** i wprowadzenie w Polsce **gospodarki rynkowej**. W grudniu 1989 r. Sejm przyjął tzw. **plan Balcerowicza**, czyli pakiet ustaw zakładających m.in. wymienialność złotego, wprowadzenie podatku od ponadnormatywnych wynagrodzeń czy zakaz dotowania przedsiębiorstw państwowych. Dzięki temu ograniczono inflację i zahamowano spadek wartości pieniądza. Rozpoczęto także **restrukturyzację polskiego przemysłu**, co przyczyniło sie do upadku wielu przedsiębiorstw i pojawienia się bezrobocia. Rozpoczęto **prywatyzację zakładów pracy** z udziałem kapitału zagranicznego. Ten proces też miał swoje negatywne konsekwencje, jak korupcja czy uwłaszczenie nomenklatury. Podjęto także działania w kierunku **reprywatyzacji** bezprawnie zajętego mienia, ale ten proces nie został w pełni uregulowany.

Zmiany zachodziły także w obozie antykomunistycznym. Coraz wyraźniejszy stawał się podział na zwolenników Lecha Wałęsy i Tadeusza Mazowieckiego. Tzw. **wojna na górze** doprowadziła w 1990 r. do ostatecznego **rozłamu w obozie solidarnościowym**. Zaczęły wówczas powstawać nowe partie. Jedną z nich było Porozumienie Centrum, kierowane przez Jarosława i Lecha

Kaczyńskich. Właśnie ta partia wysunęła kandydaturę Lecha Wałęsy na prezydenta po ustąpieniu z urzędu przez Wojciecha Jaruzelskiego.

Jesienią 1990 r. odbyły się pierwsze po wojnie powszechne, bezpośrednie **wybory głowy państwa**. Zwycięstwo odniósł w nich Wałęsa, który w drugiej turze pokonał Stanisława Tymińskiego. W dniu objęcia urzędu prezydenta Wałęsa otrzymał z rąk **Ryszarda Kaczorowskiego**, ostatniego prezydenta RP na uchodźstwie, insygnia prezydenckie z czasów II RP. Było to symboliczne zakończenie działalności polskich władz na emigracji.

KU SPOŁECZEŃSTWU OBYWATELSKIEMU

Pojęcie **społeczeństwo obywatelskie** było przedmiotem zainteresowania filozofów i teoretyków polityki od czasów starożytnych. Zajmowali się nim m.in. Arystoteles, T. Hobbes, J. Locke, G. Hegel czy A. de Tocqueville. Współcześnie społeczeństwo obywatelskie definiuje się jako typ społeczeństwa, którego członków charakteryzuje **umiejętność samoorganizacji i duża aktywność** w dążeniu do osiągnięcia celu. W społeczeństwie obywatelskim silny jest **kapitał społeczny**, czyli wzajemne relacje między jego członkami, które wpływają na wzrost zaufania i pozwalają łatwiej osiągać zamierzone cele.

Społeczeństwo obywatelskie jest jednym z **filarów demokracji**, gdyż pozwala obywatelom wpływać na otaczającą ich rzeczywistość. Jednak w państwach niedemokratycznych władze starają się uniemożliwiać funkcjonowanie takiego społeczeństwa.

W Polsce w okresie rządów komunistycznych rozwój społeczeństwa obywatelskiego był utrudniany, a mimo to powstały organizacje, takie jak Komitet Obrony Robotników (KOR) czy Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO). Dopiero po zmianach ustrojowych w 1989 r. możliwe stało się w Polsce budowanie społeczeństwa obywatelskiego.

Rosnąca aktywność społeczna obywateli w Polsce przejawia się w rozwoju **organizacji pozarządowych**, czyli tzw. **trzeciego sektora**. Organizacje pozarządowe to organizacje dobrowolne, niezależne od władz publicznych, których działalność nie jest nastawiona na przynoszenie zysku. Są to tzw. organizacje non profit. Zaliczamy do nich przede wszystkim stowarzyszenia i fundacje. Część tego typu organizacji może uzyskać status **Organizacji Pożytku Publicznego**, co pozwala na pozyskiwanie 1 % (od 2023 r. 1,5 %) podatku od osób fizycznych. Organizacje takie często w swojej działalności korzystają z **wolontariatu**.

SPRAWIEDLIWOŚĆ JAKO MORALNY FUNDAMENT ŁADU SPOŁECZNEGO

W wyniku transformacji ustrojowej Polska po 1989 r. stała się **demokratycznym państwem prawnym**. Oznacza to, że organy władzy działają na podstawie prawa i w granicach określonych przez to prawo. Jednocześnie państwo zapewnia obywatelom udział w życiu publicznym.

Jednym z elementów demokratycznego państwa prawnego jest **sprawiedliwość społeczna**, najczęściej rozumiana jako działania państwa dążące do zapewnienia każdemu obywatelowi równego dostępu do dóbr powszechnie pożądanych, takich jak ochrona zdrowia, wykształcenie czy praca. Najczęściej występującymi typami sprawiedliwości społecznej są: **sprawiedliwość wyrównawcza** i **sprawiedliwość dystrybucyjna**.

Sprawiedliwość społeczna jest zapisana w **Konstytucji RP** jako jedna z norm ustrojowych. Jednocześnie sprawiedliwość jest fundamentem moralnym ładu społecznego. Normy moralne mają charakter bezwzględny i jednoznacznie określają, co jest dobre, a co złe. Ich przestrzeganie przez ogół społeczeństwa jest gwarancją ładu społecznego.

Warto przeczytać

R. Braithwaite, *Afgańcy. Ostatnia wojna imperium*, Kraków 2012.

A. Burakowski, A. Gubrynowicz, P. Ukielski, *1989. Jesień Narodów*, Warszawa 2021.

P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012.

M. Dąbrowski, *Lubelski lipiec 1980*, Lublin 2006.

A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Kraków 2016.

A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2014.

A. Dudek, T. Marszałkowski, *Walki uliczne w PRL*, Kraków 1999.

T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji. Narodziny ruchu społecznego „Solidarność" w 1980 roku*, Warszawa 2017.

G. Majchrzak, *Tajemnice stanu wojennego*, Warszawa 2016.

D. Marples, *Historia ZSRR. Od rewolucji do rozpadu*, Wrocław 2006.

A. Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny, czyli kontrrewolucja generałów*, Warszawa 2021.

J. Skórzyński, *Okrągły Stół. Wynegocjowany koniec PRL*, Kraków 2019.

Społeczeństwo obywatelskie. Historia, teoria, praktyka, red. naukowa R. Kania, M. Kazimierczuk, Warszawa 2021.

R. Pichoja, *Historia władzy w Związku Radzieckim*. 1945–1991, Warszawa 2011.

Sprawiedliwość społeczna w polityce polskiej, red. W. Arndt, S. Bober, Kraków 2016.

A. Stępień-Kuczyńska, *Gorbaczow. Pieriestrojka i rozpad imperium*, Łódź 2020.

Świat wobec Solidarności 1980–1989, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013.

PYTANIA I POLECENIA POWTÓRZENIOWE

1. Scharakteryzuj przyczyny i konsekwencje wystąpień społecznych w lecie 1980 r.
2. Przedstaw cele działania NSZZ „Solidarność", jakie zostały sformułowane podczas I Krajowego Zjazdu Delegatów.
3. Wyjaśnij, czym był tzw. karnawał Solidarności.
4. Przedstaw okoliczności i konsekwencje wprowadzenia w Polsce stanu wojennego.
5. Omów rolę Kościoła katolickiego w czasie stanu wojennego.

6. Scharakteryzuj różnorodne formy oporu społecznego w okresie stanu wojennego.

7. Omów przyczyny i objawy słabnięcia międzynarodowej pozycji Związku Sowieckiego na początku lat 80. XX w.

8. Wyjaśnij przyczyny kryzysu gospodarczego w ZSRS oraz w krajach bloku wschodniego w latach 80. XX w.

9. Scharakteryzuj sytuację ekonomiczną w Polsce w latach 80. XX w.

10. Wymień przejawy kryzysu systemu komunistycznego w ZSRS pod koniec lat 70. i w latach 80. XX w.

11. Wyjaśnij, jakie założenia przyświecały ogłoszonym przez Michaiła Gorbaczowa programom *pierestrojki* i *głasnosti*.

12. Opisz, na czym polegało zjawisko uwłaszczenia nomenklatury, które wystąpiło w Polsce m.in. w okresie funkcjonowania rządu Mieczysława Rakowskiego.

13. Podaj przyczyny podjęcia przez stronę rządową w Polsce rozmów z przedstawicielami opozycji pod koniec lat 80. XX w.

14. Omów znaczenie decyzji podjętych podczas obrad Okrągłego Stołu dla transformacji ustrojowej w Polsce.

15. Przedstaw wyniki wyborów kontraktowych z 1989 r. i ich wpływ na zmiany polityczne w Polsce.

16. Wyjaśnij, jakie czynniki wpłynęły na aktywizację społeczeństw w państwach bloku wschodniego pod koniec lat 80. XX w.

17. Opisz najważniejsze wydarzenia Jesieni Narodów w poszczególnych państwach komunistycznych i przedstaw ich skutki.

18. Omów proces rozpadu ZSRS. Wyjaśnij jego przyczyny i przedstaw skutki.

19. Opisz zmiany geopolityczne, jakie zaszły w najbliższym otoczeniu Polski w latach 1989–1991.

20. Wyjaśnij, na czym polegała transformacja gospodarcza Polski po 1989 r. według założeń planu Balcerowicza.

21. Przedstaw pozytywne i negatywne skutki przemian gospodarczych, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 r.

22. Omów przyczyny i skutki tzw. wojny na górze w 1990 r.

23. Wyjaśnij, czym jest społeczeństwo obywatelskie. Odwołaj się do przykładów z Polski i innych krajów.

POWTÓRZENIE

24. Przeanalizuj działalność wybranych organizacji pozarządowych we współczesnej Polsce. Na tej podstawie określ, jaką rolę odgrywają te organizacje.

25. Zastanów się, czy można jednoznacznie zdefiniować, czym jest sprawiedliwość społeczna. Uzasadnij swoją odpowiedź.

26. Wyjaśnij, dlaczego sprawiedliwość uznawana jest za moralny fundament ładu społecznego.

ZADANIA

27. Wyszukaj w dostępnych ci źródłach informacje o osobach, które w szczególny sposób przyczyniły się do powstania NSZZ „Solidarność" i przygotuj na ich temat prezentację w wybranej przez siebie formie.

***28.** Obejrzyj film *9 kompania* (reż. Fiodor Bondarczuk, 2005 r.). Jest to jeden z pierwszych filmów odnoszących się do interwencji sowieckiej w Afganistanie, będący próbą rozliczenia z tą tragiczną przeszłością. Omów problemy, jakie zostały poruszone w filmie.

29. W dostępnych źródłach poszukaj odpowiedzi na pytanie, dlaczego, mimo licznych niepowodzeń, siły sowieckie tak długo pozostawały w Afganistanie. Czy władze ZSRS nie mogły wcześniej podjąć decyzji o wycofaniu swoich wojsk z tego kraju? Przygotuj notatkę na ten temat.

30. Znajdź w dostępnych źródłach informacje o tym, co działo się w twojej miejscowości w okresie stanu wojennego. Sporządź notatkę na ten temat.

31. Przygotuj prezentację na temat przebiegu transformacji gospodarczej w regionie, w którym mieszkasz. Uwzględnij jej pozytywne i negatywne skutki.

32. Przygotuj pogadankę o organizacjach pożytku publicznego. Przedstaw na wybranych przykładach obszary działalności tych organizacji.

III. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1991–2001

- Nowy ład światowy i jego działanie w praktyce
- Postępy w integracji europejskiej
- Polska w ostatnim dziesięcioleciu XX w.
- Zasady ustrojowe Polski
- Prawo w Polsce
- Rozliczenie z systemem komunistycznym w Polsce

20 Nowy ład światowy

KALENDARIUM

1988	pierwsze propozycje Michaiła Gorbaczowa dotyczące nowego ładu światowego
1989	**XII** • szczyt przywódców USA i ZSRS u wybrzeży Malty
1990	**2 VIII** • inwazja wojsk irackich na Kuwejt **2–6 VIII** • rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ wzywająca Irak do wycofania się z Kuwejtu **9 VIII** • początek budowy koalicji antyirackiej pod przewodnictwem USA
1991	**17 I** • rozpoczęcie przez koalicję pod wodzą USA działań zbrojnych przeciw Irakowi

POJĘCIA: świat podwubiegunowy ■ globalny mentor ■ globalny żandarm ■ rezolucja ■ Pustynna Burza ■ globalizacja ■ globalna wioska

Nowe wizje świata

Rozkład bloku wschodniego i uwolnienie się państw socjalistycznych spod dominacji ZSRS, a później rozpad i upadek tego państwa całkowicie zmieniły układ sił na świecie. Dotychczasowy podział na dwa wrogie obozy – jeden skupiony wokół USA, drugi wokół ZSRS – przestał istnieć. Powstająca na gruzach sowieckiego imperium Rosja – pozbawiona władzy nad republikami dawnego ZSRS, osłabiona gospodarczo i militarnie, targana sporami wewnętrznymi – wydawała się zdegradowana na lata do roli regionalnego (choć atomowego) mocarstwa. Trzecia wschodząca potęga – Chiny – była na razie zbyt słaba, aby zająć miejsce upadającego sowieckiego imperium, a poza tym od czasu masakry na placu Tian'anmen pozostawała w przejściowej izolacji. W tej sytuacji **Stany Zjednoczone wydawały się jedynym supermocarstwem** na świecie. Dzięki polityce Ronalda Reagana i kontynuowaniu jej przez George'a Busha USA – po gwałtownym przyspieszeniu wyścigu zbrojeń w 1. połowie lat 80. XX w. – doprowadziły ostatecznie do wznowienia polityki rozbrojenia, wzmocnienia współpracy międzynarodowej i upowszechniania ideałów wolności.

Amerykańscy żołnierze w Panamie w 1989 r. W grudniu 1989 r. USA dokonały inwazji na Panamę. Pretekstem do obalenia dyktatury gen. Manuela Noriegi stały się walka z handlem narkotykami oraz obrona wolności gospodarczej i demokracji. W rzeczywistości chodziło o przywrócenie kontroli USA nad Kanałem Panamskim. Inwazja postawiła pytanie o rolę Stanów Zjednoczonych na świecie i ich prawo do interwencji zbrojnych.

W tej sytuacji USA widziały siebie jako światowego strażnika pokoju, wolności gospodarczej i swobód demokratycznych. Musiały jednak znaleźć odpowiedź na pytanie, w jaki sposób będą tę funkcję sprawować; czy staną się globalnym mentorem, czy globalnym żandarmem.

KONCEPCJE ŚWIATA W KOŃCU XX WIEKU.

Po 1990 r. amerykańscy analitycy zastanawiali się, jak będzie wyglądał świat po upadku systemu dwubiegunowego. Szczególną uwagę zwróciły koncepcje przedstawione przez Francisa Fukuyamę, Samuela P. Huntingtona i Zbigniewa Brzezińskiego.

Francis Fukuyama
(ur. 1952), amerykański politolog, filozof i ekonomista japońskiego pochodzenia.

Francis Fukuyama w tekście *Koniec historii i ostatni człowiek* (1992) stwierdził, że najlepszym systemem politycznym jest liberalna demokracja, która nie tylko zwyciężyła w konfrontacji z komunizmem, ale także empirycznie dowiodła, że inne istniejące na świecie systemy polityczne nie mogą się z nią równać. Zdaniem Fukuyamy dzięki globalnemu przyjęciu liberalnej demokracji konflikty międzynarodowe zaczną wygasać, co miało spowodować, że nie będzie potrzeby prowadzenia wojen. W ten sposób – według Fukuyamy – historia jako taka zaczyna zbliżać się do końca.

Samuel P. Huntington
(1927–2008), amerykański politolog i historyk.

Odmienną od Fukuyamy wizję **świata podwubiegunowego** przedstawił Samuel P. Huntington w książce *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego* (1996 r.). Stwierdził, że po zakończeniu zimnej wojny (jako konfliktu ideologii) ludzie zaczną poszukiwać nowych wartości, z którymi będą mogli się identyfikować. Znajdą je w przynależności do cywilizacji, a co za tym idzie – także do religii (która jest znacznie mocniejszym od ideologii elementem scalającym wspólnotę). Jego zdaniem cywilizacja zachodnia oparta na liberalnej demokracji będzie stopniowo słabnąć i przegrywać w starciu z cywilizacjami islamską i konfucjańską. Cywilizacje te są odporne na wpływy Zachodu i wrogie wobec reprezentowanych przez Zachód idei (choć w pewnym stopniu mogą być odbiorcami atrakcyjnych dla nich elementów kultury zachodniej). W tym kontekście, zdaniem Huntingtona, przyszłe konflikty zbrojne będą się toczyły nie tyle między państwami, ile między cywilizacjami i religiami, a cywilizacja zachodnia będzie musiała porzucić myśl o dominacji nad światem.

Zbigniew Brzeziński
(1928–2017), polsko-amerykański politolog i sowietolog.

Jeszcze inną koncepcję przedstawił w książce *Wielka szachownica* Zbigniew Brzeziński (patrz: s. 34). Uważał on, że obszarem, na którym może dojść do walki o światowe przywództwo, będzie Eurazja. Jego zdaniem Stany Zjednoczone powinny wykorzystać czas i prestiż, jakie przyniosło im zwycięstwo w zimnej wojnie, do zbudowania trwałego systemu bezpieczeństwa międzynarodowego, zdolnego do neutralizowania konfliktów politycznych, nim zmienią się one w konflikty zbrojne. System ów w perspektywie kilku dziesięcioleci powinien przejąć od USA rolę przywódcy światowego.

Nowy ład światowy oczami Michaiła Gorbaczowa

W 2. połowie XX w. jako **pierwszy o nowym światowym ładzie wspomniał Michaił Gorbaczow**. W 1988 r. zaproponował on rozbrojenie atomowe, wzmocnienie pozycji ONZ oraz współpracę mocarstw światowych w rozwiązywaniu sporów międzynarodowych i konfliktów lokalnych. Obiecywał też wycofanie Armii Sowieckiej z państw azjatyckich i europejskich.

Początkowo światowa opinia publiczna z zadowoleniem przyjęła pomysły przywódcy ZSRS, szybko jednak stało się jasne, że szuka on w ten sposób możliwości zahamowania wyścigu zbrojeń, w którym Związek Sowiecki coraz bardziej przegrywał ze Stanami Zjednoczonymi i państwami zachodnimi (patrz: s. 148).

Fragment przemówienia Michaiła Gorbaczowa na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ 7 grudnia 1988 r.

Historia minionych wieków i tysiącleci to historia niemal wszechobecnych wojen, a czasem desperackich bitew, prowadzących do wzajemnego zniszczenia. Pojawiły się one w zderzeniu interesów społecznych i politycznych oraz narodowej wrogości, czy to z powodu ideologicznej, czy religijnej niezgodności. [...] Jednak równolegle z procesem wojen, wrogości i alienacji narodów i krajów uruchamiał się i przybierał na sile inny proces, równie obiektywnie uwarunkowany: tworzenie się połączonego wzajemnie i integralnego świata. Dalszy postęp na świecie jest teraz możliwy tylko na drodze poszukiwania konsensusu całej ludzkości w dążeniu ku nowemu porządkowi świata. Dotarliśmy do granicy, na której kontrolowana spontaniczność prowadzi do ślepego zaułka. Społeczność światowa musi nauczyć się kształtować i kierować procesem w taki sposób, aby uchronić cywilizację, uczynić ją bezpieczną dla wszystkich ludzi i przyjemniejszą dla normalnego życia. Jest to kwestia współpracy, którą można by raczej nazwać „współtworzeniem" i „współrozwojem". Formuła rozwoju „cudzym kosztem" staje się przestarzała. W świetle obecnych realiów prawdziwy postęp poprzez naruszanie praw i wolności człowieka i narodów lub kosztem przyrody jest niemożliwy.

1. Wyjaśnij, jaką wizję świata prezentował Gorbaczow i czego oczekiwał od ludzkości.

Szczyt u wybrzeży Malty

Nowo wybrany prezydent USA **George Bush** niechętnie odnosił się do propozycji Michaiła Gorbaczowa. Zamierzał rozmawiać o tym podczas bezpośredniego spotkania z sowieckim przywódcą w grudniu 1989 r. Miało się ono odbyć na pokładach okrętów u wybrzeży Malty. Decyzja o takim miejscu była pomysłem Busha, który nawiązywał w ten sposób do słynnego spotkania prezydenta USA Franklina D. Roosevelta (czytaj: ruswelta) z premierem Wielkiej Brytanii Winstonem Churchillem (czytaj: łinstonem czerczilem) w sierpniu 1941 r. Podpisano wówczas *Kartę atlantycką*. Wybór Malty był nieprzypadkowy i także nawiązywał do II wojny światowej oraz strategicznego położenia wyspy w centralnej części Morza Śródziemnego – między Wschodem a Zachodem, między Północą a Południem.

2–3 grudnia 1989 r. na pokładach zacumowanych nieopodal wybrzeży Malty sowieckiego statku wycieczkowego TSS Maksim Gorki i amerykańskiego krążownika USS Belknap doszło do rozmów na szczycie. Przywódcy USA i ZSRS ogłosili zakończenie zimnej wojny, zadeklarowali chęć współpracy mocarstw dla zapewnienia pokoju na świecie i zapewnili, że nigdy nie

BIOGRAM

George H.W. Bush (senior) (1924–2018), amerykański przedsiębiorca, polityk, 41. prezydent Stanów Zjednoczonych. W czasie II wojny światowej służył jako pilot w lotnictwie marynarki USA. Po zakończeniu wojny związał się z przemysłem naftowym. W latach 60. XX w. wstąpił do Partii Republikańskiej i został członkiem Izby Reprezentantów, w latach 70. był ambasadorem USA przy ONZ oraz dyrektorem CIA. W okresie od 1981 do 1989 r. pełnił funkcję wiceprezydenta u boku Ronalda Reagana. W 1989 r. został kolejnym prezydentem USA. Wspierał politycznie państwa wyzwalające się spod dominacji ZSRS podczas Jesieni Ludów. Był zwolennikiem współpracy z Rosją po rozpadzie ZSRS. Za czasów jego prezydentury Stany Zjednoczone dokonały inwazji na Panamę (1989 r.) i wygrały wojnę w Zatoce Perskiej (1990–1991). Po porażce w wyścigu o reelekcję w 1992 r. mniej angażował się w politykę.

dojdzie do zbrojnego starcia między USA i ZSRS. Bush i Gorbaczow opowiedzieli się także za samostanowieniem narodów Europy Środkowej i Południowej wyzwalających się właśnie spod dominacji ZSRS.

Ważnym punktem konferencji u wybrzeży Malty była **sprawa zjednoczenia Niemiec** (patrz: s. 174). Gorbaczow był przeciwny tej idei, George Bush natomiast sprzyjał jej, obiecując, że USA nie wykorzystają kłopotów ZSRS dla wzmocnienia swojej pozycji w Europie. Ostatecznie proces zjednoczenia nie został zablokowany (Gorbaczow zgodził się nawet, aby zjednoczone Niemcy znalazły się w NATO), ale supermocarstwa dały Niemcom wyraźny sygnał, że sprawa zewnętrznych granic Niemiec jest poza jakąkolwiek dyskusją. Podczas spotkania nie podpisano wspólnego dokumentu, a George Bush zajmował pasywne stanowisko wobec ustanowienia nowego ładu światowego w sytuacji zakończenia zimnej wojny.

Rozmowa Michaiła Gorbaczowa i George'a Busha na sowieckim statku wycieczkowym podczas konferencji u wybrzeży Malty, grudzień 1989 r.

I wojna w Zatoce Perskiej

Mimo że szczyt u wybrzeży Malty nie przyniósł ostatecznych rozstrzygnięć, nowy ład światowy powoli się krystalizował. Niekwestionowanym liderem były w nim Stany Zjednoczone, państwo wystarczająco silne militarnie, aby przewodzić społeczności międzynarodowej w celu zaprowadzenia na świecie rządów prawa. Miejscem praktycznego sprawdzianu nowego systemu bezpieczeństwa stał się Bliski Wschód.

2 sierpnia **1990 r.** wojska **Iraku** dokonały niespodziewanej inwazji na niewielki, ale bogaty w złoża ropy naftowej **Kuwejt**. Po trzech dniach walk państwo zostało zdobyte, a dyktator Iraku **Saddam Husajn** ogłosił jego inkorporację. Ku zaskoczeniu Iraku społeczność międzynarodowa zareagowała błyskawicznie i nad wyraz zgodnie. Rada Bezpieczeństwa ONZ w ciągu kilku dni wydała trzy rezolucje, w których potępiła agresję, wezwała Irak do wycofania sił z Kuwejtu i nałożyła embargo ekonomiczne na handel z Irakiem.

Rząd iracki zignorował wszystkie wezwania międzynarodowe, a na dodatek zatrzymał na swoim terytorium w charakterze zakładników wszystkich przebywających w Iraku obywateli państw zachodnich. W tej sytuacji **Stany Zjednoczone zdecydowały się na interwencję zbrojną** i wezwały społeczność międzynarodową do utworzenia na terenie Arabii Saudyjskiej wspólnej koalicji wojskowej, której celem miało być wyzwolenie Kuwejtu. W skład koalicji oprócz USA weszło 28 państw, w tym kraje arabskie. Trzon sił koalicji stanowiło ok. 700 tys. żołnierzy USA (patrz: tabela na s. 234).

Bagdad odrzucił ultimatum wzywające go do opuszczenia Kuwejtu do 15 stycznia 1991 r. Husajn wierzył, że jego zaprawione w walkach z Iranem dywizje zdołają stawić czoło siłom międzynarodowym. 17 stycznia 1991 r. siły koalicji rozpoczęły operację **Pustynna Burza**, której celem było wyzwolenie Kuwejtu. W pierwszej fazie walk lotnictwo sprzymierzonych sił zbombardowało cele wojskowe i pozycje wojsk irackich, zadając im bardzo poważne straty. Kilka tygodni później, 25 lutego, rozpoczęła się ofensywa lądowa, która w ciągu kilku dni doprowadziła do całkowitego rozbicia armii irackiej.

WARTO WIEDZIEĆ

W latach 80. XX w. w rejonie Zatoki Perskiej trwał konflikt iracko-irański (1980–1988), krwawy i wyczerpujący obie strony. Ponieważ rządzony przez ajatollaha Chomejniego Iran otwarcie deklarował wrogość wobec Zachodu, sympatia opinii publicznej była po stronie Iraku i jego dyktatora Saddama Husajna. Skupił on w swoim ręku pełnię władzy, brutalnie rozprawiając się z wszelkimi wewnętrznymi przeciwnikami (m.in. do walki z wrogimi mu irackimi Kurdami użył broni chemicznej). Dużą wagę przykładał do rozbudowy armii (na ten cel przeznaczono 1/3 irackiego PKB), dbał jednocześnie o dobre relacje z państwami zachodnimi i państwami bloku wschodniego, starał się rozwijać iracką gospodarkę i infrastrukturę (m.in. dzięki wsparciu PRL rozbudował system nowoczesnych dróg). Wojna z Iranem wyczerpała Irak i Husajn szukał możliwości szybkiego odbudowania potencjału militarnego i gospodarczego swojego kraju. Sposobem do realizacji tego celu miało być zajęcie Kuwejtu. Uznał, że świat skupiający się na rozpadzie bloku wschodniego nie zareaguje na ten akt agresji.

Saddam Husajn (1937–2006).

Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 662 z 9 sierpnia 1990 r.

Rada Bezpieczeństwa, przywołując swoje rezolucje 660 (1990) z dnia 2 sierpnia 1990 r. i 661 (1990) z dnia 6 sierpnia 1990 r., poważnie zaniepokojona deklaracją Iraku o „całkowitym i wiecznym połączeniu" z Kuwejtem, żądając ponownie, aby Irak wycofał natychmiast i bezwarunkowo wszystkie swoje siły na pozycje, na których znajdowały się one w dniu 1 sierpnia 1990 r., zdecydowana położyć kres okupacji Kuwejtu przez Irak i przywrócić suwerenność, niezależność i integralność terytorialną Kuwejtu, zdecydowana również na przywrócenie władzy prawowitego Rządu Kuwejtu,

1. postanawia, że aneksja Kuwejtu przez Irak w jakiejkolwiek formie i pod jakimkolwiek pretekstem nie ma mocy prawnej i zostaje uznana za nieważną;
2. wzywa wszystkie państwa, organizacje międzynarodowe i wyspecjalizowane agencje do nieuznawania tej aneksji oraz do powstrzymania się od wszelkich kroków lub działań, które mogłyby być interpretowane jako pośrednie uznanie aneksji;
3. żąda, aby Irak odwołał swoje działania zmierzające do aneksji Kuwejtu;
4. postanawia utrzymać ten punkt w swoim porządku dziennym i kontynuować swoje wysiłki w celu szybkiego zakończenia okupacji.

1. Powiedz, w jakich okolicznościach została wydana rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 662.
2. Wyjaśnij, do czego Rada Bezpieczeństwa wzywała Irak.

Wiele zdemoralizowanych oddziałów Husajna poddało się bez oddania nawet jednego strzału. Walki zakończyły się już 28 lutego 1991 r. Irak został zmuszony do wycofania się z Kuwejtu i przyjęcia wszystkich warunków postawionych przez Radę Bezpieczeństwa ONZ.

Starcie koalicji pod przewodnictwem USA z Irakiem sprawiło, że idea ładu światowego coraz wyraźniej się krystalizowała. Dzięki aktywnemu udziałowi Stany Zjednoczone udowodniły, że są światowym liderem zdolnym nie tylko do obrony własnych interesów, ale również do wykorzystania swojej potęgi na rzecz wspólnego dobra.

WARTO WIEDZIEĆ

Wojna w Zatoce Perskiej była pierwszą operacją, w której po stronie USA wzięły udział nieliczne kontyngenty wojskowe z dawnych państw socjalistycznych – Czechosłowacji (350 żołnierzy), Węgier (50 żołnierzy) i Polski (319 żołnierzy). Skład Polskiego Kontyngentu w Królestwie Arabii Saudyjskiej (PKKAS) tworzyły dwa okręty Marynarki Wojennej – szpitalno-ewakuacyjny ORP Wodnik i ratowniczy ORP Piast – oraz personel medyczny, który miał stacjonować na terytorium Arabii Saudyjskiej. Była to pierwsza operacja bojowa w warunkach wojennych polskiej marynarki od czasu II wojny światowej.

Szczególne zasługi dla USA i państw koalicji oddał polski wywiad. Dzięki tajnej operacji polskich służb na początku wojny z Iraku ewakuowano sześciu amerykańskich szpiegów (tzw. operacja Samum), którzy zbierali dane o siłach zbrojnych tego kraju i nie mieli szansy na samodzielne opuszczenie jego granic. Polacy dostarczyli koalicji także danych o instalacjach wojskowych w Bagdadzie, co znacząco przyczyniło się do skuteczności ataków lotniczych sojuszników.

W podziękowaniu za okazaną pomoc amerykańska administracja zredukowała o połowę dług Polski wobec USA (ok. 16,5 mld dolarów) oraz wsparła utworzenie w Polsce wojskowej jednostki specjalnej GROM.

Płonące szyby naftowe w Kuwejcie, marzec 1991 r.
Wycofujące się z Kuwejtu oddziały irackie celowo niszczyły infrastrukturę gospodarczą i podpalały szyby naftowe. W wyniku tych działań do atmosfery przedostały się ogromne ilości szkodliwych substancji, a gospodarka Kuwejtu poniosła ogromne straty.

? Wyjaśnij, dlaczego Irak, wycofując się z Kuwejtu, zdecydował się na stosowanie taktyki spalonej ziemi.

Demonstracja poparcia dla Saddama Husajna w Jordanii w czasie wojny w Zatoce Perskiej.
Nieustępliwa postawa Saddama Husajna wobec Stanów Zjednoczonych zaskarbiła mu początkowo szacunek zarówno w Iraku, jak i w społeczeństwach tych państw arabskich, które nie przystąpiły do koalicji. Jego pozycja uległa znacznemu osłabieniu w wyniku poniesionej przez Irak spektakularnej klęski militarnej. Mimo porażki Saddam Husajn utrzymał się przy władzy. Aby wzmocnić swoją pozycję w kraju, zastosował terror wobec społeczeństwa irackiego, w tym także wobec Kurdów, którzy po klęsce sił irackich w Kuwejcie wzniecili powstanie przeciw dyktatorowi. Siły międzynarodowe nie wsparły jednak powstańców, co doprowadziło do zdławienia powstania i aktów ludobójstwa ludności kurdyjskiej.

Państwo	Liczba żołnierzy	Państwo	Liczba żołnierzy	Państwo	Liczba żołnierzy
Stany Zjednoczone	697 000	Kuwejt	9900	Niger	600
Arabia Saudyjska	60 000	Oman	6300	Hiszpania	500
Wielka Brytania	53 500	Pakistan	5500	Argentyna	450
Egipt	35 000	Kanada	4600	Polska	319
Francja	18 000	Katar	2600	Grecja	200
Syria	14 500	Włochy	1950	Filipiny	200
Maroko	13 000	Australia	700	Honduras	150

Skład sił zbrojnych wybranych państw koalicji międzynarodowej walczącej z Irakiem.

? Przeanalizuj dane z tabeli i przedstaw wnioski dotyczące składu koalicji.

? Zastanów się, dlaczego niektóre kraje wysłały jedynie skromne kontyngenty wojskowe.

? Wyjaśnij, dlaczego w składzie sił koalicji nie było Izraela.

Globalizacja

Rozpad systemu dwubiegunowego miał konsekwencje w sferze nie tylko politycznej, ale także gospodarczej i kulturalnej. W latach 90. XX w. przyspieszyły obserwowane już na świecie od XIX w. procesy globalizacyjne. Niespotykany do tej pory **postęp technologiczny sprzyjał przepływowi kapitału** oraz rozszerzeniu międzynarodowej współpracy gospodarczej, naukowej i kulturalnej między państwami. Po upadku komunizmu **zniknęły bariery rozwojowe państw dawnego bloku wschodniego**. Wiele z nich wkroczyło na drogę szybkiego rozwoju gospodarczego i stało się częścią ogólnoświatowych powiązań gospodarczych (zjawiska te dotyczyły w pewnym stopniu także Rosji). Globalizacji sprzyjało też liberalizowanie przepisów dotyczących podróży między państwami. Świat powoli stawał się **globalną wioską**, w której kapitał towary i informacje krążyły z nieznaną wcześniej prędkością.

Globalizacja – charakterystyczne dla schyłku XX i w XXI w. tendencje w światowej gospodarce, polityce, kulturze i życiu społecznym, polegające na jednoczesnym rozprzestrzenianiu się takich samych zjawisk na całym świecie.

PODSUMOWANIE

- Jeszcze przed zakończeniem zimnej wojny pojawiły się pierwsze propozycje nowego ładu światowego opartego na ścisłej współpracy mocarstw i mającego na celu rozwiązywanie sporów międzynarodowych, zanim przekształcą się w konflikty zbrojne. Jako pierwszy z taką inicjatywą wystąpił Michaił Gorbaczow. • Po zakończeniu zimnej wojny politolodzy stworzyli kilka wizji rozwoju świata podwubiegunowego. • Podczas szczytu u wybrzeży Malty (2–3 grudnia 1989 r.) amerykański prezydent George Bush i sekretarz generalny KC KPZS Michaił Gorbaczow ogłosili zakończenie zimnej wojny. • Po zakończeniu zimnej wojny Stany Zjednoczone stały się jedynym światowym supermocarstwem i przejęły funkcję lidera na świecie. • Pierwszym sprawdzianem przywództwa USA na świecie była I wojna w Zatoce Perskiej. • W sierpniu 1990 r. rządzony przez Saddama Husajna Irak zajął zbrojnie Kuwejt. W obronie Kuwejtu stanęły ONZ i społeczność międzynarodowa. • Jesienią 1990 r. Stany Zjednoczone zawiązały międzynarodową koalicję, aby przeciwstawić się agresywnej polityce Iraku. • Ponieważ sankcje nałożone na Irak nie przyniosły efektu, w styczniu 1991 r. siły koalicji antyirackiej pod przywództwem USA rozpoczęły operację wojskową, która zakończyła się wyzwoleniem Kuwejtu i rozbiciem armii irackiej. • Rozpad dwubiegunowego układu sił na świecie doprowadził do przyspieszenia procesu globalizacji.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, jak rozumiesz pojęcie „globalna wioska".
2. Korzystając z dostępnych ci źródeł wiedzy, ustal, czyja wizja świata podwubiegunowego (Fukuyamy, Huntingtona czy Brzezińskiego) ziściła się w największym stopniu.
3. Wymień postanowienia konferencji przywódców USA i ZSRS u wybrzeży Malty w grudniu 1989 r.
4. Przedstaw działania międzynarodowej koalicji przeciw Irakowi w latach 1990–1991.
5. Wyjaśnij własnymi słowami, na czym polega proces globalizacji.

ZADANIA

*6. W dostępnych ci źródłach znajdź informacje o dziejach Iraku pod rządami Saddama Husajna. Przygotuj wystąpienie, które zaprezentujesz w klasie. Zwróć szczególną uwagę na wojnę iracko-irańską. Wymień państwa, które wspomagały Irak w walce z Iranem.

7. Przyjrzyj się poniższej ilustracji, a następnie odpowiedz na zamieszczone pod nią pytania.

Ulotka nawołująca żołnierzy irackich do poddania się siłom koalicyjnym.

? Omów propagandową wymowę ulotki.

? Wyjaśnij, dlaczego na ulotce widnieją wyłącznie flagi zachodnich członków koalicji, brakuje natomiast flag państw arabskich uczestniczących w koalicji.

8. Przyjrzyj się poniższej ilustracji przedstawiającej Warszawę w 1990 r., a następnie wykonaj polecenia.

? Wskaż na zdjęciu elementy, które świadczą o włączeniu się państw post-komunistycznych w procesy globalizacyjne.

? Wymień inne przejawy włączania się Polski po 1989 r. w procesy globalizacyjne.

21 Zmiany na świecie na przełomie tysiącleci

KALENDARIUM	
1989 •	wycofanie wojsk kubańskich z Etiopii i Angoli
1991 •	**9 VIII** • zabójstwo polskich misjonarzy w Peru
1992 •	**9 XII** • początek operacji „Przywrócić nadzieję" w Somalii
1994 •	**7 IV–15 VII** • masakra plemienia Tutsi w Rwandzie **27 IV** • pierwsze demokratyczne wybory w RPA
2000 •	**6–8 IX** • Zgromadzenie Milenijne ONZ przyjmuje cele na XXI w.
2019 •	ustanowienie przez ONZ Międzynarodowego Dnia Upamiętniającego Ofiary Aktów Przemocy ze względu na Religię lub Wyznanie

POJĘCIA: apartheid ■ bantustany ■ państwo upadłe ■ globalizacja ■ konflikt Północ–Południe ■ prześladowania religijne

Problemy na świecie w latach 90. XX w.

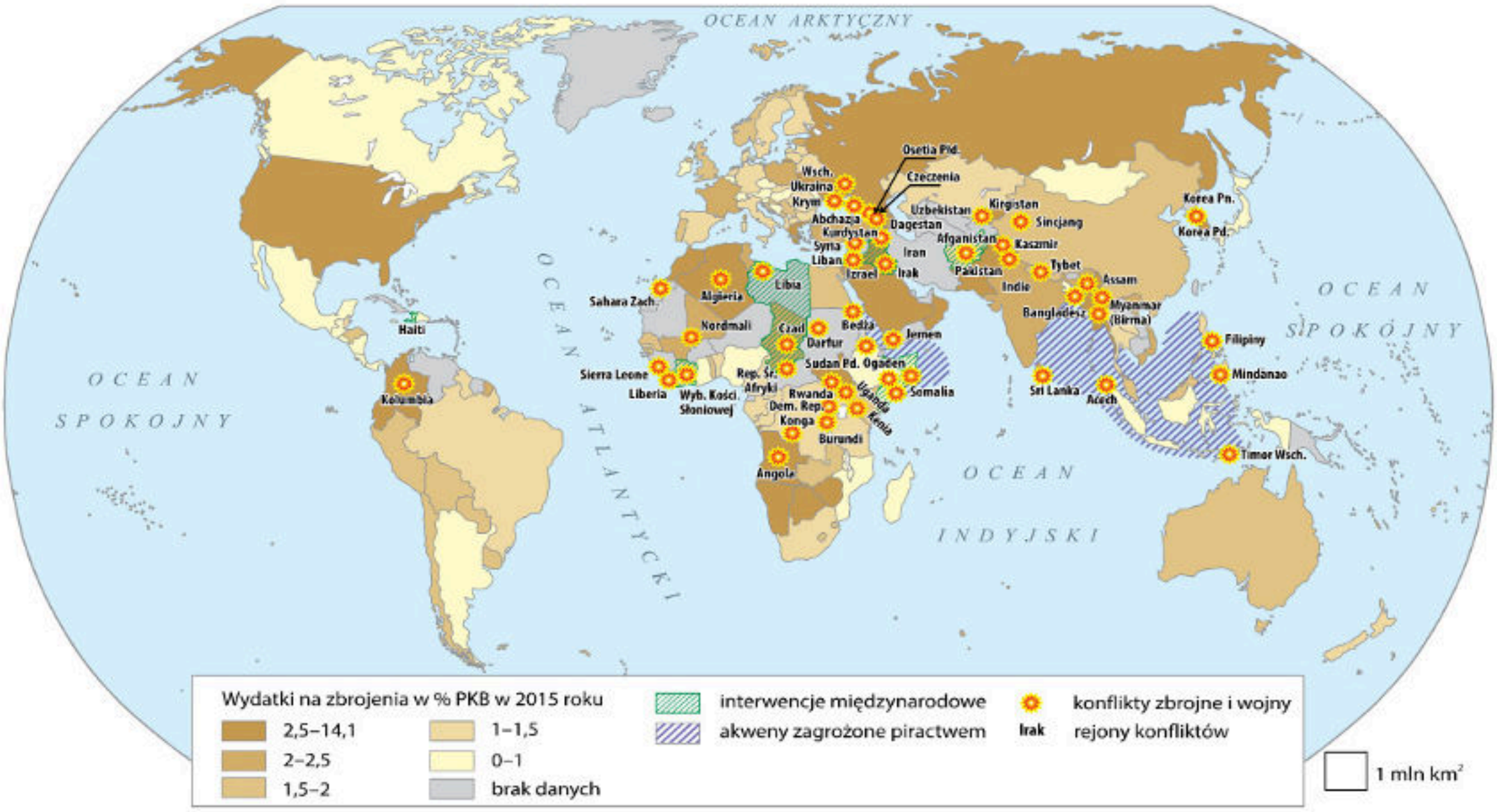
Wydawało się, że po upadku komunizmu w państwach bloku wschodniego i rozpadzie ZSRS na świecie zapanuje era pokoju i dobrobytu, że zniknęła groźba zagłady ludzkości w wyniku konfliktu atomowego, a olbrzymie zasoby finansowe i surowcowe, które pochłaniał wyścig zbrojeń, będą teraz przeznaczane na walkę z głodem i chorobami, likwidację nierówności społecznych i edukację. Ale wbrew oczekiwaniom **koniec zimnej wojny nie doprowadził do zwiększenia bezpieczeństwa i wygaśnięcia konfliktów zbrojnych na świecie**. Przeciwnie – w wielu rejonach świata rozgorzały one z nową siłą, a globalny system bezpieczeństwa, oparty na Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Stanach Zjednoczonych i ich sojusznikach – nie sprawdził się tak, jak tego oczekiwano. Armia amerykańska dowiodła wprawdzie w 1991 r. w Iraku, że nie ma równych sobie przeciwników, ale jednocześnie okazało się, że po pokonaniu przeciwnika dyplomacja USA nie radzi sobie z zaprowadzeniem pokoju.

Do wzrostu napięcia przyczyniło się także **pojawienie się dużych zasobów taniej broni z posowieckich arsenałów**, a niektóre państwa (m.in. Korea Północna, Iran) wykazywały wielką determinację w pozyskiwaniu technologii umożliwiających produkcję własnej broni nuklearnej, biologicznej i chemicznej.

W latach 90. XX w., a następnie w 1. dekadzie XXI w. świat musiał się też zmierzyć z nowymi problemami i wyzwaniami, takimi jak, z jednej strony, wojny lokalne i wzrost aktywności terrorystycznej, z drugiej zaś – pogłębienie procesów globalizacyjnych i związane z tym zaostrzenie globalnego konfliktu między bogatą Północą a biednym Południem.

Konflikty zbrojne przełomu XX i XXI w.

Na początku lat 90. XX w. na świecie toczyło się ok. 40 lokalnych konfliktów zbrojnych – znacznie więcej niż w czasach zimnej wojny. Europa stała się świadkiem trwających niemal 10 lat **wojen na terenie byłej Jugosławii**, w których na spory narodowościowe nakładały się

Konflikty zbrojne i zagrożenia dla pokoju na przełomie XX i XXI w.

kwestie religijne. Areną krwawych walk stało się także **Zakaukazie**, gdzie Rosjanie w ciągu kilku lat zdławili niepodległościowe dążenia **Czeczenów**; Ormianie i Azerowie toczyli boje o **Górski Karabach**, a Gruzja broniła się przed utratą **Abchazji** i **Osetii Południowej**, pragnących (z rosyjską pomocą) wyrwać się spod władzy gruzińskiego rządu. Stałe napięcie utrzymywało się również na Bliskim Wschodzie wokół Izraela.

Afryka w systemie podwubiegunowym

Kontynentem, na którym doszło do szczególnie licznych konfliktów, była Afryka. Przez wiele lat był to najbardziej niestabilny region świata, do czego przyczyniła się zarówno rywalizacja USA i ZSRS, jak i polityka byłych imperiów kolonialnych oraz wielowiekowe spory etniczne i religijne. Upadek ZSRS sprawił, że sytuacja sowieckich sojuszników na tym kontynencie uległa drastycznej zmianie. Siły kubańskie, pozbawione sowieckiego wsparcia, wycofały się w 1989 r. z **Etiopii** i **Angoli**. W Etiopii doprowadziło to do rychłej klęski prosowieckiego reżimu i powstania nowego rządu. W Angoli

Uroczystość wycofania wojsk kubańskich z Angoli.

Żołnierz francuski z sił międzynarodowych rozdaje żywność somalijskim dzieciom.

prosowiecka partia MPLA (patrz: s. 20) zapowiedziała rozpoczęcie procesu pokojowego. W 1990 r. rozpoczęła się demokratyzacja kraju, a w następnym roku wprowadzono system wielopartyjny i oficjalnie zakończono wojnę domową.

Wojna domowa ogarnęła natomiast sąsiadującą z Etiopią **Somalię**. Konflikt o Ogaden (patrz: s. 23) okazał się katastrofą dla tego państwa. W ciągu kilku lat rozpadło się ono na części rządzone przez lokalnych przywódców klanów lub watażków. Ci terroryzowali podlegle sobie tereny, doprowadzając do klęski głodu i ucieczki do Etiopii setek tysięcy Somalijczyków. Międzynarodowa pomoc humanitarna nie trafiała do potrzebujących, przejmowały ją bowiem bojówki i lokalna milicja. W tej sytuacji społeczność międzynarodowa zdecydowała się na wysłanie do Somalii sił ONZ, których trzon stanowiły oddziały amerykańskie. Operacja, której nadano nazwę **Przywrócić Nadzieję**, rozpoczęła się w grudniu 1992 r. i zakończyła po sześciu miesiącach. Siły międzynarodowe zapewniły wprawdzie dostawy żywności i lekarstw potrzebującym, ale nie umiały sobie poradzić z somalijskimi bojówkami, ponosząc kilka spektakularnych porażek militarnych.

Somalia stała się jednym z tzw. państw upadłych. W ogarniętym chaosem kraju spokojną przystań znaleźli islamscy terroryści, a porty na wybrzeżu stały się siedzibami piratów, nękających statki na Morzu Czerwonym i w Zatoce Adeńskiej (przez te akweny przepływa m.in. wiele tankowców).

Państwo upadłe (państwo dysfunkcyjne) – państwo stanowiące zagrożenie międzynarodowe ze względu na rozkład struktur państwowych, będące w stanie permanentnego i długotrwałego konfliktu wewnętrznego (wojna domowa, czystki etniczne).

Rwanda

W **1994 r.** światem wstrząsnęły informacje o wydarzeniach w **Rwandzie**. W tym afrykańskim kraju po upadku systemu kolonialnego w 1962 r. władzę przejęli przedstawiciele plemienia **Hutu**. Stanowiący większość ludności państwa członkowie ludu **Tutsi** byli prześladowani i zmuszani do emigracji do sąsiednich państw. Kiedy w 1990 r. na skutek spadku cen kawy na rynkach światowych sytuacja gospodarcza kraju bardzo się pogorszyła, partyzanci Tutsi rozpoczęli wojnę domową. Hutu, mimo pomocy wojsk belgijskich i francuskich, nie udało się w pełni opanować sytuacji. W 1993 r. zwaśnione plemiona zawarły pod patronatem ONZ porozumienie, w którym zapisano obietnicę rozszerzenia praw politycznych na wszystkich obywateli Rwandy. Mimo porozumienia Hutu gromadzili broń i szykowali się do rozprawy z Tutsi.

Na początku kwietnia 1994 r. w katastrofie lotniczej zginął wywodzący się z Hutu prezydent Rwandy. Przywódcy radykalnych bojówek Hutu oskarżyli Tutsi o zamach na głowę państwa i wezwali wszystkich współplemieńców do krwawej rozprawy z Tutsi. Rozpoczęła się masakra,

Obóz uchodźców z plemienia Hutu znajdujący się na terenie Zairu (dziś Demokratyczna Republika Konga), 1994 r.

? Opisz warunki panujące w obozie uchodźców.

która trwała prawie sto dni. Według różnych szacunków zamordowano od 800 tys. do ponad miliona Tutsi. Większość zginęła od ciosów maczetami, wiele osób zabito w kościołach i szpitalach, gdzie próbowały one znaleźć schronienie, tysiące uciekły z kraju. Wszystko to działo się przy biernej postawie sił ONZ.

Po trzech miesiącach ludobójstwa sytuacja się odwróciła. Do Rwandy weszły bojówki Tutsi stacjonujące w Ugandzie i Tanzanii. Przerażeni Hutu, bojąc się krwawego odwetu, rzucili się do ucieczki. Szacuje się, że prawie 2 miliony ludzi schroniło się w sąsiednich państwach, m.in. w Tanzanii i Zairze. W konsekwencji walki przeniosły się także na ich tereny.

Pod koniec 1994 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ zdecydowała o powołaniu Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy w celu zbadania i rozliczenia zbrodni popełnionych w tym kraju.

W latach 90. XX w. konflikty wybuchały także w innych krajach Afryki. Każdego roku było ich kilkanaście. Oprócz przyczyn etnicznych czy religijnych powodem były również spory o kontrolę nad bogactwami naturalnymi i – coraz częściej – **walka o dostęp do wody**.

Uganda 2014 r. Do dziś wielu mieszkańców Afryki nie ma dostępu do wody uzdatnionej do picia i musi korzystać z zanieczyszczonej, pochodzącej np. z rzek.

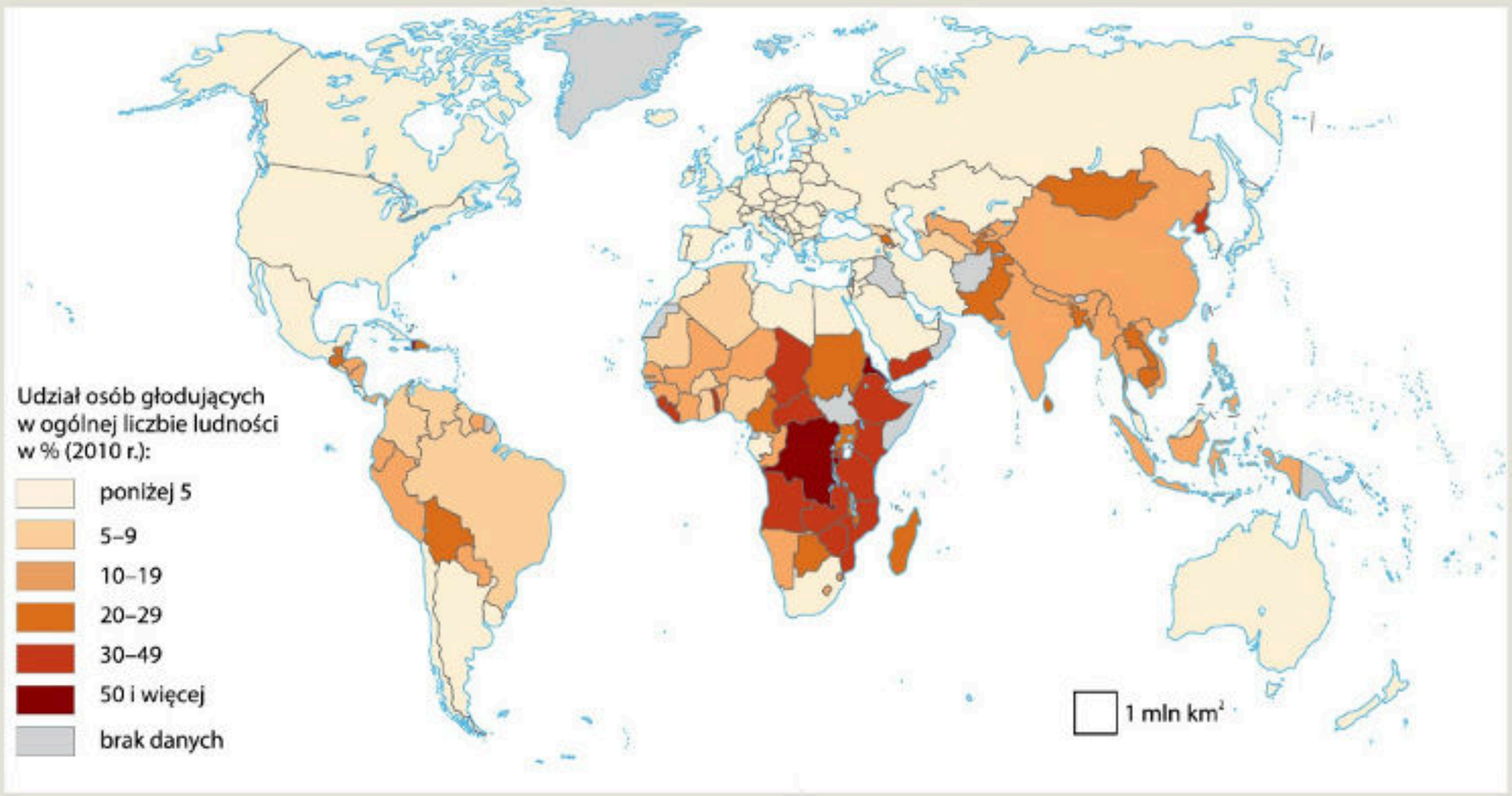
? Wymień potencjalne konsekwencje korzystania w Afryce z wody niezdatnej do picia.

KRYZYS CZARNEJ AFRYKI

Lata 90. XX w. były jednymi z najtrudniejszych w dziejach Afryki. Kryzys gospodarczy dotknął prawie wszystkie państwa tego kontynentu. Wynikał on nie tylko z ogólnej sytuacji na świecie, ale przede wszystkim z powodów wyniszczającej suszy i ustawicznych wojen. Dodatkowo problemem wielu państw afrykańskich były (i są) nepotyzm i korupcja na najwyższych szczeblach władzy, a także – często wynikające z przyczyn ideologicznych – podporządkowanie interesów jednostek i społeczeństwa interesowi państwa państwa (etatyzm). Zniechęcało to zagranicznych inwestorów i utrudniało niesienie pomocy przez organizacje humanitarne. W efekcie w wielu państwach doszło do wybuchu klęsk głodu.

Wyzwaniem dla państw afrykańskich jest także duży przyrost naturalny, który w połączeniu z sytuacją ekonomiczną oraz stanem edukacji w większości krajów prowadzi do ich systematycznej pauperyzacji (ubożenia).

W latach 90. XX w. Afryka była kontynentem, który najbardziej odczuł skutki epidemii AIDS. Błyskawiczne rozprzestrzenianie się tej choroby wiązało się przede wszystkim z fatalnym stanem higieny i niskim poziomem służby zdrowia w większości państw.

Obszary występowania głodu na świecie w 1. połowie XXI w.

? Określ, na których obszarach dochodzi do największych klęsk głodu.

? Podaj przyczyny występowania klęsk głodu na wskazanych obszarach.

Obalenie apartheidu w RPA

W latach 90. XX w. na południu Afryki doszło do wydarzenia, które wielu obserwatorów uznało za zakończenie procesu dekolonizacji Czarnego Lądu. W 1994 r. biała mniejszość **Republiki Południowej Afryki** w pokojowy sposób oddała władzę rdzennym mieszkańcom tego kraju.

Od 1948 r. w RPA (do 1961 r. Związek Południowej Afryki) obowiązywała doktryna zwana apartheidem (czytaj: aparthaidem). Polegała ona na zagwarantowaniu prawem uprzywilejowanej pozycji w państwie białej mniejszości

! **Apartheid** (afrikaans: separacja, rozróżnienie, odrębność), doktryna społeczno-polityczna obowiązująca w Republice Południowej Afryki w latach 1948–1994. Była to polityka oddzielania i dyskryminowania rdzennych mieszkańców państwa, mająca na celu utrzymanie przez białych obywateli uprzywilejowanej pozycji politycznej, społecznej i gospodarczej.

Plakat wyrażający sprzeciw wobec apartheidu.

? Wyjaśnij propagandową wymowę plakatu, odnosząc się do poszczególnych jego elementów.

obywateli (ok. 20 % populacji kraju). Pozostali mieszkańcy – przede wszystkim czarnoskórzy– zostali pozbawieni praw politycznych i musieli poddać się wymogom ścisłej segregacji rasowej. Dla każdej z ras istniały osobne dzielnice, sklepy, przychodnie zdrowia i szpitale, restauracje i bary, kościoły, kluby sportowe, plaże, a nawet ławki w parkach. Wszelkie kontakty intymne oraz zawieranie małżeństw między przedstawicielami różnych ras były zakazane.

Na sytuację czarnoskórej ludności RPA wpływała również ogromna bieda. Większość ludzi musiała mieszkać w tzw. **bantustanach**, czyli na wydzielonych i mało urodzajnych obszarach, obejmujących zaledwie 14 % powierzchni państwa. Gospodarka tych terenów opierała się na prymitywnym rolnictwie. Właściwie nie istniały w nich infrastruktura i przemysł.

Opór rdzennych mieszkańców przeciw dominacji białych trwał już od początku XX w. Z czasem ludność murzyńska dostała wsparcie od zamieszkujących państwo napływowych Hindusów, także traktowanych jak obywatele gorszej kategorii. Partią, która była zdecydowana upominać się o prawa kolorowej większości, był **Afrykański Kongres Narodowy** (**ANC**). Początkowo Kongres działał pokojowymi metodami, z czasem jednak, wobec nasilających się represji władz, zradykalizował się i utworzył zbrojne bojówki. Doprowadziło to do likwidacji Kongresu i skazania jego przywódców na karę dożywotniego więzienia. Wśród nich był prawnik **Nelson Mandela**.

Tymczasem społeczność międzynarodowa coraz krytyczniej oceniała politykę apartheidu. Protestowali politycy, twórcy kultury czy wspólnoty chrześcijańskie. Przeciwko systemowi występował m.in. południowoafrykański biskup Kościoła anglikańskiego Desmond Tutu (1931–2021) oraz papież Jan Paweł II. Gdy zabiegi dyplomatyczne zmierzające do jego likwidacji okazały się nieskuteczne, na RPA nałożono sankcje polityczne i gospodarcze. System panujący w RPA Organizacja Narodów Zjednoczonych uznała za zbrodnię przeciwko ludzkości.

BIOGRAM

Nelson Rolihlahla Mandela (1918–2013), południowoafrykański prawnik i polityk, prezydent RPA w latach 1994–1999, działacz na rzecz równouprawnienia wszystkich mieszkańców RPA, laureat Pokojowej Nagrody Nobla w 1993 r. (wraz z prezydentem Frederikiem de Klerkiem) przyznanej mu za pokojową likwidację apartheidu.

W 1944 r. wstąpił do Afrykańskiego Kongresu Narodowego, a w 1952 r. zaczął faktycznie kierować pracami tej organizacji. W tym samym roku założył pierwszą kancelarię prawną przeznaczoną dla rdzennych mieszkańców RPA. Początkowo opowiadał się za pokojowymi formami walki o prawa polityczne, z czasem zradykalizował poglądy, zakładając zbrojne ramię ANC. Za swoją działalność w 1964 r. został aresztowany i skazany na dożywocie. Kiedy w 1986 r. wybuchło powstanie czarnoskórej ludności, zaproponował władzom swoje mediacje. Po ogłoszeniu w 1990 r. przez prezydenta RPA de Klerka zakończenia polityki apartheidu stanął na czele ANC, a po pierwszych w pełni demokratycznych wyborach w 1994 r. został zaprzysiężony na prezydenta RPA. Pięć lat później wycofał się z życia politycznego i zajął się działalnością społeczną (m.in. pomocą chorym na AIDS).

Mowa obrończa Nelsona Mandeli podczas jego procesu przed sądem w Pretorii w 1964 r.

Jestem głównym oskarżonym!

[…] Poniżenie godności osoby ludzkiej, którego doświadczają Afrykanie, wynika bezpośrednio z prowadzenia polityki dominacji białych. Z supremacji białych wynika poniżenie czarnych.

Założenie to legło u podstaw aktów prawnych, mających podtrzymywać dominację białych. Wszelkie prace służebne w Afryce Południowej są wykonywane przez Afrykanów. […]

Afrykanie chcą otrzymywać godziwe wynagrodzenia za swoją pracę. Afrykanie chcieliby wykonywać pracę, która im odpowiada, a nie tę, którą przydziela im rząd. Afrykanie pragną prawa do posiadania ziemi […] i nie chcą już dłużej wynajmować mieszkań, których nigdy nie będą mogli uznać za swoje. Afrykanie pragną stać się częścią całego społeczeństwa i nie chcą być już dłużej więźniami swoich gett. Afrykańscy mężczyźni chcą mieszkać ze swoimi rodzinami, a nie być przymuszani do życia w męskich internatach. Afrykanki chcą żyć ze swoimi mężami, a nie wieść życia wdów w rezerwatach. […]

Nade wszystko chcemy równych praw politycznych, gdyż bez ich zagwarantowania nadal będziemy doznawać niesprawiedliwości. Wiem, że w uszach białych brzmi to rewolucyjnie, gdyż oznacza to, że Afrykanie będą stanowić większość głosujących. Powoduje to strach białych przed demokracją.

1. Opisz życie czarnoskórych Afrykanów w RPA w połowie XX w.
2. Wyjaśnij, dlaczego, zdaniem Nelsona Mandeli, biali rządzący w RPA nie chcieli przyznać Afrykanom pełni praw politycznych.

W latach 80. XX w. napięcie narastało. Starcia między zwolennikami ANC a białą policją wspieraną przez radykalne prawicowe bojówki przybierały coraz bardziej brutalny charakter. Jednym z liderów walki był działający z więzienia Mandela. Sytuację w kraju targanym wewnętrznymi konfliktami pogarszał kryzys gospodarczy, a międzynarodowa presja zaczynała być coraz bardziej odczuwalna. Rząd południowoafrykański zdecydował się więc na przeprowadzenie głębokich zmian. W 1989 r. działalność Afrykańskiego Kongresu Narodowego została zalegalizowana, a w następnym roku Nelson Mandela wyszedł z więzienia. Obie strony zasiadły do rozmów o reformie państwa. W ich wyniku ówczesny prezydent RPA **Frederik de Klerk** (1936–2021) zakończył politykę apartheidu, a w 1994 r. w kraju przeprowadzono pierwsze powszechne wybory parlamentarne i prezydenckie. Wygrał je ANC, a Mandela został pierwszym czarnoskórym prezydentem RPA.

Prezydent RPA Frederik de Klerk i Nelson Mandela podczas spotkania z dziennikarzami w czasie negocjacji między rządem a ANC, maj 1990 r.

Wzrost znaczenia Chin

Po masakrze na placu Tian'anmen Chiny przejściowo znalazły się w politycznej izolacji. Władze nie zamierzały jednak rezygnować ze swojej polityki. Z jednej strony nadal **ograniczały swobody demokratyczne**, z drugiej – prowadziły działania zmierzające do **przyspieszenia reform rynkowych**. W konsekwencji gospodarka chińska systematycznie się umacniała, czemu towarzyszyła wyraźna poprawa warunków życia części ludności.

Na arenie międzynarodowej Chiny stawały się coraz ważniejszym graczem, mającym – po rozpadzie ZSRS – ambicje przekształcenia się w supermocarstwo. Władze w Pekinie pragnęły odgrywać coraz większą rolę w polityce już nie tylko regionalnej, ale również światowej. Chęć współpracy gospodarczej z Chinami sprawiała, że w większości państw Zachodu przymykano oczy na wspieranie przez Chiny reżimu w Korei Północnej, sprzedaż broni do wrogiego Zachodowi Iranu, ekspansję gospodarczą na tereny byłych republik sowieckich i państw afrykańskich czy roszczenia terytorialne na Morzu Południowochińskim.

Chiny skutecznie blokowały również próby umiędzynarodowienia sprawy Tajwanu, konsekwentnie uznając go za swoją zbuntowaną prowincję i sprzeciwiając się jego powrotowi w szeregi państw Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zagroziły nawet użyciem siły, gdyby władze tajwańskie zdecydowały się formalnie ogłosić niepodległość.

Groźba użycia wojska zrobiła tym większe wrażenie, że Chiny w latach 90. XX w. przystąpiły do dynamicznej rozbudowy sił zbrojnych, zwiększając środki na ten cel aż o 20 %. Armia chińska szybko stała się drugą potęgą świata, osiągając stan prawie 3 milionów żołnierzy, dysponujących bronią zarówno konwencjonalną, jak i jądrową.

Globalna Północ – globalne Południe

Pod koniec XX w. wraz zakończeniem ideologicznej rywalizacji między Wschodem a Zachodem w coraz większym stopniu zaczęto sobie zdawać sprawę z różnic między **globalną Północą** a **globalnym Południem**. Pogłębiały się one wraz z postępami globalizacji. Północą nazywa się w tym wypadku demokratyczne i rozwinięte gospodarczo państwa Europy, Ameryki Północnej i niektóre kraje azjatyckie (np. Japonię, Koreę Południową), zapewniające swoim obywatelom wysoki standard życia. Przyrost naturalny jest tam stosunkowo niski. Szacuje się, że obecnie w tych państwach żyje jedynie 20 % ludności świata. Jednocześnie ludzie ci są właścicielami 80 % światowego bogactwa.

Konflikt między globalną Północą a globalnym Południem widać wyraźnie w danych Światowej Organizacji Zdrowia (WHO). Na Północy największym problemem, oprócz nowotworów, jest epidemia otyłości – zagrażająca połowie mieszkańców państw uprzemysłowionych – oraz związane z nią choroby serca i układu krwionośnego. Biednemu Południu zagrażają głównie choroby wynikające z niedożywienia, braku dostępu do czystej wody i opieki medycznej oraz choroby zakaźne, takie jak malaria, czerwonka, gruźlica czy AIDS.

Globalne Południe to głównie słabo rozwinięte ekonomicznie państwa Afryki, Ameryki Południowej i Azji, często cechujące się ustrojami niedemokratycznymi. Nierzadko dochodzi w nich do ostrych konfliktów wewnętrznych i wojen domowych. Dochód narodowy jest tam niski, a połowa ludności musi przeżyć za około 2 dolarów amerykańskich dziennie.

Począwszy od lat 70. XX w., państwa Południa domagały się zwiększenia pomocy finansowej udzielanej przez bogatą Północ, preferencji w handlu oraz dostępu do zaawansowanych technologii. Motywowały to nie tylko względami humanitarnymi i koniecznością niwelowania nierówności ekonomicznych, ale także koniecznością rekompensaty za wyzysk ekonomiczny w czasach kolonialnych. Straszyły też zachwianiem stabilności politycznej, co mogło zwiększać ryzyko zamachów stanu, przyczyniać się do wzrostu radykalnych nastrojów i zagrożenia terrorystycznego.

Państwa bogatej Północy, a także największe światowe firmy zaangażowały się w pomoc Południu. Do krajów słabiej rozwiniętych płynęły setki miliardów dolarów (na przełomie XX i XXI w. było to ok. 50 mld dolarów rocznie). Znaczna część tych funduszy została jednak zmarnotrawiona lub trafiła na prywatne konta dyktatorów i polityków. Sytuacja poprawiła się dopiero, gdy państwa Północy zaczęły sprawdzać, czy fundusze pomocowe wydawane są zgodnie z przeznaczeniem. Niektóre państwa z korzyścią zainwestowały przyznane im środki, inne nadal je marnotrawiły. Przykładem takiego państwa jest Zambia, która mimo posiadania ogromnych złóż surowców naturalnych wciąż pozostaje jednym z najbiedniejszych państw afrykańskich.

Najbiedniejsze i najbogatsze państwa świata w latach 1980–2000 wg PKB *per capita (w dolarach amerykańskich)**

Rok 1980			
Państwo	**Dochód**	**Państwo**	**Dochód**
Mozambik	173	Zjednoczone Emiraty Arabskie	74 533
Chiny	311	Katar	72 279
Etiopia	313	Arabia Saudyjska	38 781

Rok 1990			
Państwo	**Dochód**	**Państwo**	**Dochód**
Mozambik	236	Zjednoczone Emiraty Arabskie	70 403
Etiopia	418	Brunei	56 148
Gwinea Równikowa	438	Katar	38 781

Rok 2000			
Państwo	**Dochód**	**Państwo**	**Dochód**
Demokratyczna Republika Konga	425	Katar	87 055
Mozambik	442	Zjednoczone Emiraty Arabskie	86 005
Etiopia	420	Brunei	67 030

* *Per capita* – zwrot używany, gdy mówi się o przeliczeniu czegoś na głowę mieszkańca. W tabeli wyszczególniono państwa, dla których istnieją informacje na temat PKB w danym okresie.

Największe gospodarki świata wg PKB nominalnego (w mln dolarów)*

Państwo	1980	1990	2000
Stany Zjednoczone Ameryki	3 210 500	5 963 125	10 250 950
Japonia	2 857 325	3 196 556	4 968 359
Niemcy	1 127 876	1 598 640	1 948 843

* PKB nominalny to produkt krajowy brutto wyrażony w bieżących cenach rynkowych. Dane uwzględniają wyłącznie państwa, pomijają zaś organizacje międzynarodowe, np. wspólnoty europejskie.

? Omów dane w tabelach. Jakie można wysnuć z nich wnioski ogólne?

? Wyjaśnij, dlaczego ranking państw o najwyższym PKB *per capita* różni się od rankingu państw o najwyższym PKB nominalnym.

Próby poprawy życia ludzkości

Przełom tysiącleci stał się okazją do wyznaczenia ludzkości nowych celów, które pomogłyby w walce z ubóstwem, głodem i nierównością na świecie. W 2000 r. 189 przywódców zgromadzonych na **Szczycie Milenijnym Narodów Zjednoczonych** przyjęło *Deklarację milenijną*, w której określiło osiem podstawowych zadań do zrealizowania do 2015 r. w celu poprawienia warunków życia ludzkości. Były to:

- wyeliminowanie skrajnego ubóstwa i głodu;
- zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym;
- promowanie równości płci i awansu społecznego kobiet;
- ograniczenie umieralności dzieci;
- poprawienie opieki zdrowotnej;
- ograniczenie rozprzestrzeniania się HIV / AIDS, malarii i innych chorób zakaźnych;
- zapewnienie ochrony środowiska naturalnego;
- stworzenie globalnego i partnerskiego porozumienia na rzecz rozwoju.

Prześladowania religijne

Wolność religii i wyznania to jedno z podstawowych praw człowieka. Oznacza ono, że każdy ma prawo wyboru i manifestowania wyznawanej religii, zmiany wyznania lub niewyznawania żadnej religii. Nikt zatem nie może być przymuszany do przyjęcia niechcianego wyznania ani dyskryminowany ze względu na przekonania. W 2. połowie XX w. i na początku XXI w. okazało się jednak, że w wielu krajach na świecie wolność ta jest ustawicznie łamana, a miliony ludzi wciąż cierpią z powodu prześladowań. Dotyczy to wyznawców wszystkich religii na wszystkich kontynentach, choć najwięcej ataków było wymierzonych w wyznawców dwóch największych religii – **chrześcijaństwa** (najwięcej odnotowanych przypadków) i **islamu**.

Prześladowania przybierają różne formy. W najbardziej skrajnej postaci może to być fizyczna eksterminacja osób lub grup wyznających daną religię. Takie działania w ostatnich latach miały miejsce: w **Afganistanie** rządzonym przez **talibów** (fundamentalistyczne ugrupowanie muzułmańskie); wobec **jazydów** (wiernych jazydyzmu – religii łączącej elementy islamu i innych wyznań) na terenach Iraku opanowanych przez bojowników terrorystycznej organizacji Państwo Islamskie; wobec chrześcijan w różnych regionach na Bliskim Wschodzie.

Kategorie prześladowań religijnych.

Bardzo częstą formą prześladowań jest prawne uprzywilejowanie jednej religii i nieprzyzwalanie innym na korzystanie z tych samych praw. Tak jest m.in. w Rosji, gdzie w ostatnich latach patriarchat moskiewski (Rosyjska Cerkiew Prawosławna) cieszy się dużymi względami i w zamian popiera agresywną politykę władz na Kremlu. Jednocześnie wyznaniom innym niż prawosławie odmawia się pewnych praw, a wyznawców mniej lub bardziej prześladuje. Skrajnym przykładem są w Rosji świadkowie Jehowy, których uznano za ekstremistów, zmuszając tysiące z nich do opuszczenia kraju.

W państwach totalitarnych, z założenia ateistycznych (np. komunistyczna Korea, Chiny), religia jest wręcz zakazana lub podejmuje się próby podporządkowania jej państwu.

Ograniczenia można też spotkać w innych krajach. W muzułmańskim Bangladeszu prześladowani są wyznawcy hinduizmu. Z kolei w Birmie wyznawcy buddyzmu ustawicznie atakują muzułmanów. W muzułmańskich państwach afrykańskich, np. w Nigerii, celem ataku są chrześcijanie.

Jedną z form prześladowania religijnego jest spychanie ludzi wierzących do statusu obywateli drugiej kategorii, objętych społecznym i kulturowym ostracyzmem. W działaniach takich dużą rolę odgrywają m.in. media społecznościowe.

Spowiedź w jednym z prowizorycznych kościołów w Chinach. Obecnie w Chinach chrześcijanie cierpią prześladowania ze strony władz. Kościoły są obserwowane i zamykane przez służby bezpieczeństwa. Zgodnie z prawem młodzież poniżej 18. roku życia nie może uczestniczyć w życiu religijnym.

Msza beatyfikacyjna polskich misjonarzy w Peru, 2015 r. W 1991 r. w Peru z rąk bojowników lewackiego ugrupowania Świetlisty Szlak zginęło dwóch polskich misjonarzy: ojcowie Michał Tomaszek i Zbigniew Strzałkowski.

WARTO WIEDZIEĆ

Upamiętnienie ofiar prześladowań religijnych

W 2018 r. polska dyplomacja przedstawiła na forum ONZ inicjatywę ustanowienia Międzynarodowego Dnia Upamiętniającego Ofiary Aktów Przemocy ze względu na Religię lub Wyznanie. Inicjatywa spotkała się z przychylnym przyjęciem. Nad ostatecznym kształtem rezolucji pracowali przedstawiciele z 88 państw, głównie chrześcijańskich i muzułmańskich. Projekt przyjęto w 2019 r., wybierając na dzień obchodów 22 sierpnia. Celem ustanowienia takiego dnia miało być propagowanie dialogu między wyznaniami, edukacja w zakresie różnych religii i kultur, pomoc prześladowanym z powodów religijnych ze względu na wyznanie oraz intensyfikacja działań zapobiegających represjom religijnym.

PODSUMOWANIE

• Po zakończeniu zimnej wojny zwiększyła się liczba konfliktów zbrojnych na świecie. • Po upadku bloku komunistycznego konflikt ideologiczny Wschód–Zachód został zastąpiony narastającym już wcześniej konfliktem między biednym Południem a bogatą Północą. • W ostatnim dziesięcioleciu XX w. przyspieszyły procesy globalizacyjne. • W 1994 r. w Rwandzie doszło do masakry ludności plemienia Tutsi przez bojówki plemienia Hutu. Życie straciło ponad milion ludzi. • Począwszy od 1948 r., w RPA obowiązywał system apartheidu, czyli oddzielenia rdzennych mieszkańców tych terenów od przedstawicieli białej mniejszości oraz pozbawienia ich praw politycznych. • Na początku lat 90. XX w. w RPA rozpoczęły się negocjacje między rządzącymi krajem potomkami białych kolonizatorów a rdzennymi mieszkańcami tych terenów. • W wyniku negocjacji w 1994 r. doszło w RPA do pierwszych w pełni demokratycznych wyborów. Zwyciężył w nich Afrykański Kongres Narodowy skupiający rdzennych mieszkańców RPA. Jego przywódca Nelson Mandela w 1994 r. został prezydentem kraju. • W 2. połowie XX w. i w XXI w. w wielu miejscach na świecie doszło do aktów prześladowań religijnych. Większość z nich dotyczyła wyznawców chrześcijaństwa.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, dlaczego po rozpadzie bloku państw komunistycznych wzrosła liczba lokalnych konfliktów zbrojnych.
2. Przedstaw wydarzenia w Rwandzie w 1994 r.
3. Scharakteryzuj rolę Nelsona Mandeli w procesie odchodzenia od polityki apartheidu w RPA.
4. Wyjaśnij genezę konfliktu między bogatą Północą a biednym Południem.
5. Ustal, czy ONZ udało się zrealizować cele zapisane w *Deklaracji milenijnej*.
6. Przedstaw przyczyny i przejawy prześladowań religijnych we współczesnym świecie.

ZADANIA

7. Korzystając z dostępnych źródeł, ustal, jakie inne konflikty miały miejsce na świecie w latach 90. XX w. Uzyskane informacje zreferuj w klasie.
*8. Czy w latach 90. XX w. Chiny zastąpiły ZSRS w roli światowego mocarstwa? Przedstaw swoją opinię, korzystając także z wiedzy pozapodręcznikowej.
9. Przygotuj prezentację o losie chrześcijan w jednym z państw, w którym dochodzi do prześladowań religijnych.

22 Integracja europejska

KALENDARIUM

1973	**1 I** • przystąpienie Wielkiej Brytanii, Danii i Irlandii do EWG
1981	**1 I** • przystąpienie Grecji do EWG
1985	**14 VI** • zawarcie układu w Schengen o zniesieniu kontroli na granicach wewnętrznych państw sygnatariuszy
1986	**1 I** • przystąpienie Hiszpanii i Portugalii do EWG **17/28 II** • zawarcie Jednolitego Aktu Europejskiego
1992	**7 II** • podpisanie w Maastricht traktatu o utworzeniu Unii Europejskiej
1993	**VI** • ustalenie tzw. kryteriów kopenhaskich **1 XI** • wejście w życie traktatu z Maastricht
1994	**1 I** • utworzenie Europejskiego Obszaru Gospodarczego
1995	**1 I** • przyjęcie Austrii, Finlandii i Szwecji do Unii Europejskiej
1997	**2 X** • zawarcie traktatu amsterdamskiego
1999	**1 I** • wprowadzenie wspólnej waluty euro w transakcjach bezgotówkowych

POJĘCIA: większość kwalifikowana ■ Jednolity Akt Europejski ■ Maastricht ■ Unia Europejska ■ Europejski Obszar Gospodarczy ■ strefa Schengen ■ traktaty rewizyjne ■ euro ■ strefa euro ■ Europejski Bank Centralny

Jednolity Akt Europejski

W latach 70. XX w. **do Wspólnoty Europejskiej dołączyły Dania, Irlandia i Wielka Brytania (1973), a w latach 80. – Grecja (1981) oraz Hiszpania i Portugalia (1986)**, które przed akcesją musiały przeprowadzić reformy ustrojowe. Państwa te stały się największymi beneficjentami pomocy płynącej ze strony wysoko rozwiniętych krajów EWG. Politycy europejscy dostrzegli korzyści wynikające z coraz ściślejszej współpracy gospodarczej i dążyli do jeszcze głębszej integracji. Jej orędownikiem był **Jacques Delors** (czytaj: żak delor), pełniący od 1985 r. funkcję przewodniczącego Komisji Europejskiej.

BIOGRAM

Jacques Delors (ur. 1925 r.), działacz francuskiej Partii Socjalistycznej i ekonomista. W latach 1985–1995 stał na czele Komisji Europejskiej. Do jego najważniejszych osiągnięć należy sformułowanie tezy o potrzebie wprowadzenia wspólnej waluty europejskiej. W swoich poglądach nawiązywał do budowania wizji społecznej Europy, która będzie oparta na wartościach sprawiedliwości i przyzwoitości. Za czasów jego urzędowania doszło do podpisania *Traktatu o Unii Europejskiej* w Maastricht w 1992 r.

Z inicjatywy Delorsa doszło do znacznej modyfikacji traktatów rzymskich z 1957 r. W lutym 1986 r. kraje wspólnoty przyjęły **Jednolity Akt Europejski** (ang. *Single European Act*, SEA; czytaj: singl juropien akt), w którym wyznaczyły sobie sześcioletni okres na pogłębienie procesu integracji gospodarczej poprzez otwarcie granic dla przepływu towarów i usług. W kwestiach politycznych akt nakreślił nowe zasady współpracy między państwami członkowskimi, a także regulował zagadnienia polityki regionalnej, ochrony środowiska oraz wspólnych badań naukowych.

SEA stanowił przełom w organizacji Wspólnot Europejskich poprzez usankcjonowanie istnienia Rady Europejskiej (składającej się z szefów rządów lub głów państw krajów członkowskich), a także poprzez wzmocnienie roli Parlamentu Europejskiego. Zmieniono także tryb uchwalania prawa, rezygnując z zasady jednomyślności na korzyść **większości kwalifikowanej**.

Większość kwalifikowana – jeden z rodzajów głosowania większościowego, w którym liczba głosów musi przekraczać połowę ogólnej liczby głosujących. Większość kwalifikowana jest zazwyczaj wyrażana procentem lub ułamkiem, np. 2/3 lub 3/5, oznaczającym stosunek oddanych głosów do liczby osób biorących udział w głosowaniu. Głosowanie większością kwalifikowaną jest obecnie wymogiem w procesie uchwalania decyzji w Radzie Europejskiej.

Powstanie Unii Europejskiej

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. Wspólnoty Europejskie liczyły już dwunastu członków, a ich związki były coraz ściślejsze. W tej sytuacji zdecydowano się uczynić kolejny krok w stronę powstania wspólnego rynku i **utworzyć Unię Europejską**. Traktat ustanawiający Unię podpisano 7 lutego 1992 r. w holenderskim mieście **Maastricht**. Po ratyfikacji dokumentu przez państwa członkowskie (przez parlamenty albo drogą referendum) traktat wszedł w życie 1 listopada 1993 r.

W myśl traktatu Unia Europejska opiera się na trzech filarach. Pierwszy to zadania realizowane przez Wspólnoty Europejskie, drugi dotyczył polityki zagranicznej i kwestii bezpieczeństwa, trzeci – polityki wewnętrznej i wymiaru sprawiedliwości (patrz: schemat na s. 252).

W celu rozszerzenia rynku wewnętrznego UE o niektóre kraje nienależące do Unii w 1994 r. utworzono **Europejski Obszar Gospodarczy (EOG)**. W jego skład wchodzą członkowie Unii Europejskiej oraz Islandia, Norwegia i Liechtenstein. Obywatele tych państw mogą swobodnie podróżować po obszarze EOG, osiedlać się i prowadzić na nim działalność gospodarczą.

Rozszerzenie Unii Europejskiej

Utworzenie Unii Europejskiej i korzyści płynące z integracji z jej strukturami sprawiły, że w Europie wzrosło zainteresowanie przystąpieniem do wspólnoty. Na początku lat 90. XX w. o członkostwo w niej zaczęły zabiegać państwa z byłego bloku komunistycznego. Chęć wstąpienia do organizacji potwierdziły też ubiegające się o to jeszcze przed upadkiem żelaznej kurtyny Austria, Szwecja, Finlandia, Szwajcaria i Norwegia. W związku z tym w czerwcu 1993 r. w Kopenhadze Rada Europejska uchwaliła dokument (tzw. **kryteria kopenhaskie**), który stał się zbiorem wszystkich wymogów gospodarczych i politycznych dla państw kandydatów pragnących dołączyć do Unii. Państwo starające się o status członka musiało mieć stabilne i praworządne instytucje demokratyczne, które gwarantowały prawa człowieka i ochronę praw mniejszości. Musiało też osiągnąć stabilność gospodarczą, aby nie doprowadzić pozostałych państw członkowskich do niewydolności ekonomicznej.

***Traktat o Unii Europejskiej*, Maastricht, 7 lutego 1992 r.**

Postanowienia ogólne

Artykuł A

Niniejszym Traktatem Wysokie Umawiające się Strony ustanawiają między sobą Unię Europejską, zwaną dalej „Unią".

Niniejszy Traktat wyznacza nowy etap w procesie tworzenia coraz ściślejszego związku między narodami Europy, w którym decyzje podejmowane są jak najbliżej obywateli.

Unię stanowią Wspólnoty Europejskie, uzupełnione politykami i formami współpracy przewidzianymi niniejszym Traktatem. Jej zadaniem jest kształtowanie w sposób spójny i solidarny stosunków między Państwami Członkowskimi oraz między ich narodami.

Artykuł B

Unia stawia sobie następujące cele:

– popieranie zrównoważonego i trwałego postępu gospodarczego i społecznego, w szczególności poprzez utworzenie przestrzeni bez granic wewnętrznych, umacnianie gospodarczej i społecznej spójności oraz ustanowienie unii gospodarczej i walutowej, obejmującej docelowo jedną walutę, zgodnie z postanowieniami niniejszego Traktatu;

– potwierdzanie swej tożsamości na arenie międzynarodowej, zwłaszcza poprzez realizację wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, obejmującej docelowo określanie wspólnej polityki obronnej, która mogłaby prowadzić do wspólnej obrony;

– umacnianie ochrony praw i interesów obywateli Państw Członkowskich poprzez ustanowienie obywatelstwa Unii;

– rozwijanie ścisłej współpracy w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych;

– pełne zachowanie dorobku wspólnotowego i jego rozwój […].

Artykuł C

Unia dysponuje jednolitymi ramami instytucjonalnymi, które zapewniają spójność i ciągłość działań podejmowanych dla osiągnięcia jej celów, przy poszanowaniu i rozwijaniu dorobku wspólnotowego. […] Rada i Komisja są odpowiedzialne za zapewnienie takiej spójności. Gwarantują one realizację tych polityk w ramach swoich kompetencji.

Artykuł D

Rada Europejska nadaje Unii impulsy niezbędne do jej rozwoju i określa jego ogólne kierunki polityczne.

W skład Rady Europejskiej wchodzą szefowie państw lub rządów Państw Członkowskich oraz przewodniczący Komisji. Towarzyszą im ministrowie spraw zagranicznych Państw Członkowskich i członek Komisji. Rada Europejska zbiera się co najmniej dwa razy w roku pod przewodnictwem szefa państwa lub rządu Państwa Członkowskiego, które przewodniczy Radzie.

Rada Europejska składa Parlamentowi Europejskiemu sprawozdanie po każdym swym spotkaniu oraz roczne sprawozdanie pisemne o postępach dokonanych przez Unię.

1. Omów wynikające z dokumentu cele Unii Europejskiej. Oceń, który z nich, według ciebie, powinien być najważniejszy w procesie integracji europejskiej.

Podpisanie traktatu z Maastricht 7 lutego 1992 r.

FILARY UNII EUROPEJSKIEJ

I — WSPÓLNOTA EUROPEJSKA

• **Unia gospodarczo-walutowa:**
wspólny rynek, unia celna, unia walutowa, rynek rolny, transport i sieci transeuropejskie, przemysł, rozwój regionalny, ochrona środowiska, dział edukacji i kultury, nauka i postęp techniczny, ochrona zdrowia, ochrona konsumenta, polityka socjalna i obywatelstwo europejskie.

II — WSPÓLNA POLITYKA ZAGRANICZNA I BEZPIECZEŃSTWA

Cele: przestrzeganie wspólnych wartości, fundamentalnych interesów i niezależności Unii, podniesienie bezpieczeństwa Unii i jej państw członkowskich, utrzymanie pokoju na świecie i umocnienie bezpieczeństwa międzynarodowego, promowanie współpracy międzynarodowej, promowanie demokracji i praworządności, przestrzeganie praw człowieka i swobód fundamentalnych.

III — WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI I SPRAWY WEWNĘTRZNE

Cele: zwalczanie narkomanii i handlu narkotykami, walka z przestępczością międzynarodową, współpraca policji w zwalczaniu przestępczości pospolitej, współpraca sądowa w sprawach cywilnych, karnych i celnych, zwalczanie terroryzmu krajowego i międzynarodowego, regulowanie zasad wjazdu na teren UE i ochrona granic zewnętrznych Unii, polityka imigracyjna, regulacja pozwoleń na pobyt i podjęcie pracy przez obywateli krajów spoza Unii, polityka azylowa.

Podział na filary Unii Europejskiej obowiązujący w latach 1992–2007.

WARTO WIEDZIEĆ

Norwegia i Szwajcaria wobec Wspólnot Europejskich

Norwegia była dwa razy zapraszana do przystąpienia do Wspólnot Europejskich. Decyzję o wejściu w skład zjednoczonych struktur musiało jednak zaakceptować w referendum społeczeństwo norweskie. W 1972 r. 53,5 % Norwegów opowiedziało się przeciw temu i odrzuciło koncepcję integracji z EWG. Sytuacja powtórzyła się w 1994 r. Mimo że inne kraje skandynawskie wyraziły wolę przystąpienia do Unii Europejskiej, Norwegowie ponownie odpowiedzieli w referendum „nie". Tym razem przeciw było 52,2 % społeczeństwa.

Przyczyn dwukrotnego odrzucenia możliwości wejścia do Wspólnot Europejskich było kilka. Zdecydowały względy ekonomiczne – tak bogaty kraj jak Norwegia musiałby więcej wnosić do wspólnego budżetu UE, niż wynosiłyby korzyści z programów i dotacji europejskich. Norwegowie obawiali się też zbyt dużej ingerencji wspólnot w gospodarkę państwa, zwłaszcza w limity połowów ryb (co stanowi bardzo ważny element gospodarki norweskiej). Wśród powodów często wymienia się również przywiązanie Norwegów do własnego kraju, jego praw i tradycji. Norwegia jednak blisko współpracuje z państwami Unii, należy do strefy Schengen i do Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Państwem, które także nie należy do Unii Europejskiej, a nawet odmówiło przystąpienia do Europejskiego Obszaru Gospodarczego, jest Szwajcaria. Powodem takich decyzji była konsekwentnie realizowana przez to państwo polityka neutralności. Podjęte w 1992 r. próby integracji z EOG zostały odrzucone przez większość Szwajcarów w drodze referendum. Mimo to Szwajcaria jest jednym z najważniejszych partnerów gospodarczych Unii.

Kandydat musiał także sprostać wyzwaniom wynikającym z traktatów integracyjnych, czyli gwarantować realizację celów postawionych przez UE w aktach założycielskich (wspólna unia polityczna, gospodarcza i walutowa). **Po spełnieniu wszystkich wymagań w 1995 r. do Unii Europejskiej przystąpiły Austria, Finlandia i Szwecja**, choć ta ostatnia zastrzegła sobie prawo do zachowania własnej waluty, skutecznie odmawiając przystąpienia do unii monetarnej.

Strefa Schengen

14 czerwca **1985 r.** w niewielkiej miejscowości Schengen (czytaj: szengen) na terenie Luksemburga podpisano porozumienie o wolnym przemieszczaniu się pomiędzy państwami członkowskimi i swobodzie osiedlania się. Tak powstała tzw. **strefa Schengen**. Początkowo

Niewielkie przejście graniczne między RFN a Belgią w 1981 r., przed utworzeniem strefy Schengen.

należały do niej Francja, RFN oraz Belgia, Holandia i Luksemburg. Od 1995 r. obywatele tych krajów mogli poruszać się w strefie Schengen bez paszportów. W następnych latach strefę rozszerzano o kolejne państwa należące do Wspólnoty.

Władze Unii podjęły decyzję, że każde nowo przyjęte do organizacji państwo po spełnieniu określonych warunków mogło znaleźć się w strefie, choć nie wszyscy członkowie przyjmują takie rozwiązanie. Obecnie strefa Schengen obejmuje nie tylko większość krajów unijnych, lecz także Islandię, Norwegię, Szwajcarię i Liechtenstein.

Traktaty rewizyjne

Po zawarciu traktatu z Maastricht władze unijne dążyły do wprowadzania kolejnych zmian w aktach założycielskich umożliwiających dalszy rozwój jednoczącej się Europy. Zaczęto wprowadzać **traktaty rewizyjne**, których celem stała się modyfikacja uchwalonego prawa unijnego. Pierwszym takim dokumentem był traktat z Amsterdamu podpisany 2 października 1997 r. Reformował on instytucje unijne, rozszerzając ich kompetencje, aby wzmocnić pozycję i uskutecznić działalność Unii na świecie. Ponadto w traktacie zwrócono uwagę na przestrzeganie praw człowieka w krajach członkowskich, szczególnie w kwestii zatrudnienia oraz praw obywatelskich. Traktat wszedł w życie w maju 1999 r.

Forma traktatu	Definicja	Przykład wraz z datą wydania
Traktat założycielski	Wiążąca umowa między krajami członkowskimi UE, w której ustala się cele, zasady funkcjonowania instytucji, a także sposób przyjmowania nowego prawa i relacje między podmiotami UE.	• *Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali* (traktat paryski) – 16 kwietnia 1951 r. • *Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą; Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej* (traktaty rzymskie) – 25 marca 1957 r. • *Traktat o Unii Europejskiej* (traktat z Maastricht) – 7 lutego 1992 r.
Traktat rewizyjny	Dokument modyfikujący i uzupełniający traktaty założycielskie UE.	• *Traktat ustanawiający jedną Radę i jedną Komisję Wspólnot Europejskich* (traktat fuzyjny, traktat brukselski) – 8 kwietnia 1965 r. • *Jednolity Akt Europejski* – 17–28 lutego 1986 r. • Traktat amsterdamski – 2 października 1997 r. • Traktat nicejski – 26 lutego 2001 r. • Traktat lizboński – 13 grudnia 2007 r.
Traktat akcesyjny	Umowa międzynarodowa między podmiotami UE i państwem kandydującym, określająca warunki przystąpienia danego państwa do UE.	Podpisywany oddzielnie z każdym z państw.

Rodzaje traktatów w Unii Europejskiej.

Źródła prawa Unii Europejskiej.

Wspólna waluta

Jednym z ważniejszych celów Unii Europejskiej stała się reforma walutowa Wspólnoty, która miała doprowadzić do ujednolicenia waluty obowiązującej w krajach członkowskich. Pomysł pojawił się w 1970 r. i od 1979 r. w transakcjach bezgotówkowych wprowadzono jednostkę rozliczeniową o nazwie **ECU** (czytaj: eki; *European Currency Unit*, czytaj: juropien korensi junit). ECU nigdy nie była pieniądzem i nie przyjmowała postaci materialnej. Obowiązywała do 1998 r.

W 1999 r., na mocy ustaleń z Maastricht, ECU została zastąpiona przez walutę **euro** (**EUR**), początkowo stosowaną również tylko do transakcji bezgotówkowych. Przyjęło ją kilka państw członkowskich UE, tworząc **strefę euro**. Wizja jednolitego rynku europejskiego opartego na jednej walucie została urzeczywistniona. W portfelach obywateli państw strefy euro monety i banknoty euro pojawiły się kilka lat później – w 2002 r. Za funkcjonowanie systemu walutowego jest odpowiedzialny **Europejski Bank Centralny** z siedzibą we Frankfurcie nad Menem.

Siedziba Europejskiego Banku Centralnego we Frankfurcie nad Menem (zdjęcie współczesne).

? Wyjaśnij symbolikę instalacji widocznej na pierwszym planie zdjęcia.

PODSUMOWANIE

• W 1973 r. doszło do pierwszego historycznego rozszerzenia Wspólnot Europejskich. Wówczas do organizacji dołączyły trzy państwa: Wielka Brytania, Dania i Irlandia. • W latach 80. XX w. do Wspólnot Europejskich przystąpiły Grecja (1981) oraz Hiszpania i Portugalia (1986). Stało się to możliwe dzięki zmianom społeczno-politycznym, do których doszło w tych państwach. • W 1992 r. został podpisany *Traktat o Unii Europejskiej*, nazywany traktatem z Maastricht, który tworzył podstawy nowej organizacji międzynarodowej nazwanej Unią Europejską. • W 1995 r. do Unii Europejskiej przystąpiły Austria, Finlandia i Szwecja. • Pod koniec lat 90. XX w. doszło do utworzenia strefy euro. Należące do niej państwa używały w transakcjach bezgotówkowych nowej waluty o nazwie euro (EUR). W 2002 r. euro stało się walutą używaną do wszelkich rozliczeń, zarówno gotówkowych, jak i bezgotówkowych.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Opisz proces integracji europejskiej do końca XX w.
2. Wyjaśnij różnice pomiędzy traktatami założycielskimi, rewizyjnymi i akcesyjnymi jako formami dokumentów unijnych.
3. Przedstaw najważniejsze cele funkcjonowania Unii Europejskiej jako wspólnoty państw Europy na podstawie przyjętych traktatów założycielskich.
4. Omów cele wprowadzenia euro jako waluty obowiązującej w krajach Unii Europejskiej – najpierw w transakcjach bezgotówkowych, a później także gotówkowych.

ZADANIA

5. Wyjaśnij, w jaki sposób obywatele danego państwa mogą wpływać na przyjęcie tego państwa do struktur europejskich.

*6. Poszukaj informacji w materiałach pozapodręcznikowych o okolicznościach przyjęcia Grecji, Portugalii i Hiszpanii do Wspólnot Europejskich. Jakie warunki musiały spełnić te kraje, aby wstąpić do Wspólnot? Jakie przemiany ustrojowe musiały w nich nastąpić? Przygotuj krótką prezentację o jednym z tych państw.

23 Polska droga do demokracji 1991–2005

KALENDARIUM

1990	**29 I** • samorozwiązanie PZPR **28 VII** • uchwalenie ustawy o partiach politycznych **22 XII** • zaprzysiężenie Lecha Wałęsy na prezydenta Rzeczypospolitej
1991	**27 X** • pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne w Polsce
1992	**4/5 VI** • kryzys rządowy i odwołanie rządu Jana Olszewskiego **17 X** • uchwalenie tzw. Małej Konstytucji
1993	**28 VII** • podpisanie konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską
1997	**2 IV** • uchwalenie *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*
1998	**24 VII** • uchwalenie ustawy o nowym podziale administracyjnym Polski

POJĘCIA: koalicja rządowa ■ recesja gospodarcza ■ większość parlamentarna ■ lustracja ■ „nocna zmiana" ■ Mała Konstytucja ■ próg wyborczy ■ wotum nieufności ■ obóz posierpniowy ■ konkordat ■ ustawy kościelne

„Przejściowy" rząd Jana K. Bieleckiego

Wybór Lecha Wałęsy na urząd prezydenta w wolnych, powszechnych wyborach był kolejnym krokiem ku **pełnej demokratyzacji życia** politycznego w Polsce. Reliktem dawnego sytemu pozostawał jeszcze parlament wyłoniony w „kontraktowych" wyborach 4 czerwca 1989 r. W tym czasie Polska była jedynym krajem dawnego bloku wschodniego, w którym nie przeprowadzono wolnych wyborów parlamentarnych. Zaplanowano je najpierw na wiosnę 1991 r., a później, z powodu przedłużających się prac nad ordynacją wyborczą, przesunięto na jesień tegoż roku. W tym czasie władzę w kraju miał sprawować rząd premiera **Jana Krzysztofa Bieleckiego** (ur. 1951), powołany przez prezydenta Wałęsę po dymisji Tadeusza Mazowieckiego.

Nowy premier wywodził się z kręgu gdańskich liberałów. W odróżnieniu od poprzednika był człowiekiem bardzo energicznym i szybko wzbudził sympatię w społeczeństwie mimo pozostawienia w gabinecie niepopularnego wśród znacznej części Polaków Leszka Balcerowicza. W kwestiach gospodarczych najważniejszym działaniem rządu było zdławienie recesji.

Recesja gospodarcza – zjawisko w ekonomii polegające na znacznym zatrzymaniu tempa wzrostu gospodarczego, objawiające się drastycznym spadkiem PKB (produktu krajowego brutto).

Kształtowanie się sceny politycznej w Polsce

Od 1989 r. w Polsce ożywiło się legalne życie polityczne. Działające dotychczas w PRL ugrupowania – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Zjednoczone Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Demokratyczne – musiały znaleźć dla siebie nową formułę, inne – jak Konfederacja Polski Niepodległej (KPN) – wychodziły z działalności konspiracyjnej, kolejne

Wizja „trzeciej niepodległości" Jana Pawła II

„Bogu dziękujcie, Ducha nie gaście" – z takim hasłem przybył po raz czwarty do Polski w czerwcu 1991 r. papież Jan Paweł II. Wizyta papieża Polaka miała umocnić polskie społeczeństwo na drodze dokonującej się transformacji ustrojowej. W przemówieniu do władz Rzeczypospolitej na Zamku Królewskim papież przedstawił swoją wizję **„trzeciej niepodległości" Polski**, a podczas całej pielgrzymki, **odwołując się do Dekalogu**, nauczał, jak należy korzystać ze zdobytej w 1989 r. wolności.

Fragment przemówienia Jana Pawła II do władz państwowych, wygłoszonego na Zamku Królewskim w Warszawie 8 czerwca 1991 r.

Bez przesady można powiedzieć, iż Konstytucja 3 maja uchwalona w roku 1791 stała się podstawą nowej polskiej państwowości w roku 1918, kiedy to klęska wojenna wszystkich trzech zaborców otworzyła drogę do niepodległości II Rzeczypospolitej.

Jednakże również i teraz, po przełomowych wydarzeniach roku 1989, ten sam dziejowy dokument zasługuje, aby stał się wzorcowym punktem odniesienia dla nowej Konstytucji, na której oprze się życie całej państwowej wspólnoty w III Rzeczypospolitej. […]

Jest to ważne na progu III Rzeczypospolitej, gdy „przywróceni sobie samym" wciąż jeszcze szukamy drogi do „siebie samych", do politycznego, a także ekonomicznego kształtu tej suwerennej podmiotowości, jaka jest naszym udziałem. Pozwólcie, że raz jeszcze przytoczę słowa współczesnego myśliciela, tym razem nie Polaka, lecz Włocha*, który ze szczególną wnikliwością wgłębia się w naszą polską specyfikę: „Polacy – pisze on – mogą albo wejść po prostu do społeczeństwa konsumpcyjnego, zajmując w nim – jeśli się im powiedzie – ostatnie miejsce, zanim nie zamknie ono definitywnie swych bram dla nowych przybyszy, albo też przyczynić się do ponownego odkrycia wielkiej, głębokiej, autentycznej tradycji Europy, proponując jej jednocześnie przymierze: wolnego rynku i solidarności".

Solidarność bowiem przekroczyła już granice Polski. Stała się elementem myślowym i wymogiem moralnym dla współczesnego świata, nie tylko dla Europy. […] Ufajmy zatem, że wprowadzając wolny rynek, Polacy nie zaprzestaną utrwalać w sobie i pogłębiać postawy solidarności. Ważnym elementem tej postawy jest troska o prawa ludzkie, począwszy od najważniejszego z nich, prawa do życia. Chodzi nie tylko o to, żeby domagać się tych praw dla siebie. Solidarność to znaczy również zabiegać o respektowanie praw wszystkich pokrzywdzonych i najsłabszych. Zwłaszcza tych, którzy sami bronić się nie potrafią. Prawdziwa solidarność musi być integralna.

* Rocco Buttiglione, *Jan Paweł II a polska droga do wolności*, „Ethos" nr 11–12/1990.

1. Wyjaśnij, na czym polegała przedstawiona przez Jana Pawła II wizja „trzeciej niepodległości".
2. Powiedz, jakie inne drogi według papieża mieli do wyboru Polacy u progu odzyskanej niepodległości w 1989 r.

Jan Paweł II podczas spotkania z władzami RP w 1991 r. (pierwszy z prawej premier J.K. Bielecki).

dopiero tworzyły swoje struktury. Większość nowych ugrupowań, jak powstałe w 1990 r. **Porozumienie Centrum** czy Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna (wszedł później w skład **Unii Demokratycznej**), miała korzenie w dawnym obozie opozycyjno-solidarnościowym i określała siebie mianem **obozu posierpniowego**. Wszystkie miały działać na podstawie ustawy o partiach politycznych z lipca 1990 r.

27 stycznia 1990 r. PZPR dokonała samorozwiązania. W jej miejsce powołano **Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej**, na której czele stanęli młodsi wiekiem działacze PZPR **Aleksander Kwaśniewski** (ur. 1954 r.) i **Leszek Miller** (ur. 1946 r.). Oficjalnie odcięli się oni od politycznego dziedzictwa PZPR, ale ich nowa partia przejęła znaczną część majątku rozwiązanej formacji. Wsparciem finansowym była też dla niej nielegalna pożyczka od KPZR. Wokół nowej partii skupiły się inne ugrupowania lewicowe, tworząc wspólnie **Sojusz Lewicy Demokratycznej** (**SLD**).

Z kolei ZSL zdecydowało się powrócić do dawnej nazwy Polskie Stronnictwo Ludowe i zaczęło się odwoływać do tradycji przedwojennego ruchu ludowego oraz dziedzictwa **Stanisława Mikołajczyka** z lat 1945–1947.

Wybory parlamentarne – pierwsze w pełni wolne w powojennej Polsce – odbyły się 27 października 1991 r. Wzięło w nich udział 43,2 % obywateli uprawnionych do głosowania. Czynne prawo wyborcze przysługiwało obywatelom polskim, którzy ukończyli 18 lat, natomiast bierne tym, którzy ukończyli 21 lat. W czasie wyborów obowiązywała zasada proporcjonalności, co w połączeniu z brakiem progu wyborczego doprowadziło do znacznego rozdrobnienia głosów. W sumie do Sejmu weszło aż 29 ugrupowań, w tym 11 komitetów uzyskało zaledwie po jednym mandacie.

Najwięcej mandatów zdobyły ugrupowania posierpniowe: Unia Demokratyczna, **Wyborcza Akcja Katolicka**, Konfederacja Polski Niepodległej, Porozumienie Centrum, **Kongres Liberalno-Demokratyczny** (**KLD**), NSZZ Solidarność oraz postkomunistyczne: Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD) i Polskie Stronnictwo Ludowe.

Próg wyborczy – minimalny procent głosów w wyborach, który ugrupowanie musi zdobyć, by brać udział w podziale miejsc w parlamencie. Według zapisów obecnej ordynacji wyborczej do Sejmu mogą wejść partie, które zdobyły min. 5 % głosów w skali kraju. Mechanizm ten ma zapobiegać zbytniemu rozdrobnieniu sił.

Wyprowadzenie sztandaru PZPR na ostatnim zjeździe partii. Przed Salą Kongresową w Pałacu Kultury i Nauki, w której obradował ostatni zjazd PZPR, odbywały się w tym czasie manifestacje zwolenników radykalnego rozliczenia komunistów.

Fragment przemówienia marszałka seniora Aleksandra Małachowskiego podczas inauguracyjnego posiedzenia Sejmu I kadencji (1991)

Uczestniczymy wszyscy w doniosłym zwrocie naszych dziejów. Za chwilę, jak nakazuje tradycja, trzykrotnym uderzeniem laską marszałkowską o podłogę Izby poselskiej otworzę posiedzenie pierwszego, wybranego w wolnych wyborach po półwiekowej przerwie Sejmu Rzeczypospolitej, co widomie zaświadcza, że nie darmo Polacy walczyli, cierpieli, ginęli za ojczyznę, co widomie zaświadcza, że nie na darmo zbuntowała się „Solidarność" i pokonała komunistyczny totalizm. Piękny dzień nam nastał, piękny dzień wolności. Nadeszła zatem ta oczekiwana chwila. […]

Przez kilkadziesiąt lat cierpieliśmy z braku wolności, ale i korzystaliśmy z pewnego komfortu: wszystko co złe, mogło nie być naszą winą, wszystkiemu byli winni obcy ciemiężyciele, niewierni sojusznicy, wrogowie naszej ojczyzny, wszyscy, tylko nie my, Polacy. Teraz już będzie inaczej. Zaczynamy żyć na własną odpowiedzialność. Tak, zaczynamy żyć na własną odpowiedzialność. Dotyczy to nie tylko nas w tej sali, lecz wszystkich bez wyjątku obywateli naszego kraju. A państwa posłów proszę, byśmy w trudnym dniu wyborów Prezydium Sejmu raczyli pamiętać, że te stare, piękne słowa, mówiące o tym, iż Polska wybiła się na niepodległość, znaczą dla nas przede wszystkim to, iż Polska oczekuje od nas odpowiedzialności.

1. Powiedz, do jakich wydarzeń historycznych odwoływał się Aleksander Małachowski.
2. Wyjaśnij, jakie najważniejsze cele widział dla posłów I kadencji Sejmu.
3. Zinterpretuj słowa „zaczynamy żyć na własną odpowiedzialność".

Powołanie mniejszościowego rządu Jana Olszewskiego

Ugrupowaniem, które zdobyło najwięcej głosów, była kierowana przez Tadeusza Mazowieckiego Unia Demokratyczna. Nie była ona jednak w stanie stworzyć stabilnego większościowego gabinetu. Misja ta powiodła się w grudniu 1991 r. związanemu z Porozumieniem Centrum **Janowi Olszewskiemu**. Jego gabinet również nie miał stabilnej większości (zaledwie 114 mandatów), ale stała za nim koalicja czterech partii i miał poparcie kilku innych ugrupowań, co pozwalało na rządzenie państwem.

Jan Olszewski i marszałek sejmu Wiesław Chrzanowski (1923–2012, powyżej) podczas obrad Sejmu.

Rząd Olszewskiego był zdecydowany kontynuować reformy gospodarcze (choć hamował proces prywatyzacji) oraz **prowadzić politykę międzynarodową zmierzającą do ścisłego powiązania Polski ze strukturami zachodnimi**. Jednakże brak stabilnej większości parlamentarnej, personalne rozgrywki wewnątrz koalicji i narastający konflikt z prezydentem Lechem Wałęsą, m.in. spowodowany zapisami polsko-rosyjskiego traktatu o przyjaźni i dobrosąsiedzkiej współpracy, systematycznie osłabiały rząd.

Do przełomu doszło pod koniec maja 1992 r., kiedy część ugrupowań w Sejmie wezwała rząd do ustąpienia. W tym samym czasie na wniosek ugrupowań prawicowych posłowie zdecydowali o **ujawnieniu tajnych akt Służby Bezpieczeństwa** dotyczących osób, które były agentami służb komunistycznych, a zajmowały kluczowe stanowiska w administracji państwowej oraz w parlamencie. Wykonanie uchwały Sejmu powierzono ministrowi spraw wewnętrznych **Antoniemu Macierewiczowi**. 4 czerwca przedstawił on listę, na której znalazły się nazwiska najważniejszych osób w państwie, m.in. prezydenta Lecha Wałęsy, marszałka sejmu Wiesława Chrzanowskiego, kilku członków rządu oraz kilkudziesięciu posłów i senatorów. Ujawnienie niezweryfikowanej listy osób zarejestrowanych przez SB w charakterze agentów sprawiło, że większość parlamentarzystów sprzeciwiła się takiej formie lustracji i podczas nocnego posiedzenia z **4 na 5 czerwca 1992 r.** pod patronatem prezydenta Wałęsy zawiązała koalicję, która przegłosowała wotum nieufności wobec rządu. Wydarzenie to część prawicowych publicystów i historyków nazwała „nocną zmianą" (patrz też: s. 308).

Po dymisji rządu Jana Olszewskiego misję utworzenia gabinetu otrzymał prezes PSL **Waldemar Pawlak** (ur. 1959). Wobec fiaska jego działań kolejną próbę podjęła związana z Unią Demokratyczną **Hanna Suchocka** (ur. 1946). Pierwsza w dziejach Polski kobieta premier stworzyła rząd z bardzo kruchym poparciem sejmowym, co już w maju 1993 r. doprowadziło do jego upadku. Złożone wówczas przez posłów NSZZ „Solidarność" niekonstruktywne wotum nieufności doprowadziło, zgodnie z zapisami konstytucji, do rozwiązania Sejmu przez prezydenta Wałęsę.

Lustracja (łac. *lustratio* – przegląd) – proces sprawdzania, czy osoby sprawujące funkcje publiczne współpracowały z tajnymi służbami państwa komunistycznego.

Wotum nieufności – jest uchwałą parlamentu wyrażającą brak zaufania wobec danego ministra albo całego rządu i nieprzychylną ocenę ich działalności. Jeśli wotum nieufności zostanie uchwalone, premier lub minister są zobowiązani do podania się do dymisji. W Polsce, na podstawie prawa konstytucyjnego, wniosek o wotum nieufności wobec premiera musi być konstruktywny i zawierać nazwisko kandydata na jego następcę, tak aby w jednym głosowaniu można było odwołać dotychczasowego szefa rządu i powołać jego następcę. Niekonstruktywne wotum nieufności nie zawiera nazwiska następcy i w razie przegłosowania takiego wniosku jest podstawą do rozwiązania parlamentu.

Manifestacja zwolenników Porozumienia Centrum wzywająca Lecha Wałęsę do ustąpienia z urzędu prezydenta, styczeń 1993 r. Dymisja rządu Jana Olszewskiego doprowadziła do zerwania współpracy Lecha Wałęsy z Porozumieniem Centrum.

We wrześniu 1993 r. odbyły się wybory parlamentarne, podczas których obowiązywała nowa ordynacja wyborcza. Wprowadzała ona 5-procentowy próg wyborczy dla partii i 8-procentowy dla koalicji, co znacząco ograniczyło liczbę ugrupowań, które dostały się do Sejmu. W sumie na ugrupowania, które nie weszły do parlamentu, oddano ponad 34,5 % głosów. Miało to wpływ na reprezentatywność Sejmu.

Wybory przyniosły zwycięstwo postkomunistycznemu Sojuszowi Lewicy Demokratycznej oraz Polskiemu Stronnictwu Ludowemu. Do Sejmu weszły jeszcze cztery inne ugrupowania, w tym zorganizowany przed wyborami przez prezydenta Wałęsę **Bezpartyjny Blok Wspierania Reform** (**BBWR**). Poza parlamentem znalazły się postsolidarnościowe ugrupowania prawicowe, m.in. Porozumienie Centrum i NSZZ „Solidarność".

ŹRÓDŁA ZWYCIĘSTWA LEWICY W 1993 R.

Podobnie jak wybory w 1989 r. były plebiscytem, w którym decydowano o odrzuceniu lub nie dorobku PRL, tak wybory w 1993 r. okazały się przede wszystkim oceną poparcia społeczeństwa dla obozu opozycyjno-solidarnościowego i przeprowadzonych przez niego reform. Na tle rozdrobnionych i zaciekle skłóconych sił postsolidarnościowych zjednoczony SLD i wyważone PSL wydawały się ostoją spokoju. Ugrupowania te nie były oskarżane o bolączki transformacji (m.in. bezrobocie czy obniżenie stopy życiowej, choć te i inne problemy polskiej gospodarki wynikały z wieloletnich rządów komunistycznych). Przeciwnie – dużą rolę w pozyskaniu wyborców odgrywało odwoływanie się do czasów PRL, w których oficjalnie nie było bezrobocia, a państwo zapewniało opiekę socjalną.

W 1995 r. w kolejnych wyborach prezydenckich najpoważniejszymi kandydatami byli Lech Wałęsa i Aleksander Kwaśniewski. Wybory niespodziewanie wygrał Kwaśniewski, do czego w znacznym stopniu przyczyniła się przegrana przez Wałęsę debata telewizyjna (na ilustracji kadr z tej debaty).

? Ustal, korzystając także ze źródeł pozapodręcznikowych, jakie mogły być przyczyny zwycięstwa Aleksandra Kwaśniewskiego w wyborach prezydenckich.

Konstytucja III Rzeczypospolitej

Jednym z najważniejszych zadań w czasie polskiej transformacji ustrojowej było stworzenie nowej konstytucji. Zmiany, jakie pojawiły się przede wszystkim w 1989 r. (patrz: s. 185), były nowelami *Konstytucji PRL* z lipca 1952 r. Należało zatem przygotować od podstaw nową ustawę zasadniczą, która ostatecznie zrywałaby z komunistyczną przeszłością i w pełni regulowała zasady współdziałania władzy ustawodawczej, wykonawczej, sądowniczej i samorządu.

Przedłużanie się prac w sejmowej Komisji Konstytucyjnej zmusiło Sejm do uchwalenia w pierwszej kolejności tzw. **Małej Konstytucji**. Dokument ten, o pełnej nazwie *Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym*, był jednak w wielu zapisach niezbyt precyzyjny i powodował spory kompetencyjne, zwłaszcza na linii rząd–prezydent. Lech Wałęsa i jego otocznie uważali, że skoro uzyskał on mandat zaufania w wyborach powszechnych, powinien mieć większy wpływ na funkcjonowanie państwa. Dotyczyło to przede wszystkim trzech obszarów: polityki zagranicznej, obronności i spraw wewnętrznych.

Prezydent Aleksander Kwaśniewski podpisuje *Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej*, 16 lipca 1997 r.

Po wyborach w 1993 r. prace nad ustawą zasadniczą przyspieszyły. Działaniami Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego kierował początkowo Aleksander Kwaśniewski, a po jego wyborze na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w grudniu 1995 r. funkcję tę objęli Włodzimierz Cimoszewicz i Marek Mazurkiewicz z SLD. **2 kwietnia 1997 r.** Zgromadzenie Narodowe, czyli połączone izby Sejmu i Senatu, uchwaliły przygotowany projekt, a 25 maja został on przyjęty w wyniku referendum. Wzięło w nim udział 42,86 % uprawnionych. Za przyjęciem Konstytucji opowiedziało się 53,45 % głosujących, przeciw było 46,55 %. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* ostatecznie weszła w życie 17 października 1997 r.

W konstytucji państwo polskie zostało określone jako „demokratyczne państwo prawa". Władza zwierzchnia należy do narodu, który sprawuje ją przez swoich przedstawicieli w Sejmie i Senacie. Parlament, którego kadencja trwa cztery lata, sprawuje kontrolę nad rządem. Głową państwa jest prezydent wybierany w wyborach powszechnych na pięcioletnią kadencję z prawem do reelekcji.

Akcja Wyborcza „Solidarność" i jej reformy

Dotkliwa porażka w wyborach 1993 r. oraz utrzymująca się popularność lewicy sprawiły, że do kolejnych wyborów ugrupowania postsolidarnościowe zdecydowały się pójść zjednoczone. Jednak spory polityczne okazały się nie do przezwyciężenia i w konsekwencji przed 1997 r. uformowały się trzy ugrupowania. Bazując na popularności pierwszych rządów solidarnościowych i chcąc kontynuować ich politykę, środowiska liberalne doprowadziły do utworzenia Unii Wolności. Weszli do niej działacze Unii Demokratycznej i Kongresu Liberalno-Demokratycznego. Ugrupowania centroprawicowe (m.in. Porozumienie Centrum, Konfederacja Polski Niepodległej) ponownie zbliżyły się do NSZZ „Solidarność" i w 1996 r. utworzyły koalicję **Akcja Wyborcza „Solidarność"** (**AWS**). Trzecim ugrupowaniem stał się skupiony wokół Jana Olszewskiego **Ruch Odbudowy Polski**.

Wybory doprowadziły do zwycięstwa AWS (33,8 %). Do Sejmu weszły jeszcze SLD (27,1 %), Unia Wolności (13,4 %), PSL (7,3 %) i Ruch Odbudowy Polski (5,6 %). Lider AWS, przewodniczący NSZZ „Solidarność" **Marian Krzaklewski** (ur. 1950) nie stanął jednak na czele rządu, ale powierzył to zadanie **Jerzemu Buzkowi** (ur. 1940).

Znak Akcji Wyborczej „Solidarność".

? Powiedz, do jakich elementów z historii Polski odwołuje się znak AWS. Z czym miał się kojarzyć i dlaczego?

Politycy sprawujący funkcję premiera w III RP. Od lewej: Włodzimierz Cimoszewicz (SLD, premier 1996–1997), Leszek Miller (SLD, premier 2001–2004), Jan Krzysztof Bielecki (KLD, premier 1991), Hanna Suchocka (UD, premier 1992–1993), Józef Oleksy (SLD, premier 1995–1996), Tadeusz Mazowiecki (KO Solidarność, premier 1989–1991), Waldemar Pawlak (PSL, premier 1992, 1993–1995) i Jerzy Buzek (AWS, premier 1997–2001). Warszawa 2002 r.

Nowy rząd powstał dzięki zawarciu koalicji AWS z Unią Wolności. Jego celem było wdrożenie czterech wielkich reform:

1) **samorządu terytorialnego** – ustanawiającej podział kraju na 16 województw i 373 samorządowe powiaty oraz wprowadzającej trójstopniową strukturę podziału terytorialnego; celem reformy było wzmocnienie samorządności w Polsce;

2) **ochrony zdrowia** – zmierzającej do decentralizacji systemu ubezpieczeń zdrowotnych, wprowadzenia kas chorych finansujących opiekę zdrowotną oraz ustanawiającej instytucję lekarzy rodzinnych; celem reformy była poprawa systemu opieki zdrowotnej w państwie;

3) **emerytalnej** – uzupełniającej istniejący dotychczas system opieki społecznej o powstanie otwartych funduszy emerytalnych; celem reformy było zagwarantowanie godziwych świadczeń osobom przechodzącym na emeryturę;

4) **oświatowej** – zmieniającej strukturę szkolnictwa przez wprowadzenie 6-letniej szkoły podstawowej, 3-letniego gimnazjum oraz 3-letniego liceum; celem reformy było upowszechnienie średniego wykształcenia i podniesienie jego poziomu.

Koalicja AWS-UW doprowadziła także do ratyfikacji konkordatu ze Stolicą Apostolską. Wielkim sukcesem było też zakończenie procesu integracji Polski z Sojuszem Północnoatlantyckim. Polska stała się jego członkiem 4 kwietnia 1999 r. (choć w tym czasie koalicja rządowa już nie istniała).

Duży wpływ na działalność rządu AWS miał fakt, że przyszło mu działać w warunkach **koabitacji**, czyli w sytuacji, gdy dwa organa władzy wykonawczej – rząd i prezydent – wywodzą się z innych środowisk politycznych. Prezydent Kwaśniewski 28 razy wetował ważne dla rządu ustawy, uniemożliwiając ich wejście w życie. Na postrzeganie rządu miały też wpływ media publiczne, które pozostawały pod kontrolą lewicy.

Polacy surowo ocenili cztery lata rządów AWS. W wyborach parlamentarnych w 2001 r. prawica poniosła klęskę – AWS nie przekroczyła progu wyborczego i żaden z jej polityków nie dostał się do Sejmu. Do władzy ponownie wróciła lewica (SLD), tworząc rząd wspólnie z PSL. 1 maja 2004 r. wprowadził on Polskę w struktury Unii Europejskiej (patrz: s. 324), kończąc tym samym długi proces przemian i integracji Polski ze strukturami Europy Zachodniej.

Konkordat i stosunki wyznaniowe w Polsce

Ważną sprawą, którą należało uregulować po czasach PRL, była relacja państwa z Kościołami działającymi na terytorium Rzeczypospolitej (zwłaszcza z Kościołem katolickim) i związkami wyznaniowymi. Konstytucja gwarantowała wprawdzie wolność wyznania, ale nie regulowała relacji państwo–Kościół. Rząd Hanny Suchockiej zdecydował się na rozwiązanie tej kwestii poprzez zawarcie z Watykanem konkordatu, czyli umowy międzynarodowej regulującej

stosunki państwa ze Stolicą Apostolską. Dokument zawierał m.in. unormowania dotyczące wolności wyznawania religii (m.in. dni wolnych w święta kościelne, nauki religii w szkole), własności kościelnej, uznawania przez państwo małżeństw sakramentalnych (tzw. małżeństw konkordatowych, czyli zawieranych wyłącznie w kościele), granic diecezji i ich ustanawiania, a także prawa Kościoła do obsadzania urzędów kościelnych bez uprzedniej zgody władz państwowych.

Podpisanie konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską. Siedzą od lewej: nuncjusz apostolski Józef Kowalczyk i minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski; stoją od lewej kardynał Franciszek Macharski, NN, prezydent Lech Wałęsa, premier Hanna Suchocka i marszałek sejmu Wiesław Chrzanowski.

KOŚCIOŁY I ZWIĄZKI WYZNANIOWE W POLSCE

Na terytorium Polski działa 15 Kościołów i innych związków wyznaniowych. Ich relacje z państwem polskim uregulowane są odrębnymi aktami prawnymi, zwanymi „ustawami kościelnymi". Na mocy tych dokumentów w Polsce działają:

Kościół Katolicki w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. konkordatu z 28 lipca 1993 r. i ustawy z 17 maja 1989 r.);

Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny
(na podst. ustawy z 4 lipca 1991 r.);

Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 13 maja 1994 r.);

Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 13 maja 1994 r.);

Kościół Ewangelicko-Metodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 30 czerwca 1995 r.);

Kościół Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 30 czerwca 1995 r.);

Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 30 czerwca 1995 r.);

Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 30 czerwca 1995 r.);

Gminy wyznaniowe żydowskie tworzące Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy 20 lutego 1997 r.);

Kościół Katolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 20 lutego 1997 r.);

Kościół Starokatolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 20 lutego 1997 r.);

Kościół Zielonoświątkowy w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 20 lutego 1997 r.);

Wschodni Kościół Staroobrzędowy, nieposiadający hierarchii duchownej
(na podst. ustawy z 22 marca 1928 r.);

Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 21 kwietnia 1936 r.);

Karaimski Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej
(na podst. ustawy z 21 kwietnia 1936 r.).

Zawarcie konkordatu nastąpiło 28 lipca 1993 r., czyli już po zgłoszeniu wotum nieufności dla rządu Hanny Suchockiej i po rozwiązaniu parlamentu. Z tego powodu decyzja ta wzbudziła wiele kontrowersji, zwłaszcza po stronie lewicy, która objęła władzę po jesiennych wyborach. Jej liderzy wyrażali obawy, że Kościół domaga się przywilejów. W odpowiedzi ugrupowania prawicowe twierdziły, że w umowie chodzi o zagwarantowanie istotnych praw ludzi wierzących w kraju zdominowanym przez katolików.

Ostatecznie głosami koalicji AWS-UW w 1998 r. Sejm wyraził zgodę na ratyfikację konkordatu. W tym samym roku ratyfikowali go prezydent Aleksander Kwaśniewski w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej i papież Jan Paweł II w imieniu Stolicy Apostolskiej.

PODSUMOWANIE

• W 1991 r. doszło w Polsce do pierwszych demokratycznych, wolnych wyborów parlamentarnych. • W grudniu 1991 r. uformował się prawicowy rząd Jana Olszewskiego, który nie miał stabilnego poparcia parlamentarnego. • W czerwcu 1992 r. rząd Jana Olszewskiego został zdymisjonowany po ujawnieniu tajnych dokumentów SB dotyczących najważniejszych osób w państwie. • Od 1991 r. trwały prace nad uchwaleniem nowej konstytucji. W ich wyniku w 1992 r. Sejm przyjął Małą Konstytucję. • W 1993 r. doszło do podpisania konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską, regulującego stosunki państwa z Kościołem katolickim. • W latach 1993–1997 władzę w Polsce sprawowała koalicja SLD-PSL, która objęła ją w następstwie podziału obozu postsolidarnościowego i niezadowolenia społecznego z kosztów reform. • 2 kwietnia 1997 r. Sejm uchwalił nową konstytucję Polski. • Po wyborach w 1997 r. władzę zdobyła postsolidarnościowa koalicja AWS-UW, która przeprowadziła w Polsce cztery duże reformy: administracji terytorialnej, systemu oświaty, ubezpieczeń społecznych i służby zdrowia.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Scharakteryzuj proces formowania się polskiej sceny politycznej w latach 90. XX w.
2. Oceń wydarzenia z czerwca 1992 r. i ich wpływ na życie polityczne w Polsce.
3. Wymień czynniki, które doprowadziły do zmiany koalicji rządzącej w latach 1993 i 1997.
4. Scharakteryzuj i oceń rolę prezydentury Lecha Wałęsy w kształtowaniu się III Rzeczypospolitej.
5. Omów powody i skutki zawarcia konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską.

ZADANIA

6. Oceń, jaki wpływ miało uchwalenie Małej Konstytucji z 1992 r. na proces kształtowania się ustroju III RP.

*7. Przedstaw przyczyny i skutki ewolucji PZPR w SLD. Oceń, czy postkomuniści byli ofiarą czy beneficjentem procesu transformacji ustrojowej w Polsce.

24 III Rzeczpospolita – konstytucyjne zasady ustrojowe

KALENDARIUM	
1997 •	**2 IV** • uchwalenie *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* **25 V** • referendum konstytucyjne **16 VII** • podpisanie tekstu Konstytucji przez prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego

POJĘCIA: konstytucja ■ państwo prawa ■ pluralizm polityczny ■ prawa i wolności obywatelskie ■ obowiązki obywatelskie ■ trójpodział władzy ■ ustawa ■ uchwała ■ inicjatywa ustawodawcza ■ niezawisłe sądy ■ nowelizacja

2 kwietnia 1997 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło nową konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej. Określa ona nie tylko podstawy prawne systemu politycznego państwa i reguluje relacje pomiędzy różnymi organami władzy, ale także zawiera opis wartości, którymi muszą kierować się wszyscy działający w jej ramach. Zasady te zostały zawarte w rozdziale I Konstytucji RP oraz w poprzedzającej ją **preambule**.

Preambuła (od łac. *praeambulare* – iść wcześniej) – uroczysty wstęp poprzedzający właściwy tekst aktu normatywnego, wyjaśniający główne motywy, zasady i cele tego aktu, zwykle odwołujący się do wartości i tradycji, które akt ma wyrażać lub kontynuować.

Wstęp określa konstytucję mianem „praw podstawowych dla państwa", wskazując równocześnie, że prawa te opierają się na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości, umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot.

Konstytucja określa państwo polskie jako **demokratyczne państwo prawne**. Państwo związane jest więc m.in. takimi zasadami ustrojowymi, jak:

- **zasada państwa prawa** – oznacza, że organizacja i działanie władzy publicznej oparte są na prawie i prawo określa wzajemne relacje między organami władzy a jednostkami;
- **zasada suwerenności ludu (narodu)** – oznacza uznanie ludu (narodu) za źródło władzy;
- **zasada przedstawicielstwa lub reprezentacji** – oznacza że społeczeństwo sprawuje władzę poprzez swoich przedstawicieli wyłonionych w wyborach;
- **zasada podziału władzy** – oznacza, że ustrój opiera się na trzech równoważących się i wzajemnie ograniczających władzach (ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej);
- **zasada pluralizmu politycznego** – oznacza swobodę tworzenia i działania wielu podmiotów politycznych (przede wszystkim partii) dążących do uzyskania wpływu na władzę w państwie oraz swobodę głoszenia różnych poglądów.

Tekst preambuły Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny,

odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie,

my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej,

zarówno wierzący w Boga

będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna,

jak i nie podzielający tej wiary,

a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł,

równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski,

wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach,

nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej,

zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku,

złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie,

świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej,

pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane,

pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność,

w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem,

ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej

jako prawa podstawowe dla państwa

oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot.

Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali,

wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka,

jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi,

a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

1. Powiedz, do jakich wartości, tradycji i wydarzeń historycznych odwołali się twórcy preambuły. Wskaż w tekście odpowiednie fragmenty.
2. Wyjaśnij, czym twórcy konstytucji tłumaczą chęć jej ustanowienia.
3. Jak rozumiesz apel twórców konstytucji do przyszłych pokoleń? Przedstaw własnymi słowami jego przesłanie.

Wolności, prawa i obowiązki obywatela

Konstytucja (przede wszystkim w rozdziale II) precyzyjnie określa **wolności i prawa** każdego mieszkańca Polski, a także cudzoziemców zamieszkałych na jej terytorium. Wszyscy – bez względu na pochodzenie, wyznanie czy światopogląd – mają prawo do poszanowania godności i wolności. Państwo polskie gwarantuje również każdemu człowiekowi **prawo do życia**. Każdy ma także **prawo do nietykalności i wolności osobistej**. Ich ograniczenie może nastąpić wyłącznie na zasadach zapisanych w osobnej ustawie (np. po popełnieniu przestępstwa). W takich wypadkach każdemu gwarantuje się humanitarne traktowanie oraz prawo do sprawiedliwego i jawnego procesu przed niezależnym sądem.

Konstytucja zapewnia **ochronę małżeństwa**, rozumianego jako **związek mężczyzny i kobiety**, oraz **ochronę rodziny**. Rodzice mają zagwarantowane prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnym sumieniem, wyznaniem i poglądami, ale nie mogą przy tym naruszać praw dziecka. Dzieci powinny mieć zapewnioną ochronę przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

W konstytucji zapisano też prawo do **posiadania własności**, dziedziczenia oraz nienaruszalności mienia i mieszkania. Obywatel ma również **prawo do prywatności**, co oznacza, że władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach ponad te niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.

Wszystkim zapewniono też **prawo do wolności sumienia i religii**. Oznacza to z jednej strony swobodę w wyznawaniu własnej religii, prawo do jej uzewnętrznienia, do posiadania świątyń i nauki religii w szkole, ale z drugiej strony zakaz narzucania innym swojej religii czy zmuszania do praktyk religijnych.

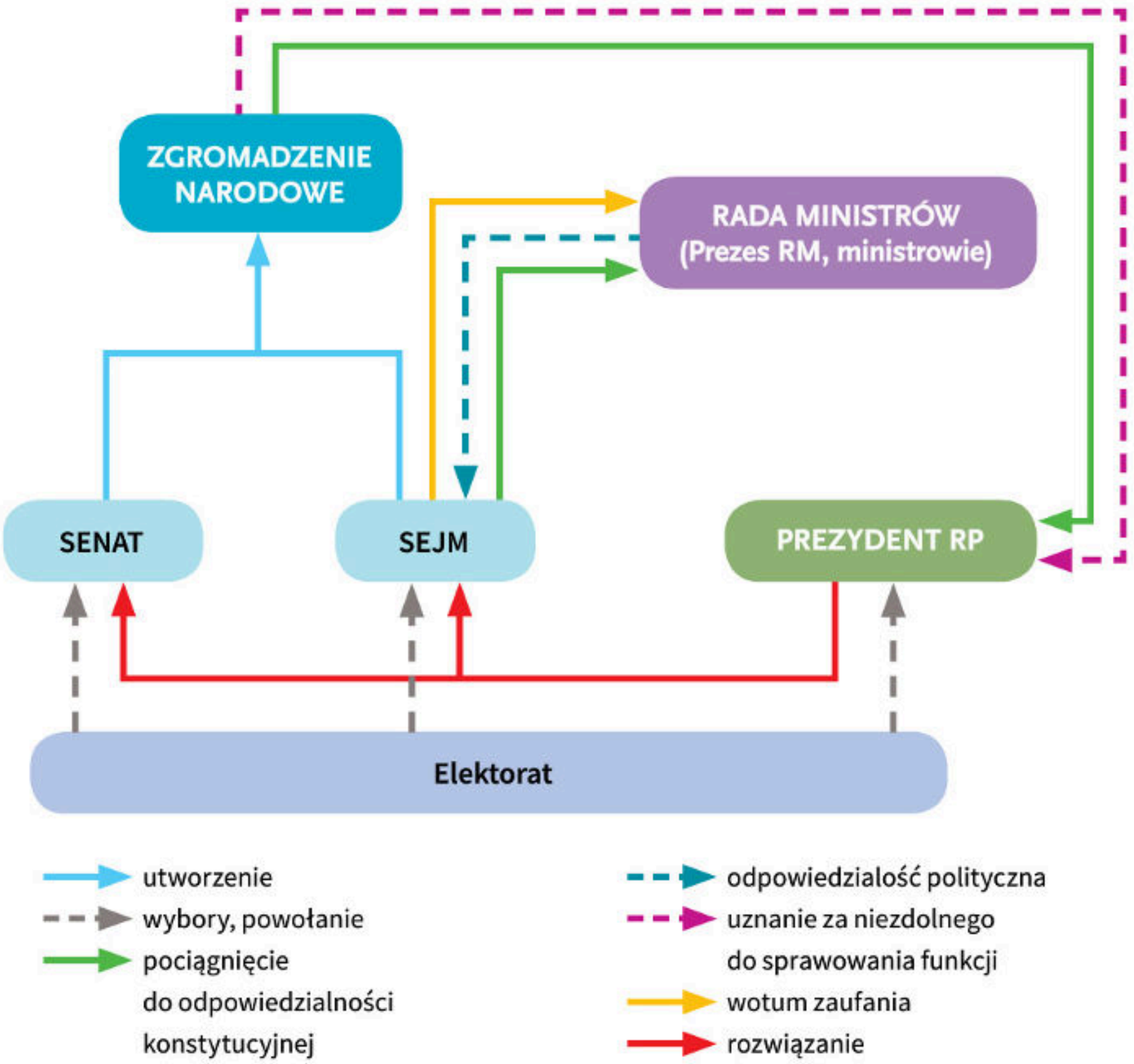
Obywatele Rzeczypospolitej mają w konstytucji zapewnione **prawa polityczne**. Oznacza to m.in. wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestnictwa w nich. Mają też możliwość swobodnego zrzeszania się, jednak istnienie partii politycznych i organizacji odwołujących się do totalitarnych ideologii, metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu jest zakazane.

Najważniejszym prawem politycznym wszystkich obywateli jest możliwość uczestniczenia w referendach i wyborach. Dotyczy ono wszystkich osób, które ukończyły 18 lat. Obywatele mają też bierne prawa wyborcze, czyli prawo do bycia wybieranym w wyborach.

Każdy obywatel ma możliwość wyboru miejsca pracy i wykonywanego zawodu. Wszyscy obywatele mają **prawo do ochrony zdrowia i do nauki**. Nauczanie jest powszechne, publiczne i bezpłatne, edukacja jest obowiązkiem państwa. Ponadto każdy obywatel ma prawo do twórczości artystycznej i badań naukowych.

Oprócz praw w konstytucji zapisano również podstawowe **obowiązki obywateli**. Należą do nich:

- obowiązek wierności i troski o dobro narodu i społeczeństwa,
- obowiązek przestrzegania prawa RP,
- obowiązek ponoszenia ciężarów i świadczeń na rzecz państwa,
- obowiązek obrony Ojczyzny,
- obowiązek dbania o stan środowiska naturalnego.

System rządów (naczelne władze państwa).

? Na podstawie schematu przedstaw relacje pomiędzy organami władzy ustawodawczej i wykonawczej.

Podział władzy w Rzeczypospolitej Polskiej

Zgodnie z zapisami Konstytucji w Polsce stosuje się **monteskiuszowski trójpodział władzy** oparty na podziale i równowadze władzy **ustawodawczej**, **wykonawczej** i **sądowniczej** (art. 10).

Władzę ustawodawczą w Polsce sprawują **Sejm** i **Senat**, które jeśli obradują wspólnie, tworzą **Zgromadzenie Narodowe**. Władza wykonawcza należy do **Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej** i **Rady Ministrów**, a władza sądownicza – do **sądów** i **trybunałów**.

Kompetencje władzy ustawodawczej

Sejm (złożony z 460 posłów) i Senat (złożony ze 100 senatorów) wybierane są w wyborach powszechnych i bezpośrednich, w tajnym głosowaniu. Podstawową funkcją parlamentu jest ustawodawstwo, czyli stanowienie ustaw, to znaczy powszechnie obowiązujących aktów prawa. Ustawa jest uchwalana w drodze szczegółowo opisanej procedury. Sejm pełni również funkcję kontrolną wobec Rady Ministrów.

Sejm i Senat wybierają ze swojego grona marszałków, którzy kierują pracami izb. Większość prac w parlamencie odbywa się w komisjach, czyli organach powoływanych do rozpatrywania i przygotowywania spraw stanowiących przedmiot prac izb. Komisje powoływane są na czas kadencji parlamentu. Obie izby obradują osobno w tzw. permanencji, czyli są zawsze gotowe do zebrania się na posiedzenie plenarne. Takie posiedzenie odbywa się z udziałem wszystkich posłów bądź senatorów. Podczas posiedzeń plenarnych wysłuchuje się przemówień przedstawicieli ugrupowań zasiadających w parlamencie, dyskutuje nad przedmiotem obrad i głosuje nad **ustawami** lub **uchwałami**. W prace nad ustawą zaangażowane są obie izby parlamentu oraz prezydent.

Ustawa – akt prawny o charakterze ogólnym, powszechnie obowiązujący, uchwalony przez parlament i podpisywany przez prezydenta.

Uchwała – akt woli ciała kolegialnego; jego treścią może być zajęcie stanowiska w określonej sprawie.

Władza wykonawcza

Władzę wykonawczą sprawują **Prezydent RP** oraz **Rada Ministrów RP**. Prezydent wybierany jest w wyborach powszechnych na **5-letnią kadencję z prawem do jednej reelekcji**.

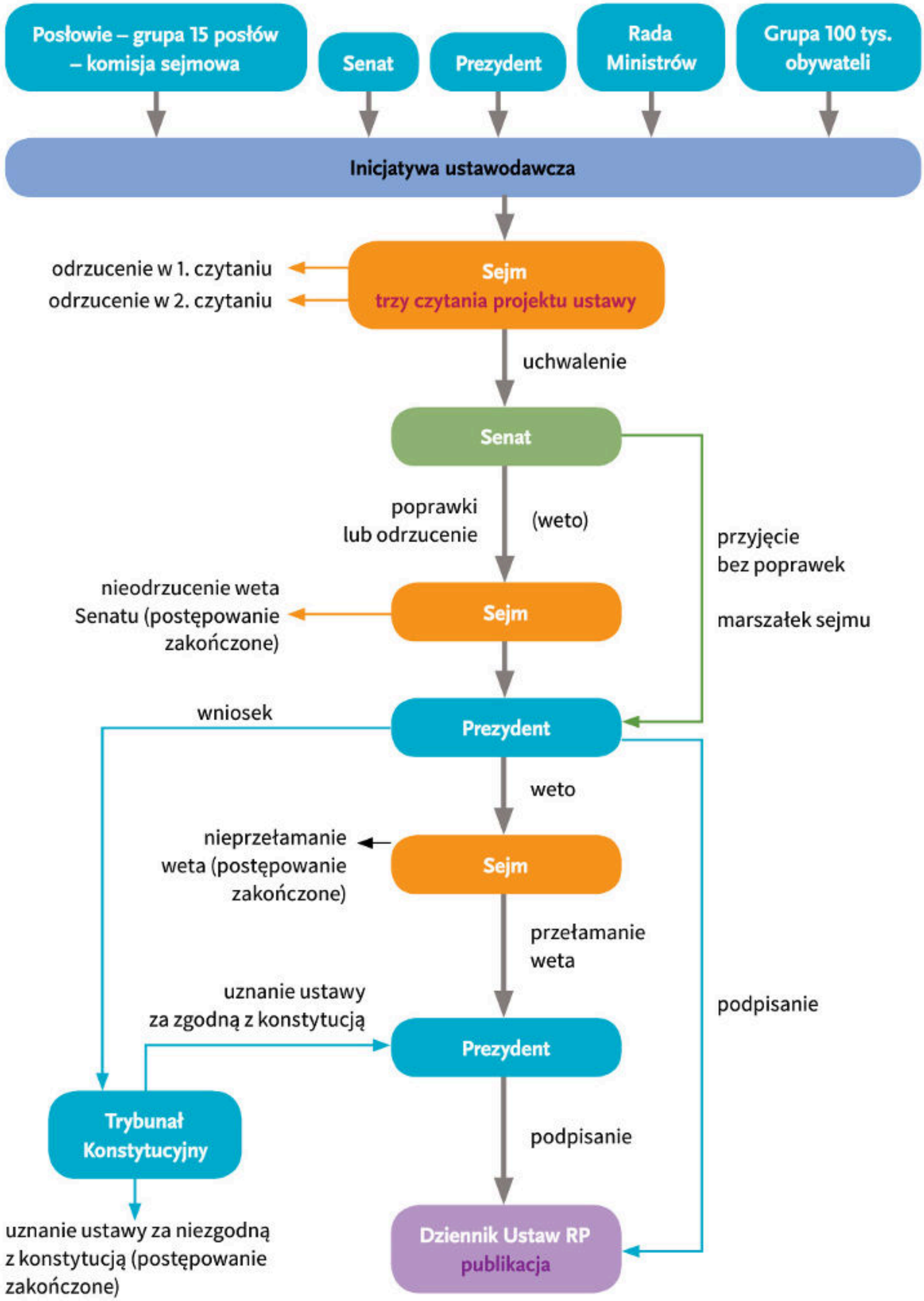
Wybrane kompetencje Prezydenta RP:

- **wobec parlamentu:** skracanie kadencji Sejmu (w określonych sytuacjach), prawo inicjatywy ustawodawczej, podpisywanie ustaw, prawo weta;
- **wobec Rady Ministrów:** desygnowanie premiera i powoływanie na jego wniosek ministrów, dokonywanie zmian w składzie urzędującej Rady Ministrów (na wniosek premiera);
- **w stosunkach zewnętrznych:** reprezentowanie państwa (w roli najwyższego przedstawiciela), ratyfikowanie i wypowiadanie umów międzynarodowych; mianowanie i odwoływanie przedstawicieli dyplomatycznych RP;
- **w dziedzinie bezpieczeństwa państwa:** zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi RP, zarządzanie mobilizacji, wprowadzenie stanu wojennego lub wyjątkowego;
- **nominacyjne:** powoływanie i odwoływanie: prezesa Trybunału Konstytucyjnego i pierwszego prezesa Sądu Najwyższego, powoływanie sędziów, mianowanie najwyższych dowódców wojskowych.

Wybrane kompetencje Rady Ministrów:

- **w dziedzinie ustawodawczej:** zapewnienie wykonania ustaw, przygotowywanie własnych projektów ustaw, wydawanie rozporządzeń, prawo inicjatywy ustawodawczej;
- **w odniesieniu do budżetu państwa:** uchwalanie projektu budżetu państwa, kierowanie wykonaniem budżetu, ochrona interesów Skarbu Państwa;
- **w odniesieniu do administracji publicznej:** koordynacja i kontrola organów administracji rządowej, nadzór nad administracją samorządową;
- **w dziedzinie bezpieczeństwa państwa:** zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego, sprawowanie ogólnego kierownictwa w dziedzinie obronności kraju;
- **w dziedzinie polityki zagranicznej:** sprawowanie ogólnego kierownictwa w dziedzinie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi, zawieranie i wypowiadanie umów międzynarodowych.

Funkcję przedstawiciela terenowego administracji rządowej sprawuje w Polsce **wojewoda**. Odpowiada on przed premierem za wykonywanie ustaw na terenie powierzonego mu województwa. Ponadto ma prawo do wydawania rozporządzeń porządkowych w sytuacjach określonych ustawą (np. zagrożenia zdrowia czy życia).

Tryb ustawodawczy (podstawowe elementy).

? Na podstawie schematu omów proces uchwalania prawa w Polsce.

? Powiedz, komu przysługuje inicjatywa ustawodawcza.

? Wyjaśnij, w jakich trzech sytuacjach może dojść do odrzucenia ustawy i nieuchwalenia jej.

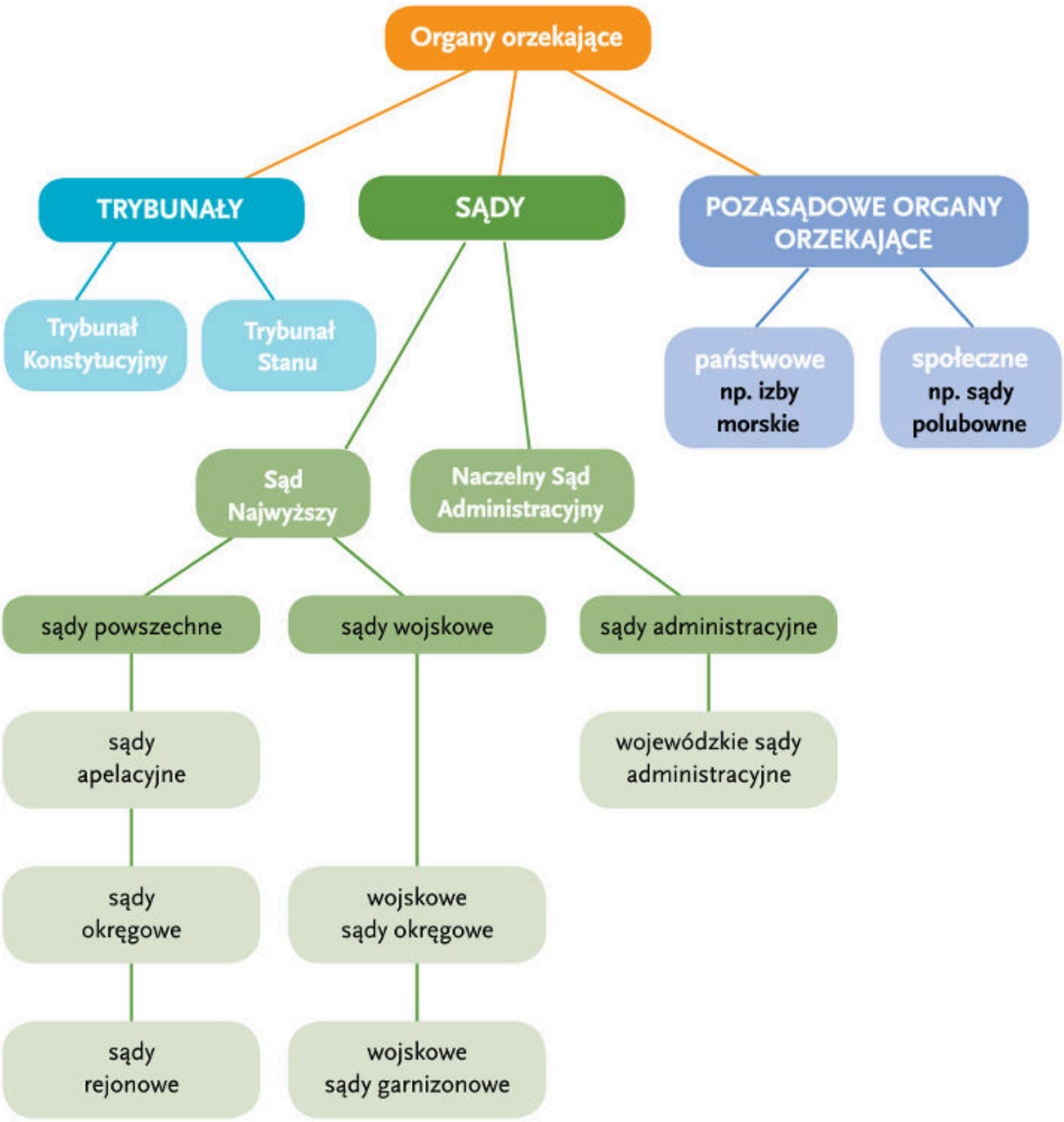
Władza sądownicza

Władza sądownicza na terenie państwa polskiego jest podzielona na **sądy** i **trybunały**.

Zasadniczą funkcją władzy sądowniczej jest ochrona prawna, czyli ochrona za pomocą prawa określonych dóbr i wartości, niezbędnych do egzystencji i prawidłowego rozwoju jednostki, grup społecznych i całego społeczeństwa.

Naczelnym organem sądowym w Polsce jest Sąd Najwyższy. Sprawuje on nadzór w zakresie orzekania nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych (np. poprzez prawo do kasacji wyroków). Oprócz sądów powszechnych i wojskowych działają także sądy administracyjne, badające legalność decyzji wydawanych przez rząd lub podległą mu administrację.

W systemie sądowym przewidziano również dwa trybunały. Trybunał Konstytucyjny rozstrzyga o zgodności z konstytucją ustaw i innych aktów prawnych. Jego decyzje w tej kwestii są ostateczne.

Struktura władzy sądowniczej.

? Omów strukturę władzy sądowniczej w Polsce.

Trybunał Stanu to szczególny rodzaj sądu dla polityków, np. prezydenta, członków rządu, posłów i senatorów oraz prezesów naczelnych instytucji państwowych. Trybunał ma za zadanie osądzić, czy podczas swojego urzędowania nie dopuścili się oni złamania zasad zapisanych w konstytucji.

Fundamentalną zasadą wymiaru sprawiedliwości zapisaną w konstytucji jest **zasada niezawisłości sędziów**. Wynika z niej, że żaden organ państwa ani żadna instytucja nie mogą wpływać na ich decyzje ani karać ich za wydany wyrok.

PODSUMOWANIE

• Konstytucja stanowi najważniejszy akt prawny w państwie; określa zasady ustrojowe, kompetencje poszczególnych organów władzy, a także prawa i obowiązki obywateli. • Najważniejsze zasady współczesnej demokracji to: zasada państwa prawa, zasada suwerenności ludu, zasada przedstawicielstwa, zasada podziału władzy i zasada pluralizmu politycznego. • Uroczysty wstęp do konstytucji nazywany preambułą określa motywy powstania ustawy zasadniczej, jej cele i podstawowe funkcje. • Władza w Polsce dzieli sią na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. • Władzę ustawodawczą w Polsce sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą – Prezydent i Rada Ministrów, natomiast władzę sądowniczą – sądy i trybunały.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Scharakteryzuj najważniejsze zasady współczesnego państwa demokratycznego. Odwołaj się w swojej wypowiedzi do tekstu Konstytucji RP.

2. Wyjaśnij, dlaczego w preambule pominięto odwołanie się do tradycji i spuścizny pozostawionej przez PRL. Czy twoim zdaniem był to słuszny zabieg? Uzasadnij swoje stanowisko.

3. Wymień zadania Sejmu i Senatu.

4. Przedstaw cele władzy wykonawczej w Polsce i sposoby ich realizacji.

*5. Na podstawie schematu systemu sądowego oraz wiedzy pozapodręcznikowej wyjaśnij, co oznacza istnienie w polskim wymiarze sprawiedliwości zasady instancyjności.

ZADANIA

6. Wyjaśnij, jaką odpowiedzialność i przed jakim organem władzy ponosi Prezydent RP.

*7. Wyszukaj informacji na temat tzw. deliktu konstytucyjnego i spróbuj wyjaśnić, dlaczego dochodzi do takiej sytuacji.

25 Rzeczpospolita samorządna

KALENDARIUM	
1990	**8 III** • przywrócenie samorządu terytorialnego na szczeblu gminy
1999	**1 I** • wejście w życie ustaw wprowadzających trójstopniowy podział terytorialny kraju
2002	wejście w życie ustaw wprowadzających jednoosobowe organy wykonawcze gmin
2018	**20 VII** • wprowadzenie dwukadencyjności wójtów, burmistrzów i prezydentów miast, wydłużenie kadencji organów samorządowych

POJĘCIA: wspólnota ■ wspólnota samorządowa ■ samorząd terytorialny ■ pomocniczość (subsydiarność) ■ decentralizacja ■ subwencja ■ dotacja

Wspólnota samorządowa

Ludzie od wieków tworzą różnego rodzaju **wspólnoty**, dzięki czemu łatwiej się integrują, samoorganizują i skuteczniej rozwiązują dotyczące ich problemy. Szczególnym rodzajem wspólnoty jest **wspólnota samorządowa**, którą tworzy ogół mieszkańców danej jednostki podziału terytorialnego państwa (np. gminy, powiatu). Przynależność do takiej wspólnoty wynika wyłącznie z miejsca zamieszkania i nie jest zależna ani od woli osób ją tworzących, ani od decyzji organów samorządu.

Istnienie wspólnoty samorządowej wynika z zagwarantowanej w Konstytucji RP **zasady samorządności** i wyraża się poprzez istnienie **samorządu terytorialnego**, który jest formą organizacji mieszkańców określonego terytorium. Samorząd terytorialny jest częścią administracji publicznej realizującą konstytucyjną **zasadę decentralizacji**. Polega ona na przekazywaniu przez władze centralne części swoich uprawnień (niedotyczących ogółu obywateli) organom niższych szczebli, które znajdują się bliżej ludzi, czyli samorządom terytorialnym. W ten sposób realizowana jest **zasada pomocniczości (subsydiarności) państwa**, zgodnie z którą władze centralne zajmują się tylko tymi sprawami, których nie można skutecznie rozwiązać na niższych szczeblach.

> **Wspólnota** – zbiorowość, której członków łączą przede wszystkim więzi emocjonalne, wynikające np. z tradycji, wspólnych obyczajów, systemu wartości, silnego poczucia przynależności do grupy.
>
> **Samorządność** – samodzielne decydowanie przez wspólnotę o swoich sprawach.

Europejska Karta Samorządu Terytorialnego, którą Polska ratyfikowała w kwietniu 1993 r., stanowi, że „obowiązek wykonywania zadań publicznych powinien przede wszystkim spoczywać na organach (władzach) najbliższych obywatelom". Zgodnie z takim rozumieniem zasady subsydiarności jednostki samorządu terytorialnego powinny wykonywać zadania publiczne w takiej liczbie i w takim zakresie, w jakim są w stanie wykonywać je **skutecznie i efektywnie**. Wiąże się to z zasadą decentralizacji.

Fragmenty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.

Preambuła

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, [...] my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, [...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot.

Art. 15.

1. Ustrój terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia decentralizację władzy publicznej.
2. Zasadniczy podział terytorialny państwa uwzględniający więzi społeczne, gospodarcze lub kulturowe i zapewniający jednostkom terytorialnym zdolność wykonywania zadań publicznych określa ustawa.

Art. 16.

1. Ogół mieszkańców jednostek zasadniczego podziału terytorialnego stanowi z mocy prawa wspólnotę samorządową.
2. Samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Przysługującą mu w ramach ustaw istotną część zadań publicznych samorząd wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność.

Art. 17.

1. W drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należytym wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony.
2. W drodze ustawy można tworzyć również inne rodzaje samorządu. Samorządy te nie mogą naruszać wolności wykonywania zawodu ani ograniczać wolności podejmowania działalności gospodarczej.

1. Wyjaśnij, jak twórcy *Konstytucji RP* rozumieli zasadę pomocniczości.
2. Na podstawie art. 15 i art. 16 przedstaw, w jaki sposób należy rozumieć zasadę decentralizacji władzy.
3. Wyszukaj w dostępnych źródłach informacje o istniejących w Polsce samorządach utworzonych na podstawie art. 17 *Konstytucji RP*. Przygotuj na ten temat prezentację.

Samorząd terytorialny w Polsce

Odbudowa samorządu terytorialnego w Polsce zaczęła się w 1990 r. Jej pierwszym etapem było przywrócenie samorządu na poziomie gmin. Kolejny etap to reforma administracyjna z 1998 r., która wprowadziła od 1 stycznia 1999 r. **trójstopniowy podział terytorialny państwa** na gminy, powiaty i województwa. Kolejne zmiany prawa samorządowego z 2002 r. wprowadziły **jednoosobowe organy wykonawcze w gminach** (wójtów, burmistrzów, prezydentów miast) pochodzące z wyborów bezpośrednich. W 2018 r. **wydłużono kadencję** organów samorządowych z czterech do pięciu lat oraz ograniczono możliwość sprawowania urzędu przez wójtów, burmistrzów i prezydentów miast do dwóch kadencji. Wprowadzono także **jednomandatowe okręgi wyborcze** w gminach do 20 tys. mieszkańców.

Jednostka samorządu terytorialnego	Organy stanowiące	Organy wykonawcze
gmina	rada gminy	• wójt – w gminach wiejskich • burmistrz – w gminach miejskich poniżej 100 tys. mieszkańców oraz w gminach miejsko-wiejskich • prezydent miasta – w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców oraz w tych, w których przed 2002 r. na czele zarządu stał prezydent
powiat	rada powiatu	• zarząd powiatu ze starostą na czele • prezydent miasta – w miastach na prawach powiatu
województwo	sejmik województwa	• zarząd województwa z marszałkiem województwa na czele

Organy samorządu terytorialnego.

? Przypomnij, na jakich zasadach są wyłaniane poszczególne organy samorządu terytorialnego.

Funkcjonujący w Polsce system samorządu terytorialnego **nie opiera się na zasadzie hierarchiczności**, co oznacza, że jednostki niższego szczebla nie podlegają nadzorowi i kontroli jednostek wyższego szczebla. Jedynymi podmiotami uprawnionymi do sprawowania nadzoru nad działalnością samorządu lokalnego są Prezes Rady Ministrów i wojewodowie (jako organy nadzoru ogólnego) oraz regionalne izby obrachunkowe (jako organy nadzoru finansowego).

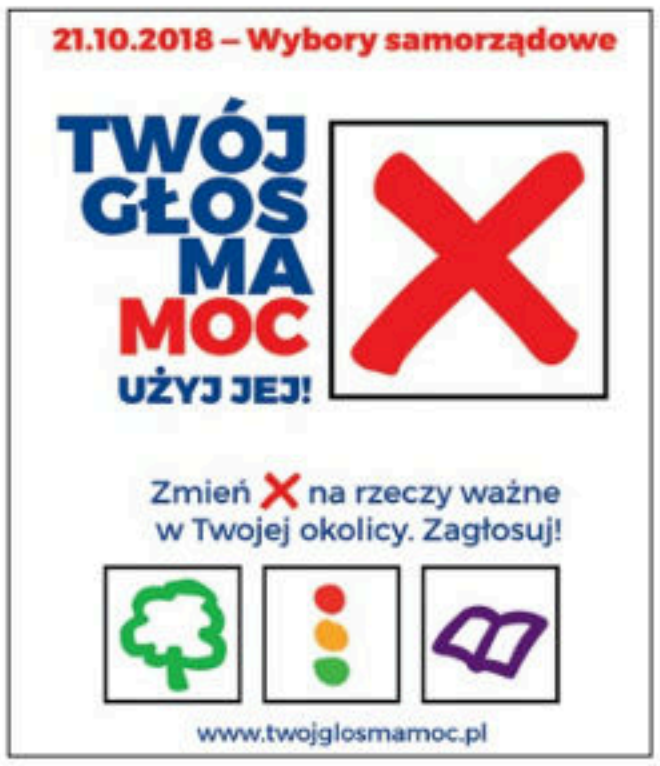
Atrybutami samodzielności jednostek samorządu terytorialnego są:

- **wyodrębnienie prawne** – jednostki samorządu terytorialnego mają osobowość prawną i przysługują im prawo własności oraz inne prawa majątkowe, a ich samodzielność podlega ochronie sądowej;
- **wykonywanie zadań** – zadania własne samorządu są przezeń wykonywane na własną odpowiedzialność i bez odgórnych poleceń czy nakazów, oczywiście w granicach obowiązującego prawa;
- **finanse** – jednostki samorządowe mają prawo do ustalania wysokości podatków i opłat lokalnych oraz korzystania z posiadanych środków w celu realizacji zadań własnych;
- **kształtowanie ustroju wewnętrznego** – społeczność lokalna decyduje bezpośrednio o wyborze organów władzy samorządowej, o ewentualnym odwołaniu w drodze referendum całej rady (np. gminy, powiatu) lub wójta, burmistrza lub prezydenta miasta przed upływem kadencji, o sprawach ważnych dla wspólnoty w referendum lokalnym.

CECHY JEDNOSTKI SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

- tworzą ją wszyscy mieszkańcy danego obszaru,
- powstaje z mocy prawa krajowego i działa w granicach prawa,
- ma własną demokratyczną organizację i własny statut,
- wykonuje zadania z zakresu administracji publicznej,
- ma samodzielny budżet, który nie jest częścią budżetu państwa ani budżetu innej jednostki,
- ma osobowość prawną,
- podejmuje decyzje samodzielnie i na własną odpowiedzialność,
- jest kontrolowana przez organy państwa tylko w ograniczonym zakresie.

? Które z powyższych cech najlepiej oddają charakter samorządu terytorialnego jako wspólnoty samorządowej? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Plakat zachęcający do uczestnictwa w wyborach samorządowych w 2018 r. Czynne prawo wyborcze w wyborach samorządowych przysługuje obywatelom polskim, którzy najpóźniej w dniu głosowania kończą 18 lat i na stałe zamieszkują obszar danej jednostki samorządu terytorialnego. W wyborach do rad gmin oraz wyborach jednoosobowych organów wykonawczych gmin mogą uczestniczyć również obywatele Unii Europejskiej zamieszkujący na stałe daną gminę.

? Wyjaśnij znaczenie hasła zamieszczonego na plakacie. Czy ma ono związek z zasadą samorządności? Uzasadnij swoją odpowiedź.

? Wyjaśnij, dlaczego obywatele UE mieszkający w Polsce na stałe mają prawo głosowania w wyborach władz gmin. Odwołaj się do pojęcia wspólnoty samorządowej.

Kompetencje organów samorządu terytorialnego

Podstawowe zadania **organów stanowiących** poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego są takie same. Zalicza się do nich przede wszystkim:

- uchwalanie statutu jednostki samorządu,
- stanowienie aktów prawa miejscowego,
- uchwalanie budżetu,
- rozpatrywanie sprawozdań z wykonania budżetu przez organ wykonawczy i ich akceptowanie,
- podejmowanie uchwał w sprawach finansowych przekraczających kompetencje zarządu,
- uchwalanie planów zagospodarowania przestrzennego.

Głównym zadaniem **jednoosobowych organów wykonawczych gmin** jest wykonywanie uchwał rady gminy, ale zakres ich kompetencji obejmuje także:

- przygotowywanie projektów uchwał rady gminy,
- wykonywanie budżetu,
- gospodarowanie majątkiem gminy,
- kierowanie bieżącymi sprawami gminy,
- reprezentowanie gminy na zewnątrz,
- zatrudnianie i zwalnianie kierowników jednostek organizacyjnych w gminie.

Zarządy powiatu i województwa, podobnie jak w przypadku gmin, są odpowiedzialne przede wszystkim za wykonywanie uchwał organów stanowiących oraz przygotowywanie projektów uchwał, wykonywanie budżetu, a także gospodarowanie mieniem jednostki samorządu. Staroście powiatu i marszałkowi województwa przysługują dodatkowe uprawnienia:

- przewodniczenie zarządowi i kierowanie bieżącymi sprawami powiatu / województwa,
- organizowanie prac zarządu,
- reprezentowanie powiatu / województwa na zewnątrz.

Ponadto starosta jest uprawniony do wydawania decyzji indywidualnych z zakresu administracji publicznej (w sprawach, które dotyczą zadań powiatu) oraz zwierzchnictwa nad powiatowymi służbami, inspekcjami i strażami.

Działania samorządu terytorialnego

Zgodnie z zasadami subsydiarności i decentralizacji oraz na podstawie zapisów *Konstytucji RP* zadania jednostek samorządu terytorialnego obejmują **zadania własne** i **zadania zlecone**. Ponadto wyróżnia się niewymienioną w ustawie zasadniczej kategorię **zadań powierzonych**.

WARTO WIEDZIEĆ

Geneza zasady subsydiarności

Już Arystoteles zauważył, że w greckim społeczeństwie każda wspólnota – rodzina, miejscowość czy polis – wykonuje wyodrębnione zadania. Po raz pierwszy terminu „subsydiarność" użył niemiecki biskup **Wilhelm Emmanuel von Ketteler** (1811–1877), jeden ze współtwórców katolickiej nauki społecznej. W XIX w. idea subsydiarności stała się częścią odpowiedzi Kościoła katolickiego na szybko rosnące wpływy socjalizmu. Papież **Leon XIII** w encyklice *Rerum Novarum* z 1891 r. domagał się ingerencji państwa w wypadku ubóstwa obywateli. W ogłoszonej w 1931 r. encyklice *Quadragesimo Anno* papież **Pius XI** sformułował zasadę pomocniczości w życiu społecznym: „wszelka bowiem działalność społeczności mocą swej natury jest subsydiarna; winna ona wspomagać człony społecznego organizmu, nigdy zaś nie niszczyć ani nie wchłaniać".

Po II wojnie światowej zasada pomocniczości była elementem polityki społecznej proponowanej przez **partie chadeckie**. W wielu krajach (Włochy, Niemcy, Hiszpania) jej wdrażanie było możliwe dzięki współpracy z Kościołem, natomiast w krajach skandynawskich zadanie to realizowała administracja publiczna.

Współcześnie zasada subsydiarności rozumiana jest jako rozdzielenie zadań oraz kompetencji pomiędzy państwo a inne osoby lub podmioty w myśl zasady „tyle wolności, ile możliwe, tyle państwa, ile konieczne".

Zakres działania jednostek samorządu wynika z ujętej w art. 163 Konstytucji **zasady domniemania zadań i kompetencji**, która stanowi, że „samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne nie zastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych". Jak zatem rozumieć poszczególne rodzaje zadań przysługujących poszczególnym jednostkom samorządu?

- **Zadania własne** służą zaspokajaniu zbiorowych potrzeb wspólnoty samorządowej. Jednostki samorządu wykonują je samodzielnie i finansują ze środków własnych, mogą także uzyskać na ich realizację środki z budżetu państwa.
- **Zadania zlecone** są to zadania z zakresu administracji rządowej, np. przeprowadzanie wyborów, prowadzenie akt stanu cywilnego, wydawanie dowodów osobistych czy wypłacanie stałych zasiłków. Są one finansowane ze środków pochodzących z budżetu państwa.
- **Zadania powierzone** są to zadania wykonywane na podstawie porozumień zawartych z innymi jednostkami samorządu terytorialnego lub właściwymi organami administracji rządowej. Środki na ich finansowanie pochodzą z budżetów własnych jednostek samorządu oraz z budżetu państwa.

Dochody jednostek samorządu terytorialnego

Realizacja zadań samorządu terytorialnego wymaga odpowiednich środków finansowych. Ustawa o dochodach jednostek samorządu terytorialnego określa źródła dochodów tych jednostek. Zalicza się do nich dochody własne oraz pochodzące z budżetu państwa subwencje ogólne i dotacje celowe (patrz: schemat s. 281). Jednostki samorządu mogą również starać się o pozyskanie środków z funduszy Unii Europejskiej, m.in. w ramach programów *Infrastruktura, Klimat i Środowisko* czy *Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej*.

Dziedziny zadań	Zadania samorządu gminnego	Zadania samorządu powiatowego	Zadania samorządu wojewódzkiego
Infrastruktura społeczna	• utrzymanie bibliotek gminnych i domów kultury • ochrona zabytków • utrzymanie przedszkoli, szkół podstawowych • prowadzenie przychodni i poradni gminnych • pomoc społeczna świadczona osobom potrzebującym • organizowanie robót publicznych • budownictwo komunalne • utrzymywanie targowisk i hal targowych • rozwijanie kultury fizycznej i turystyki	• budowa i utrzymanie powiatowych bibliotek, ośrodków kultury i muzeów • prowadzenie szkół ponadpodstawowych i specjalnych, a także poradni psychologiczno-pedagogicznych • prowadzenie szpitali rejonowych, domów opieki społecznej oraz centrów pomocy rodzinie • prowadzenie powiatowych urzędów pracy • wypłacanie zasiłków dla bezrobotnych • wspieranie osób z niepełnosprawnością • wydawanie praw jazdy i rejestracja pojazdów	• budowa i utrzymanie wojewódzkich bibliotek oraz teatrów i muzeów o znaczeniu regionalnym • prowadzenie wyższych szkół zawodowych i ośrodków doskonalenia nauczycieli • prowadzenie szpitali specjalistycznych oraz promocja ochrony zdrowia • przeciwdziałanie bezrobociu
Infrastruktura techniczna	• utrzymanie dróg gminnych, mostów i placów • zaopatrywanie mieszkańców w wodę, gaz i prąd • organizowanie i nadzorowanie lokalnej komunikacji publicznej • usuwanie i oczyszczanie ścieków komunalnych	• budowa i utrzymanie dróg powiatowych • organizowanie i nadzorowanie komunikacji publicznej • organizowanie gospodarki wodnej	• budowa i utrzymanie dróg wojewódzkich • organizowanie transportu publicznego • organizowanie gospodarki wodnej
Ład przestrzenny i ekologiczny	• gospodarka przestrzenna na obszarze gminy • ochrona środowiska i przyrody	• utrzymywanie wysypisk śmieci • gospodarowanie nieruchomościami • nadzór budowlany na obszarze powiatu • ochrona środowiska • nadzór nad rolnictwem, leśnictwem i rybactwem śródlądowym	• usuwanie niebezpiecznych odpadów • tworzenie planów zagospodarowania przestrzennego na obszarze województwa
Ochrona i bezpieczeństwo publiczne	• zapewnienie bezpieczeństwa w gminie (utrzymanie straży miejskiej lub gminnej) • ochrona przeciwpożarowa	• zapewnienie bezpieczeństwa w powiecie • ochrona przeciwpożarowa i przeciwpowodziowa	• ochrona bezpieczeństwa publicznego • działania z zakresu obronności

Najważniejsze zadania własne jednostek samorządu terytorialnego.

? Porównaj zakres zadań jednostek samorządu terytorialnego w poszczególnych dziedzinach. Wyjaśnij, dlaczego w każdej dziedzinie przewidziano działania zarówno gmin, powiatów, jak i samorządów wojewódzkich.

Źródła dochodów jednostek samorządu terytorialnego.

PODSUMOWANIE

• Wspólnota samorządowa to ogół mieszkańców jednostki podziału terytorialnego państwa. • Wspólnota ta powołuje jednostki samorządu terytorialnego zgodnie z trójstopniowym podziałem administracyjnym państwa na gminy, powiaty i województwa. • Odbudowa samorządu terytorialnego w Polsce zaczęła się w 1990 r. • Jednostki samorządu terytorialnego funkcjonują zgodnie z zasadami subsydiarności oraz decentralizacji władzy publicznej i realizują zadania własne, zadania zlecone oraz zadania powierzone. • Źródłami finansowania działalności samorządu terytorialnego są dochody własne, subwencje ogólne z budżetu państwa oraz dotacje celowe.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, czym jest wspólnota samorządowa.

2. Przedstaw konstytucyjne zasady, na których opiera się działalność samorządu terytorialnego w Polsce.

3. Scharakteryzuj atrybuty samodzielności jednostek samorządu terytorialnego.

4. Wyjaśnij, na czym polega różnica pomiędzy poszczególnymi rodzajami zadań, jakie realizują jednostki samorządu terytorialnego.

5. Omów źródła finansowania jednostek samorządu terytorialnego.

ZADANIA

6. Przygotuj prezentację na temat struktury organów gminy, w której mieszkasz, i zadań, które one realizują.

*7. Znajdź w dostępnych źródłach informacje o ostatnich inwestycjach jednostek samorządu terytorialnego, na których obszarze mieszkasz (gmina, powiat, województwo). Sporządź notatkę na temat tego, w jaki sposób te inwestycje wpływają na życie mieszkańców.

8. Przyjrzyj się zamieszczonym poniżej mapom, a następnie wykonaj polecenia.

A. Scharakteryzuj podział administracyjny Polski.

B. Podaj zalety nowego podziału administracyjnego dla rozwoju samorządów w Polsce.

26 System prawny współczesnej Polski

POJĘCIA: prawo ■ prawo przedmiotowe ■ prawo podmiotowe ■ pozytywistyczna i prawnonaturalna koncepcja prawa ■ prawo cywilne ■ prawo rodzinne ■ prawo administracyjne ■ prawo karne

Prawo – jak rozumieć to pojęcie?

Pojęcie „**prawo**" jest wieloznaczne i nie zawsze, posługując się tym słowem, mamy to samo na myśli. Jak zatem rozumieć istotę prawa? W naukach prawnych pojęcie to może być **rozumiane na dwa sposoby:** jako prawo w znaczeniu **przedmiotowym** i prawo w znaczeniu **podmiotowym**.

Prawo przedmiotowe jest to **uporządkowany zbiór** norm prawnych obowiązujących w państwie. Zawiera ono reguły, które stanowią podstawę wydawania rozstrzygnięć przez organy orzekające, czyli sądy i organy administracji. **Prawo podmiotowe** to zbiór uprawnień przysługujących podmiotowi, dających mu możliwość zaspokojenia swojego interesu, czyli **korzystania ze swoich praw** (np. praw wyborczych).

! **Norma prawna** – będące częścią systemu prawa wskazanie, jak należy postępować w określonej sytuacji.

Prawo pozytywne (stanowione) a prawo naturalne

Od dawien dawna panuje przekonanie, że funkcjonowanie prawa związane jest z potrzebą utrzymania ładu społecznego. Ale skąd owo prawo się wzięło? Wyróżnia się dwie **główne koncepcje pochodzenia prawa**: pozytywistyczną i prawnonaturalną.

Koncepcja pozytywistyczna opiera się na przekonaniu, że prawo to zespół norm ustanowionych lub uznanych i chronionych przez państwo posługujące się środkami przymusu. Takie postrzeganie prawa wiąże się z tezą o rozdziale prawa oraz moralności i zakłada, że prawo ustanowione przez człowieka obowiązuje niezależnie od prawa naturalnego czy szeroko rozumianych norm moralnych. Można zatem powiedzieć, że ta koncepcja odwołuje się po części do rzymskiej maksymy prawniczej *dura lex sed lex* (łac. twarde prawo, ale prawo) i wymaga od obywateli bezwzględnego podporządkowania się decyzjom zapadającym na podstawie prawa (np. wyrokom sądów).

Św. Tomasz z Akwinu, średniowieczny teolog i filozof. Twierdził, że człowiek ma daną od Boga umiejętność rozróżniania tego, co należy czynić, od tego, czego czynić nie wolno. W swoim dziele *Suma teologiczna* napisał: „Prawo stanowione tylko w takim stopniu jest autentycznym prawem, w jakim zakorzenione jest w prawie naturalnym; jeśli zaś w czymś kłóci się z prawem naturalnym, [w tym aspekcie] nie będzie już prawem, lecz niszczeniem prawa". Obraz z XIV w.

? Wyjaśnij, jak należy rozumieć sformułowanie o niszczeniu prawa.

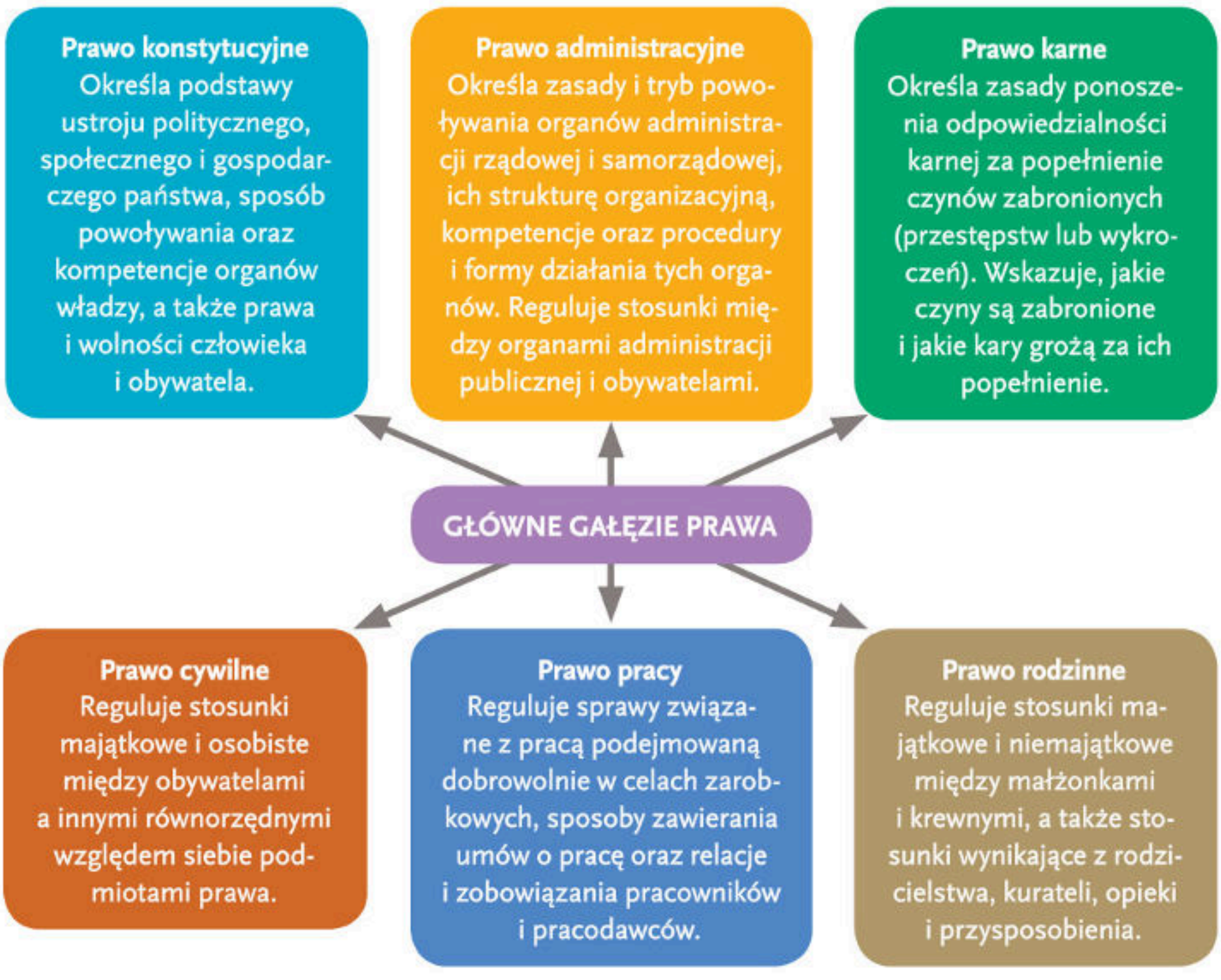
Koncepcja prawnonaturalna mówi natomiast, że prawo pozytywne (stanowione) nie jest wyłącznym ani najwyższym wzorem zachowań. Zgodnie z tą koncepcją ludzi obowiązują również normy i zasady, które nie zostały ustanowione przez człowieka, a jedynie przez niego odkryte. Wynikają one z natury społeczeństwa, z natury ludzkiej lub są nadawane przez istoty nadprzyrodzone (Boga lub bogów) i obowiązują niezależnie od aktów stanowionych przez władzę. Prawo naturalne, powiązane z moralnością, stanowi wzór, do którego powinno się odnosić prawo pozytywne.

Lex oraz *ius*, czyli o znaczeniu pojęcia „prawo"

Lex oraz ***ius*** to dwa łacińskie określenia, wywodzące się z rzymskiej tradycji prawniczej, służące do opisania złożonej, dwoistej natury prawa. Pojęcie *lex* oznacza prawo stanowione przez właściwy do tego organ władzy. *Ius* należy rozumieć jako standardy prawne (niepochodzące bezpośrednio od prawodawcy i niezależne od jego woli), określające, co jest słuszne, lub jako sprawiedliwość w stosowaniu prawa, czyli uprawnienia sędziów do orzekania na podstawie prawa, zgromadzonych dowodów oraz zgodnie z własnym sumieniem. Już w zbiorze prawa rzymskiego opracowanym za czasów cesarza Justyniana Wielkiego (VI w. n.e.) prawo rozumiano jako umiejętność stosowania tego, co dobre i słuszne.

Gałęzie prawa

Prawo, jako regulator życia społecznego, obejmuje tysiące norm. Posługiwanie się takim zbiorem nie byłoby możliwe, gdyby nie panował w nim określony ład. Dlatego prawo dzieli się na gałęzie, które obejmują zespoły norm regulujących konkretne dziedziny stosunków społecznych.

WARTO WIEDZIEĆ

Formuła Radbrucha

Niemiecki prawnik **Gustav Radbruch**, odnosząc się do konieczności rozliczeń z systemem nazistowskim, w którym wykorzystywano normy prawne do legalizowania zbrodniczej działalności, sformułował zasadę *lex iniustissima non est lex* (łac. prawo niesprawiedliwe nie jest prawem). Uznał, że normy prawne ustanowione w III Rzeszy były sprzeczne z zasadą sprawiedliwości, dlatego nie mogą być uznane za prawo. Według tej zasady *ius* należy rozumieć jako **standardy sprawiedliwości**, które sytuują *ius* ponad *lex*, ale tylko w sytuacji, kiedy przepisy prawne przeczyłyby idei sprawiedliwości.

Elementy prawa cywilnego

Prawo cywilne reguluje stosunki o charakterze majątkowym i w określonym zakresie stosunki osobiste. Strony (podmioty) stosunku cywilnoprawnego **są równorzędne. Podmiotami stosunku cywilnoprawnego mogą być zarówno** osoby fizyczne, jak i osoby prawne.

W prawie cywilnym wyróżniamy zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych. Nie są to pojęcia tożsame.

Zdolność prawna to zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków. Osoby fizyczne mają zdolność prawną od chwili narodzin do chwili śmierci. **Osoby prawne** uzyskują tę zdolność w chwili uzyskania wpisu do właściwego rejestru, a tracą w momencie wykreślenia z niego.

Zdolność do czynności prawnych to zdolność do nabywania praw i zaciągania zobowiązań za pomocą czynności prawnych, czyli możliwość kształtowania swojej sytuacji prawnej w zakresie praw i obowiązków wynikających z Kodeksu cywilnego.

Osoba fizyczna nabywa **pełną zdolność do czynności prawnych** w momencie ukończenia 18. roku życia (wyjątkowo kobiety, które po ukończeniu 16. roku życia wstępują w związek małżeński za zgodą sądu, zyskują tę zdolność

Stosunek cywilnoprawny – stosunek społeczny na tle majątkowym (w niektórych przypadkach także osobistym) zachodzący między równorzędnymi prawnie stronami, regulowany przez normy prawa cywilnego.

Osoba fizyczna – każdy człowiek występujący jako podmiot w stosunku cywilnoprawnym. Osoby fizyczne nabywają podmiotowość prawną w chwili urodzenia i mają ją aż do śmierci.

Osoba prawna – podmiot niebędący osobą fizyczną, ale posiadający zdolność do samodzielnego występowania w obrocie prawnym jako podmiot praw i obowiązków. Osobami prawnymi są różnego rodzaju jednostki organizacyjne, np. korporacje, spółki cywilne, Kościoły czy partie polityczne.

Rodzaj prawa rzeczowego	Cechy charakterystyczne	
Własność	To najważniejsze prawo rzeczowe, które daje największe możliwości korzystania z dóbr. Gwarantuje ono prawo do posiadania dóbr, korzystania z nich i swobodnego nimi rozporządzania (np. zbycia lub przeniesienia praw do niej na inną osobę).	
Użytkowanie wieczyste	Polega na długotrwałym (od 40 do 99 lat) użytkowaniu gruntów należących do Skarbu Państwa, gminy lub innych jednostek samorządu terytorialnego. Pozwala na rozporządzanie gruntem w granicach ustawowych.	
Ograniczone prawa rzeczowe	Służebność	Dotyczy nieruchomości, na której może być ustanowiona, i oznacza prawo korzystania z tej nieruchomości przez inne osoby (np. przez działkę jednego właściciela może prowadzić droga wykorzystywana przez osoby zamieszkujące działkę sąsiednią).
	Użytkowanie	Prawo do korzystania z rzeczy przez użytkownika i czerpania z niej korzyści.
	Hipoteka	Zabezpieczenie, które daje wierzycielowi możliwość dochodzenia swoich roszczeń z nieruchomości dłużnika.
	Zastaw	Zabezpieczenie wierzytelności pieniężnej na ruchomości dłużnika, gdyby ten nie wywiązał się ze swojego zobowiązania wobec wierzyciela.
	Własnościowe prawo spółdzielcze do lokalu	Prawo to pozwala właścicielowi użytkować mieszkanie oraz nim rozporządzać, jednak faktycznym właścicielem pozostaje spółdzielnia mieszkaniowa. Oznacza to, że niektóre działania podejmowane wobec lokalu mogą wymagać zgody spółdzielni.

Rodzaje prawa rzeczowego.

w chwili zawarcia związku małżeńskiego). **Ograniczoną zdolność do czynności prawnych** mają osoby, które ukończyły 13. rok życia oraz osoby częściowo ubezwłasnowolnione. **Brak zdolności do czynności prawnych** dotyczy osób poniżej 13. roku życia oraz osób, które zostały ubezwłasnowolnione całkowicie. Od tej zasady istnieje wyjątek podyktowany względami praktycznymi. Jeżeli osoba niezdolna do czynności prawnych zawarła umowę należącą do umów powszechnie zawieranych w drobnych sprawach życia codziennego (np. zrobiła zakupy w sklepie), umowa taka jest ważna, o ile nie wiąże się z krzywdą tej osoby.

Prawo cywilne obejmuje wiele norm, które zostały podzielone na trzy duże obszary: prawo rzeczowe, prawo zobowiązań i prawo spadkowe.

Rzecz to w rozumieniu prawa przedmiot materialny mający samoistny charakter. Rzeczy można podzielić na **nieruchomości** (np. budynki, lokale, grunty) oraz **ruchomości** (np. samochód, sprzęt RTV).

Zobowiązanie to stosunek prawny, w którym **wierzyciel** może żądać od **dłużnika** świadczenia. Zobowiązania powstają w wyniku dobrowolnie podejmowanych czynności prawnych lub w wyniku wyrządzenia szkody (np. zniszczenia rzeczy). Najczęstszą formą powstawania zobowiązań są **umowy cywilnoprawne** zawierane wskutek zgodnego oświadczenia woli przystępujących do nich stron. Mogą one dotyczyć takich spraw, jak kupno-sprzedaż nieruchomości (np. domu, działki) czy ruchomości (np. samochodu), najem mieszkania, wykonanie określonej pracy (np. posprzątanie biura) czy dzieła (np. napisanie artykułu do gazety). Zgodnie z rzymską zasadą *pacta sunt servanda* (łac. umów należy dotrzymywać) niewywiązanie się z umowy umożliwia wierzycielowi prawne domaganie się od dłużnika realizacji świadczenia.

Dziedziczenie na podstawie ustawy	Dziedziczenie na podstawie ustawy
Nabycie praw i obowiązków po zmarłym spadkodawcy **na mocy przepisów prawa spadkowego**. Przepisy określają szczegółową kolejność dochodzenia do spadku bliższych i dalszych krewnych spadkodawcy. **Do grona spadkobierców należą:** • współmałżonek spadkodawcy, • zstępni spadkodawcy (m.in. dzieci, wnuki), • wstępni spadkodawcy (rodzice, dziadkowie), • zstępni rodziców i dziadków spadkodawcy, • gmina ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy albo Skarb Państwa – jeśli nie można ustalić osób, które mogłyby zostać spadkobiercami.	Nabycie praw i obowiązków po zmarłym spadkodawcy **na mocy testamentu**, czyli dokumentu, w którym spadkodawca rozporządza swoim majątkiem na wypadek śmierci.

Rodzaje dziedziczenia.

Prawo spadkowe określa, jakie prawa i obowiązki wchodzą w skład **spadku**, a jakie prawa i obowiązki nie podlegają dziedziczeniu, jak również reguluje zasady nabywania praw spadkowych. Przepisy prawa spadkowego określają, kto i w jakiej kolejności ma prawo dziedziczenia po zmarłym, formułują także zasady sporządzania i odwoływania testamentów.

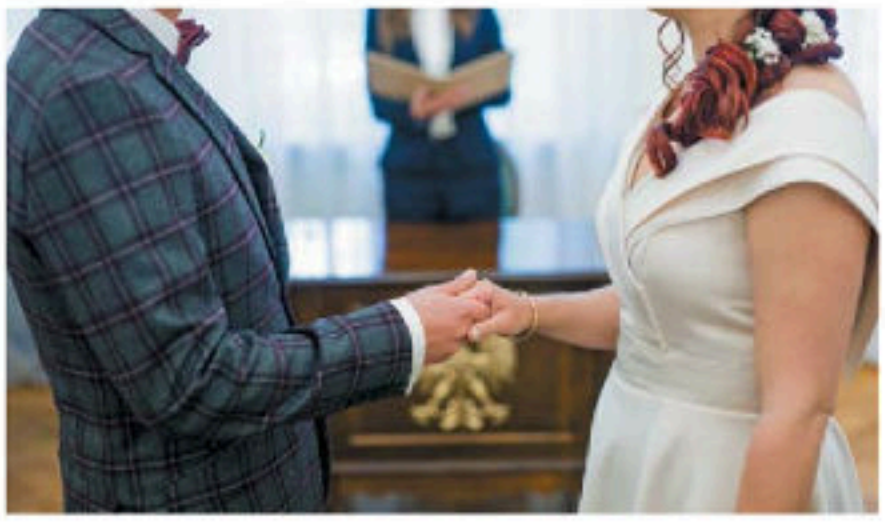
Elementy prawa rodzinnego

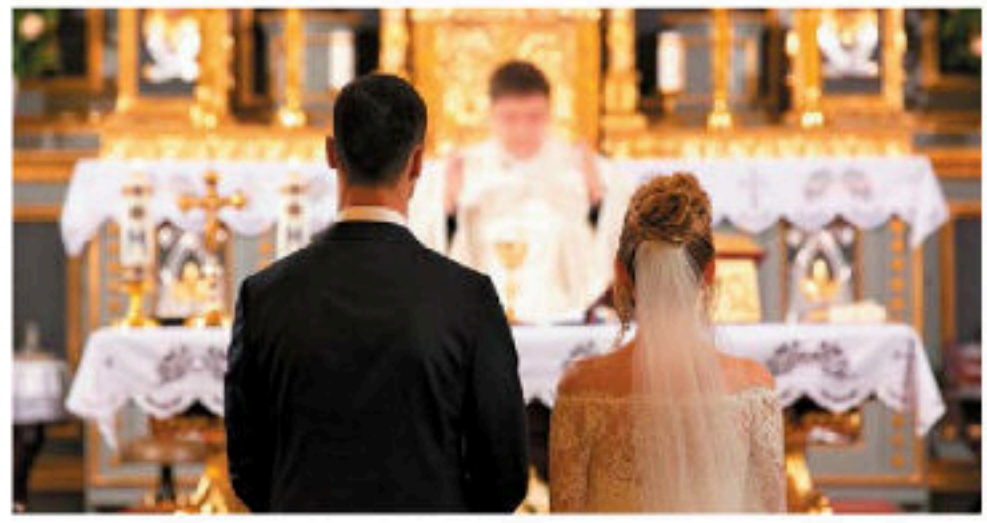
Prawo rodzinne reguluje stosunki majątkowe oraz niemajątkowe między członkami rodziny. Jedną z podstawowych spraw, jakimi zajmuje się prawo rodzinne, jest **małżeństwo**. Zgodnie z polskim prawem małżeństwo jest to oparty na równości stron **związek mężczyzny i kobiety zawarty z woli obu stron**. Małżeństwo może ustać z przyczyn naturalnych, poprzez śmierć jednego ze współmałżonków, lub w wyniku wyroku sądu. W przypadku trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego sąd może orzec o **rozwodzie**. Jeśli istnieje jeszcze szansa na uratowanie małżeństwa, możliwe jest orzeczenie o **separacji**, czyli prawnym rozłączeniu małżonków, ale bez rozwiązywania małżeństwa.

Prawo rodzinne reguluje także kwestie związane z władzą rodzicielską (np. sąd może orzec o jej zawieszeniu, ograniczeniu, a nawet o pozbawieniu jednego lub obojga rodziców władzy rodzicielskiej), przysposobieniem (adopcją) dziecka czy obowiązkiem alimentacyjnym.

Przysposobienie (adopcja) – świadome przyjęcie do rodziny osoby obcej, która nie ukończyła 18. roku życia i tym samym wymaga opieki rodzicielskiej. Poprzez przysposobienie między przysposabiającym a przysposobionym powstaje taki sam stosunek prawny jak między rodzicem a dzieckiem.

Obowiązek alimentacyjny – obowiązek dostarczania środków niezbędnych do utrzymania innej osoby wynikający z pokrewieństwa, małżeństwa oraz powinowactwa (stosunku łączącego jednego z małżonków z krewnymi drugiego). Najczęściej dotyczy rodziców, którzy są zobowiązani do świadczeń alimentacyjnych względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie. Prawo do świadczeń alimentacyjnych może mieć także inna osoba, która znajduje się w niedostatku.

Zgodnie z polskim prawem małżeństwo można zawrzeć w urzędzie stanu cywilnego (małżeństwo cywilne) lub przed duchownym (tzw. małżeństwo konkordatowe). Małżeństwo uznaje się za ważne w świetle prawa z chwilą złożenia przez obie osoby zgodnych oświadczeń o woli wstąpienia w związek małżeński.

Elementy prawa administracyjnego

Prawo administracyjne reguluje strukturę i kompetencje organów administracji publicznej oraz stosunki społeczne związane z administracyjną działalnością tych organów. Można je podzielić na prawo ustrojowe, prawo materialne i prawo formalne (procesowe).

Do zadań organów administracji należy wydawanie **aktów administracyjnych**: decyzji, postanowień, nakazów, licencji, koncesji, pozwoleń. Decyzja administracyjna może dotyczyć takich spraw, jak przyznanie stypendium, zasiłku lub emerytury, przyjęcie lub nieprzyjęcie na studia, wydanie dowodu osobistego, pozwolenie na budowę, wpisanie obiektu do rejestru zabytków. Przedmiotem koncesji może być prowadzenie niektórych rodzajów działalności gospodarczej, np. nadawanie programów radiowych i telewizyjnych, poszukiwanie i eksploatowanie złóż surowców lub produkcja i sprzedaż broni. Zezwolenia wymaga np. prowadzenie apteki czy sprzedaż wyrobów alkoholowych.

W zależności od rodzaju sprawy akt administracyjny wydawany jest z inicjatywy urzędu lub na wniosek adresata. W obu przypadkach adresatowi przysługuje **odwołanie od decyzji administracyjnej** w terminie 14 dni (licząc od daty jej otrzymania). Odwołanie składa się do właściwego organu odwoławczego (patrz: schemat) **za pośrednictwem organu, który wydał decyzję**.

Akt administracyjny – sformalizowany, jednostronny i władczy przejaw woli organu administracyjnego podjęty na podstawie prawa i w granicach kompetencji organu wydającego, rozstrzygający konkretną sprawę i skierowany do oznaczonego adresata.

ORGANY ODWOŁAWCZE W ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

ADMINISTRACJA SAMORZĄDOWA
Organ wydający decyzję
- w gminie: wójt, burmistrz, prezydent miasta;
- w powiecie: zarząd powiatu, starosta;
- w samorządzie wojewódzkim: zarząd województwa, marszałek województwa.

ODWOŁANIE
Organ odwoławczy
Samorządowe Kolegium Odwoławcze

ADMINISTRACJA RZĄDOWA
Organ wydający decyzję

wojewoda

minister
kierownik urzędu centralnego

ODWOŁANIE

WNIOSEK O PONOWNE ROZPATRZENIE SPRAWY

ORGAN ODWOŁAWCZY

minister właściwy dla konkretnej sprawy

minister kierownik urzędu centralnego

WARTO WIEDZIEĆ

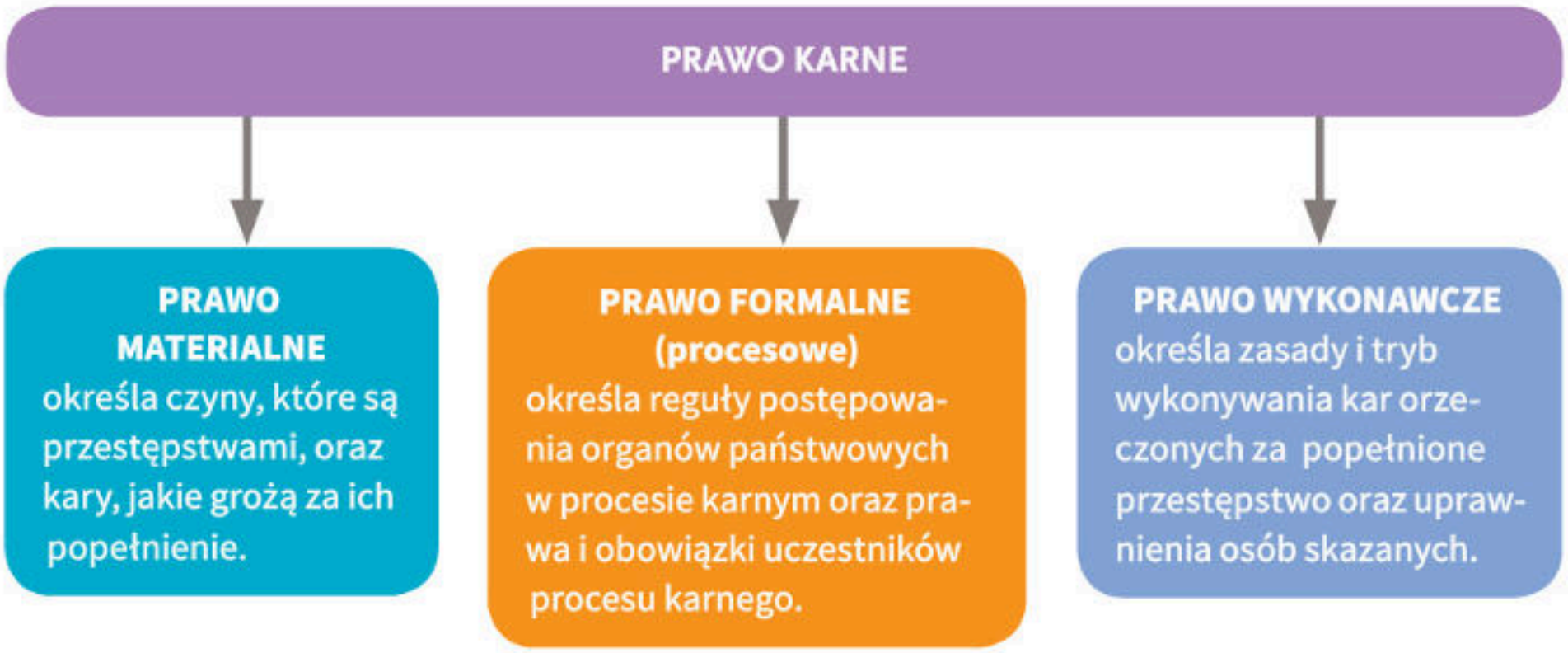
Każda decyzja administracyjna, aby była ważna, musi się składać z kilku elementów. Są to:
- nazwa organu wydającego decyzję,
- data wydania,
- adresat,
- podstawa prawna, zgodnie z którą decyzja została wydana,
- rozstrzygnięcie sprawy, w której decyzja została wydana,
- uzasadnienie decyzji,
- pouczenie o prawie do odwołania się od decyzji,
- podpis osoby upoważnionej do wydania decyzji.

Brak któregoś z elementów koniecznych skutkuje uznaniem decyzji za wadliwą i może prowadzić do **uznania jej nieważności**.

? Znajdź w dostępnych źródłach przykładową decyzję administracyjną i oznacz na niej wymienione wyżej elementy. Następnie rozstrzygnij, czy decyzja jest ważna. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Elementy prawa karnego

Prawo karne to gałąź prawa, która ma do odegrania szczególną rolę społeczną. Ma **zwalczać przestępczość** i jej zapobiegać, a zatem chronić życie, zdrowie, godność i mienie człowieka oraz majątek narodowy. Przepisy prawa karnego normują kwestię odpowiedzialności karnej człowieka za czyny zabronione pod groźbą kary kryminalnej obowiązującej w chwili popełnienia czynu. Normy prawa karnego dzieli się na trzy zasadnicze działy: prawo materialne, prawo formalne i prawo wykonawcze. Ponadto zalicza się do niego prawo wykroczeń.

Przestępstwo w prawie karnym definiuje się jako czyn człowieka szkodliwy społecznie, bezprawny, zawiniony i zagrożony karą przez ustawę obowiązującą w momencie jego popełnienia. Kodeks karny wymienia różne rodzaje przestępstw. Podstawowym kryterium ich podziału jest wysokość kary grożącej sprawcy – na tej podstawie przestępstwa dzieli się na **zbrodnie** i **występki**. Można zastosować również inne kryteria wskazane w Kodeksie karnym (patrz: tabela).

W życiu codziennym spotykamy się nie tylko z przestępstwami, ale także czynami, które są naganne i uciążliwe społecznie, jednak nie zostały uwzględnione w Kodeksie karnym. Większość takich czynów została zdefiniowana jako **wykroczenia** i ujęta w normy prawne w Kodeksie wykroczeń. Wykroczenie to czyn społecznie szkodliwy, zabroniony przez ustawę obowiązującą

Kryterium	Przestępstwo
Wysokość grożącej kary	**zbrodnie** – czyny zabronione, zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata albo karą surowszą; zbrodnię popełnia się umyślnie
	występki – czyny zabronione, zagrożone karą grzywny powyżej 30 stawek dziennych, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności powyżej miesiąca; występek można popełnić umyślnie lub nieumyślnie
Skutek przestępstwa	**materialne** (skutkowe) – czyny sprawcy i spowodowane przez nie określone skutki (np. kradzież, zabójstwo)
	formalne (bezskutkowe) – czyny sprawcy (bez względu na skutek), które same w sobie są przestępstwem (np. użycie niebezpiecznego narzędzia – niezależnie od skutku – jest kwalifikowane jako przestępstwo)
Chęć (wola) popełnienia	**umyślne** – czyny popełnione świadomie i celowo
	nieumyślne – kiedy działania sprawcy lub zaniechanie działań doprowadziły do przestępstwa, ale jego popełnienie nie było celem sprawcy
Sposób ścigania	**ścigane z urzędu** – czyny ścigane przez oskarżyciela publicznego (np. prokuratora) niezależnie od woli ofiary przestępstwa
	ścigane na wniosek – czyny ścigane przez oskarżyciela publicznego na wniosek osoby uprawnionej
	ścigane z oskarżenia prywatnego – czyny ścigane wskutek wniesienia prywatnego oskarżenia (np. zniesławienie)

Podział przestępstw wg wybranych kryteriów.

w chwili jego popełnienia pod groźbą kary aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 5000 zł lub nagany. Wykroczenie można popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie.

Nieco inaczej kształtują się **kary za popełnienie wykroczeń**. Kodeks wykroczeń przewiduje:

- karę aresztu, trwająca od 5 do 30 dni,
- karę ograniczenia wolności trwającą 1 miesiąc,
- karę grzywny wymierzaną w wysokości od 20 do 5000 zł.

Prawo karne reguluje także zasady **odpowiedzialności karnej**. Zgodnie z Kodeksem karnym odpowiedzialności karnej podlega tylko ten, kto popełnił czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Wynika z tego, że nikt nie może być pociągnięty do odpowiedzialności za swoje czyny, które w czasie ich dokonywania nie były zabronione przez ustawę. Jest to zgodne z rzymską zasadą *lex retro non agit* (łac. prawo nie działa wstecz). Czynem zabronionym jest tylko to działanie, które w ustawie uznano za przestępstwo. Jeżeli zatem jakiegoś zachowania nie uznano w ustawie za zabronione, to niezależnie od jego skutków nie można uznać go za przestępstwo. Jest to zgodne z inną rzymską zasadą *nullum crimen sine lege* (łac. nie ma przestępstwa bez ustawy).

Odpowiedzialność karną ponosi sprawca czynu zabronionego, który w chwili jego popełnienia miał **ukończone 17 lat i jest osobą poczytalną**. W przypadku najgroźniejszych przestępstw (np. zabójstwo, ciężkie uszkodzenie ciała) odpowiedzialności karnej podlegają osoby **po ukończeniu 15. roku życia**. Dzieje się tak, jeżeli środki wychowawcze lub poprawcze stosowane poprzednio wobec tej osoby okazały się bezskuteczne. Jednak kara orzeczona przez sąd wobec takiej osoby nie może przekroczyć 2/3 górnej granicy kary, którą ustawodawca przewidział za dany czyn. Sąd ma także możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary. Poza tym wobec sprawcy, który po ukończeniu 17. roku życia, a przed ukończeniem 18 lat dopuścił się występku, sąd stosuje środki wychowawcze, lecznicze lub poprawcze przewidziane dla nieletnich, pod warunkiem że przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy i jego cechy osobiste.

Rodzaj kary	Opis
Grzywna	Kara finansowa wymierzana w stawkach dziennych. Przy ustalaniu stawki dziennej sąd bierze pod uwagę dochody sprawcy, warunki osobiste, rodzinne i majątkowe. Stawka dzienna waha się od 10 do 2000 zł. Kara grzywny może być wymierzana jako kara samoistna lub wraz z karą pozbawienia wolności.
Ograniczenie wolności	Kara ta polega na pozbawieniu skazanego niektórych praw. W czasie odbywania kary nie może on bez zgody sądu zmieniać miejsca stałego pobytu, może być zobowiązany do wykonania tzw. prac społecznych w wymiarze od 20 do 40 godzin miesięcznie lub potrącenia od 10 % do 25 % wynagrodzenia za pracę. Konieczne jest także składanie wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary. Kara trwa od jednego miesiąca do dwóch lat.
Pozbawienie wolności	Kara o charakterze izolacyjnym może mieć wymiar od jednego miesiąca do 15 lat. Skazany najczęściej odbywa ją w zakładzie karnym. Kodeks karny przewiduje dwie kary, które mają charakter samoistny, gdyż mogą być wymierzone w zakresie wskazanym w ustawie. Są to: • kara 25 lat pozbawienia wolności, • kara dożywotniego pozbawienia wolności (przy wymierzeniu tej kary sąd określa minimalny okres, po którego upływie skazany będzie mógł się ubiegać o zwolnienie warunkowe).

Rodzaje kar przewidziane w Kodeksie karnym.

PODSUMOWANIE

• Prawo to uporządkowany zbiór norm prawnych (prawo przedmiotowe). Prawem jest także możliwość korzystania ze swoich praw (prawo podmiotowe). • Według koncepcji pozytywistycznej normy prawne są stanowione przez państwo. Zwolennicy koncepcji prawnonaturalnej uważają, że normy prawne wynikają z natury człowieka i społeczeństwa lub pochodzą od istoty nadprzyrodzonej. • Do określenia istoty praw służą dwa łacińskie pojęcia: *lex* (prawo stanowione) i *ius* (standardy prawne, które nie pochodzą bezpośrednio od prawodawcy i są niezależne od jego woli). • Prawo cywilne reguluje kwestie dotyczące stosunków majątkowych i stosunków osobistych między równorzędnymi względem siebie podmiotami prawa. Do jego najważniejszych obszarów zaliczamy prawo rzeczowe, prawo zobowiązań oraz prawo spadkowe. • Prawo rodzinne reguluje sprawy związane ze stosunkami majątkowymi i niemajątkowymi między małżonkami i krewnymi, a także stosunki wynikające z rodzicielstwa, kurateli, opieki i przysposobienia. • Prawo administracyjne reguluje zasady i tryb powoływania organów administracji rządowej i samorządowej, ich strukturę organizacyjną, kompetencje oraz procedury i formy działania tych organów. Określa również wzajemne uprawnienia oraz obowiązki organów administracji publicznej i obywateli. • Prawo karne reguluje zasady ponoszenia odpowiedzialności karnej człowieka za popełnienie czynów zabronionych (przestępstw i wykroczeń).

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, jak należy rozumieć pojęcie „prawo" w znaczeniu przedmiotowym i podmiotowym.

2. Określ różnicę pomiędzy pozytywistyczną a prawnonaturalną koncepcją prawa.

3. Omów związek między prawem stanowionym a standardami sprawiedliwości. Odwołaj się do pojęć *ius* i *lex*.

4. Przedstaw, czym zajmuje się prawo: cywilne, rodzinne, administracyjne i karne. Spróbuj określić, z którą z tych gałęzi prawa najczęściej masz do czynienia.

5. Przypomnij, czym były tzw. ustawy norymberskie. Czy można je uznać za prawo sprawiedliwe? Uzasadnij swoją odpowiedź.

ZADANIE

6. Czy twoim zdaniem prawo stanowione powinno zawsze odzwierciedlać prawo naturalne, czy może być od niego niezależne? Uzasadnij swoją odpowiedź i podaj przykłady. Przeprowadźcie w klasie debatę na ten temat.

27 Prawa człowieka oraz ich ochrona w Polsce i na świecie

KALENDARIUM	
1948	**10 XII** • uchwalenie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*
1950	**10 XII** • ogłoszenie przez Radę Europy *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*
1997	**2 IV** • uchwalenie *Konstytucji RP* przez Zgromadzenie Narodowe

POJĘCIA: prawa człowieka ■ generacje praw człowieka ■ środki ochrony praw i wolności ■ Rzecznik Praw Obywatelskich

Czym są prawa człowieka?

Pojęcie „prawa człowieka" na stałe zagościło w debacie publicznej dzięki ***Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*** uchwalonej przez **Organizację Narodów Zjednoczonych 10 grudnia 1948 r.** Uznaje się, że prawa te mają charakter ponadpaństwowy, co oznacza, że nie wynikają z norm stanowionych i nie są nadawane przez państwo. Wynikają one z natury ludzkiej i z tego względu są uniwersalne oraz niezbywalne. Część teoretyków praw człowieka, związanych z kręgami chrześcijańskimi, wywodzi prawa człowieka wprost od Boga jako stwórcy wszechświata. **Prawa człowieka przysługują każdemu człowiekowi z racji jego osobowej godności**. Prawa te charakteryzują się kilkoma cechami. Są one:

- **powszechne (uniwersalne)**, to znaczy, że mają je wszyscy ludzie na całym świecie bez różnicy rasy, płci, wyznania, pochodzenia czy narodowości,
- **przyrodzone**, to znaczy, że przysługują każdemu człowiekowi od chwili jego narodzin,
- **niezbywalne**, to znaczy, że nie można się ich zrzec lub w jakikolwiek sposób pozbyć,
- **nienaruszalne**, to znaczy, że są niezależne od władz funkcjonujących na danym terenie i tylko w wyjątkowych sytuacjach mogą zostać ograniczone lub zawieszone.

Prawa człowieka stanowią integralną całość, co oznacza, że jako zbiór są **niepodzielne** i **współzależne**. Poszczególne prawa są tak samo ważne, a żadne z nich nie może istnieć bez pozostałych.

Współcześnie wyróżnia sie **trzy generacje** praw człowieka. Do pierwszej generacji zalicza się **prawa osobiste i obywatelskie (polityczne)**. Często określane są one jako prawa najistotniejsze, gdyż wyrażają **prawo jednostki do realizacji wolności**, w znaczeniu zarówno negatywnym (wolność od), jak i pozytywnym (wolność do). W związku z tym wymagają **bezwzględnego respektowania** przez władze państwowe, co wiąże się z ograniczeniem interwencji państwa w niektóre sfery życia człowieka oraz podjęciem działań mających na celu ochronę praw jednostek.

Prawa drugiej generacji, czyli **prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne**, to prawa jednostek do uczestnictwa w tworzeniu dóbr i korzystania z nich w życiu społecznym, gospodarczym i kulturalnym oraz do pomocy socjalnej udzielanej przez państwo. Prawa te **nie muszą być bezwzględnie przestrzegane**, a stopień ich realizacji wynika z możliwości państwa.

I generacja prawa osobiste i obywatelskie (polityczne)	II generacja prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne	III generacja prawa solidarnościowe (kolektywne)
Prawa osobiste • prawo do życia • prawo do własności • wolność słowa • wolność wyznania i sumienia • wolność od tortur • równość wobec prawa • prawo do prywatności • prawo do sprawiedliwego procesu sądowego • wolność od niewolniczej pracy **Prawa obywatelskie (polityczne)** • prawo do obywatelstwa • prawo wyborcze (czynne i bierne) • prawo do skargi na organy władzy państwowej • prawo zrzeszania się • prawo do pokojowych zgromadzeń	**Prawa ekonomiczne** • prawo do pracy • prawo do godnego wynagrodzenia za pracę • prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy **Prawa socjalne** • prawo do opieki zdrowotnej • prawo do wypoczynku (w tym płatnych urlopów) • prawo do świadczeń socjalnych (w tym rent i emerytur) **Prawa kulturalne** • prawo do nauki • prawo do korzystania z dóbr kultury • swoboda działalności artystycznej • swoboda badań naukowych	• prawo narodów do samostanowienia • prawo do życia w czystym środowisku naturalnym • prawo do demokracji • prawo do pomocy humanitarnej • prawo do rozwoju • prawo do pokoju

Generacje praw człowieka.

Prawa trzeciej generacji, określane jako **prawa solidarnościowe (kolektywne)**, odnoszą się do całych zbiorowości i dotyczą jakości życia. W dużej mierze mają charakter życzeniowy, gdyż stopień ich realizacji przez państwa czy organizacje międzynarodowe zależy od wielu czynników ekonomicznych i politycznych, a także od sytuacji militarnej.

Kształtowanie się idei praw człowieka

Początków idei praw człowieka można się doszukiwać już w starożytności. Greccy sofiści uważali wolność za naczelne prawo człowieka, a stoicy odrzucali niewolnictwo jako stan sprzeczny z naturą człowieka. Wielu starożytnych filozofów (m.in. Arystoteles) uważało, że wolność obywatela, jako jednostki niezależnej od państwa, wymaga odpowiedniego ustroju (politeja, republika). Instrumentem służącym realizacji idei wolności obywateli miało być sprawiedliwe prawo, czyli takie, którego normy wywodzą się z **prawa natury**.

Pierwsi chrześcijanie opowiadali się za ideą równości wszystkich ludzi. **Święty Paweł** w Liście do Galatów pisał: „Nie ma już Żyda ani poganina, nie ma już niewolnika ani człowieka wolnego, nie ma już mężczyzny ani kobiety, wszyscy bowiem jesteście kimś jednym w Chrystusie Jezusie" oraz: „Wy zatem, bracia, powołani zostaliście do wolności".

Później ideę praw człowieka rozwinęli chrześcijańscy filozofowie epoki średniowiecza. **Święty Tomasz z Akwinu** uważał, że człowiekowi przysługują pewne prawa pochodzące bezpośrednio od Boga, a nie od władz państwowych. Uniwersalnych zasad postępowania dopatrywano się zarówno w Starym, jak i Nowym Testamencie, a wynikającą z nich regułę, by czynić dobro i unikać zła, uznano za najbardziej sprawiedliwą w stosunkach międzyludzkich. Ze średniowiecza wywodzi się także koncepcja **wojny sprawiedliwej**, czyli jedynej

akceptowanej formy konfliktu zbrojnego, którą na gruncie europejskim rozpowszechnili **Stanisław ze Skarbimierza** i **Paweł Włodkowic**. To pierwszy przykład sformułowania praw przysługujących całym zbiorowościom.

W naszym kręgu kulturowym również na okres średniowiecza przypadają pierwsze próby kodyfikowania praw człowieka, chociaż wówczas jeszcze nie używano tego określenia. Pierwszym dokumentem stwierdzającym prawa człowieka jest **Wielka Karta Swobód** wydana przez angielskiego władcę Jana bez Ziemi w 1215 r. W dokumencie tym gwarantowano wolność osobistą, nietykalność własności i ograniczenie podatków. Podobne zapisy znalazły się w **przywileju jedlneńsko-krakowskim** nadanym szlachcie polskiej przez Władysława Jagiełłę w 1430 r. Zawarta w nim zasada *neminem captivabimus nisi iure victum* (łac. nikogo nie uwięzimy bez wyroku sądowego) gwarantowała szlachcie nietykalność osobistą.

Koniec średniowiecza i początek epoki nowożytnej w Polsce to okres walki o prawa związane z wolnością religijną. Rok 1573 przyniósł uchwalenie **konfederacji warszawskiej**, która była jednym z pierwszych dokumentów zawierających zapisy o gwarantowanej prawem swobodzie religijnej.

W epoce nowożytnej, pod wpływem renesansowego humanizmu, a także rozwijającej się gospodarki towarowo-pieniężnej i rosnącego w siłę mieszczaństwa, w wielu krajach zaczęto akcentować potrzebę respektowania przez władze przyrodzonych praw człowieka. W efekcie takich działań w XVII-wiecznej Anglii uchwalone zostały dokumenty, które z dzisiejszego punktu widzenia zawierały wzmianki o prawach człowieka. Zaliczamy do nich głównie ***Habeas corpus act*** (1679 r.; czytaj: habeas korpus akt) i ***Bill of rights*** (1689 r.; czytaj: bil of raits), które gwarantowały przede wszystkim nietykalność osobistą i równość obywateli wobec prawa.

Pod wpływem rodzącego sie kapitalizmu oraz początków liberalizmu XVII-wieczni myśliciele, m.in. **Thomas Hobbes** (czytaj: tomas hobs) i **John Locke** (czytaj: dżon lok), zaczęli kształtować nowoczesną koncepcję **praw naturalnych** człowieka, która została rozwinięta w okresie oświecenia m.in. przez **Monteskiusza** i **Jana Jakuba Rousseau** (czytaj: ruso). Zgodnie z nią z prawa naturalnego wywodzą się takie uprawnienia wszystkich ludzi, jak **prawo do życia, wolności, własności czy tolerancji i równości wobec prawa**. W celu ochrony tych praw ludzie mieli zdecydować się na zawarcie **umowy społecznej** (patrz: podręcznik cz. 1, lekcja 1).

Koniec XVIII i początek XIX w. były okresem kształtowania się **pierwszej generacji praw człowieka**. W 1776 r. w ***Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych*** zapisano, że prawa naturalne są prawami niezbywalnymi, a wybrana przez społeczeństwo władza powinna je chronić. W rewolucyjnej Francji uchwalono w 1789 r. ***Deklarację praw człowieka i obywatela***, w której stwierdzano, że ludzie rodzą się wolni i mają niezbywalne, przyrodzone prawo do wolności, równości i bezpieczeństwa oraz prawo do oporu wobec niesprawiedliwej władzy.

W Polsce również dostrzegano konieczność ochrony praw człowieka. Jednym z działaczy politycznych, którzy zajmowali się tym problemem, był **Hugo Kołłątaj,** a najważniejszy polski dokument XVIII w. – **Konstytucja 3 maja** – zawierał zapisy dotyczące praw człowieka. Chronił bezpieczeństwo osobiste i własność, deklarował również tolerancję religijną.

W XIX w., pod wpływem rewolucji przemysłowej oraz ruchu robotniczego, zaczęły rozwijać się **prawa człowieka w sferze socjalnej i politycznej** (prawo do zrzeszania się w związkach zawodowych i partiach politycznych, do strajku, do ubezpieczenia społecznego i ochrony zdrowia, prawo do pracy i nauki). Pod koniec XIX w. również Kościół katolicki zajął stanowisko w tej sprawie. W ogłoszonej w 1891 r. przez papieża **Leona XIII encyklice *Rerum novarum*** znalazły się wyraźne odniesienia do praw społecznych, zwłaszcza prawa do sprawiedliwej płacy

rozumianej jako tzw. płaca rodzinna, czyli zapewniająca utrzymanie pracownikowi i jego rodzinie. Innym prawem wspomnianym w encyklice jest prawo do własności prywatnej. Papież jako istotne wymienił także prawo do tworzenia stowarzyszeń i związków zawodowych, które winny stać na straży praw pracowniczych. Leon XIII wskazał zadania państwa wobec społeczeństwa. Za najważniejsze z nich uznał troskę o dobro wspólne i ochronę praw grup najbardziej narażonych na krzywdę, czyli robotników, kobiet i dzieci. W encyklice papieskiej zapisano również, że wszyscy ludzie są wolni i równi wobec prawa – fakt ten wynika z istoty godności ludzkiej. Papież uznał prawa wspomniane w encyklice za prawa naturalne, czyli niepochodzące od państwa.

Prawa społeczne i ekonomiczne zaczęto zapisywać w konstytucjach – w ten sposób zobowiązywano państwa do podjęcia działań na rzecz ich realizacji.

Międzynarodowe regulacje dotyczące praw człowieka

Tragiczne doświadczenia I i II wojny światowej uwidoczniły potrzebę zagwarantowania praw człowieka w akcie o znaczeniu międzynarodowym. Dlatego **10 grudnia 1948 r.** Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło ***Powszechną Deklarację Praw Człowieka***, pierwszy ogólnoświatowy zbiór praw i wolności przysługujących każdemu człowiekowi na świecie. Od tej pory zaczęły powstawać kolejne dokumenty, które doprecyzowały poszczególne prawa i wolności oraz określały zasady ich ochrony i powołały właściwe instytucje.

W ramach ONZ utworzono organy, których zadaniem jest ochrona praw człowieka. Najstarszym z nich była Komisja Praw Człowieka, która w 2006 r. została zastąpiona przez **Radę Praw Człowieka**. W ONZ działają także **Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka (UNHCHR)** oraz **Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR)**, a w sprawach dotyczących najcięższych zbrodni międzynarodowych orzeka **Międzynarodowy Trybunał Karny** (tylko wtedy, gdy państwa uznają jego jurysdykcję).

Również jednocząca się po II wojnie światowej Europa dbała o ochronę praw i wolności człowieka na swoim terytorium. W 1949 r. powstała Rada Europy (patrz: podręcznik cz. 1, s. 200), która już rok później ogłosiła ***Europejską konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności***. Konwencja potwierdzała katalog istniejących praw człowieka oraz wprowadzała instytucję, która stoi na straży tych praw – **Europejski Trybunał Praw Człowieka** z siedzibą w Strasburgu. Konwencja, jako umowa międzynarodowa, zobowiązuje wszystkie kraje członkowskie Rady Europy do przestrzegania zawartych w niej postanowień.

Rok	Dokument
1948	*Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*
1965	*Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej*
1966	*Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych*
	Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych
1979	*Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet*
1984	*Deklaracja o prawie ludów do pokoju*
1984	*Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania*
1989	*Konwencja o prawach dziecka*

Najważniejsze dokumenty ONZ dotyczące praw człowieka.

BIOGRAM

Eleanor Roosevelt (1884–1962), żona prezydenta USA Franklina D. Roosevelta, działaczka na rzecz ochrony praw człowieka. Pierwszy raz na dużą skalę zaangażowała się w działania w obronie innych ludzi w czasie I wojny światowej, kiedy pracowała dla Czerwonego Krzyża. Po wojnie działała na rzecz weteranów oraz praw kobiet. W czasie kolejnych kadencji prezydenckich swojego męża włączała się w akcje na rzecz zniesienia segregacji rasowej. Po śmierci męża jeszcze bardziej angażowała się w działalność społeczną. Została przedstawicielką USA w ONZ i przewodniczącą Komisji Praw Człowieka. Przyczyniła się do powstania *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*.

Oprócz Konwencji w Europie pojawiły się również inne akty prawne odnoszące się do praw człowieka i ich ochrony. Uchwalone zostały nie tylko na forum Rady Europy, ale także w Unii Europejskiej (patrz: tabela poniżej). Wszystkie te dokumenty pozwoliły na utworzenie w Europie kontynentalnego systemu ochrony praw człowieka.

Prawa i wolności człowieka wymienione w dokumentach międzynarodowych, mimo że mają charakter uniwersalny i są niezbywalne, w wyjątkowych przypadkach mogą podlegać ograniczeniom, ale tylko na mocy ustawy i na czas ściśle w niej określony.

Prawa człowieka w Polsce

Polska jest sygnatariuszem wszystkich najważniejszych międzynarodowych dokumentów o charakterze uniwersalnym, których zadaniem jest ochrona praw człowieka. Najważniejszym polskim aktem prawnym zawierającym zbiór praw i wolności człowieka i obywatela, a także obywatelskich obowiązków, jest ***Konstytucja RP* z 2 kwietnia 1997 r.** W jej rozdziale drugim wymieniono zasady ogólne dotyczące praw człowieka i zawarto katalog praw i wolności pogrupowanych na **wolności i prawa osobiste**, **polityczne** oraz **ekonomiczne, socjalne i kulturalne** (patrz: tabela s. 294).

Rok	Dokument
1950	*Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* (Rada Europy)
1961	*Europejska Karta Społeczna* (Rada Europy)
1987	*Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu* (Rada Europy)
1996	*Europejska konwencja o wykonywaniu praw dziecka* (Rada Europy)
1997	*Konwencja o ochronie praw człowieka i godności osoby ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie* (Rada Europy)
2000	*Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*

Najważniejsze europejskie dokumenty dotyczące praw człowieka.

Zasady ogólne zawarte w *Konstytucji RP* (art. 30–37) określają pozycję jednostki w państwie oraz **podstawowe wartości, na których opiera się krajowy system ochrony praw człowieka.** Należą do nich:

- zasada nienaruszalności i poszanowania godności człowieka,
- zasada poszanowania i ochrony wolności człowieka (ograniczenie praw i wolności jest dopuszczalne tylko w drodze ustawowej),
- zasada równości wobec prawa i równouprawnienia kobiety i mężczyzny, zakaz dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym,
- zasada nabywania obywatelstwa polskiego, zakaz pozbawienia obywatelstwa,
- zasada ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych,
- zasada sprawowania opieki nad obywatelem polskim przebywającym poza granicami kraju,
- zasada realizacji konstytucyjnych wolności i praw.

Fragment *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*

Artykuł 29

1. Każda jednostka ma obowiązki wobec wspólnoty, bo tylko w niej możliwy jest swobodny i pełny rozwój jej osobowości.
2. W korzystaniu ze swych praw i wolności każdy podlega jedynie takim ograniczeniom, które są określone przez prawo, wyłącznie w celu zapewnienia należytego uznania i poszanowania praw i wolności innych, oraz zaspokojenia słusznych wymagań moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu w społeczeństwie demokratycznym.
3. Te prawa i wolności w żadnym razie nie mogą być wykorzystywane wbrew Celom i Zasadom Narodów Zjednoczonych.

Fragment *Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*

Artykuł 15

Uchylenie stosowania zobowiązań w stanie niebezpieczeństwa publicznego

1. W przypadku wojny lub innego niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu każda z Wysokich Układających się Stron może podjąć środki uchylające stosowanie zobowiązań wynikających z niniejszej Konwencji w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji, pod warunkiem że środki te nie są sprzeczne z innymi zobowiązaniami wynikającymi z prawa międzynarodowego.

[…]

3. Każda z Wysokich Układających się Stron, korzystając z prawa do uchylenia zobowiązań, poinformuje wyczerpująco Sekretarza Generalnego Rady Europy o środkach, które podjęła, oraz powodach ich zastosowania. Informować będzie również Sekretarza Generalnego Rady Europy, kiedy podjęte środki przestaną działać, a przepisy Konwencji będą ponownie w pełni stosowane.

Artykuł 18

Granice stosowania ograniczeń praw

Ograniczenia praw i wolności, na które zezwala niniejsza Konwencja, nie będą stosowane w innych celach, niż te, dla których je wprowadzono.

1. Wyjaśnij, w jakich sytuacjach i z jakich powodów możliwe jest wprowadzenie ograniczeń w korzystaniu z praw i wolności.
2. Przedstaw zasady wprowadzania ograniczeń w korzystaniu z praw i wolności. Rozstrzygnij, czy są one uzasadnione.

Wolności i prawa osobiste (art. 38–56)	**Wolności i prawa polityczne** (art. 57–63)	**Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne** (art. 64–76)
• prawo do ochrony życia • wolność od eksperymentów naukowych bez zgody poddawanej im osoby • wolność od tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania, w tym stosowania kar cielesnych • prawo do nietykalności osobistej i wolności osobistej • prawo osób zatrzymanych do humanitarnego traktowania • prawo do bycia poinformowanym o powodach zatrzymania • prawo do odszkodowania za bezprawne zatrzymanie lub pozbawienie wolności • prawo do zaskarżenia decyzji o zatrzymaniu • wolność od skazania za czyn niebędący czynem zabronionym w chwili jego popełnienia oraz wolność od działania prawa wstecz • prawo do sprawiedliwego sądu i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki • domniemanie niewinności • prawo do ochrony prywatności • prawo do decydowania o własnym życiu osobistym • prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami (w tym zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego) • wolność i ochrona tajemnicy komunikowania się • nienaruszalność mieszkania • prawo do ochrony danych osobowych • wolność poruszania się po terytorium RP • wolność wyboru miejsca zamieszkania lub miejsca pobytu • swoboda opuszczenia terytorium RP • zakaz wydalania obywatela polskiego z terytorium RP, zakaz uniemożliwiania obywatelowi RP powrotu do kraju • wolność sumienia i wyznania • wolność słowa • wolność od ekstradycji obywatela polskiego (osoby podejrzanej o popełnienie bez użycia przemocy przestępstwa z przyczyn politycznych) • prawo do azylu (dla cudzoziemców)	• wolność zgromadzeń • wolność zrzeszania się • prawo dostępu do służby publicznej • prawo dostępu do informacji publicznej • prawo do udziału w referendum • czynne i bierne prawo wyborcze • prawo do składania petycji, skarg i wniosków do organów władzy publicznej i instytucji społecznych w związku z wykonywaniem przez nie zadań zleconych z zakresu administracji publicznej	• prawo do własności i innych praw majątkowych • prawo do dziedziczenia • wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy • prawo do wynagrodzenia za pracę • prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy • prawo do urlopu • prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy • prawo do ochrony zdrowia • prawo osób niepełnosprawnych do pomocy ze strony władz publicznych w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej • prawo do nauki (nauka do 18. roku życia jest obowiązkowa) • prawo do powszechnego i równego dostępu do wykształcenia • prawo rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych • prawo dziecka do ochrony i opieki • wolność działalności i twórczości artystycznej • wolność badań naukowych i swoboda ogłaszania ich wyników • wolność nauczania • prawo do korzystania z dóbr kultury • prawo do ochrony środowiska przez władze publiczne i informacji o jego stanie • prawo lokatorów do ochrony ich praw • prawo konsumentów, użytkowników i najemców do ochrony przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi

Wolności i prawa człowieka i obywatela zapisane w *Konstytucji RP*.

W rozdziale II *Konstytucji RP* wymieniono również **środki ochrony wolności** i **praw**. Zalicza się do nich:

- prawo do sądu,
- prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej,
- prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji,
- prawo do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego,
- prawo do wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

Sądowe środki ochrony praw i wolności

Na straży przestrzegania praw człowieka w Polsce stoją **sądy powszechne**, **sądy administracyjne** oraz **Trybunał Konstytucyjny**. Każdy człowiek, który uzna, że zostały naruszone jego prawa lub wolności, może wstąpić na drogę sądową w celu ich obrony. Wynikiem postępowania sądowego może być zaniechanie stosowania normy prawnej, która doprowadziła do naruszenia praw człowieka. Ponadto można podjąć starania o wynagrodzenie szkody wyrządzonej przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej. Sądy, działające zgodnie z **zasadą niezależności**, wydają wyroki, które wymagają respektowania przez pozostałe organy i instytucje centralne i samorządowe. Trzeba pamiętać, że zarówno w przypadku wyroków sądów zapadających w pierwszej instancji, jak i decyzji administracyjnych każdemu przysługuje prawo **zaskarżenia** orzeczenia czy decyzji.

Po wyczerpaniu całej drogi prawnej (wszystkich przysługujących zaskarżeń czy środków odwoławczych) każdy, kto uzna, że doszło do naruszenia jego konstytucyjnych praw i wolności **na skutek ostatecznego orzeczenia sądu lub organu administracji publicznej** w jego sprawie, może **wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego**. Skarga konstytucyjna może być wniesiona zarówno przez osobę fizyczną, jak i osobę prawną, a jej przedmiotem może być przepis, na podstawie którego naruszono gwarantowane w konstytucji prawa. Trybunał Konstytucyjny może orzec niekonstytucyjność zaskarżonego przepisu. Wyroki Trybunału są ostateczne, a przepis uznany za niezgodny z konstytucją traci moc. Umożliwia to skarżącemu podjęcie działań w celu uchylenia niekorzystnego dla niego wyroku sądu lub niekorzystnej decyzji administracyjnej.

Rzecznik Praw Obywatelskich

Konstytucyjnym, niezależnym i niezawisłym w swojej działalności jednoosobowym organem ochrony prawnej jest **Rzecznik Praw Obywatelskich**. Rzecznika powołuje Sejm za zgodą Senatu na pięcioletnią kadencję, a ta sama osoba może pełnić ten urząd maksymalnie przez dwie kadencje. Rzecznik nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, a także nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej niedającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

Podstawowym zadaniem Rzecznika Praw Obywatelskich jest **stanie na straży wolności i praw człowieka i obywatela** określonych w konstytucji i innych przepisach prawa. Rzecznik podejmuje czynności na wniosek obywateli lub ich organizacji, cudzoziemców lub bezpaństwowców (osób, które nie są obywatelami żadnego państwa) pozostających pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, organów samorządu, Rzecznika Praw Dziecka, a także z inicjatywy własnej. Bada, czy nie nastąpiło naruszenie prawa oraz zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej, a w razie stwierdzenia takiego naruszenia podejmuje działania.

DZIAŁANIA RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH

PO PODJĘCIU SPRAWY RZECZNIK MOŻE:
- samodzielnie prowadzić postępowanie wyjaśniające,
- zwrócić się o zbadanie sprawy do właściwych organów, w szczególności organów nadzoru, prokuratury, kontroli państwowej, zawodowej lub społecznej,
- zwrócić się do Sejmu o zlecenie Najwyższej Izbie Kontroli przeprowadzenia kontroli w celu zbadania określonej sprawy lub jej części.

PROWADZĄC SAMODZIELNIE POSTĘPOWANIE, RZECZNIK MA PRAWO:
- zbadać każdą sprawę na miejscu,
- żądać złożenia wyjaśnień, przedstawienia akt każdej sprawy prowadzonej przez organy administracji państwowej lub rządowej, a także organy jednostek samorządu terytorialnego,
- żądać informacji o stanie sprawy prowadzonej przez sądy, prokuraturę i inne organy ścigania,
- zlecać sporządzanie ekspertyz i opinii.

PO ZBADANIU SPRAWY RZECZNIK MOŻE:
- wyjaśnić wnioskodawcy, że nie stwierdził naruszenia wolności i praw człowieka i obywatela,
- skierować wystąpienie do organu, organizacji lub instytucji, w których działalności stwierdził naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela,
- żądać wszczęcia postępowania przez właściwe organy i uczestniczyć w tym postępowaniu,
- wystąpić z wnioskiem o ukaranie winnych naruszenia praw,
- wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o zbadanie zgodności ustaw i umów międzynarodowych z konstytucją,
- wystąpić do właściwych organów z wnioskiem o podjęcie inicjatywy ustawodawczej bądź o zmianę prawa,
- wnieść kasację lub rewizję nadzwyczajną od prawomocnego orzeczenia.

Rzecznik ma obowiązek zapoznać się z każdym skierowanym do niego wnioskiem, a następnie może zdecydować o podjęciu sprawy, wskazaniu wnioskodawcy przysługujących mu środków działania, przekazaniu sprawy do właściwego organu lub o niepodejmowaniu sprawy. W każdym przypadku zobowiązany jest odpowiedzieć wnioskodawcy.

Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych praw i wolności

W art. 31 *Konstytucji RP* zapisano: „Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw".

Z tak sformułowanego zapisu wynika, że **ograniczenie praw i wolności** dopuszczalne jest **wyłącznie w drodze ustawy**, co wyklucza możliwość wprowadzenia takich ograniczeń innym rodzajem aktu prawnego, np. rozporządzeniem czy zarządzeniem. Może ono nastąpić tylko w sytuacjach wymienionych w konstytucyjnym zapisie i tylko wtedy, gdy określonego celu nie można osiągnąć przy użyciu innych środków, mniej uciążliwych dla obywatela. Szczegółowy zakres praw i wolności, których państwo **nie może ograniczyć** nawet w czasie stanu wojennego

lub wyjątkowego, określono w art. 233, ust. 1 *Konstytucji RP*. Ustęp 2 tego artykułu mówi, że **niedopuszczalne jest** ograniczanie praw i wolności człowieka i obywatela wyłącznie z powodu rasy, płci, języka, wyznania, pochodzenia, urodzenia czy majątku. Natomiast ustęp 3 wymienia te sfery wolności i praw człowieka, które **mogą zostać ograniczone** w okresie stanu klęski żywiołowej.

PODSUMOWANIE

• Prawa człowieka przysługują każdemu człowiekowi z racji jego osobowej godności. Są one powszechne, przyrodzone, niezbywalne i nienaruszalne, a jako zbiór są niepodzielne i współzależne. • Prawa i wolności człowieka najczęściej dzieli się na trzy generacje. Pierwsza zawiera prawa osobiste i obywatelskie, druga – prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne, trzecia – prawa solidarnościowe. • Geneza idei praw człowieka sięga czasów starożytnych i doktryny chrześcijańskiej. • Szczególny wpływ na kształtowanie się praw I generacji miały idee oświecenia. • W XIX w. zaczęły kształtować się prawa II generacji, co było związane z rewolucją przemysłową oraz wyraźnym zajęciem stanowiska w tej sprawie przez Kościół katolicki. • Do najważniejszych aktów prawnych poświęconych prawom człowieka należą *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* ONZ (1948 r.) oraz *Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* (1950 r.). • W Rzeczypospolitej Polskiej prawa i wolności człowieka są zagwarantowane w *Konstytucji RP*. • Ochroną praw człowieka w Polsce zajmują się sądy, Trybunał Konstytucyjny oraz Rzecznik Praw Obywatelskich.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, czym są prawa człowieka i jakie mają cechy.
2. Przedstaw genezę praw człowieka, odwołując się do pojęcia „prawo naturalne” oraz do inspiracji płynących z chrześcijaństwa.
3. Omów katalog praw i wolności człowieka i obywatela zapisany w *Konstytucji RP*.
4. Wymień konstytucyjne środki ochrony praw i wolności w Rzeczypospolitej Polskiej. Omów jeden z nich.
5. Porównaj możliwe ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności człowieka zawarte w *Konstytucji RP* oraz *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* i *Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*.

ZADANIA

*6. Znajdź w dostępnych źródłach informacje dotyczące przypadków ograniczania praw i wolności człowieka zgodnie z aktami prawa międzynarodowego. Przygotuj na ten temat krótką notatkę.
7. Poszukaj informacji na temat przyczyn łamania praw człowieka we współczesnym świecie. Przedstaw ten problem w formie prezentacji.
8. Sprawdź, jakimi sprawami zajmował się w ostatnim czasie Rzecznik Praw Obywatelskich i jakie były efekty jego działań.

28 Rozliczenie dziedzictwa PRL po 1989 r.

KALENDARIUM	
1992	**4 VI** • kryzys rządowy wywołany uchwałą lustracyjną
1993	**III** • początek pierwszego procesu milicjantów oskarżonych o użycie broni w kopalni Wujek
1997	**11 IV** • przyjęcie ustawy o ujawnieniu pracy lub służby w organach bezpieczeństwa państwa lub współpracy z nimi w latach 1944–1990 osób pełniących funkcje publiczne
1999	**19 I** • powołanie Instytutu Pamięci Narodowej **X** • początek drugiego procesu milicjantów oskarżonych o użycie broni w kopalni Wujek
2002	**6 XII** • ustanowienie przez Sejm Dnia Pamięci Ofiar Stanu Wojennego
2004	**IX** • początek trzeciego procesu milicjantów oskarżonych o użycie broni w kopalni Wujek
2008	**24 VI** • zakończenie procesu i skazanie milicjantów oskarżonych o użycie broni w kopalni Wujek **12 IX** • początek procesu twórców stanu wojennego
2011	**1 III** • ustanowienie Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”
2012	**18 VII** • początek ekshumacji ofiar UB na tzw. Łączce na warszawskich Powązkach
2014	**15 IX** • ekshumacja Danuty Siedzikówny „Inki”, zamordowanej przez UB w 1946 r.
2016	**1 IV** • przyjęcie ustawy o zakazie propagowania komunizmu

POJĘCIA: rehabilitacja ■ ekshumacja ■ dekomunizacja ■ „grupa przestępcza o charakterze zbrojnym” ■ IPN ■ teczki agentów ■ ustawa lustracyjna ■ tajni współpracownicy ■ Instytut Gaucka ■ Rzecznik Interesu Publicznego ■ kłamstwo lustracyjne

Jak uporać się z dziedzictwem PRL?

Rodząca się w 1989 r. niepodległa Rzeczpospolita musiała poradzić sobie z wieloma trudnościami. Bez wątpienia najważniejsze były kwestie polityczno-ustrojowe i gospodarcze, od ich reformy bowiem zależały pozycja Polski w Europie i warunki życia obywateli. Jednak nie bez znaczenia były także kwestie historyczne, a zwłaszcza sprawy związane z naznaczonymi represjami czasami stalinowskimi oraz stanu wojennego. Chodziło nie tylko o pełne wyjaśnienie wszystkich popełnionych wówczas zbrodni, ale również o rozliczenie sprawców, rehabilitację ich ofiar i godne upamiętnienie tych, którzy cierpieli w tamtym czasie w imię wyznawanych zasad.

Po wyborach z czerwca 1989 r. w Sejmie nadal zasiadali przedstawiciele Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, a jej były przywódca i autor stanu wojennego gen. Wojciech Jaruzelski został wybrany na urząd prezydenta. W rządzie Tadeusza Mazowieckiego resorty siłowe podlegały generałom odpowiedzialnym za wydarzenia z lat 1980–1988: Czesław Kiszczak wciąż był zwierzchnikiem MO i SB, a Florian Siwicki – dowódcą Ludowego Wojska Polskiego. Dopiero od połowy

1990 r. działacze opozycyjni przejmowali coraz więcej kluczowych stanowisk w państwie. Wtedy pojawił się problem powiązań wielu z nich z komunistycznym aparatem bezpieczeństwa i sprawa odpowiedzialności za czyny popełnione przed 1989 r.

Rehabilitacja członków podziemia niepodległościowego

Wśród ofiar państwa komunistycznego znalazło się wiele osób, które zginęły, zostały zamordowane lub były prześladowane za udział i walkę w formacjach niepodległościowych w czasie II wojny światowej oraz w latach 1944–1956. Tysiące z nich zgładzono w katowniach UB, a ich ciała pochowano w nieznanych, bezimiennych mogiłach. Dziesiątki tysięcy przeszły przez więzienia, a po wyjściu na wolność musiały zmierzyć się z łatką „bandyty" lub „przestępcy".

***Weteranom oddziału „Ponurego"* – wiersz Andrzeja Gawrońskiego, napisany na emigracji w Melbourne w czerwcu 1981 r. (fragmenty).**

Dziś nie dla nich schylone sztandary,
Nie dla nich „prezentuj broń!",
Nie dla nich Virtuti Militari,
– Tylko szron, co bieli im skroń.
Tylko pamięć tych nocy, tych dni,
Kiedy w brudnych koszulach, strudzeni,
Zmordowani, krok za krokiem szli
Na swych barkach taszcząc erkaemy.
Oni przecież walczyli nie o to,
By brać udział w zasług targowisku:
Ich był las i kamienie, i błoto,
Ich był dym i wszy, i ognisko. […]
A gdy strzały umilkły nareszcie,
Nikt im laurów nie kładł na głowy,
Nikt kwiatami nie witał ich w mieście,
Nie przygrywał im hymn narodowy…
Kajać im się kazali po sądach
I za własną tłumaczyć się krew,
Jak psy kryć się musieli po kątach,
W piersiach tłumiąc rozterkę i gniew.
Czy się kiedyś zagoi ta blizna,
Co goreje jak krwawe łuczywo?
Czy się wreszcie zdobędzie Ojczyzna,
By uznaniem odpłacić za miłość?
I czy kiedyś ten moment nadejdzie,
Gdy się przez megafony, ekrany
I przez szpalty dzienników dowiecie,
Że nie został wasz trud zapomniany? […]

1. Korzystając z dostępnych źródeł, ustal, kim był Jan Piwnik „Ponury".
2. Powiedz, jakie losy żołnierzy Armii Krajowej opisuje poeta. Które strofy dotyczą czasu wojny, a które okresu powojennego?
3. Wyjaśnij, jakie jest przesłanie wiersza.

Ustawa o ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych".

W hołdzie „Żołnierzom Wyklętym" – bohaterom antykomunistycznego podziemia, którzy w obronie niepodległego bytu Państwa Polskiego, walcząc o prawo do samostanowienia i urzeczywistnienie dążeń demokratycznych społeczeństwa polskiego, z bronią w ręku, jak i w inny sposób, przeciwstawili się sowieckiej agresji i narzuconemu siłą reżimowi komunistycznemu – stanowi się, co następuje:

Art. 1. Dzień 1 marca ustanawia się Narodowym Dniem Pamięci „Żołnierzy Wyklętych".

Art. 2. Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych" jest świętem państwowym. […]

1. Powiedz, w jakim celu został ustanowiony Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych".

Dotyczyło to zwłaszcza związanych z podziemiem antykomunistycznym działającym po 1944 r., których od ok. 1993 r. zaczęto nazywać Żołnierzami Wyklętymi, a z czasem także Żołnierzami Niezłomnymi.

Proces przywracania pamięci o tych ludziach był długotrwały i rozgrywał się na wielu płaszczyznach. Jedną z nich była **rehabilitacja** sądowa, często pośmiertna. Osobom skazanym przez wymiar sprawiedliwości Polski Ludowej za udział w walkach w szeregach Armii Krajowej, Narodowych Sił Zbrojnych, Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość", Narodowej Organizacji Wojskowej anulowano wyroki, przywrócono im dobre imię. W orzeczeniach sądowych podkreślano, że godnie służyli oni ojczyźnie. Zaczęto pisać o nich artykuły i książki, organizować wystawy, wygłaszać prelekcje i wykłady. Niezwykle ważnym wydarzeniem w tym procesie było ustanowienie w 2011 r. **Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych"**, który jest obchodzony **1 marca**.

PODZIEMIE NIEPODLEGŁOŚCIOWE – TRUDNY PROCES DOCHODZENIA DO PRAWDY

Proces przywracania pamięci o Żołnierzach Wyklętych sprawił, że wokół podziemia niepodległościowego walczącego z władzą komunistyczną narosło wiele przekłamań i półprawd, które zacierają pełny i zróżnicowany obraz działających wówczas formacji. Wiele z tych mitów powstało na zasadzie odwracania haseł propagandy komunistycznej, która uparcie twierdziła, że działające wtedy oddziały partyzanckie to „zbrojne bandy reakcyjne", często mające na rękach krew niewinnych ludzi. W efekcie wykrystalizowały się dwa skrajne stanowiska – pierwsze ukazujące żołnierzy podziemia jako zdeprawowanych desperatów walczących z nową władzą, drugie – przedstawiające ich jako rycerzy bez skazy i jako takich niepodlegających krytyce.

Oba skrajne stanowiska nie są prawdziwe, dlatego przed historykami stoi trudne zadanie, aby bez emocji, na podstawie rzetelnych badań, uwzględniając zarówno bohaterską postawę Żołnierzy Wyklętych, jak i wstydliwe epizody z ich walki, stworzyć najbardziej pełny obraz podziemia niepodległościowego.

Niezwykle ważnym elementem w procesie przywracania pamięci było zainicjowanie w 2011 r. przez Instytut Pamięci Narodowej (IPN) oraz Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa akcji poszukiwań miejsc pochówku ofiar systemu stalinowskiego i rozpoczęcie ekshumacji w miejscach, gdzie przypuszczano, że mogą znajdować się potajemnie pochowane zwłoki. W samej Warszawie było kilka takich miejsc, m.in. na tzw. **Łączce na cmentarzu Wojskowym na Powązkach**. W 2012 r. przystąpiono tam do prac ziemnych, które doprowadziły do odkrycia

Odsłonięcie pomnika Żołnierzy Wyklętych w Mielcu we wrześniu 2022 r.

? Poszukaj informacji o sposobach upamiętnienia w twojej okolicy osób walczących o niepodległą Polskę i represjonowanych w latach 1944–1956. Przygotuj krótką prezentację o jednej z takich osób i sposobie uczczenia jej pamięci.

szczątków wielu ofiar, w tym słynnych dowódców zbrojnego podziemia. Szczególny wymiar dla pamięci o żołnierzach wyklętych miało odnalezienie w 2014 r. w Gdańsku nieoznaczonego grobu Danuty Siedzikówny „Inki", sanitariuszki z oddziału mjr. Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki", zamordowanej przez UB w 1946 r. tuż przed ukończeniem 18. roku życia. Uroczysty pogrzeb „Inki" odbył się w 2016 r.

Oprócz rehabilitacji i upamiętnienia ofiar należało także doprowadzić do ukarania winnych. Wielu dawnych funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa czy stalinowskich prokuratorów i sędziów odpowiedzialnych za zbrodnie sądowe uniknęło odpowiedzialności po 1956 r., a część z nich opuściła Polskę. Po 1989 r. wymiar sprawiedliwości dążył do postawienia ich przed sądem. Postępowania ułatwiła ustawa definiująca pojęcie zbrodni komunistycznej i uznająca tego rodzaju przestępstwa za nieulegające przedawnieniu. Dzięki podjętym działaniom w Polsce odbyło się kilka procesów (jednym z najsłynniejszych był warszawski **proces płk. UB Adama Humera** i jego podkomendnych, skazanych prawomocnie w 1996 r. – mimo sędziwego wieku – na kary od 2 do 9 lat więzienia). Podjęto też działania zmierzające do ekstradycji do Polski wielu osób, m.in. przebywającej w Wielkiej Brytanii stalinowskiej prokurator wojskowej Heleny Wolińskiej-Brus „Leny" (1919–2008), odpowiedzialnej za mordy sądowe m.in. gen. Emila Fieldorfa „Nila", dowódcy Kedywu AK. Wniosek o ekstradycję został jednak w tym wypadku odrzucony przez rząd brytyjski.

Weryfikacja kadr i rozliczenie stanu wojennego

Szczególnie trudne było rozliczenie okresu poprzedzającego proces transformacji, zwłaszcza wydarzeń na Wybrzeżu w 1970 r. i z lat 1980–1989. Dopiero 10 maja 1990 r. zlikwidowano Milicję Obywatelską i ustanowiono **Policję**. Jeszcze później – 31 lipca 1990 r. – zlikwidowano Służbę Bezpieczeństwa, powołując w jej miejsce **Urząd Ochrony Państwa** (**UOP**). Dawni funkcjonariusze, jeśli chcieli kontynuować służbę, musieli zostać poddani weryfikacji przez specjalne komisje. Miały one zbadać, czy w okresie przed 1989 r. kandydaci do UOP nie dopuścili się podczas służby w SB przestępstw z powodów politycznych wobec opozycji i społeczeństwa. Weryfikację pozytywnie przeszło wielu funkcjonariuszy SB (niektórzy przeszli do służby w Policji lub Straży Granicznej), co rodziło obawy, że nie miała ona rzetelnego charakteru.

WARTO WIEDZIEĆ

Przyjmuje się, że w czasie stanu wojennego, od 13 grudnia 1981 r. do 22 lipca 1983 r., życie straciło ok. 40 osób. W tej liczbie 9 osób zabito podczas pacyfikacji kopalni Wujek. W sierpniu 1989 r. została powołana Sejmowa Komisja Nadzwyczajna do Zbadania Działalności MSW, której celem była analiza 93 przypadków zgonów, uznanych przez Komitet Helsiński za wynik działania tajnych służb PRL. Komisja zbadała w sumie 122 przypadki niewyjaśnionych śmierci działaczy. Ustaliła, że 88 z nich miało związek z działalnością Służby Bezpieczeństwa.
6 grudnia 2002 r. Sejm ustanowił dzień 13 grudnia **Dniem Pamięci Ofiar Stanu Wojennego**.

Odpowiedniej weryfikacji nie było również w służbach wojskowych (wywiad i Wojskowa Służba Wewnętrzna, WSW). Po 1990 r. pozostało w nich wiele osób, które szkoliły się w Moskwie i przez lata pracowały na rzecz wywiadu i kontrwywiadu komunistycznej Polski. Weryfikacji kadr nie przeprowadzono także w administracji państwowej, organach wymiaru sprawiedliwości czy w służbie dyplomatycznej.

Rozliczenie okresu komunistycznego wymagało postawienia zarzutów osobom, które jeszcze do niedawna pełniły najwyższe funkcje w państwie, w tym byłemu prezydentowi Wojciechowi Jaruzelskiemu. Pierwszą taką próbę podjęto już w grudniu 1991 r. w Sejmie, gdy grupa posłów Konfederacji Polski Niepodległej złożyła wniosek o pociągnięcie do odpowiedzialności konstytucyjnej oraz karnej wszystkich członków Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (WRON) oraz Rady Państwa, odpowiedzialnych za wprowadzenie stanu wojennego. Wniosku nie udało się w Sejmie wówczas przeprowadzić. Dopiero w 2008 r., po rozpoczęciu śledztwa przez IPN, możliwe było rozpoczęcie procesu. **Na ławie oskarżonych zasiedli m.in. gen. Wojciech Jaruzelski, gen. Czesław Kiszczak, gen. Florian Siwicki oraz Stanisław Kania.**

Po czterech latach rozpraw, analizie dokumentów przedstawionych przez pion śledczy IPN i po przesłuchaniu oskarżonych oraz powołanych świadków, sąd w Warszawie przychylił się do wniosku oskarżenia, że stan wojenny przygotowała i wprowadziła niezgodnie z konstytucją PRL **„grupa przestępcza o charakterze zbrojnym"**, złożona z ludzi na najwyższych stanowiskach w państwie, partii i wojsku. Sąd nie wydał jednak wyroku wobec gen. Jaruzelskiego oraz gen. Siwickiego ze względu na zły stan zdrowia oskarżonych. Na dwa lata więzienia w zawieszeniu skazano gen. Kiszczaka. Stanisław Kania został uniewinniony.

Proces twórców stanu wojennego w Sądzie Okręgowym w Warszawie we wrześniu 2008 r.
W drugim rzędzie z lewej siedzą: gen. Wojciech Jaruzelski, były I sekretarz KC PZPR Stanisław Kania, były wiceminister obrony narodowej gen. Tadeusz Tuczapski i były minister obrony narodowej gen. Florian Siwicki.

WARTO WIEDZIEĆ

Proces milicjantów oskarżonych o masakrę w kopalni Wujek

Wyjątkowo długo trwało rozpatrywanie sprawy członków plutonu specjalnego ZOMO, odpowiedzialnych za doprowadzenie do masakry górników w kopalni Wujek. Dwa pierwsze procesy zakończyły się uniewinnieniem milicjantów, sąd uznał bowiem, że nie można ściśle ustalić, kto oddał śmiertelne strzały. Oskarżeni nie przyznawali się do winy, zeznając, że w czasie akcji w kopalni w ramach samoobrony i „spontanicznie" broni używało wiele jednostek milicji. Oba wyroki zostały jednak uchylone przez sądy wyższej instancji. Dopiero trzeci proces, w maju 2007 r., zakończył się wyrokiem skazującym, a sąd drugiej instancji tym razem nie uchylił postanowienia. Na kary więzienia skazano dowódcę plutonu specjalnego za wydanie rozkazu otwarcia ognia (tzw. sprawstwo kierownicze zabójstwa) oraz jego 13 podkomendnych. Sąd uznał, że milicjanci działali wspólnie, a ich zmowa milczenia uniemożliwiła precyzyjne ustalenie, kto oddał śmiertelne strzały.

Argumentując wyrok, sędzia kierujący składem orzekającym powiedział: „*Gloria victis* – chwała zwyciężonym, bo polegli w słusznej sprawie. Kara zaś dla tych, którym w sposób niewątpliwy można było wykazać, że dopuścili się czynów przestępczych".

Pomnik ku czci górników kopalni Wujek zabitych 16 grudnia 1981 r. (fragment), odsłonięty w grudniu 1991 r.

Lustracja

Po utworzeniu rządu Tadeusza Mazowieckiego podległa gen. Czesławowi Kiszczakowi Służba Bezpieczeństwa przystąpiła do **niszczenia akt tajnych współpracowników** oraz dokumentów zawierających opisy działań przeciw opozycji. Proceder ten trwał od września 1989 r. do stycznia 1990 r. i doprowadził do zniszczenia wielu ważnych dokumentów, w tym świadczących o przestępstwach SB popełnionych w latach 80. Jednocześnie pewna część tajnych dokumentów SB została przez byłych funkcjonariuszy ukryta w prywatnych archiwach (znaleziono je m.in. w domu gen. Kiszczaka). Mogły one służyć jako narzędzie szantażu lub wywierania wpływu.

W maju 1992 r. Sejm upoważnił Antoniego Macierewicza, ministra spraw wewnętrznych w rządzie Jana Olszewskiego, do ujawnienia tajnych akt SB, dotyczących osób zajmujących kluczowe stanowiska w administracji państwowej oraz w parlamencie, które były agentami służb komunistycznych (patrz: s. 261). Sposób ujawnienia tzw. **listy Macierewicza** przyczynił się wówczas do zaostrzenia kryzysu politycznego i upadku rządu. Wkrótce Trybunał Konstytucyjny uznał uchwałę lustracyjną za niezgodną z prawem, a specjalna komisja sejmowa oceniła, że Macierewicz nieprawidłowo wykonał uchwałę Sejmu. Konsekwencją kryzysu z czerwca 1992 r. było wprowadzenie zasady, że kandydaci na parlamentarzystów muszą składać oświadczenia, czy byli współpracownikami służb specjalnych PRL. Warto zaznaczyć, że wobec większości osób z listy Macierewicza zarzuty o współpracę z SB potwierdziły się, ale w kilku przypadkach sądy prawomocnie orzekły, że taka współpraca nie miała miejsca.

W nowym Sejmie podjęto prace nad ustawą, która regulowałaby kwestie lustracji. Jednym z powodów ich rozpoczęcia były polskie aspiracje do NATO, co wymagało uporządkowania

Fragmenty przemówienia premiera Jana Olszewskiego w Sejmie, 4 czerwca 1992 r.

Kiedy obejmowałem moją funkcję i wcześniej, po wielekroć wcześniej, wiele miesięcy, może lat, wiedziałem, że przyjdzie nam budować nowy system władzy demokratycznej w Polsce, nowy ustrój, nową III naszą Polską Rzeczpospolitą. […]
Nikt nie wie tego lepiej ode mnie. Ale też nikt lepiej ode mnie nie wie, jak straszliwy jest ten spadek, jak rozległy, jak wielki, jak straszne może pociągać skutki dla losów jednostek w niego wplątanych, wtedy, kiedy te jednostki biorą udział w kierowaniu życiem politycznym. […]
Kiedy mówiłem o dekomunizacji, kiedy polemizowałem z teorią „grubej kreski"*, miałem zawsze w pamięci ten problem. I kiedy objąłem funkcję premiera, wiedziałem, że mój rząd musi się z nim zmierzyć. […]
Wydałem instrukcje, polecenia kierownictwu resortu spraw wewnętrznych, aby przygotowało akt, który będzie pozwalał bez zakreślenia pewnego czasu, bezboleśnie, możliwie jak najbardziej humanitarnie wycofać się z życia publicznego ludziom obciążonym tym tragicznym spadkiem przeszłości, bez wystawiania kogokolwiek pod pręgierz opinii publicznej, z zachowaniem wszystkich zasad humanitaryzmu. I z zachowaniem jednocześnie i w tych przypadkach, gdzie sama osobista własna wola czy własna decyzja zainteresowanych by nie nastąpiła lub była niewystarczająca, stworzenia rzeczywistego, gwarantującego obiektywne rozpoznanie sprawy organu i procedur, które by takie ostateczne rozliczenie zamykające tamten trudny czas i otwierające możliwości normalnego działania w życiu publicznym III Rzeczypospolitej zakończyły.

* Określenie „gruba kreska" nawiązywało do przemówienia Tadeusza Mazowieckiego (patrz: s. 164), który mówiąc o „grubej linii", starał się zaznaczyć, że jego rząd nie odpowiada za to, co działo się w Polsce przed 1989 r.

1. Przypomnij, w jakich okolicznościach zostało wygłoszone to przemówienie.
2. Wyjaśnij, o jakim spadku po PRL mówił premier Jan Olszewski w swoim przemówieniu.
3. Powiedz, jaki cel miały instrukcje wydane przez premiera kierownictwu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW). Jakie przypadki kierownictwo MSW musiało wziąć pod uwagę?

spraw dawnych agentów. Zwolennicy lustracji podkreślali ponadto, że tylko dzięki ujawnieniu zachowanych dokumentów UB i SB oraz ich analizie będzie można wyjaśnić wiele niewykrytych zbrodni z czasów PRL. W przypadku osób na wysokich stanowiskach zarejestrowanych jako tajni współpracownicy ujawnienie faktu współpracy miało chronić państwo, gdyby te osoby stały się celem szantażu ze strony służb zagranicznych. Radyklani zwolennicy lustracji twierdzili, że takie osoby nie mogą dłużej pełnić swoich funkcji.

Z kolei przeciwnicy ustawy uważali, że otwarcie archiwów SB doprowadzi do zaognienia konfliktów i oskarżenia o współpracę z SB wielu niewinnych osób, gdyż materiały są zdekompletowane, a część z nich mogła być spreparowana. Ostatecznie **ustawa lustracyjna** została uchwalona 11 kwietnia 1997 r. Nakładała obowiązek składania oświadczeń lustracyjnych przez polityków, osoby powołane na kierownicze stanowiska w państwie, pracowników wymiaru sprawiedliwości, władze wyższych uczelni, kierownictwo środków masowego przekazu (telewizji, radia, PAP). Prawdziwość oświadczeń miał badać specjalny prokurator – **Rzecznik Interesu Publicznego**. W przypadku stwierdzenia tzw. **kłamstwa lustracyjnego** kierował on sprawę danej osoby do sądu. Za złożenie fałszywego oświadczenia groziła kara zakazu pełnienia funkcji publicznych przez 10 lat.

Instytut Pamięci Narodowej

Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN) został powołany na mocy ustawy z 18 grudnia 1998 r. Na jego czele stoi Prezes IPN wybierany przez Sejm za zgodą Senatu.

W listopadzie 2010 r., w 70. rocznicę bitwy o Anglię, Biuro Edukacji Publicznej IPN zaprezentowało w Muzeum Kinematografii w Łodzi na specjalnie przygotowanej replice stołu sztabowego RAF historyczną grę planszową „303".

Dyrektor Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN prezentuje w siedzibie IPN w Warszawie w 70. rocznicę wybuchu powstania w getcie warszawskim niemiecki oryginał raportu Jürgena Stroopa (czytaj: jurgena sztropa) „Żydowska dzielnica mieszkaniowa w Warszawie już nie istnieje", kwiecień 2013 r.

Fragmenty ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

Mając na względzie:

– zachowanie pamięci o ogromie ofiar, strat i szkód poniesionych przez Naród Polski w latach II wojny światowej i po jej zakończeniu,

– patriotyczne tradycje zmagań Narodu Polskiego z okupantami, nazizmem i komunizmem,

– czyny obywateli dokonywane na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego i w obronie wolności oraz godności ludzkiej,

– obowiązek ścigania zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości i zbrodni wojennych,

– a także powinność zadośćuczynienia przez nasze państwo wszystkim pokrzywdzonym przez państwo łamiące prawa człowieka,

jako wyraz naszego przekonania, że żadne bezprawne działania państwa przeciwko obywatelom nie mogą być chronione tajemnicą ani nie mogą ulec zapomnieniu – stanowi się, co następuje:

Art. 1. Ustawa reguluje:

1) ewidencjonowanie, gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczenie, udostępnianie i publikowanie dokumentów organów bezpieczeństwa państwa, wytworzonych oraz gromadzonych od dnia 22 lipca 1944 r. do dnia 31 lipca 1990 r., a także organów bezpieczeństwa Trzeciej Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, dotyczących:

a) popełnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.:

– zbrodni nazistowskich,

– zbrodni komunistycznych,

– zbrodni ukraińskich nacjonalistów i członków ukraińskich formacji kolaborujących z Trzecią Rzeszą Niemiecką,

– innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne,

b) innych represji z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie [...]

c) działalności organów bezpieczeństwa państwa [...];

2) tryb postępowania w zakresie ścigania przestępstw określonych w pkt 1 lit. a [...]

4) prowadzenie działań w zakresie edukacji publicznej;

5) poszukiwanie miejsc spoczynku osób poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego, a zwłaszcza tych, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych [...]

6) prowadzenie działalności związanej z upamiętnianiem historycznych wydarzeń, miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa Narodu Polskiego, zarówno w kraju, jak i za granicą, a także miejsc walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej [...].

Art. 2. 1. Zbrodniami komunistycznymi, w rozumieniu ustawy, są czyny popełnione przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego w okresie od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r. polegające na stosowaniu represji lub innych form naruszania praw człowieka wobec jednostek lub grup ludności [...]

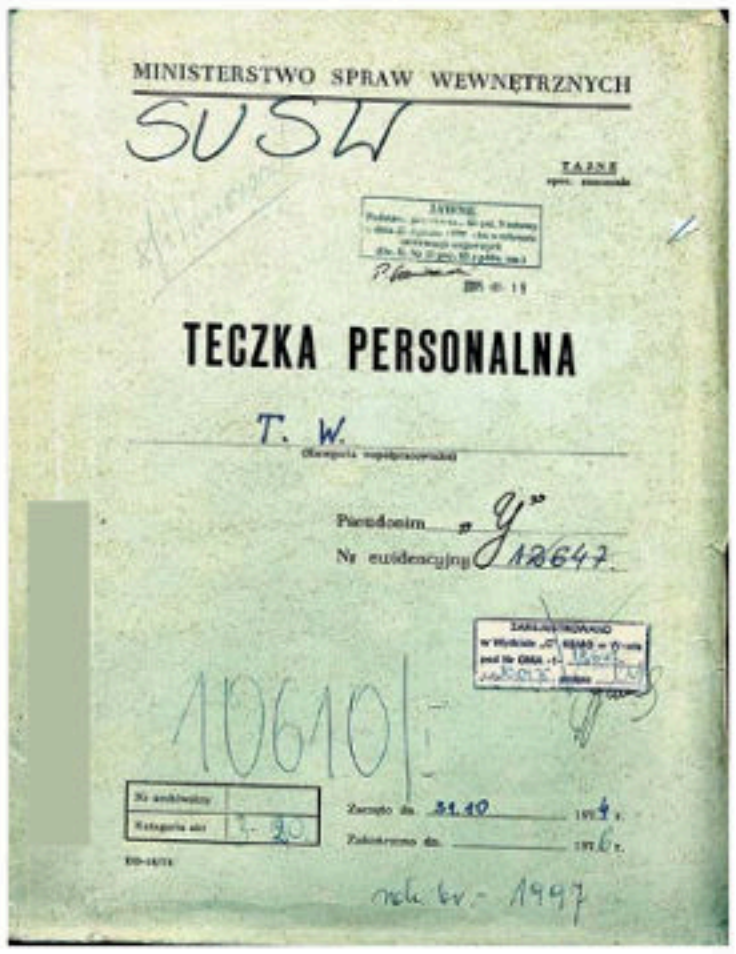
2. Funkcjonariuszem państwa komunistycznego [...] jest funkcjonariusz publiczny, a także osoba, która podlegała ochronie równej ochronie funkcjonariusza publicznego, w szczególności funkcjonariusz państwowy oraz osoba pełniąca funkcję kierowniczą w organie statutowym partii komunistycznych.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Na podstawie tekstu ustawy i zamieszczonych zdjęć wyjaśnij, w jakim celu został powołany Instytut Pamięci Narodowej.
2. Omów metody działania Instytutu, które nakłada na niego ustawa.
3. Zdefiniuj, kto – w rozumieniu ustawy – jest uważany za funkcjonariusza państwa komunistycznego.
4. Powiedz, dlaczego niektóre aktywności IPN (np. ukazane na zdjęciach na stronie obok), choć nie dotyczą działania służb komunistycznych, podejmowane są przez pracowników IPN.

Zespół Biura Poszukiwań i Identyfikacji Instytutu Pamięci Narodowej podczas prac poszukiwawczo-ekshumacyjnych ofiar terroru komunistycznego na tzw. Łączce na stołecznych Powązkach Wojskowych. W 2013 r. odkryto tutaj szczątki mjr. Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki" (1910–1951), kawalera Virtuti Militari, oficera 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich, żołnierza wojny obronnej 1939 r. i konspiracji ZWZ-AK; od 1943 r. dowódcy partyzanckiej 5. Wileńskiej Brygady AK, walczącego z Sowietami, Niemcami i kolaborującymi z nimi formacjami litewskimi. Od 1945 r. dowódcy oddziałów zbrojny podziemia niepodległościowego działających na Białostocczyźnie, Pomorzu i Podlasiu, aresztowanego przez UB w 1948 r. i zamordowanego w warszawskim więzieniu przy ul. Rakowieckiej. W 2016 r. prochy mjr. „Łupaszki" zostały uroczyście pochowane na Powązkach.

MINISTERSTWO SPRAW WEWNĘTRZNYCH

SUSW

TAJNE

TECZKA PERSONALNA

T. W.

Pseudonim „Y"

Nr ewidencyjny 12647

10610

Zarząd do 31.10 19[illegible] r.

Zakończono dn. 19[illegible] r.

Teczka personalna tajnego współpracownika (TW) Służby Bezpieczeństwa w zasobach IPN.

Na mocy ustawy o IPN archiwa SB stały się własnością instytutu. Na ich podstawie IPN miał prawo nadawać **status osoby pokrzywdzonej** każdemu, kto nie był agentem, a wobec kogo służby PRL prowadziły działania wywiadowcze. Zezwolono również na dostęp do archiwów historykom i dziennikarzom. W styczniu 2005 r. do internetu nielegalnie trafił tą drogą spis 160 tys. nazwisk osób, które figurowały na listach IPN, a były uznane za funkcjonariuszy, agentów lub osoby wytypowane przez SB do współpracy.

Od 2007 r. lustracją zajmuje się specjalne Biuro Lustracyjne IPN, które bada składane w instytucie oświadczenia lustracyjne (instytucja Rzecznika Interesu Publicznego została zlikwidowana).

Dekomunizacja po 2015 r.

Ostatni etap rozliczenia z dziedzictwem PRL i systemem komunistycznym nastąpił po 2015 r. Na mocy ustawy z 2016 r. wprowadzono zakaz propagowania ideologii komunistycznej oraz innych ideologii totalitarnych. Rozszerzono w ten sposób zapis art. 13 *Konstytucji* z 1997 r., który

Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego [...].

Art. 1. 1. Nazwy jednostek organizacyjnych, jednostek pomocniczych gminy, budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej, w tym dróg, ulic, mostów i placów, nadawane przez jednostki samorządu terytorialnego nie mogą upamiętniać osób, organizacji, wydarzeń lub dat symbolizujących komunizm lub inny ustrój totalitarny, ani w inny sposób takiego ustroju propagować.

2. Za propagujące komunizm uważa się także nazwy odwołujące się do osób, organizacji, wydarzeń lub dat symbolizujących represyjny, autorytarny i niesuwerenny system władzy w Polsce w latach 1944–1989.

3. Za jednostki organizacyjne uważa się w szczególności szkoły i ich zespoły, przedszkola, szpitale, placówki opiekuńczo-wychowawcze, instytucje kultury oraz instytucje społeczne. [...]

Art. 5a. 1. Pomniki nie mogą upamiętniać osób, organizacji, wydarzeń lub dat symbolizujących komunizm lub inny ustrój totalitarny, ani w inny sposób takiego ustroju propagować.

1. Powiedz, w jakim celu została wydana ustawa.
2. Wyjaśnij, co twórcy ustawy rozumieją przez pojęcie „propagowanie komunizmu".
3. Sprawdź, czy w twojej okolicy doszło do działań, które były wynikiem realizacji ustawy o zakazie propagowania komunizmu. Przygotuj krótką notatkę o tym wydarzeniu.

zabrania tworzenia organizacji politycznych odwołujących się do metod totalitarnych. Jednym ze skutków nowej ustawy było usunięcie z przestrzeni publicznej pomników i symboli kojarzących się z ustrojem komunistycznym. Przez to pojęcie rozumiano również pomniki wdzięczności Armii Czerwonej, wzniesione w wielu polskich miejscowościach po 1945 r.

LUSTRACJA I DEKOMUNIZACJA W NIEMCZECH I CZECHACH

Upadek komunizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej sprawił, że musiały się one zmierzyć nie tylko z historyczną oceną swojej przeszłości i osądzeniem dawnych przywódców, ale również rozliczyć tysiące własnych obywateli, którzy podjęli zarówno jawną, jak i tajną współpracę z organami bezpieczeństwa. Proces ten przebiegał inaczej w każdym państwie. Na szczególną uwagę zasługuje przykład **Niemiec** i **Czech**.

Wschodnioniemiecka policja polityczna Stasi była uważana za jedną z bardziej brutalnych instytucji komunistycznych, a system inwigilacji społeczeństwa w NRD był rozbudowany bardziej niż w innych krajach bloku wschodniego. Pod koniec lat 80. XX w. wśród 17 mln obywateli NRD było aż 173 tys. tajnych agentów Stasi.

Upadek muru berlińskiego zaskoczył władze komunistyczne. W Stasi zdecydowano wówczas o zniszczeniu archiwów z dokumentacją konfidentów. Akcja się nie udała, w styczniu 1990 r. tysiące demonstrantów, protestujących przeciw działaniom Stasi, zajęło wiele jej obiektów i przejęło archiwa. Było to wydarzenie bez precedensu w krajach bloku wschodniego.

W sierpniu 1990 r. w Niemczech powołano **Pełnomocnika Federalnego ds. Materiałów Państwowej Służby Bezpieczeństwa NRD**, czyli instytucję do badania przejętej dokumentacji Stasi. Jej pierwszym kierownikiem został działacz opozycji i pastor **Joachim Gauck** (czytaj: gauk; od jego nazwiska urząd określa się często mianem **„Instytut Gaucka”**). Zadaniem urzędu było naukowe opracowanie dokumentów oraz działalność oświatowa. Każdy z zainteresowanych mógł także obejrzeć swoją teczkę. Na wniosek urzędów federalnych i innych placówek publicznych urząd badał, czy kandydaci na stanowiska rządowe nie należeli do współpracowników Stasi. Procedurą tą objęto też m.in. pracowników szkolnictwa, sądownictwa i mediów.

W Czechosłowacji w grudniu 1989 r., po wyborze Václava Havla na urząd prezydenta, **czechosłowacka StB** (*Státní bezpečnost*) także przystąpiła do likwidacji swoich archiwów. Szacuje się, że zniszczono wówczas ok. 50 % zasobów. W kolejnych miesiącach podjęto wprawdzie kroki zmierzające do ujawnienia działań służby bezpieczeństwa, ale proces ten nałożył się na rozpad państwa i z tego powodu przebiegał opieszale. W październiku 1991 r. parlament Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej przyjął **ustawy lustracyjno-dekomunizacyjne**, które objęły dawnych funkcjonariuszy StB, osoby szkolone w placówkach KGB i funkcjonariuszy partyjnych średniego i wysokiego szczebla. Zabraniały one tym osobom zajmowania stanowisk kierowniczych w administracji państwowej, armii, kontrwywiadzie, policji, kancelariach prezydenta, rządu, parlamentu, Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego, prezydium Akademii Nauk, mediach publicznych oraz organizacjach, przedsiębiorstwach i spółkach, w których państwo ma większościowe udziały. Funkcjonariusze StB nie mogli także pracować w nowych służbach specjalnych państwa.

Z kolei w listopadzie 1991 r. powołano **Urząd Dokumentacji i Ścigania Zbrodni Komunizmu**, a w 1996 r. przyjęto ustawę o pełnym udostępnieniu przejętych akt bezpieki. W 2003 r. w internecie została upubliczniona lista 75 tys. nazwisk współpracowników StB. Kolejnym krokiem ku rozliczeniu z przeszłością było utworzenie w Czechach **Instytutu Badania Reżimów Totalitarnych**. W jego kompetencjach leżą badania nad oboma systemami totalitarnymi, które panowały w Czechach w latach 1938–1989.

PODSUMOWANIE

• Po przełomie 1989 r. przed Polakami stanęło trudne zadanie rozliczenia się z 40-letnim dziedzictwem epoki komunistycznej. • W latach 90. XX w. rozpoczęły się działania zmierzające do rehabilitacji działaczy i żołnierzy podziemia niepodległościowego z lat 1944–1956, prześladowanych i pomordowanych w czasach stalinowskich i przywrócenia pamięci o nich. • W 1990 r. zlikwidowano Milicję Obywatelską i Służbę Bezpieczeństwa MSW, powołując Policję i Urząd Ochrony Państwa. • W 1999 r. utworzono Instytut Pamięci Narodowej (IPN), którego zadaniem jest m.in. badanie historii Polski w czasach PRL i ściganie winnych zbrodni popełnionych w tamtym okresie. • Procesy winnych zbrodni stanu wojennego napotykały duże trudności. • Od 1992 r. wiele emocji budziła w Polsce sprawa lustracji, czyli sprawdzania, czy osoby sprawujące funkcje publiczne współpracowały z tajnymi służbami PRL.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień obszary, które wymagały rozliczenia z czasami PRL po przemianach 1989 r.
2. Omów różne sposoby upamiętnienia żołnierzy podziemia niepodległościowego po 1989 r.
3. Porównaj i oceń procesy lustracyjne w Polsce, Niemczech i Czechach. Wskaż podobieństwa i różnice.
4. Wyjaśnij, dlaczego lustracja mocno podzieliła polską scenę polityczną i społeczeństwo. Skorzystaj także ze źródeł pozapodręcznikowych.
5. Przedstaw okoliczności powołania Instytutu Pamięci Narodowej.

ZADANIA

*6. Przeczytaj fragmenty polemiki Jana Nowaka-Jeziorańskiego i Andrzeja Drawicza na temat PRL i wykonaj polecenia zamieszczone pod tekstem.

Jan Nowak-Jeziorański

Granice mojej ojczyzny nigdy nie objęły rządów Polski Ludowej. Tym razem zaborca nie sprawował ich bezpośrednio, lecz przez samych Polaków. Nie każdy z nich był agentem, ale wszyscy byli wykonawcami woli wrogiej potęgi, która zniewoliła mój kraj, narzuciła mu siłą wasalny rząd i ustrój, który doprowadził Polskę do ruiny. Zakres autonomii rządzących bywał mniejszy lub większy, ale nie zmienia to faktu, że ludzie, którzy rządzili w latach Polski Ludowej, byli w gruncie rzeczy namiestnikami Związku Sowieckiego, chociaż tak gorąco próbują temu przeczyć. To, że byli Polakami, a nie Rosjanami, nie zmienia faktu, że sprawowali władzę z obcego mandatu i że osadzeni zostali na swoich stołkach siłą przez wroga, który utrzymywał ich przy władzy, wisząc nad Polską groźbą użycia tej siły. Dlatego 45 lat Polski Ludowej było dla mnie taką samą przerwą w ciągłości suwerennej Rzeczypospolitej, jaką były 123 lata zaborów. Rok 1989 był dla mnie takim samym przełomem, jakim dla moich rodziców był 1918 r.

Andrzej Drawicz*

Wchodzę na grunt świadomej niezgody ze sformułowaniami Jana Nowaka-Jeziorańskiego. Muszę co prawda uznać i jego suwerenne prawo do napisania: „granice mojej ojczyzny nigdy nie objęły rządów Polski Ludowej". Wielu emigrantów występuje w podobnym duchu. […] proponowałbym bardziej zdecydowane poszanowanie odrębności wzajemnych doświadczeń. Dla kilku pokoleń i większości ich przedstawicieli to, co nazywano Polską Ludową, było zwichniętą u zarania i wykoślawioną przez dziesięciolecia – ale zawsze przecież POLSKĄ. Będąc zmuszonym w niej żyć, starano się ją uczłowieczyć; poszło na to wiele szczerego wysiłku i w efekcie od czasów poststalinowskich nie stanowiła ona jedynie wyszczerzonej maski zła. Adaptowano siebie do niej, ale i ją dla siebie. Mniej czy bardziej bierny opór rządzonych wymuszał na rządzących elastyczność metod. Nie jest to do omówienia w kilku zdaniach, ale przecież i rządzący nie byli jedynie „namiestnikami Związku Sowieckiego" […]. Przynajmniej nie wszyscy […]. Więc nie ma zgody na nieciągłość tego, co nazywamy ojczyzną – ze strony uwikłanych, a uwikłani byliśmy niemal wszyscy. […] Prawda, że teraz zniszczenia duchowe są większe. Jesteśmy krajem rekonwalescentów po ciężkiej i długotrwałej chorobie. Zniszczono nam to, na czym mogła się oprzeć Druga Rzeczpospolita: szacunek dla pracy i – na rozległych obszarach – zasady elementarnej przyzwoitości. Trzeba się leczyć, a „się" rozumiem jako „siebie samych".

* A. Drawicz (1932–1997) – polski eseista, krytyk literacki i tłumacz literatury rosyjskiej, od połowy lat 70. działacz opozycji demokratycznej, ale także od 1953 r. zarejestrowany jako tajny współpracownik UB-SB.

A. Wyjaśnij stosunek Jana Nowaka-Jeziorańskiego do Polski Ludowej. Z czego on wynika?

B. Wyjaśnij, jak ocenia okres PRL Andrzej Drawicz. Dlaczego podejmuje polemikę z Janem Nowakiem-Jeziorańskim?

C. Wyjaśnij, jak doświadczenia życiowe obu autorów wpłynęły na ich ocenę Polski Ludowej. Skorzystaj z wiedzy z podręcznika oraz internetu i encyklopedii.

D. Zastanów się, która z prezentowanych ocen jest ci bliższa. Uzasadnij swoje zdanie.

7. Zorganizujcie w klasie dyskusję podsumowującą okres PRL. Podzielcie się na dwie grupy – przeciwników i zwolenników tej epoki. Przygotowując się do dyskusji i oceny, weźcie pod uwagę nie tylko kwestie polityczne, ale także sprawy gospodarcze, kulturalne i społeczne. Wykorzystajcie również materiały pozapodręcznikowe. Wnioski z dyskusji zapiszcie na tablicy lub w zeszytach w tabeli według poniższego wzoru.

	Osiągnięcia PRL	Negatywne oblicze PRL
Polityka		
Gospodarka		
Kwestie społeczne		
Kultura		

29 Polska droga do NATO i Unii Europejskiej

KALENDARIUM

1989	**19 IX** • zawarcie przez Polskę umowy z EWG o współpracy gospodarczej i handlowej
1991	**15 II** • nawiązanie polsko-węgiersko-czechosłowackiej współpracy w ramach Trójkąta Wyszehradzkiego
	17 VI • podpisanie polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie
	28 VI • koniec działalności Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
	1 VII • rozwiązanie Układu Warszawskiego
	28–29 VIII • utworzenie Komitetu Wspierania Współpracy Francusko-Niemiecko-Polskiej (tzw. Trójkąt Weimarski)
	16 XII • podpisanie układu o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskimi
1992	**22 V** • podpisanie polsko-rosyjskiego traktatu o dobrym sąsiedztwie
1993	**18 IX** • opuszczenie przez wojska rosyjskie terytorium Polski
1999	**12 III** • przystąpienie Polski do NATO
2002	**13 XII** • zakończenie negocjacji akcesyjnych Polska–UE na szczycie w Kopenhadze
2003	**16 IV** • podpisanie w Atenach traktatu o przystąpieniu Polski do UE
	7–8 VI • ogólnokrajowe referendum w sprawie wejścia Polski do UE
2004	**1 V** • wejście Polski do Unii Europejskiej

POJĘCIA: polska racja stanu ■ kłamstwo katyńskie ■ Trójkąt Weimarski ■ wypędzeni ■ Grupa Wyszehradzka ■ Partnerstwo dla Pokoju ■ kryteria kopenhaskie ■ negocjacje akcesyjne ■ euroentuzjaści ■ eurosceptycy

Polska polityka zagraniczna po 1989 r.

Po 1989 r. celem polskiej polityki zagranicznej stało się ugruntowanie suwerenności zgodnie z **polską racją stanu**. Służyć temu miało nawiązanie jak najlepszych stosunków dyplomatycznych z przechodzącymi transformację ustrojową lub uzyskującymi niepodległość państwami ościennymi oraz wstąpienie do NATO i EWG (a potem Unii Europejskiej).

Relacje polsko-rosyjskie w latach 90. XX w.

28 czerwca 1991 r. rozwiązano Radę Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, a 1 lipca przestał funkcjonować Układ Warszawski. Zniknęły zatem dwie instytucje, które były narzędziem ZSRS służącym do kontrolowania państw satelickich. W tej sytuacji istotnym celem polskiej polityki zagranicznej stało się uregulowanie od nowa stosunków ze Związkiem Sowieckim, a po jego rozpadzie w 1991 r. – z Rosją. Było to konieczne ze względu na polskie aspiracje związane z wejściem w zachodnie struktury militarne (NATO) i polityczno-gospodarcze (Wspólnoty Europejskie) oraz ze względu na dziedzictwo polsko-sowieckich relacji w latach 1944–1989.

Pokłosiem tych ostatnich były m.in. stacjonowanie na ziemiach polskich kilkudziesięciu tysięcy rosyjskich (do 1991 r. sowieckich) żołnierzy oraz powiązania gospodarcze.

Pierwszorzędnym problemem stała się kwestia **wyprowadzenia wojsk sowieckich z Polski**. Sowieci, a później Rosjanie, starali się znacząco opóźnić działania, godziło to bowiem w wizerunek Rosji jako mocarstwa, pozbawiało ją kontroli nad dawnymi państwami satelickimi i budziło obawy, że miejsce sił rosyjskich zajmą z czasem formacje NATO. W 1991 r., w obliczu niepokojów na terenie byłego ZSRS, władze rosyjskie zgodziły się jednak na wycofanie wojsk, choć proces ten trwał dwa lata. **Ostatni żołnierze rosyjscy opuścili Polskę 18 września 1993 r.** Stało się to niemal dokładnie w 54. rocznicę wkroczenia Armii Czerwonej do Polski w ramach paktu Ribbentrop–Mołotow w 1939 r.

Rozmieszczenie jednostek i obiektów Armii Sowieckiej w Polsce pod koniec lat 80. XX w.

? Opisz rozmieszczenie wojsk sowieckich w Polsce. Wyjaśnij, co mogło mieć wpływ na taki rozkład sił zbrojnych ZSRS w Polsce.

Wojska rosyjskie opuszczają tereny wokół poligonu w Bornem Sulinowie i wyjeżdżają z Polski, październik 1992 r. Żołnierzom towarzyszyły ich rodziny. Rosjanie pozostawili po sobie tysiące mniej lub bardziej zdewastowanych obiektów, nierzadko całe miasteczka, które władze lokalne musiały zagospodarować.

Pierwsze lata rządów Borysa Jelcyna w Moskwie to czas stosunkowo dobrych relacji polsko-rosyjskich. W maju 1992 r. zawarto polsko-rosyjski traktat o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, gwarantując wzajemnie nienaruszalność granic oraz integralność terytorialną obu państw, a w 1993 r. korzystną dla obu stron umowę o handlu i współpracy gospodarczej oraz porozumienie o dostawach gazu do Polski (co jednak później uzależniło Polskę od rosyjskich dostaw gazu i ropy). W 1993 r. podczas wizyty w Polsce Borysa Jelcyna prezydent **Lech Wałęsa wynegocjował rosyjską deklarację, że Moskwa nie ma nic przeciwko przystąpieniu Polski do NATO**.

Sytuacja uległa zmianie w 2. połowie lat 90. XX w. Wbrew deklaracji Jelcyna Rosja starała się blokować wstąpienie Polski do NATO, a w Polsce narastał sprzeciw wobec rosyjskiej polityki w Czeczenii oraz wspierano prozachodnie aspiracje Gruzji i Ukrainy.

Relacje polsko-niemieckie po 1990 r. i zjednoczeniu Niemiec

Przełom 1989 i 1990 r. przyniósł także istotne zmiany w relacjach polsko-niemieckich, zwłaszcza po zjednoczeniu Niemiec. Szczególne emocje budziła przede wszystkim sprawa granic. Dlatego już w październiku 1990 r., kilka dni po utworzeniu zjednoczonego państwa niemieckiego, Warszawa i Berlin zawarły **układ graniczny**, potwierdzający nienaruszalność wspólnej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Msza pojednania w Krzyżowej. W listopadzie 1989 r. kanclerz RFN Helmut Kohl złożył wizytę w Polsce i spotkał się z premierem Tadeuszem Mazowieckim. Podczas mszy pojednania w Krzyżowej na Dolnym Śląsku obaj szefowie rządów wymienili znak pokoju, który dla wielu obserwatorów stał się symbolem polsko-niemieckiego pojednania.

? Sprawdź, dlaczego msza pojednania została odprawiona w Krzyżowej. Wyjaśnij symboliczne znaczenie tego miejsca.

ROSJA A KŁAMSTWO KATYŃSKIE

Swoistym miernikiem relacji polsko-sowieckich, a następnie polsko-rosyjskich był stosunek władz Kremla do kwestii Katynia i tzw. kłamstwa katyńskiego, czyli twierdzenia, że zbrodni tej dokonali Niemcy. W 1990 r. Michaił Gorbaczow przyznał oficjalnie, że zbrodnię na polskich oficerach popełniono z rozkazu Stalina, choć jednocześnie sowiecka propaganda zaczęła głosić tezy o istnieniu „polskiego Katynia". Przez to pojęcie rozumiano rzekome mordy na sowieckich jeńcach wziętych do niewoli przez Polaków w 1920 r.
W 1992 r., w okresie rządów Borysa Jelcyna, Rosjanie przekazali Polsce kopie dokumentów sowieckich dotyczących zbrodni katyńskiej (zdjęcie 1), a w 1993 r. Jelcyn podczas wizyty w Warszawie złożył wieniec pod pomnikiem katyńskim na Powązkach (zdjęcie 2) i wypowiedział słowo *Prastitie* – „Wybaczcie". Rosjanie zgodzili się również na rozpoczęcie prac ekshumacyjnych i budowę cmentarzy wojennych w miejscach pochówku polskich oficerów: w Katyniu i Miednoje. Trzeci cmentarz wojenny powstał w ukraińskim Charkowie.

? Poszukaj informacji o obecnym stanowisku Rosji wobec sprawy katyńskiej.

1

2

W czerwcu 1991 r. Polska i Niemcy podpisały traktat o dobrym sąsiedztwie, co zapoczątkowało okres współpracy na wielu płaszczyznach: politycznej, gospodarczej, historycznej i lokalnej. Jednym z przejawów dobrych relacji między obu państwami było utworzenie wspólnie z Francją w 1991 r. tzw. **Trójkąta Weimarskiego**. Układ ten miał na celu rozwijanie współpracy politycznej między sygnatariuszami oraz wspomaganie integracji państw Europy Środkowej z zachodem kontynentu.

Na relacjach obu państw cieniem kładą się kwestie II wojny światowej i odpowiedzialności Niemców za zbrodnie i zniszczenia, do których ona doprowadziła. Z jednej strony, w ramach procesu pojednania, Niemcy wielokrotnie oficjalnie podkreślali swoją winę, zdecydowali się na wypłatę odszkodowań więźniom obozów koncentracyjnych i byłym ofiarom pracy niewolniczej (patrz: s. 43), prowadzą z Polską wymianę młodzieży oraz podjęli rozmowy między historykami o trudnym dziedzictwie. Z drugiej strony – zwłaszcza w latach 90. – wielokrotnie w Niemczech potomkowie tzw. wypędzonych domagali się od Polski wypłaty odszkodowań za majątki utracone w latach 1945–1948.

! **Wypędzeni** – określenie Niemców zmuszonych na mocy decyzji Wielkiej Trójki do wyjazdu na zachód po II wojnie światowej z terenów przyznanych Polsce i Czechosłowacji.

WARTO WIEDZIEĆ

Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA)

W grudniu 1992 r. Polska, Czechosłowacja i Węgry utworzyły tzw. Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA). Celem organizacji był rozwój stosunków handlowych między sygnatariuszami oraz współpraca gospodarcza z Unią Europejską. W następnych latach do Porozumienia przystępowały kolejne kraje Europy Środkowej i Południowej. Jednocześnie państwa, które wstąpiły do Unii Europejskiej, opuszczały CEFTĘ. Dziś organizacja skupia kilka państw leżących na południu kontynentu.

Polska a kraje Europy Środkowej

Polska rozwijała także dobrosąsiedzkie stosunki z państwami Europy Środkowej, z którymi była związana historycznie i kulturowo. W 1991 r. wraz z Czechosłowacją i Węgrami utworzyła tzw. **Trójkąt Wyszehradzki**, który po rozpadzie Czechosłowacji przybrał nazwę **Grupa Wyszehradzka** (lub Grupa V4). Jej celem stała się integracja z Europą Zachodnią i przystąpienie do struktur NATO.

Polska nawiązywała dobre relacje również z Litwą, Białorusią i Ukrainą, które odzyskały (a w przypadku Białorusi uzyskały) niepodległość w 1991 r. Polska wspierała politycznie Litwinów w ich walce z interwencją rosyjską, a także przekazała sprzęt wojskowy dla tworzącej się armii litewskiej. Jako pierwsza uznała też niepodległość Ukrainy i w następnych latach wspierała ją w kontaktach z krajami Europy Zachodniej. Dobre stosunki z Białorusią uległy pogorszeniu, gdy władzę w tym kraju zdobył w 1994 r. **Aleksandr Łukaszenka**.

Geneza przystąpienia Polski do NATO

Jednym z podstawowych celów Polski po obaleniu komunizmu stało się wstąpienie do Sojuszu Północnoatlantyckiego. Starania o to podjęto już w 1989 r. W 1990 r. Polska nawiązała stosunki dyplomatyczne z NATO, a rok później, z inicjatywy rządu Jana Olszewskiego, rozpoczęła wysiłki o przyjęcie do sojuszu. Aby tego dokonać, musiała spełnić wiele warunków związanych z funkcjonowaniem sił zbrojnych. Największą przeszkodą był jednak zdecydowany polityczny sprzeciw Rosji, a także – przynajmniej początkowo – niechętne podejście wielu zachodnich polityków obawiających się pogorszenia stosunków z Rosją.

Zbigniew Brzeziński (z lewej) i Jan Nowak-Jeziorański (1914–2005, z prawej) wnieśli wielkie zasługi dla polskiego przystąpienia do NATO. Nowak-Jeziorański w czasie wojny był kurierem rządu RP na uchodźstwie, a później przez wiele lat kierował polską sekcją Radia Wolna Europa. Mieszkając w USA i mając bliskie relacje z amerykańskimi politykami, cały czas upominał się w Waszyngtonie o sprawy polskie. Obaj politycy gorąco przekonywali kolejnych prezydentów USA o potrzebie rozszerzenia NATO na wschód.

Independence, USA, 12 marca 1999 r. Uroczystość złożenia dokumentów potwierdzających przystąpienie Polski, Czech i Węgier do NATO. Podpis składa polski minister spraw zagranicznych Bronisław Geremek. Stoją: sekretarz stanu USA Madeleine Albright (1937–2022; czytaj: madlejn olbrajt) oraz ministrowie spraw zagranicznych Czech i Węgier.

Fragment sejmowego wystąpienia premiera Jerzego Buzka w czasie debaty nad ratyfikacją Traktatu Północnoatlantyckiego, 17 lutego 1999 r.

Wchodząc do NATO, realizujemy testament polityczny naszych ojców i dziadów. Znajdziemy się w gronie państw najbardziej rozwiniętych i bezpiecznych we współczesnym świecie. Zagwarantujemy Polsce to miejsce w europejskiej i światowej polityce, o którego odzyskanie zabiegała bezskutecznie od trzech stuleci. […]

Zwracamy się dzisiaj do was, sojusznicy na Zachodzie oraz partnerzy i przyjaciele na Wschodzie. Geografia łączy Europejczyków. Polityka wielokroć nas dzieliła. My, Polacy, doświadczaliśmy tego wielokrotnie. Ziemie polskie z zachodu na wschód i ze wschodu na zachód przemierzały obce armie. Podział Europy zawsze nas osłabiał. Jedność kontynentu była naszą siłą. Polska w NATO, bezpieczna i stabilna, zakorzeniona w zachodniej tradycji i rozumiejąca problemy Wschodu, będzie krajem zabiegającym w sposób szczególny o jedność i pomyślność całej Europy. […]

Pragnę jasno powiedzieć, że nie wstępujemy do NATO w obawie przed kimkolwiek. Nie chcemy też tworzyć nowych linii podziału. Stajemy się członkiem Sojuszu, aby chronić pokój i dążyć do rozszerzania obszaru stabilności i bezpieczeństwa. Jesteśmy przekonani, że państwa odchodzące od totalitarnej utopii ku demokracji i gospodarce rynkowej podzielają te wartości. Polska w NATO to więcej bezpieczeństwa i więcej stabilności w Europie Środkowej. Polska w NATO to obliczalny i przyjazny partner dla Federacji Rosyjskiej i Białorusi. Polska w NATO będzie adwokatem interesów Słowacji i państw bałtyckich* oraz naszych strategicznych partnerów z Ukrainy.

* Słowacja i państwa bałtyckie przystąpiły do NATO w 2004 r.

1. Wymień cele, które według premiera towarzyszyły polskim staraniom o wejście do NATO.
2. Wyjaśnij, jaką rolę, zdaniem premiera, miała odegrać Polska wobec swoich sąsiadów.

Data	Wydarzenie
8 października 1989 r.	Po raz pierwszy parlamentarzyści z Polski i Węgier wzięli udział w obradach Zgromadzenia Północnoatlantyckiego (Rzym)
9 sierpnia 1990 r.	Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między NATO i Polską
2. poł. 1990 r.	Tzw. operacja Samum – uratowanie przez polski wywiad amerykańskich agentów CIA w Iraku powoduje redukcję polskiego długu w USA i umożliwia nawiązanie współpracy wojskowej Polski i USA, w tym utworzenie specjalnej jednostki wojskowej GROM
20 grudnia 1991 r.	Pierwsze posiedzenie Północnoatlantyckiej Rady Współpracy(NACC), w którym wzięli udział przedstawiciele państw NATO i 9 państw środkowoeuropejskich
25 sierpnia 1993 r.	W czasie wizyty w Warszawie prezydent Rosji Borys Jelcyn zgodził się, aby Polska ubiegała się o członkostwo w NATO; zgodę wycofał we wrześniu 1993 r.
10–11 stycznia 1994 r.	Oficjalne zaakceptowanie i przyjęcie przez państwa członkowskie NATO na szczycie w Brukseli programu Partnerstwo dla Pokoju; Polska podpisała przystąpienie do programu 2 lutego 1994 r.
listopad–grudzień 1994 r.	Udział specjalnej jednostki wojskowej GROM u boku Amerykanów podczas misji stabilizacyjnej na Haiti umacnia polskie starania o przystąpienie do sojuszu
11 grudnia 1995 r.	Oficjalne przyjęcie przez Polskę zaproszenia do udziału w misji sojuszu w Bośni (IFOR); wejście Polskiego Kontyngentu Wojskowego w skład Brygady Nordycko-Polskiej wojsk NATO
27 maja 1997 r.	Podpisanie przez prezydenta Borysa Jelcyna i przywódców 16 państw NATO w Paryżu umowy o współpracy i stosunkach dwustronnych
10 lipca 1997 r.	Podczas wizyty w Warszawie prezydent USA Bill Clinton oficjalnie zaprasza Polskę do NATO
16 grudnia 1997 r.	Podpisanie przez Polskę, Węgry i Czechy w Brukseli protokołu akcesyjnego do Sojuszu Północnoatlantyckiego
12 marca 1999 r.	Przekazanie przez Polskę na ręce Sekretarza Stanu USA aktu przystąpienia do NATO

Polska droga do NATO.

W 1994 r. podpisano dokument powołujący program **Partnerstwo dla Pokoju** (w skrócie: **PdP**, ang. *Partnership for Peace* – PfP; czytaj: partnerszip for pis), w którego ramach do współpracy z sojuszem zaproszono wszystkie aspirujące do niego państwa. Program ten był sygnałem dla Rosji, że do integracji państw Europy Środkowej z NATO może dojść i bez jej zgody. Uczestnictwo w programie bardzo ułatwiło Polsce, Czechom i Węgrom – po koniecznych modernizacjach sił zbrojnych oraz wprowadzeniu cywilnej kontroli nad armią – drogę do pełnego członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim.

Polscy żołnierze patrolujący pustynię w Afganistanie.

? Korzystając z dostępnych ci źródeł wiedzy, przedstaw działania polskich żołnierzy w Afganistanie i Iraku.

Fragment Traktatu waszyngtońskiego z 1949 r. o utworzeniu Sojuszu Północnoatlantyckiego

Artykuł 1

Strony zobowiązują się […] załatwiać wszelkie spory międzynarodowe, w które mogłyby zostać zaangażowane, za pomocą środków pokojowych w taki sposób, aby pokój i bezpieczeństwo międzynarodowe oraz sprawiedliwość nie zostały narażone na niebezpieczeństwo, jak również powstrzymywać się w swych stosunkach międzynarodowych od użycia lub groźby użycia siły w jakikolwiek sposób niezgodny z celami Narodów Zjednoczonych. […]

Artykuł 5

Strony zgadzają się, że zbrojna napaść na jedną lub więcej z nich […] będzie uznana za napaść przeciwko nim wszystkim, i dlatego zgadzają się, że jeżeli taka zbrojna napaść nastąpi, to każda z nich, w ramach wykonywania prawa do indywidualnej lub zbiorowej samoobrony […] udzieli pomocy Stronie lub Stronom napadniętym, podejmując niezwłocznie, samodzielnie, jak i w porozumieniu z innymi Stronami, działania, jakie uzna za konieczne, łącznie z użyciem siły zbrojnej, w celu przywrócenia i utrzymania bezpieczeństwa obszaru północnoatlantyckiego. O każdej takiej zbrojnej napaści i o wszystkich podjętych w jej wyniku środkach zostanie bezzwłocznie powiadomiona Rada Bezpieczeństwa. Środki takie zostaną zaniechane, gdy tylko Rada Bezpieczeństwa podejmie działania konieczne do przywrócenia i utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa.

1. Na podstawie tekstu źródłowego przedstaw cele Sojuszu Północnoatlantyckiego.

12 kwietnia 1999 r., w 50. rocznicę utworzenia Sojuszu Północnoatlantyckiego, Polska, Czechy i Węgry zostały przyjęte w szeregi jego członków. Od tego momentu Polska jest aktywnym członkiem NATO. Wojsko Polskie brało udział w misjach wojskowej i stabilizacyjnej w Iraku (2003–2011, Polska objęła dowództwo jednej ze stref okupacyjnych) oraz operacji militarnej w Afganistanie (2002–2014). W obu misjach poległo 72 polskich żołnierzy.

Polska droga do Unii Europejskiej

Po upadku komunizmu Polska i inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej rozpoczęły również starania o przyjęcie do Wspólnot Europejskich. Droga ta nie była jednak łatwa, ponieważ gospodarki państw środkowoeuropejskich były w bardzo złym stanie, a i część dotychczasowych członków EWG nie chciała dopuścić do dalszego rozszerzania wspólnot w obawie o utratę funduszy. Mimo to już w 1989 r. Polska podpisała umowę o współpracy gospodarczej i handlowej z EWG, a w grudniu 1991 zawarła **układ stowarzyszeniowy ze Wspólnotami Europejskimi**.

Rok 1993 stanowił przełom dla polskich starań o integrację, w tym czasie bowiem państwa Unii podjęły decyzję o rozpoczęciu przygotowań do kolejnego rozszerzenia wspólnoty. Przyjęto wówczas rygorystyczne wytyczne dla państw starających się o status członka (tzw. kryteria kopenhaskie). W 1994 r. Polska złożyła wniosek o przyjęcie do Unii Europejskiej, a trzy lata później Rada Europejska podjęła decyzję o rozpoczęciu negocjacji akcesyjnych z sześcioma kandydatami, w tym także z Polską (tzw. grupa luksemburska).

Pod koniec XX w. wszystkie znaczące siły polityczne w Polsce były zgodne co do konieczności wejścia Polski do Unii Europejskiej. Sytuacja nieco się zmieniła po wyborach w 2001 r., kiedy

Podpisanie traktatu akcesyjnego przez premiera Leszka Millera i ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza w Atenach 16 kwietnia 2003 r.

do Sejmu weszły pierwsze ugrupowania przeciwne integracji: Liga Polskich Rodzin i Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej. Mimo to ówczesny rząd premiera Leszka Millera w grudniu 2002 r. doprowadził do zakończenia negocjacji. W końcowym etapie rozmów najwięcej problemów sprawiało ustalenie kwestii unijnych dopłat dla polskich rolników, ograniczeń dla Polaków na unijnym rynku pracy oraz procedur nabywania w Polsce ziemi przez cudzoziemców.

W **kwietniu 2003 r.** podczas szczytu UE w Atenach polska delegacja podpisała **traktat akcesyjny**. Dwa miesiące później (7–8 czerwca 2003 r.) odbyło się w Polsce **referendum**. Wzięło w nim udział 58,85 % Polaków, z czego 77,45 % opowiedziało się za integracją Polski z Unią Europejską. **1 maja 2004 r.** Polska, wraz z Cyprem, Czechami, Estonią, Litwą, Łotwą, Maltą, Słowacją, Słowenią i Węgrami, stała się **członkiem Unii Europejskiej**.

Znaczenie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej

Obecnie Polska jest szóstym krajem UE pod względem liczby ludności, a jej mieszkańcy stanowią ok. 7 % populacji wspólnoty. Członkostwo przyniosło Polsce znaczące korzyści gospodarcze. Polska stała się największym w dziejach tej organizacji beneficjentem funduszy unijnych. Środki te pozwoliły na dynamiczny rozwój infrastruktury oraz przedsiębiorstw.

Fragment przemówienia Jana Pawła II do uczestników polskiej narodowej pielgrzymki do Rzymu, Watykan, 19 maja 2003 r.

Wiem, że wielu jest przeciwników integracji. Doceniam ich troskę o zachowanie kulturalnej i religijnej tożsamości naszego narodu. Podzielam ich niepokoje związane z gospodarczym układem sił, w którym Polska – po latach rabunkowej gospodarki minionego systemu – jawi się jako kraj o dużych możliwościach, ale też o niewielkich środkach. Muszę jednak podkreślić raz jeszcze, że Polska zawsze stanowiła ważną część Europy i dziś nie może wyłączać się z tej wspólnoty, z tej wspólnoty, która wprawdzie na różnych płaszczyznach przeżywa kryzysy, ale która stanowi jedną rodzinę narodów, opartą na wspólnej chrześcijańskiej tradycji.

Wejście w struktury Unii Europejskiej, na równych prawach z innymi państwami, jest dla naszego narodu i bratnich narodów słowiańskich wyrazem jakiejś dziejowej sprawiedliwości, a z drugiej strony może stanowić ubogacenie Europy. Europa potrzebuje Polski. Kościół w Europie potrzebuje świadectwa wiary Polaków. Polska potrzebuje Europy. Jest to wyzwanie, które współczesność stawia przed nami i przed wszystkimi krajami, które na fali przemian politycznych w regionie tak zwanej Europy Środkowo-Wschodniej wyszły z kręgu wpływów ateistycznego komunizmu.

1. Przedstaw stanowisko Jana Pawła II wobec integracji Polski z UE.

Data	Wydarzenie
16 września 1988 r.	Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Polską a Europejską Wspólnotą Gospodarczą (EWG)
16 grudnia 1991 r.	Podpisanie Układu Europejskiego ustanawiającego stowarzyszenie między Rzecząpospolitą Polską a Wspólnotami Europejskimi
8 kwietnia 1994 r.	Złożenie przez Polskę wniosku o przyjęcie do Unii Europejskiej
12–13 grudnia 1997 r.	Decyzja Rady Europejskiej o rozpoczęciu negocjacji z 6 państwami, w tym z Polską (z tzw. grupą luksemburską)
31 marca 1998 r.	Rozpoczęcie negocjacji o członkostwo Polski w Unii Europejskiej
7–12 grudnia 2000 r.	Określenie przez Radę Europejską na szczycie w Nicei nowych ram instytucjonalnych rozszerzonej UE oraz sprecyzowanie perspektywy członkostwa w 2004 r. (tzw. traktat nicejski)
13 grudnia 2002 r.	Zakończenie negocjacji na spotkaniu Rady Europejskiej w Kopenhadze
16 kwietnia 2003 r.	Podpisanie przez Polskę w Atenach traktatu akcesyjnego do Unii Europejskiej
7–8 czerwca 2003 r.	Referendum w sprawie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej
1 maja 2004 r.	Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej

Droga Polski do Unii Europejskiej.

WARTO WIEDZIEĆ

Euroentuzjaści i eurosceptycy

Podczas negocjacji unijnych w Polsce zaktywizowały się grupy **euroentuzjastów** – chcących jak najszybszego wejścia Polski do UE, oraz **eurosceptyków** – niechętnych wejściu lub odsuwających akces do czasu uzyskania lepszych warunków. Wielu Wielu Polaków przyjęło postawę realistów – dostrzegali pewne zagrożenia w integracji ze strukturami europejskimi (np. zrzeczenie się części suwerenności), ale korzyści, które mogła uzyskać Polska, oraz brak alternatywy dla akcesji sprawiły, że poparli oni proces zjednoczenia.

Manifestacja mieszkańców Warszawy w nocy z 30 kwietnia na 1 maja 2004 r., świętujących wejście Polski do UE, oraz ulotka eurosceptyków z okresu kampanii referendalnej w 2003 r.

? Zinterpretuj hasła i elementy graficzne ukazane na obu ilustracjach. Przedstaw na ich podstawie argumenty, po jakie sięgali zwolennicy i przeciwnicy integracji.

Czy wyraża Pani/Pan zgodę na przystąpienie Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej ?

Tylko wolny człowiek potrafi powiedzieć: "NIE"
- sługa zawsze mówi "TAK" *Andre Marlaux*

Referendum 7-8 czerwca 2003 - nie utraćmy resztek wolności !

Rolnictwo zaczęło otrzymywać dopłaty bezpośrednie w ramach programu wspólnej polityki rolnej. Dzięki swobodnemu eksportowi towarów i usług znacznie wzrósł też obrót handlowy Polski z innymi krajami Unii.

W **2007 r.** Rzeczpospolita przystąpiła do **układu z Schengen**, dzięki czemu jej obywatele mogą bez kontroli paszportowych poruszać się po znacznej części Europy. Polscy obywatele, posiadający jednocześnie **obywatelstwo unijne**, mają łatwiejszy dostęp do edukacji i zatrudnienia w państwach członkowskich. Dzięki temu mogą szukać nie tylko lepszych ofert pracy, ale także zdobywać doświadczenie zawodowe za granicą.

Pozycja Polski w Unii Europejskiej jest zmienna i zależy od kilku czynników, takich jak siła polskiej dyplomacji oraz skuteczność polskich europarlamentarzystów w budowaniu jak najlepszych stosunków z władzami Unii.

PODSUMOWANIE

• W latach 90. XX w. Polska musiała uregulować stosunki dyplomatyczne z Rosją i Niemcami oraz rozpoczęła proces integracji z zachodnimi strukturami wojskowymi i politycznymi. • W ramach współpracy regionalnej Polska utworzyła z Węgrami i Czechosłowacją tzw. Trójkąt Wyszehradzki, którego celem było wspólne dążenie sygnatariuszy do integracji z państwami zachodnimi. • W 1991 r. został zawiązany Trójkąt Weimarski, który zrzeszał trzy państwa: Polskę, Francję i Niemcy i miał kluczowe znaczenie dla przygotowania Polski do przystąpienia naszego kraju do UE. • Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej i NATO było uwarunkowane postępem w procesach demokratyzacji państwa polskiego. • Ważną rolę w procesie włączenia Polski w struktury NATO odegrali Jan Nowak-Jeziorański i Zbigniew Brzeziński. • Polska przystąpiła do NATO w 1999 r., a do Unii Europejskiej w 2004 r. • Jednym z najważniejszych efektów przystąpienia Polski do NATO stał się wzrost znaczenia Polski na arenie międzynarodowej przy jednoczesnej gwarancji bezpieczeństwa i integralności granic. • Istotnymi skutkami przystąpienia do UE stały się wzrost gospodarczy Polski oraz znaczna migracja zarobkowa Polaków i wzrost liczby polskich studentów na uczelniach zagranicznych.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Scharakteryzuj stosunki łączące Polskę z jej sąsiadami w latach 90. XX w.
2. Omów trudności w procesie integracji Polski ze strukturami europejskimi.
3. Oceń korzyści wstąpienia Polski do NATO i Unii Europejskiej.

ZADANIE

*4. Wyjaśnij, dlaczego polska pozycja w Unii Europejskiej ciągle ulega zmianie. Wymień najważniejsze czynniki, które o tym świadczą.

III. ŚWIAT I POLSKA W LATACH 1991–2001

NOWY ŁAD ŚWIATOWY

Rozpad bloku wschodniego i upadek ZSRS zmieniły światowy układ sił. Podział na dwa obozy polityczno-militarne przestał obowiązywać wraz z zakończeniem zimnej wojny. Układ dwubiegunowy zaczął przekształcać się w **układ unipolarny**, w którym jedynym supermocarstwem, a przez to również głównym strażnikiem międzynarodowego ładu, stały się **Stany Zjednoczone**.

Podczas spotkania przywódców ZSRS i USA u wybrzeży Malty w grudniu 1989 r. oficjalnie ogłoszono **zakończenie zimnej wojny** i zobowiązano się do współpracy międzynarodowej w celu zapewnienia światowego pokoju. Nowa sytuacja w światowym układzie sił zainicjowała rozważania na temat wizji świata podwubiegunowego. Analitycy oraz politolodzy stworzyli kilka różnych **wizji nowego ładu**. Do najważniejszych zalicza się m.in. koncepcje autorstwa Francisa Fukuyamy, Zbigniewa Brzezińskiego oraz Samuela Huntingtona.

W lecie 1990 r. siły zbrojne **Iraku**, rządzonego przez Saddama Husajna, **zajęły Kuwejt** i przejęły należące do niego roponośne obszary. W obronie Kuwejtu stanęły ONZ oraz wiele państw świata. Na Irak nałożono międzynarodowe sankcje i zażądano wycofania się z Kuwejtu. Wobec braku reakcji ze strony Husajna utworzona pod przywództwem USA międzynarodowa koalicja rozpoczęła w styczniu 1991 r. **operację Pustynna Burza**, która zakończyła się pełnym sukcesem. **I wojna w Zatoce Perskiej** pokazała, że USA są państwem, które może odgrywać rolę światowego przywódcy i gwaranta pokoju.

Zmiana międzynarodowego układu sił przyczyniła się także do **przyspieszenia procesu globalizacji**.

BLASKI I CIENIE ZMIAN W ŚWIECIE NA PRZEŁOMIE TYSIĄCLECI

Zakończenie zimnej wojny nie zredukowało liczby konfliktów i nie przyniosło zwiększenia światowego bezpieczeństwa. Miejsce sporu ideologicznego między dwoma supermocarstwami i ich sojusznikami zajął konflikt o podłożu społeczno-ekonomicznym **pomiędzy globalnym Południem a globalną Północą**.

Najwięcej konfliktów wystąpiło w Afryce. Objęły one nie tylko kraje, które w okresie zimnej wojny sprzyjały ZSRS (Etiopia, Angola), lecz także państwa, w których do głosu doszły dawne spory plemienne czy religijne. W 1994 r. w **Rwandzie** doszło do krwawego konfliktu pomiędzy plemionami **Tutsi i Hutu**. W jego wyniku życie straciło ok. milion osób, a ponad dwa miliony znalazły się na emigracji w sąsiednich państwach.

Na początku lat 90. XX w. doszło do **zniesienia polityki apatheidu w RPA**. W 1994 r. przeprowadzono tam wybory, w wyniku których prezydentem został czarnoskóry przywódca Afrykańskiego Kongresu Narodowego (ANC) **Nelson Mandela**. Wydarzenie to uznaje się za symboliczne zakończenie procesu dekolonizacji Afryki.

Na skutek upadku ZSRS **Chiny** zyskały szansę na zwiększenie swojej roli na arenie międzynarodowej. Państwo to zwiększyło swój potencjał ekonomiczny i militarny, w tym atomowy, i zdobyło wpływy w krajach postsowieckich oraz afrykańskich. Dzięki temu zdecydowanie umocniło swoją pozycję jako jedno z najważniejszych państw świata.

Mimo że coraz powszechniej zaczęto wprowadzać zasadę wolności wyznania, w 2. połowie XX w. i w XXI w. w wielu miejscach świata doszło do aktów **prześladowań religijnych**. Ich przyczyny były różne, jednak ofiarami większości z nich byli wyznawcy chrześcijaństwa.

INTEGRACJA EUROPEJSKA

W latach 70. i 80. XX w. nastąpiło rozszerzenie Wspólnot Europejskich o sześć państw. W 1973 r. przystąpiły do nich **Wielka Brytania, Irlandia i Dania**, w 1981 r. – **Grecja**, a w 1986 r. – **Hiszpania i Portugalia**. W 1986 r. podpisano również ***Jednolity Akt Europejski***, który zawierał postanowienia o zacieśnieniu integracji gospodarczej, utworzeniu wspólnego rynku umożliwiającego swobodny przepływ osób, towarów, usług i kapitału oraz podjęciu współpracy w zakresie polityki zagranicznej.

Zwieńczeniem procesu integracji Europy było podpisanie **7 lutego 1992 r. w Maastricht *Traktatu o Unii Europejskiej***, na mocy którego powołano do życia Unię Europejską. Ta nowa organizacja miała opierać się na tzw. trzech filarach. Pierwszy obejmował zadania z zakresu Wspólnot Europejskich, drugi – z zakresu polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, trzeci – z zakresu polityki wewnętrznej i wymiaru sprawiedliwości. Atrakcyjność nowej organizacji spowodowała, że kolejne państwa były zainteresowane przystąpieniem do niej. W 1995 r. Unia Europejska została rozszerzona o **Szwecję, Finlandię** oraz **Austrię**.

Jednym z najważniejszych celów Unii Europejskiej było powstanie unii walutowej. W 1999 r. utworzona została **strefa euro**. Wspólna waluta używana była początkowo do rozliczeń bezgotówkowych, ale w 2002 r. euro stało się **walutą używaną w powszechnym obiegu** w 12 krajach unijnych. Z czasem do strefy euro zaczęły przystępować kolejne państwa.

POLSKA DROGA DO DEMOKRACJI 1991–2005

Transformacja ustrojowa dała możliwość rozwoju partii politycznych. W 1990 r. nastąpiło **samorozwiązanie PZPR**, a ugrupowania lewicowe skupiły się w Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD). Na scenie politycznej kształtowały się ugrupowania związane z tzw. obozem posierpniowym, m.in. Unia Demokratyczna (UD), Wyborcza Akcja Katolicka (WAK), Konfederacja Polski Niepodległej (KPN), Porozumienie Centrum (PC), Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD). Z przekształcenia dawnego ZSL powstało Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), nawiązujące do tradycji mikołajczykowskich.

W **1991 r.** odbyły się w Polsce pierwsze **w pełni wolne demokratyczne wybory parlamentarne**, w których najwięcej głosów zdobyły partie obozu posierpniowego. W ich wyniku ukształtował się prawicowy rząd z **Janem Olszewskim** jako premierem. Mimo braku poparcia parlamentarnej większości rząd starał się kontynuować przekształcenia gospodarcze, spowalniając przy tym proces prywatyzacji, a w polityce zagranicznej otwierając Polskę na integrację z zachodnimi strukturami. Jednak w czerwcu 1992 r. gabinet Olszewskiego został zdymisjonowany w wyniku **tzw. nocnej zmiany**. Nowego rządu nie udało się sformować Waldemarowi Pawlakowi (PSL), a rząd Hanny Suchockiej (UD), pierwszej kobiety w Polsce na stanowisku premiera, przetrwał tylko do maja 1993 r. Konieczne stało się skrócenie kadencji Sejmu i przeprowadzenie nowych wyborów, w których po raz pierwszy obowiązywał **próg wyborczy**. Zwycięstwo w nich odniósł SLD, który utworzył koalicję rządową z PSL.

Jednym z najważniejszych zadań w czasie polskiej transformacji ustrojowej było napisanie **nowej ustawy zasadniczej**. W 1992 r. uchwalono tzw. Małą Konstytucję, a prace nad pełną ustawą zasadniczą trwały w Komisji Konstytucyjnej. **2 kwietnia 1997 r.** Zgromadzenie Narodowe uchwaliło ***Konstytucję RP***, którą obywatele przyjęli w ogólnokrajowym referendum.

W **1997 r.** w wyborach parlamentarnych zwycięstwo odniosły ugrupowania obozu postsolidarnościowego, a rząd utworzyła koalicja Akcji Wyborczej „Solidarność" (AWS) i Unii Wolności (UW) z **Jerzym Buzkiem** jako premierem. Ten rząd przeprowadził cztery duże reformy: administracyjną (zmniejszenie liczby województw i wprowadzenie powiatów), emerytalną (utworzenie otwartych funduszy emerytalnych), oświatową (wprowadzenie gimnazjów) i służby zdrowia (wprowadzenie kas chorych). Rząd doprowadził także do ratyfikacji podpisanego w 1993 r. **Konkordatu** między Polską a Stolicą Apostolską.

III RZECZPOSPOLITA – KONSTYTUCYJNE ZASADY USTROJOWE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. jest najważniejszym polskim aktem prawnym, określającym podstawy ustroju politycznego, społecznego i gospodarczego państwa, a także zawierającym katalog praw, wolności i obowiązków obywateli. Określa ona sposób powoływania i kompetencje poszczególnych organów władzy państwowej. Najważniejsze zasady ustrojowe zostały zapisane w **preambule** (określa ona także cele powstania konstytucji i wartości, na których się ona opiera) i w Rozdziale I. Zalicza się do nich m.in. zasadę suwerenności narodu, zasadę podziału i równowagi władz, zasadę demokratycznego państwa prawnego, zasadę konstytucjonalizmu, zasadę pluralizmu politycznego, a także zasady decentralizacji władzy i samorządności.

Zgodnie z zasadą podziału władzy wyróżniamy **władzę ustawodawczą** (Sejm i Senat), **władzę wykonawczą** (Prezydent RP i Rada Ministrów) oraz **władzę sądowniczą** (sądy i trybunały). Relacje pomiędzy poszczególnymi organami władzy regulują zapisy konstytucji.

Sejm i Senat wybierane są na czteroletnią kadencję w wyborach powszechnych. Najważniejszą funkcją, jaką pełni polski parlament, jest **funkcja ustawodawcza**, polegająca na tworzeniu ustaw jako aktów prawa powszechnie obowiązującego. Dodatkowo parlament pełni także **funkcję kontrolną** nad działalnością rządu oraz **funkcję kreacyjną** – powołuje określone organy władzy.

Prezydent RP wyłaniany jest w wyborach powszechnych na pięcioletnią kadencję z możliwością jednej reelekcji. Pełni on funkcję **głowy państwa**, najwyższego przedstawiciela Rzeczypospolitej Polskiej i gwaranta ciągłości władzy państwowej.

Rada Ministrów (rząd) z premierem na czele potrzebuje wotum zaufania, którego udziela Sejm. Rząd prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa oraz kieruje administracją rządową.

Naczelnym organem sądowym w Polsce jest **Sąd Najwyższy**, któremu podlegają **sądy powszechne oraz wojskowe**. Oprócz nich występują jeszcze **sądy administracyjne**. Działalność sądów oparta jest na zasadach niezawisłości sędziów i niezależności sądów. Organami władzy sądowniczej są także **Trybunał Stanu** oraz **Trybunał Konstytucyjny**.

RZECZPOSPOLITA SAMORZĄDNA

Wspólnotę samorządową tworzy ogół mieszkańców danej jednostki zasadniczego podziału terytorialnego państwa, a przynależność do niej zależy tylko i wyłącznie **od miejsca zamieszkania**. Jej istnienie wynika z konstytucyjnej zasady samorządności.

W 1990 r. rozpoczęto w Polsce **odbudowę samorządu terytorialnego** poprzez przywrócenie samorządu na poziomie gmin. Reforma administracyjna wprowadziła od 1 stycznia 1999 r. **trójstopniowy podział terytorialny państwa** na gminy, powiaty i województwa. W 2002 r. wprowadzono w gminach pochodzące **z wyborów bezpośrednich jednoosobowe organy wykonawcze**. **Reforma** z 2018 r. **wydłużyła kadencję** organów samorządowych z czterech do pięciu lat, ograniczyła możliwość sprawowania urzędu przez wójtów, burmistrzów i prezydentów miast do dwóch kadencji oraz wprowadziła **jednomandatowe okręgi wyborcze** w gminach do 20 tys. mieszkańców.

Do **atrybutów samodzielności** jednostek samorządu terytorialnego zaliczamy: wyodrębnienie prawne, samodzielność w wykonywaniu zadań, samodzielność finansową i możliwość kształtowania ustroju wewnętrznego.

Każda jednostka samorządu terytorialnego ma swoje **organy władzy**. W gminach są to rada gminy i zarząd gminy (wójt, burmistrz, prezydent miasta), w powiecie – rada powiatu i zarząd powiatu ze starostą na czele, a w województwie – sejmik województwa i zarząd województwa z marszałkiem na czele.

Jednostki samorządu terytorialnego działają zgodnie z **zasadą subsydiarności**. Realizują zadania własne oraz zadania zlecone z zakresu administracji rządowej. Podstawowymi **źródłami finansowania** ich działalności są dochody własne, subwencje ogólne z budżetu państwa oraz dotacje celowe.

SYSTEM PRAWNY WSPÓŁCZESNEJ POLSKI

W naukach prawnych rozróżnia się dwa pojęcia: **prawo przedmiotowe** – uporządkowany zbiór norm prawnych obowiązujących w państwie oraz **prawo podmiotowe**, czyli prawo do korzystania ze swoich praw. Są dwie koncepcje dotyczące pochodzenia norm prawnych. Według **koncepcji pozytywistycznej** normy prawne są stanowione przez państwo, natomiast **koncepcja prawnonaturalna** zakłada, że normy prawne wynikają z natury człowieka lub pochodzą bezpośrednio od istoty nadprzyrodzonej. **Złożoność natury prawa** odzwierciedlają łacińskie określenia *lex* i *ius*. Przez *lex* rozumie się **prawo stanowione** przez właściwy organ władzy, natomiast *ius* oznacza **standardy prawne** określające, co jest słuszne i sprawiedliwe w stosowaniu prawa (nie pochodzą one bezpośrednio od prawodawcy i są niezależne od jego woli).

Prawo cywilne reguluje stosunki o charakterze majątkowym i stosunki osobiste między równorzędnymi podmiotami prawa (osobami fizycznymi i osobami prawnymi). Określa, czym jest zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych. Najważniejszymi obszarami prawa cywilnego są: prawo rzeczowe, prawo zobowiązań oraz prawo spadkowe.

Prawo rodzinne reguluje stosunki majątkowe oraz niemajątkowe między członkami rodziny. Definiuje **małżeństwo** jako związek mężczyzny i kobiety oparty na równości stron oraz określa sposoby jego ustania. Reguluje kwestie związane z rodzicielstwem, kuratelą, przysposobieniem i opieką.

Prawo administracyjne reguluje strukturę i kompetencje organów administracji publicznej oraz stosunki społeczne związane z administracyjną działalnością tych organów. Określa wzajemne relacje pomiędzy organami administracji publicznej a obywatelami.

Prawo karne reguluje zasady ponoszenia odpowiedzialności karnej za popełnienie czynów zabronionych (przestępstw i wykroczeń). Określa rodzaje przestępstw, a także rodzaje kar i środków karnych grożących za ich popełnienie.

PRAWA CZŁOWIEKA ORAZ ICH OCHRONA W POLSCE I NA ŚWIECIE

Prawa człowieka to zbiór praw **przysługujących każdemu człowiekowi** z racji jego osobowej godności. Są one powszechne, przyrodzone, nienaruszalne, niezbywalne oraz niepodzielne i współzależne. Współcześnie dzieli się je na **trzy generacje**: pierwszą stanowią prawa osobiste i obywatelskie, drugą – prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne, trzecią – prawa solidarnościowe.

W starożytności niektóre prawa człowieka wywodzono z praw natury. W średniowieczu ideę praw człowieka rozwijali chrześcijańscy filozofowie. Największy wpływ na kształtowanie się praw pierwszej generacji miały **idee oświecenia**. Przemiany gospodarczo-społeczne, które zaszły w XIX w. w efekcie **rewolucji przemysłowej**, przyczyniły się do rozwoju drugiej generacji praw człowieka. Istotną rolę w tej kwestii odegrał również Kościół katolicki, który pod koniec XIX stulecia poparł ideę praw socjalnych i ekonomicznych. Prawa trzeciej generacji zostały sformułowane dopiero w XX w. w efekcie dwóch wojen światowych.

10 grudnia 1948 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło ***Powszechną Deklarację Praw Człowieka***, pierwszy ogólnoświatowy zbiór praw i wolności człowieka, a w 1950 r. Rada Europy ustanowiła ***Europejską konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności***.

W Rzeczypospolitej Polskiej prawa i wolności człowieka zagwarantowane zostały w ***Konstytucji RP***. Zalicza się do nich **wolności i prawa osobiste**, **polityczne** oraz **ekonomiczne**, **socjalne i kulturalne**. Skonstruowany został też system ochrony tych praw, w którym znalazły się sądy,

Trybunał Konstytucyjny oraz Rzecznik Praw Obywatelskich. *Konstytucja RP* określa **również zasady ograniczania** konstytucyjnych praw i wolności.

ROZLICZENIE DZIEDZICTWA PRL PO 1989 R.

Z chwilą rozpoczęcia transformacji ustrojowej w Polsce pojawiła się konieczność **rozliczenia epoki rządów komunistycznych**. Podjęto starania o rehabilitację działaczy i żołnierzy podziemia niepodległościowego z lat 1944–1956 i przywrócenie pamięci o nich. Działania w tym zakresie prowadziły Instytut Pamięci Narodowej (IPN) oraz Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. W 2011 r. ustanowiono **Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych"**, który jest obchodzony 1 marca. Próbowano doprowadzić do ukarania winnych zbrodni okresu stalinowskiego, jednak w wielu przypadkach się to nie udało.

Istotnym problemem stało się rozliczenie wydarzeń z grudnia 1970 r. oraz okresu stanu wojennego. Ostatecznie, po wielu latach, ukarano winnych masakry górników w kopalni Wujek, ale w procesie autorów stanu wojennego skazano tylko gen. Czesława Kiszczaka.

Zlikwidowano Milicję Obywatelską i Służbę Bezpieczeństwa, a w ich miejsce powołano Policję i Urząd Ochrony Państwa (UOP). Dawni funkcjonariusze, aby kontynuować służbę, musieli poddać się **weryfikacji**, którą przeprowadzały specjalne komisje. Podjęto także działania lustracyjne wobec osób sprawujących funkcje publiczne. Pierwsza próba **lustracji** z 1992 r. zakończyła się upadkiem rządu Jana Olszewskiego. Kolejna ustawa w tej sprawie budziła skrajne emocje, ale zobowiązywała osoby kandydujące na ważne stanowiska państwowe oraz samorządowe do składania oświadczeń lustracyjnych.

POLSKA DROGA DO NATO I UNII EUROPEJSKIEJ

Wchodząc na drogę przemian politycznych i społecznych, Polska uznała konieczność **uregulowania stosunków z sąsiadami oraz integrację** z zachodnimi strukturami politycznymi i wojskowymi za swoją nową **rację stanu**.

Doszło do zawarcia układu o dobrym sąsiedztwie z Rosją, a także do **wycofania wojsk rosyjskich z Polski**. Kwestiami spornymi w relacjach z tym krajem pozostały takie sprawy, jak dążenie do przystąpienia Polski do NATO oraz elementy polityki historycznej, a zwłaszcza stosunek do kłamstwa katyńskiego.

Unormowane zostały także **stosunki ze zjednoczonymi Niemcami**. Potwierdzono nienaruszalność polskiej granicy zachodniej oraz rozpoczęto współpracę na wielu płaszczyznach. Jej efektem było utworzenie w 1991 r. **Trójkąta Weimarskiego**, w którym znalazły się Polska, Niemcy i Francja.

W ramach polityki regionalnej Polska zawarła układy dobrosąsiedzkie z Litwą, Białorusią i Ukrainą. Dzięki współpracy z Węgrami i Czechosłowacją utworzono w 1991 r. Trójkąt Wyszehradzki, który po podziale Czechosłowacji został przekształcony w **Grupę Wyszehradzką**. Jej celem było współdziałanie na drodze do integracji z NATO i Unią Europejską.

Od 1994 r. Polska działała w programie **Partnerstwo dla Pokoju**, przygotowując się do pełnego członkostwa w strukturach NATO. **12 marca 1999 r. Polska została przyjęta do NATO**. Spowodowało to wzrost znaczenia kraju na arenie międzynarodowej i zwiększyło jego bezpieczeństwo.

Dłużej trwał proces **integracji z Unią Europejską**. W 1989 r. Polska podpisała umowę o współpracy z EWG, a w 1991 r. zawarła układ stowarzyszeniowy ze Wspólnotami Europejskimi. W kolejnych latach Polska została oficjalnym kandydatem do przystąpienia do UE. W kwietniu 2003 r. w Atenach Polska delegacja podpisała traktat akcesyjny. Polskie społeczeństwo zaakceptowało go w referendum. **1 maja 2004 r.** Polska wraz z dziewięcioma innymi państwami stała się **członkiem Unii Europejskiej**. Integracja z UE przyczyniła się do rozwoju gospodarczego kraju, jednak wiązała się także z dużą emigracją zarobkową.

Warto przeczytać

W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Warszawa 2021.

Chiny z perspektywy XXI wieku, red. nauk. J. Marszałek-Kawa, K. Zamasz, Toruń 2020.

B. Dolnicki, *Samorząd terytorialny*, Warszawa 2021.

A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2015*, Kraków 2016.

Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999, red. W. Kuczyński, Warszawa 2001.

A. Krzeczunowicz, *Krok po kroku. Polska droga do NATO 1989–1999*, Kraków 2004.

Z. Muras, *Podstawy prawa*, Warszawa 2019.

M. Orzechowski, *Chaos. Nowy porządek świata*, Warszawa 2018.

S. Parzymies, *Unia Europejska od Maastricht do Lizbony. Polityczne aspekty aktywności*, Warszawa 2012.

B. Różycki, *Dekomunizacja przestrzeni publicznej w Polsce, 1989–2016*, [w:] *Rozliczanie totalitarnej przeszłości: instytucje i ulice*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2017.

J. Wojnicki, *Droga Europy Środkowej do Unii Europejskiej (Czechy, Słowacja, Słowenia, Węgry)*, Warszawa 2007.

B. Ziółkowski, *Konflikty zbrojne we współczesnej Afryce. Stan obecny na tle historycznym – zarys*, Toruń 2007.

PYTANIA I POLECENIA POWTÓRZENIOWE

1. Wyjaśnij, w jaki sposób po zakończeniu zimnej wojny zmienił się światowy układ sił.

2. Rozstrzygnij, czy I wojna w Zatoce Perskiej potwierdziła tezę, że Stany Zjednoczone Ameryki powinny pełnić funkcję światowego przywódcy i strażnika międzynarodowego pokoju. Uzasadnij swoje stanowisko.

3. Przedstaw przyczyny i skutki wybranych konfliktów, jakie toczyły się w Afryce po rozpadzie dwubiegunowego ładu światowego.

4. Scharakteryzuj przejawy wzrostu znaczenia Chińskiej Republiki Ludowej w polityce międzynarodowej w XXI w.

5. Omów przyczyny prześladowań religijnych we współczesnym świecie. Podaj przykłady prześladowania chrześcijan.

6. Przedstaw najważniejsze etapy integracji europejskiej od Wspólnot Europejskich do Unii Europejskiej.

7. Omów system działania Unii Europejskiej w rozumieniu traktatu z Maastricht.

8. Wyjaśnij znaczenie wspólnej waluty euro dla zacieśniania integracji w Unii Europejskiej.

9. Wymień najważniejsze wydarzenia w polskiej polityce w 1991 r. Oceń ich znaczenie dla rozwoju demokracji w Polsce.

10. Wyjaśnij, na czym polegała wizja budowy „trzeciej niepodległości" przedstawiona w Polsce w 1991 r. przez Jana Pawła II.

11. Przedstaw przyczyny i konsekwencje objęcia władzy przez ugrupowania postkomunistyczne po wyborach parlamentarnych w 1993 r.

12. Przeczytaj tekst preambuły *Konstytucji RP* z 1997 r. Wymień wartości, do których odwołali się jej twórcy.

13. Omów najważniejsze zasady ustrojowe zawarte w *Konstytucji RP* z 1997 r.

14. Przedstaw, w jaki sposób w Polsce jest realizowana zasada podziału i równowagi władz.

15. Wyjaśnij, na czym polega zasada subsydiarności i w jaki sposób realizują ją jednostki samorządu terytorialnego.

16. Omów podstawowe atrybuty jednostek samorządu terytorialnego jako wspólnot lokalnych.

17. Przedstaw kolejne etapy odbudowy i rozwoju samorządu terytorialnego w Polsce po upadku systemu komunistycznego w 1989 r.

18. Wyjaśnij, jakie znaczenie mają wspólnoty samorządowe dla tworzących je społeczności. Odwołaj się do przykładów.

19. Scharakteryzuj zakres działania poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego. Przedstaw strukturę wydatków budżetowych na te działania i źródła ich finansowania.

20. Wyjaśnij różnicę między prawem stanowionym (*lex*) a uprawnieniami (*ius*) obecnymi w niepisanych standardach, niezależnych od władzy prawodawczej.

21. Omów różnicę pomiędzy pozytywistyczną a prawnonaturalną koncepcją prawa.

22. Scharakteryzuj wybraną gałąź prawa i wymień obszary, które reguluje.

23. Wyjaśnij genezę idei praw człowieka. Odwołaj się do dziedzictwa cywilizacji zachodniej.

24. Wymień i omów główne grupy praw i wolności człowieka i obywatela zapisane w *Konstytucji RP*.

25. Przedstaw główne środki ochrony praw i wolności człowieka i obywatela w Rzeczypospolitej Polskiej.

POWTÓRZENIE

26. Scharakteryzuj prawa i wolności ujęte w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* i *Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* oraz wymień możliwe ograniczenia w ich wykonywaniu.

27. Wyjaśnij, czym jest lustracja i jak przebiegała ona w Polsce. Jak myślisz, dlaczego budziła tak wiele emocji? Uzasadnij swoje stanowisko.

28. Omów rolę Instytutu Pamięci Narodowej w procesie rozliczania się Polski z epoką komunizmu.

29. Wyjaśnij, jak po 1989 r. zmieniła się polska racja stanu.

30. Oceń, jakie znaczenie dla Polski miało wstąpienie w struktury Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz uzyskanie członkostwa w Unii Europejskiej.

ZADANIA

31. Poszukaj w dostępnych źródłach informacji o innych niż przedstawione w podręczniku wizjach światowego ładu po zakończeniu zimnej wojny. Sporządź na ten temat notatkę.

32. Znajdź w dostępnych źródłach informacje dotyczące strefy Schengen. Przygotuj prezentację, w której przedstawisz: kraje do niej należące, zasady przystępowania do strefy i korzyści płynące z członkostwa w niej.

33. Przedstaw w formie prezentacji zasady normujące relacje pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim oraz innymi Kościołami i związkami wyznaniowymi.

34. Na podstawie zapisów *Konstytucji RP* przygotuj notatkę na temat kompetencji wybranego organu władzy państwowej (Prezydenta RP, Rady Ministrów i premiera, Sejmu, Senatu, Sądu Najwyższego, Trybunału Stanu, Trybunału Konstytucyjnego).

35. Przygotuj informację na temat struktury organów władzy w gminie, w której mieszkasz. Uwzględnij kompetencje poszczególnych organów.

36. Wyszukaj w dostępnych źródłach informacje dotyczące działania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i składanych do niego skarg. Przygotuj na ten temat prezentację.

37. Poszukaj informacji na temat aktywności Polski w Sojuszu Północnoatlantyckim i sporządź na ten temat notatkę.

IV. ŚWIAT I POLSKA W PIERWSZYCH DWÓCH DEKADACH XXI W.

- Sytuacja na świecie na początku XXI w.
- Wojna z terroryzmem w XXI w.
- Agresywna polityka Rosji i wojna w Ukrainie
- Polska w Unii Europejskiej i NATO
- Przemiany w Polsce po 2005 r.
- Wyzwania dla świata i Polski u progu trzeciej dekady XXI w.

30 Świat na początku XXI w.

KALENDARIUM	
2003	**20 III** • atak sił koalicji na Irak, rozpoczęcie II wojny w Zatoce Perskiej
2007	**X** • ogłoszenie przez Komunistyczną Partię Chin założeń Koncepcji Naukowego Rozwoju
2008	**15 IX** • początek wielkiego światowego kryzysu finansowego
2010	**17 XII** • początek wydarzeń Arabskiej Wiosny w Tunezji
2011	**I–III** • wybuch Arabskiej Wiosny w Egipcie, Libii i Syrii
2013	**12 II** • podziemna próba jądrowa w Korei Północnej
2014	powstanie samozwańczego Państwa Islamskiego w Iraku i Syrii
2015	kryzys migracyjny w Europie (tzw. kryzys uchodźczy)
2019	**XI** • wybuch epidemii COVID-19 w Chinach
2020	**11 III** • ogłoszenie przez WHO ogólnoświatowej pandemii COVID-19
2021	**30 VIII** • wycofanie się ostatnich sił amerykańskich z Afganistanu
2022	**24 II** • początek rosyjskiej agresji na Ukrainę

POJĘCIA: globalizacja ■ korporacja ■ Koncepcja Naukowego Rozwoju ■ Arabska Wiosna ■ fundamentalizm ■ Państwo Islamskie ■ kryzys uchodźczy ■ COVID-19 ■ pandemia ■ wojna z terroryzmem

Świat na początku XXI w.

Wbrew oczekiwaniom niektórych politologów po zakończeniu zimnej wojny, upadku komunizmu w państwach bloku wschodniego w Europie oraz rozpadzie ZSRS na świecie nie doszło do powszechnego odprężenia. W ciągu kilku ostatnich lat XX w. i na początku XXI w. pojawiły się nowe wyzwania i zagrożenia, z którymi ludzkość musiała się zmierzyć. Już w latach 90. XX w. **Chiny rozpoczęły działania mające na celu zastąpienie ZSRS w roli supermocarstwa** i niedopuszczenie do pełnej dominacji USA na świecie. **Rosja**, po upadku komunizmu i w pierwszych latach transformacji, **powróciła do polityki imperialnej** i podjęła kroki ku podporządkowaniu sobie dawnych sowieckich republik (patrz: s. 375–378).

Zagrożenie światowego bezpieczeństwa pojawiło się również ze strony mniejszych państw. Rządzony przez radykalnych wyznawców islamu Afganistan udzielił schronienia terrorystom z Al-Kaidy, co sprowadziło na niego atak sił międzynarodowych pod przywództwem USA i zapoczątkowało **wojnę z terroryzmem** (patrz: s. 349). Wojna ta ogarnęła też Zatokę Perską i tereny Bliskiego Wschodu, gdzie siły koalicji najpierw doprowadziły do upadku dyktatorskich rządów Saddama Husajna w Iraku, a potem musiały stawić czoła ekspansji samozwańczego **Państwa Islamskiego** (patrz: s. 354). Trzecim państwem, które zaczęło zagrażać światowemu pokojowi, stała się także komunistyczna Korea Północna, rządzona brutalnymi metodami przez rodzinę Kimów.

Pod koniec pierwszej dekady XXI w. wybuchły niepokoje społeczne w Afryce Północnej. **Mieszkańcy Tunezji, Libii, Egiptu i innych państw arabskich upomnieli się o swoje prawa** i wyszli na ulice miast, obalając większość dotychczasowych reżimów i stojących na ich czele dyktatorów. Jedną z konsekwencji tych wydarzeń był **kryzys migracyjny** w Europie, do której w poszukiwaniu lepszego życia chcieli się dostać mieszkańcy Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu.

Wiek XXI przyniósł również zawirowania w gospodarce. W 2008 r. rozpoczął się kryzys finansowy, który dotknął większość rozwiniętych państw świata i znacząco spowolnił tempo rozwoju gospodarczego. Trudności pogłębił **wybuch pandemii w latach 2020–2021**. Dwa lata walki z epidemią COVID-19 jednocześnie boleśnie uświadomiły ludzkości, jak wiele problemów ma jeszcze do rozwiązania, zwłaszcza w kwestii nierówności poziomu życia różnych społeczeństw.

Wzrost globalnego znaczenia Chin

Mimo potępienia, z jakim na świecie spotkała się masakra studentów w 1989 r. na placu Tian'anmen, Chiny nie tylko nie zamierzały zmieniać polityki wewnętrznej, lecz także rozpoczęły intensywne działania na arenie międzynarodowej, zmierzające do osłabienia roli USA jako supermocarstwa. Nie uznawały propagowanej przez Stany Zjednoczone wizji liberalnej demokracji parlamentarnej jako modelowej formy ustroju i były gotowe rzucić im wyzwanie w walce o światowe przywództwo. Z jednej strony robiły to poprzez dynamiczne zbrojenia, przekształcając swoją armię w potężną i nowoczesną machinę wojenną, o której światowi eksperci mówią, że obecnie ustępuje jedynie siłom amerykańskim (z wyjątkiem liczebności). Z drugiej – dyplomatyczna ofensywa chińska, poparta inwestycjami gospodarczymi, doprowadziła do wzmożonej obecności Chin w wielu państwach Azji, Afryki i Ameryki Południowej. W ten sposób Chińska Republika Ludowa weszła do grona państw mających decydujący głos w polityce międzynarodowej, z którym USA i Rosja muszą się liczyć.

Podstawą potęgi Chin jest przede wszystkim gospodarka – nowoczesna i niezwykle konkurencyjna. Chińskie marki od dawna są obecne w krajach gospodarczo rozwiniętych (największych partnerem handlowym Państwa Środka jest Unia Europejska) i zdobywają nowe rynki zbytu. Chińczykom, wykorzystującym tanią siłę roboczą, ogromny rynek wewnętrzny i zdyscyplinowane społeczeństwo, udało się utrzymać trwający nieprzerwanie od trzydziestu lat wysoki poziom wzrostu gospodarczego i jednocześnie podnieść poziom życia w kraju.

Defilada chińskich jednostek pancernych. Armia w Chinach nie podlega rządowi, lecz partii. Wiele programów wojskowych jest utajnionych, ale wiadomo, że Chiny dysponują znaczącym potencjałem bombowców strategicznych, rakiet balistycznych zdolnych przenosić broń jądrową (liczba głowic jądrowych w chińskim posiadaniu jest nieznana) oraz rozbudowują marynarkę wojenną o kolejne jednostki o napędzie atomowym.

Ważnym wydarzeniem dla Chin było zorganizowanie z rozmachem w Pekinie igrzysk olimpijskich – letnich w 2008 r. i zimowych w 2022 r.

? Wyjaśnij, dlaczego organizacja igrzysk była traktowana priorytetowo przez władze chińskie.

? Dlaczego świat zgodził się na igrzyska w kraju, który łamie prawa człowieka? – przedstaw swoją odpowiedź na to pytanie i uzasadnij swoje stanowisko.

Dowodem na rosnącą potęgę Chin jest przystąpienie tego kraju w 2003 r. do programu badań kosmicznych i zorganizowanie w tym samym roku pierwszej chińskiej misji załogowej na orbitę. Chiny planują dalsze działania w tej dziedzinie, w tym wyprawy na Księżyc i misje na Marsa.

WARTO WIEDZIEĆ

Koncepcja Naukowego Rozwoju
Od 2007 r. w Państwie Środka obowiązuje uchwalona przez **Komunistyczną Partię Chin** doktryna społeczno-ekonomiczna o nazwie **Koncepcja Naukowego Rozwoju**. Zgodnie z jej założeniami gospodarka chińska powinna się rozwijać w sposób zrównoważony. Aby tego dokonać, należy stoczyć walkę z korupcją, rozwijać opiekę socjalną i dbać o ochronę środowiska naturalnego.

Komunistyczna Korea Północna

Jednym z sojuszników Chin w regionie Dalekiego Wschodu jest komunistyczna Korea Północna. Od II wojny światowej dyktatorską władzę sprawuje tam **rodzina Kimów**. Państwo jest odizolowane od reszty świata i może funkcjonować właściwie dzięki wsparciu Chin oraz Rosji.

Społeczeństwo jest całkowicie podporządkowane dyktatorowi i partii. Wolność słowa w Korei Północnej nie istnieje, a prawa człowieka są ustawicznie łamane. Wszyscy, którzy zostali uznani za wrogów systemu, są prześladowani. W specjalnych obozach pracy i obozach koncentracyjnych przebywa obecnie ok. 200 tys. Koreańczyków (w tym kobiety i dzieci, w sumie prawie 1 % ludności kraju). Więźniowie są nie tylko głodzeni i zmuszani do pracy ponad siły, ale też poddawani torturom. Testuje się na nich również działanie broni chemicznej.

Większość ludności mieszka na wsi i zajmuje się uprawą roli w państwowych gospodarstwach. Rolnictwo jest na prymitywnym poziomie, plony są niskie, a państwo zabiera większą ich część. Dlatego w Korei co jakiś czas **dochodzi do klęsk głodu**, a ludność jest uzależniona od pomocy z zagranicy.

Obok partii komunistycznej najważniejszą instytucją w Korei Północnej jest armia, utrzymywana stale w podwyższonej gotowości bojowej. Oficjalna propaganda ustawicznie ostrzega przed zagrożeniem ze strony Korei Południowej, Stanów Zjednoczonych i Japonii, co ma usprawiedliwić ogromne wydatki na zbrojenia, w tym także próby pozyskania broni atomowej,

Gigantyczne posągi przywódców Korei Północnej: Kim Ir Sena (1912–1994) – nazywanego oficjalnie Wielkim Wodzem oraz jego syna i następcy Kim Dzong Ila (1941–2011) – nazywanego oficjalnie Ukochanym Przywódcą. Kimowie w Korei mają władzę absolutną i są otaczani prawdziwie boskim kultem. Każdy, kto nie okazuje im należnej czci i uwielbienia oraz pełnego posłuszeństwa, naraża się na surowe kary, a nawet na więzienie i śmierć. Obecnie w Korei despotyczne rządy sprawuje przedstawiciel trzeciego pokolenia Kimów – Kim Dzong Un.

biologicznej i chemicznej. Koreańczycy, mimo protestów międzynarodowych, starają sie rozwijać coraz skuteczniejsze środki przenoszenia i wykorzystania broni jądrowej. Z tego powodu Stany Zjednoczone zaliczają komunistyczną Koreę do grona najbardziej niebezpiecznych państw świata.

Arabska Wiosna

Na przełomie 2010 i 2011 r. kraje Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu ogarnęła fala protestów i manifestacji, podobnych do wydarzeń Jesieni Narodów w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 r. Wydarzenia te nazwano **Arabską Wiosną**. Demonstrujący domagali się respektowania praw człowieka (Tunezja, Egipt, Syria), poprawy jakości życia (Tunezja, Egipt, Libia, Syria) oraz liberalizacji systemu politycznego i demokratyzacji życia politycznego (Egipt, Libia, Syria). Sprzeciwiali się też korupcji i nadużyciom ze strony władzy (Tunezja, Egipt). W niektórych państwach wystąpienia miały także podłoże etniczne (Jemen, Libia) lub religijne (Syria).

Protesty społeczne zaczęły się w Tunezji, gdzie w grudniu 2010 r. uczestnicy tzw. **jaśminowej rewolucji** obalili wieloletniego prezydenta kraju. W styczniu 2011 r. rozpoczęły się protesty w Egipcie, które ostatecznie pozbawiły rządów Hosniego Mubaraka (1928–2020), od 1981 r. piastującego urząd prezydenta.

Antyrządowa demonstracja na placu Tahrir w Kairze w lutym 2011 r. Wśród demonstrantów było wiele kobiet. Manifestowały ramię w ramię z mężczyznami, mając nadzieję na poprawę swojego losu. Oczekiwania te po zwycięstwie rewolucji zazwyczaj się nie spełniły.

? Poszukaj informacji o pozycji kobiet w krajach islamskich i przygotuj krótką notatkę na ten temat.

WARTO WIEDZIEĆ

Portale społecznościowe
Ważnym czynnikiem, który doprowadził do niemal jednoczesnego wybuchu protestów w krajach arabskich w czasie **Arabskiej Wiosny**, były **media społecznościowe**. W większości krajów ogarniętych protestami władza miała monopol na środki masowego przekazu i starannie dobierała zestaw informacji, które chciała przekazać społeczeństwu. Dzięki niezależnej telewizji (katarska telewizja Al-Dżazira) i internetowi, zwłaszcza portalom społecznościowym (Facebook, Twitter, ale też YouTube), demonstrujący mogli się organizować, obnażać okrucieństwa miejscowych reżimów oraz przekazywać światu informacje o tym, co się dzieje w ich krajach. W ten sposób *social media* stały się jednym z fundamentów sukcesu Arabskiej Wiosny.

W lutym 2011 r. fala protestów ogarnęła **Libię**. Rządzący krajem dyktator Muammar Kaddafi (1942–2011) zdecydował się na stłumienie ich siłą, co doprowadziło do radykalizacji nastrojów w kraju, a w konsekwencji do krwawej wojny domowej, w której po stronie domagających się demokratyzacji kraju rebeliantów stanęły państwa NATO. Kaddafi został pojmany przez powstańców i stracony w październiku 2011 r. Nie uspokoiło to jednak sytuacji w Libii – w 2014 r. rozpoczęła się kolejna wojna domowa, tym razem między skłóconymi ugrupowaniami opozycji oraz siłami terrorystycznego **Państwa Islamskiego** (ISIS), które włączyło się do konfliktu w 2015 r. Próba sił zakończyła się klęską islamistów w 2019 r.

Do krwawych wydarzeń doszło też w **Syrii**, w której protestujący próbowali obalić rządzącego krajem od 2000 r. prezydenta Baszszara al-Asada (ur. 1965 r.). Asad utrzymał się przy władzy dzięki poparciu wojska i sił bezpieczeństwa, ale **kraj pogrążył się w trwającej do dziś krwawej wojnie domowej**, do której z czasem włączyło się też Państwo Islamskie. Po stronie Asada w działania zbrojne zaangażowała się Rosja Władimira Putina, a rebelianci otrzymali pomoc m.in. od Turcji i Stanów Zjednoczonych.

W wyniku Arabskiej Wiosny w części państw, które ona objęła, doszło do obalenia lokalnych dyktatur i objęcia władzy przez ugrupowania próbujące realizować reformy demokratyczne. Ich wynik w dużym stopniu zależy od reform gospodarczych, porażka może doprowadzić do radykalizacji nastrojów społecznych, co z jednej strony ułatwi działalność fundamentalistycznych ugrupowań islamskich, z drugiej – może doprowadzić do wzmożonej emigracji ekonomicznej do Europy (jak w pierwszej fazie Arabskiej Wiosny).

Ruiny syryjskiego miasta Aleppo, zniszczonego w wyniku czterech lat walk (2012–2016) między siłami rządowymi prezydenta al-Asada a siłami rebeliantów. Wojna w Syrii stała się przyczyną jednego z największych współczesnych kryzysów humanitarnych w XXI w. W 2019 r. w Syrii przebywało 6 mln uchodźców wewnętrznych, a w państwach sąsiednich zarejestrowano kolejnych 7 mln uciekinierów.

? Poszukaj informacji o uchodźcach w Syrii i kierowanej do nich polskiej pomocy humanitarnej.

Globalizacja w XXI w.

W XXI w. nadal postępuje proces **globalizacji** w polityce, życiu społecznym, kulturze oraz w obszarze wymiany informacji. Na życie ludzi największy wpływ ma jednak globalizacja w gospodarce. Stopniowo znoszone bariery prawne i coraz swobodniejszy przepływ kapitału, ludzi, usług i technologii sprzyjał **międzynarodowemu rozwojowi gospodarczemu**. Państwa niegdyś zaliczane do globalnego Południa (np. Meksyk, Brazylia) otworzyły się na nowe wzorce polityczne i gospodarcze i coraz szybciej skracają dystans do państw globalnej Północy. Niektóre dogoniły gospodarczo Zachód (np. Korea Południowa). Szybkiego rozwoju gospodarczego doświadczały też państwa dawnego bloku wschodniego, w tym Polska. **Na świecie istnieje jednak jeszcze wiele regionów zacofanych gospodarczo.** Należy do nich znaczna część państw afrykańskich, południowoazjatyckich i południowoamerykańskich.

Konsekwencje procesu globalizacji budzą w wielu krajach sprzeciw różnych środowisk, które nazywa się mianem **antyglobalistów**, a które same siebie często określają mianem **alterglobalistów**. Należą do nich intelektualiści, obrońcy praw człowieka, ekolodzy, pacyfiści, anarchiści, działacze organizacji pozarządowych i niektórych Kościołów. Nie zgadzają się oni na preferowanie wielkiego kapitału i pogłębianie nierówności między Północą a Południem.

Od początku XXI w. działalność gospodarcza (produkcja, usługi, handel, działalność finansowa) odbywa się na całym świecie na niespotykaną wcześniej skalę. Często prowadzą je ogromne transnarodowe **korporacje**. Dążąc do zwiększenia zysków, optymalizują one swoją działalność m.in. przez lokowanie produkcji w takich rejonach świata, gdzie jest ona najtańsza (dlatego tak wiele koncernów ma dziś swoje fabryki w Chinach, a liczne firmy odzieżowe zlecają produkcję przedsiębiorstwom działającym m.in. w Indiach czy Bangladeszu). W wielu działających tam zakładach warunki pracy przypominają fabryki z XIX w. Za minimalne wynagrodzenie i w prymitywnych warunkach zatrudnia się w nich kobiety i dzieci, a czas pracy trwa nawet 10–12 godzin.

Kryzys finansowy

Pod koniec pierwszej dekady XXI w. świat doświadczył najpoważniejszego kryzysu finansowego od czasów wielkiego kryzysu gospodarczego z lat 1929–1933.

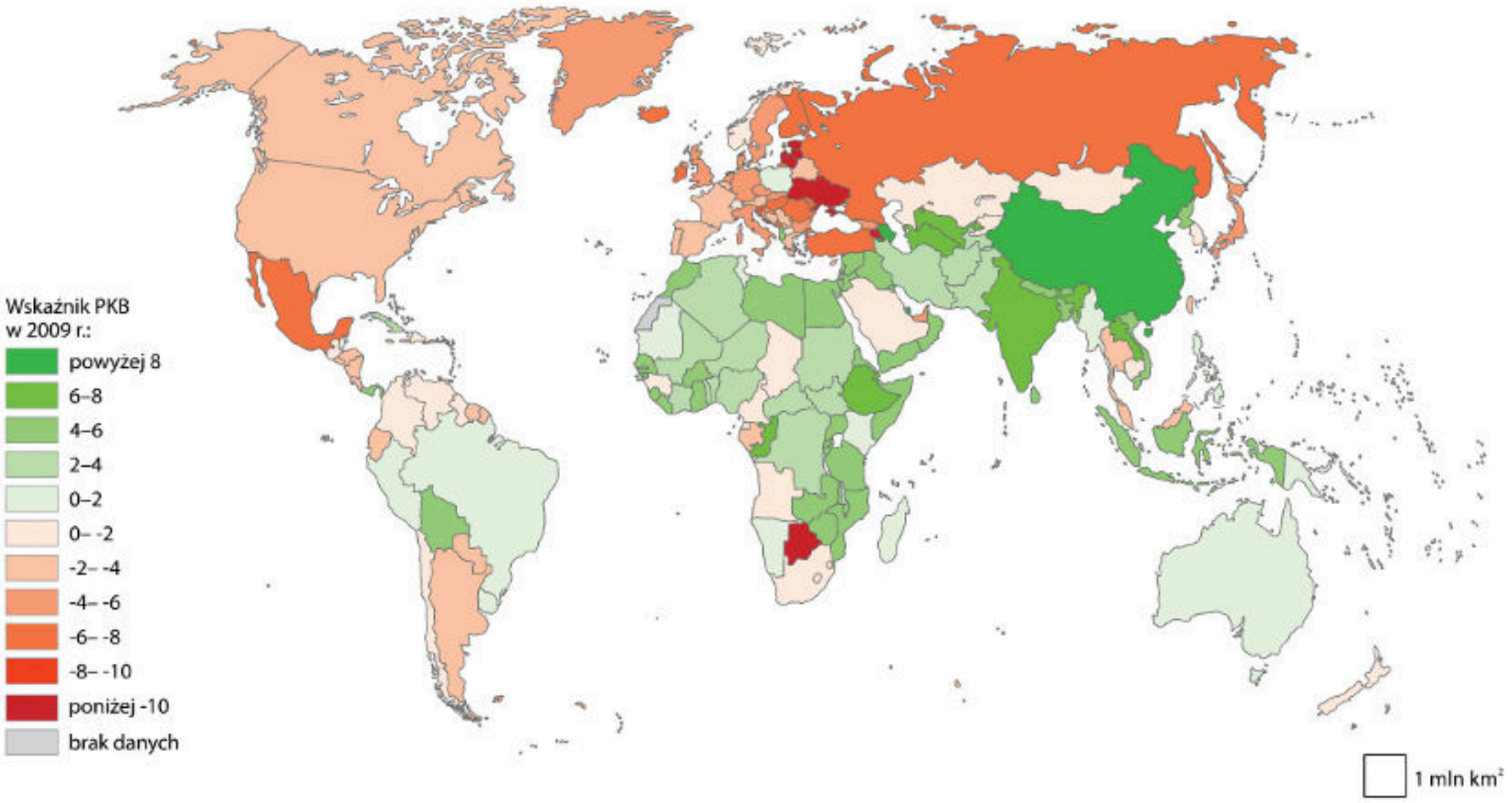
WARTO WIEDZIEĆ

Czynniki sprzyjające globalizacji w gospodarce:

- rozwój nowoczesnych technologii;
- rozwój nowych form transportu oraz intensyfikacja transportu (w XX i XXI w. lotniczego i morskiego);
- przyspieszenie przepływu informacji i wprowadzenie nowych nośników informacji;
- unowocześnienie procesów zarządzania produkcją i zbytem, a także optymalizacja działalności samych przedsiębiorstw (np. ograniczanie kosztów funkcjonowania danego przedsiębiorstwa);
- pojawianie się nowych, coraz bardziej liberalnych uregulowań prawnych, sprzyjających działalności gospodarczej na skalę światową.

Produkcja części do europejskich samolotów Airbus w jednej z chińskich fabryk. Wiele firm lokuje swoją produkcję w Chinach ze względu na niskie koszty produkcji.

Stopy realnego wzrostu PKB na świecie w 2009 r. Dane ukazane na mapie pochodzą z „The World Factbook"(czytaj: de łorld fekctbuk), publikacji co roku wydawanej przez amerykańską Centralną Agencję Wywiadowczą, zawierającej podstawowe informacje o wszystkich krajach świata.

? Wymień kraje, w których spadek PKB był największy, i te, które utrzymały jego wysoki poziom.

? Na podstawie wiedzy z podręcznika oraz materiałów pozapodręcznikowych wyjaśnij, dlaczego kryzys dotknął głównie państwa bogatej Północy.

WARTO WIEDZIEĆ

Jednym z charakterystycznych zjawisk współczesnej gospodarki jest prowadzenie przez firmy **polityki outsourcingu** (czytaj: autsorsing). Nazwa wywodzi się od trzech angielskich słów outside-resource--using, czyli wykorzystywanie źródeł zewnętrznych. Zjawisko to polega na przejęciu przez wyspecjalizowaną firmę zewnętrzną na podstawie zawartej umowy części obowiązków danego przedsiębiorstwa. Może to dotyczyć pewnych obszarów działania wewnętrznego danej firmy (np. zatrudnienie wyspecjalizowanych księgowych, pracowników IT czy administracji), ale może także dotyczyć produktów, które dana firma wytwarza (lub komponentów do wytwarzania tych produktów). Przykładem mogą być firmy komputerowe lub motoryzacyjne w Europie lub USA, które zlecają firmom azjatyckim (głównie chińskim) wykonywanie pewnych elementów, niezbędnych do wyprodukowania komputerów lub samochodów. **Outsourcing** pozwala na obniżenie kosztów produkcji, koncentrację na kluczowych dla firmy procesach czy większą elastyczność w działaniu. Ma jednak także swoje skutki uboczne. Zlecanie na zewnątrz części produkcji często łączy się ze zwolnieniami pracowników. Ponadto może prowadzić m.in. do obniżenia jakości produkcji i uzależnienia się firmy od dostawców prefabrykatów. Stało się to dobrze widoczne w czasie pandemii, gdy firmy azjatyckie wstrzymały dostawy wytwarzanych podzespołów, przerywając tzw. łańcuch dostaw. Bez produkowanych przez nie komponentów niemożliwe stało się wytwarzanie w Europie czy Ameryce pewnych produktów, a klienci musieli czekać na realizację swoich zamówień nie kilka dni, jak byli przyzwyczajeni, ale nawet po kilkanaście miesięcy.

? Wymień pozytywne i negatywne skutki outsourcingu. Jak oceniasz to zjawisko?

Pierwsze lata XXI w. to okres dobrej koniunktury gospodarczej i boomu na rynkach nieruchomości. Amerykanie kupowali nieruchomości dzięki kredytom. Banki, chcąc jak najwięcej skorzystać na tej sytuacji, udzielały pożyczek nawet ludziom, których nie było na nie stać (brak zdolności kredytowej). Jednak ok. 2007 r. coraz więcej Amerykanów zaczęło mieć problemy ze spłacaniem zobowiązań, co przełożyło się na kłopoty finansowe banków. Władze federalne starały się przeciwdziałać zbliżającemu się kryzysowi, ale było już za późno. Jako pierwszy upadł we **wrześniu 2008 r.** amerykański bank inwestycyjny Lehman Brothers (czytaj: lejman braders), co spowodowało panikę na giełdzie papierów wartościowych, a w konsekwencji dalsze bankructwa.

Początkowo **kryzys na rynku finansowym** dotyczył wyłącznie Stanów Zjednoczonych. Wkrótce jednak przeniósł się na Europę, a potem na cały świat i rozszerzył także na rynek pracy i rynek surowców. **Handel światowy załamał się**, spadła konsumpcja, znacznie obniżył się poziom inwestycji. Wszystko to pociągnęło za sobą **wzrost bezrobocia.** W najgorszej sytuacji znalazły się państwa strefy euro. W poważne kłopoty finansowe wpadły Grecja i Irlandia, a także Hiszpania i Portugalia. Grecja, która dodatkowo manipulowała danymi ekonomicznymi, była bliska bankructwa i tylko pomoc ze strony innych państw europejskich uchroniła ją przed tym losem. Kryzys dotknął również Polskę, choć w porównaniu z innymi państwami europejskimi nie był on zbyt dotkliwy.

W ramach walki z kryzysem doszło do potężnych **interwencji państwowych** na najważniejszych rynkach światowych, m.in. w USA, Wielkiej Brytanii czy we Francji (gdzie państwo pomogło zachować miejsca pracy w sektorze motoryzacyjnym). W 2009 r. widać było pierwsze oznaki poprawy koniunktury, a około 2010 r. świat zaczął wychodzić z globalnego kryzysu, jednak jego skutki były odczuwalne w niektórych krajach aż do 2015 r.

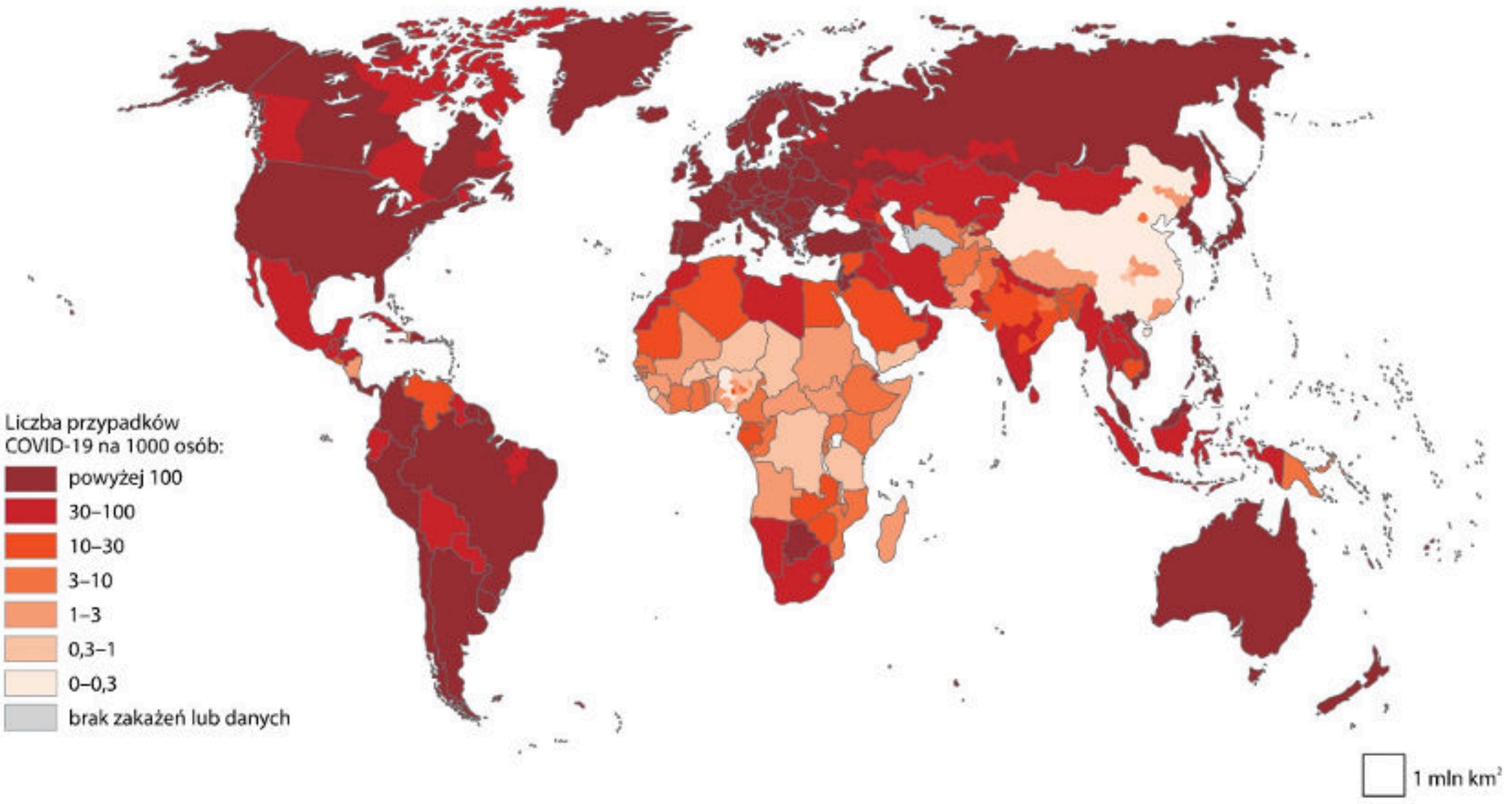
Pandemia COVID-19

W listopadzie **2019 r.** w mieście Wuhan w chińskiej prowincji Hubei odnotowano pierwsze pojawienie się zapalenia płuc wywołanego koronawirusem pochodzenia odzwierzęcego. Choroba początkowo przypominała grypę, aby w późniejszym stadium zaatakować płuca chorego

Masowe pochówki osób zmarłych na COVID-19 w stolicy Meksyku (po lewej) oraz ciężarówki wojskowe z trumnami ofiar w drodze do krematorium w północnych Włoszech (po prawej).

? Wyjaśnij, w jakim celu podjęto tak restrykcyjne obostrzenia podczas pogrzebów, jak te widoczne na fotografiach.

Liczba zachorowań na COVID-19 na 1000 mieszkańców. Stan na 20 listopada 2022 r.

? Podaj, na którym kontynencie było najmniej zachorowań. Jakie mogły być tego przyczyny?

? Zastanów się i powiedz, czy prezentowane dane obiektywnie oddają skalę pandemii. Uzasadnij swoje stanowisko.

i doprowadzić do niewydolności oddechowej, wysokiej gorączki i kaszlu. W styczniu 2020 r. potwierdzono zgon pierwszych chorych zarażonych nowym typem wirusa. Koronawirus określono mianem **SARS-CoV-2**, a chorobę – **COVID-19**.

Mimo działań podjętych przez władze chińskie (23 stycznia 2020 r. Wuhan zostało odcięte od świata kordonem sanitarnym) koronawirus szybko zaczął się rozprzestrzeniać na całym świecie. Już w styczniu dotarł do Europy, Ameryki Północnej i innych państw Azji, a w lutym w wielu krajach zaczął zbierać obfite żniwo. Setki tysięcy osób zachorowało, dziesiątki tysięcy zmarło. Świat obiegły zdjęcia przepełnionych szpitali i masowych pochówków ofiar epidemii.

11 marca 2020 r. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) ogłosiła **początek ogólnoświatowej pandemii**. Do połowy maja 2020 r. zakażenia wykryto w 192 krajach – odnotowano 530 mln przypadków zachorowań i potwierdzono prawie 6,5 mln zgonów.

By zapobiec rozprzestrzenianiu się koronawirusa do czasu wynalezienia szczepionki, zalecono ścisłe przestrzeganie zasad higieny, zdecydowano o wprowadzeniu drastycznych ograniczeń w przemieszczaniu się, odwołano wszystkie imprezy masowe, weszły w życie nowe, ważne przepisy dotyczące izolacji i kwarantanny, a w niektórych wypadkach nawet restrykcje policyjne. Część państw zamknęła swoje granice, a wiele zakładów pracy i szkół przeszło na tryb pracy zdalnej.

Kolejna fala pandemii nadeszła jesienią 2020 r. W tym czasie pojawiły się już pierwsze szczepionki, co miało wpływ na zmniejszenie liczby zakażeń. Stąd nie zdecydowano się na ponowne wprowadzenie tak radykalnych obostrzeń i ograniczeń.

Pandemia SARS-CoV-2 została uznana za jedną z najcięższych epidemii w dziejach ludzkości. Jej pojawienie się było całkowitym zaskoczeniem, gdyż wydawało się, że dzięki współczesnej wiedzy medycznej i programom profilaktycznym (w tym szczepieniom) światu nie grozi już masowa epidemia. Rok 2020 zweryfikował te wyobrażenia.

PODSUMOWANIE

- W XXI w. świat musiał się zmierzyć z poważnymi problemami politycznymi i gospodarczymi.
- W ostatnich latach doszło do znacznego wzmocnienia Chin, które dzięki działaniom dyplomatycznym, zbrojeniom i silnej gospodarce stały się drugim po Stanach Zjednoczonych najpotężniejszym państwem świata.
- Komunistyczna Korea Północna poprzez swoje zbrojenia stanowi poważne zagrożenie dla światowego pokoju. W kraju tym łamane są podstawowe prawa człowieka.
- W 2010 r. rozpoczęła się Arabska Wiosna, czyli masowe protesty w państwach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Doprowadziły one do usunięcia niektórych dyktatorów, ale zapoczątkowały również wojny domowe w kilku państwach.
- W XXI w. procesy globalizacyjne na świecie pogłębiły się i przyczyniły, choć nierównomiernie, do rozwoju gospodarczego wielu państw.
- W 2008 r. świat został dotknięty globalnym kryzysem finansowym spowodowanym krachem na rynku kredytów hipotecznych w USA.
- W 2020 r. świat ogarnęła pandemia COVID-19, wywołana przez koronawirus SARS-CoV-2. Pochłonęła ona miliony ofiar śmiertelnych.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień najważniejsze zagrożenia dla świata na początku XXI w.
2. Podaj przejawy wzrostu globalnego znaczenia Chin w XXI w.
3. Omów przyczyny i skutki Arabskiej Wiosny w latach 2011–2015.
4. Przypomnij, czym jest globalizacja i jaki ma wpływ na kształt współczesnego świata.
5. Scharakteryzuj przyczyny, przebieg i skutki kryzysu finansowego, który dotknął świat w latach 2008–2015.
6. Omów sposoby walki z pandemią COVID-19 i jej skutki dla sytuacji ekonomicznej i społecznej na świecie.

ZADANIA

*7. Ustal, jakie konsekwencje dla krajów globalnej Północy i globalnego Południa miały kryzysy finansowe i zdrowotne XXI w.

8. Na podstawie samodzielnie zebranych informacji wskaż różnice między antyglobalizmem a alterglobalizmem.

*9. Przygotuj prezentację o procesie dochodzenia Chińskiej Republiki Ludowej do rangi światowego supermocarstwa.

31 Wojna z terroryzmem w XXI w.

KALENDARIUM

2001	**11 IX** • zamachy na World Trade Center i Pentagon w Stanach Zjednoczonych
	7 X • atak sił koalicyjnych na Afganistan, rozpoczęcie wojny z terroryzmem
2003	**20 III** • atak sił koalicji na Irak, rozpoczęcie II wojny w Zatoce Perskiej
	20/21 III • żołnierze jednostki GROM zdobywają platformę wiertniczą w Umm Kasr w Iraku
2004	**3–6 IV** • bitwa żołnierzy Wojska Polskiego w Karbali
2006	**30 XII** • egzekucja Saddama Husajna
2011	zabicie przywódcy Al-Kaidy, Osamy bin Ladena, przez siły amerykańskie
	15 XII • prezydent USA Barack Obama ogłasza zakończenie amerykańskiej misji wojskowej w Iraku
2014	powstanie samozwańczego Państwa Islamskiego w Iraku i Syrii
2021	**30 VIII** • wycofanie się ostatnich sił amerykańskich z Afganistanu

POJĘCIA: terroryzm ■ szariat ■ Al-Kaida ■ talibowie ■ ekstremizm ■ Państwo Islamskie

Czym jest terroryzm?

Według najpopularniejszych definicji **terroryzm** to działania planowane i zorganizowane przez pojedyncze osoby lub grupy, mające na celu zastraszenie i / lub wymuszenie od władz danego państwa bądź organizacji (np. firmy) określonych zachowań (np. wypuszczenia na wolność zatrzymanych bojowników) lub świadczeń (np. wypłacenie okupu).

WARTO WIEDZIEĆ

XIX-wieczny terroryzm

Pierwsze akty terrorystyczne zdarzały się już w starożytności, jednak nowoczesny terroryzm narodził się dopiero w połowie XIX w. Jego celem stali się przywódcy państwowi, a zamachowcy (indywidualni lub związani z nielegalnymi ugrupowaniami) kierowali się najczęściej motywami albo patriotyczno-narodowymi, albo lewicowo-anarchistycznymi. Ofiarami najsłynniejszych ataków byli m.in.:

- prezydent USA Abraham Lincoln zamordowany w 1865 r. pod koniec wojny secesyjnej przez zwolennika pokonanych stanów Konfederacji;
- car Rosji Aleksander II, zabity w 1881 r. przez rewolucyjne ugrupowanie Narodnaja Wola;
- cesarzowa Austro-Węgier Elżbieta (zwana Sisi), zamordowana przez włoskiego anarchistę w 1891 r.;
- austriacki arcyksiążę Franciszek Ferdynand Habsburg zabity w Sarajewie w 1914 r. przez serbskiego nacjonalistę.

Na przełomie XIX i XX w. po terroryzm sięgnęły też ugrupowania lewicowo-rewolucyjne, atakując polityków, właścicieli fabryk, bankierów i przedsiębiorców.

Terroryzm					
narodowo-separatystyczny	islamski	ideologiczny			ekonomiczny
		skrajnie lewicowy i anarchistyczny	skrajnie prawicowy	inny	
Terroryzm mający źródło w nacjonalizmie i pochodzeniu etnicznym; jego celem jest walka o niepodległość. Do najbardziej znanych organizacji tego typu należą lub należały: Irlandzka Armia Republikańska (ang. *Irish Republican Army*, IRA) w Irlandii Północnej, Baskonia i Wolność (bask. *Euskadi Ta Askatasuna*, ETA) w Hiszpanii, Organizacja Wyzwolenia Palestyny (OWP) w Izraelu czy kurdyjska Partia Pracujących Kurdystanu (PKK) w Turcji, Syrii i Iraku. Obecnie część tych ugrupowań zabiega o prawa swoich narodów metodami pokojowymi.	Nurt wywodzący się z radykalnej odmiany islamu. Odrzuca demokrację i prawa stworzone przez człowieka, a kieruje się szariatem. Celem działania jest zwycięstwo islamu, a podejmowane akcje są, według zwolenników nurtu, częścią świętej wojny przeciw niewiernym (dżihadu). Do najbardziej znanych organizacji tego typu należy Al-Kaida.	Nurt obejmujący ruchy i ugrupowania czerpiące z ideologii marksistowsko-leninowskiej bądź maoistowskiej. Ich celem jest walka o ustrój komunistyczny, a przeciwnikiem instytucje państwa kapitalistycznego – władza, biznes, Kościół. W Europie Zachodniej nurt ten wyrósł z fali protestów młodzieżowych końca lat 60. XX w., a jego apogeum przypadło na lata 70. Szczególnie krwawą kartę terroryści lewaccy zapisali wówczas w RFN, gdzie działała Frakcja Czerwonej Armii (*Rote Armee Fraktion* – RAF), i we Włoszech, gdzie działały Czerwone Brygady (*Brigade Rosse*). Obecnie najbardziej znanym, choć faktycznie rozbitym, ugrupowaniem lewackim jest Świetlisty Szlak w Peru.	Nurt obejmujący działania niektórych ugrupowań o charakterze neonazistowskim, neofaszystowskim czy ultranacjonalistycznych, które obiektem nienawiści uczyniły ruchy lewicowe, wszelkiego rodzaju mniejszości (rasowe, religijne, seksualne) czy emigrantów. Do tej grupy często zalicza się indywidualne ataki terrorystyczne dokonane przez osoby o skrajnie konserwatywnych i rasistowskich poglądach (np. Anders Breivik w Norwegii), którym wydaje się, że bronią religii, kultury i tradycyjnych wartości.	Nurt obejmujący m.in. terroryzm ekologiczny, którego celem jest szeroko pojęta ochrona środowiska.	Nurt skierowany przeciwko ekonomicznym podstawom społeczeństwa. Jego celem jest osiągnięcie korzyści poprzez zastraszenie podmiotów gospodarczych i uniemożliwienie (lub utrudnienie) im działalności.

Główne nurty współczesnego terroryzmu.

Szariat – prawo koraniczne; zbiór zasad obowiązujący każdego muzułmanina.

Działania te są przeprowadzane wbrew prawu, z ogromną bezwzględnością. Najczęściej motywowane są ideologią (lewicową, prawicową) lub religią (np. skrajnie pojmowanym islamem). Czasem po metody terrorystyczne sięgają też ugrupowania narodowowyzwoleńcze. **Terroryści liczą na nagłośnienie swoich działań przez środki masowego przekazu**, a brutalność w działaniu ma zmusić osoby, przeciw którym akt terroru jest wymierzony, do spełnienia żądań.

Istnieje jednak znacząca różnica między **terroryzmem** a **terrorem**. Terror to masowe represje stosowane przez silniejszego w stosunku do słabszego (np. pokonanego wroga). Jego celem jest całkowite zastraszenie i zmuszenie do posłuszeństwa. **Narzędziem terroru są najczęściej wyspecjalizowane organizacje** (np. sowieckie CzeKa, niemieckie Gestapo) lub instytucje podległe państwu (np. wojsko, policja). Terroryzm zaś to działania słabszego przeciw silniejszemu, choć często jedno i drugie łączy przypadkowy wybór ofiar.

Nowy Jork, 11 września 2001 r.

W 2. połowie XX w. doszło do dynamicznego rozwoju radykalnych ugrupowań islamskich, które wybrały terroryzm na metodę walki ze światem zachodnim. Popularność tych ruchów wiązała się z jednej strony z rewolucją islamską w Iranie (patrz: s. 16) i jej oddziaływaniem na inne kraje muzułmańskie, z drugiej – z sowiecką interwencją w Afganistanie (patrz: s. 24). W wielu państwach islamskich powstawały wówczas komórki werbujące i szkolące bojowników (mudżahedinów) do walki z Sowietami. Po wycofaniu się Związku Sowieckiego z Afganistanu w 1989 r. jedna z takich komórek, założona przez saudyjskiego milionera i bojownika **Osamę bin Ladena** (1957–2011), przekształciła się w organizację o nazwie **Al-Kaida** (arab. zasada).

Atak terrorystyczny na budynki World Trade Center. Uderzenie pierwszego samolotu pasażerskiego (godz. 8:46) spowodowało pożar północnej wieży WTC. Początkowo nie zakładano ataku terrorystycznego. Podejrzewano raczej wypadek lotniczy. Natychmiast podjęto akcję ratunkową, podczas której starano się ewakuować pracowników niższych kondygnacji trafionej wieży. Kilkanaście minut później w południową wieżę uderzył kolejny samolot, co doprowadziło do zawalenia się obu wież i zniszczenia wielu budynków wokół. Dzięki środkom masowego przekazu tragedię mogli oglądać na żywo ludzie na całym świecie.

Od tego momentu jej celem stała się walka w imię islamu o powstrzymanie ekspansji Stanów Zjednoczonych na świecie. Jednym z celów organizacji jest usunięcie Amerykanów z Arabii Saudyjskiej, gdzie znajdują się święte miejsca islamu. Metodą w tej walce był terroryzm, a do ataków wykorzystywano zamachowców samobójców.

Al-Kaida była odpowiedzialna za wiele zamachów na placówki amerykańskie na terenie Bliskiego Wschodu i w Afryce. Jednak do najbardziej tragicznego w skutkach ataku doszło **11 września 2001 r.**, gdy powiązani z Al-Kaidą islamscy terroryści porwali cztery samoloty pasażerskie i wykorzystali je do ataków samobójczych. Dwie pilotowane przez nich **maszyny uderzyły w wieże nowojorskiego World Trade Center** (WTC; czytaj: łorld trejd senter), jedna wbiła się w Pentagon – siedzibę Departamentu Obrony USA, a czwarta – dzięki bohaterskiej postawie pasażerów, którzy podjęli walkę z terrorystami i nie dopuścili do wykorzystania samolotu jako latającej bomby – rozbiła się na polu w stanie Pensylwania. Tego dnia zginęło ok. 3,5 tys. ludzi: pracowników i gości zaatakowanych gmachów WTC i Pentagonu, strażaków, policjantów i członków innych służb biorących udział w akcjach ratunkowych.

Wojna z terroryzmem – Afganistan 2001–2021

Spektakularny atak terrorystyczny w samym sercu USA był szokiem dla społeczeństwa amerykańskiego. Jeszcze tego samego dnia prezydent Stanów Zjednoczonych **George W. Bush** (ur. 1946 r.) wystąpił z orędziem do narodu, w którym ogłosił rozpoczęcie wojny z terroryzmem. Na jego wezwanie zareagowały także organizacje międzynarodowe. Rada Bezpieczeństwa ONZ w specjalnej rezolucji uznała, że akty terroryzmu są bezpośrednim zagrożeniem bezpieczeństwa światowego, i określiła, jakie działania mogą podejmować państwa członkowskie ONZ w celu walki z tym zagrożeniem. Sojusz Północnoatlantycki uznał, że zamachy z 11 września są – zgodnie z paragrafem 5. traktatu założycielskiego – uderzeniem nie tylko w USA, ale także w cały Sojusz, jego członkowie zatem mogą podjąć odpowiednie środki, w tym działania zbrojne, aby odpowiedzieć na zagrożenie.

Przemówienie prezydenta George'a W. Busha do narodu wieczorem 11 września 2001 r.

Ataki terrorystyczne mogą wstrząsnąć fundamentami naszych największych budynków, ale nie są w stanie tknąć fundamentów Ameryki. Ataki te kruszą stal, lecz nie mogą nadwerężyć stali amerykańskiej determinacji. Ameryka stała się celem ataków, ponieważ jesteśmy najjaśniejszą latarnią wolności i szans na świecie [...].

W tej chwili poszukujemy tych, którzy stoją za tymi aktami zła. Nakazałem, by wszelkie zasoby naszego wywiadu i wymiaru sprawiedliwości poświęcono znalezieniu ludzi, którzy są za nie odpowiedzialni, i postawieniu ich przed obliczem Temidy. Nie będziemy odróżniać terrorystów, którzy dokonali zamachów, od udzielających im schronienia. [...]

Ameryka wraz ze swymi przyjaciółmi i sojusznikami zjednoczy wszystkich, którzy chcą pokoju i bezpieczeństwa na świecie. Razem zwyciężymy w wojnie z terroryzmem.

1. Wyjaśnij, dlaczego, zdaniem prezydenta George'a W. Busha, to Stany Zjednoczone stały się celem ataku.
2. Przedstaw znaczenie słów „Nie będziemy odróżniać terrorystów, którzy dokonali zamachów, od udzielających im schronienia". Powiedz, co z nich wynika.

Komunikat prasowy Kwatery Głównej NATO z września 2001 r.

12 września [2001 r.] Rada Północnoatlantycka spotkała się ponownie w odpowiedzi na przerażające ataki dokonane wczoraj na Stany Zjednoczone.
Rada uzgodniła, że jeśli potwierdzi się, iż ataku przeciwko Stanom Zjednoczonym dokonano z zagranicy, to zostanie on potraktowany jako działanie objęte artykułem 5. Traktatu Waszyngtońskiego, który stanowi, że atak zbrojny skierowany przeciwko jednemu lub większej liczbie sojuszników w Europie lub Ameryce Północnej będzie uznany za atak przeciwko nim wszystkim.
Zobowiązanie do zbiorowej obrony zapisane w Traktacie Waszyngtońskim po raz pierwszy sformułowano w okolicznościach bardzo odmiennych od obecnych realiów, ale pozostaje ono w mocy i jest nie mniej ważne dzisiaj, w świecie dotkniętym plagą międzynarodowego terroryzmu. Kiedy szefowie rządów państw członków NATO spotkali się w Waszyngtonie w 1999 r., wyrazili uznanie dla sukcesu Sojuszu w zagwarantowaniu wolności jego członkom w okresie zimnej wojny i jego wkładu w powstanie zjednoczonej i wolnej Europy. Przyznali też, że istnieje wiele różnorodnych zagrożeń dla bezpieczeństwa, po części całkowicie odmiennych od tych, które doprowadziły do powstania Paktu Północnoatlantyckiego. W szczególności potępili terroryzm, jako poważne zagrożenie dla pokoju i stabilności, oraz potwierdzili swoją determinację w zwalczaniu go zgodnie z wzajemnymi zobowiązaniami międzynarodowymi i ustawodawstwem krajowym.
Artykuł 5. Traktatu Waszyngtońskiego stanowi, że w przypadku wskazanych w jego treści rodzajów napaści każdy z sojuszników udzieli pomocy Stronie zaatakowanej, podejmując działania, które uzna za konieczne. W związku z tym sojusznicy Stanów Zjednoczonych z NATO są gotowi udzielić im niezbędnej pomocy w wypadku tych aktów barbarzyństwa.

1. Wymień wydarzenia, do których odwołuje się deklaracja NATO.
2. Wyjaśnij, dlaczego Sojusz zdecydował się stanąć po stronie USA.

Stany Zjednoczone szybko potwierdziły, że za atakami z 11 września stoją Osama bin Laden i Al-Kaida. Ponieważ bazy Al-Kaidy znajdowały się na terenie Islamskiego Emiratu Afganistanu, do rządzących nim talibów skierowano wezwanie wydania bin Ladena i zamknięcia obozów organizacji. Talibowie odrzucili te wezwania i **w październiku 2001 r. wojska USA rozpoczęły operację zbrojną w Afganistanie**. Wkrótce dołączyły do nich oddziały sojusznicze z wielu państw świata, w tym z Polski.

Talibowie – skrajnie fundamentalistyczne ugrupowanie muzułmańskie w Afganistanie, opierające się początkowo na studentach szkół koranicznych. Ich celem było wprowadzenie w Afganistanie prawa muzułmańskiego w jego skrajnej – niejednokrotnie sprzecznej z islamem – odmianie. Zwalczali zachodni styl życia, mężczyzn zmusili do noszenia bród, sprzeciwiali się kształceniu i pracy zarobkowej kobiet i nakazali im noszenie tradycyjnych strojów muzułmańskich. W 2001 r. – mimo protestów opinii światowej – zniszczyli powstałe w VI w. n.e. gigantyczne posągi Buddy w Bamjanie, jako powód podając fakt, że Koran zabrania przedstawiania postaci ludzkich.

Amerykańscy żołnierze podczas walk w górskich rejonach Afganistanu, 2001 r.

Reżim talibów upadł w ciągu kilkunastu miesięcy, a bojownicy Al-Kaidy zostali pokonani i musieli schronić się na trudno dostępnych terenach górskich. Obalony reżim został zastąpiony przez sprzymierzony rząd, który pod ochroną sił międzynarodowych miał zadanie dokonać w kraju przekształceń demokratycznych. Początkowo jego działania cieszyły się poparciem społeczeństwa afgańskiego, a misja przebiegała spokojnie. Z czasem siły talibów wzmocniły się i wznowili oni ataki na wojska koalicji antyterrorystycznej. Walki przybrały charakter wyczerpujących starć partyzanckich, które przynosiły znaczące straty nie tylko obu stronom, ale przede wszystkim ludności cywilnej. Sytuacji nie poprawiło zabicie w 2011 r. przez amerykańskich komandosów ukrywającego się w Pakistanie Osamy bin-Ladena.

Dokument końcowy warszawskiej konferencji w sprawie zwalczania terroryzmu z 6 listopada 2001 r. (fragment)

My, Szefowie Państw Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej, zebrani w Warszawie 6 listopada 2001 roku, mając na uwadze nasze wspólne doświadczenia XX wieku, w tym udaną walkę o odzyskanie swobód i wolności oraz o przeprowadzenie transformacji na rzecz demokracji i dobrobytu, jednym głosem potępiamy skrytobójczy i odrażający atak na Stany Zjednoczone przeprowadzony 11 września 2001 roku, w którym zginęło lub odniosło obrażenia tysiące niewinnych ludzi różnych narodowości. […]

Pragniemy podkreślić, że walkę z międzynarodowym terroryzmem traktujemy jako wojnę człowieczeństwa z barbarzyństwem, a nie jako wojnę pomiędzy odmiennymi religiami czy kulturami. Jesteśmy przekonani, że ten atak przeciwko Stanom Zjednoczonym Ameryki był zamachem na podstawowe wolności i bezpieczeństwo wszystkich ludzi na całym świecie. […]

Nasze państwa i narody w pełni identyfikują się z politycznymi, wojskowymi, ekonomicznymi, humanitarnymi i innymi działaniami podejmowanymi przez Stany Zjednoczone Ameryki oraz ich przyjaciół i sojuszników, ponieważ jesteśmy przyjaciółmi i sojusznikami Stanów Zjednoczonych Ameryki w szerokiej koalicji antyterrorystycznej. Bez wahania udzielamy całkowitego poparcia operacjom prowadzonym przeciwko terrorystom pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych.

1. Wymień główne założenia dokumentu końcowego warszawskiej konferencji w sprawie zwalczania terroryzmu.
2. Przedstaw argumenty, których używają uczestnicy konferencji, uzasadniając swoje poparcie dla działań USA.

W tej sytuacji, wobec braku zdecydowanego sukcesu, po upływie dwudziestu lat od początku interwencji, prezydent Joe Biden (czytaj: bajden) podjął decyzję o wycofaniu sił amerykańskich z Afganistanu. Podobnie postąpili też sojusznicy USA. Szybko okazało się, że osamotniony rząd afgański nie ma sił, by sprzeciwić się powracającym triumfalnie oddziałom talibów. 15 sierpnia 2021 r. wkroczyły one do Kabulu. W rękach sił międzynarodowych pozostało jedynie lotnisko. W ciągu kolejnych dwóch tygodni ewakuowano z niego do USA i Europy tysiące Afgańczyków zagrożonych talibskim odwetem. 31 sierpnia 2021 r. ostatni żołnierz USA (z ponad 800 tys. tych, którzy przez 20 lat walczyli w Afganistanie) opuścił Kabul.

BILANS INTERWENCJI W AFGNISTANIE

Interwencja w Afganistanie czeka na rzetelną ocenę analityków i historyków. Część z nich już teraz uważa ją za porażkę sił międzynarodowych, gdyż nie udało się zagwarantować trwałych przemian w tym kraju, a do zamachów terrorystycznych nadal dochodzi w różnych regionach świata.

Bilans 20 lat walk jest wysoki. Szacuje się, że konflikt afgański pochłonął prawie 166 tys. ofiar, z czego ok. 65 tys. to zabici żołnierze i policjanci prozachodniego rządu afgańskiego, ok. 52 tys. to bojownicy talibów, a ponad 47 tys. to ofiary cywilne. Wojska amerykańskie straciły 2365 żołnierzy, a pozostałe siły koalicji międzynarodowej kolejnych 1144, w tym 44 Polaków. W Afganistanie zginęło również 3846 cywilnych pracowników kontraktowych.

Afgańska rodzina uciekająca przed talibami podaje żołnierzom amerykańskim nad zasiekami z drutu kolczastego małe dziecko, aby mogło zostać ewakuowane z Kabulu. Sceny tłumów szturmujących samoloty ewakuacyjne przypominały niektórym obserwatorom ostatnie chwile amerykańskiej obecności w Sajgonie w 1975 r.

? Poszukaj informacji o amerykańskiej ewakuacji i powiedz, czy twoim zdaniem porównanie wydarzeń w Kabulu do tych z Sajgonu jest trafne. Uzasadnij swoją opinię.

Wojna z terroryzmem – Irak 2003–2011

Niedługo po rozpoczęciu wojny w Afganistanie Stany Zjednoczone, kierując się (jak się potem okazało błędnymi) danymi wywiadowczymi, **oskarżyły Irak o posiadanie broni masowego rażenia** i wspieranie organizacji terrorystycznych, w tym Al-Kaidy. Rządzący Irakiem Saddam Husajn zaprzeczył tym oskarżeniom. Mimo sprzeciwu Rady Bezpieczeństwa ONZ Stany Zjednoczone rozpoczęły jednak przygotowania do wojny.

Fragmenty noworocznego orędzia prezydenta George'a W. Busha do Kongresu, wygłoszonego 29 stycznia 2002 r.

Naszym kolejnym zadaniem powinno być powstrzymanie reżimów wspierających terroryzm przed zagrożeniem Ameryki lub naszych przyjaciół i sojuszników bronią masowego rażenia. […]

Irak nieustannie prezentuje wrogą postawę wobec Ameryki i wspiera terroryzm. Rząd iracki od ponad dekady prowadzi zaawansowane prace nad rozwojem wąglika, gazu paraliżującego oraz broni atomowej. Jest to reżim, który niedawno użył gazów trujących do wymordowania tysięcy własnych obywateli – pozostawiając pochylone ciała matek nad trupami ich dzieci. Jest to reżim, który najpierw zgadza się na międzynarodowe inspekcje, a następnie wyrzuca inspektorów. Jest to reżim, który ma coś do ukrycia przed cywilizowanym światem.

Takie państwa oraz ich sprzymierzeńcy-terroryści tworzą oś zła, zbroją się, aby zagrozić pokojowi na świecie. […] [Nasza] obojętność [wobec tych działań – red.] może mieć katastrofalne skutki.

1. Wyjaśnij, kogo prezydent nazywa „osią zła". Do jakich skojarzeń się odwołuje, używając tej nazwy?
2. Powiedz, w jakim celu Bush wypowiedział takie słowa o Iraku w orędziu noworocznym.

Ostatecznie **inwazja na Irak, zwana II wojną w Zatoce Perskiej**, rozpoczęła się w **marcu 2003 r.** Oprócz armii amerykańskiej udział w niej wzięły także jednostki brytyjskie, australijskie i polskie. Celem inwazji było pozbawienie władzy Saddama Husajna, znalezienie i zniszczenie broni masowego rażenia, a w przyszłości – wprowadzenie przemian demokratycznych w tym państwie.

Walki trwały zaledwie kilka tygodni. Podobnie jak w czasie I wojny w Zatoce Perskiej (patrz: s. 232–233) oddziały irackie chętnie poddawały się siłom koalicji, a Irakijczycy przyjaźnie witali wojska amerykańskie. Wkrótce **reżim Saddama Husajna upadł**, a on sam, po kilku miesiącach ukrywania się, trafił do niewoli amerykańskiej i został przekazany nowym władzom irackim. Były dyktator stanął przed irackim sądem oskarżony o masakry ludności w 2005 r. Został skazany na śmierć, a wyrok wykonano w grudniu 2006 r.

Irak został podzielony na tzw. strefy odpowiedzialności (jedną z nich przydzielono Polsce). Zadaniem międzynarodowych sił stabilizacyjnych (oprócz USA, Wielkiej Brytanii i Polski znaleźli się w nich żołnierze z 29 państw) było utrzymywanie spokoju w kraju i odbudowa go ze zniszczeń wojennych. Jednak wkrótce w Iraku wybuchło powstanie przeciw siłom międzynarodowym, a niedługo potem **kraj ogarnęła wojna** domowa między różnymi odłamami wyznawców islamu. Irak pogrążył się w chaosie, nasiliły się ataki terrorystyczne, a warunki życia ludności systematycznie ulegały pogorszeniu.

Sytuacja zaczęła się poprawiać, gdy nowy rząd iracki skuteczniej zaczął kierować życiem w kraju, a podległe mu siły bezpieczeństwa przejęły część odpowiedzialności od koalicji międzynarodowej. Pozwoliło to na **stopniowe wycofanie wojsk sojuszniczych**. W grudniu 2011 r. z Iraku wyjechali również Amerykanie. Okazało się, że nie na długo.

Wojna z terroryzmem – Państwo Islamskie

W **2014 r. na terenie Iraku i Syrii powstało samozwańcze** tzw. **Państwo Islamskie** (ang. *Islamic State of Iraq and Syria*, ISIS; czytaj: islamik stejt of irak end syria), które utworzyli radykalni wyznawcy islamu. Celem ISIS było utworzenie na Bliskim Wschodzie państwa wyznaniowego, rządzonego według praw szariatu i wolnego od wyznawców innych religii. Jego fanatyczni bojownicy, przekonani o udziale w świętej wojnie (dżihadzie), walczyli z każdym, kogo uznawali za wroga ich wizji islamu. Przeciwnikami ISIS byli więc zarówno chrześcijanie w Syrii, jak i Jazydzi i Kurdowie w Iraku, a nawet ci wyznawcy islamu, którzy uchodzili za zbyt umiarkowanych. Z przeciwnikami bojownicy postępowali okrutnie – mężczyzn zabijali, dzieci porywali i wychowywali na fanatycznych bojowników, a kobiety niewolili. Równocześnie, dzięki umiejętnej kampanii w internecie, pozyskali do swoich szeregów tysiące ochotników z całego świata, także muzułmanów z państw Zachodu.

Szybko rozrastające się Państwo Islamskie stało się ogromnym problemem dla bezpieczeństwa na Bliskim Wschodzie. Do walki z nim przystąpiła koalicja międzynarodowa, w której skład wchodziły m.in. Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja, Arabia Saudyjska, Jordania i Maroko. W walkach brały też udział oddziały irackie i kurdyjskie. Siłom tym udało się w końcu zatrzymać ekspansję ISIS, a następnie zniszczyć i odzyskać zajęte przez nie tereny. Ostatnia enklawa ekstremistów z ISIS w Syrii została rozbita w 2019 r.

W czasie wojny z Państwem Islamskim stało się jasne, że same operacje militarne nie wystarczą do zwycięstwa nad terroryzmem. Należało również, w możliwie jak największym stopniu, odciąć terrorystów od źródeł finansowania. Konieczne było też dobre rozpoznanie radykalnych środowisk islamskich nie tylko w Azji, ale także w Europie, Afryce czy Ameryce Północnej, gdzie rekrutowano ochotników do ISIS i skąd wywodziło się wielu kolejnych zamachowców.

Przerażeni mieszkańcy Mosulu w Iraku uciekają przed nadciągającymi bojówkami Państwa Islamskiego, Mosul 2017 r.

WARTO WIEDZIEĆ

„Charlie Hebdo”

7 stycznia 2015 r. w Paryżu doszło do zamachu na redakcję satyrycznego tygodnika „Charlie Hebdo” (czytaj: szarli ebdo), słynącego z publikacji (czasem wulgarnych) karykatur skierowanych przeciw różnym wyznaniom, m.in. przeciw islamowi. W ataku, którego dokonali zamachowcy związani z Al-Kaidą, zginęło 12 osób.

Po zamachu w wielu krajach europejskich odbyły się manifestacje w obronie wolności słowa, wsparcia dla czasopisma oraz sprzeciwu wobec islamskiego terroryzmu.

Jednocześnie, pod wpływem informacji o zamieszczonych w „Charlie Hebdo” karykaturach, w niektórych krajach islamskich doszło do zamieszek antychrześcijańskich i antyfrancuskich. Płonęły kościoły i francuskie flagi. Praktykowaną przez „Charlie Hebdo” obrazę uczuć religijnych potępił też papież Franciszek.

Zorganizowana kilka dni po zamachu manifestacja poparcia dla czasopisma w Madrycie.

? Manifestanci trzymają kartki z francuskim napisem *Je suis Charlie* (czytaj: że sli szarli) – Jestem Charlie. Wyjaśnij, jak można rozumieć ten przekaz.

Zamachy terrorystyczne w czasie wojny z terroryzmem

W czasie toczącej się wojny w Afganistanie i w Iraku islamscy terroryści nie zaprzestali działalności w innych regionach świata i kilkakrotnie dokonywali zamachów, pragnąc w ten sposób zastraszyć zaatakowane państwa i wymusić na ich rządach wycofanie się z sił koalicyjnych. Podłożone przez zamachowców samobójców bomby eksplodowały m.in. na Bali (październik 2002), w Madrycie (marzec 2004), w Londynie (lipiec 2005) i w Brukseli (marzec 2016). Częściowo terroryści osiągnęli swój cel – w krajach, w których doszło do aktów terroru, poparcie społeczne dla udziału w wojnie spadało, a Hiszpania nawet wycofała swoje wojska z Iraku.

Polacy w koalicji międzynarodowej

Polska wzięła aktywny udział w wojnie z terroryzmem. W Polskim Kontyngencie Wojskowym w Afganistanie służyło łącznie niemal 33 tys. żołnierzy, z których 44 poległo. W latach 2002–2021 polskie oddziały brały udział w walkach, a potem w misji stabilizacyjnej, podczas której były odpowiedzialne za bezpieczeństwo prowincji Ghazni.

Żołnierze jednostki GROM w porcie Umm Kasr w Iraku. Zdobycie przez Polaków portu i okolicznych platform wiertniczych było znaczącym sukcesem sił koalicji.

Wojsko Polskie uczestniczyło także w II wojnie w Zatoce Perskiej, a następnie w misji stabilizacyjnej w Iraku (2003–2011). W marcu 2003 r. w walkach wzięła udział jednostka specjalna GROM. W kwietniu 2004 r. w miejscowości Karbala polscy żołnierze przez trzy dni skutecznie bronili miejscowego ratusza przed atakami radykalnych szyickich powstańców, staczając pierwszą bitwę od czasu II wojny światowej. Podczas misji w Iraku zginęło 28 Polaków, w tym 22 żołnierzy.

Kontrowersje wokół wojny z terroryzmem

Działania podejmowane przez siły koalicji wzbudzały mieszane uczucia w społeczeństwach zachodnich. Początkowo sukcesy sił międzynarodowych przyjęto z entuzjazmem, ale z czasem – wobec przedłużania się konfliktu i rosnących strat – zarówno wśród żołnierzy koalicji, jak i ludności cywilnej Afganistanu i Iraku – nastroje te ulegały zmianom. Wiele osób uważało, że Stany Zjednoczone nie mogą podejmować interwencji wszędzie tam, gdzie uznają to za słuszne. Dotyczyło to przede wszystkim ataku na Irak w 2003 r., o ile bowiem wkroczenie sił koalicyjnych do Afganistanu było usankcjonowane rezolucją ONZ, o tyle decyzję o zaatakowaniu Iraku administracja amerykańska podjęła bez konsultacji z ONZ na podstawie meldunków wywiadu (jak się potem okazało nieprawdziwych).

Uniformy dla więźniów. Jedną z metod zastraszania opinii publicznej przez członków Państwa Islamskiego (po lewej, na tle czarnej flagi ISIS) były wyświetlane w środkach przekazu egzekucje zakładników, ubranych najczęściej w jaskrawopomarańczowe stroje. Takich samych uniformów dla więźniów używano też w Guantanamo (po prawej). W obu wypadkach cel był podobny – odebrać więźniowi godność, prywatność i jednostkowość.

Szokiem dla społeczeństwa amerykańskiego było ujawnienie, że schwytani terroryści trafiali do więzień w **Guantanamo** (amerykańskiej bazie na Kubie). Byli tam latami nielegalnie przetrzymywani w drucianych klatkach i torturowani, co nazywano „wzmocnionymi technikami przesłuchania" (w Polsce także pojawiła się informacja, że talibowie są więzieni w ośrodku szkoleniowym Agencji Wywiadu w Starych Kiejkutach na Mazurach). Wydarzenia te zmusiły społeczeństwa państw demokratycznych do zadania sobie pytania o to, czy w walce z terroryzmem można łamać prawa i ograniczać swobody obywatelskie.

PODSUMOWANIE

• 11 września 2001 r. w Stanach Zjednoczonych doszło do zamachów terrorystycznych na wieże World Trade Center oraz Pentagon, w których zginęło prawie 3000 ludzi. • W następstwie zamachów Stany Zjednoczone ogłosiły początek tzw. wojny z terroryzmem, której celem było zlikwidowanie terrorystycznej organizacji Al-Kaida odpowiedzialnej za zamachy. • W 2001 r. międzynarodowa koalicja pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych wkroczyła do Afganistanu, a dwa lata później – do Iraku. • Obie misje, po zakończeniu z sukcesem fazy zbrojnej, kontynuowano w celu utworzenia w Afganistanie i Iraku stabilnych rządów prozachodnich. • W czasie obu misji wojska koalicji międzynarodowej musiały toczyć walki z bojówkami islamskimi. • Wojska biorące udział w misjach stabilizacyjnych w 2011 r. wycofały się z Iraku, a w 2021 – z Afganistanu. • W wojnach w Afganistanie i Iraku aktywny udział brały jednostki Wojska Polskiego. • Na przełomie 1. i 2. dziesięciolecia XXI w. szczególnym problemem międzynarodowym stało się ekstremistyczne Państwo Islamskie działające na terenie Iraku i Syrii.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Przedstaw różnice między terrorem a terroryzmem.
2. Omów główne nurty współczesnego terroryzmu i przygotuj krótką prezentację o jednym z nich.
3. Wyjaśnij, jak doszło do powstania Al-Kaidy, jakie były jej cele i metody działania.
4. Przedstaw podstawowe cele i etapy prowadzonej od 2001 r. wojny z terroryzmem.

ZADANIA

*5. Dowiedz się więcej na temat udziału polskich żołnierzy w wojnie z terroryzmem.

6. Wykorzystując metodę burzy mózgów, wypiszcie w klasie na tablicy pozytywne i negatywne konsekwencje wojny z terroryzmem. Przedyskutujcie problem, czy państwo demokratyczne ma prawo sięgać po niedemokratyczne metody w walce z tym zjawiskiem.

32 Unia Europejska w XXI w.

KALENDARIUM	
2000	**7 XII** • podpisanie *Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*
2001	**26 II** • podpisanie traktatu nicejskiego
2002	**1 I** • wprowadzenie do obiegu gotówkowego waluty euro
2004	**1 V** • rozszerzenie UE o 10 państw (w tym Polskę)
2007	**1 I** • przyjęcie Bułgarii i Rumunii do UE **13 XII** • podpisanie traktatu lizbońskiego
2008	**15 IX** • początek wielkiego światowego kryzysu finansowego
2013	**1 VII** • przystąpienie Chorwacji do UE
2015	kryzys migracyjny w Europie (tzw. kryzys uchodźczy)
2016	**23 VI** • referendum w Wielkiej Brytanii w sprawie członkostwa w UE
2019	**XI** • wybuch epidemii COVID-19 w Chinach
2020	**I** • pierwsze przypadki COVID-19 w UE **31 I** • opuszczenie UE przez Wielką Brytanię

POJĘCIA: prawa człowieka ■ godność człowieka ■ traktat nicejski ■ traktat lizboński ■ euro ■ brexit ■ Parlament Europejski ■ konwencja dublińska ■ kryzys uchodźczy ■ kryzys humanitarny ■ koronawirus ■ pandemia ■ Europa Ojczyzn ■ Stany Zjednoczone Europy ■ Europa wielu prędkości

Unia Europejska a prawa człowieka

Unia Europejska wchodziła w XXI w. z wielkimi nadziejami. Wspólna waluta – euro – zapowiadała zacieśnienie współpracy gospodarczej między członkami, trwał proces przygotowujący kolejne państwa do przyjęcia do grona członków, opracowywano też nowe propozycje zmieniające charakter wspólnoty i mające pogłębić integrację.

W **grudniu 2000 r.** została ustanowiona i podpisana przez kraje członkowskie UE ***Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej***, będąca fundamentalnym zbiorem najważniejszych praw człowieka i obowiązków obywatelskich. Dzięki uchwaleniu tego dokumentu Unia Europejska stworzyła własny spójny system ochrony praw człowieka, w którym zobowiązywała się do przestrzegania ogólnie przyjętych praw człowieka, w tym także praw mniejszości narodowych.

Zapisy przedstawione w *Karcie Praw Podstawowych* są nie tylko podsumowaniem praw i wolności zawartych w dokumentach wypracowanych wcześniej przez Radę Europy (*Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* z 1950 r. i *Europejska karta społeczna* z 1961 r.), ale zawierają dodatkowo zapisy, m.in. zakazujące praktyk eugenicznych i klonowania istot ludzkich. Uszczegółowiono też uprawnienia dotyczące obywatelstwa unijnego, np. prawo do głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego czy prawo do składania skarg do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich.

Preambuła *Karty Praw Podstawowych* Unii Europejskiej

Narody Europy, tworząc między sobą coraz ściślejszy związek, są zdecydowane dzielić ze sobą pokojową przyszłość opartą na wspólnych wartościach.
Świadoma swego duchowo-religijnego i moralnego dziedzictwa, Unia jest zbudowana na niepodzielnych, powszechnych wartościach godności osoby ludzkiej, wolności, równości i solidarności; opiera się na zasadach demokracji i państwa prawnego. Poprzez ustanowienie obywatelstwa Unii oraz stworzenie przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości stawia jednostkę w centrum swych działań.
Unia przyczynia się do ochrony i rozwoju tych wspólnych wartości, szanując przy tym różnorodność kultur i tradycji narodów Europy, jak również tożsamość narodową Państw Członkowskich i organizację ich władz publicznych na poziomach: krajowym, regionalnym i lokalnym; dąży do wspierania zrównoważonego i stałego rozwoju oraz zapewnia swobodny przepływ osób, usług, towarów i kapitału oraz swobodę przedsiębiorczości.
W tym celu, w obliczu zmian w społeczeństwie, postępu społecznego oraz rozwoju naukowego i technologicznego, niezbędne jest wzmocnienie ochrony praw podstawowych poprzez wyszczególnienie tych praw w Karcie i przez to uczynienie ich bardziej widocznymi.

1. Powiedz, w jakim celu została uchwalona *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*.
2. Wyjaśnij, do jakich wartości odwołują się autorzy *Karty*.

Traktat nicejski

Karta Praw Podstawowych UE została podpisana podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Nicei. Wynikiem spotkania był też zawarty w **2001 r.** nowy traktat rewizyjny, określany mianem **traktatu nicejskiego**. Dokument ten na nowo określił zasady funkcjonowania instytucji unijnych, aby przygotować UE do przyjmowania kolejnych członków. Zwiększył uprawnienia ustawodawcze i nadzorcze Parlamentu Europejskiego. Uregulował też kwestię zasiadania w Komisji Europejskiej. Od tej pory każde państwo członkowskie mogło kierować swojego reprezentanta na stanowisko komisarza europejskiego.

Euro

Od 1 stycznia 2002 r. walutą obowiązującą w rozliczeniach gotówkowych w większości państw Unii stało się **euro**. Państwa te utworzyły tzw. strefę euro, w której dzięki wprowadzeniu jednolitej waluty (od 1999 r. obowiązywała w transakcjach bezgotówkowych) rozliczenia handlowe miały stać się łatwiejsze i bezpieczniejsze.

Wspólna waluta została wprowadzona w krajach o bardzo zróżnicowanym stopniu rozwoju ekonomicznego, co przełożyło się na stan gospodarek poszczególnych państw. Państwa bogatsze, np. Niemcy czy Francja, skorzystały na utworzeniu strefy euro, inne, zwłaszcza południowej Europy i przyjęte do Unii po 2004 r., radziły sobie gorzej. Mimo to początkowo państwa strefy euro zanotowały wzrost tempa rozwoju gospodarczego. Został on zahamowany wraz z kryzysem ekonomicznym, który wybuchł w 2008 r. Szczególnie boleśnie uderzył on w Grecję i Irlandię, boleśnie był też odczuwalny w Hiszpanii i Portugalii, czyli w czterech państwach o słabszych gospodarkach. Receptą na kłopoty było zawarcie tzw. paktu fiskalnego. Wymuszał on na państwach członkowskich ścisłe przestrzeganie równowagi budżetowej, dawał Radzie UE i Komisji Europejskiej większą kontrolę nad stanem finansów publicznych państw i miał poprawić koordynację polityki gospodarczej państw Unii.

Monety euro. Wszystkie monety euro mają wspólne rewersy, na których widnieje nominał i mapa Europy. Awersy, czyli strony narodowe, zawierają symbole państw, w których zostały wybite. Wszystkie monety są prawnym środkiem płatniczym w 20 państwach UE oraz w 11 krajach i terytoriach nienależących do Wspólnoty.

? Ustal, z jakich krajów pochodzą przedstawione na ilustracji monety euro.

? Wskaż monety, które wybito poza terytorium Unii Europejskiej.

Rozszerzenie Unii Europejskiej

W **2004 r.** do Unii Europejskiej dołączyło aż 10 państw, w tym Polska. **W 2007 r. do Unii przystąpiły Bułgaria i Rumunia, a 2013 r. – Chorwacja.** Poza Unią wciąż pozostają m.in. Turcja (która o członkostwo stara się od lat), Macedonia Północna, Albania oraz Ukraina.

Traktat lizboński

Po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 r. stało się jasne, że aby lepiej funkcjonować, organizacja ta powinna zreformować stare struktury. Pojawiła się idea, aby ustanowić konstytucję Unii, na której mocy państwa członkowskie miałyby przekazać organom zwierzchnim Wspólnoty część swoich uprawnień narodowych. Pomysł ten spotkał się jednak ze zdecydowanym protestem. Rządy Francji i Holandii, które były gotowe zaakceptować ideę ściślejszej integracji, musiały uznać wyrażony w referendach sprzeciw swoich obywateli wobec tej koncepcji. Ostatecznie projekt został całkowicie odrzucony.

Zamiast konstytucji UE **w 2007 r.** przyjęto kolejny traktat rewizyjny, zwany **traktatem lizbońskim**. Wzmacniał on rolę instytucji unijnych, co było równoznaczne z połączeniem państw członkowskich ściślejszymi więzami. Wszedł w życie w 2009 r. W dokumencie ustanowiono urząd **Przewodniczącego Rady Europejskiej**, wybieranego na dwuipółroczną kadencję przez prezydentów i szefów rządów krajów członkowskich. Stworzono też stanowisko **Wysokiego Przedstawiciela Unii ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa**, będącego de facto ministrem spraw zagranicznych Unii Europejskiej. Miał się on zajmować kwestiami dyplomacji i administrować działalnością **Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych**.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Słowenia	4,4	4,0	5,7	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,6	-2,7	-1,1	3,0	2,9
Cypr	4,6	3,9	4,5	4,9	3,7	-2,0	1,4	0,4	-2,4	-5,9	-2,5	1,6
Malta	0,4	3,8	1,8	4,0	3,3	-2,5	3,5	1,9	2,8	4,1	3,7	6,3
Słowacja	5,3	6,4	8,5	10,8	5,7	-5,5	5,1	2,8	1,5	1,4	2,5	3,6
Estonia	6,3	9,4	10,3	7,7	-5,4	-14,7	2,5	7,6	5,2	1,6	2,9	1,1
Łotwa	8,3	10,7	11,9	10,0	-3,6	-14,3	-3,8	6,2	4,0	3,0	2,4	2,7
Polska	5,1	3,5	6,2	7,2	3,9	2,6	3,7	5,0	1,6	1,3	3,3	3,6

Roczna stopa przyrostu PKB (w cenach rynkowych) Polski i krajów, które przyjęły walutę euro w latach 2004–2015 (w procentach). Kolorem zielonym zaznaczono rok przyjęcia euro.

? Przeanalizuj dane z tabeli. Powiedz, jak zareagowały gospodarki wymienionych krajów na wprowadzenie euro. Pamiętaj, że w 2008 r. świat ogarnął kryzys finansowy.

Integracja europejska i rozszerzenie NATO po 1989 r. (stan na lipiec 2023 r.).

? Wskaż na mapie państwa założycielskie EWWiS i EWG.

? Korzystając z mapy, omów kolejne etapy rozszerzania Wspólnot Europejskich / Unii Europejskiej.

WARTO WIEDZIEĆ

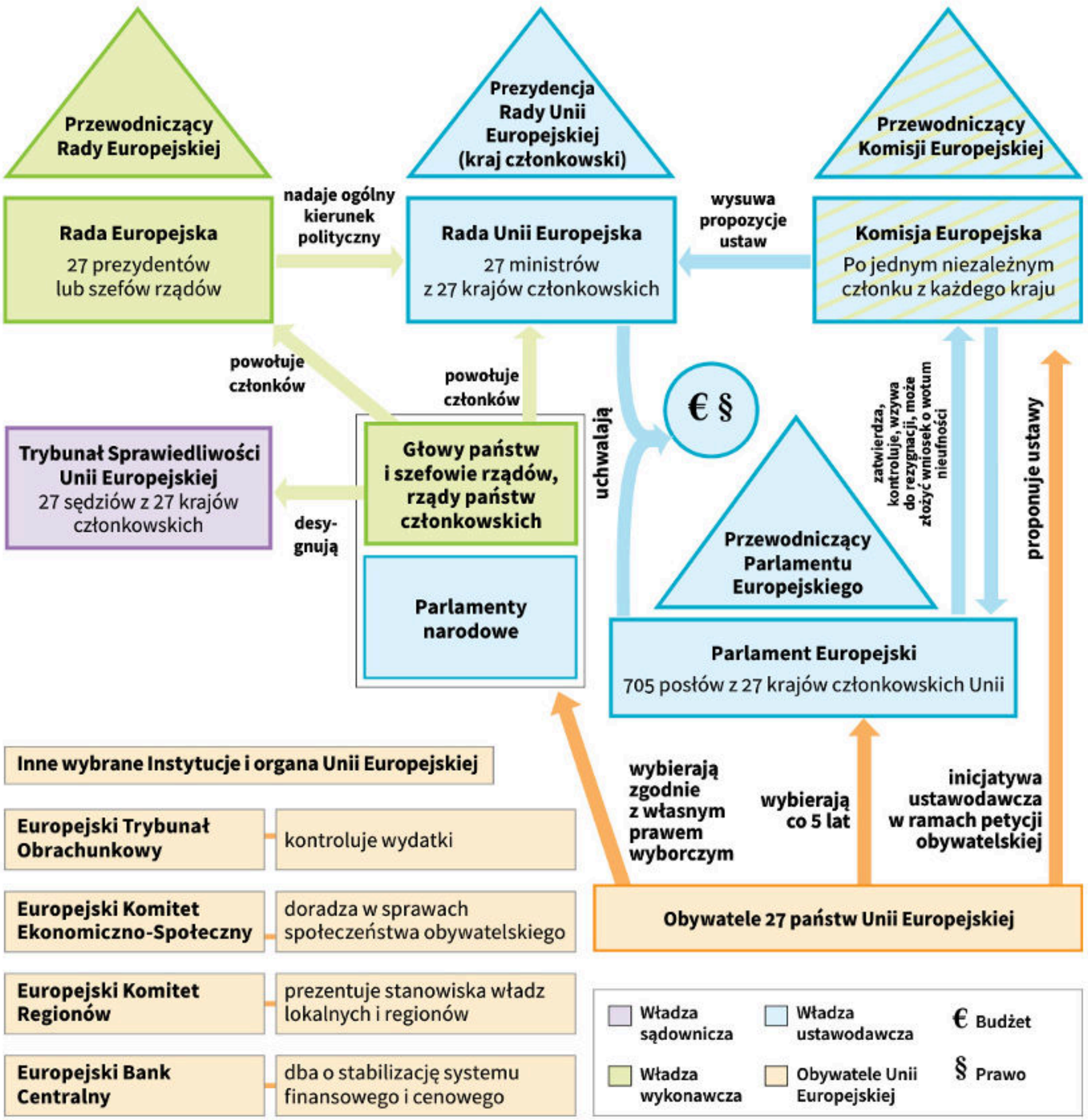
Turcja a Unia Europejska

Jeszcze niedawno jednym z państw, które chciało szybko doprowadzić do integracji z Unią, była Turcja. Już w 1963 r. podpisała ona EWG traktat stowarzyszeniowy, a w 1987 r. rozpoczęła formalne starania o przyjęcie do Wspólnot Europejskich. Procedury uległy jednak spowolnieniu, a w Unii jest coraz więcej przeciwników przyłączenia Turcji. Argumentują oni, że w Europie leży zaledwie 4 % terytorium Turcji, kraj ma niestabilną walutę i wysoki poziom bezrobocia, a funkcjonowanie tamtejszej demokracji i ochrona praw człowieka (w tym mniejszości narodowych) budzi poważne zastrzeżenia. Turcy z kolei zarzucają państwom Unii niechęć do przyjęcia islamskiego kandydata. W efekcie negocjacje od kilku lat utknęły w martwym punkcie.

Traktat lizboński zreformował pozycję **Parlamentu Europejskiego**, który mógł odtąd podejmować decyzje w dziedzinie uchwalania nowego prawa unijnego, a także budżetu. Do traktatu włączono *Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (przez Wielką Brytanię i Polskę przyjętą jednak z pewnymi ograniczeniami).

Silna pozycja Niemiec w UE

W połowie 1. dekady XXI w., po zwycięstwie koalicji CDU/SPD, władzę w Niemczech objęła **Angela Merkel**. Prowadzona przez nią zdecydowana polityka wewnętrzna, zmierzająca do wzmocnienia gospodarczego państwa, zapewniła jej silną pozycję w kraju. Z kolei aktywne uczestnictwo w pracach instytucji unijnych i wizja nowej kanclerz uczynienia z Niemiec siły

Schemat Unii Europejskiej, stan z 2020 r.

Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, Lizbona, 13 grudnia 2007 r.

TYTUŁ II

POSTANOWIENIA O ZASADACH DEMOKRATYCZNYCH

Artykuł 8

We wszystkich swoich działaniach Unia przestrzega zasady równości swoich obywateli, którzy są traktowani z jednakową uwagą przez jej instytucje, organy i jednostki organizacyjne. Obywatelem Unii jest każda osoba mająca przynależność Państwa Członkowskiego. Obywatelstwo Unii ma charakter dodatkowy w stosunku do obywatelstwa krajowego i nie zastępuje go.

Artykuł 8a

1. Podstawą funkcjonowania Unii jest demokracja przedstawicielska.
2. Obywatele są bezpośrednio reprezentowani na poziomie Unii w Parlamencie Europejskim.

   Państwa Członkowskie są reprezentowane w Radzie Europejskiej przez swoich szefów państw lub rządów, a w Radzie przez swoje rządy; szefowie państw lub rządów i rządy odpowiadają demokratycznie przed parlamentami narodowymi albo przed swoimi obywatelami.
3. Każdy obywatel ma prawo uczestniczyć w życiu demokratycznym Unii. Decyzje są podejmowane w sposób jak najbardziej otwarty i zbliżony do obywatela.
4. Partie polityczne na poziomie europejskim przyczyniają się do kształtowania europejskiej świadomości politycznej i wyrażania woli obywateli Unii.

Artykuł 8b

1. Za pomocą odpowiednich środków instytucje umożliwiają obywatelom i stowarzyszeniom przedstawicielskim wypowiadanie się i publiczną wymianę poglądów we wszystkich dziedzinach działania Unii.
2. Instytucje utrzymują otwarty, przejrzysty i regularny dialog ze stowarzyszeniami przedstawicielskimi i społeczeństwem obywatelskim.
3. Komisja Europejska prowadzi szerokie konsultacje z zainteresowanymi stronami w celu zapewnienia spójności i przejrzystości działań Unii.
4. Obywatele Unii w liczbie nie mniejszej niż milion, mający obywatelstwo znacznej liczby Państw Członkowskich, mogą podjąć inicjatywę zwrócenia się do Komisji Europejskiej o przedłożenie, w ramach jej uprawnień, odpowiedniego wniosku w sprawach, w odniesieniu do których, zdaniem obywateli, stosowanie Traktatów wymaga aktu prawnego Unii.

1. Na podstawie tekstu źródłowego wymień najważniejsze demokratyczne prawa obywatela Unii Europejskiej.
2. Na podstawie schematu ze s. 362 wymień instytucje, które są wybierane bezpośrednio przez obywateli Unii Europejskiej, oraz te, które powoływane są w inny sposób.

Prezydent Lech Kaczyński ratyfikuje traktat lizboński w październiku 2009 r. Z tyłu, od lewej stoją: premier Szwecji Fredrik Reinfeldt (czytaj: friedrik rainfelt), przewodniczący Parlamentu Europejskiego Jerzy Buzek, przewodniczący Komisji Europejskiej José Manuel Barroso (czytaj: żoze manuel barozo).

napędowej procesów integracyjnych przełożyła się na wzmocnienie ich pozycji na świecie, w Europie w samej Unii Europejskiej. Szczególnie widoczne było to podczas kryzysu gospodarczego w latach 2008–2010 r., który choć doprowadził do gwałtownego spadku niemieckiego PKB w 2009 r., to jednak nie wyrządził gospodarce niemieckiej większych strat. Na tle innych państw Niemcy wyglądały na kraj stabilny ekonomicznie i miały inną wizję wyjścia z kryzysu niż reszta państw Unii. Pomysł utworzenia wspólnego funduszu pomocowego dla państw zagrożonych bankructwem Niemcy jednak odrzucili z obawy, że to oni będą ponosić największe koszty pomocy. Zamiast tego Berlin proponował działania doraźne, co zostało źle odebrane w wielu państwach. Szczególnie twarde stanowisko Niemcy przyjęli wówczas wobec Grecji, domagając się narzucenia jej drakońskiego planu naprawy finansów.

Angela Merkel kontynuowała także rozpoczętą przez jej poprzednika współpracę polityczną i gospodarczą z Rosją. Niemcy były jednym z głównych partnerów handlowych Rosji i ważnym odbiorcą jej ropy i gazu. W zamian oferowały Rosji rozwiązania technologiczne, pomocne w unowocześnieniu infrastruktury. W sytuacji, gdy Putin – mimo informacji o prześladowaniu opozycji w Rosji (patrz: s. 374–375) oraz o rosyjskich zbrodniach wojennych w Czeczenii

BIOGRAM

Angela Merkel (ur. 1954 r.), niemiecka polityk CDU (Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej), była kanclerz Niemiec, z wykształcenia fizyk. Ma polskie pochodzenie po dziadku ze strony ojca. Pierwsze kroki w karierze politycznej rozpoczynała w komunistycznej młodzieży Wolna Młodzież Niemiecka (NRD). W późniejszym czasie aktywnie angażowała się w ruch demokratyczny. W 1990 r. znalazła się w rządzie Helmuta Kohla, w którym pełniła funkcję ministra ds. kobiet i młodzieży, a w następnych latach – ministra środowiska, ochrony przyrody i bezpieczeństwa reaktorów jądrowych. W latach 2000–2018 pełniła funkcję przewodniczącej CDU. W 2005 r. została pierwszą kobietą na stanowisku kanclerza Niemiec. Sprawowała ten urząd blisko 16 lat, co uczyniło z niej drugiego najdłużej urzędującego szefa rządu w historii Niemiec (po Helmucie Kohlu).

(patrz: s. 375–376), a także rosyjskiej agresji na Gruzję (patrz: s. 376–377) – uchodził w oczach Zachodu za partnera do rozmów, polityka ta przynosiła Niemcom wymierne korzyści. Doprowadziła jednak do znacznego uzależnienia się Europy od rosyjskich dostaw.

Niemieckiej kanclerz udawało się także utrzymywać stosunkowo dobre relacje ze Stanami Zjednoczonymi i partnerami z NATO. Aktywnie działała na arenie międzynarodowej, pragnąc uczynić z Niemiec państwo współodpowiedzialne za kształtowanie porządku bezpieczeństwa światowego. Wyrazem tego było m.in. wysłanie wojsk niemieckich do Afganistanu i na Bałkany w ramach misji międzynarodowych. Jednocześnie Niemcy wraz z Francją przeciwstawiły się w 2008 r. pomysłom przyjęcia Ukrainy i Gruzji do NATO.

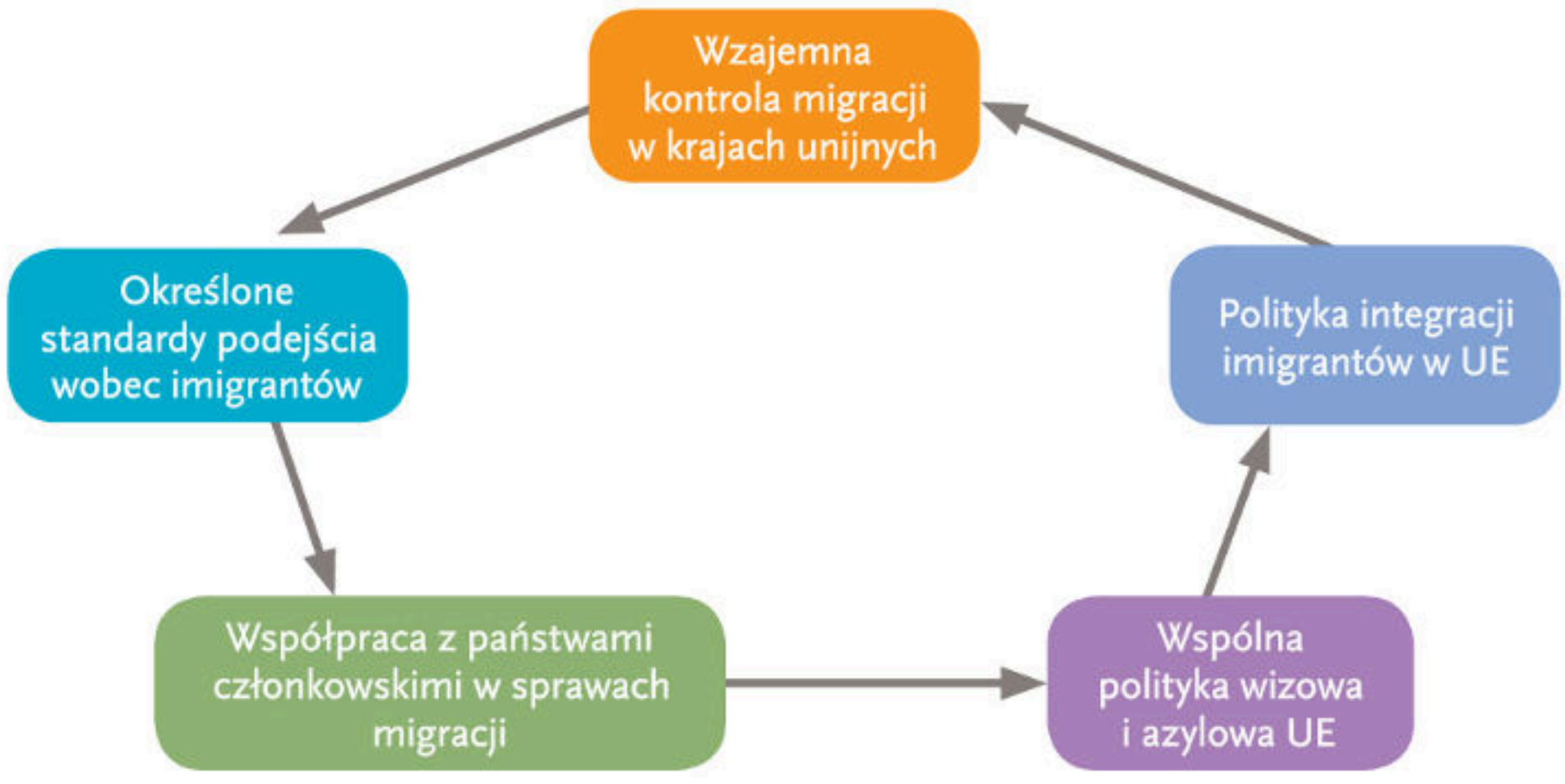
Problem nielegalnej migracji w 2015 r.

Wysoko rozwinięte kraje Zachodu w 2. połowie XX w. były atrakcyjnym celem migracji z różnych zakątków świata. W celu uregulowania tego zjawiska Wspólnoty Europejskie podpisały w 1990 r. tzw. **konwencję dublińską**, która określała tryb rozpatrywania wniosków o azyl składanych przez uchodźców. Unia Europejska zastąpiła go własnymi rozporządzeniami z 2003 i 2013 r.

Procesy migracyjne nasiliły się w 2011 r., m.in. w wyniku Arabskiej Wiosny (patrz: s. 339) i wojny domowej w Libii. Wielu nielegalnych emigrantów z Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu starało się wówczas dotrzeć do państw Unii Europejskiej w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia. Unia musiała zareagować w sposób zdecydowany, tym bardziej że nie wszystkie kraje Europy były przygotowane do przyjęcia tysięcy uchodźców. Wypracowano wtedy pięć zasadniczych elementów polityki migracyjnej, które miały pomóc w rozwiązaniu problemu.

Znacznie poważniejsza **fala uchodźców ruszyła do Europy w 2015 r.** w następstwie wojny domowej w Syrii. Skala zjawiska była tak ogromna, że zyskała miano **kryzysu uchodźczego.** Wśród uchodźców dominowali młodzi mężczyźni pochodzący z Syrii, Afganistanu i Iraku. Wraz z nimi do Europy przedostawali się też ludzie powiązani z organizacjami terrorystycznymi, takimi jak Państwo Islamskie czy Al-Kaida.

Kraje Unii Europejskiej różnie radziły sobie z kryzysem uchodźczym. Najwięcej nielegalnych imigrantów pojawiło się w Grecji i na Węgrzech. Państwo greckie poprosiło swoich unijnych

Pięć elementów polityki migracyjnej Unii Europejskiej.

Kryzys migracyjny w 2015 r. Ojciec próbujący osłonić dzieci przed słońcem na granicy węgiersko-serbskiej.

? Opisz warunki, w jakich uchodźcy oczekiwali na przekroczenie granicy Unii Europejskiej.

partnerów o pomoc w rozwiązaniu problemu. Na ten apel bardzo szybko odpowiedziały Niemcy. Kanclerz Merkel użyła sformułowania *Wir schaffen das!* (niem. Damy radę!; czytaj: wir szaffen das), określającego całkowite poparcie dla sprawy przyjmowania uchodźców. Również Francja zdecydowała się na przyjmowanie uciekinierów. Wzrost zagrożenia terrorystycznego i zamieszki na ulicach francuskich miast sprawiły jednak, że kraje członkowskie UE zaczęły rozważniej weryfikować przyjmowane osoby, zgodnie z zapisami konwencji dublińskiej. Rząd węgierski podjął nawet decyzję o zbudowaniu ogrodzenia z drutu kolczastego wzdłuż granicy z Serbią, aby zatrzymać zjawisko nielegalnego przedostawania się do kraju.

Problem próbowano rozwiązać poprzez działania zmierzające do rozlokowania napływających imigrantów w krajach członkowskich UE, w tym w Polsce. Rząd polski, podobnie jak węgierski, nie zgodził się na takie rozwiązanie, co spotkało się z krytyką instytucji unijnych. Polscy obywatele przyjęli jednak pod swój dach kilkadziesiąt rodzin syryjskich uciekających przed wojną.

Fragment orędzia papieża Benedykta XVI na 97. Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy w 2011 r.

Wszyscy zatem należą do jednej rodziny – zarówno migranci, jak i społeczności lokalne, które ich przyjmują – wszyscy mają takie samo prawo do korzystania z dóbr ziemi, których przeznaczenie jest powszechne, jak mówi społeczna nauka Kościoła. Solidarność i dzielenie są oparte na tej właśnie podstawie. […]
Jednocześnie państwa mają prawo regulować napływ migrantów i bronić własnych granic, zawsze gwarantując każdemu człowiekowi szacunek należny jego godności. Ponadto obowiązkiem migrantów jest integracja w kraju, który ich przyjmuje, szanowanie jego praw i narodowej tożsamości. […] Jak już kiedyś mówiłem, przyjmowanie uchodźców i udzielanie im gościny jest obowiązkiem wszystkich, wynikającym z ludzkiej solidarności, która nakazuje zadbać o to, by nie poczuli się izolowani z powodu nietolerancji i obojętności. […] Oznacza to, że osobom, które zostały zmuszone do opuszczenia swych domów czy swojej ziemi, należy pomóc w znalezieniu miejsca, gdzie będą mogły żyć w pokoju i bezpieczeństwie, gdzie będą mogły pracować i przyswoić sobie prawa i obowiązki kraju, który ich gości, wnosząc wkład w dobro wspólne i nie zapominając o religijnym wymiarze życia.

1. Przedstaw argumenty papieża Benedykta XVI za przyjmowaniem migrantów i uchodźców.
2. Wyjaśnij, odwołując się do słów papieża, jakie, jego zdaniem, obowiązki mają migranci, a jakie przyjmujące ich państwa i społeczeństwa.

Akcja ratunkowa u wybrzeży Libii w lipcu 2016 r.
Podczas nielegalnych wędrówek i prób przepłynięcia przez Morze Śródziemne zginęło kilkanaście tysięcy ludzi. Wśród ofiar śmiertelnych znalazło się wiele dzieci, które uciekały ze swoimi rodzicami.

Ostatecznie UE podjęła rozmowy z Turcją, która w zamian za pomoc finansową zobowiązała się do powstrzymywania pochodu uchodźców do Europy. Rozwiązanie okazało się skuteczne. Obecnie szacuje się, że na terenie Turcji przebywa od 3,5 do 5 milionów uchodźców, głównie z Bliskiego Wschodu.

Brexit

Proces przemian, który rozpoczął się w Unii Europejskiej na początku XXI w., nie zawsze spotykał się z akceptacją państw członkowskich lub działających w nich ugrupowań politycznych. W każdym kraju jest bowiem mniejsze lub większe grono osób nastawionych z rezerwą do koncepcji pogłębienia zjednoczenia. Obawy i niezadowolenie wzbudzały dążenia do ściślejszej federalizacji państw członkowskich, nadmierna – zdaniem sceptyków – ingerencja instytucji unijnych w sprawy wewnętrzne państw (postrzegana niekiedy jako zagrożenie dla suwerenności członków) czy pozycja własnego kraju wśród innych państw. W 2013 r. takie obawy doprowadziły w Wielkiej Brytanii do wzrostu nastrojów antyunijnych i pomysłu referendum, w którym Brytyjczycy mieli się opowiedzieć za wyjściem ze struktur europejskich lub pozostaniem w nich.

Referendum odbyło się 23 czerwca 2016 r. i przyniosło minimalne zwycięstwo przeciwnikom Unii. Ostatecznie **31 stycznia 2020 r.** Wielka Brytania, po ustaleniu nowych zasad relacji ze Wspólnotą, opuściła jej szeregi. Wydarzenie to nazwano **brexitem** (ang. od *British* – brytyjskie i *exit* – wyjście).

Zwolennicy i przeciwnicy brexitu na ulicach Londynu 31 stycznia 2020 r. demonstrują swój stosunek do opuszczenia przez Wielką Brytanię Unii Europejskiej.

? Opisz widoczne na zdjęciach symbole wykorzystywane przez zwolenników i przeciwników brexitu.

Polski premier Mateusz Morawiecki i prezydent Francji Emmanuel Macron (czytaj: makrą) witają się podczas szczytu Unii w Brukseli w lipcu 2020 r. Politycy musieli swoim zachowaniem dawać przykład odpowiedzialnych postaw w czasie trwania pandemii, dlatego obaj noszą maseczki i witają się przez dotknięcie łokciem, aby uniknąć kontaktu poprzez skórę.

UE wobec pandemii COVID-19

Pod koniec 2019 r. Chiny przekazały informację o nowym, niebezpiecznym wirusie SARS-CoV-2, zwanym **koronawirusem**. Początkowo nie wzbudziło to zaniepokojenia reszty świata. Wirus jednak szybko się rozprzestrzeniał i w ciągu miesiąca dotarł do Europy, a w marcu 2020 r. pojawił się w Polsce. Wkrótce epidemia SARS-CoV-2 osiągnęła rozmiary **pandemii**.

Unia Europejska nie była w pełni przygotowana do ochrony przed pandemią. Dotychczas mierzyła się tylko z regionalnymi ogniskami chorób zakaźnych, m.in. grypy A/H1N1 w 2009 r. (tzw. świńskiej grypy). Mimo to zareagowała błyskawicznie, a podstawą jej poczynań była solidarność członków Wspólnoty.

Działania UE przybrały charakter wielokierunkowy. Zaczęto przekonywać kraje członkowskie do wprowadzenia obostrzeń związanych z przemieszczaniem się ludzi, aby uniknąć dalszego rozprzestrzeniania się koronawirusa. Przekazywano też dodatkowe środki finansowe w celu wzmocnienia sektora medycznego państw unijnych, głównie z przeznaczeniem na zakup maseczek, testów antygenowych, przygotowanie szczepionek. Zdecydowanym krokiem Unii było zamknięcie granic zewnętrznych oraz nakazanie obywatelom przestrzegania zasad higieny i noszenia maseczek ochronnych na twarzach.

Walka państw europejskich z COVID-19 okazała się jednak trudna. Wprowadzona w większości państw polityka **lockdownu** (czytaj: lokdaunu), czyli przymusowej izolacji i drastycznych ograniczeń w przemieszczaniu się, odbiła się zarówno na społeczeństwach, jak i stanie gospodarki państw Unii. Wiele przedsiębiorstw musiało zakończyć działalność. Działo się tak mimo wprowadzania przez rządy tzw. **tarcz antykryzysowych**, które często były niewystarczające.

Ścisła izolacja i przestrzeganie zasad wprowadzonych na czas epidemii, a w końcu opracowanie szczepionek przeciw COVID-19 i podanie ich jak największej liczbie obywateli spowolniło postępy choroby i doprowadziło do jej wyhamowania w Unii Europejskiej. Problem COVID-19 jednak nie zniknął i co jakiś czas docierają do nas informacje o pojawieniu się nowych odmian tego wirusa.

Dokąd zmierza Unia Europejska?

Rosyjski agresja na Ukrainę (rozpoczęta w 2022 r.) pokazuje, że Unia Europejska (po USA i NATO) jest jedną z ważniejszych instytucji, dzięki którym zjednoczona Europa może przeciwstawić się imperialnej polityce Rosji. Wartości i ideały, które doprowadziły do powstania Unii – demokracja, prawa człowieka, wolność gospodarcza – są nadal niezwykle ważne i należy je odpowiednio pielęgnować. Trzeba pamiętać, że dla wielu państw, takich jak Ukraina, integracja z Unią jest gwarancją przynależności do świata Zachodu i zachowania wolności.

Na postrzeganie Unii wpływają również spory, które toczą się wewnątrz Wspólnoty i dotyczą jej dalszego bytu. Jeszcze przed pandemią i wybuchem wojny w Ukrainie Unia rozpoczęła przygotowania do dyskusji na temat przyszłości Europy. Miało to pomóc ustalić, w jakim kierunku powinna zmierzać UE, aby jak najlepiej funkcjonować w zmieniającym się świecie.

Celem wytyczonym przez Parlament Europejski jest taki kierunek zmian, który ma doprowadzić do większej skuteczności instytucji unijnych, wzmocnienia gospodarki Wspólnoty oraz zwiększenia zaufania mieszkańców Europy do Unii.

W dotychczasowej historii integracji próbowano już doprowadzić do utworzenia **Stanów Zjednoczonych Europy**. Taka wizja Unii Europejskiej cieszy się bardzo dużym poparciem zwłaszcza wśród zachodnich elit politycznych, pragnących jak najściślejszej współpracy pomiędzy państwami (co jest wyrażone m.in. ich poparciem dla traktatu lizbońskiego). Miałaby się ona rozwijać w wymiarze nie tylko gospodarczym, ale także politycznym, prawnym i militarnym. Unia Europejska miałaby zatem podejmować kluczowe decyzje za państwa członkowskie, a swoje funkcjonowanie oprzeć na jednolitym prawie europejskim. Następstwem tego byłoby zniesienie konstytucji krajów członkowskich i granic między państwami wchodzącymi w skład Unii. Powstałoby wtedy silne państwo federacyjne, mające wspólną armię i politykę zagraniczną, zdolne do stawienia czoła światowym kryzysom. Orędownikiem takiego rozwiązania są zwłaszcza Niemcy.

Zwolennicy przeciwnej koncepcji to głównie eurosceptycy i konserwatyści. Nie chcą się oni zgodzić na zdecydowane ograniczenie suwerenności krajów unijnych. Podzielają zdanie Charles'a de Gaulle'a (czytaj: szarla de gola), który widział wspólnotę państw europejskich jako **Europę Ojczyzn**, opartą jedynie na współpracy gospodarczej, bez prowadzenia wspólnej polityki zagranicznej, a tym bardziej wewnętrznej.

Koncepcją, która próbuje pogodzić dwie wymienione, jest **„Europa wielu prędkości"**, dająca poszczególnym państwom szansę na współpracę w wielu obszarach i z różnym stopniem zaangażowania. Nie zakłada zatem obowiązkowej federalizacji Unii Europejskiej, ale też nie wyklucza ścisłej współpracy jej członków w konkretnych dziedzinach. Warto jednak zaznaczyć, że koncepcja „Europy wielu prędkości" może być różnie postrzegana. Niektórzy upatrują w niej szansy na szybszy postęp w pogłębianiu integracji, inni obawiają się podziału krajów Wspólnoty na członków różnych kategorii.

Mieszkańcy Kijowa na placu Niepodległości manifestują swoje pragnienie podpisania przez Ukrainę umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, listopad 2013 r.

PODSUMOWANIE

• Uchwalona w 2000 r. *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* stanowi katalog fundamentalnych praw człowieka uznawanych przez państwa członkowskie UE. • W 2004 r. nastąpiło największe rozszerzenie Unii Europejskiej, wtedy też do UE dołączyła m.in. Polska. • W 2020 r. Unię Europejską opuściła Wielka Brytania w wyniku przeprowadzonego tam w 2016 r. referendum. • W grudniu 2007 r. został podpisany tzw. traktat lizboński, który zdefiniował na nowo struktury unijne i funkcjonowanie całej Wspólnoty. Dokument wzmacniał rolę instytucji unijnych, przyczynił się również do zwiększenia kompetencji Parlamentu Europejskiego. • Głównymi instytucjami UE są Parlament Europejski, Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska i Trybunał Sprawiedliwości UE. • Na początku XXI w. wzrosło znaczenie Niemiec w polityce Unii Europejskiej. • W 2015 r. UE musiała zmierzyć się z kryzysem migracyjnym spowodowanym wojną domową w Syrii. • W 2020 r. w Europie doszło do wybuchu pandemii COVID-19. Nowe zjawisko doprowadziło do zahamowania europejskiej gospodarki i zaburzenia relacji społecznych z powodu wprowadzenia obostrzeń mających na celu walkę z koronawirusem. • Współcześnie toczy się spór o wizję przyszłości Unii Europejskiej.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Porównaj kluczowe założenia traktatu nicejskiego i traktatu lizbońskiego.
2. Na podstawie wykresu ze s. 362 omów kompetencje poszczególnych instytucji UE.
3. Przedstaw proces rozszerzania Unii Europejskiej w XXI w.
4. Scharakteryzuj politykę Unii Europejskiej w czasie kryzysu uchodźczego w 2015 r.
5. Omów działania, które podjęła Unia Europejska w związku z epidemią COVID-19.

ZADANIA

6. Przedstaw różne wizje przyszłej Unii Europejskiej. Powiedz, która jest ci bliższa i dlaczego.

*7. Poszukajcie materiałów z dyskusji o wprowadzeniu euro w Polsce. Zbierzcie argumenty przeciwników i zwolenników tego działania. Przedyskutujcie je w klasie i zapiszcie wnioski z dyskusji.

8. Wykorzystując informacje z podręcznika oraz materiały pozapodręcznikowe, przedstaw proces zbliżenia Unii Europejskiej i Ukrainy.

9. Po analizie wykresu ze s. 362 i fragmentu traktatu lizbońskiego ze s. 363 zorganizujcie dyskusję. Spróbujcie znaleźć odpowiedź na pytanie, czy instytucje UE są organami demokratycznymi. Wypiszcie na tablicy argumenty za i przeciw tej tezie.

33 Rosja i jej ekspansja w XXI w.

KALENDARIUM	
1994	**11 XII** • początek tzw. I wojny czeczeńskiej
1999	**11 X** • rozpoczęcie tzw. II wojny czeczeńskiej **31 XII** • rezygnacja Borysa Jelcyna z funkcji prezydenta Federacji Rosyjskiej
2000	**7 V** • Władimir Putin zostaje oficjalnie prezydentem Rosji
2004	**1–3 IX** • czeczeński atak terrorystyczny na szkołę w Biesłanie w Osetii Północnej
2008	**7–16 VIII** • wojna rosyjsko-gruzińska
2013	**21 XI** • początek Euromajdanu w Kijowie
2014	**23 II – 26 III** • aneksja Krymu przez Rosję i wsparcie zbrojne dla samozwańczych Ługańskiej i Donieckiej Republik Ludowych
2022	**24 II** • agresja Rosji na Ukrainę

POJĘCIA: kolonia karna ■ *russkij mir* ■ wojny czeczeńskie ■ Biesłan ■ Euromajdan ■ separatyści ■ samozwańcze republiki ■ Azowstal ■ szantaż gazowy ■ wojna hybrydowa ■ wojna informacyjna

Rosja w XXI w.

Po rozpadzie ZSRS w 1991 r. (patrz: s. 179) Rosja, na której czele stanął prezydent **Borys Jelcyn**, stała się największym państwem na świecie. Przejęła większość sowieckiego arsenału nuklearnego, ale jej znaczenie na arenie międzynarodowej zmalało. Państwo było też wewnętrznie osłabione, a nastroje społeczne złe. Ludzie narzekali na spadek jakości życia, dużą inflację, korupcję i wzrost przestępczości. **Wielu Rosjan**, zwłaszcza tych, którzy nie radzili sobie w kapitalistycznej rzeczywistości, z **sentymentem wspominało czasy ZSRS**.

Do tego na szczycie władzy ustawicznie dochodziło do konfliktów, zwłaszcza między Radą Najwyższą (parlamentem) a prezydentem Jelcynem, który stopniowo odchodził od demokratycznych

Rosyjskie czołgi pod tzw. Białym Domem – siedzibą Rady Najwyższej. Na budynku widać ślady pożaru. Szacuje się, że w walkach mogło zginąć nawet do 800 osób, choć oficjalnie Rosjanie poinformowali o 156 ofiarach śmiertelnych (patrz: s. 372).

BIOGRAM

Władimir Putin (ur. 1952), rosyjski polityk i działacz państwowy. Prezydent Federacji Rosyjskiej w latach 2000–2008 oraz od 2012, premier Federacji Rosyjskiej w latach 1999–2000 i 2008–2012. W latach 1985–1990 służył w NRD jako oficer delegatury KGB. Następnie związał się z Petersburgiem, piastował tam urząd I zastępcy przewodniczącego Rady Miejskiej. W 1996 r. znalazł się w administracji Jelcyna, w 1998 r. objął stanowisko dyrektora Federalnej Służby Bezpieczeństwa (następczyni KGB), a od 1999 przewodniczył Radzie Bezpieczeństwa Rosji. W 1999 r., dzięki poparciu wpływowych polityków, został wyznaczony przez Borysa Jelcyna na stanowisko premiera. Rok później był już prezydentem Federacji Rosyjskiej. Od tamtego czasu rządzi krajem jako prezydent, z czteroletnią przerwą w latach 2008–2012, gdy pełnił funkcję premiera. Wprowadzone na jego polecenia zmiany w konstytucji pozwolą mu rządzić nawet do 2036 r.

metod i chciał zagwarantować sobie jak najwięcej władzy. Jesienią 1993 r. Jelcyn rozwiązał Radę Najwyższą i ogłosił rozpisanie wyborów do nowego parlamentu – Dumy Państwowej. W odpowiedzi Rada ogłosiła usunięcie Jelcyna z urzędu i wezwała swoich zwolenników do strajku w obronie konstytucji. Wokół parlamentu zgromadziły się tysiące ludzi wyrażających poparcie dla deputowanych. W tej sytuacji Jelcyn zdecydował o wyprowadzeniu wojska na ulice stolicy. W mieście wybuchły walki wokół siedziby parlamentu, w których wzięły udział sprowadzone do Moskwy czołgi. Po kilkunastu godzinach ostrzału parlamentu jego obrońcy się poddali. **Jelcyn został niekwestionowanym przywódcą Rosji z bardzo szerokimi kompetencjami prezydenckimi**, a rola parlamentu została ograniczona.

Pod koniec dekady sytuacja międzynarodowa i gospodarcza Rosji uległa dalszemu pogorszeniu. Ogromny deficyt budżetowy i zła kondycja rubla sprawiły, że w 1998 r. Rosja pogrążyła się w kryzysie finansowym. Schorowany Jelcyn nie potrafił zaradzić problemom i 31 grudnia 1999 r. zrezygnował z funkcji prezydenta Federacji Rosyjskiej, przekazując urząd **Władimirowi Putinowi** (ur. 1952). Trzy miesiące później Putin wygrał wybory prezydenckie i został głową państwa.

Założenia polityki Władimira Putina

Putin postawił sobie za cel odbudowę imperium sowieckiego w nowej formie. Twierdził, że upadek ZSRS w 1991 r. był największą katastrofą geopolityczną w XX w. Zdecydowany był zatem przywrócić Rosji status mocarstwa, odwołując się m.in. do koncepcji ruskiego miru (rosyjskiego świata – ros. *russkij mir*). W realizacji tego zadania miało mu pomóc podsycanie rosyjskiego nacjonalizmu, wykorzystanie sentymentu rosyjskiego społeczeństwa do czasów potęgi ZSRS (także z okresu rządów Stalina i zwycięstwa nad III Rzeszą) oraz wspieranie oddziaływania kultury rosyjskiej i rosyjskiej wspólnoty narodowej na całym obszarze postsowieckim. Wsparcie dla swych planów znalazł m.in. w rosyjskiej Cerkwi.

Patriarcha Cerkwi rosyjskiej Cyryl I i Władimir Putin. Politykę Putina wspiera m.in. rosyjska Cerkiew prawosławna, mająca wielki autorytet u Rosjan. W zamian za poparcie Putin hojnie wynagradza jej hierarchów, buduje nowe świątynie, wprowadził w szkołach lekcje prawosławia, a w wojsku instytucję kapelanów. Ograniczył też prawa innych wyznań.

? Przypomnij sobie sytuację rosyjskiej Cerkwi w okresie władzy sowieckiej. Porównaj ją z obecną sytuacją.

Przemówienie Władimira Putina na konferencji w Monachium w sprawie polityki bezpieczeństwa, 10 lutego 2007 r.

[…] Jak powiedział jeszcze w pierwszych dniach rozpoczynającej się II wojny światowej Franklin Roosevelt: „Gdziekolwiek zostaje naruszony pokój, stanowi to zagrożenie dla pokoju i bezpieczeństwa na całym świecie".

Te słowa nadal są dzisiaj aktualne. O tym, nawiasem mówiąc, świadczy również temat naszej konferencji, który tu podano: „Globalne kryzysy – globalna odpowiedzialność". Zaledwie dwadzieścia lat temu świat był podzielony pod względem ideologicznym i gospodarczym, zaś o jego bezpieczeństwie decydowały ogromne potencjały strategiczne dwóch supermocarstw.

Konfrontacja globalna odsuwała na dalszy plan stosunków międzynarodowych skrajnie ważne punkty agendy – kwestie gospodarcze i społeczne. Zimna wojna – jak każda inna – zostawiła po sobie, używając przenośni, pola minowe. Mam na myśli stereotypy ideologiczne, podwójne standardy oraz innego rodzaju myślenie szufladkowe.

Zapowiadany przecież po zimnej wojnie świat jednobiegunowy również nie powstał. Oczywiście, historia ludzkości była świadkiem okresów systemu jednobiegunowego i dążenia do dominacji światowej. Czego to w historii ludzkości nie było.

Jednakże, czym tak naprawdę jest świat jednobiegunowy? Jakby nie upiększać tego terminu, w gruncie rzeczy oznacza praktycznie tylko jedno: to jeden ośrodek władzy, jeden ośrodek siły, jeden ośrodek podejmowania decyzji.

Jest to świat jednego gospodarza, jednego suwerena. W ostatecznym rozrachunku jest to zgubne nie tylko dla wszystkich, znajdujących się w ramach tego systemu, lecz także dla samego suwerena, ponieważ niszczy go od środka. […]

Uważam, że dla współczesnego świata model jednobiegunowy jest nie tylko nie do przyjęcia, jest wręcz nierealny. Nie tylko dlatego, że przy jednoosobowym przywództwie we współczesnym – zwłaszcza we współczesnym – świecie nie będzie wystarczającej ilości zasobów ani wojskowo-politycznych, ani gospodarczych. Lecz co najważniejsze: sam model nie działa z tego powodu, że u jego podstaw nie ma i nie może być moralno-etycznej bazy współczesnej cywilizacji. […]

Jestem przekonany: dotarliśmy do tego decydującego momentu, w którym powinniśmy się poważnie zastanowić nad całą konstrukcją globalnego bezpieczeństwa.

Tu należy zacząć od poszukiwań rozsądnej równowagi między interesami wszystkich podmiotów wspólnoty międzynarodowej. Tym bardziej dzisiaj, kiedy „krajobraz międzynarodowy" zmienia się tak wyraźnie i tak szybko – zmienia się wskutek dynamicznego rozwoju całego szeregu państw i regionów. […]

W związku z tym, poważnie wzrasta rola dyplomacji wielostronnej. Otwartość, przejrzystość i przewidywalność są w polityce absolutnie niezbędne, zaś zastosowanie siły powinno być środkiem całkowicie wyjątkowym […].

Rosja to państwo z ponad tysiącletnią historią, praktycznie zawsze korzystała z przywileju prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej. Również dzisiaj nie zamierzamy zmieniać tej tradycji.

1. Przypomnij okoliczności powstania teorii „świata jednobiegunowego".
2. Powiedz, jak Putin odnosi się do teorii świata jednobiegunowego.
3. Wyjaśnij, jak rozumiesz sens takiego przemówienia Putina na konferencji w sprawie bezpieczeństwa.

WARTO WIEDZIEĆ

***Ruski mir* – rosyjski świat**

Koncepcja *ruskiego miru* pochodzi jeszcze z XIX w. Z jednej strony zakładała ona jedność wszystkich narodów podległych rosyjskiej Cerkwi prawosławnej, z drugiej – była pewnego rodzaju kontynuacją idei Moskwy jako trzeciego Rzymu. Odwołując się do tej koncepcji, Cesarstwo Rosyjskie usprawiedliwiało swoją politykę ekspansji.

Po objęciu władzy przez Władimira Putina koncepcja *ruskiego miru* powróciła, ale przez to pojęcie rozumiano próbę stworzenia alternatywnej dla integrującej się Europy wspólnoty wschodnio-słowiańskiej, opierającej się na prawosławiu, kulturze rosyjskiej i języku rosyjskim. Miała ona obejmować swoim zasięgiem przede wszystkim Rosję, Białoruś, Ukrainę i Kazachstan, ale w jej obszarze widzi się na Kremlu także pozostałe kraje postsowieckie. Byłby to sposób na polityczne, religijne i kulturowe podporządkowanie Moskwie zamieszkujących tam narodów. Zgodnie z koncepcją *ruskiego miru* jednym z najważniejszych zadań państwa rosyjskiego stawała się również ochrona praw i interesów Rosjan mieszkających za granicami Rosji.

Dążąc do przywrócenia Rosji należnego miejsca na arenie międzynarodowej, w 2007 r. na Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa, w obecności wielu szefów państw, rządów i organizacji międzynarodowych, ministrów, przedstawicieli sił zbrojnych, nauki, społeczeństwa obywatelskiego i biznesu, Putin potępił wizję świata jednobiegunowego. Było to faktyczne odrzucenie koncepcji bezpieczeństwa, która narodziła się po zakończeniu zimnej wojny i zapowiedź, że jeśli Zachód będzie kontynuował politykę umocnienia NATO w Europie Środkowo-Wschodniej, spotka się ze zdecydowaną reakcją Moskwy. Niewielu obserwatorów widziało wówczas w tej deklaracji zapowiedź późniejszych inwazji rosyjskich na państwa sąsiednie.

Polityka wewnętrzna

Aby móc realizować swoje plany, Putin musiał doprowadzić do poprawy sytuacji gospodarczej Rosji. W tym celu **postawił na eksport surowców energetycznych do państw europejskich**. Oferował je po stosunkowo niskich cenach, co sprawiło, że wiele krajów zachodnioeuropejskich (np. Niemcy) zdecydowało się na tak duże zakupy, iż w znacznym stopniu uzależniło się od rosyjskiej ropy, gazu i węgla. Dzięki pieniądzom uzyskanym za surowce Putinowi udało się przywrócić sprawne funkcjonowanie państwa i podnieść poziom życia obywateli. **Doprowadził też do odbudowy potencjału wojskowego Rosji.** Wszystkie te działania przyniosły mu dużą popularność w rosyjskim społeczeństwie.

W polityce wewnętrznej Putin nie cofał się także przed działaniami niedemokratycznymi, systematycznie przejmując kontrolę nad państwem. Dzięki sprawnemu aparatowi bezpieczeństwa (FSB – Federalna Służba Bezpieczeństwa) skutecznie ograniczył wszelką opozycję, wysyłając wielu jej działaczy do więzień i **kolonii karnych (m.in. prawnika i publicystę Aleksieja Nawalnego)**. Niektórzy członkowie opozycji lub osoby sprzeciwiające się polityce Putina (np. w 2006 r. dziennikarka Anna Politkowska i były funkcjonariusz KGB/FSB Aleksandr Litwinienko), zginęli lub zmarli w okolicznościach, które wskazują na działania rosyjskich służb. Niektórzy w obawie o życie musieli uciekać z Rosji.

Kolonia karna – wydzielony obszar, położony w odległej części państwa (lub nawet na jego zamorskim terytorium), w którym osadza się przestępców w celu odizolowania ich od społeczeństwa. Z pobytem w kolonii karnej wiąże się niekiedy konieczność pracy przymusowej.

Defilada z okazji Dnia Zwycięstwa, Moskwa 2015 r. Uroczysty przemarsz wojsk 9 maja to powód by przypomnieć nie tylko największe sowieckie (rosyjskie) zwycięstwo militarne, ale okazja do zademonstrowania Rosjanom (i światu) potęgi odbudowanej przez Putina armii rosyjskiej.

Putin przejął też kontrolę nad środkami przekazu, w których głosi własną wizję sytuacji w Rosji i na świecie. Stworzył nawet państwowy kanał informacyjny „Russia Today" prezentujący w języku angielskim widzom spoza Rosji przekaz informacyjny przygotowany przez zależnych od rządu dziennikarzy. Kanał ten udostępnia również treści internetowe w języku rosyjskim, angielskim, hiszpańskim, francuskim, niemieckim i arabskim.

W sprawach wewnętrznych ważną rolę odgrywają także propaganda i polityka historyczna. Najważniejsze święta państwowe obchodzone są 9 maja – Dzień Zwycięstwa oraz 4 listopada – Dzień Jedności Narodowej, ustanowiony w 2004 r. na pamiątkę wypędzenia Polaków z Kremla w 1612 r. Zadaniem organizowanych w tych dniach uroczystości jest przypominanie o wielkich zwycięstwach i potrzebie zjednoczenia się Rosjan dla dobra ojczyzny.

Rosja Putina otwarcie neguje też większość zbrodni stalinowskich i prezentuje swoim obywatelom własną wizję historii. Osoby bądź instytucje, które nie realizują rządowej polityki historycznej, są prześladowane lub ich działalność została zabroniona (np. Międzynarodowe Stowarzyszenie Historyczno-Oświatowe, Dobroczynne i Obrony Praw Człowieka „Memoriał" zajmujące się badaniami historycznymi, edukacją i upamiętnianiem ofiar stalinizmu oraz ochroną praw człowieka).

Czeczenia

Po rozpadzie ZSRS Rosja musiała mierzyć się z **tendencjami separatystycznymi** zamieszkujących ją narodów, m.in. **na Kaukazie**. Już **w listopadzie 1991 r. niepodległość ogłosiła Czeczenia**, której prezydent, były sowiecki generał **Dżochar Dudajew** (1944–1996), odmówił podporządkowania się Moskwie. Borys Jelcyn nie zamierzał akceptować secesji i pod koniec 1994 r. wysłał do Czeczenii wojska federalne. Interwencja przyniosła jednak Rosjanom wiele klęsk militarnych. Czeczeni skutecznie się bronili, a oprócz tego dokonywali rajdów zbrojnych na tereny sąsiednich rosyjskich republik. Wiele tych ataków miało charakter terrorystyczny. Ostatecznie, wobec dużych strat i zbliżających się wyborów prezydenckich w Rosji, w których Jelcyn chciał wystartować jako zwycięzca w wojnie, w sierpniu 1996 r. zdecydowano się na podpisanie rozejmu. Czeczenia pozostała częścią Rosji, ale faktycznie mogła sprawować samodzielnie rządy. Pierwsza tzw. wojna czeczeńska była więc rosyjską porażką, z którą Moskwa nie mogła się pogodzić.

We wrześniu 1999 r. w czterech rosyjskich miastach doszło do zamachów bombowych na budynki mieszkalne. Zginęło w nich ponad 300 osób. Według nieoficjalnych danych ataki te przeprowadziła rosyjska FSB, ale premier Putin ogłosił, że winnymi tych czynów są Czeczeni i uznał zamachy za wystarczający powód do kolejnego ataku na Czeczenię. W październiku 1999 r. rozpoczęła się tzw. **II wojna czeczeńska**. Tym razem Rosjanie nie zamierzali przegrać.

WARTO WIEDZIEĆ

Ataki terrorystyczne

Wojny w Czeczenii cechowały się dużą brutalnością. Czeczeni organizowali zamachy terrorystyczne, z których najkrwawszymi były atak na teatr na Dubrowce w Moskwie (2002 r.) oraz na szkołę w **Biesłanie** w Osetii Północnej (2004 r.). W wyniku błędów rosyjskich sił specjalnych w obu przypadkach śmierć poniosło kilkuset cywilnych zakładników.

(1) Czeczeński terrorysta przygotowuje ładunki wybuchowe w sali gimnastycznej pełnej dzieci, Biesłan, 1 września 2004 r. (2) Rodzice i członkowie sił bezpieczeństwa wynoszą ranne dzieci w czasie ataku sił antyterrorystycznych. W szkole w Biesłanie grupa Czeczenów wzięła jako zakładników ok. 1190 osób, z których większość stanowiły dzieci rozpoczynające rok szkolny. W nieudolnej akcji rosyjskich oddziałów antyterrorystycznych 3 września terroryści zostali zabici, ale zginęły też 334 osoby, w tym 156 dzieci. Ponad 700 osób (głównie dzieci) zostało rannych.

Brutalnie tłumili wszelkie próby oporu ze strony Czeczenów, dokonywali licznych zbrodni wojennych na ludności cywilnej. Z czasem **walki nabrały charakteru wojny partyzanckiej**, a dla wielu Czeczenów walka z Rosjanami stała się formą dżihadu. Mimo to w 2003 r. Rosjanie kontrolowali większość obszaru Czeczenii, ogłosili zakończenie wojny i rozpoczęcie misji stabilizacyjnej w celu odbudowy zniszczonej republiki. Sukces rosyjski był możliwy nie tylko dzięki przewadze militarnej, ale także dzięki rozłamom w szeregach czeczeńskich. W rozpisanych w 2003 r. (niedemokratycznych) wyborach prezydenckich w republice wygrał wspierany przez Rosję **Achmat Kadyrow** (1951–2004).

W 2009 r. Rosja ostatecznie zakończyła wojnę w Czeczenii i ogłosiła swoje zwycięstwo. Do dzisiaj Czeczenia jest częścią Rosji i rządzi w niej związany z Moskwą **Ramzan Kadyrow** (ur. 1976), syn Achmata. Nadal jednak dochodzi do walk z nielicznymi już i podzielonymi oddziałami partyzanckimi.

Gruzja

Kolejnym etapem walki o dominację Rosji w rejonie Kaukazu była wojna w **Gruzji**. U podłoża konfliktu leżały waśnie narodowe i spory terytorialne pomiędzy Gruzinami a Osetyjczykami. W 1991 r. mieszkający w Gruzji Osetyjczycy ogłosili niepodległość i utworzyli **samozwańczą Republikę Osetii Południowej**. Doprowadziło to do wojny gruzińsko-osetyńskiej, która

zakończyła się pozostawieniem Osetii Południowej w Gruzji, ale pod kontrolą sił pokojowych, w tym wojsk rosyjskich.

Latem 2008 r. zachęceni przez Rosję Osetyjczycy zwrócili się do Moskwy z prośbą o włączenie do Federacji Rosyjskiej. W odpowiedzi armia gruzińska wkroczyła na teren zbuntowanej prowincji. Działania Gruzinów stały się pretekstem do interwencji rosyjskiej. Na Gruzję spadło dobrze przygotowane rosyjskie uderzenie, które szybko doprowadziło do rozbicia sił gruzińskich. Walczącym Gruzinom wsparcia dyplomatycznego udzieliło wiele państw, m.in. Polska. Urzędujący wówczas Lech Kaczyński, wraz z prezydentami Estonii, Litwy, Ukrainy i premierem Łotwy, poleciał do Tbilisi, stolicy Gruzji, gdzie podczas masowego wiecu zapewnił Gruzinów o poparciu dla ich walki.

W ciągu kilku dni Rosja uznała nie tylko niepodległość Osetii Południowej, ale też drugiej zbuntowanej prowincji gruzińskiej – Abchazji. Mieszkający tam Gruzini zostali wysiedleni. Obecnie **Osetia i Abchazja są traktowane przez Rosję jako państwa sojusznicze**, co wywołuje protesty w Gruzji i **nie jest uznawane przez społeczność międzynarodową**.

Fragment przemówienia Lecha Kaczyńskiego w Tbilisi, 5 sierpnia 2008 r.

Jesteśmy tutaj po to, żeby wyrazić całkowitą solidarność! Jesteśmy tutaj przywódcy pięciu państw: Polski, Ukrainy, Estonii, Łotwy i Litwy! Jesteśmy po to, żeby podjąć walkę! Po raz pierwszy od dłuższego czasu wasi sąsiedzi z północy, dla nas także z północy i ze wschodu, pokazali twarz, którą znamy od setek lat. Ci sąsiedzi uważają, że narody wokół nich powinny im podlegać. My mówimy nie! Ten kraj to Rosja! […]

Ten kraj uważa, że dawne czasy upadłego niecałych 20 lat temu imperium wracają, że znów dominacja będzie cechą tego regionu. Nie będzie! Te czasy się skończyły raz na zawsze! Nie na 20, 30 czy 500 lat. Wszyscy w tym samym okresie lub okresach nieco innych poznaliśmy tę dominację: to nieszczęście dla części Azji i całej Europy, to łamanie ludzkich charakterów, to narzucanie obcego ustroju, to narzucanie obcego języka. Ale czym się różni sytuacja z dzisiaj od tej sprzed wielu lat.

Dziś jesteśmy tu razem. Dziś świat musiał zareagować. Nawet jeśli był tej reakcji niechętny. I my jesteśmy tu po to, aby ten świat reagował jeszcze mocniej, w szczególności Unia Europejska i NATO. Gdy zainicjowałem ten przyjazd, niektórzy sądzili, że prezydenci będą się obawiać – nikt się nie obawiał, by tu przyjechać. Bo Środkowa Europa ma odważnych przywódców i chciałbym to powiedzieć nie tylko Wam.

Chciałbym to powiedzieć również tym z naszej wspólnej Unii Europejskiej, że Europa Środkowa, Gruzja, że cały nasz region będzie się liczył, że jesteśmy podmiotem i my też świetnie wiemy, że dziś Gruzja, jutro Ukraina, pojutrze państwa bałtyckie, a później może i czas na mój kraj – na Polskę. Byliśmy głęboko przekonani, że przynależność do NATO i Unii zakończy okres rosyjskiego apetytu. Okazuje się, że nie, że to błąd. Ale potrafimy się temu przeciwstawić, potrafimy się temu przeciwstawić, jeżeli te wartości, o które miałaby się Europa opierać, mają jakiekolwiek znaczenie w praktyce. Jeżeli mają mieć to znaczenie, to my musimy tu być, cała Europa musi być tutaj. Tu są cztery państwa, należące do NATO, i jest Ukraina, wielkie państwo, ale […] powinno być tu państw 27.

1. Wyjaśnij, do którego okresu historycznego nawiązywał Lech Kaczyński w przemówieniu.
2. Przedstaw poglądy Lecha Kaczyńskiego na politykę Rosji i postawę instytucji zachodnich wobec jej działań.

WARTO WIEDZIEĆ

Wojna gazowa

Po upadku ZSRS Ukraina była całkowicie uzależniona od dostaw gazu z Rosji. Jednocześnie 80 % rosyjskiego gazu było wysyłane do Europy rurociągami biegnącymi przez teren tego państwa. Ceny gazu oraz opłaty tranzytowe były zdecydowanie niższe od rynkowych, co wynikało z ustaleń między obu państwami. W 2006 r. rosyjska firma Gazprom zażądała od Ukrainy wyższych opłat za gaz. Mogło to doprowadzić do katastrofy gospodarczej państwa. W odpowiedzi władze w Kijowie podniosły ceny opłat tranzytowych. W ten sposób rozpoczęła się rosyjsko-ukraińska handlowa wojna gazowa, w której Rosjanie co jakiś czas odcinali dopływy gazu do Ukrainy. Skutki tego odczuła cała Europa, oznaczało to bowiem wstrzymanie dostaw tranzytowych. W tym samym roku Rosjanie i Niemcy podpisali umowę o budowie tzw. **Gazociągu Północnego** (**Nord Stream 1**, potem też **Nord Stream 2**; czytaj: nord strim). Omijał on Ukrainę, kraje bałtyckie i Polskę. Godziło to w bezpieczeństwo energetyczne tych państw i było przez nie oprotestowane na forum międzynarodowym. Z polskiego i ukraińskiego punktu widzenia budowa Nord Stream była uwarunkowana politycznie, a nie gospodarczo. Podnoszono, że **uzależni ona Europę od rosyjskiego gazu i da jej w ręce narzędzie do wywierania presji politycznej**.

Ukraina

Po zakończeniu wojny w Gruzji Rosjanie nie zrezygnowali z prób dalszego podporządkowania sobie państw dawnego ZSRS. W wielu byłych republikach na terenie Azji **stale wspierają sprzymierzonych z nimi przywódców**, nie wahając się używać siły. W styczniu 2022 r. zdecydowali się m.in. na **wysłanie wojsk do Kazachstanu**, aby bronić tamtejszego prezydenta przed falą demonstracji antyrządowych. Jednak najważniejszym celem Rosji w drugiej dekadzie XXI w. stała się Ukraina.

Po uzyskaniu niepodległości w Ukrainie doszło do wielu reform politycznych i gospodarczych. Zdelegalizowano partię komunistyczną, a nowa konstytucja wprowadziła system prezydencko-parlamentarny, w którym rząd podporządkowany jest prezydentowi. Kraj musiał zmierzyć się także z wielkimi trudnościami gospodarczymi, m.in. z uzależnieniem od rosyjskich surowców, niewydolnym system produkcji czy korupcją. Przyjęty w 1999 r. kurs na liberalne przekształcenia w gospodarce oraz dążenie do zbliżenia z UE i NATO wywołały sprzeciw w części społeczeństwa we wschodnich regionach kraju oraz wśród oligarchów ukraińskich.

W 2010 r. prezydentem Ukrainy został przywódca prorosyjskiej Partii Regionów **Wiktor Janukowycz**, który prowadził politykę zacieśnienia współpracy z Rosją i ochłodzenia relacji z Zachodem. Jesienią 2013 r. ogłosił, że nie podpisze umowy o stowarzyszeniu Ukrainy z Unią Europejską. Wywołało to w Kijowie potężną falę protestów, w których wyniku tysiące demonstrantów rozpoczęły **okupację głównego placu (majdanu) stolicy**. Ich

Prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski, 2022 r.

? Zwróć uwagę na ubiór Wołodymyra Zełenskiego podczas oficjalnego wystąpienia. Wyjaśnij, dlaczego polityk zdecydował się na włożenie takiego stroju.

Rozbita rosyjska kolumna pancerna w mieście Bucza nieopodal Kijowa, marzec 2022 r. Po wyzwoleniu miasta z rąk rosyjskich ukraińscy żołnierze znaleźli zwłoki zamordowanych ponad 400 cywilnych mieszkańców Buczy. Ciała leżały na ulicach, w piwnicach lub były pochowane w masowych grobach. Część ofiar miała związane z tyłu ręce, co wskazuje, że padła ofiarą egzekucji, inne nosiły ślady tortur. W sumie w Buczy, Hostomlu i Irpieniu – pierwszych miastach wyzwolonych spod okupacji rosyjskiej – znaleziono kilkaset ciał. Były to pierwsze ujawnione rosyjskie zbrodnie wojenne podczas agresji na Ukrainę.

hasłem było nie tylko jak najszybsze zawarcie umowy z Unią, ale również ustąpienie Janukowycza. Wydarzenie to nazwano **Euromajdanem**.

Prezydent do stłumienia wystąpień wysłał oddziały milicji. W Kijowie doszło do kilkudniowych walk, podczas których zginęło prawie 100 osób. Ze starć zwycięsko wyszli demonstrujący. Janukowycz w lutym 2014 r. musiał wyjechać do Rosji, gdzie poprosił o pomoc i przywrócenie władzy i porządku.

Na wieść o zwycięstwie Euromajdanu na wschodzie Ukrainy, **w rejonie Ługańska i Donieccka, zaktywizowali się prorosyjscy separatyści**, w większości zwolennicy Janukowycza. Ogłosili oni chęć oderwania się od Ukrainy i utworzenia własnych republik. Nastroje separatystyczne odżyły również na Krymie, gdzie znaczny procent ludności stanowili Rosjanie. W tej sytuacji Rosja zdecydowała się interweniować, rozpoczynając przeciw Ukrainie tzw. **wojnę hybrydową**. Konflikt hybrydowy łączy konwencjonalne działania zbrojne z działaniami o charakterze partyzanckim i terrorystycznym oraz działaniami dezinformacyjnymi w środkach masowego przekazu (np. poprzez publikację fake newsów, tajnych dokumentów lub prywatnych maili polityków). Wszystko to ma osłabić wolę oporu strony atakowanej, zdjąć odpowiedzialność ze strony atakującej i ograniczyć skalę ewentualnej reakcji międzynarodowej.

W lutym 2014 r. oddziały rosyjskie zajęły Krym. Aby zamaskować tożsamość swoich wojsk, Rosjanie nie nosili na mundurach żadnych emblematów narodowych, co pozwoliło Putinowi na cyniczne wypowiedzi dla zachodnich dziennikarzy, że agresji dokonały nieokreślone narodowo **„zielone ludziki"**. Zaskoczone siły ukraińskie właściwie nie stawiały oporu. Inaczej sytuacja wyglądała na wschodzie Ukrainy. Na wieść o utworzeniu separatystycznych republik

Przemówienie Wołodymyra Zełenskiego w Kongresie Stanów Zjednoczonych 22 grudnia 2022 r.

Dziękuję za finansową pomoc, którą już nam dostarczyliście, i tę, którą będziecie skłonni zatwierdzić. Wasze pieniądze to nie dobroczynność, to inwestycja w globalne bezpieczeństwo i demokrację, którą zajmiemy się w najbardziej odpowiedzialny sposób […].

Wasze wsparcie jest kluczowe nie tylko, by utrzymać pozycję w walce, ale też dokonać punktu zwrotnego i wygrać na polu bitwy. Mamy artylerię. Tak, dziękujemy wam za wszystko, co mamy. Czy to wystarczy? Szczerze mówiąc, nie bardzo.

1. Wyjaśnij, dlaczego Zełenski nazywa pomoc dla Ukrainy „inwestycją w globalne bezpieczeństwo".

Wojna w Ukrainie, luty–marzec 2022 r.

NIEKONWENCJONALNE SPOSOBY PROWADZENIA WOJNY PRZEZ ROSJĘ

Oprócz elementów wojny hybrydowej Rosjanie wykorzystują w swojej polityce **szantaż gazowy** oraz prowadzą **wojnę informacyjną**.

Szantaż gazowy jest elementem polityki rosyjskiej, m.in. w celu odzyskania kontroli nad dawnymi republikami sowieckimi. Tak działo się np. z Ukrainą (m.in. w 2005 r., 2007 r., 2009 r.) – była ona zarówno odbiorcą rosyjskiego gazu, jak i państwem, przez które był on wysyłany na Zachód. Poprzez zawyżanie cen, ograniczanie lub wstrzymywanie dostaw Rosjanie wywierali presję na rząd w Kijowie i wpływali na sytuację w tym państwie. Do eskalacji konfliktu dochodziło zwykle w miesiącach zimowych, kiedy wzrastało zapotrzebowanie na gaz.

Szantażem gazowym dotknięta była nie tylko Ukraina, ale także inne państwa europejskie. Podpisanie przez Niemcy i Rosję umowy na budowę podmorskiego gazociągu Nord Stream 2, który omija Polskę i kraje bałtyckiego, uznano w tych krajach za zagrożenie ich bezpieczeństwa energetycznego.

Rosjanie grozili również zakręceniem kurka gazowego państwom, które były zdecydowane wspierać Ukrainę. Po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej gospodarki europejskie starają się uniezależnić od gazu z Rosji i zapewnić sobie jego dostawy z innych źródeł.

Wojna informacyjna to działania, których celem jest wpływanie na świadomość społeczeństwa (zarówno wrogiego, jak i swojego) przede wszystkim poprzez środki masowego przekazu. Współczesnymi środkami walki informacyjnej są np. cyberataki wymierzone w infrastrukturę informacyjną, celowe szerzenie dezinformacji i propagandy we wszelkich możliwych mediach oraz wpływanie na zdanie osób opiniotwórczych. Przykładem wojny informacyjnej są m.in. rosyjskie działania w cyberprzestrzeni w czasie wyborów prezydenckich w USA w 2016 r. i ich potencjalny wpływ na ostateczny wynik oraz polityka informacyjna Kremla i przekonywanie zwykłych obywateli, że w Ukrainie nie ma wojny, a jedynie prowadzona jest tzw. operacja specjalna, wymierzona w „ukraińskich faszystów".

WARTO WIEDZIEĆ

Porwania dzieci

17 marca 2023 r. Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze wydał nakaz aresztowania Władimira Putina jako zbrodniarza wojennego. Trybunał uznał prezydenta Rosji za odpowiedzialnego za deportacje do Rosji ukraińskich dzieci z terenów zajętych przez wojska rosyjskie. Proceder wywożenia cywilów na swoje terytorium przez jedną z walczących stron konfliktu zbrojnego jest naruszeniem konwencji genewskich o ochronie ofiar wojny i jest zbrodnią wojenną, noszącą nawet znamiona ludobójstwa. Władze ukraińskie szacują, że przymusowe wywózki dotyczyły ponad 13 tys. osób poniżej 18. roku życia. Inne dane podają, że proceder ten objął dziesiątki, a nawet setki tysięcy dzieci. Część z nich straciła na wojnie rodziców, inne pochodziły z placówek opiekuńczych, kolejne odebrano siłą rodzicom lub opiekunom pod pretekstem rehabilitacji. Dzieci wywożone są do różnych regionów Rosji i umieszczane w sierocińcach lub rodzinach zastępczych, gdzie poddaje się je rusyfikacji.

1

2

(1) Porywanie polskich dzieci w Warszawie w 1832 r. Proceder porywania dzieci przez Rosjan nie jest niczym nowym. W 1831 r. cesarz Mikołaj I wydał ukaz nakazujący wcielanie do armii rosyjskiej synów uczestników powstania listopadowego. W 1832 r. przymusowo wywieziono do służby wojskowej w Rosji dzieci między 7. a 16. rokiem życia, których ojcowie udali na się emigrację polityczną po powstaniu. Wywieziono wtedy także dzieci biedoty miejskiej oraz sieroty. (2) **Manifestacja w obronie dzieci ukraińskich w Hadze w kwietniu 2022 r.** Ustawione w pary buciki symbolizują dziecięce ofiary agresji rosyjskiej na Ukrainę.

oddziały ukraińskie wkroczyły do zbuntowanych prowincji. Doszło do zaciętych walk, w których szala zwycięstwa, dzięki rosyjskiemu wsparciu wojskowemu, przechyliła się jednak na stronę separatystów. Pokonani Ukraińcy musieli się wycofać, choć nie uznali niepodległości Ługańska i Doniecka a na granicach obu prowincji ustawicznie dochodziło do walk.

Pod koniec 2021 r. Rosja zdecydowała się na przyłączenie Ługańska i Doniecka. Oznaczało to wybuch wojny, Ukraińcy bowiem byli gotowi bronić swojego terytorium.

Polska. Kompletowanie transportu humanitarnego do Ukrainy. Polska szczególnie aktywnie wspiera Ukraińców w walce. Oprócz sprzętu wojskowego i pomocy politycznej do Ukrainy od pierwszych dni płynęły transporty humanitarne. Polacy przyjęli kilka milionów ukraińskich uchodźców uciekających przed wojną, przede wszystkim kobiety i dzieci. Dziesiątki tysięcy osób znalazły miejsca w polskich domach, szkołach i przedszkolach.

? Poszukaj informacji, w jaki sposób w twojej okolicy pomaga się uchodźcom z Ukrainy.

24 lutego 2022 r. wojska rosyjskie uderzyły na Ukrainę, której siły zbrojne od początku stawiały twardy opór najeźdźcy, a prezydent Ukrainy **Wołodymyr Zełenski** okazał się prawdziwym przywódcą kraju. Zjednoczył wokół siebie cały naród i rozpoczął zabiegi o jak najszybszą i jak najskuteczniejszą pomoc militarną państw zachodnich.

Rosjanie nie spodziewali się tak zdecydowanego ukraińskiego oporu. Jego symbolem stała się m.in. postawa niewielkiego garnizonu na **Wyspie Węży** na Morzu Czarnym czy **obrona zakładów Azowstal** w portowym mieście Mariupol (luty–maj 2022 r.). Z czasem, dzięki napływającej z Zachodu pomocy finansowej i militarnej (np. przysłanym m.in. z Polski czołgom czy artylerii samobieżnej), siły zbrojne Ukrainy nie tylko zatrzymały napór Rosjan i zadały im duże straty, ale także zaczęły wyzwalać zajęte przez najeźdźców tereny.

W czasie walk siły rosyjskie dopuściły się licznych zbrodni wojennych. Z premedytacją atakowano obiekty cywilne (w tym szpitale) i infrastrukturę energetyczną. W wielu zajętych miejscowościach torturowano i rozstrzeliwano ukraińskich żołnierzy oraz cywilów i rabowano ich mienie.

PODSUMOWANIE

- W 1993 r. Borys Jelcyn znacząco wzmocnił kompetencje głowy państwa w Rosji, odchodząc od demokratycznych przemian. • W 2000 r. prezydentem Federacji Rosyjskiej został Władimir Putin. • W latach 1994–1996 i 1999–2009 toczyły się tzw. wojny czeczeńskie, w których wyniku Rosja zdławiła aspiracje niepodległościowe Czeczenów, a Czeczenia pozostała w granicach Rosji. • W 2008 r. Rosja wsparła zbrojnie separatystów w Abchazji i Osetii Południowej, którzy chcieli odłączenia od Gruzji. Konflikt zakończył się zwycięstwem Rosji. • W 2014 r. Rosja zajęła należący do Ukrainy Krym i wsparła separatystyczne działania samozwańczych republik Ługańskiej i Donieckiej. • 24 lutego 2022 r. Rosja dokonała inwazji na Ukrainę. Siły zbrojne Ukrainy stawiają opór najeźdźcy. • Do Ukrainy płynie pomoc humanitarna oraz sprzęt wojskowy z wielu państw świata. Szczególnie aktywna jest na tym polu Polska. • Rosjanie oprócz działań konwencjonalnych stosują także metody wojny hybrydowej, szantaż energetyczny i wojnę informacyjną.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Opisz etapy agresywnej polityki międzynarodowej prowadzonej przez Rosję wobec sąsiadów.
2. Scharakteryzuj cele, jakie przyświecają Rosji na arenie międzynarodowej.
3. Wyjaśnij, co dla gospodarek europejskich oznacza szantaż gazowy.
4. Omów przebieg konfliktu Rosji z Ukrainą.

ZADANIA

5. Porównaj pomoc udzieloną Gruzji przez państwa Unii Europejskiej i NATO z pomocą udzielaną dziś Ukrainie przez członków tych organizacji. Jakie widać podobieństwa i różnice?

*6. Porównaj działania Rosji w Czeczenii, Gruzji i Ukrainie. Jakie widać między nimi podobieństwa, a jakie różnice? Przedstaw swoje spostrzeżenia w krótkim referacie.

34 Polska na początku XXI w.

KALENDARIUM

2004	**1 V** • Polska zostaje przyjęta do Unii Europejskiej
	2 IV • w Watykanie po 27 latach pontyfikatu umiera papież Jan Paweł II
2005	**25 IX** • partia Prawo i Sprawiedliwość wygrywa wybory parlamentarne
	23 XII • Lech Kaczyński zostaje zaprzysiężony na prezydenta Polski
2007	**21 X** • w przedterminowych wyborach parlamentarnych zwycięża Platforma Obywatelska
2010	**10 IV** • w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem ginie prezydent Lech Kaczyński z małżonką i 94 członkami delegacji polskiej oraz załogą samolotu
	6 VIII • Bronisław Komorowski zostaje zaprzysiężony na prezydenta Polski
2011	**1 VII** • Polska obejmuje półroczną prezydencję w Unii Europejskiej
	9 X • Platforma Obywatelska wygrywa po raz drugi z rzędu wybory parlamentarne
2014	**30 VIII** • Donald Tusk zostaje wybrany na przewodniczącego Rady Europejskiej
2015	**6 VIII** • Andrzej Duda zostaje zaprzysiężony na prezydenta Polski
	25 X • w wyborach parlamentarnych zwycięża Zjednoczona Prawica

POJĘCIA: kohabitacja polityczna ■ katastrofa smoleńska ■ dług publiczny ■ EURO 2012 ■ afera Rywina ■ prezydencja ■ „Polska solidarna" ■ „Polska liberalna" ■ postkomunizm

Rządy lewicy 2001–2005

W 2001 r. wybory parlamentarne przyniosły zwycięstwo **Sojuszowi Lewicy Demokratycznej** (patrz: s. 264), który wspólnie z **Polskim Stronnictwem Ludowym** utworzył nowy rząd. Będące u władzy w latach 1997–2001 ugrupowania postsolidarnościowe (Akcja Wyborcza „Solidarność", Unia Wolności) nie weszły do Sejmu, co było wyraźnym sygnałem, że wyborcy źle ocenili cztery lata ich rządów. W parlamencie pojawiły się natomiast nowe ugrupowania: centroprawicowa **Platforma Obywatelska**, prawicowe **Prawo i Sprawiedliwość** i **Liga Polskich Rodzin** (LPR) oraz populistyczna rolnicza **Samoobrona**, która wyrosła na krytyce postsolidarnościowych rządów i reform Leszka Balcerowicza.

Cztery lata rządów lewicy i PSL (w koalicji do 2003 r.) w polityce zagranicznej przyniosły Polsce zwieńczenie starań o wejście do Unii Europejskiej. Rząd Leszka Millera zakończył negocjacje z Unią (grudzień 2002 r.) i podpisał traktat akcesyjny (kwiecień 2003 r.), a 1 maja 2004 r. Polska stała się członkiem Wspólnoty (patrz: s. 324). Ważnym wydarzeniem było również wysłanie przez rząd za zgodą **prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego** polskich żołnierzy do walki w Iraku u boku Stanów Zjednoczonych (patrz: s. 355–356). Oba wydarzenia umocniły pozycję Polski w Europie i strukturach Sojuszu Północnoatlantyckiego.

Posiedzenie komisji śledczej badającej aferę Rywina. Powołanie sejmowej komisji śledczej do zbadania afery Rywina było pierwszym takim przypadkiem w dziejach Polski. Komisja miała charakter nadzwyczajny. Powstała wyłącznie do zbadania tej afery. Obrady komisji były transmitowane przez środki masowego przekazu.

? Sprawdź, czy w kolejnych latach Sejm powoływał inne komisje śledcze.

W polityce wewnętrznej sytuacja była zdecydowania gorsza. Wprawdzie osiągnięto wzrost gospodarczy, a polskie przedsiębiorstwa zanotowały większy zysk, jednak nie przekładało się to na spadek bezrobocia. W trudnej sytuacji było też budownictwo mieszkaniowe, co było wskaźnikiem niskiego poziomu inwestycji w Polsce. Drastycznie wzrosło także zadłużenie państwa.

Trudnościom gospodarczym towarzyszyły kłopoty wizerunkowe. W 2003 r. rozpadła się koalicja SLD z PSL. Zmusiło to lewicę do utworzenia **rządu mniejszościowego**. Dodatkowym problemem były **kwestie korupcji**. Rząd deklarował walkę z tym zjawiskiem, ale w 2002 r. sam znalazł się w centrum uwagi mediów w związku z tzw. **aferą Rywina**. Okazało się, że znany producent filmowy Lew Rywin, powołując się na poparcie premiera Leszka Millera, zażądał łapówki od „Gazety Wyborczej" w zamian za doprowadzenie do uchwalenia korzystnych przepisów regulujących zasady działania rynku medialnego w Polsce. Afera doprowadziła do powołania **sejmowej komisji śledczej**, przed którą musiał odpowiadać także premier Miller. Sprawę ostatecznie zakończył wyrok sądowy w 2004 r., skazujący Rywina za korupcję na karę więzienia.

Podwójne wybory w 2005 r. i ich konsekwencje

Pod koniec rządów lewicy społeczeństwo było już zmęczone złą sytuacją gospodarczą i aferami rządowymi. Zmalała również popularność prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego, któremu w 2005 r. upływała druga kadencja. Rok ten miał być zatem okresem wyborów nie tylko parlamentarnych, ale także prezydenckich.

Polacy składają kwiaty i zapalają znicze przed kurią metropolitalną w Krakowie po śmierci papieża Jana Pawła II. W okresie żałoby w Polsce czasowo doszło do wygaszenia ostrych sporów. Dochodziło także do spektakularnych (choć najczęściej chwilowych) pojednań, np. wrogich sobie kibiców piłkarskich. Polacy zjednoczyli się w żalu po papieżu Polaku na modlitwach, czuwaniach i nabożeństwach.

Kampania wyborcza toczyła się w cieniu dwóch ważnych wydarzeń, pozornie niezwiązanych z polityką. Pierwszym z nich była śmierć **2 kwietnia 2005 r. Jana Pawła II**, człowieka, który w wyjątkowy sposób przyczynił się do przemian wolnościowych w Polsce i który stanowił niepodważalny autorytet dla większości Polaków.

Drugim wydarzeniem było upublicznienie w internecie listy 160 tys. nazwisk osób, których akta znajdowały się w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej. Osoby z tej listy były albo współpracownikami komunistycznej Służby Bezpieczeństwa, albo znajdowały się w szeroko pojętej sferze jej zainteresowań (patrz: s. 312). Ujawnienie spisu ponownie wywołało ożywioną dyskusję na temat braku dekomunizacji i lustracji elit społeczno-politycznych oraz ich powiązań z aparatem bezpieczeństwa PRL.

Najpoważniejszymi kandydatami do zwycięstwa w wyborach były dwa ugrupowania odwołujące się do dziedzictwa Solidarności – Prawo i Sprawiedliwość oraz Platforma Obywatelska. Liderzy tych partii otwarcie deklarowali, że po wyborach utworzą koalicję (tzw. PO-PiS), aby wspólnie rządzić Polską. Oba ugrupowania miały zbieżną wizję reform: naprawy sytuacji gospodarczej i społecznej, współpracy z Unią Europejską i NATO oraz zwiększenia przejrzystości życia publicznego (w tym dokonania lustracji). Jednak już w trakcie kampanii wyborczej dały o sobie znać pewne różnice w wizji przyszłej Polski. PO akcentowała chęć kontynuowania reform wolnorynkowych i była gotowa na ściślejsze związanie Polski ze strukturami UE, PiS – posługując się hasłem **budowy IV Rzeczypospolitej** – kładło większy nacisk na przebudowę państwa, rozliczenie przeszłości komunistycznej i postkomunistycznej oraz uregulowanie spraw społecznych w duchu solidarności społecznej.

Postkomunizm – termin używany na określenie okresu, który nastąpił po upadku komunizmu w krajach, w których panował ten ustrój. Postkomunistami nazywano osoby powiązane z hierarchią rozwiązanej partii komunistycznej. Korzystały one z tego powodu z licznych przywilejów i aprobowały ówczesny system. W realiach państwa demokratycznego nadal prowadziły działalność polityczną, zajmowały eksponowane stanowiska i demonstrowały pozytywny stosunek do minionej epoki. W Polsce po 1989 r. postkomuniści nadal czerpali korzyści z dawnej przynależności do PZPR. Dzięki uwłaszczeniu partyjnej nomenklatury mieli w swym ręku kapitał i wykorzystywali własne wpływy, aby jak najbardziej zyskać na przeprowadzanych reformach gospodarczych. Postępując w ten sposób, często działali na szkodę państwa i hamowali jego rozwój.

PLATFORMA OBYWATELSKA

Pod koniec rządów koalicji AWS-UW doszło do rozłamu w Unii Wolności. W styczniu 2001 r. czołowi politycy koalicyjni: Donald Tusk, Maciej Płażyński (1958–2010) i Andrzej Olechowski (ur. 1947) założyli własną partię o nazwie Platforma Obywatelska. Z czasem jedynym liderem PO został **Donald Tusk**. Patria głosiła liberalne postulaty gospodarcze w połączeniu z centroprawicowymi hasłami światopoglądowymi. Do dziś funkcjonuje jako jedna z głównych sił na polskiej scenie politycznej.

PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ

Ugrupowanie utworzone w maju 2001 r. przez **Jarosława Kaczyńskiego**. Opiera się na konserwatyzmie społecznym i narodowym oraz idei chrześcijańskiej demokracji, a w polityce głosi zasady solidaryzmu społecznego i interwencjonizmu. Pierwszym prezesem PiS został Lech Kaczyński (pełnił tę funkcję w latach 2001–2003), który zdobył popularność dzięki pracy w Najwyższej Izbie Kontroli i jako minister sprawiedliwości, prokurator generalny w rządzie AWS.

Fragment *Programu wyborczego* PiS z 2005 r.

Trudna sytuacja, w jakiej Polska obecnie się znajduje, ma korzenie, tak w wyborze błędnej drogi transformacji po zmianie systemowej 1989 roku, jak i w politycznych decyzjach ówczesnych elit, które zamiast zerwania z obciążającym państwo polskie dziedzictwem PRL zdecydowały się na politykę kontynuacji. Beneficjentami budowanego w takich warunkach kapitalizmu stali się niezasłużenie uprzywilejowani na starcie ludzie dawnego porządku. Polska Ludowa była, jak każde niedemokratyczne państwo, krajem głęboko spatologizowanym. Było więc oczywiste, że nie zrywając ze starym systemem III Rzeczpospolita musi przejąć wiele z jego ułomności, które z kolei wypaczą rodzące się instytucje wolnej i demokratycznej Polski. I tak się stało.

Dostaliśmy w spadku po PRL stary aparat państwowy oraz nieformalne układy i grupy interesów, wyrosłe często na wpływach i tajnych powiązaniach peerelowskich służb specjalnych i ich styku ze światem przestępczym. W wyniku tego powstała ustrojowa hybryda, jaką jest postkomunizm. Zamiast powszechnego kapitalizmu otrzymaliśmy postkomunistyczny kapitalizm polityczny. […]

1. Wyjaśnij, jak PiS oceniało pierwsze lata w Polsce po upadku komunizmu.
2. Powiedz, jaka definicja postkomunizmu wyłania się z programu PiS.

Fragment przemówienia prezydenta Lecha Kaczyńskiego na otwarciu obrad XXII Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność" w Wadowicach 9 października 2008 r.

Jasno opowiedziałem się za Rzecząpospolitą solidarną. Za taką formą organizacji społeczeństwa, w której korzyści z naszej wolności, z naszego rozwoju, są korzyściami dzielonymi – jeżeli nie zupełnie równo, bo w gospodarce rynkowej nie zawsze jest to możliwe, a wszelkie inne formy gospodarki się nie sprawdziły, to w każdym razie wszyscy odnoszą korzyści. Rzeczpospolita solidarna to przeciwieństwo Rzeczypospolitej, którą czasami nazywamy liberalną, ale lepiej ją nazwać prościej i bardziej prawdziwie: Rzecząpospolitą dla bogatych. Takiej Rzeczypospolitej chciałem się przeciwstawić i myślę, że dlatego zwyciężyłem [w wyborach w 2005 r.], bowiem większość Polaków we własnym, dobrze rozumianym interesie jej nie chciała i nie chce w dalszym ciągu. Dlaczego? Dlatego, że jest ona wbrew ich interesom, bo ich interesem jest to, do czego mają święte prawo: aby z owoców wzrostu, z tego, że nasz kraj jest coraz zamożniejszy, choć daleko mu jeszcze do zamożności, korzystać. Dzisiaj sytuacja jest inna. Rozwarstwienie społeczne, począwszy od roku 1992, czyli nie od końca komuny, tylko od pierwszych lat transformacji, do roku 2006 wzrosło dwukrotnie, czyli zwiększa się różnica między dochodami tych, którzy są najsłabsi, i tych, którzy są najsilniejsi. W Polsce płaca przeciętna rośnie, cieszymy się z tego. Można powiedzieć, że bardzo się cieszymy. Ale sześćdziesiąt kilka procent pracowników zarabia poniżej średniej krajowej. I z tego już cieszyć się nie należy. To nasza porażka, a nie sukces. Trzeba ten stan rzeczy zmieniać […].

1. Powiedz, czym Lech Kaczyński tłumaczy swoje zwycięstwo w wyborach prezydenckich.
2. Wyjaśnij, jak prezydent rozumiał pojęcia „Polska solidarna" i „Polska liberalna".

W wyborach parlamentarnych **wygrało PiS**, nieznacznie wyprzedzając PO, a kilka tygodni później w wyborach prezydenckich **Lech Kaczyński** pokonał w drugiej turze Donalda Tuska. Podwójne zwycięstwo PiS ochłodziło stosunki między niedoszłymi koalicjantami. Ostatecznie nie udało się utworzyć koalicji PO-PiS – PO przeszła do opozycji, a PiS zawiązało koalicję z Ligą Polskich Rodzin i Samoobroną. W ten sposób **władzę objęły ugrupowania kontestujące część dorobku III Rzeczypospolitej** i wyrażające niezadowolenie z niektórych przemian politycznych, gospodarczych i społecznych, jakie zaszły w Polsce po 1989 r. Na czele koalicyjnego rządu stanął początkowo **Kazimierz Marcinkiewicz** (ur. 1959), a następnie **Jarosław Kaczyński**.

W polityce wewnętrznej rząd szybko przeforsował ustawę o utworzeniu **Centralnego Biura Antykorupcyjnego** (**CBA**) do walki z korupcją oraz o likwidacji **Wojskowych Służb Informacyjnych** (**WSI**), w których było zbyt wiele osób związanych ze służbami PRL. Za powołaniem CBA oraz rozwiązaniem WSI głosowały wszystkie partie w sejmie z wyjątkiem postkomunistycznego SLD. Rozpoczęły się też prace nad nową ustawą lustracyjną.

W polityce zagranicznej rząd nie był zwolennikiem popularnego wówczas pomysłu ściślejszej integracji w ramach UE, co doprowadziło do ochłodzenia relacji z czołowymi państwami Unii (Francją, Niemcami i Wielką Brytanią). Jednym z powodów napięć była próba zablokowania przez Polskę postulowanego w traktacie lizbońskim nowego systemu przeliczania głosów w instytucjach unijnych. Ostatecznie traktat przyjęto, a prezydent Lech Kaczyński ratyfikował go 10 października 2009 r. Polsce udało się jednak wynegocjować przedłużenie korzystnego dla siebie systemu głosowania do 2014 r.

Prezydent Kaczyński mocno wspierał politykę zagraniczną rządu, a po zmianie koalicji rządzącej w 2007 r. starał się nadal nakreślać jej kierunki. Nawiązując do koncepcji **Międzymorza**, dążył do integracji państw Europy Środkowo-Wschodniej w celu powstrzymania imperialnych ambicji Rosji.

Koncepcja Międzymorza – doktryna w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej zakładająca utworzenie obronnego sojuszu państw Europy Środkowo-Wschodniej, leżących na obszarze między morzami Bałtyckim, Adriatyckim i Czarnym. Opierała się na idei dobrowolnego członkostwa i współpracy państw w obliczu sowieckiego zagrożenia i realizacji wspólnych interesów.

Fragment *Programu wyborczego* PO z 2007 r.

Polska potrzebuje nowoczesnej wizji silnego państwa zdolnego do sprostania wyzwaniom rozwojowym XXI wieku. Takiej wizji, która uchroni Rzeczpospolitą od ponownego osunięcia się w cywilizacyjną i gospodarczą przepaść, a poprzez wyobcowanie w Unii Europejskiej uczyni z naszego kraju słabe państwo postsowieckie, targane konfliktami społecznymi, z których dziś rządzący [tj. PiS] czynią najważniejsze narzędzie utrzymania władzy. Potrzebna jest nowa koncepcja suwerenności państwowej w warunkach przynależności do Unii Europejskiej. Niezbędny jest wiarygodny program i sposób komunikacji społecznej, zdolność do wzięcia odpowiedzialności za Państwo. Wymaga to myślenia i działania w duchu idei społeczeństwa obywatelskiego, z odwołaniem się do kategorii interesu narodowego, a także wzmocnienia poczucia tożsamości lokalnej i regionalnej. Po to by uruchomić energię społeczną oraz indywidualne szanse każdego z nas.

1. Powiedz, jaką wizję Polski przedstawiła PO w swoim programie.
2. Wyjaśnij, czy według autorów programu Polsce grozi to, że nie sprosta wyzwaniom XXI w.

Fragment przemówienia prezydenta Lecha Kaczyńskiego na Westerplatte 1 września 2009 r. z okazji 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej.

Dziś 70. rocznica wybuchu najstraszniejszej z wojen, II wojny światowej. […]
Minęły już ponad dwa pokolenia, ale ta wojna w dalszym ciągu wymaga refleksji. Powstaje pytanie, co było jej przyczyną. Niewątpliwie były to totalitaryzmy i nacjonalizm, a właściwie szowinizm. To stwierdzenie pewne, tak samo jak stwierdzeniem pewnym jest to, że porządek, który powstał w Europie po I wojnie światowej, tzw. porządek wersalski, to była pierwsza, choć jak się okazuje, nietrwała próba zbudowania pokoju na naszym kontynencie i na świecie. […]
Nie okazał się trwały z wielu skomplikowanych powodów […], pierwszą z nich były powstające w tym okresie systemy totalitarne, a przełomowe znaczenie miało powstanie III Rzeszy. III Rzeszy, która głosiła ideologię agresywną, która głosiła ideologię odwetową, która, można powiedzieć, w swej nazistowskiej ideologii zaprzeczała całemu dorobkowi europejskiej cywilizacji.
Przez kilka lat w latach 1933–38 usiłowano z tym totalitaryzmem paktować. Usiłowały z nim paktować zachodnie potęgi – Francja i Wielka Brytania. Polska już jesienią 1933 roku proponowała wojnę prewencyjną, nie dało to rezultatu. […] Polityka ustępstw doprowadziła najpierw do anszlusu, a później do Monachium. Monachium to pakt, który wymaga chwili refleksji. Jak słusznie powiedział Winston Churchill: Między honorem a hańbą wybrano hańbę, a i tak nie uniknięto wojny. Powstaje pytanie o rolę naszego kraju. Nie byliśmy w Monachium. Nie byliśmy w Monachium, ale jego efektem było naruszenie integralności terytorialnej Czechosłowacji. Naruszenie integralności terytorialnej, które jest zawsze złem, było wtedy, jest i dzisiaj.
To problem nie tylko totalitaryzmu, to problem wszelkich imperialnych czy neoimperialnych skłonności. […]
Z Monachium trzeba wyciągnąć wnioski, które sięgają czasu współczesnego, imperializmowi nie wolno ustępować. Nie wolno ustępować imperializmowi, ani nawet skłonnościom neoimperialnym. Nie zawsze, tak jak w przypadku Monachium, daje to tak szybkie i tragiczne rezultaty. Ale z czasem takie rezultaty przychodzą zawsze. To wielka nauka dla całej współczesnej Europy, dla całego świata.

1. Przypomnij wydarzenia, do których odwołuje się prezydent w swoim przemówieniu.
2. Prezydent kilka razy odwołuje się nie tylko do historii, ale i wydarzeń współczesnych. Powiedz, które z nich mógł mieć na myśli.
3. Przedstaw przesłanie przemówienia Lecha Kaczyńskiego.

Upadek rządu PiS-Samoobrony-LPR

Od wyborów w 2005 r. i załamania się pomysłu PO-PiS Polska stała się areną coraz bardziej ostrej rywalizacji politycznej, w której zwarli się niedoszli sojusznicy. Doprowadziło to do głębokiego podziału społeczeństwa na zwolenników i przeciwników jednego z dwóch ugrupowań. PiS miało również problemy z utrzymaniem koalicji, a to przełożyło się na pojawiające się co pewien czas kryzysy gabinetowe.

Na początku lipca 2007 r. CBA ujawniło domniemaną aferę korupcyjną w rządzie, w którą miał być zamieszany m.in. wicepremier z Samoobrony **Andrzej Lepper** (1954–2011). Doszło do rozpadu koalicji, a PiS nie miało możliwości samodzielnego sprawowania władzy. W tej

Prezydent Lech Kaczyński desygnuje Donalda Tuska na urząd premiera po zwycięstwie PO w wyborach parlamentarnych w 2007 r. Ponieważ prezydent i premier wywodzili się z konkurencyjnych ugrupowań, rząd musiał pracować w warunkach **kohabitacji politycznej**. Prowadziło to do ostrej rywalizacji między prezydentem a premierem, zwłaszcza w sferze polityki międzynarodowej.

Kohabitacja polityczna – sytuacja na scenie politycznej, w której przedstawiciele najwyższej władzy wykonawczej w państwie pochodzą z rywalizujących obozów politycznych, co może prowadzić do konfliktu ich interesów.

sytuacji **we wrześniu 2007 r. sejm podjął decyzję o samorozwiązaniu**. Prezydent Lech Kaczyński ogłosił rozpisanie przedterminowych wyborów.

Po krótkiej, ale bardzo intensywnej i bezpardonowej kampanii wyborczej wygrała Platforma Obywatelska. Uwagę zwracała wysoka, jak na polskie standardy, frekwencja wyborcza. Wyniosła 53,9 %, co było wówczas najwyższym wynikiem uzyskanym po 1989 r.

Osiem lat koalicji PO-PSL

Rządy Platformy Obywatelskiej (w koalicji z Polskim Stronnictwem Ludowym) trwały 8 lat. W tym okresie na czele rządu stał najpierw lider Platformy **Donald Tusk** (premier w latach 2007–2014), a po jego odejściu na stanowisko przewodniczącego Rady Europejskiej – **Ewa Kopacz** (ur. 1956; premier 2014–2015), która wcześniej była ministrem zdrowia.

Rządy koalicji PO-PSL w latach 2007–2015 przypadły na **okres kryzysu ekonomicznego na świecie** (patrz: s. 342–343). Mimo to Polsce udało się uniknąć recesji i dzięki licznym funduszom europejskim wejść na ścieżkę rozwoju gospodarczego, który okazał się jednym z najintensywniejszych w Europie (PKB w tym czasie wzrósł o ponad 22 %). Wybudowano tysiące kilometrów nowoczesnych dróg szybkiego ruchu i autostrad, a przy okazji odbywających się w **2012 r.** w Polsce i w Ukrainie **mistrzostw Europy w piłce nożnej** – wiele stadionów i obiektów sportowych. Kosztem wzrostu był jednak rosnący **dług publiczny**.

Dług publiczny – łączna suma zobowiązań zaciągniętych przez państwo w poszczególnych sektorach finansowych. W ich skład wchodzą kredyty, pożyczki, a także obligacje rządowe i samorządowe.

Rządy PO-PSL to również intensywne działania Polski w Unii Europejskiej. W tym czasie Jerzy Buzek był przewodniczącym Parlamentu Europejskiego, a 1 lipca 2011 r. Polska objęła na pół roku przewodnictwo w Radzie Unii Europejskiej.

Logo polskiego przewodnictwa w Radzie Unii Europejskiej w 2011 r.

? Wyjaśnij przesłanie wykorzystanego logotypu.

Smoleńsk, 10 kwietnia 2010 r.

Wielką tragedią narodową była katastrofa rządowego samolotu Tu-154, którym para prezydencka leciała do Smoleńska na obchody 70. rocznicy zbrodni katyńskiej. Zginął prezydent Lech Kaczyński wraz małżonką oraz wszystkie towarzyszące im osoby.

Wśród ofiar znaleźli się m.in.: ostatni prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski, przedstawiciele Sejmu i Senatu z różnych ugrupowań politycznych, urzędnicy Kancelarii Prezydenta, szefowie polskich instytucji państwowych (Narodowego Banku Polskiego, Biura Bezpieczeństwa Narodowego, Instytutu Pamięci Narodowej, Rzecznik Praw Obywatelskich), najwyżsi dowódcy wszystkich rodzajów sił zbrojnych Wojska Polskiego, przedstawiciele duchowieństwa różnych wyznań, organizacji społecznych (w tym Rodzin Katyńskich) oraz członkowie załogi samolotu i funkcjonariusze Biura Ochrony Rządu. Była to elita polskiego społeczeństwa.

▲ Szczątki samolotu Tu-154M pod Smoleńskiem kilka chwil po katastrofie. Samolot rozbił się w gęstej mgle podczas podchodzenia do lądowania. Do dzisiaj nie wszystkie okoliczności i przyczyny katastrofy zostały w pełni wyjaśnione, a wrak samolotu nadal przebywa w Rosji.

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Na podstawie podręcznika oraz materiałów pozapodręcznikowych powiedz, dlaczego katastrofa pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r. odcisnęła tak wielkie piętno na społeczeństwie polskim.
2. Powiedz, jaki wpływ na państwo polskie miała strata tak wielu osób pełniących wysokie funkcje w państwie i armii.

▲ Ciała 96 ofiar, po identyfikacji w Moskwie, wracały do Polski. Były uroczyście witane przez władze państwowe, rodziny i wszystkich Polaków. W kilku wypadkach okazało się, że doszło do zamiany ciał, a rosyjscy lekarze nie zawsze dochowali staranności podczas składania ofiar do trumny.

▲ Kondukt pogrzebowy z ciałem prezydenta Lecha Kaczyńskiego i jego żony Marii. Po uroczystościach pogrzebowych w Warszawie para prezydencka została pochowana na Wawelu w Krakowie.

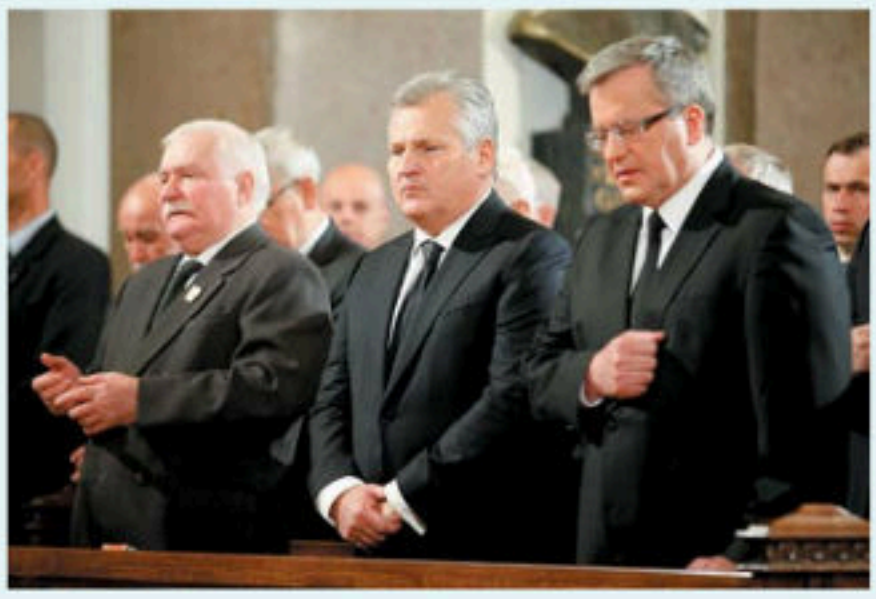

Teren przed Pałacem Prezydenckim. Przez kilka dni po katastrofie Polacy mieli możliwość oddania hołdu parze prezydenckiej w siedzibie Prezydenta RP. Przed pałacem miliony osób składały kwiaty, zapalały znicze i modliły się pod ustawionym tam przez harcerzy krzyżem.

WARTO WIEDZIEĆ

Spory po śmierci Wojciecha Jaruzelskiego

W maju 2014 r. zmarł gen. Wojciech Jaruzelski. Jego śmierć stała się impulsem do ożywienia dyskusji na temat przebiegu polskiej transformacji po 1989 r. i braku rozliczeń za zbrodnie komunistyczne. Było to szczególnie widoczne podczas pogrzebu generała. W mszy żałobnej w Katedrze Polowej Wojska Polskiego wzięli udział m.in. prezydenci RP – Lech Wałęsa (represjonowany w stanie wojennym), Aleksander Kwaśniewski (wywodzący się z PZPR lider postkomunistycznego SLD) oraz urzędujący wówczas prezydent Bronisław Komorowski (także internowany w stanie wojennym). W tym samym czasie na zewnątrz katedry i na cmentarzu na Powązkach w czasie uroczystości demonstrowali przeciwnicy państwowego pochówku generała odpowiedzialnego na zbrodnie stanu wojennego.

W sferze polityki socjalnej i rodzinnej koalicja dokonała kilku reform (m.in. wydłużono urlop macierzyński, wprowadzono obowiązek szkolny od 6. roku życia), ale część z nich nie spotkała się z akceptacją społeczeństwa i w dalszej perspektywie przełożyła się na porażkę wyborczą. Dotyczyło to zwłaszcza podniesienia wieku emerytalnego do 67. roku życia, by zapobiec załamaniu systemu świadczeń socjalnych dla emerytów.

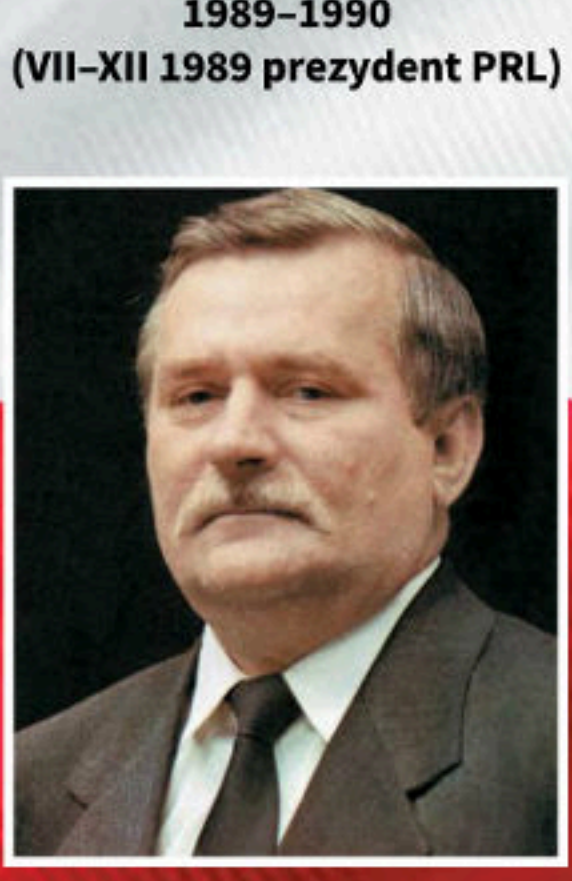
Mafia VAT-owska – zorganizowana grupa przestępcza specjalizująca się w wyłudzaniu od państwa podatku VAT, czyli podatku od towarów i usług. Działalność mafii VAT-owskiej polega na składaniu fałszywych oświadczeń o zobowiązaniu z tytułu podatku VAT na towary sprowadzane z zagranicy w celu uzyskania jego zwrotu. W efekcie wyłudzeń skarb państwa tracił setki milionów złotych.

Na ocenę rządów PO-PSL wpłynęły negatywnie afery polityczne i gospodarcze, które wybuchły w tamtym okresie. Dotyczyło to zwłaszcza tzw. **afery podsłuchowej** (w czasie której upubliczniono liczne prywatne rozmowy polityków PO, nielegalnie nagrane w jednej z warszawskich restauracji). Koalicji PO-PSL zarzucano również brak skuteczności w ściganiu tzw. **mafii VAT-owskich**.

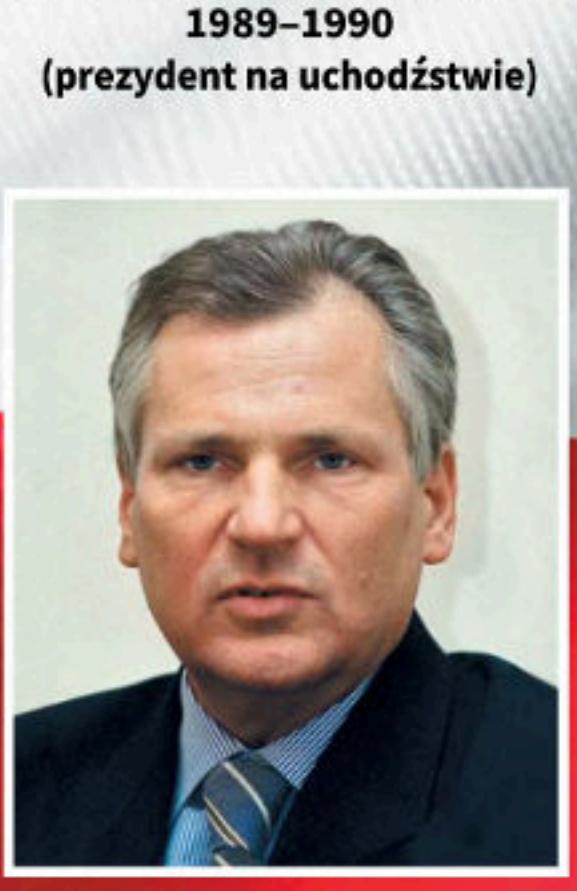
Wybory w 2015 r.

W 2015 r. doszło do ponownych równoczesnych wyborów prezydenckich i parlamentarnych. W wyborach prezydenckich zwyciężył kandydat Prawa i Sprawiedliwości **Andrzej Duda** (ur. 1972), który pokonał starającego się o reelekcję kandydata Platformy Obywatelskiej **Bronisława Komorowskiego** (objął on urząd w wyniku przyspieszonych wyborów w 2010 r. po tragicznej śmierci prezydenta Lecha Kaczyńskiego). PiS, stojąc na czele koalicji o nazwie **Zjednoczona Prawica**, wygrało także wybory parlamentarne, zdobywając wystarczającą liczbę mandatów do objęcia samodzielnych rządów. Sukces ten został powtórzony w 2019 r.

Prezydenci Polski w latach 1989–2020

Wojciech Jaruzelski
1989–1990
(VII–XII 1989 prezydent PRL)

Ryszard Kaczorowski
1989–1990
(prezydent na uchodźstwie)

Lech Wałęsa
1990–1995

Aleksander Kwaśniewski
1995–2005

Lech Kaczyński
2005–2010

Bronisław Komorowski
2010–2015

Andrzej Duda
od 2015 r.

Fragment przemówienia premiera Donalda Tuska, wygłoszonego w Parlamencie Europejskim z okazji rozpoczęcia przez Polskę przewodnictwa w Unii Europejskiej.

Zintegrowana Europa wolnych obywateli to […] Europa bezpieczna wewnątrz, ale także wobec zewnętrznych zagrożeń. […] Dlatego naszym priorytetem będzie Europa bezpieczna i w tym takim rzeczywistym wymiarze, jakim jest bezpieczeństwo militarne Europy – czas najwyższy, żeby zacząć debatę o tym, jak w sposób skoordynowany Europa będzie mogła działać w przyszłości w sytuacji zagrożeń. Mówimy o Europie bezpiecznej energetycznie. Mówimy o Europie bezpiecznej żywnościowo, surowcowo. Tak, bezpieczeństwo jest kluczem do zrozumienia fenomenu Europy. […]

Jeśli Europa to nie tylko bezpieczeństwo, ale także dobrobyt, to musimy na nowo uwierzyć, że źródła dobrobytu zawsze były te same. To jest swobodna przedsiębiorczość ludzi, minimum barier. […] To jest pierwszeństwo rynku przed państwem i to są równe reguły gry dla każdego w obrocie gospodarczym i dlatego jednolity rynek i rozwój jednolitego rynku będzie naszym priorytetem.

I jest trzecia sprawa, której chcemy poświęcić dużo energii – to Europa otwarta. Jeśli potrafimy, a wierzę w to, że potrafimy budować Europę bezpieczną, dobrze chronioną, bez wewnętrznych barier, to nie będziemy musieli się obawiać otwierania tej Europy na innych. […]

To Europa otwarta także na tych, […] którzy podzielają istotne wartości Wspólnoty i pokazali to w ostatnich miesiącach – mówię tu o południowych sąsiadach Europy. Partnerstwo Wschodnie, zakończenie procesu akcesyjnego Chorwacji, poprzez podpisanie traktatu, umowa stowarzyszeniowa z Ukrainą, mądra przemyślana pomoc dla tych, którzy chcą wolności i demokracji w północnej Afryce – tak to wszystko są zadania, które jeśli je dobrze wykonamy, mogą wzmocnić także samą Unię Europejską.

1. Wymień najważniejsze cele polskiego przewodnictwa w Unii Europejskiej w 2011 r.
2. Wyjaśnij, co polski premier rozumiał pod pojęciami „Europa bezpieczna" i „Europa otwarta".

Wyniki wyborów do Sejmu głównych partii w Polsce (wykres uproszczony, nieuwzględniający koalicjantów danych ugrupowań).

? Przedstaw tendencje wyborcze w Polsce w XXI w. Jakie wnioski o preferencjach wyborczych Polaków można wyciągnąć na podstawie przedstawionych danych?

Wybory 2015 r. pokazały, jak bardzo w XXI w. zmieniły się preferencje polityczne Polaków. Do parlamentu weszły wyłącznie ugrupowania prawicowe, które zdobyły większość, oraz centrowe. Z Sejmu zniknęły ugrupowania lewicowe, które przeważnie miały postkomunistyczny rodowód. I choć lewica wróciła do parlamentu w 2019 r., to ugrupowania prawicowe utrzymały zdobytą większość.

PODSUMOWANIE

- W 2005 r. wybory parlamentarne w Polsce wygrało Prawo i Sprawiedliwość, a wybory prezydenckie – Lech Kaczyński. • W kampanii wyborczej PiS startowało pod hasłem budowy „Polski solidarnej" i rozliczenia z postkomunizmem. • W wyniku rozpadu koalicji PiS-LPR-Samoobrona w 2007 r. doszło do skrócenia kadencji Sejmu i przedterminowych wyborów parlamentarnych, które wygrała Platforma Obywatelska. • W latach 2007–2010 rząd Donalda Tuska z PO i prezydent Lech Kaczyński działali w warunkach kohabitacji politycznej, co prowadziło do licznych konfliktów. • 10 kwietnia 2010 r. doszło do katastrofy lotniczej pod Smoleńskiem, w której zginęli prezydent Lech Kaczyński i towarzyszące mu osoby. • Po śmierci prezydenta Lecha Kaczyńskiego odbyły się przyspieszone wybory prezydenckie, w których kandydat PO Bronisław Komorowski pokonał Jarosława Kaczyńskiego. • W 2011 r. Polska przejęła prezydencję w Unii Europejskiej. • W 2012 r. Polska i Ukraina były gospodarzami mistrzostw Europy w piłce nożnej (EURO 2012). • W 2015 r. wybory prezydenckie wygrał kandydat PiS Andrzej Duda, a w wyborach parlamentarnych większość zdobyła koalicja Zjednoczona Prawica, której trzon stanowił PiS.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień prezydentów Polski po 2000 r. i wskaż najważniejsze wydarzenia, które miały miejsce podczas pełnienia przez nich funkcji.
2. Wyjaśnij pojęcie „postkomunizm" i scharakteryzuj przejawy tego zjawiska w Polsce po 1989 r.
3. Omów znaczenie wyborów w 2005 r. dla Polski.

ZADANIA

4. Przypomnij sobie znaczenie pojęcia „uwłaszczenie nomenklatury" i zastanów się nad rolą tego procederu w kontekście zjawiska postkomunizmu.
5. Które z wydarzeń z historii Polski w latach 2001–2015 można, twoim zdaniem, uznać za przełomowe? Uzasadnij swój wybór.
6. Poszukaj więcej informacji o okolicznościach katastrofy pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r. i przedstaw skutki, jakie miała dla Polski śmierć prezydenta oraz towarzyszących mu osób.
*7. Zastanów się, jakie skutki przyniósł Polsce brak dekomunizacji oraz ograniczenie procesu lustracji. Zorganizujcie w klasie debatę na ten temat.

35 Polonia i Polacy na świecie

KALENDARIUM	
1939	**17/18 IX** • przekroczenie granicy rumuńskiej przez rząd i prezydenta RP **30 IX** • w Paryżu powstaje rząd polski na uchodźstwie
1944	**22 VII** • uznanie przez PKWN rządu polskiego na uchodźstwie za nielegalny
1945	wycofanie uznania rządu polskiego na uchodźstwie przez mocarstwa zachodnie
1946	założenie Instytutu Literackiego pozbawienie obywatelstwa polskiego najwyższych dowódców Polskich Sił Zbrojnych przez komunistyczne władze w kraju
1947	**VII** • zakończenie działalności Polskich Sił Zbrojnych
1952	**V** • początek działalności Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa
1974	**12 XII** • List 15 w obronie Polaków mieszkających w ZSRS
1982	powstanie Biura Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność" w Brukseli
1990	**22 XII** • przekazanie insygniów prezydenckich II RP prezydentowi Lechowi Wałęsie
2007	**7 IX** • ustanowienie Karty Praw Polaka

POJĘCIA: rząd na uchodźstwie ■ insygnia prezydenckie ■ depozytariusz ■ Polonia ■ List 15 ■ Instytut Polski ■ Biuro Koordynacyjne NSZZ „Solidarność" ■ Karta Praw Polaka ■ mniejszość narodowa

Rząd polski na uchodźstwie 1939–1990

W nocy z 17 na 18 września 1939 r., po niespodziewanej agresji sowieckiej na Polskę i załamaniu się polskiego frontu walczącego z Niemcami, **rząd polski oraz prezydent RP Ignacy Mościcki przekroczyli granicę polsko-rumuńską, aby za granicą kontynuować walkę o wolność ojczyzny**. 30 września, u boku sojuszniczej Francji, odtworzono rząd polski, a urząd prezydenta, na mocy zapisów konstytucji z 1935 r., objął Władysław Raczkiewicz (1885–1947). Po upadku Francji w 1940 r. władze polskie, nazywane też **rządem polskim na uchodźstwie**, przeniosły się do Londynu, gdzie do końca wojny były wiernym sojusznikiem państw alianckich walczących z hitlerowskimi Niemcami.

W 1945 r., w wyniku zajęcia ziem polskich przez wojska sowieckie oraz w wyniku postanowień wielkiej trójki, w Polsce utworzono Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN), złożony z zależnych od Stalina polskich komunistów oraz części polskich polityków emigracyjnych. W tej sytuacji **rządy Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji wycofały poparcie dla władz polskich przebywających Londynie** i uznały TRJN za jedynego przedstawiciela sprawy polskiej.

Premier gen. Władysław Sikorski (1881–1943) oraz prezydent Władysław Raczkiewicz wizytują polskie oddziały we Francji w 1940 r. Jednym z najważniejszych zadań władz polskich w latach 1939–1945 było kontynuowanie walki u boku aliantów. W tym celu najpierw we Francji, a potem w Wielkiej Brytanii i na terenach od niej zależnych powstały oddziały Polskich Sił Zbrojnych, które odznaczyły się w wielu bitwach II wojny światowej.

Fragment Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z lipca 1944 r., określający stosunek polskich komunistów do rządu polskiego na uchodźstwie.

Emigracyjny „rząd" w Londynie i jego delegatura w Kraju jest władzą samozwańczą, władzą nielegalną, opiera się na bezprawnej faszystowskiej konstytucji z kwietnia 1935 roku. „Rząd" ten hamował walkę z okupantem hitlerowskim, swą awanturniczą polityką pchał Polskę ku nowej katastrofie.

1. Powiedz, jak komuniści określili legalne władze polskie urzędujące w Londynie.
2. Wyjaśnij, w jakich okolicznościach powstał ten zapis.

Mimo utraty uznania międzynarodowego prezydent Władysław Raczkiewicz oraz ówczesny premier **Tomasz Arciszewski** (1877–1955) nie złożyli urzędu i podjęli decyzję o kontynuowaniu swojej misji. Uważali, że nadal są jedynym legalnym polskim przedstawicielstwem, a konstytucja z 1935 r. obowiązuje i daje im prawną możliwość dalszego funkcjonowania. Prezydent RP na uchodźstwie stawał się odtąd depozytariuszem idei suwerenności i niepodległości państwa polskiego. Władzę prezydenta uznawały działające na emigracji polskie partie polityczne, które w komunistycznej Polsce – jak Stronnictwo Narodowe – były nielegalne, bądź – jak PPS i Stronnictwo Ludowe – zostały przejęte i z czasem zlikwidowane lub zmarginalizowane przez komunistów.

Depozytariusz – tu: osoba lub instytucja poczuwająca się do przechowania i ochrony jakiejś tradycji lub idei.

Po śmierci Władysława Raczkiewicza w 1947 r. prezydentem został **August Zaleski** (1883–1972), a po nim kolejno: w latach 1972–1979 **Stanisław Ostrowski** (1892–1982), w latach 1979–1986 **Edward Raczyński** (1891–1993), w latach 1986–1989 **Kazimierz Sabbat** (1913–1989) i w latach 1989–1990 **Ryszard Kaczorowski** (1919–2010).

Ważnymi postaciami polskiej emigracji politycznej byli także powszechnie szanowani: były dowódca 2. Korpusu Polskiego gen. **Władysław Anders** (1892–1970), były minister spraw zagranicznych Edward Raczyński, Tomasz Arciszewski oraz były Komendant Główny Armii Krajowej gen. **Tadeusz Bór-Komorowski** (1895–1966).

Insygnia prezydenta II Rzeczypospolitej. Do insygniów, czyli oznak władzy prezydenta, należały: Order Orła Białego, Krzyż Wielki Orderu Odrodzenia Polski, Pieczęć Prezydenta i Proporzec Prezydenta (niewidoczny w całości na zdjęciach, patrz: s. 195).

DZIENNIK USTAW
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

LONDYN, 25 stycznia 1988 r. Nr. 1

CZESC II

DZIAŁ URZEDOWY

ZARZADZENIE PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ
z dnia 25 stycznia 1988 r. o wyznaczeniu następcy
Prezydenta Rzeczypospolitej str. 1

DZIAŁ NIEURZEDOWY

Życiorys następcy Prezydenta Rzeczypospolitej str. 2

Komunikat Kancelarii Cywilnej Prezydenta
Rzeczypospolitej str. 3

CZESC II

DZIAŁ URZEDOWY

ZARZADZENIE PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ

o wyznaczeniu następcy Prezydenta Rzeczypospolitej

Na podstawie Art. 24 ust. /1/ Ustawy Konstytucyjnej wyznaczam Pana Ryszarda Kaczorowskiego na następcę Prezydenta Rzeczypospolitej na wypadek opróżnienia się urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości.

Londyn, dnia 25 stycznia 1988 r.

PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ

/-/ Kazimierz Sabbat

„Dziennik Ustaw", wydawany przez polskie władze na uchodźstwie, z decyzją prezydenta Kazimierza Sabbata o wyznaczeniu Ryszarda Kaczorowskiego na jego następcę. Artykuł 24 Konstytucji z 1935 r. mówił, że jeśli w czasie wojny nie mogły odbywać się wybory, kończący 7-letnią kadencję prezydent wyznacza swojego następcę. Zapis ten był podstawą do przekazywania władzy prezydenckiej na uchodźstwie w Londynie w latach 1947–1990.

Generał Władysław Anders podczas wizyty u Polonii amerykańskiej w październiku 1961 r. Anders cieszył się wielkim autorytetem na emigracji jako ten, który wyprowadził w 1942 r. tysiące Polaków z ZSRS. Rozsławił go także tytuł zdobywcy Monte Cassino. W komunistycznej Polsce był jedną z postaci najbardziej znienawidzonych przez władzę.

W grudniu 1990 r. prezydent na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski uznał, że powszechne i **w pełni wolne wybory prezydenckie w Polsce pozwalają na zakończenie misji władz w Londynie**. 22 grudnia 1990 r. przekazał nowo wybranemu prezydentowi RP Lechowi Wałęsie insygnia prezydenckie (patrz: s. 195).

Fragment przemówienia prezydenta Lecha Wałęsy na uroczystości przekazania insygniów prezydenckich na Zamku Królewskim 22 grudnia 1990 r.

Przeżywamy chwilę szczególną. 2 września 1939 roku Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej udał się z Zamku w daleką podróż. Dzisiaj, po długich latach podróż ta dobiegła końca. Prezydent Rzeczypospolitej na Uchodźstwie, symbol naszej suwerenności, jest znów na Zamku, w swojej siedzibie. Powrócił tutaj z insygniami władzy państwowej po latach tułaczki na obczyźnie. Na Pana ręce, panie Prezydencie, pragnę złożyć podziękowanie. Tym wszystkim, którzy niezłomnością, hartem ducha, wiarą i bohaterstwem przyczynili się do tego, że uchodźca polski nigdy nie zerwał kontaktu z krajem. Tym, którzy w wydawnictwach, w radiostacjach, w organizacjach i pracą poszczególnych osób – ocalali pamięć narodu pojętego jako całość. Jako całość kulturową i część europejskiej cywilizacji.

Bez pracy bezimiennej rzeszy Polaków, bez poczucia wspólnoty rozciągającej się ponad granicami nie byłoby też łatwo zwalić dzielące nas mury. Nieśliście dumnie sztandar wolności. Spełniliście największy patriotyczny obowiązek względem Ojczyzny. […]

Dziś, gdy władza moralna i polityczna uległa zjednoczeniu, wierzę, że wielowiekowy trud emigranta i uchodźcy polskiego przyniesie owoce. Wierzę, że wszyscy zamieszkamy we wspólnym europejskim domu. Władze polskie na uchodźstwie wypełniły godnie i zwycięsko swą historyczną misję. Raz jeszcze na ręce pana Prezydenta za wszystko dziękuję.

1. Wyjaśnij, jak Lech Wałęsa ocenia dorobek rządu polskiego na uchodźstwie. Na jakie aspekty działania zwraca szczególną uwagę?

Na obcej ziemi

Po II wojnie światowej na przymusowej emigracji na Zachodzie pozostało wielu Polaków. Byli to przeważnie żołnierze Polskich Sił Zbrojnych, ale także wywiezieni przez Niemców w czasie okupacji robotnicy przymusowi, jeńcy i więźniowie obozów koncentracyjnych. Jedni nie chcieli wracać do zajętej przez Sowietów Polski (niektórzy liczyli, że wkrótce wybuchnie III wojna światowa z Sowietami i wtedy powrócą z bronią w ręku, by walczyć o wyzwolenie ojczyzny), inni nie mieli dokąd wracać, bo ziemie, z których pochodzili (przeważnie dawne Kresy), znalazły się w granicach Związku Sowieckiego.

W 1947 r. Brytyjczycy rozwiązali Polskie Siły Zbrojne. W tej sytuacji część emigrantów zdecydowała się na powrót do Polski, ale większość pozostała w Wielkiej Brytanii lub wyjechała do innych krajów zachodnioeuropejskich, USA, Kanady, Australii i państw Ameryki Południowej.

Musiało upłynąć wiele lat, nim zadomowili się w nowych miejscach, tworząc skupiska Polonii. Podkreślali swoje polskie pochodzenie i **zakładali liczne koła kombatanckie**, które kultywowały tradycje narodowe, kontynuowały tradycje dawnych jednostek wojskowych, opiekowały się weteranami i uczyły patriotyzmu młode pokolenia Polaków urodzonych na emigracji. **Wiele ośrodków polskiej emigracji było związanych z Kościołem katolickim** i polskimi księżmi, którzy tam pracowali. Punkty takie pełniły funkcję ośrodków nie tylko religijnych, ale też społecznych i edukacyjnych.

Główne ośrodki i instytucje polskiej emigracji

Kilka miejsc na mapie polskiej emigracji powojennej miało znaczenie szczególne. Jednym z nich był Londyn, gdzie miały swoją siedzibę władze na uchodźstwie i gdzie powstał prężny ośrodek polskiego życia kulturalnego i społecznego. Tutaj działało **Studium Polski Podziemnej** oraz **Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego** – instytucje naukowo-archiwalne, gromadzące dokumenty, pamiątki i relacje dotyczące walki o niepodległość w latach II wojny światowej. W Londynie działały też: **Biblioteka Polska**, **Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie** i **Polski Uniwersytet na Obczyźnie**, a w głównych skupiskach emigrantów wychodziła polska prasa i działały polskie szkoły weekendowe.

Sala z pamiątkami i sztandarami wojskowymi w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie.

Poczty sztandarowe polonijnych drużyn harcerskich podczas I Światowego Zlotu ZHP z okazji 25. rocznicy bitwy o Monte Cassino w 1969 r. Na emigracji działał **Związek Harcerstwa Polskiego poza granicami Kraju**, który zrzeszał drużyny ze wszystkich ośrodków polskiej emigracji. Z jego szeregów wyszło dwóch ostatnich prezydentów RP na uchodźstwie – Kazimierz Sabbat i Ryszard Kaczorowski.

WARTO WIEDZIEĆ

Los polskich wyższych oficerów na uchodźstwie

W 1946 r. władze komunistyczne odebrały polskie obywatelstwo 76 generałom i oficerom Polskich Sił Zbrojnych, co przekreśliło ich szansę na powrót do kraju. W gronie tym znalazło się wielu zasłużonych w czasie II wojny światowej wojskowych, m.in. gen. Władysław Anders, gen. Stanisław Maczek (dowódca polskiej 1. Dywizji Pancernej) czy gen. Stanisław Sosabowski (dowódca 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej). Po 1947 r. musieli oni ułożyć sobie życie na emigracji, przeważnie w Wielkiej Brytanii. Z racji wieku i braku kwalifikacji w zawodach cywilnych szukali różnych zajęć – najczęściej imali się prac fizycznych. I tak gen. Sosabowski został magazynierem, gen. Maczek rolnikiem, a potem barmanem, a gen. Bór-Komorowski prowadził zakład tapicersko-krawiecki.

W Stanach Zjednoczonych szczególną rolę wśród emigrantów odgrywały **Kongres Polonii Amerykańskiej** oraz działający w Nowym Jorku **Instytut Józefa Piłsudskiego**. Zadaniem Instytutu było gromadzenie dokumentacji historycznej oraz krzewienie wiedzy o Polsce i jej historii najnowszej. Organizacje polonijne działały też prężnie w Belgii, Francji, RFN, RPA, Argentynie, Brazylii, Kanadzie i Australii.

Szczególnie ważny dla kultury był działający w miejscowości **Maisons-Laffitte** (czytaj: mezą-lafit) pod Paryżem polski **Instytut Literacki**. Jego twórcą i kierownikiem był od 1946 r. żołnierz 2. Korpusu **Jerzy Giedroyć** (1906–2000). Ośrodek wydawał **miesięcznik „Kultura"**, z którym współpracowali przebywający na emigracji wybitni twórcy, m.in. **Witold Gombrowicz** (1904–1969), **Gustaw Herling-Grudziński** (1919–2000), **Józef Mackiewicz** (1901–1985)

Odsłonięcie pomnika Katyńskiego w Jersey City w 1991 r. Ważną misją wielu kół polskiej emigracji było informowanie o sprawcach zbrodni katyńskiej i upamiętnienie jej ofiar. Dzięki polskim staraniom w wielu miastach na świecie pojawiły się pomniki, obeliski lub tablice pamiątkowe upamiętniające ten mord. Jednym z nich był pomnik w Jersey City.

czy **Czesław Miłosz** (1911–2004; laureat Literackiej Nagrody Nobla w 1980 r.). Pod redakcją Giedroycia ukazywał się też opiniotwórczy kwartalnik **„Zeszyty Historyczne"**, w którym (pod pseudonimami) publikowali swoje prace także historycy działający w PRL. W Maisons-Laffitte wydawano też literaturę zakazaną w Polsce przez cenzurę.

W Monachium z kolei miała siedzibę **Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa**, którą od 1952 r. kierował **Jan Nowak-Jeziorański**. Jej audycje przekazywały Polakom w kraju nieocenzurowane wieści z wolnego świata i wydarzeń w Polsce.

Emigracja w latach 80. XX w.

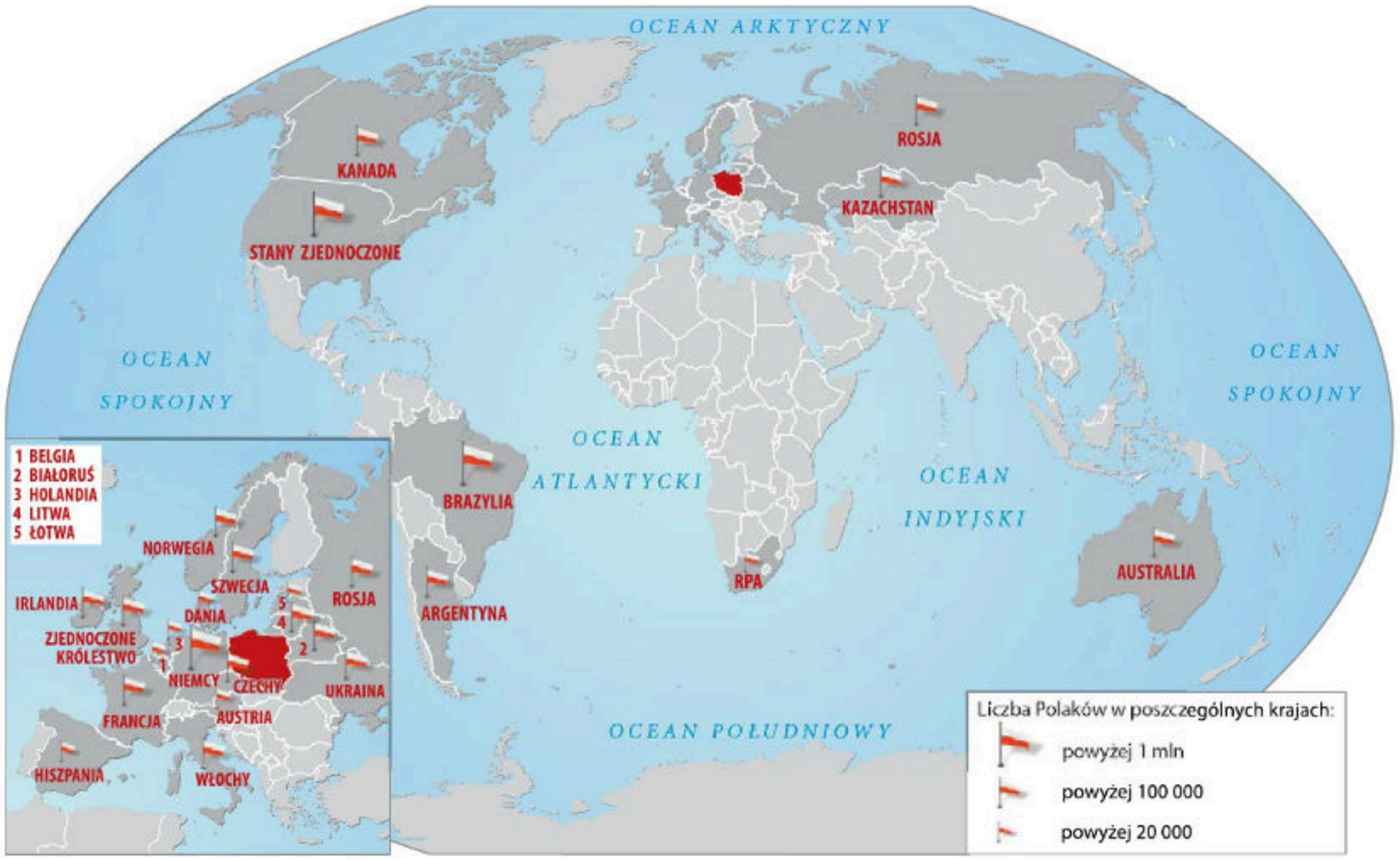
W latach 80. XX w. w krajach Zachodu pojawiła się kolejna fala polskich emigrantów. Część z nich stanowili emigranci ekonomiczni, którzy wyjechali z Polski w poszukiwaniu lepszego życia i pracy (patrz: s. 142). Drugą grupę stanowili uchodźcy polityczni, przeważnie działacze Solidarności, którzy wyjechali lub uciekli z Polski z obawy o swój los po wprowadzeniu stanu wojennego i delegalizacji związku. Od 1982 r. wsparcia udzielały im m.in. **Biuro Koordynacyjne NSZZ „Solidarność" w Brukseli** oraz **Komitet „Solidarności" w Paryżu**. Instytucje te koordynowały też pomoc wysyłaną z Zachodu do Polski dla zakonspirowanych struktur związku (m.in. farby drukarskie, powielacze i publikacje wydawnictw emigracyjnych).

Jerzy Giedroyć w swoim gabinecie w Maisons-Laffitte.

Na swojej ziemi – poza granicami ojczyzny

Po zakończeniu II wojny światowej **poza nowymi granicami Polski pozostało kilkaset tysięcy Polaków, głównie na terenie republik sowieckich**. Część z nich – najczęściej ofiary deportacji z 1940 r. i z lat 1944–1945 – znajdowała się w sowieckim Kazachstanie lub na Syberii, ale większość stanowili mieszkańcy dawnych Kresów

Skupiska Polonii i Polaków w Europie i na świecie.

? Wymień główne skupiska Polonii i Polaków na świecie.

? Poszukaj informacji o genezie powstania głównych polskich ośrodków polonijnych.

WARTO WIEDZIEĆ

Polacy a Polonia

„Polonia" to nazwa używana wyłącznie do określenia tych Polaków mieszkających poza granicami kraju (lub ich potomków), którzy wyjechali z Polski jako emigranci zarówno polityczni, jak i ekonomiczni. To miano nie dotyczy natomiast Polaków, którzy mieszkają poza Polską nie z wyboru, ale z powodu zmiany granic, czyli tych, którzy mieszkali lub mieszkają na dawnych terenach Rzeczypospolitej wcielonych do Związku Sowieckiego (obecnie to przede wszystkim Litwa, Białoruś i Ukraina) czy na obszarach będących częścią Czechosłowacji (dziś przede wszystkim Czech). Mają tam status mniejszości narodowej. Od lat przedstawiciele Polski toczą spór z władzami Niemiec o przyznanie praw mniejszości pewnej grupie Polaków mieszkający w Niemczech. Władze w Berlinie twierdzą, że Polacy nie spełniają kryteriów, które definiują w Niemczech mniejszości narodowe. Oznacza to np. brak dostępu do nauki języka ojczystego (co ma zagwarantowane mniejszość niemiecka w Polsce).

II Rzeczypospolitej, którzy nie opuścili swojej ziemi rodzinnej i stali się obywatelami Związku Sowieckiego. Znaleźli się oni głównie na terenach Litewskiej, Białoruskiej i Ukraińskiej Socjalistycznych Republik Sowieckich. W pierwszych latach po wojnie **zostali oni poddani intensywnej sowietyzacji**, czemu próbowali się przeciwstawiać zarówno poprzez bojkot sowieckich nakazów, organizowanie grup samopomocy i samokształcenia, kultywowanie wiary katolickiej, jak i poprzez walkę zbrojną, opartą na strukturach dawnej Armii Krajowej. Pod koniec lat

W 1974 r. grupa 15 intelektualistów wystosowała list otwarty do władz PRL w obronie Polaków na Wschodzie. Apel ten nie przyniósł żadnych zmian w polityce PRL, choć dzięki nagłośnieniu jego treści przez Radio Wolna Europa odbił się w Polsce szerokim echem

Apelujemy przeto do rządu PRL o uzyskanie dla Polaków w ZSRR praw, z jakich korzystają nasi rodacy zamieszkali w innych krajach. Jest sprawą pilną i naszym zdaniem konieczną rozszerzenie kontaktów między krajem a Polonią radziecką, ułatwienie wyjazdów zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych, bardziej niż dotychczas swobodne uczestniczenie w zjazdach, zlotach, festiwalach i koloniach dla dzieci. Pragniemy, aby nasi rodacy ze Związku Radzieckiego mieli możliwość nieskrępowanego wypowiadania się na temat swoich potrzeb, zwłaszcza w dziedzinie kultury, oświaty i religii. Niech zostanie im udzielona we wszystkich dziedzinach niezbędna i zorganizowana opieka.

1. Poszukaj informacji o sygnatariuszach listu.
2. Powiedz, w jakim celu został wystosowany ten list.
3. Wyjaśnij, dlaczego władze PRL ukrywały jego powstanie i nie zareagowały na jego treść.

40. XX w., wobec represji, rozbicia większości oddziałów partyzanckich przez NKWD i braku nadziei na poprawę losu, wola kontynuowania zorganizowanego oporu malała.

Sytuacja Polaków w ZSRS uległa pewnej poprawie po śmierci Józefa Stalina. Części z nich w latach 1957–1959 pozwolono wyjechać do Polski, pozostali (ok. 1,5 mln) dostosowali się do sowieckich warunków, ale jednocześnie kultywowali pamięć o Polsce i jej historii, dbali o zachowanie języka polskiego i polskiej tradycji oraz pielęgnowali wiarę katolicką. Było to niełatwe zadanie, **władze sowieckie dążyły bowiem do usuwania śladów polskości na tych terenach** (m.in. poprzez niszczenie zabytków, bibliotek, cmentarzy) i prowadziły politykę sowietyzacji. Jednocześnie Polacy na Wschodzie mogli czuć się porzuceni przez swoją ojczyznę, gdyż władze PRL nie interesowały się ich losem.

Polityka *pierestrojki* Michaiła Gorbaczowa, a następnie rozpad ZSRS sprawiły, że sytuacja Polaków na Wschodzie uległa zmianie. Po 1991 r. stali się oni obywatelami nieodległych Litwy, Białorusi i Ukrainy oraz innych państw powstałych na gruzach Związku Sowieckiego. Pozwoliło to na utworzenie w tych krajach **polskich organizacji społecznych**, m.in. Związku Polaków na Litwie (1990 r.), Związku Polaków na Białorusi (1988/1990 r.) czy Związku Polaków na Ukrainie (1991 r.). Zadaniem tych organizacji jest reprezentowanie polskich mniejszości narodowych przed władzami tych państw, opieka nad polskimi ośrodkami oraz organizowanie życia kulturalnego i samorządowego polskich społeczności.

Pod koniec lat 90. XX w. w Polsce przystąpiono do prac nad opracowaniem **Karty Polaka**, która wzmocniłaby więzi Polaków mieszkających na Wschodzie z krajem ojczystym lub krajem przodków. Karta weszła w życie w **2007 r.** i upoważnia jej posiadacza, osobę nieposiadającą obywatelstwa polskiego, ale deklarującą przynależność do narodu polskiego, do korzystania w Polsce z prawa do pracy, opieki zdrowotnej, dostępu do oświaty czy korzystania z dóbr kultury.

Preambuła ustawy o Karcie Polaka

Realizując postanowienia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie udzielania pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym,
wypełniając moralny obowiązek wobec Polaków na Wschodzie, którzy na skutek zmiennych losów naszej Ojczyzny utracili obywatelstwo polskie,
spełniając oczekiwania tych, którzy polskimi obywatelami nigdy wcześniej nie byli, lecz ze względu na swoje poczucie tożsamości narodowej pragną uzyskać potwierdzenie przynależności do Narodu Polskiego,
w celu wzmocnienia więzi łączących Polaków na Wschodzie z Macierzą oraz wspierając ich starania o zachowanie języka polskiego oraz kultywowanie tradycji narodowej,
postanawia się, co następuje: […]

1. Wyjaśnij, w jakim celu została ustanowiona Karta Polaka.
2. Powiedz, jak rozumiesz stwierdzenie, że ustanowienie karty to „moralny obowiązek wobec Polaków na Wschodzie".

WARTO WIEDZIEĆ

Polacy na Białorusi

W ostatnich latach rządzący na Białorusi reżim Aleksandra Łukaszenki podjął wiele wrogich działań wobec polskiej mniejszości w tym kraju. W 2022 r. zrównano z ziemią cmentarz żołnierzy Armii Krajowej poległych pod Surkontami w sierpniu 1944 r. w walce z NKWD (zdjęcie sprzed dewastacji). Podobny los spotkał także inne miejsca upamiętnienia żołnierzy AK. W 2021 r. aresztowano Andżelikę Borys, przewodniczącą Związku Polaków na Białorusi, oraz Andrzeja Poczobuta, niezależnego polskiego dziennikarza z Grodna, pod zarzutem siania nienawiści i „rehabilitacji nazizmu". Dewastacje miejsc pamięci i aresztowania polskich działaczy spotkały się z głośnymi wyrazami sprzeciwu władz polskich i społeczności międzynarodowej.

? Poszukaj informacji o sytuacji Polaków na Białorusi i przygotuj krótką prezentację na ten temat.

WARTO WIEDZIEĆ

Współczesna polska emigracja zarobkowa

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej i otwarciu rynków unijnych dla polskich pracowników, wiele osób zdecydowało się na wyjazd z kraju i pracę za granicą. Dotyczyło to także osób z wyższym wykształceniem, np. lekarzy, naukowców. Początkowo wielu emigrantów zajmowało się prostymi pracami, niewymagającymi kwalifikacji i znajomości języka. Z czasem sytuacja zaczęła się zmieniać. Polacy zaaklimatyzowali się, zdobyli uznanie dzięki swojej fachowości i dzisiaj często wykonują wysoko wyspecjalizowane zawody. Wyjazdy zarobkowe przyczyniły się do spadku bezrobocia w Polsce, ale jednocześnie sprawiły, że z kraju wyjechało wielu specjalistów. Ich wiedza i umiejętności mogły być przydatne w ojczyźnie. Poprawa warunków pracy (np. wzrost zarobków) w Polsce mogłaby skłonić ich do powrotu do kraju.

PODSUMOWANIE

• Po zakończeniu II wojny światowej wielu żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych, byłych więźniów niemieckich i robotników przymusowych nie mogło wrócić do rządzonej przez komunistów Polski i musiało zostać na emigracji. • Rząd polski na uchodźstwie, choć w 1945 r. w oczach aliantów zachodnich przestał reprezentować interesy Polski, nadal wykonywał swoje zadania, stając się depozytariuszem idei polskiej suwerenności. • W grudniu 1990 r. ostatni prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski przekazał wybranemu w wolnych wyborach w Polsce prezydentowi Lechowi Wałęsie insygnia prezydentów II Rzeczypospolitej. • Ważnymi ośrodkami polskiej nauki i kultury na emigracji były Londyn, Nowy Jork i Maisons-Laffitte pod Paryżem. • Polacy, którzy pozostali na ziemiach polskich wcielonych po zakończeniu II wojny światowej do ZSRS, byli poddani sowietyzacji i prześladowaniom, a władze PRL nie interesowały się ich losem. • W celu wzmocnienia więzi z ojczyzną Polaków mieszkających na Wschodzie w 2007 r. ustanowiono Kartę Polaka. • Po wstąpieniu Polski do UE wielu Polaków zdecydowało się na wyjazd z ojczyzny w poszukiwaniu pracy w krajach Wspólnoty.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij różnicę między członkiem Polonii a Polakiem żyjącym za granicą Polski.
2. Powiedz, na jakiej podstawie prawnej władze polskie na uchodźstwie kontynuowały działania w latach 1945–1990.
3. Przedstaw znaczenie, jakie dla Polonii i Polaków miały polskie instytucje historyczne i kulturalne w Londynie, Nowym Jorku i podparyskim Maisons-Laffitte.
4. Omów losy Polaków na Wschodzie w latach 1945–1991.
5. Przedstaw skutki emigracji zarobkowej do Unii Europejskiej.

ZADANIE

6. „Władze polskie na uchodźstwie wypełniły godnie i zwycięsko swoją historyczną misję". Ustosunkuj się do tej opinii.

36 Zmiany kulturowe na świecie końca XX w. i początku XXI w.

POJĘCIA: wielokulturowość ■ akcja afirmatywna ■ poprawność polityczna ■ tolerancja ■ LGBT+ ■ neomarksizm ■ Afroamerykanie ■ akceptacja ■ homofobia ■ dziedzictwo duchowe ■ dyskryminacja

Polityka wielokulturowości

Przemiany społeczne, które zaszły na Zachodzie w latach 50. i 60. XX w., przyniosły rozwój społeczeństwa konsumpcyjnego, bunt młodzieży (rewoltę studencką), rewolucję seksualną, popularność idei pacyfizmu, ekologizmu i feminizmu, a w sferze polityki rozwój koncepcji neomarksizmu i ruchów określanych mianem nowej lewicy (patrz: 1. część podręcznika, s. 210–212). W niektórych krajach Zachodu pojawiła się wówczas również idea **multikulturowości** (wielokulturowości). Termin ten można rozumieć dwojako – z jednej strony definiuje on pewien stan faktyczny, czyli **istnienie społeczeństwa, w którym wspólnie mieszkają grupy ludności o różnej narodowości, kulturze, religii czy światopoglądzie**, z drugiej – oznacza politykę państwa, w której ramach podejmuje się **działania prowadzące do integrowania się przedstawicieli różnych kultur** bądź wspierania grup mniejszościowych zagrożonych utratą tożsamości w obliczu kultury dominującej.

Jednym z państw wielokulturowych są Stany Zjednoczone, powstałe w wyniku napływu emigrantów z różnych stron świata. W XX w. istniały jednak w USA grupy ludności, które nie miały pełnych praw. Dotyczyło to zwłaszcza obywateli pochodzenia afroamerykańskiego oraz przedstawicieli rdzennych plemion północnoamerykańskich. Sytuacja zmieniła się, kiedy w 1964 r. doszło w USA do **zniesienia segregacji rasowej**, co umożliwiło Afroamerykanom wstęp do miejsc dostępnych do tej pory wyłącznie dla białych mieszkańców.

Szybko jednak uznano, że emancypacja i zniesienie barier prawnych to za mało, aby nadrobić dziesięciolecia zaniedbań i zrównać status społeczny przedstawicieli obu ras. Rozpoczęto zatem tzw. **akcję afirmacyjną** (ang. *affirmative action*, czytaj: efermetiw ekszyn; łac. *affirmatio*

W XX w. przejawem polityki wielokulturowości były działania rządu USA wobec rdzennych mieszkańców Ameryki. W 1924 r. otrzymali oni prawa obywatelskie, a w 1934 r. ograniczoną autonomię w tzw. rezerwatach. Jednak dopiero w latach 80. XX w. rdzenni Amerykanie na mocy ustawy Indian Gaming Regulatory Act (czytaj: indien geiming regiulatori akt), która zagwarantowała plemionom ekonomiczną niezależność, otrzymali monopol na prowadzenie kasyn na terenie rezerwatów.

– potwierdzenie, uznanie), która miała pomóc wyrównywać w życiu społecznym szanse dyskryminowanych wcześniej Afroamerykanów. Z czasem objęła także Latynosów, a potem kobiety i mniejszości seksualne. Działania te polegały na specjalnym traktowaniu tych grup, m.in. poprzez ułatwienie dostępu do edukacji i studiów wyższych czy preferencje w przyjmowaniu do pracy, zwłaszcza w wojsku, instytucjach stanowych i federalnych. Przejawiały się również we wprowadzeniu do debaty publicznej języka, który miał wyrażać szacunek wobec mniejszości i nie zawierał zwrotów uznanych za obraźliwe bądź dyskryminujące ze względu na przynależność rasową, narodową czy wyznaniową, pochodzenie społeczne i orientację seksualną.

Wypowiedź Williama S. Linda, amerykańskiego paleokonserwatysty, czyli zwolennika tradycyjnego amerykańskiego konserwatyzmu, etyki chrześcijańskiej, narodowego i społecznego tradycjonalizmu (przeciwnika nawet współczesnego neokonserwatyzmu), na temat poprawności politycznej.

Po raz pierwszy w naszej historii Amerykanie trwożą się przed tym, co powiedzą, co napiszą i co pomyślą. Boją się, że mogą użyć niewłaściwego słowa, słowa osądzonego jako obraźliwe lub niewrażliwe, rasistowskie, seksistowskie czy homofobiczne. […]
Nazywamy to „poprawnością polityczną". Nazwa powstała jako swego rodzaju żart […] W rzeczywistości jest ona śmiertelnie poważna. […]
Jeśli spojrzymy na to analitycznie, jeśli spojrzymy na to historycznie, to szybko odkryjemy, co to faktycznie jest. Polityczna poprawność to kulturowy marksizm. To marksizm przełożony z realiów ekonomicznych na realia kulturowe. To jest proces, który sięga nie ruchu lat 60., hippisowskiego ruchu pokoju, ale okresu I wojny światowej. Kiedy porównamy główne tezy politycznej poprawności z klasycznym marksizmem, analogie są oczywiste.
Po pierwsze, w obu wypadkach jest to ideologia totalitarna. Totalitarna natura politycznej poprawności nigdzie nie jest tak oczywista, jak na kampusach wyższych uczelni, z których wiele w tej chwili stało się […] małymi Północnymi Koreami. Student czy profesor, który odważył się gdziekolwiek przekroczyć linię wytyczoną przez feministkę, czy aktywistę praw gejów, czy miejscową grupę czarnych czy Latynosów, czy którąkolwiek z innych wyświęconych na „poszkodowane" grup, wokół których obraca się ta sprawa politycznej poprawności, szybko znajdzie się w kolizji z prawem. […]
Po drugie, marksizm kulturowy, tak jak marksizm ekonomiczny, posługuje się jednoprzyczynowym wyjaśnieniem historii. […] Marksizm kulturowy, czyli polityczna poprawność, twierdzi, że cała historia jest zdeterminowana przez władzę, za pomocą której jedne grupy, definiowane w kategoriach rasy, płci, itd., podporządkowują sobie inne grupy. […]
Po trzecie, […] w kulturowym marksizmie poprawności politycznej pewne grupy są dobre: kobiety-feministki […], czarni, Latynosi, homoseksualiści. Te grupy uznane są za „poszkodowane" i jako takie automatycznie są dobre, bez względu na to co którakolwiek z nich robi. […]
Po czwarte, oba, i marksizm ekonomiczny, i marksizm kulturowy, opierają się na wywłaszczeniu. […] Akcja afirmatywna (*affirmative action*) w całym naszym społeczeństwie dzisiaj to system wywłaszczeniowy. Firmy posiadane przez białych nie otrzymują kontraktów, ponieważ te są zarezerwowane dla, powiedzmy, Latynosów, czy kobiet. Zatem wywłaszczenie jest zasadniczym narzędziem obu form marksizmu.

1. Wyjaśnij, na czym według Linda polega podobieństwo poprawności politycznej do marksizmu.
2. Powiedz, jakie grupy Lind uznaje za beneficjentów poprawności politycznej.

Dla wielu osób jednym z przejawów poprawności politycznej było zaprzestanie posługiwania się słowem „Murzyn". W 2020 r. na ten temat wypowiedziała się Rada Języka Polskiego. Jej przedstawiciel, dr hab. Marek Łaziński, prof. Uniwersytetu Warszawskiego, tak argumentował zmianę:

Odbiór słów *Murzyn* i *Murzynka* […] niegdyś neutralnych i podstawowych wśród możliwych nazw oznaczających osoby czarnoskóre, dziś niewątpliwie jest obarczony bagażem negatywnych konotacji. […] Można wskazać **kilka przyczyn stopniowej pejoratywizacji rzeczownika *Murzyn* w polszczyźnie**. Po pierwsze we wszystkich językach świata zachodniego […] nazwy osób czarnoskórych podstawowe w epoce niewolnictwa ustąpiły lub ustępują nazwom nowszym. […]
Po drugie słowo *Murzyn* w języku polskim obrosło wyjątkowo silną frazeologią obraźliwą, jak *100 lat za Murzynami*. […]
Po trzecie (w związku z pierwszym i drugim): czarno- i ciemnoskórzy Polacy, w większości przybyli z Afryki w pierwszym lub drugim pokoleniu, oraz mieszkający w Polsce czasowo czarnoskórzy Amerykanie w zdecydowanej większości traktują to słowo jako obraźliwe. […] Warto uszanować wrażliwość odbiorców. Nasi sąsiedzi o czarnej skórze wolą być nazywani ze względu na konkretną narodowość (np. *Senegalczyk*, *Nigeryjczyk*), wolą być *Afrykanami*, *czarnoskórymi*, *ciemnoskórymi* lub po prostu *czarnymi* […].
Po czwarte i dla językoznawcy najważniejsze: w wielu kontekstach słowo *Murzyn* było i jest używane niepotrzebnie. **Określa nie narodowość ani pochodzenie geograficzne, tylko kolor skóry, a ta cecha podobnie jak kolor włosów, wzrost, typ figury nie musi być istotna w opisie człowieka**. Słowo *Murzyn* w podmiocie zdania zastępuje nam słowo podstawowe *człowiek* czy *mężczyzna* (*Murzynka* zastępuje słowo *kobieta*), zmusza nas do wskazania cechy fizycznej, która mogłaby pozostać nienazwana, gdyby była przymiotnikiem. […]

1. Przedstaw i oceń argumenty Rady Języka Polskiego na temat używania słów „Murzyn" i „Murzynka".

Zasada ta, nazwana **poprawnością polityczną** (ang. *political correctness*, czytaj: political kerektnes), ukształtowała się w amerykańskich środowiskach uniwersyteckich i miała zwalczać przejawy rasizmu, a z czasem także dyskryminacji innych grup, np. seksizmu wobec kobiet, wykluczenia osób z niepełnosprawnościami czy homofobii wobec mniejszości seksualnych. W latach 80. XX w. wywołała jednak gorącą dyskusję w USA, podczas której politycy konserwatywni zauważyli, że poprawność polityczna prowadzi do cenzurowania wypowiedzi, jest ograniczeniem wolności słowa oraz prawa do krytyki. Z kolei akcja afirmatywna została uznana przez te środowiska za element marksizmu, niszczenia demokracji i tradycyjnych wartości amerykańskich oraz potępiona z racji dyskryminacji innych grup Amerykanów.

Homofobia – niechęć lub agresja wobec osób homoseksualnych.

W drugiej dekadzie w USA zaczęto zwracać uwagę na zjawisko określane jako *cancel culture* (kultura unieważniania; czytaj: kansel kalczer). Jego przejawem jest wykluczenie z dyskusji i przestrzeni publicznej wszystkich tych aktywności, debat, idei czy osób, które nie stosują się do poprawności politycznej. Dążenia te wynikają z chęci zorganizowania świata według arbitralnych zasad, uważanych przez pewne grupy za odpowiednie dla współczesności. Są uzasadniane m.in. koniecznością naprawienia krzywd i dopuszczaniem do głosu grup wcześniej wykluczonych. Ilustracja poglądowa.

? Poszukaj informacji o idei *cancel culture*. Oceń cele i metody działania podejmowane w ramach realizacji tej idei.

W Polsce jednym z pierwszych przejawów otwarcia na inne kultury po transformacji ustrojowej w 1989 r. były masowo powstające bary z daniami kuchni wietnamskiej, nazywanej popularnie „chińczykami". W kolejnych latach duże uznanie zdobyły arabskie kebaby. Zwyczaje kulinarne są jednym z najszybciej przyswajanych elementów innych kultur i sprzyjają wielokulturowości.

? Odwołując się do własnego doświadczenia, podaj inne przykłady zaakceptowania w Polsce zwyczajów kulinarnych innych narodów.

Konsekwentną politykę wielokulturową wprowadził w 1988 r. rząd Kanady. Polega ona na wspieraniu i dofinansowywaniu edukacji i wydarzeń kulturalnych w językach wszystkich grup etnicznych żyjących w kraju, promuje obecność wszystkich kultur w mediach i miejscach pracy. W przypadku prawie dwustu plemion rdzennych mieszkańców próbuje się w ten sposób odkupić winy z okresu, w którym usiłowano na siłę **zasymilować** członków tych plemion, czyli sprawić, by przejęli cechy i kulturę dominującej białej społeczności. W konsekwencji odbierano rodzinom dzieci i umieszczano je w ośrodkach wychowawczych, w których tysiące spośród nich zmarły. Równocześnie Kanada prowadzi bardzo ostrożną politykę imigracyjną, starannie wybierając osoby z wielu kultur i narodów, które chcą się w Kanadzie osiedlić.

Politykę wielokulturowości wprowadziła również w 2008 r. Australia, rozpoczynając od przeproszenia rdzennych mieszkańców – Aborygenów – za 200 lat prześladowań i kulturowego wykorzeniania. Równocześnie rząd australijski starannie kontroluje napływ imigrantów, szczególnie z państw azjatyckich.

W Europie pewne elementy **polityki multikulturalnej** wprowadziła Wielka Brytania, w której mieszka wielu pochodzących z Pakistanu i Bangladeszu muzułmanów oraz wywodzących się z Indii wyznawców hinduizmu. Inne wysoko rozwinięte kraje, np. Niemcy czy Francja, prowadziły **politykę dobrowolnej asymilacji** imigrantów, jednak z powodu napływu bardzo dużej liczby przybyszów z Afryki i Azji nie ustrzegły się problemów. Najważniejsze z nich to radykalizacja nastrojów pozbawionych perspektyw imigrantów i powstawania swoistych imigranckich gett (miejskich obszarów zamieszkanych przez mniejszości imigranckie). W wielu z nich jest wysoki stopień przestępczości oraz dochodzi do tworzenia się kulturowych i religijnych tzw. **społeczeństw równoległych**, które żyją według własnych reguł i bez styczności ze światem poza enklawą.

Tolerancja

Z polityką wielokulturowości **ściśle** związane jest pojęcie **tolerancji**. Słowo to pochodzi od łacińskiego *tolerantia* i oznacza cierpliwość lub wytrwałość. W powszechnym rozumieniu jest to **przyzwolenie na przejawianie innych poglądów i stylów życia przez jednostki i grupy społeczne, które zachowują się w sposób odmienny od zwyczajów i wartości** danej społeczności i nie są uznawane przez większą zbiorowość, do której należymy.

Akt konfederacji warszawskiej uchwalonej na sejmie konwokacyjnym w 1573 r. Konfederacja była jednym z pierwszych w Europie aktów szerokiej tolerancji religijnej. Gwarantowała bezwarunkowy i wieczysty pokój między różnymi wyznaniami w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, zapewniając szlachcie wyznającej protestantyzm lub prawosławie równouprawnienie ze szlachtą katolicką i opiekę państwa. Choć w kolejnych latach nie zapobiegła przejawom fanatyzmu, to jednak sprawiła, że na tle innych państw XVI-wiecznej Europy Rzeczpospolita wyróżniała się tolerancją wyznaniową.

Tolerancja oznacza też aprobowanie wewnętrznego zróżnicowania społeczeństwa, co jest warunkiem istnienia społeczeństwa wielokulturowego. Wiąże się z niestosowaniem przymusu jako metody wywierania wpływu na sposób życia innych ludzi oraz nieskłanianiem ich do przyjęcia poglądów, wartości i stylu życia większości (lub mającej władzę mniejszości). Granicą tolerancji jest najczęściej zasada bezpieczeństwa życia, zdrowia oraz majątku jednostek.

Najwcześniejsze prawne uregulowania wprowadzające zasadę tolerancji dotyczyły kwestii religijnych, por. edykt mediolański wydany w 313 r. przez Konstantyna Wielkiego ustanawiający wolność religijną w Cesarstwie Rzymskim czy akt konfederacji warszawskiej stanowiący fundament tolerancji wyznaniowej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Z czasem na mocy aktów prawnych zaczęto gwarantować prawa także innych mniejszości, np. narodowych bądź – w czasach najnowszych – seksualnych. Ograniczanie lub pozbawianie praw mniejszości nazywa się **dyskryminacją** (łac. *discriminatio* – rozróżnienie, rozdzielenie) i we współczesnych państwach demokratycznych jest prawnie zabronione.

WARTO WIEDZIEĆ

Współczesne ruchy i ideologie akceptujące demokratyczny porządek **deklarują przestrzeganie zasad tolerancji**, różnią się jednak fundamentalnie w określeniu jej granic oraz wyznawanymi wartościami społecznymi, takimi jak sprawiedliwość, prawo naturalne i moralność. **Tolerancja**, czyli przyzwolenie na inność, **nie oznacza automatycznie akceptacji ani afirmacji** (uznania czegoś za dobre), choć coraz częściej pojęcia te bywają łączone. Akceptacja, w przypadku państwa wielokulturowego, oznacza bowiem uznanie zróżnicowania za coś dobrego i pożądanego, co sprzyja rozwojowi społeczeństwa i jednostek. Bez wzajemnej akceptacji kultur nie powstanie społeczeństwo wielokulturowe.

ZAKAZ DYSKRYMINACJI W *KONSTYTUCJI RP*

Artykuł 32.

1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.
2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny.

Artykuł 33.

1. Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.
2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń.

Wybrane argumenty* w konfliktach światopoglądowych w Polsce w XXI w.

Przedmiot sporu	Strona powołująca się na dziedzictwo cywilizacji Zachodu i myśli grecko-rzymskiej oraz wartości chrześcijańskie (nazywana m.in. konserwatywną)	Strona określająca się jako progresywna (łac. postępowa) liberalna, lewicowo-liberalna (przez oponentów nazywana m.in. neomarksistowską)
Gender	• nie jest pojęciem naukowym; • ideologia neomarksistowska; • jest pochodną radykalnego feminizmu; • ideologia negująca biologiczną integralność człowieka; • prowadzi do wynaturzeń	• płeć kulturowa, psychiczna – zespół norm, przekonań i zachowań przypisanych kulturowo do danej płci, a nabytych przez jednostkę w procesie socjalizacji (niewynikających z różnic w budowie ciała między kobietą a mężczyzną); • pojęcie naukowe z dziedziny socjologii, antropologii czy psychologii
Małżeństwa osób tej samej płci	• wychowanie dzieci przez pary osób tej samej płci jest sprzeczne z prawem Bożym (naturalnym), *Konstytucją RP*; • wychowanie dzieci przez pary osób tej samej płci zaburza naturalny rozwój dziecka i je demoralizuje; • zawieranie małżeństw przez pary tej samej płci i korzystanie przez nie z tych samych przywilejów, z których korzystają małżeństwa osób różnej płci, to dyskryminacja rodzin	• zakaz małżeństw osób tej samej płci jest sprzeczny z prawami człowieka i ogranicza prawa obywatelskie; • brak możliwości legalizacji związków jednopłciowych dyskryminuje takie pary, uniemożliwiając im korzystanie z podstawowych praw; • brak przeciwwskazań, by pary osób tej samej płci mogły wychowywać dzieci; • Polska jest jednym z nielicznych krajów UE, które nie zalegalizowały takich małżeństw, to powoduje problemy dla takich związków (np. gdy zostały zarejestrowane w innych krajach Unii)
Nowa definicja płci i LGBT+	• w Polsce nie ma przepisów dyskryminujących osoby homoseksualne; • homoseksualizm można wyleczyć; • otwarte prezentowanie orientacji homoseksualnej w przestrzeni publicznej jest promocją homoseksualizmu; • osoby LGBT+ próbują przekonać do swojego stylu życia osoby heteroseksualne, zwłaszcza dzieci; • środowiska LGBT+ prowadzą seksualizację dzieci od najmłodszych lat	• LGBT+ to skrót oznaczający: lesbijki, geje, (osoby) biseksualne i transpłciowe; znak „+” odnosi się do wszystkich pozostałych tożsamości płciowych i seksualnych; • orientacja homoseksualna nie jest chorobą (w 1990 r. Światowa Organizacja Zdrowia wykreśliła ją z listy chorób); • w społeczności istnieją osoby niebinarne, czyli niebędące ani mężczyzną, ani kobietą
Aborcja	• nauka potwierdza, że życie ludzkie trwa od poczęcia do śmierci, aborcja jest więc przestępstwem i złem; • aborcja jest niezgodna z *Konstytucją RP*, prawem ludzkim i Bożym; • życie jest największą wartością i nikt nie ma prawa decydować o jego odebraniu innej osobie; • prawny zakaz aborcji ogranicza liczbę takich zabiegów; • dokonanie aborcji naraża zdrowie psychiczne matki	• płód nie jest człowiekiem; • tylko kobieta ma prawo decydować o swoim ciele; • prawny zakaz aborcji nie rozwiązuje problemu, a ponadto naraża zdrowie i życie kobiet, gdyż zmusza je do poddawanie się nielegalnym zabiegom; • zmuszanie matki do urodzenia dziecka z ciężkimi wadami lub niezdolnego do przeżycia powoduje jej cierpienie i zagraża zdrowiu psychicznemu

Przedmiot sporu	Strona powołująca się na dziedzictwo cywilizacji Zachodu i myśli grecko-rzymskiej oraz wartości chrześcijańskie (nazywana m.in. konserwatywną)	Strona określająca się jako progresywna (łac. postępowa) liberalna, lewicowo-liberalna (przez oponentów nazywana m.in. neomarksistowską)
Eutanazja (wspomagane samobójstwo)	• życie jest święte i pod żadnym pozorem nie można go odbierać, nawet sobie samemu; • prawo państwowe chroni życie swoich obywateli; • oznacza brak szacunku dla ludzi chorych i ludzkiego cierpienia; • jest to ukryta forma zabójstwa; • może prowadzić do sytuacji, gdy decyzje o doprowadzeniu do śmierci danej osoby będą podejmowane z przyczyn ideologicznych lub ekonomicznych, poza wiedzą osoby zainteresowanej	• każdy ma prawo do wyboru czasu i sposobu własnej śmierci; • chorych nie wolno zmuszać do heroizmu, nikt nie może być zmuszany do uciążliwych, długotrwałych i bolesnych terapii; • pomoc w samobójstwie może skrócić cierpienie osoby nieuleczalnie chorej i to ona powinna podejmować decyzję; • zakaz wspomaganego samobójstwa jest próbą narzucenia ogółowi społeczeństwa światopoglądu lub zasad określonej religii
Imigracja i wielokulturowość	• brak zgody na imigrację z krajów Bliskiego Wschodu i innych państw muzułmańskich; • brak zgody na jakąkolwiek nielegalną imigrację, zwłaszcza muzułmanów; • akceptacja dla innych kultur, wyznań, stylów życia grozi utratą własnej tożsamości kulturowej i ładu moralnego, który określa, nie pozostawiając żadnych wątpliwości, co jest dobre, a co złe	• żaden człowiek nie jest nielegalny; • akceptacja dla wszystkich imigrantów; • przenikanie się różnych stylów życia, zwyczajów, poglądów i pomysłów wzbogaca społeczeństwo; • imigranci zarobkowi są nam niezbędni z powodu trudnej sytuacji demograficznej i gospodarczej, w związku z tym należy aktywnie ich pozyskiwać przez właściwą politykę imigracyjną
Religijność i tradycja chrześcijańska	• wiara katolicka stanowi podstawę tożsamości narodowej i kulturowej Polaków; • nauka Kościoła katolickiego wypływa z grecko-rzymskiej filozofii i tradycji chrześcijaństwa i Zachodu, co czyni Polaków pełnoprawnymi członkami wspólnoty zachodnioeuropejskiej; • Polacy mają prawo i obowiązek przypominać społeczeństwom europejskim o chrześcijańskich korzeniach Europy	• wiara to prywatna sprawa każdego człowieka; • Kościół przez liczne afery, angażowanie się w politykę i zachowanie kleru stracił autorytet moralny; • imigranci wyznający różne religie wzbogacają polską kulturę; • nadmierny wpływ Kościoła na władze i życie społeczeństwa wpływa negatywnie na życie duchowe

* Wymienione stanowiska i argumenty stron sporu światopoglądowego pochodzą z oficjalnych dokumentów i opracowań ogłaszanych publicznie przez think tanki, stowarzyszenia i organizacje pozarządowe działające we wskazanych obszarach życia społecznego.

? Na podstawie wypowiedzi przytoczonych w tabeli scharakteryzuj światopogląd konserwatywny.

? Określ stosunek do dziedzictwa chrześcijańskiego prezentowany przez zwolenników obu postaw.

„Tęcza" autorstwa polskiej artystki Julity Wójcik. Instalacja powstała w 2011 r. Pierwotnie była wystawiona przed Parlamentem Europejskim w Brukseli, a w 2012 r. została przeniesiona do Warszawy. Według deklaracji artystki miała symbolizować miłość, pokój, nadzieję i przymierze oraz emancypację mniejszości seksualnych.

Instalacja wywołała gwałtowne protesty i po kilkukrotnych skutecznych próbach podpalenia została zdemontowana. Stała się symbolem narastającego konfliktu między zwolennikami a przeciwnikami emancypacji ruchu LGBT+.

? Sprawdź, czego symbolem była tęcza, zanim została przyjęta na oznaczenie ruchu LGBT+.

Dziedzictwo kulturowe a spory światopoglądowe

Kształt współczesnego świata to dziedzictwo minionych tysiącleci. W przypadku Europy czy szerzej – cywilizacji zachodniej, łacińskiej obficie czerpie ona z dorobku starożytnej Grecji oraz Imperium Rzymskiego, a wschodnia część kontynentu także z dziedzictwa Bizancjum. **Fundamentalnym elementem tego dziedzictwa jest też spuścizna chrześcijaństwa.** Dotyczy to dorobku zarówno materialnego, jak i duchowego.

Dziedzictwo duchowe (niematerialne) zostało zdefiniowane przez UNESCO w 2003 r. Zgodnie z przyjętą wówczas *Konwencją ws. ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* obejmuje ono tradycję i obrzędy, przekazy ustne i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym itp. Konwencja została ratyfikowana przez ponad 140 krajów na całym świecie (w tym przez Polskę w 2011 r.).

Deklaracja nr 1/19 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 29 kwietnia 2019 r. w sprawie sprzeciwu wobec wprowadzenia ideologii „LGBT" do wspólnot samorządowych

Sejmik Województwa Małopolskiego wyraża zdecydowany sprzeciw wobec pojawiających się w sferze publicznej działań zorientowanych na promowanie ideologii ruchów LGBT, której cele naruszają podstawowe prawa i wolności zagwarantowane w aktach prawa międzynarodowego, kwestionują wartości chronione w polskiej konstytucji, a także ingerują w porządek społeczny. Podejmowane w ostatnim okresie działania przez niektórych przedstawicieli samorządowej, jak i krajowej sceny politycznej ukierunkowane są na wywoływanie fundamentalnych zmian w życiu społecznym. Działania te zorientowane są na anihilację wartości ukształtowanych przez wielowiekowe dziedzictwo chrześcijaństwa, ważnych szczególnie dla mieszkańców Małopolski. Jako Radni Województwa Małopolskiego deklarujemy wsparcie dla rodziny opartej na tradycyjnych wartościach oraz obronę systemu oświaty przed propagandą LGBT zagrażającą prawidłowemu rozwojowi młodego pokolenia.

Deklarujemy, że Sejmik Województwa Małopolskiego w realizacji swoich publicznych zadań będzie wierny tradycji narodowej i państwowej, mając w pamięci tysiącletnią tradycję chrześcijaństwa w Polsce oraz wielowiekowe przywiązanie Polaków do wolności.

Fragment pisma przedstawiciela Biura Rzecznika Praw Obywatelskich do Przewodniczącego Sejmiku Małopolskiego w związku z Deklaracją nr 1/19

[…] pragnę zwrócić uwagę na obecny stan postępowań sądowoadministracyjnych zainicjowanych skargami Rzecznika Praw Obywatelskich na analogiczne, jak deklaracja Sejmiku Województwa Małopolskiego, uchwały przeciwko tzw. „ideologii LGBT".
Jak wskazywał Rzecznik Praw Obywatelskich w treści wspomnianych skarg, uchwały przeciwko „ideologii LGBT" podejmowane przez część polskich jednostek samorządu terytorialnego:
• są sprzeczne z konstytucyjną zasadą legalizmu, zgodnie z którą organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa;
• stanowią władczą dyspozycję dla organów wykonawczych gminy i innych organów podległych, do której formułowania organy samorządowe nie miały prawa;
• dyskryminują osoby nieheteronormatywne i transpłciowe, wykluczając je ze wspólnoty samorządowej;
• ograniczają prawa i wolności mieszkańców samorządu – ich prawo do życia prywatnego i rodzinnego, wolność wypowiedzi, prawo do nauki, prawo do nauczania oraz prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami – w sposób bezprawny, gdyż ograniczenia tych praw i wolności mogą nastąpić tylko w ustawie;
• są sprzeczne z prawem Unii Europejskiej, zniechęcając osoby LGBT z innych państw UE oraz polskich obywateli powracających z nich, do przebywania na terytorium jednostek, które przyjęły uchwały, co jest sprzeczne z zasadą swobodnego przepływu osób na terytorium UE. Do tej pory cztery Wojewódzkie Sądy Administracyjne podzieliły argumentację Rzecznika i stwierdziły, że uchwały „przeciwko ideologii LGBT" naruszają prawo, w tym Konstytucję RP.

1. Scharakteryzuj światopogląd autorów Deklaracji Sejmiku Województwa Małopolskiego.
2. Przedstaw argumenty Biura Rzecznika Praw Obywatelskich wobec tej Deklaracji.

Dziedzictwo nie stanowi własności określonych grup. Mogą się do niego odnosić wszyscy, zarówno ci, którzy chcą się z nim utożsamiać, jak i ci, którzy je negują. Może być ono w całości lub częściowo przyjmowane lub odrzucane, modyfikowane, interpretowane na różne sposoby oraz wykorzystywane do różnych celów: politycznych, ekonomicznych, kulturowych i społecznych.

Dziedzictwo może stać się celem ataku – w czasie wojny często są niszczone zabytki i dobra kultury, np. aby unicestwić dziedzictwo i tożsamość wrogiej grupy – narodu czy wyznawców danej religii (działanie zakazane przez konwencje międzynarodowe). W czasie pokoju dziedzictwo może być niszczone przez władzę, która narzuca społeczeństwu ideologię i oparty na niej porządek społeczny, które są sprzeczne z tradycją czy powszechnie przyjmowanym w danej społeczności systemem wartości. Można tu przywołać chociażby działania reżimów komunistycznych, w tym najbardziej drastyczny przykład, tzw. rewolucję kulturalną w Chinach.

Prowadzone są dyskusje, czy nowe ideologie (zwłaszcza lewicowe), w imię szeroko pojętej tolerancji, odrzucają dorobek i dziedzictwo, na którym została zbudowana Europa. Zwolennicy i przeciwnicy zachodzących zmian toczą spór, który obejmuje m.in. kwestie zdefiniowania praw człowieka, rodziny, małżeństwa i płci.

Nowa definicja małżeństwa i rodziny

W ostatnich latach w wielu krajach następuje zmiana definicji rodziny i małżeństwa. Według Konstytucji RP małżeństwo to związek kobiety i mężczyzny (art. 18.), a wspólnie z dziećmi tworzą oni rodzinę. Taki model rodziny oparty jest m.in. na zapisach art. 16 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* i art. 12 *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*. W 1990 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że w *Konwencji* chodzi o małżeństwo osób przeciwnych płci. Jednak już w 2002 r. uznał, odnosząc się do tego samego art. 12, że nie oznacza to, iż płeć musi być zdeterminowana według kryteriów czysto biologicznych. Wyrok ten dał podstawę do wprowadzenia w prawie krajowym możliwości zawierania małżeństw przez osoby **transpłciowe**.

MAŁŻEŃSTWO I RODZINA W POLSKICH I EUROPEJSKICH AKTACH PRAWNYCH

Art. 18 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 16 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*

1. Mężczyźni i kobiety bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, narodowości lub wyznania mają prawo po osiągnięciu pełnoletności do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny. Mają oni równe prawa w odniesieniu do zawierania małżeństwa, podczas jego trwania i po jego ustaniu.
2. Małżeństwo może być zawarte jedynie za swobodnie wyrażoną pełną zgodą przyszłych małżonków.
3. Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i Państwa.

Art. 12 *Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*

Mężczyźni i kobiety w wieku małżeńskim mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa.

Art. 9 *Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej*

Prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny są gwarantowane zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tych praw.

W 2000 r. w *Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej* w art. 9. zagwarantowano prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny, ale nie podano definicji małżeństwa. Dopiero w 2007 r., w „Wyjaśnieniach do *Karty*" stwierdzono, że „Artykuł ten nie stanowi o nadaniu statusu związku małżeńskiego związkom osób tej samej płci ani tego nie zakazuje". Miało to na celu m.in. uwzględnienie przypadków, w których ustawodawstwo krajowe uznaje inne możliwości utworzenia rodziny niż zawarcie małżeństwa. Stało się to podstawą do zmiany tradycyjnej definicji rodziny i pozwoliło uznać za rodzinę nie tylko osoby pozostające w związku małżeńskim i połączone pokrewieństwem, ale również osoby wspólnie mieszkające bądź połączone ze sobą innymi związkami.

Zmianę tę wykorzystało większość krajów Unii Europejskiej, wprowadzając do swojego porządku prawnego możliwość zawierania i uznawania małżeństw jednopłciowych lub innych rodzajów związków, które tworzą nowy rodzaj rodziny, nazywany najczęściej „związkami

partnerskimi". Te ostatnie w poszczególnych krajach mają różne zakresy praw i obowiązków, mniej lub bardziej różniących się od statusu tradycyjnego małżeństwa i rodziny. 17 stycznia 2023 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka wydał wyrok nakazujący państwom członkowskim wprowadzenie przepisów chroniących prawa związków jednopłciowych.

Nowe definicje płci. Tranpłciowość

W Polsce obowiązuje obecnie prawo nakazujące określenie męskiej lub żeńskiej płci każdej osobie bezpośrednio po urodzeniu na podstawie wyglądu i rozwój narządów płciowych. Jednak już na początku XX w. zauważono, że istnieją osoby, u których występuje różnica między płcią biologiczną a subiektywnie odczuwaną. Dla ten sposób powstało pojęcie „płci społeczno-kulturowej", a w ramach nauk społecznych wyewoluowała dyscyplina **gender** (czytaj: dżender), zajmująca się badaniem **płci kulturowej**. Dla środowisk konserwatywnych gender nie jest nauką, a ideologią, która stanowi realne zagrożenie dla tradycyjnie pojmowanego małżeństwa i rodziny.

Płeć kulturowa (*gender*) – suma cech osobowości, stereotypów i społecznych ról płciowych utrwalonych w danym społeczeństwie jako kobiece lub męskie.

Osoby, u których występuje konflikt tożsamości płciowej, czyli różnica między tym, jak ich płeć jest odbierana, a tym, kim same się czują, nazywamy osobami **transpłciowymi**. W ostatnich latach rośnie też, zwłaszcza wśród młodzieży, liczba osób określających się jako **niebinarne**, czyli nieidentyfikujące się ani z płcią żeńską, ani męską lub identyfikujące się w różnym stopniu z oboma.

Polskie prawo umożliwia pełnoletnim osobom transpłciowym dokonanie **zabiegu korekty płci** oraz **metrykalną zmianę płci**. Procedura korekty płci jest długotrwała i wieloetapowa, co z jednej strony utrudnia dokonanie zmiany i stanowi duże obciążenie psychiczne dla

WARTO WIEDZIEĆ

W środowiskach sportowych oraz w mediach dyskusje wywołuje problem udziału osób transpłciowych w zawodach. Transpłciowe zawodniczki mają biologiczną przewagę nad innymi uczestniczkami zawodów, męskie hormony w ich organizmach wpływają bowiem na motorykę, siłę i wydolność. Dlatego dużo federacji sportowych wprowadza zakaz udziału w zawodach kobiet transpłciowych lub uzależnia ich starty od przeprowadzenia kuracji hormonalnej obniżającej poziom męskich hormonów.

Jedną z najwybitniejszych polskich lekkoatletek w historii była Stanisława Walasiewiczówna (1911–1980). Przed II wojną światową odnosiła niebywałe sukcesy na igrzyskach olimpijskich, Światowych Igrzyskach Kobiet czy mistrzostwach Europy. Dopiero po śmierci okazało się, że Walasiewiczówna była osobą **interpłciową**, czyli miała zarówno męskie, jak i żeńskie narządy płciowe. Badania genetyczne wykazały, że miała również męskie chromosomy. Rozgorzała wówczas dyskusja, czy w związku z tym nie należy odebrać jej wywalczonych tytułów i medali. Jednak ani federacja lekkoatletyczna, ani Międzynarodowy Komitet Olimpijski oficjalnie nie wypowiedziały się w tej sprawie.

takiej osoby, z drugiej – zapobiega zbyt pochopnemu dokonywania nieodwracalnych zmian w organizmie. Zanim dojdzie do wieloetapowej operacji chirurgicznej, wymagane jest odbycie wielokrotnych konsultacji medycznych i psychologicznych oraz zastosowanie kuracji hormonalnej. Z kolei, aby dokonać metrykalnej zmiany płci osoba transpłciowa musi m.in. pozwać swoich rodziców w procesie cywilnym i wystąpić o zmianę zapisów w dokumentach.

W wielu krajach europejskich i w Stanach Zjednoczonych wprowadzane jest ustawodawstwo uwzgledniające prawa osób transpłciowych i niebinarnych. W niektórych przypadkach prawo o decydowaniu o własnej płci zgodnie ze swym psychicznym poczuciem uzyskują nawet osoby niepełnoletnie, np. w Hiszpanii, gdzie od grudnia 2022 r pod pewnymi warunkami (m.in. za zgodą sądu), ale bez zgody rodziców, o zmianę płci mogą wnioskować osoby 12-letnie. Przeciwnicy dopuszczania zmiany płci przez osoby niepełnoletnie argumentują, że osoby w wieku dojrzewania często przeżywają wątpliwości co do swojej tożsamości płciowej, lecz później zmieniają zdanie. Zbytnia liberalizacja procedury może zatem rodzić w przyszłości kolejne problemy, tym razem w przypadku chęci **detranzycji**, czyli dokonania ponownej korekty płci, co nie zawsze jest możliwe do przeprowadzenia.

PODSUMOWANIE

- W latach 80. XX w. w wielu krajach zaczęto realizować politykę wielokulturowości, polegającą na wspieraniu przez państwo dyskryminowanych dotychczas mniejszości.
- W ramach wyrównywania szans mniejszości pochodzenia afroamerykańskiego w USA rozpoczęto tzw. akcję afirmacyjną. Z czasem akcją objęto także inne mniejszości i grupy społeczne.
- W ramach polityki poprawności politycznej wprowadzono do języka zwroty, które miały wyrażać szacunek wobec mniejszości, i usunięto określenia uznane za obraźliwe.
- We współczesnym świecie pojęcie tolerancji bywa łączone z akceptacją odmienności różnych grup lub mniejszości.
- W XXI w. w Europie i w Polsce trwa spór między zwolennikami ideologii liberalnych i lewicowych a reprezentantami światopoglądu konserwatywnego o stosunek do dziedzictwa europejskiego w duchu chrześcijaństwa antycznego.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij zasady działania państwa wielokulturowego.
2. Rozstrzygnij, czy tolerancja oznacza akceptację inności. Uzasadnij swoje zdanie.
3. Powiedz, na czym polega poprawność polityczna, i oceń to zjawisko.
4. Wyjaśnij, czym jest dziedzictwo duchowe i w jaki sposób może być wykorzystywane w debacie ideologicznej.

ZADANIE

*5. „Czy dziedzictwo duchowe można pogodzić z nowymi ideologiami?" – zorganizujcie w klasie debatę na ten temat.

37 Społeczeństwo cyfrowe

KALENDARIUM	
1969	początki internetu
1970	powstanie pierwszej poczty elektronicznej i wysłanie pierwszego e-maila
1991	powstanie pierwszych stron www; wysłanie pierwszej wiadomości e-mail w Polsce
1993	powstanie pierwszej wyszukiwarki internetowej

POJĘCIA: rewolucja cyfrowa ■ społeczeństwo informacyjne ■ siecioholizm ■ FOMO ■ wykluczenie cyfrowe ■ dezinformacja ■ zaburzenia informacyjne ■ bańka filtrująca

Rewolucja cyfrowa i narodziny społeczeństwa informacyjnego

Pierwsze dziesięciolecia XXI w. to czas szybkiego rozwoju technologii cyfrowych, które wpływają na wszystkie sfery życia człowieka oraz całych społeczności. Korzystanie z nich to już konieczność, ponieważ bez nich niemal niemożliwe jest zaspokajanie wielu potrzeb. Rozwój internetu i technologii z nim związanych zrewolucjonizował życie ludzi w wielu sferach, dlatego możemy mówić, że żyjemy w czasach **rewolucji cyfrowej**.

Upowszechnienie technologii związanych z komunikacją, które nastąpiło na początku XXI w., spowodowało zmiany w funkcjonowaniu jednostek i społeczeństw. Najcenniejszym dobrem stała się **informacja**, a ważną dziedziną nauki – informatyka zajmująca się przetwarzaniem informacji za pomocą komputerów. Coraz większa część życia społecznego przenosi się do przestrzeni wirtualnej, gdzie nie występują ograniczenia czasu i miejsca. Internet stał się nie tylko kanałem komunikacji, lecz także miejscem, w którym pracujemy, robimy zakupy, szukamy rozrywki i odpoczynku, uczymy się, a także budujemy więzi z innymi ludźmi. Dlatego współczesne społeczeństwo nazywane jest **społeczeństwem informacyjnym** lub **społeczeństwem cyfrowym**.

Rewolucja cyfrowa (rewolucja naukowo-techniczna, czwarta rewolucja przemysłowa) – tak nazywa się proces szybkiego rozwoju i rozpowszechnienia się technologii cyfrowych, który rozpoczął się pod koniec XX w. Rewolucja cyfrowa zmieniła naukę, gospodarkę oraz życie społeczne.

Społeczeństwo informacyjne – społeczeństwo, w którym najważniejszym towarem jest informacja, a jej wytwarzanie, przechowywanie oraz udostępnianie stało się źródłem dochodu. Powstanie tego typu społeczeństwa związane jest z rozwojem internetu oraz technologii cyfrowych, zwłaszcza w dziedzinie komunikacji.

Komunikacja społeczna a rozwój technologii cyfrowych

Upowszechnienie internetu (w 2020 r. jego użytkownicy stanowili już ponad połowę ludności świata) sprawiło, że stał się on nie tylko źródłem szybkiego pozyskiwania informacji, ale także miejscem, w którym wielu ludzi zyskało możliwość samorealizacji w stopniu o wiele większym niż w świecie realnym. W cyberprzestrzeni nie istnieją lub tracą na znaczeniu takie ograniczenia, jak wygląd, wiek, pochodzenie społeczne itp. Internet jest z założenia **medium egalitarnym**, w którym każdy użytkownik jest równy pozostałym. Obecność w świecie wirtualnym (na różnorodnych portalach społecznościowych) stawiana jest niemal na równi z obecnością w realnym życiu społecznym.

Kawiarenka internetowa w Chinach w 2009 r. Na przełomie XX i XXI w. oraz w pierwszej dekadzie XXI w. w wielu krajach ogromną popularnością cieszyły się tzw. kawiarenki internetowe, w których można było skorzystać z internetu, sprawdzić pocztę elektroniczną czy pograć w gry komputerowe.

? Zastanów się, dlaczego w krajach rozwiniętych technologicznie kawiarenki internetowe praktycznie zniknęły z rynku.

Zmienia się podejście do budowania własnej internetowej tożsamości. Jeszcze kilkanaście lat temu ludzie starali sie w rzeczywistości wirtualnej zachować anonimowość, używając fikcyjnych nazw (nicków). Obecnie w portalach społecznościowych często umieszcza się własne zdjęcia opatrzone prawdziwym imieniem i nazwiskiem.

Dzięki rozwojowi narzędzi cyfrowych stała się możliwa **komunikacja online**, która w wielu sytuacjach zastępuje tradycyjną rozmowę. Za pomocą narzędzi internetowych możemy komunikować się szybko i na duże odległości, co w świecie realnym często nie jest możliwe. Jeżeli korzystamy z narzędzi zapewniających komunikację z wykorzystaniem i obrazu, i dźwięku, to rozmowa online prawie nie różni się od tradycyjnej.

Jednak wirtualny świat rządzi się swoimi prawami. Często komunikacja odbywa się poprzez e-mail. Bywa, że ta forma nie oddaje w pełni intencje nadawcy komunikatu, dlatego nie zawsze wiadomość zostanie poprawnie odczytana przez odbiorcę. Użytkownicy popularnych komunikatorów posługują się licznymi skrótami oraz elementami obrazkowymi (tzw. emotikonami). Tak skonstruowane komunikaty mogą być kierowane tylko do odbiorcy, który właściwie je odczyta, czyli zazwyczaj do osoby z tego samego pokolenia. Dla osób starszych mogą być jednak nieczytelne. Dlatego porozumiewanie się w świecie cyfrowym wymaga dostosowania formy do odbiorcy komunikatu. Inaczej się porozumiewamy w grupie przyjaciół, inaczej z rodzicami czy innymi członkami rodziny, a jeszcze inaczej w relacjach pracownik–pracodawca.

Szanse i zagrożenia dla komunikacji w świecie cyfrowym

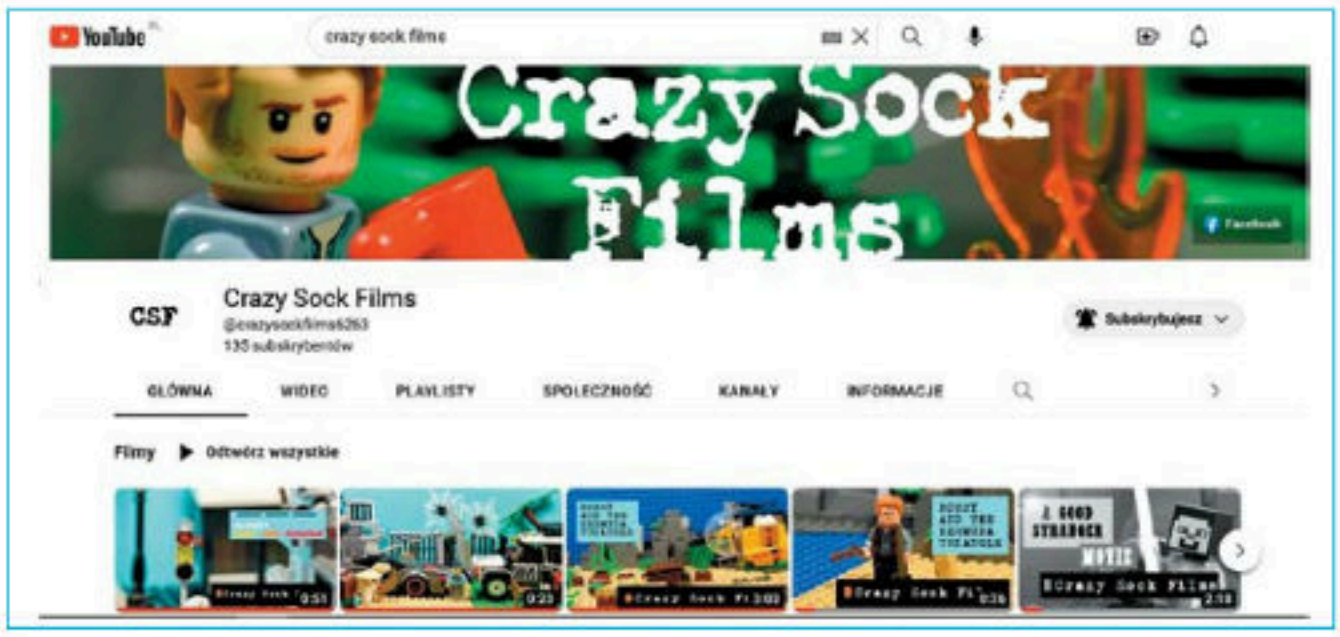
Okres pandemii **COVID-19** pokazał, jak użyteczne mogą być narzędzia cyfrowe. Czas zdalnej nauki i pracy wymusił posługiwanie się nimi na dużą skalę. Wydaje się, że spowodowało to zmianę podejścia ludzi do świata cyfrowego i jego narzędzi. W wielu dziedzinach funkcjonuje **praca zdalna**, a dla tak pracujących osób pojawiły się nawet oferty *workation* (czytaj: łorkejszyn; z ang. *work* – praca i *vacation* – wakacje, urlop), czyli połączenia pobytu w atrakcyjnym miejscu z pracą przez internet. Coraz większe grono zwolenników zdobywa też **e-learning** (czytaj: ilerning), czyli zdalna nauka z wykorzystaniem internetu i pomocy naukowych dostarczanych w formie elektronicznej.

Cyberprzestrzeń daje również możliwość realizowania swoich pasji i rozwijania kontaktów z osobami o podobnych zainteresowaniach z różnych miejsc na świecie. Często relacje

! **E-learning** – nauczanie z wykorzystaniem technik komputerowych i/lub internetu. Polega na wspomaganiu procesu nauczania treściami zdigitalizowanymi i interaktywnymi dostępnymi w sieci lub na odpowiednich nośnikach danych bez konieczności fizycznej obecności w szkole czy na uczelni.

Amatorski kanał na platformie YouTube.

? Rozważ rolę internetu jako przestrzeni różnego rodzaju profesjonalnej i amatorskiej twórczości artystycznej.

z sieci przenoszą się również poza nią, do świata rzeczywistego, i dzięki stałym kontaktom z wykorzystaniem technologii cyfrowej utrzymują się przez długi czas.

Z rozwojem komunikacji internetowej wiążą się także pewne zagrożenia. Jednym z nich jest **siecioholizm**, czyli **uzależnienie od internetu**. Ciągłe bycie online może prowadzić do zaniedbywania codziennych obowiązków związanych z życiem rodzinnym, edukacją czy pracą, a w skrajnych przypadkach – nawet do zaburzeń psychicznych.

Innym negatywnym zjawiskiem związanym z korzystaniem z sieci jest **FOMO** (od ang. *fear of missing out*, czytaj: fir of mising aut – strach przed przeoczeniem czegoś), czyli **lęk przed pozbawieniem dostępu do internetu**, odłączeniem od sieci. Osoba z FOMO nieustannie chce być na bieżąco z wiadomościami zamieszczanymi w portalach i serwisach społecznościowych. Boi się, że przeoczy jakiś ważny komunikat, przez co straci pozycję w grupie internetowych znajomych i nie będzie w stanie zaspokoić jednej z najważniejszych ludzkich potrzeb – potrzeby przynależności. Problem ten występuje na tyle często, zwłaszcza wśród ludzi młodych, że stał się przedmiotem zainteresowania psychologów.

Mogłoby się wydawać, że nowe technologie komunikacyjne ułatwiają nawiązywanie relacji i tworzenie więzi między ludźmi. Okazuje się jednak, że w przypadku osób, które spędzają dużo czasu na korzystaniu z sieci i tworzeniu relacji w wirtualnej rzeczywistości, **osłabiają się kontakty** z osobami najbliższymi – rodziną i znajomymi. Nie jest to zjawisko powszechne, jednak niepokojące, ponieważ może mieć negatywne skutki dla życia społecznego.

Z rozwojem technologii związane jest także inne negatywne zjawisko społeczne – **wykluczenie cyfrowe**. Dotyka ono osób, które nie mają dostępu do internetu lub nie radzą sobie z obsługą urządzeń pozwalających na komunikację z wykorzystaniem technologii cyfrowych. Najczęściej są to osoby starsze lub mieszkające na terenach z ograniczonym dostępem do sieci internetowej. W sytuacji, gdy coraz większa część życia społecznego toczy się w świecie cyfrowym, osoby takie nie mogą w nim w pełni uczestniczyć. W bezpośrednich kontaktach w świecie realnym nie zawsze znajdują wspólny język z osobami, które na co dzień funkcjonują w obu rzeczywistościach. Nie mogą też skorzystać z wielu udogodnień, np. zdalnie załatwić sprawy w urzędzie, sprawdzić rozkładu jazdy pociągów, zrobić zakupów w sklepie internetowym, zarezerwować noclegu czy posłuchać ulubionej muzyki.

Postęp cyfrowy a gospodarka

Technologie cyfrowe i rozwój komunikacji elektronicznej nie tylko zmieniły rynek pracy, dając możliwość pracy zdalnej, lecz także wpłynęły w znacznym stopniu na funkcjonowanie gospodarki. Internet wymusił wręcz zmianę sposobu prowadzenia przedsiębiorstw, zwłaszcza w obszarze reklamy i promocji. Aby być obecnym na rynku, trzeba zaistnieć w sieci, ponieważ tam przeniosła się duża część handlu. Ludzie coraz częściej korzystają z bogatej oferty **sklepów**

E-commerce – inaczej handel elektroniczny; działalność polegająca na sprzedaży i kupnie towarów i usług przez internet.

internetowych, które gwarantują dostawę towarów do domu klienta (e-commerce, czytaj: ikomers). Ważnym działem gospodarki są również **usługi rozrywkowe**, z których można skorzystać dzięki technologiom cyfrowym. Są to:

- platformy streamingowe, które umożliwiają użytkownikom oglądanie filmów, seriali i programów przy użyciu urządzenia połączonego z internetem,
- usługi *pay-per-view* (czytaj: pej per wju) pozwalające na płatne oglądanie wybranych programów (np. transmitowanych na żywo wydarzeń sportowych),
- gry online, w które można grać wraz z innymi użytkownikami sieci w czasie rzeczywistym,
- platformy umożliwiające prezentowanie własnej twórczości – zamieszczanie filmów czy nagrań.

Rozwijająca się bardzo dynamicznie **bankowość elektroniczna** umożliwia zarządzanie rachunkiem bankowym przez komputer lub smartfon oraz dokonywanie płatności kartą zbliżeniową, kodami blik czy e-przelewami. Trzeba jednak pamiętać, że w sieci istnieje ryzyko działań hakerskich, kradzieży danych osobowych czy podszywania się pod czyjąś tożsamość. Dlatego budowane są coraz lepsze zabezpieczenia, zarówno w e-bankowości, jak i na innych platformach, gdzie przechowywane są dane osobowe.

Fragment współczesnego artykułu naukowego o wpływie rewolucji cyfrowej na rozwój społeczeństwa informacyjnego.

[...] rewolucja cyfrowa to proces złożony z poszczególnych etapów odkrywania i wdrażania coraz bardziej zaawansowanych technologii […] oraz proces, który trwa nadal, a pełna skala konsekwencji nie jest jeszcze znana, bowiem wraz z upływem czasu pojawiają się coraz nowsze kanały i aspekty oddziaływania nowych technologii na niemal wszystkie sfery życia ludzi, społeczeństw, państw i środowisk międzynarodowych. Wielu z tych konsekwencji naukowcy nie są w stanie przewidzieć, a jedynie śledzenie pewnych trendów pozwala określać kierunek i charakter postępujących zmian. [...] dzieje się tak co najmniej z kilku powodów. Po pierwsze, tempo zmian technologicznych jest szybsze niż kiedykolwiek wcześniej. Jeszcze wiek temu wejście nowego wynalazku wymagało kilkunastu lat przygotowań, testów, wdrożeń. Dziś zmiany zachodzą z dnia na dzień, a cykl życia podstawowych urządzeń, którymi człowiek posługuje się na co dzień, znacznie się skrócił, np. dwuletni smartfon, podobnie jak pięcioletnia pralka czy lodówka, są już przestarzałymi urządzeniami, wypieranymi z rynku przez nowocześniejsze modele. Po drugie, mnożą się czynniki rewolucji cyfrowej, od komputerów, przez Internet, smartfony i tablety, Internet rzeczy, po algorytmy sztucznej inteligencji, Big Data, technologie chmurowe, pojazdy bezzałogowe, roboty w przemyśle i w domu. Do tego należy dodać drony, drukarki 3D, nanotechnologie czy wirtualną rzeczywistość. Po trzecie, dostęp do ogromnych baz danych dla milionów osób, które nie muszą pracować w laboratoriach i ośrodkach badawczych, by móc przeprowadzać eksperymenty i innowacje. Wystarczy, że będą potrafili „surfować" w sieci, znajdować i analizować potrzebne dane i informacje. Wzrost liczby start-upów, czyli młodych, innowacyjnych przedsiębiorstw, których motorem napędowym jest zdolność małych zespołów do opracowywania nowych zastosowań produktów i usług, jest tego najlepszym przykładem [...].

1. Wyjaśnij, dlaczego rewolucja cyfrowa nie jest uznawana przez naukowców za proces zakończony.
2. Wymień wspomniane w tekście przejawy rewolucji cyfrowej. Które z nich dostrzegasz w codziennym życiu?
3. Sprawdź w dostępnych źródłach, czym jest internet rzeczy. Zastanów się, jakie korzyści i zagrożenia są z nim związane.

Internet jako źródło informacji i miejsce wymiany poglądów

Internet dał możliwość nie tylko pozyskiwania informacji, lecz także ich tworzenia. Praktycznie każdy może dzisiaj stać się autorem hasła w popularnej Wikipedii. Ale czy wszystkie informacje pojawiające się w cyfrowym świecie są wiarygodne? Tu trafiamy na poważny problem, jakim jest **bezpieczeństwo informacyjne** w wirtualnej rzeczywistości. Coraz więcej ludzi dowolnie i poza jakąkolwiek kontrolą posługuje się coraz liczniejszymi zasobami informacji zgromadzonymi w sieci.

Poważnym problemem są tzw. ***fake newsy*** (czytaj: fejk njusy), czyli fałszywe informacje, które coraz częściej pojawiają się w sieci. Jeśli nie dotyczą one istotnych kwestii – nie są dużym problemem. Gorzej, jeśli takie informacje, rozpowszechniane masowo, mają ściśle określony cel ekonomiczny, polityczny czy społeczny. Wtedy mówimy o celowej **dezinformacji**, czyli manipulacji informacjami. Duża liczba fałszywych lub nierzetelnych informacji umieszczanych w przestrzeni internetowej prowadzi do **zaburzenia informacji**. Zjawisko to stanowi poważne zagrożenie dla funkcjonowania społeczeństwa. Może prowadzić do konfliktów między różnymi zbiorowościami, wywoływać nieufność wobec instytucji państwowych czy sprzeciw wobec konkretnych rozwiązań. Twórcy dezinformacji wiedzą, że człowiek nie jest w stanie w natłoku informacji, z jakim spotyka się na co dzień, przetwarzać i krytycznie oceniać wszystkich wiadomości i podchodzić do nich w sposób racjonalny.

Jeszcze innym problemem, który wiąże się z coraz powszechniejszym użytkowaniem internetu, jest powstawanie **baniek filtrujących (informacyjnych)**. Istota tego zjawiska polega na tym, że informacje docierające do osoby korzystającej z sieci są dobierane w taki sposób, aby jak najbardziej pasowały do jej upodobań. Odpowiadają za to specjalne programy, które śledzą aktywność człowieka i zbierają o nim informacje. Zamknięcie w bańce informacyjnej może prowadzić do przekonania, że większość ludzi myśli podobnie jak my czy też interesuje się podobną tematyką.

Istnienie baniek filtrujących jest pewną formą **inwigilacji elektronicznej**, czyli **cyberinwigilacji**. W społeczeństwie informacyjnym obejmuje ona kontrolę rozmów telefonicznych, wiadomości tekstowych czy danych transferowych. Nie zawsze ma charakter tajny (np. w wykonaniu służb specjalnych, działających na zlecenie organów ścigania lub w ramach operacji wywiadowczych) lub nielegalny. Może polegać na pozyskiwaniu i przetwarzaniu danych, które udostępniają sami użytkownicy internetu, np. na portalach społecznościowych. Chodzi tu np. o zdjęcia lub informacje o miejscu pobytu, zainteresowaniach, wykształceniu, związkach rodzinnych, planach urlopowych czy zakupach.

WARTO WIEDZIEĆ

Za **działaniami dezinformacyjnymi** stoją często zespoły ludzi lub boty, czyli komputerowe programy, które automatycznie zamieszczają w sieci określone komentarze, do złudzenia przypominające teksty pisane przez prawdziwe osoby. Jest to niezwykle skuteczne np. w działaniach marketingowych: opłaceni ludzie lub boty zamieszczają pozytywne komentarze dotyczące określonego produktu lub usługi, np. polecają konkretną ofertę biura podróży lub zakup określonego kosmetyku, co wpływa na wzrost sprzedaży.

? Przypomnij sobie, czy kiedykolwiek zdarzyło ci się spotkać z dezinformacją w internecie. Czy łatwo odróżnić rzetelne informacje od fałszywych? Uzasadnij swoją opinię.

WARTO WIEDZIEĆ

Sztuczna inteligencja

W połowie lat 50. XX w. rozpoczęto prace nad tzw. sztuczną inteligencją (ang. *artificial intelligence*, AI; czytaj: atifiszyl intelidżens). Definiuje się ją m.in. jako zdolności systemów elektronicznych do samodzielnego zdobywania informacji, interpretowania ich, a następnie wykorzystywania do osiągania kolejnych celów i rozwiązywania nowych problemów. Obecnie AI jest wykorzystywana z powodzeniem w wielu dziedzinach gospodarki, jednak coraz więcej osób ostrzega przed związanymi z nią niebezpieczeństwami, m.in. wyeliminowaniem ludzi z rynków pracy nie tylko w zakładach produkcyjnych, ale także w zawodach twórczych (np. pisaniu scenariuszy filmowych, komponowaniu muzyki). AI może poza ludzką kontrolą zdobywać dane osobowe, prowadzić działania dezinformacyjne, kreować sytuacje zagrażające bezpieczeństwu. Filozofowie zastanawiają się także, czy sztuczna inteligencja może mieć świadomość własnego istnienia.

Wolność słowa w epoce cyfrowej

Jedną z najważniejszych wartości w państwach demokratycznych jest wolność słowa. Została ona zapisana w artykule 10 *Europejskiej konwencji praw człowieka i podstawowych wolności,* a na gruncie krajowym zagwarantowano ją na mocy artykułu 54 *Konstytucji RP*. Próby kontrolowania czy nadzorowania aktywności użytkowników sieci spotykają się z krytyką, gdyż internet, a zwłaszcza portale społecznościowe stały się – przynajmniej w przekonaniu ich użytkowników – przestrzenią wolności, demokracji i równości, których nie gwarantowały media tradycyjne.

Do internetu coraz częściej przenoszone są dyskusje nad różnorodnymi problemami, a pozorna anonimowość użytkowników pozwala na swobodne wyrażanie opinii. Niestety niektóre z nich mają charakter wulgarny, znieważają inne osoby lub wręcz wzywają do dyskryminacji poszczególnych grup społecznych, narodowych czy religijnych. Często debaty społeczne toczące się w sieci, zwłaszcza dotyczące kontrowersyjnych tematów, są wykorzystywane przez różnorodne podmioty do zamieszczania komentarzy zawierających treści bezprawne czy prowokujące konflikty społeczne. **Większość serwisów i portali internetowych dopuszcza możliwość ingerencji w treści publikowane przez użytkowników.** Działania te mogą przybierać różne formy. Zasięgi postów publikowanych przez użytkowników są sztucznie ograniczane. Ich autorzy są także **banowani**, czyli pozbawiani możliwości korzystania z portali bądź z niektórych ich funkcji. Budzi to wiele kontrowersji natury etycznej. Z jednej bowiem strony postępowanie portali, oparte o zasady poprawności politycznej, ma na celu deeskalacje konfliktów, z drugiej jednak łamie prawa człowieka w zakresie wolności wypowiedzi.

Problemem są też treści publikowane w internecie przez użytkowników. Wielu z nich nie respektuje zasad netykiety i umieszcza treści niezgodne z prawem i zasadami dobrego współżycia. Dużym zagrożeniem są tzw. patoyoutuberzy i patostreamerzy, którzy w swoich filmach nawołują np. do nienawiści na tle religijnym, rasowym i innym lub przedstawiają treści patologiczne lub obsceniczne.

Netykieta – (ang. *netiquette* – od wyrazów *net* [sieć] i *etiquette* [etykieta]) – zbiór zasad dotyczących odpowiedniego zachowania się podczas korzystania z internetu. Zasady te nie są skodyfikowane, ale bazują na ogólnych wzorcach poprawnego zachowania. Zgodnie z netykietą nie należy w sieci np. używać wulgaryzmów, znieważać lub zniesławiać innych ludzi, publikować treści niezgodnych z prawem, namawiać do nienawiści czy do czynów zabronionych, np. przestępstw lub do popełnienia samobójstwa. Zabronione jest też propagowanie ustrojów totalitarnych, np. komunizmu czy nazizmu.

Fragment uzasadnienia projektu ustawy o ochronie wolności słowa w serwisach społecznościowych, przygotowywany przez polskie Ministerstwo Sprawiedliwości od 2022 r.

Istota rozwiązań ujętych w projekcie:
Podstawowym celem regulacji zaproponowanych w przedmiotowym projekcie jest wprowadzenie instrumentów prawnych, przewidujących ochronę prawną dla użytkowników portali społecznościowych, niezależnie od stosowanych obecnie przez usługodawców mechanizmów filtrowania publikowanych treści. Podkreślić należy, iż stosowane przez niektórych usługodawców wewnętrzne postępowania kontrolne budzą często wiele kontrowersji, ze względu choćby na całkowitą dowolność usługodawców i osób wykonujących w ich imieniu zadania w kształtowaniu polityki co do treści uznawanych za niepożądane, w stosunku do których ogranicza się dostęp. [...]

Proponowane rozwiązania prawne zapewniają użytkownikom portali społecznościowych rzeczywistą ochronę prawną w przypadku pojawienia się informacji z jednej strony rażąco szkodliwych i niebezpiecznych, a z drugiej strony występowania sytuacji arbitralnego utrudnienia dostępu do informacji podlegających ochronie, wynikającej z konstytucyjnego prawa do wolności słowa. Podkreślić należy, że osoby wykonujące w imieniu usługodawcy stosowane już obecnie czynności zmierzające do filtrowania prezentowanych na portalach społecznościowych treści przedstawiają różne światopoglądy oraz wrażliwość i od tych właśnie czynników uzależniona jest ich reakcja na określone treści prezentowane w sieci.

1. Przedstaw cel proponowanych rozwiązań ustawowych dotyczących wolności słowa.
2. Rozstrzygnij, czy przyczyny wskazane w tekście faktycznie wymuszają ustawowe uregulowanie problemu wolności słowa w sieci.

PODSUMOWANIE

• Pierwsze dziesięciolecia XXI w. przyniosły gwałtowny rozwój internetu oraz technologii cyfrowych. Proces ten nazwano rewolucją cyfrową. • Rozwój internetu ułatwił dostęp do informacji oraz ich pozyskiwanie, wytwarzanie, przechowywanie. • Społeczeństwo, w którym najważniejszym towarem jest informacja, nazywa się społeczeństwem informacyjnym. • Z rozwojem technologii internetowych związane są takie zagrożenia, jak siecioholizm, FOMO, osłabienie więzi społecznych czy wykluczenie cyfrowe. • Technologie cyfrowe wpłynęły na funkcjonowanie wielu dziedzin gospodarki, m.in. handlu, reklamy, bankowości, usług związanych z rozrywką. • W sieci pojawia się dużo *fake newsów* czy informacji fałszywych lub zmanipulowanych, często rozpowszechnianych celowo. • Poważnym problemem są tzw. bańki informacyjne, które dostosowują cyfrową rzeczywistość do konkretnego człowieka. • Wolność słowa w sieci bywa zarówno nadużywana, jak i ograniczana. • Netykieta to zbiór zasad dotyczących właściwego zachowania się w internecie. • We współczesnym świecie coraz częściej wykorzystywana jest sztuczna inteligencja.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień i omów społeczne, kulturowe i ekonomiczne konsekwencje rozwoju internetu i technologii cyfrowych.
2. Wyjaśnij, dlaczego internet należy traktować jako źródło informacji, a jednocześnie narzędzie dezinformacji.
3. Przedstaw problemy i zagrożenia związane z rozwojem nowych technologii.
4. Omów zagrożenia dla wolności słowa występujące w przestrzeni cyfrowej.
5. Dowiedz się więcej na temat ogólnie przyjętych zasad netykiety. Swoje ustalenia przedstaw w klasie.
6. Czy twoim zdaniem powinny powstać jakieś rozwiązania prawne chroniące użytkowników sieci przed takimi zjawiskami, jak *fake newsy*, dezinformacja czy bańki filtrujące? Uzasadnij swoją opinię. Przeprowadźcie na ten temat debatę w klasie i przedstawcie jej wyniki w formie prezentacji.

ZADANIA

7. Przeczytaj art. 10. *Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* i rozstrzygnij, czy zapisane w nim możliwe ograniczenia wolności słowa są odpowiednie w odniesieniu do przestrzeni cyfrowej.

ARTYKUŁ 10
Wolność wyrażania opinii

1. Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsiębiorstw radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych.
2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

*8. Sprawdź, jak polskie prawo reguluje kwestie związane z pracą zdalną. Sporządź notatkę na ten temat.

38 Media jako czwarta władza

KALENDARIUM	
XIX w.	
•	pojawienie się masowej prasy wynalezienie radia i kinematografu
XX w.	
1920 •	rozpoczęcie nadawania przez pierwszą rozgłośnię radiową
1928 •	pierwsza transmisja telewizyjna z Londynu do Nowego Jorku
1938 •	próbna transmisja telewizyjna w Polsce
1952 •	rozpoczęcie nadawania stałego programu telewizyjnego w Polsce
1960 •	debata prezydencka Richarda Nixona i Johna F. Kennedy'ego w USA
1962 •	opracowanie założeń globalnej sieci internetowej
1990	uruchomienie pierwszej strony internetowej
1991	początek internetu w Polsce

POJĘCIA: komunikacja społeczna ■ wspólnota semiotyczna ■ spór ■ dialog ■ kompromis ■ negocjacje ■ pokój społeczny ■ mass media (środki masowego przekazu) etyka dziennikarska ■ czwarta władza

Spór, dialog, kompromis

Człowiek jest istotą społeczną. Aby funkcjonować, musi porozumiewać się z innymi ludźmi. Proces porozumiewania się naukowcy określają mianem **komunikacji społecznej** lub komunikowaniem społecznym.

Komunikacja społeczna polega na tworzeniu, przekształcaniu i przekazywaniu informacji, a jej celem jest przekazanie informacji przez jedną ze stron i jej odebranie oraz zrozumienie przez drugą stronę. Aby to osiągnąć, obydwie strony muszą się posługiwać tymi samymi, zrozumiałymi dla nich znakami, np. werbalnymi (wyrażonymi słowami), pozawerbalnymi, tekstowymi i wizualnymi; musi więc zachodzić tzw. **wspólnota semiotyczna** (gr. *semeion* – znak; semiotyka – teoria znaków).

Pojęciem związanym z komunikowaniem jest **spór**, czyli sytuacja, kiedy dwaj uczestnicy dyskusji mają różne opinie na dany temat i nie chcą zaakceptować opinii przeciwnika. Spór może być zarówno powodem rozpoczęcia dyskusji, jak i jej wynikiem. Istotą dyskusji jest rozwiązywanie sporu w drodze **dialogu** (gr. *dialogos* – rozmowa), czyli wymiany zdań. Celem dialogu jest poznanie prawdy przez obie strony, przekazanie informacji, wytworzenie więzi między uczestnikami rozmowy lub stworzenie przestrzeni do wspólnego działania.

Niekiedy zdarza się, że jedna ze stron nie jest w stanie całkowicie przekonać drugiej do swoich poglądów. W tej sytuacji, aby rozwiązać spór, konieczne jest wypracowanie **kompromisu** (łac. *compromissum*), czyli porozumienia osiągniętego w wyniku obopólnych ustępstw. W wyniku

kompromisu obie strony sporu rezygnują z części swoich poglądów po to, aby porozumieć się w ważnej sprawie lub aby zyskać konkretne korzyści. Dążenie do kompromisu często wiąże się z koniecznością przeprowadzenia **negocjacji**. Najlepszym ich wynikiem jest sytuacja, kiedy wypracowane stanowisko jest do przyjęcia przez dwie strony. Mówi się wtedy, że obie strony wygrywają (**sytuacja *win-win***). Staje się to podstawą do wspólnego działania podyktowanego wspólnotą przekonań, celów czy interesów (ale również np. więzami krwi czy przynależnością do danego narodu). Taką wspólnotę działania nazywamy **solidarnością** (łac. *solidus* – solidny, mocny, trwały). Jest ona szczególnie ważna w sytuacji zagrożenia zewnętrznego.

Podczas komunikowania się, jak też podczas prowadzenia sporu, warto i należy kierować się **roztropnością**, czyli cnotą moralną, która pozwala na rozpoznanie prawdziwego dobra i wybór takich środków, które umożliwią jego realizację. Aby wykazać się roztropnością (czyli znaleźć najlepszą drogę prowadzącą do założonego dobrego celu), powinno się czerpać z doświadczeń przeszłości oraz z wiedzy o teraźniejszości, a także starać się przewidzieć przyszłe skutki podjętych teraz decyzji. Jeśli uważamy, że nie wystarczy nam tych umiejętności, powinniśmy zasięgnąć opinii i rady innych ludzi, których uważamy za autorytety w danej dziedzinie.

Warto przypomnieć, że roztropność jest jedną z czterech (obok sprawiedliwości, umiarkowania i męstwa) cnót kardynalnych w chrześcijaństwie.

Dzięki współpracy i solidarności jednostek możliwe jest uzyskanie **pokoju społecznego**, zwanego też porządkiem lub ładem społecznym, czyli takiego stanu, w którym jednostki starają się zapewnić istnienie i rozwój zbiorowości jako całości.

Komunikacja społeczna

Komunikacja społeczna może zachodzić między poszczególnymi jednostkami, grupami osób czy też instytucjami. To proces interaktywny i prowadzi do wykształcenia się określonego stosunku między nadawcą wiadomości a jej odbiorcą. Stosunek ten może być albo partnerski, charakteryzujący się równością podmiotów, albo oparty na dominacji jednej strony i podporządkowaniu drugiej.

Inaczej komunikujemy się z niewielkimi grupami ludzi (np. z rodziną), a inaczej z większymi (np. z klasą) czy dużymi, (np. z ogółem pracowników danej firmy). Jest zatem ważne, aby właściwie dobrać sposoby komunikacji do odbiorcy, któremu chcemy coś przekazać.

Nagrywanie audycji radiowej w latach 30. XX w. w USA.
Od wynalezienia radiotelegrafu pod koniec XIX w. trzeba było czekać aż do 1908 r., aby usłyszeć pierwszą na świecie transmisję koncertu, a pierwsza rozgłośnia radiowa powstała w USA w 1920 r.

Mass media, czyli środki masowego przekazu

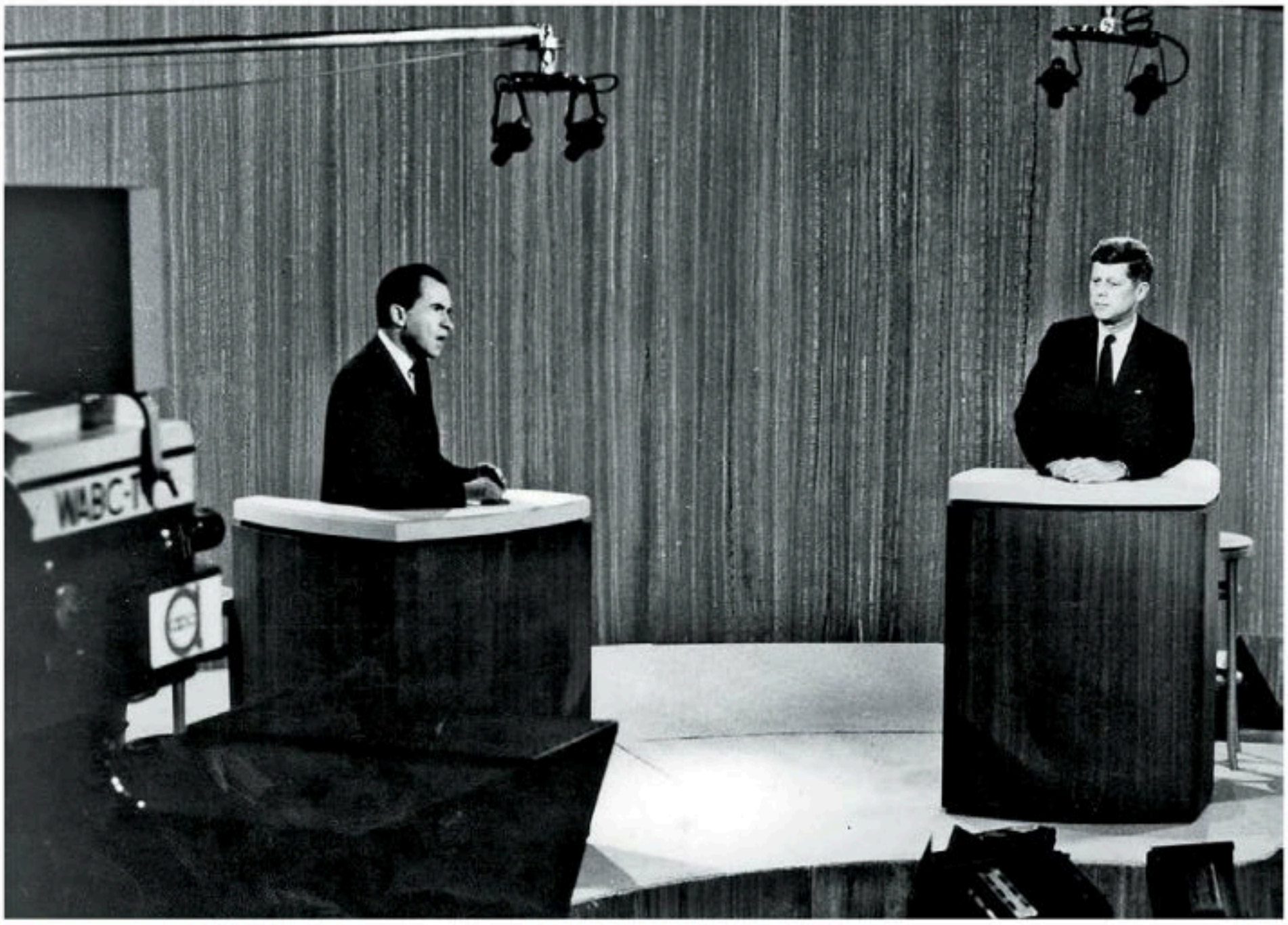
Do komunikacji masowej służą **środki masowego przekazu**, czyli **mass media**. Pierwszym środkiem masowego przekazu była prasa. Od XVI w., dzięki wynalazkowi ruchomej czcionki drukarskiej, w Europie ukazywało się wiele periodyków (za najstarsze polskie czasopismo uważa się wydawany w 1661 r. „Merkuriusz Polski"). Dopiero jednak skonstruowanie rotacyjnej maszyny drukarskiej w XIX w. spowodowało, że prasa stała się medium masowym. Na przełomie XIX i XX w. narodziły się **kino** i **radio**. Lata 20. i 30. XX w. to początki **telewizji**, najpierw w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, potem w ZSRS, Francji i innych państwach. W Polsce pierwsze próbne emisje telewizyjne odbyły się w 1938 r., pierwszy regularnie nadawany program telewizyjny ruszył jednak dopiero po II wojnie światowej – w 1952 r.

W 1962 r. w USA powstała koncepcja transmisji danych w komputerowych sieciach rozproszonych (czyli takich, w których nie ma centralnej jednostki sterującej) na wypadek kolejnej wojny światowej. Jej autorem był Paul Baran (1926–2011). Kilka lat później ruszyła budowa sieci. Początkowo miała ona służyć celom wojskowym, z czasem jednak przewidziano także jej cywilne zastosowanie (1973 r.). W 1983 r. pojawiła się nazwa **internet**.

Przełom lat 80. i 90 XX w. to początek istnienia World Wide Web (www), czyli sieci ogólnoświatowej. W Polsce internet zaczął działać 17 sierpnia 1991 r. Dziś globalna sieć to miliardy użytkowników, którzy tworzą i przetwarzają informacje.

Czwarta władza

Media, zarówno te tradycyjne, jak i nowe, mają w państwach demokratycznych do spełnienia wiele ważnych funkcji. Najważniejszą z nich jest oczywiście **funkcja informacyjna** polegająca na przekazywaniu społeczeństwu informacji. Wiąże się z nią **funkcja opiniotwórcza**. Dzięki przekazaniu przez media odpowiedniej ilości danych społeczeństwo obywatelskie jest w stanie samo wyrobić sobie opinię na dany temat. Kolejną jest **funkcja kontrolna**. Media analizują działania urzędów państwowych czy instytucji prywatnych, a następnie informują o odkrytych nieprawidłowościach. Media pełnią również **funkcję socjalizacyjno-integracyjną**. Dzięki odpowiedniemu doborowi publikowanych materiałów umacniają więzi społeczne, utrwalają świadomość przynależności np. do narodu, a dzięki promowaniu inicjatyw społecznych integrują społeczeństwo. W tym kontekście działalność mediów można uznać za patriotyczną.

Już w połowie XX w. telewizja stała się narzędziem wpływania na politykę. Na zdjęciu pierwsza debata telewizyjna między kandydatami na prezydenta USA Richardem Nixonem a Johnem F. Kennedym w 1960 r. Zdecydowała ona wówczas o zwycięstwie Kennedy'ego (patrz: cz. 1, s. 211). Dziś debaty polityczne są transmitowane nie tylko przez telewizję, ale również przez internet.

? Przypomnij sobie słynne debaty telewizyjne i przedstaw ich wpływ na losy wydarzeń lub wyborów, które poprzedzały.

? Wymień sposoby wykorzystywania przez polityków internetu do walki politycznej.

Media mają za zadanie również **edukować** społeczeństwo, np. poprzez popularyzację wiedzy czy wyjaśnianie zjawisk i pogłębianie informacji o nich. Ważna jest także **kulturotwórcza funkcja** mediów polegająca na upowszechnianiu dziedzictwa kulturowego (regionu, państwa, świata) oraz włączaniu się w organizowanie wydarzeń kulturalnych. Warto wspomnieć, że również poprawne posługiwanie się językiem polskim jest formą promowania kultury narodowej. Media powinny też dostarczać społeczeństwu rozrywki na odpowiednio wysokim poziomie. Zadania te wiążą się z realizacją **funkcji rozrywkowo-rekreacyjnej**.

W krajach autorytarnych i totalitarnych media są ściśle podporządkowane organom władzy i pełnią przede wszystkim **funkcję propagandową**. Dzięki odpowiedniemu doborowi publikowanych materiałów oraz manipulowaniu informacjami wpływają one na społeczeństwa tych państw i kształtują ich światopogląd. Dziś jest to szczególnie widoczne np. w Korei Północnej, w której istnieją wyłącznie media państwowe. Ich zadaniem jest wychwalanie władzy i systemu oraz ustawiczne atakowanie prawdziwych lub domniemanych wrogów państwa.

Wielość funkcji, które pełnią media, oraz ich możliwość wpływania na stan wiedzy, opinie, a nawet zachowania społeczeństwa sprawiają, że środki masowego przekazu nazywane są często **czwartą władzą** (obok ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej).

Telewizyjne przemówienie Osamy bin Ladena wyemitowane w 2007 r. Środki masowego przekazu wykorzystują także terroryści (patrz: s. 356). Przez wiele lat bin Laden informował społeczność międzynarodową o swoich zamierzeniach podczas przemówień transmitowanych m.in. przez telewizję Al-Dżazira. Informacje o zamachach terrorystycznych czy transmisje z egzekucji obywateli państw zachodnich dokonywane przez bojowników Państwa Islamskiego docierały poprzez środki masowego przekazu do najdalszych zakątków ziemi. Na zdjęciu jedno z przemówień Osamy bin Ladena wyemitowane w 2007 r.

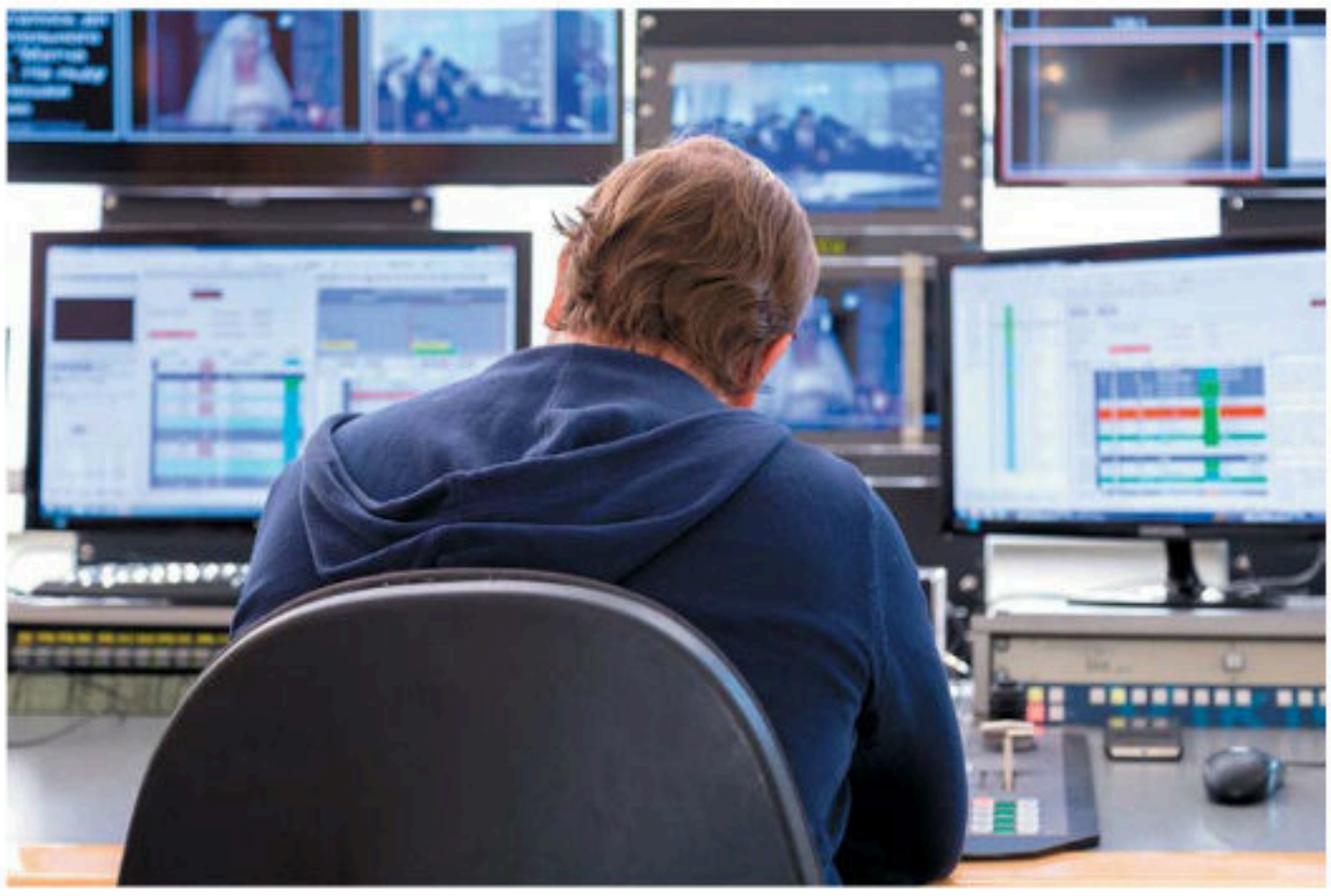
? Zastanów się, dlaczego terrorystom bardzo zależy na nagłośnieniu przeprowadzonych zamachów.

Prawa i obowiązki mediów

Rozwój mediów, najpierw tradycyjnych, a potem nowych, opartych na rozwiązaniach elektronicznych, a także rosnąca rola informacji we współczesnym świecie spowodowały, że należało sformułować reguły (prawa i obowiązki) funkcjonowania mediów.

Do najważniejszych praw mediów zalicza się **wolność słowa**, czyli swobodę prezentowania własnych poglądów na forum publicznym. Należy jednak powstrzymać się od rozpowszechniania nieprawdy oraz od nawoływania do nienawiści na tle rasowym, religijnym itd. W państwach demokratycznych dziennikarze mają prawo wolnego dostępu do wszelkich źródeł informacji oraz do odmowy wykonywania czynności niezgodnych z ich przekonaniami.

Jednocześnie jednak osoby publikujące w mediach mają pewne obowiązki wynikające z wykonywanego zawodu dziennikarza. Na pierwszym miejscu powinna się znaleźć **konieczność poszanowania prawdy** oraz **poszanowanie prywatności osób**. Dlatego też dziennikarze powinni zachować obiektywizm, nie ulegać naciskom politycznym oraz, co jest niezwykle ważne, opierać się na wiadomościach pochodzących ze sprawdzonych, rzetelnych źródeł.

Praca we współczesnej redakcji. Zwróć uwagę na liczbę ekranów z informacjami.

? Co na podstawie ilustracji można powiedzieć o wyzwaniach, przed którymi staje współczesny dziennikarz?

Fragment *Kodeksu etyki dziennikarskiej Telewizji Polskiej S.A.*

Dziennikarstwo w Telewizji Polskiej S.A. realizuje idee służby publicznej oparte na rzetelności, uczciwości, bezstronności i obywatelskiej wrażliwości, a także na najlepszych wzorcach i standardach warsztatowych. Wartości te wyznaczają dziennikarzom telewizji publicznej sposób postępowania zawodowego, w szczególności:

I. Dziennikarz wobec telewidzów

1. Dziennikarz telewizji publicznej służy społeczności widzów, szanując prawdę, dobro wspólne i wolność słowa, dokłada wszelkich starań, by zachować niezależność i bezstronność.
2. Zadaniem dziennikarza jest realizacja prawa dostępu każdego obywatela do informacji oraz tworzenie form debaty publicznej.
3. Dziennikarz jest świadom odpowiedzialności za słowo i treści zawarte w tworzonej lub współtworzonej audycji.
4. Powinnością i nieodłącznym elementem pracy dziennikarza jest przedstawianie zróżnicowanych poglądów i opinii, szczególnie w sprawach kontrowersyjnych, budzących społeczne emocje.
5. Racją realizowanej przez dziennikarza audycji jest domniemane zainteresowanie telewidzów lub dobro publiczne, a nie interes dziennikarza lub nadawcy.
6. Dziennikarze, którzy byli pracownikami tajnych służb PRL lub z nimi współpracowali, nie mają moralnego prawa do pracy w telewizji publicznej.
7. Dziennikarz dba o poprawność języka polskiego. […]

II. Informacje i opinie

1. Dziennikarz wykazuje należytą dbałość o wyraźne oddzielenie informacji od komentarza i opinii.
2. Informacje przekazywane przez dziennikarza powinny być zrównoważone i dokładne, tak aby telewidz mógł odróżnić fakty od przypuszczeń i plotek, oraz być przedstawiane we właściwym kontekście, opierać się na wiarygodnych i możliwie wielostronnych źródłach. Żadne okoliczności, motywy, naciski czy inspiracje nie usprawiedliwiają podania fałszywych czy niesprawdzonych informacji ani zatajania informacji.
3. W sytuacjach konfliktowych dziennikarz obowiązany jest dołożyć wszelkich starań, by dotrzeć do źródeł informacji wszystkich stron sporu. Jeśli jest to niemożliwe, informuje, że są to dane częściowe.
4. Opinie i komentarze nie mogą przeinaczać faktów ani być wynikiem nacisków instytucji, firm czy osób prywatnych.

1. Na podstawie źródła scharakteryzuj obowiązki dziennikarzy TVP S.A.
2. Wskaż w *Kodeksie* zapisy, które mają charakter uniwersalny. Uzasadnij swój wybór.

Dzięki przestrzeganiu praw i obowiązków media dają gwarancję odpowiedzialnego i niezafałszowanego informowania społeczeństwa. Są też mniej podatne na rozpowszechnianie propagandy i manipulacje.

PODSUMOWANIE

• Istotą komunikacji społecznej jest dialog. Kiedy dwie (lub więcej) strony dialogu mają odmienne zdania i nie chcą przyjąć punktu widzenia strony przeciwnej, mówimy o sporze. Do rozwiązywania sporów niezbędna jest roztropność. • Począwszy od XIX w. rozwijały się środki masowego przekazu, zwane też mass mediami. • Prasa, radio i telewizja zaliczane są do tzw. mediów tradycyjnych, internet zaś – do nowych mediów. • Internet początkowo miał służyć celom wojskowym w sytuacji, gdy w wyniku ataku jądrowego dojdzie do zniszczenia innych sposobów łączności. Z czasem znalazł także zastosowanie poza wojskiem. • Możliwość wpływania mediów na stan wiedzy, opinie, a nawet zachowania społeczeństwa sprawia, że media nazywane są często czwartą władzą. • W krajach niedemokratycznych media pełnią funkcję propagandową na użytek władz. • Obowiązkiem dziennikarza jest przekazywanie zawsze sprawdzonych i rzetelnych informacji.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wyjaśnij, na czym polega proces komunikacji społecznej.

2. Wymień najważniejsze media tradycyjne i tzw. nowe media. Omów podstawowe różnice między nimi.

3. Wyjaśnij, dlaczego media często nazywa się czwartą władzą.

4. Omów prawa i obowiązki dziennikarzy.

5. Czy dziennikarz może występować w reklamie? Przedstaw argumenty za i przeciw.

ZADANIA

6. Korzystając z dostępnych ci źródeł, zbierz informacje na temat dziejów prasy od jej początków do XXI w. Przedstaw swoje ustalenia w formie prezentacji.

*7. Wykorzystując wiedzę o mediach z podręcznika (tematy 37. i 38.), opracuj założenia swojego kanału na platformach YouTube lub TikTok. Przedstaw ten pomysł w formie prezentacji w klasie.

39 Nasza przyszłość

KALENDARIUM	
1989	**4 VI** • pierwsze częściowo wolne wybory w Polsce
1993	**18 IX** • ostateczne opuszczenie terytorium Polski przez wojska rosyjskie
1997	**11 XII** • podpisanie protokołu z Kioto
1999	**12 III** • przystąpienie Polski do NATO
2004	**1 V** • przystąpienia Polski do Unii Europejskiej
2015	**17 XII** • podpisanie porozumienia paryskiego
2022	**24 II** • rozpoczęcie przez Rosję wojny w Ukrainie

POJĘCIA: geopolityka ■ wschodnia flanka NATO ■ tożsamość kulturowa ■ protokół z Kioto ■ porozumienie paryskie ■ kryzys energetyczny ■ bezpieczeństwo energetyczne ■ kryzys demograficzny ■ ocieplenie klimatu

Dorobek Polski po 1989 r.

Przełom lat 80. i 90. XX w. był okresem wyjątkowym w dziejach, podczas którego doszło do **zakończenia zimnej wojny** i **upadku dwubiegunowego podziału świata**. Nastąpiło to właściwie w sposób bezkrwawy (patrz: s. 167–181), a Polska odegrała w tych zmianach znaczącą rolę. To w niej zaczęły się demokratyczne przemiany i to ona stała się wzorem do naśladowania dla wielu państw regionu. Od tego momentu minęło ponad trzydzieści lat, podczas których w Polsce nastąpiły znaczące przemiany polityczno-gospodarczo-społeczne oraz zmieniła się sytuacja Polski na arenie międzynarodowej.

Jednym z najważniejszych dokonań było przeprowadzenie w kraju transformacji ustrojowej, dzięki której **Polska z totalitarnego państwa komunistycznego stała się stabilnym państwem demokratycznym** (patrz: s. 185–196). Zmiany objęły również gospodarkę – po odejściu od systemu nakazowo-rozdzielczego i przezwyciężeniu kryzysu ekonomicznego, dzięki **rozwojowi wolnego rynku, przedsiębiorczości Polaków i przystąpieniu do Unii Europejskiej** nastąpił szybki rozwój gospodarczy kraju i zmniejszenie dystansu w tej dziedzinie do państw zachodnich. Na przemianach tych zyskała większość Polaków, a ich poziom życia znacząco się podniósł. Trzeba jednak zaznaczyć, że istnieją grupy ludności, które straciły na procesach zachodzących po 1989 r., m.in. mieszkańcy niewielkich miejscowości czy pracownicy

Niszczejące zabudowania PGR w miejscowości Gołaszew. Widok współczesny.

? Omów fotografie na s. 428 i 429 jako świadectwa pozytywnych i negatywnych skutków przemian społeczno-gospodarczych, które zaszły w Polsce w latach 90. XX w.

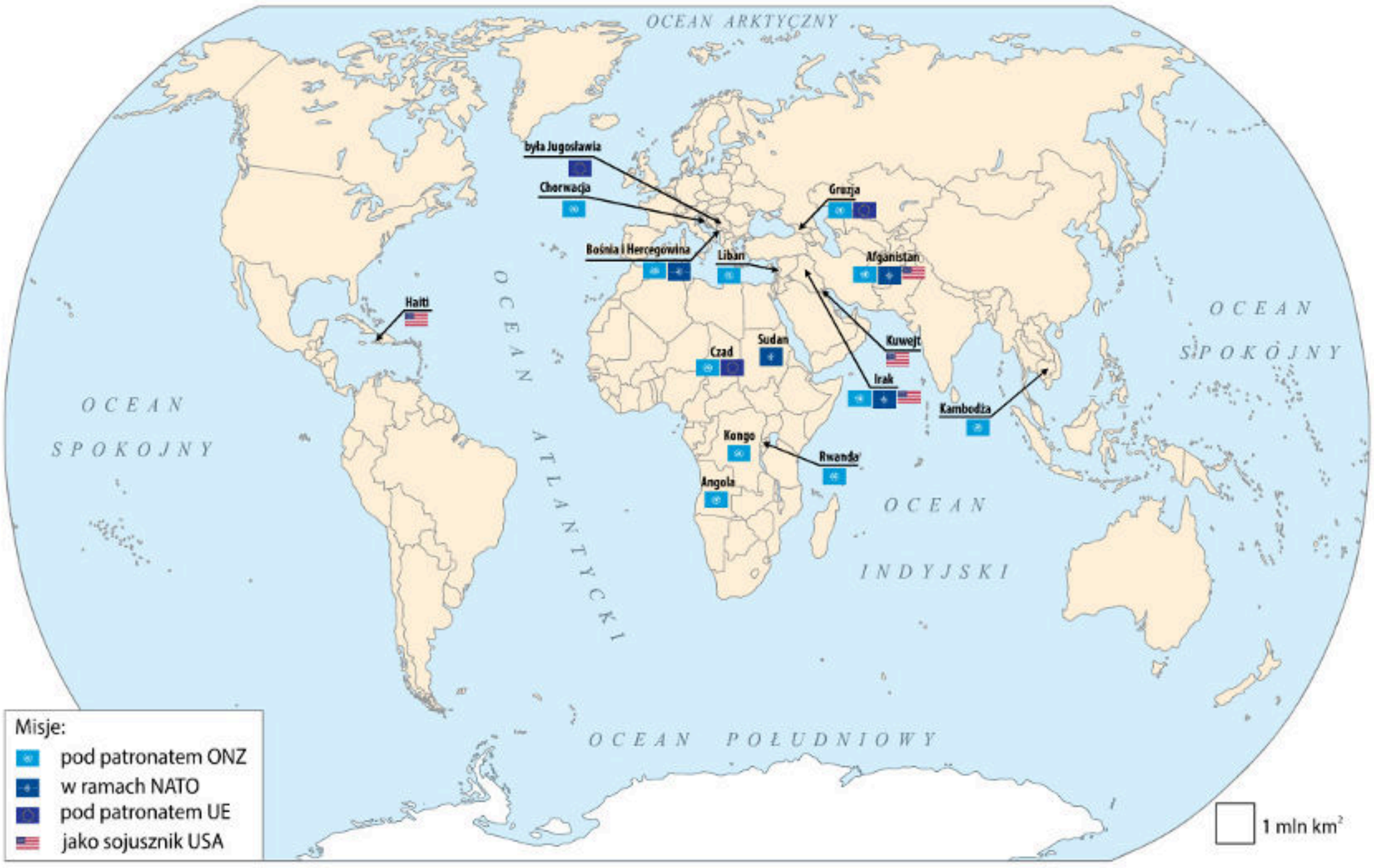
Centrum Warszawy, gdzie mają siedziby różne koncerny i korporacje. Do stolicy w poszukiwaniu pracy przyjeżdżają ludzie z całego kraju. W Warszawie mieszka i pracuje także coraz więcej cudzoziemców.

byłych PGR-ów i strukturalnie zlikwidowanych zakładów. Wielu z nich stało się beneficjentami rozwijanych w ciągu ostatnich lat rządowych programów społecznych.

Po przemianach 1989 r. Polska musiała także odbudować swoje miejsce na arenie międzynarodowej. Pierwszym krokiem do tego było odzyskanie pełnej suwerenności, czyli wyjście spod wpływów sowieckich, a potem rosyjskich. **Rozwiązanie Układu Warszawskiego i Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej** było ważnym etapem na tej drodze, ale dopiero wyjście wojsk rosyjskich z Polski i wynegocjowanie braku rosyjskiego sprzeciwu wobec integracji Polski z polityczno-militarnymi strukturami zachodnimi (patrz: s. 318) pozwoliło uznać Polskę za kraj w pełni suwerenny.

Aby chronić zdobytą suwerenność, Polska rozpoczęła działania zmierzające do wstąpienia do Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz do Unii Europejskiej. **Wejście do NATO w 1999 r.** (patrz: s. 320) umocniło pozycję Polski, ale też uczyniło współodpowiedzialną za bezpieczeństwo sojuszników i oznaczało przystąpienie do aktywnej walki z terroryzmem. W latach 1993–2020 Wojsko Polskie wzięło udział w wielu misjach o różnym charakterze i pod różnym patronatem – ONZ, NATO i UE lub jako sojusznik USA (patrz: mapa s. 436).

Pozycja Polski w strukturach sojuszu uległa gwałtownej zmianie po **wybuchu wojny w Ukrainie w 2022 r.** (patrz: s. 378). Polska, graniczący z Ukrainą, stała się krajem, przez który płynie **pomoc humanitarna i militarna dla walczących Ukraińców**, i aktywnie uczestniczy w przekazywaniu tej pomocy oraz uzbrojenia. Równocześnie jednak wzrosło zagrożenie Polski, co doprowadziło do wdrożenia przez polski rząd programów zakupu nowych czołgów, artylerii samobieżnej i rakietowej, samolotów myśliwskich oraz innych rodzajów uzbrojenia, a także do zwiększenia na terenie państwa polskiego obecności sił natowskich. W ramach realizacji zobowiązań sojuszniczych państwa Zachodu wysłały do państw tzw. wschodniej flanki NATO swoje oddziały. W Polsce pojawili się m.in. żołnierze amerykańscy, brytyjscy i niemieccy, aby wspólnie z Wojskiem Polskim strzec granic Polski i NATO.

Wybrane misje Wojska Polskiego w latach 1993–2020.

? Wybierz trzy spośród konfliktów uwzględnionych na mapie i wyjaśnij, jaką rolę miały odegrać w nich misje wojskowe, w których uczestniczyły polskie oddziały.

Warszawa, 1 kwietnia 2022 r. Uroczystość podpisania przez Polskę deklaracji o zakupie nowoczesnych amerykańskich czołgów Abrams, które mają znacząco wzmocnić siłę militarną Polski.

? Wyjaśnij, w jaki sposób wybuch wojny w Ukrainie wpłynął na rolę Polski w polityce międzynarodowej oraz w systemie bezpieczeństwa NATO.

W **2004 r. nastąpiła też integracja Polski ze strukturami Unii Europejskiej**. Było to zwieńczenie wielu niezwykle trudnych i kosztownych reform społecznych, politycznych i gospodarczych, które dostosowały polskie prawo, zasady gospodarcze oraz instytucje państwowe i społeczne do wymogów stawianych przez UE. W okresie poprzedzającym wejście w struktury europejskie polski rynek zalała rzeka tanich produktów zachodnich, co doprowadziło początkowo do obniżenia produkcji w rodzimych zakładach. Integracja dała jednak impuls do rozwoju na wszystkich polach aktywności współczesnego państwa. Polska zyskała dostęp do funduszy europejskich i przez lata była największym ich beneficjentem (patrz: s. 324). Ponadto po przystąpieniu Polski do **Układu z Schengen** (patrz: s. 326) jej terytorium stało się częścią obszaru obejmującego większość krajów UE oraz kilka państw spoza Unii, po którym można przemieszczać się bez kontroli granicznych. Pozwoliło to

Udział Polski w organizacjach i inicjatywach międzynarodowych w Europie Środkowo-Wschodniej

Organizacja	Rok i miejsce powstania	Członkowie	Cel działania
Grupa Wyszehradzka	1991 Wyszehrad	Czechy*, Polska, Słowacja*, Węgry * do 1993 r. Czechosłowacja	• do 2004 – przystąpienie do UE; • współpraca w ramach grupy oraz z państwami sąsiadującymi i UE; • wzmacnianie bezpieczeństwa i stabilności w Europie Środkowej i Wschodniej; • współpraca w dziedzinie kultury, nauki, edukacji i turystyki.
Bukaresztańska Dziewiątka	2014 Warszawa 2015 Bukareszt	Bułgaria, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Węgry	• wzmocnienie bezpieczeństwa wschodniej flanki NATO w obliczu rosyjskiego zagrożenia; • pogłębianie współpracy militarnej na wschodniej flance NATO; • wzmocnienie siły głosu państw wschodniej flanki w NATO.
Inicjatywa Trójmorza	2015 Nowy Jork	Austria, Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Węgry	• wzmocnienie bezpieczeństwa w Europie Środkowej i Wschodniej; • zdynamizowanie współpracy w dziedzinie gospodarczej, energetycznej, komunikacyjnej, informatyczno-telekomunikacyjnej; • zacieśnienie więzi w ramach UE; • umacnianie więzi transatlantyckich.
Trójkąt Lubelski	2020 Lublin	Litwa, Polska, Ukraina	• zacieśnienie współpracy politycznej, gospodarczej i kulturalnej; • umacnianie dialogu między sygnatariuszami; • pomoc Ukrainie w odzyskaniu integralności terytorialnej; • wspieranie dążeń Ukrainy w procesie integracji z NATO i UE.

? Na podstawie tabeli i materiałów pozapodręcznikowych przedstaw zaangażowanie Polski w działanie organizacji międzynarodowych w Europie Środkowo-Wschodniej i w budowanie stabilności w tym regionie.

? Powiedz, w jaki sposób udział Polski w wymienionych w tabeli organizacjach i inicjatywach może stanowić przeciwwagę dla polityki Rosji.

? Przygotuj krótką prezentację o jednej z przedstawionych organizacji.

Dworzec w Bielsku Podlaskim wybudowany m.in. dzięki środkom z Unii Europejskiej w ramach Programu Operacyjnego Polska Wschodnia.

? Ustal, czy w twojej okolicy doszło do powstania obiektów sfinansowanych ze środków europejskich.

milionom osób na podjęcie nauk i znalezienie pracy poza Polską. Była to dla nich duża szansa na poprawienie warunków życia. Negatywnym skutkiem tego procesu było m.in. pojawienie się tzw. **eurosierot**, czyli dzieci pozostawionych w Polsce przez rodziców, udających się na migrację.

W polityce zagranicznej Polska współpracuje z krajami Europy Środkowo-Wschodniej. Współpraca ta była szczególnie widoczna w pierwszych miesiącach wojny w Ukrainie. Zarówno państwo, jak i społeczeństwo polskie włożyły ogromny wysiłek, by wesprzeć Ukraińców walczących z rosyjskim najazdem. Do Ukrainy płynęła pomoc humanitarna i wojskowa oraz ogromne ilości darów od społeczeństwa, a uciekający przed wojną Ukraińcy znajdowali w Polsce bezpieczne schronienie (patrz: s. 381).

Wyzwania na przyszłość

Mimo wielu dotychczasowych osiągnięć przed Polską stoją nowe wyzwania, które wynikają zarówno z sytuacji geopolitycznej, jak i nieuniknionych przemian cywilizacyjnych zachodzących na świecie. Niektóre z tych wyzwań, a nawet zagrożeń, już teraz wpływają na sytuację w Polsce. Części z nich Polska będzie musiała stawić czoła samodzielnie, część wymaga współpracy z innymi państwami, a nawet realizacji wspólnej polityki globalnej.

! **Geopolityka** (gr. *geo* – ziemia, *politika* – sprawy państwowe) – doktryna polityczna i nauka zajmująca się zależnościami między środowiskiem geograficznym danego państwa a jego charakterem, możliwościami i kierunkami rozwoju oraz ekspansji.

Kryzys demograficzny

Jednym z ważniejszych wyzwań jest kryzys demograficzny. W 1800 r. na świecie żyło ok. 1,5 mld ludzi. W 2022 r. było ich już ponad 8 mld. Liczba ta stale rośnie. Według szacunków w 2050 r. na Ziemi **będzie ponad 9 mld** ludzi. Największy przyrost naturalny

Dynamika zmian liczby ludności Polski na podstawie spisów powszechnych z 2011 i 2021 r. Dane ukazują wyniki z 2021 r. w porównaniu do danych z 2011 r.

? Dokonaj analizy wykresów i powiedz, jakie wnioski o polskim społeczeństwie można wysnuć na ich podstawie.

obserwowany jest w krajach słabo rozwiniętych, znacznie niższy zaś w państwach globalnej Północy, m.in. w Polsce.

Liczba obywateli Polski systematycznie maleje. Zgodnie z danymi ze spisu powszechnego z 2011 r. Polaków było wówczas 38,5 mln. Obecnie ludność Polski nieznacznie przekracza 38 mln. Oznacza to, **że w Polsce rodzi się coraz mniej dzieci**. W 2021 r. odnotowano zaledwie 330 tys. porodów, co jest najgorszym wynikiem od zakończenia II wojny światowej. Jednocześnie ubywa osób w wieku produkcyjnym, czyli takich, które wykonują pracę zarobkową, a rośnie liczba osób, które przekroczyły 60. rok życia. Polskie społeczeństwo się starzeje, a odwrócenie tej tendencji jest niezwykle trudne. Wbrew oczekiwaniom rządowe programy prorodzinne nie zmieniły tego. Polacy nie decydują się na dzieci. Motywują to niestabilną sytuacją gospodarczą, trudnościami ze zdobyciem mieszkania przez młode małżeństwa, chęcią robienia kariery zawodowej. Nierzadko wybierają styl życia, w którym popularny jest model bycia singlem. Na liczbę urodzin wpływają też choroby cywilizacyjne, które sprawiają, że wiele par mimo starań nie może się doczekać potomstwa.

Kolejka do rejestracji w jednym ze szpitali. Starzenie się populacji to bardzo poważny problem społeczny, niosący wyzwania dla państwa. Jednym z nich jest konieczność zapewnienia opieki zdrowotnej.

WARTO WIEDZIEĆ

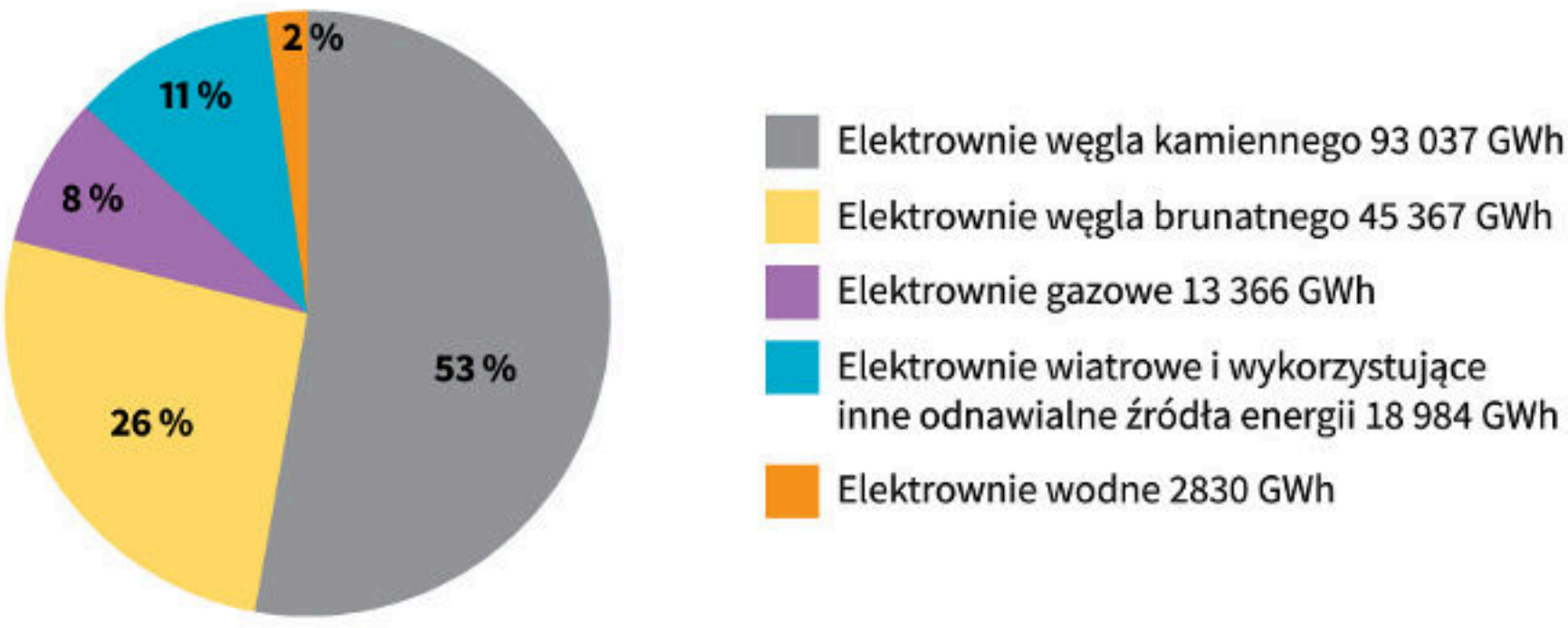
Gazociąg Bałtycki i gazoport w Świnoujściu

W ramach szukania alternatywnych źródeł gazu i uniezależnienia się od dostaw rosyjskich, w 2001 r. rząd AWS Jerzego Buzka rozpoczął rozmowy o budowie systemu gazociągów łączących Polskę z Norwegią i Danią. Ponieważ gabinet SLD zaniechał działań w tym kierunku, do pomysłu powrócono w 2007 r. Rozpoczęcie prac przeciągało się, ale ostatecznie we wrześniu 2022 r. projekt systemu gazociągów **Baltic Pipe** (czytaj: baltik pajp, Gazociąg Bałtycki) rozpoczął działalność. System tworzą gazociągi na dnie Morza Północnego i Morza Bałtyckiego oraz instalacje naziemne w Danii i Polsce (łącznie ponad 900 km).
Ważnym elementem systemu zróżnicowania dostaw gazu jest również gazoport w Świnoujściu, czyli **Terminal LNG im. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego** (ang. *liquefied natural gas* – LNG, skroplony gaz ziemny; czytaj: likłifajd naciural ges). Jest to pierwsza tego typu inwestycja w Europie Środkowo-Wschodniej i regionie Morza Bałtyckiego. Jej budowę zakończono w 2014 r., a pierwsze statki z gazem wpłynęły w 2015 r. Oprócz portu terminal tworzą dwa potężne zbiorniki na gaz oraz infrastruktura niezbędna do jego przeładunku i transportu w głąb kraju.

Częściowym rozwiązaniem kwestii demograficznych, zwłaszcza braku rąk do pracy, może być odpowiednia polityka migracyjna, m.in. przyjmowanie imigrantów, zwłaszcza narodowości ukraińskiej, którzy po zakończeniu wojny w swoim kraju zdecydują się na pozostanie w Polsce.

Bezpieczeństwo energetyczne

Innego rodzaju wyzwaniem jest **bezpieczeństwo energetyczne**. Polska energetyka oparta jest przede wszystkim na paliwach kopalnych. Pozyskuje się z nich prawie 90 % ogółu wytwarzanej energii, najwięcej ze spalania węgla, czyli surowca najbardziej obciążającego środowisko naturalne. W dwóch pierwszych dekadach XXI w. polska gospodarka rozwijała się w bardzo szybkim tempie. Skutkowało to rosnącym zapotrzebowaniem na energię elektryczną. Wojna w Ukrainie sprawiła jednak, że ceny prądu zaczęły gwałtownie rosnąć. Jednocześnie skończyły się dostawy tanich surowców z Rosji, m.in. węgla kamiennego, ropy naftowej i gazu ziemnego. W tej sytuacji jedynym wyjściem jest znalezienie alternatywnych

Struktura produkcji energii elektrycznej w Polsce w 2021 r.

? Poszukaj informacji, dlaczego Polska nie decyduje się na natychmiastowe odejście od paliw kopalnych.

Serwisowanie wiatraków na usytuowanej namorzu farmie wiatrowej.

? Wymień korzyści z ustawiania farm wiatrowych na morzu.

źródeł dostaw (co wiąże się z wyższymi kosztami dostarczania surowców) lub pozyskiwaniem energii z innych źródeł, w tym z wiatru, słońca i źródeł odnawialnych (biotechnologie).

Szukanie nowych źródeł wydaje się koniecznością także z powodu zobowiązań ograniczenia emisji do środowiska gazów cieplarnianych, w tym CO_2. Zgodnie z deklaracjami Polska powinna do 2049 r. zrezygnować z wydobywania i używania węgla, którego spalanie jest jedną z głównych przyczyn zanieczyszczenia środowiska. Jednocześnie koszty odejścia od węgla są w przypadku Polski wyjątkowo wysokie, oznaczają bowiem wprowadzenie drogich zmian w wielu polskich zakładach energetycznych. Pod uwagę trzeba też brać koszty społeczne, w tym los osób pracujących w przemyśle wydobywczym i energetycznym.

Kraków. Dużym problemem w Krakowie był system grzewczy oparty na indywidualnych piecach opalanych węglem. Powoduje to powstawanie smogu. Dziś powoli sytuacja się zmienia.

? W dostępnych ci źródłach sprawdź, jakie rozwiązania stosują władze twojej miejscowości, aby rozwiązać problem zanieczyszczenia spowodowanego spalaniem węgla i innych paliw.

Wyschnięte koryto Wisły, Toruń, 2006 r.
Polska ma bardzo niekorzystny bilans wodny i zachodzi poważne niebezpieczeństwo, że warunki hydrograficzne państwa będą się pogarszały w miarę ocieplania się klimatu. Dlatego szansą jest wprowadzenie odpowiedzialnej gospodarki wodnej, opartej na właściwych rozwiązaniach prawnych i technologicznych. Ochrona środowiska, racjonalne gospodarowanie wodą, budowa zbiorników retencyjnych, poszukiwanie sposobów oszczędzania wody w procesach produkcyjnych zarówno w rolnictwie, jak i w przemyśle to wyzwania, z którymi Polacy muszą się zmierzyć już teraz.

Najtańszym i najbardziej efektywnym sposobem pozyskiwania energii jest energetyka atomowa. W Polsce planuje się budowę trzech elektrowni atomowych, które mają rozpocząć produkcję jeszcze w pierwszej połowie tego stulecia. Pojawiają się jednak obawy o bezpieczeństwo takich inwestycji. Wiele osób pamięta awarię elektrowni atomowych w Czarnobylu w 1986 r. (patrz: s. 146) czy w japońskim mieście Fukushima (czytaj: fukuszima) w 2011 r. Kłopot może stanowić też zdobycie paliwa jądrowego, a następnie składowanie odpadów radioaktywnych. Nie bez znaczenia jest także wrażliwość tego typu obiektów na ataki rakietowe, co pokazała wojna w Ukrainie. Ostrzał tamtejszych elektrowni atomowych przez Rosjan budzi obawy, że może dojść do ich uszkodzenia i wielkiej katastrofy ekologicznej.

Znacznie bezpieczniejsze dla środowiska są tzw. **odnawialne źródła energii (OZE)**. Energia produkowana przez elektrownie wodne, farmy wiatrowe i słoneczne, a także pozyskiwana z biomasy jest tania i to ona, zdaniem wielu specjalistów, jest przyszłością energetyki światowej. Niestety uwarunkowania geograficzne oraz obecne rozwiązania legislacyjne sprawiają, że nie wszędzie można stawiać tego typu obiekty.

Polityka klimatyczna – jej koszty finansowe i społeczne

Ogromnym problemem, z którym mierzy się nie tylko Polska, ale także cały świat, są zmiany klimatyczne. **Od kilkudziesięciu lat obserwowane jest globalne ocieplenie klimatu.** Pokrywa lodowa na lądolodach na Grenlandii i Antarktydzie topnieje coraz szybciej, co powoduje podniesienie poziomu mórz. Naukowcy szacują, że jeśli tempo topnienia lodów się utrzyma, poziom mórz podniesie się w ciągu następnych kilkuset lat nawet o 7 metrów, a to spowoduje groźbę zatopienia nisko położonych obszarów lądowych na całym świecie. Coraz częściej też obserwowane są **gwałtowne zjawiska pogodowe**, takie jak m.in. niszczycielskie huragany i cyklony. Naukowcy uważają, że **za ocieplenie klimatu**, oprócz naturalnych procesów przyrodniczych (które przyczyniały się do zmian klimatycznych także w minionych epokach), **odpowiada przede wszystkim człowiek** i jego działania, m.in. wycinanie lasów tropikalnych, zanieczyszczanie środowiska naturalnego czy emisja gazów cieplarnianych do atmosfery.

Obecnie społeczność międzynarodowa podejmuje różnorodne działania na rzecz ograniczenia skutków ocieplenia klimatu. W 1997 r. blisko 200 państw podpisało tzw. **protokół z Kioto**,

a w 2015 r. **porozumienie paryskie**, których celem jest zatrzymanie wzrostu średniej globalnej temperatury poniżej 2 stopni Celsjusza (docelowo 1,5 stopnia) względem poziomu sprzed rewolucji przemysłowej, ograniczenie szkód wyrządzonych przez zmiany klimatyczne, wzmacnianie niskoemisyjnych sposobów gospodarowania i **postawienie na zrównoważony rozwój ekonomiczny bez szkody dla środowiska**.

W 2019 r. Komisja Europejska, realizując wezwanie Parlamentu Europejskiego, przystąpiła do prac nad projektem **Europejski Zielony Ład**. Projekt w założeniu ma przekształcić UE w nowoczesną, zasobooszczędną i konkurencyjną gospodarkę, która do **2030 r. zmniejszy emisję gazów cieplarnianych o 55 %, a do 2050 r. osiągnie neutralność klimatyczną**, czyli zerowy poziom emisji gazów. Komisja przygotowała specjalny pakiet przepisów **Fit for 55** (Gotowi na 55), który ma pomóc zrealizować ten cel. Parlament Europejski zatwierdził go w czerwcu 2021 r.

Wypełnienie postanowień zawartych w Kioto i w Paryżu, zdaniem inicjatorów – niezbędnych dla ocalenia planety, napotyka jednak wiele przeciwności. Niektóre państwa stawiają wyżej doraźny rozwój gospodarczy i oba porozumienia nie są w pełni realizowane. Także Europejski Zielony Ład wzbudza coraz głośniejsze sprzeciwy, wymusza bowiem zmianę dotychczasowego stylu życia w Europie, a jego wprowadzenie będzie generować ogromne koszty.

Zmiany klimatyczne są dostrzegalne również w Polsce. W ostatnich latach coraz częściej zanika naturalny podział roku na cztery pory. Wiosna i jesień stają się coraz krótsze, lata – długie i gorące, a zimy coraz cieplejsze. Upały i brak regularnych opadów prowadzą do wysychania rzek i problemów z produkcją żywności. Jednocześnie pojawiające się letnie huragany i towarzyszące im ulewy przyczyniają się do występowania gwałtownych powodzi i niszczenia zbiorów.

Tożsamość – świadomość istnienia własnej odrębności i wyjątkowości oraz występowania pewnych cech charakterystycznych dla każdego człowieka. Tożsamość łączy się z potrzebą przynależności do określonej grupy osób o podobnych cechach.

Tożsamość narodowa

Jednym z ważnych wyzwań, które niosą obecne czasy, jest problem zagrożenia czy wręcz zaniku tożsamości narodowej i kulturowej. Rozwój kultury masowej oraz procesy globalizacyjne sprawiają, że popularność zyskuje pragnienie stworzenia jednolitego świata stopionego w jedną wspólnotę ogólnoludzką. W konsekwencji tej tendencji można zaobserwować stopniowe zanikanie przywiązania do własnych tradycji czy obyczajów, dziedzictwa kulturowego, wartości patriotycznych czy religijnych. Może to prowadzić do kryzysu tożsamości narodowej i, zdaniem wielu polityków oraz badaczy, zagraża bezpieczeństwu kulturowemu Polski. Przeciwdziałać zanikowi tożsamości można poprzez promowanie oraz pielęgnowanie rodzimych wartości i postaw patriotycznych, przy zachowaniu otwartości na wpływy zewnętrzne, które mogą wzbogacić rodzimą tradycję.

PODSUMOWANIE

- Najważniejszymi sukcesami Polski po 1989 r. była transformacja ustrojowa i gospodarcza, która doprowadziła do przystąpienia Polski do Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej. • W XXI w. Polska musi stawić czoło wielu wyzwaniom, m.in. agresywnej polityce Rosji, kryzysowi demograficznemu, pogorszeniu się bezpieczeństwa

energetycznego czy zagrożeniom wynikającym z zanieczyszczenia środowiska. • Ważnym celem Polski i świata w następnych dziesięcioleciach będzie ochrona środowiska i walka z globalnym ociepleniem klimatu. • Do 2049 r. Polska ma zrezygnować z wydobycia węgla. Sposobem na zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego może być budowa elektrowni atomowych i inwestowanie w odnawialne źródła energii. • Polska była stroną porozumień dotyczących globalnego ocieplenia klimatu, m.in. protokołu z Kioto i paryskiego porozumienia klimatycznego. • W postępującym procesie globalizacji dużym wyzwaniem dla Polaków jest zachowanie tożsamości narodowej, kulturowej i związanej z nimi tożsamości religijnej.

PYTANIA I POLECENIA KLUCZOWE

1. Wymień najważniejsze sukcesy Polski po 1989 r.
2. Przedstaw szanse i zagrożenia związane z uczestnictwem Polski w organizacjach międzynarodowych, takich jak NATO i Unia Europejska.
3. Poszukaj w swoim regionie inwestycji, które powstały przy współudziale UE. Przedstaw je klasie, wspólnie z koleżankami i kolegami oceńcie ich znaczenie dla społeczności lokalnej.
4. Omów wyzwania stojące przed Polską w 1. połowie XXI w.
5. Przedstaw zagrożenia związane z utratą tożsamości kulturowej.

ZADANIA

6. Zastanów się, w jaki sposób w społeczności lokalnej można kultywować tożsamość narodową.
7. W dostępnych ci źródłach znajdź informacje o sposobach walki z globalnym ociepleniem, a następnie przedstaw w klasie opracowany przez siebie materiał.

*8 Przygotujcie na podstawie podręcznika oraz materiałów pozapodręcznikowych (np. informacji znalezionych w internecie) zestawienie zagrożeń i zysków członkostwa Polski w UE. Poszukajcie argumentów zarówno osób krytykujących polskie członkostwo w Unii, jak i osób popierających je. Wpiszcie je w zeszycie do poniższej do tabeli. Przedyskutujcie wyniki swojej pracy w klasie, oceniając zamieszczone wpisy.

Korzyści i zagrożenia z polskiego członkostwa w Unii Europejskiej

Korzyści	Zagrożenia
Kwestie państwowo-prawne	
Kwestie gospodarcze	
Kwestie społeczno-obyczajowe	

IV. ŚWIAT I POLSKA W PIERWSZYCH DWÓCH DEKADACH XXI W.

ŚWIAT NA POCZĄTKU XXI W.

Pierwsze dwie dekady XXI w. to czas, w którym świat musiał zmierzyć się różnorodnymi problemami politycznymi, gospodarczymi, wojną z terroryzmem, a także pandemią COVID-19.

Na przełomie XX i XXI w. **pozycja Chińskiej Republiki Ludowej** na arenie międzynarodowej zaczęła rosnąć. Dzięki szybko rozwijającej się gospodarce, opartej na taniej sile roboczej i zdyscyplinowanym społeczeństwie, Chiny stały się potęgą ekonomiczną i militarną (druga armia świata). Państwo to dąży do pozbawienia USA pozycji jedynego supermocarstwa na świecie. Sojusznikiem Chin na arenie międzynarodowej jest **Korea Północna**, państwo rządzone w despotyczny sposób przez rodzinę Kim, w którym nie przestrzega się praw człowieka. Kraj ten intensywnie się zbroi i jest uznawany za duże **zagrożenie dla pokoju na świecie**, a zwłaszcza dla stabilności na Dalekim Wschodzie.

W **2010 r.** w państwach Afryki Północnej (Tunezja, Egipt, Libia) oraz Bliskiego Wschodu (Syria, Jemen) rozpoczęły się prodemokratyczne protesty określane mianem **Arabskiej Wiosny**. W ich wyniku doszło do obalenia długoletnich dyktatorów (m.in. w Egipcie, Libii) oraz objęcia władzy przez reformatorsko nastawione rządy. Nie udało się jednak znacząco poprawić sytuacji ekonomicznej w tych krajach, co wywołuje niezadowolenie społeczne. Próba obalenia **dyktatury prezydenta al-Asada w Syrii w 2011 r.** doprowadziła do wybuchu **wojny domowej**, w którą zaangażowały się także inne państwa, w tym USA i Rosja. **Radykalni islamiści** wykorzystali ten kryzys i w 2014 r. proklamowali tzw. **Państwo Islamskie** (**ISIS**), które stało się jedną ze stron walczących w Syrii. Mimo likwidacji Państwa Islamskiego wojna domowa w Syrii trwa nadal.

W XXI w. **nasiliły się procesy globalizacyjne**, co przyczyniło się do szybszego rozwoju niektórych państw, ale także do pogłębienia różnic ekonomicznych między globalną Północą a globalnym Południem. W pierwszej dekadzie tego wieku przez świat przetoczył się **kryzys finansowy** wywołany przez krach na rynku kredytów hipotecznych. W Europie najbardziej odczuły go kraje strefy euro, zwłaszcza Grecja i Irlandia. Dzięki potężnym interwencjom państwowym w 2010 r. świat zaczął wychodzić z kryzysu, chociaż jego skutki były odczuwalne jeszcze przez kilka lat.

Wielkim problemem okazała się pandemia **COVID-19**, która rozpoczęła się na przełomie 2019 i 2020 r. w Chinach, ale w bardzo szybkim tempie ogarnęła cały świat. Choroba, mimo szybkiej reakcji środowisk medycznych i wprowadzenia szczepionek, pochłonęła miliony ofiar śmiertelnych.

WOJNA Z TERRORYZMEM W XXI W.

Terroryzm to bezprawne, planowane działania jednostek lub grup motywowane ideologią, religią lub polityką, mające na celu zastraszenie ludzi i wymuszenie (najczęściej na władzach państwowych) określonych działań. Współczesny terroryzm najczęściej dzieli się na: separatystyczny, religijny, ideologiczny (lewicowy, anarchistyczny, prawicowy), ekonomiczny.

W latach 80. XX w. zaczęły sie rozwijać islamskie organizacje terrorystyczne. Jedną z nich była **Al-Kaida** utworzona m.in. przez **Osamę bin Ladena**. Jej celem stała się walka w imię islamu o powstrzymanie ekspansji Stanów Zjednoczonych na świecie. **11 września 2001 r.** Al-Kaida przeprowadziła w USA zamachy na **World Trade Center** (**WTC**) oraz **Pentagon**, w których zginęło niemal trzy tysiące osób. W następstwie tych wydarzeń Stany Zjednoczone ogłosiły **wojnę z terroryzmem** i w **2001 r.** wraz z siłami sojuszników rozpoczęły **interwencję w Afganistanie**. Jej celem była likwidacja Al-Kaidy. Do misji dołączyła koalicja państw, w tym Polska. Mimo początkowych sukcesów i utworzenia rządu sprzymierzonego z USA, interwencja się przeciągała i trwały walki z islamskimi partyzantami. Ostatecznie siły koalicji międzynarodowej wycofały się z Afganistanu w 2021 r.

W **2003 r.** USA rozpoczęły także **interwencję zbrojną w Iraku**, który oskarżono m.in. o wspieranie Al-Kaidy. Celem operacji było obalenie rządzącego tym państwem **Saddama Husajna.** Amerykanów wsparły m.in. jednostki brytyjskie, australijskie i polskie. Po obaleniu dyktatury Husajna zadaniem sił stabilizacyjnych było utrzymywanie spokoju w kraju i odbudowa go ze zniszczeń wojennych. W związku z postępującą demokratyzacją Iraku siły międzynarodowe wycofały się z tego kraju w 2011 r.

W **2014 r.** na terenie Iraku i Syrii powstało tzw. **Państwo Islamskie**. Jego celem było stworzenie na Bliskim Wschodzie islamskiego państwa wyznaniowego, rządzonego według praw szariatu i wolnego od wyznawców innych religii. Do walki z nim przystąpiły siły międzynarodowej koalicji, którym ostatecznie w 2019 r. udało sie zlikwidować to ekstremistyczne samozwańcze państwo.

W trakcie wojny z terroryzmem islamskie organizacje zorganizowały w Europie kilka dużych zamachów (m.in. w Madrycie i Londynie), by wymusić na rządach poszczególnych państw wycofanie się z koalicji międzynarodowej. Częściowo osiągnęły swój cel – Hiszpania wycofała swoje wojska z Iraku.

UNIA EUROPEJSKA W XXI W.

W 2000 r. uchwalona została ***Karta Praw Podstawowych UE***, na podstawie której Unia Europejska utworzyła własny system ochrony praw człowieka, wzmacniający m.in. uprawnienia wynikające ze wspólnotowego obywatelstwa. Innym procesem wzmacniającym integrację UE było wprowadzenie **wspólnej waluty – euro**, która w 2002 r. trafiła do powszechnego obiegu w większości państw członkowskich. Przyczyniło się to wzrostu tempa rozwoju gospodarczego państw strefy euro, zahamowanego dopiero przez kryzys ekonomiczny w 2008 r.

UE otworzyła się na kraje Europy Środkowo-Wschodniej. **W 2004 r.** doszło do **największego rozszerzenia Unii Europejskiej**, gdyż przyjęto wówczas **10 państw** (Polskę, Litwę, Łotwę, Estonię, Czechy, Słowację, Węgry, Słowenię, Cypr i Maltę). W **2007 r.** do wspólnoty przystąpiły Bułgaria i Rumunia, a w **2013 r.** członkiem UE stała się Chorwacja.

Kolejne rozszerzenia wymusiły reformę struktur Unii Europejskiej. W **2007 r.** podpisano **traktat lizboński**, który zaczął obowiązywać od 2009 r. Na jego mocy utworzono stanowiska **Przewodniczącego Rady Europejskiej** oraz **Wysokiego Przedstawiciela UE ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa**, zwiększono kompetencje Parlamentu Europejskiego. Zgodnie z traktatem lizbońskim najważniejszymi instytucjami unijnymi stały się: Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Parlament Europejski, Komisja Europejska i Trybunał Sprawiedliwości UE. Traktat lizboński określił również zasady **opuszczania Unii Europejskiej przez kraje członkowskie**. **W 2020 r.** z UE wystąpiła **Wielka Brytania** (**brexit**).

Na początku XXI w. **wzrosło znaczenie Niemiec** w polityce Unii Europejskiej. Jako najsilniejsze gospodarczo państwo wspólnoty, Niemcy pod przywództwem kanclerz **Angeli Merkel** opowiadały się w czasie kryzysu z 2008 r. za stworzeniem wspólnego funduszu pomocowego dla państw zagrożonych bankructwem. Prowadziły też aktywną politykę wobec Rosji, przyczyniły się jednak do znacznego uzależnienia się Europy od dostaw rosyjskich surowców – gazu i ropy. Niemcy współpracowały również z NATO i USA, brały udział w różnego rodzaju misjach międzynarodowych (m.in. w Afganistanie). Dzięki temu wzmocniły swoją pozycję, jako kraj współodpowiedzialny za bezpieczeństwo międzynarodowe.

Dużym wyzwaniem dla Unii Europejskiej stała się masowa migracja ludności z krajów północnej Afryki oraz Bliskiego Wschodu. Zwłaszcza w efekcie wojny w Syrii w 2015 r. UE mierzyła się **z kryzysem uchodźczym**. Kolejnym problemem okazała się **pandemia COVID-19**, w wyniku której doszło do spowolnienia gospodarczego w krajach członkowskich.

ROSJA I JEJ EKSPANSJA W XXI W.

Po upadku ZSRS Rosja stała się **największym państwem świata**. Przejęła też większość **sowieckiego arsenału nuklearnego**, ale jej znaczenie na arenie międzynarodowej zmalało. W kraju dochodziło też do sporów pomiędzy organami władzy. Ostatecznie w 1993 r. prezydent **Borys Jelcyn** wzmocnił pozycję głowy państwa, jednocześnie osłabiając rolę parlamentu. W 2000 r. wybory prezydenckie w Rosji wygrał **Władimir Putin**. Aby poprawić sytuację ekonomiczną w kraju, postawił na sprzedaż surowców do Europy Zachodniej. Rozbudowywał również potencjał militarny kraju i wzmacniał swoją władzę, często łamiąc zasady demokracji.

Rozpad ZSRS spowodował **wzrost tendencji separatystycznych** w niektórych częściach Rosji. Najpoważniejszym problemem dla władz w Moskwie były niepodległościowe dążenia Czeczenii. W wyniku dwóch wojen czeczeńskich w latach 1994–1996 i 1999–2009 Rosja zdławiła czeczeńskie marzenia o niepodległości.

Rosja starała się utrzymać dominującą pozycję w rejonie Kaukazu. Dlatego podsycała separatyzmy w **Abchazji** i **Osetii Południowej**, leżących w granicach Gruzji. W **2008 r.** udzieliła wsparcia Osetyjczykom i zaatakowała Gruzję, po czym uznała Osetię Południową za niepodległy kraj.

W drugiej dekadzie XXI w. celem działań Rosji stała się Ukraina. Prorosyjski prezydent tego kraju **Wiktor Janukowycz** odmówił podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską. Wywołało to zamieszki w Kijowie, nazwane **Euromajdanem**. W ich wyniku w lutym 2014 r. Janukowycz został zmuszony do ucieczki z Ukrainy. Spowodowało to nasilenie separatystycznych nastrojów w obwodach ługańskim i donieckim, w których proklamowano samozwańcze republiki wspierane przez Rosję. W **2014 r.** Rosja, prowadząc tzw. **wojnę hybrydową**, zajęła należący do Ukrainy **Krym**, gdzie znaczny procent ludności stanowili Rosjanie. 24 lutego 2022 r. rozpoczęła **otwartą wojnę z Ukrainą**. Ma ona brutalny charakter, gdyż Rosjanie atakują liczne cele cywilne i dopuszczają się zbrodni wojennych.

POLSKA NA POCZĄTKU XXI W.

Wybory parlamentarne w 2001 r. zakończyły się zwycięstwem SLD, który utworzył koalicję rządową z PSL. Na czas rządów tych partii przypada zakończenie negocjacji z Unią Europejską i **wstąpienie Polski** w jej struktury. W tym czasie Polska w ramach NATO wzięła udział w misjach w Afganistanie i Iraku. W polityce wewnętrznej nie udało sie zmniejszyć bezrobocia. Wzrosło zadłużenie państwa. Ciosem wizerunkowym dla rządu była też tzw. afera Rywina.

W 2005 r. w wyborach parlamentarnych sukces odniosło **Prawo i Sprawiedliwość** (PiS), które w kampanii wyborczej głosiło potrzebę rozliczenia komunistycznej i postkomunistycznej przeszłości oraz zmian w duchu solidarności społecznej. W wyborach prezydenckich w tym samym roku zwyciężył kandydat PiS – **Lech Kaczyński**. Rząd sformowały PiS, Liga Polskich Rodzin (LPR) oraz Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej. Od 2005 r. zaostrzyła się rywalizacja na polskiej scenie politycznej, głównie pomiędzy PiS a Platformą Obywatelską (PO). Krytykowano rząd za ochłodzenie relacji z czołowymi państwami Unii Europejskiej. W samej koalicji także doszło do kryzysu po ujawnieniu domniemanej afery korupcyjnej z udziałem wicepremiera Andrzeja Leppera (Samoobrona). Utrata sejmowej większości przez rząd doprowadziła w 2007 r. do przedterminowych wyborów, w których zwycięstwo odniosła **Platforma Obywatelska**. Rządy PO w koalicji z PSL trwały do 2015 r.

10 kwietnia 2010 r. w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem zginęli prezydent Lech Kaczyński wraz z małżonką oraz 94 osoby towarzyszące prezydentowi.

Rządy PO i PSL to okres skutecznego działania na arenie unijnej. W latach 2009–2012 **przewodniczącym Parlamentu Europejskiego był Jerzy Buzek**, a w 2011 r. Polska objęła **prezydencję w Radzie UE**.

Sukcesem państwa była także organizacja wraz z Ukrainą mistrzostw Europy w piłce nożnej w 2012 r. W polityce krajowej największe niezadowolenie społeczne wzbudzała decyzja o wydłużeniu wieku emerytalnego dla kobiet i mężczyzn do 67. roku życia.

W 2015 r. ponownie doszło do równoczesnych wyborów prezydenckich i parlamentarnych. Prezydentem został kandydat PiS **Andrzej Duda**, a w wyborach parlamentarnych zwyciężyło PiS, stojące na czele **Zjednoczonej Prawicy**.

POLONIA I POLACY NA ŚWIECIE

Od końca września 1939 r. działały polskie władze na uchodźstwie. Kontynuowały one swoją działalność także po utracie uznania na arenie międzynarodowej. Emigracyjni prezydenci RP pełnili funkcję depozytariuszy idei polskiej suwerenności. Kres działalności polskich władz emigracyjnych przyniosły dopiero pierwsze wolne wybory prezydenckie w Polsce, w których zwyciężył Lech Wałęsa. 22 grudnia 1990 r. **Ryszard Kaczorowski**, ostatni prezydent RP na uchodźstwie, przekazał Wałęsie insygnia prezydenckie z czasów II RP.

Po II wojnie światowej na emigracji na Zachodzie pozostało wielu żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych, a także więźniów obozów hitlerowskich czy przymusowych robotników. Jedni obawiali się powrotu do nowej, komunistycznej Polski, inni nie mieli dokąd wracać, gdyż Kresy Wschodnie, z których pochodzili, znalazły się w granicach ZSRS. Zaczęli oni tworzyć **nowe skupiska polskiej emigracji**. Jednymi z najważniejszych ośrodków polskiej kultury i nauki emigracyjnej stały się **Londyn**, podparyski **Maisons-Laffitte** oraz **Nowy Jork**. Powstawały tam polskie instytuty oraz organizacje polonijne.

Lata 80. XX w. przyniosły nową falę emigracji z Polski do państw Europy Zachodniej oraz USA. W dużej mierze tworzyli ją **emigranci ekonomiczni** poszukujący lepszych warunków życia. **Emigrantami politycznymi** byli przede wszystkim ludzie związani z opozycją antykomunistyczną, zwłaszcza członkowie zdelegalizowanej NSZZ „Solidarność". Kryzys ekonomiczny lat 90. XX w. oraz wejście Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. spowodowały kolejne fale emigracji ekonomicznej do państw zachodnich.

Duża grupa Polaków pozostała poza granicami państwa polskiego w wyniku **zmiany granic po II wojnie światowej**. Nie wszyscy Polacy z dawnych Kresów Wschodnich II RP zostali objęci tzw. repatriacją po zakończeniu wojny. Wielu z nich pozostało na terenach włączonych do ZSRS. Poddano ich polityce sowietyzacji oraz różnego rodzaju szykanom ze względu na narodowość. Upadek ZSRS i powstanie niepodległych państw, m.in. Litwy, Białorusi i Ukrainy, dały szansę na powstanie tam polskich organizacji społecznych i kulturalnych kultywujących tradycje narodowe. W celu wzmocnienia więzi Polaków pozostających poza wschodnią granicą Polski z ojczyzną władze RP ustanowiły **Kartę Polaka** – dokument, którego posiadacz deklaruje przynależność do narodu polskiego. Nie oznacza on posiadania polskiego obywatelstwa, ale ułatwia m.in. podejmowanie pracy w Polsce.

ZMIANY KULTUROWE W ŚWIECIE KOŃCA XX W. I POCZĄTKU XXI W.

W drugiej połowie XX w. władze USA zaczęły wspierać dyskryminowane dotychczas mniejszości, zwłaszcza Afroamerykanów. Dla wyrównania szans tej ludności, a później także innych mniejszości, rozpoczęto w USA **akcję afirmatywną**. W jej efekcie pojawiła się tzw. **polityka poprawności**, która zakazywała stosowania dyskryminującego i obraźliwego języka wobec przedstawicieli mniejszości oraz imigrantów.

Wzorem Stanów Zjednoczonych w latach 80. XX w. w wielu krajach, m.in. w Kanadzie, Australii czy Wielkiej Brytanii, rozpoczęto wdrażanie **polityki wielokulturowości**. W innych państwach, jak Niemcy czy Francja, prowadzono politykę **dobrowolnej asymilacji imigrantów**. Nie wszędzie przyniosła ona spodziewane efekty, a czasami doprowadzała wręcz do radykalizacji nastrojów wśród ludności napływowej, która nie widziała dla siebie perspektyw w nowym kraju.

Współcześnie z polityką wielokulturowości łączy się pojęcie **tolerancja**, rozumiane czasem jako aprobowanie istnienia jednostek czy grup wyróżniających się odmienną kulturą, innymi wartościami czy innym stylem życia niż dominująca większość. Jednak we współczesnych państwach **granice tolerancji** są bardzo różne. W niektórych z nich tolerancja obejmuje tylko mniejszości etniczne czy narodowe, a w innych coraz częściej rozciągana jest m.in. na mniejszości religijne i seksualne. Nie należy mylić tolerancji z **akceptacją** i **afirmacją**, które w państwach wielokulturowych najczęściej oznacza uznanie zróżnicowania za zjawisko pozytywnie wpływające na rozwój społeczeństwa.

Demokratyzacja życia i coraz większa tolerancja dla wielu nowych poglądów czy ideologii doprowadziły w XXI w. do rozpoczęcia sporu pomiędzy wyznawcami ideologii liberalnych i lewicowych a zwolennikami światopoglądu bardziej zachowawczego, opartego na europejskim dziedzictwie wywodzącym się z tradycji antycznych i chrześcijańskich.

SPOŁECZEŃSTWO CYFROWE

W pierwszych dwóch dekadach XXI w. doszło do **rewolucji cyfrowej** związanej z gwałtownym rozwojem internetu oraz technologii cyfrowych. W jej efekcie ukształtowało się **społeczeństwo informacyjne**, w którym najważniejszym towarem stała się informacja, a jej przetwarzanie, przechowywanie oraz udostępnianie zaczęło przynosić coraz większe zyski.

W **komunikacji społecznej** coraz chętniej korzysta się z narzędzi cyfrowych. Pozwalają one także na pracę i naukę zdalną. Cyberprzestrzeń stała się dla wielu ludzi miejscem realizacji pasji. Korzystanie z niej wiąże się również z zagrożeniami, jak **sieciohol**izm, **FOMO**, **osłabienie więzi społecznych**. Ważnym problemem społecznym stało się **wykluczenie cyfrowe**.

Technologie cyfrowe i rozwój komunikacji elektronicznej wpłynęły również na gospodarkę. Rozwija się bankowość elektroniczna, nastąpił rozwój sklepów internetowych, a także usług rozrywkowych dostępnych w sieci.

Istotnym problemem związanym z rozwojem internetu jest **bezpieczeństwo informacyjne**. Coraz częściej pojawiające się ***fake newsy*** czy powstające **bańki filtrujące** prowadzą do **zaburzeń w komunikacji**. Do ważnych zagrożeń zalicza się także nadużywanie i nieprzestrzeganie **wolności słowa w sieci.** Doprowadziło to do dyskusji na temat zasadności wprowadzenia regulacji prawnych dotyczących ingerencji państwa w treści publikowane w sieci oraz określających granice wolności wypowiedzi.

MEDIA JAKO CZWARTA WŁADZA

Komunikacja społeczna to tworzenie, przekształcanie i przekazywanie informacji. Aby była skuteczna, pomiędzy stronami komunikacji musi powstać **wspólnota semiotyczna**. Istotą komunikacji jest **dialog**, nawet w sytuacji, gdy dochodzi do sporu. Do jego rozwiązania warto wykorzystać **negocjacje** i dążyć do **osiągnięcia kompromisu**.

Środki masowego przekazu, czyli **mass media**, rozwijały się od XIX w. (początkowo prasa, następnie radio i telewizja). Współcześnie te tradycyjne media coraz częściej są zastępowane przez **nowe rodzaje mediów** wykorzystujące internet.

We współczesnych państwach demokratycznych media pełnią wiele funkcji, z których najistotniejsze to **funkcja informacyjna**, polegająca na przekazywaniu społeczeństwu informacji, oraz **funkcja opiniotwórcza** – kształtowanie opinii społeczeństwa. Oprócz tego media odgrywają również rolę edukacyjną, rozrywkową, integracyjną, a nawet kontrolną (w przypadku działalności organów i osób publicznych). Ze względu na ważną rolę społeczną media często nazywa się **czwartą władzą**. W państwach o reżimach niedemokratycznych media wykorzystywane są także jako **narzędzie propagandy i indoktrynacji**.

POWTÓRZENIE

Rozwój mediów wymusił stworzenie norm i zasad związanych z przekazywaniem i komentowaniem informacji. Dlatego od dziennikarzy oczekuje się **rzetelności i obiektywizmu** w przekazywaniu informacji oraz poszanowania prawdy i prywatności osób.

NASZA PRZYSZŁOŚĆ

Najważniejsze osiągnięcia Polski po 1989 r. to przeprowadzenie **transformacji ustrojowej** i przyjęcie **demokratycznego modelu państwa**. Sukcesem była także **transformacja gospodarcza**, która wprowadziła zasady wolnorynkowe i pozwoliła na rozwój ekonomiczny kraju. Do istotnych osiągnięć należy zaliczyć **integrację Polski ze strukturami zachodnimi** – przystąpienie do NATO oraz uzyskanie członkostwa w Unii Europejskiej. Dzięki temu udało się wzmocnić pozycję międzynarodową naszego kraju oraz zmniejszyć dystans gospodarczy dzielący Polskę od państw zachodnich.

XXI w. przynosi nowe wyzwania. Wynikają one z sytuacji geopolitycznej oraz przemian cywilizacyjnych. Do najważniejszych problemów należą **kryzys demograficzny** i zjawisko starzenia się społeczeństwa. Poważnym wyzwaniem jest bezpieczeństwo energetyczne. Polska energetyka oparta jest głównie na paliwach kopalnych, dlatego naszym celem stało się **odejście od energii opartej na węglu do 2049 r.** Wpisuje się to w globalną tendencję walki z ocieplaniem się klimatu. Istotnymi argumentami za takim rozwiązaniem są również agresywna polityka Rosji i wywołany przez nią w 2022 r. kryzys energetyczny. Polska musi szukać innych źródeł pozyskiwania paliw kopalnych oraz alternatywnych źródeł energii (np. elektrownie atomowe) oraz inwestować w tzw. energię odnawialną. Zmiany te będą się wiązały z kosztami finansowymi i społecznymi.

Jednym z najważniejszych zagrożeń dla całego świata są **zmiany klimatyczne**. Związany z nimi **spadek produkcji rolnej i deficyt słodkiej wody** może zagrażać bezpieczeństwu żywnościowemu. Zupełnie innym, ale równie ważnym problemem, jest zachowanie **tożsamości narodowej i kulturowej** w coraz bardziej unifikującym się świecie Zachodu.

Warto przeczytać

J. Barcz, *Od lizbońskiej do postlizbońskiej Unii Europejskiej. Główne kierunki reformy ustrojowej procesu integracji europejskiej*, Warszawa 2021.

M. Castells, H. Pekka, *Społeczeństwo informacyjne i państwo dobrobytu*, Warszawa 2009.

A. Dudek, *O dwóch takich, co podzieliły Polskę*, Warszawa 2022.

Dwie dekady walki z terroryzmem, red. nauk. P. Piasecka, K. Maniszewska, R. Borkowski, Warszawa 2022.

K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Warszawa 2008.

D. D. Kasprzycki, *Arabska wiosna. Libia 2011, Syria 2011–2014*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2018.

M. Klimecki, *Krym, Donieck, Ługańsk 2014–2015*, Warszawa 2022.

Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku, red. nauk. P. Mickiewicz, Warszawa 2018.

R. Spalding, *Wojna bez zasad. Chiński plan dominacji nad światem*, Warszawa 2022.

M. Wrotniak, *Tam mieszkam. Życie Polaków za granicą*, Warszawa 2016.

Współczesne społeczne wyzwania świata i Polski, red. J. Męcina i K. Szewior, Warszawa 2021.

PYTANIA I POLECENIA POWTÓRZENIOWE

1. Scharakteryzuj przejawy wzrostu znaczenia Chińskiej Republiki Ludowej na arenie międzynarodowej na przełomie XX i XXI w.
2. Przedstaw genezę Arabskiej Wiosny i omów jej konsekwencje.
3. Przeanalizuj wpływ globalizacji na pogłębienie dystansu ekonomicznego między państwami tzw. globalnej Północy i globalnego Południa.
4. Wyjaśnij, czym jest terroryzm i scharakteryzuj jego główne nurty.
5. Przedstaw genezę wojny z terroryzmem i jej główne cele.
6. Omów udział polskich jednostek wojskowych w walce z terroryzmem.
7. Przedstaw proces pogłębiania integracji europejskiej w XXI w.
8. Wymień kluczowe zmiany wprowadzone w Unii Europejskiej na mocy traktatu lizbońskiego i oceń ich znaczenie dla rozwoju unijnej wspólnoty.
9. Wyjaśnij, czym spowodowany jest wzrost znaczenia pozycji Niemiec w polityce Unii Europejskiej. Wymień jego przejawy.
10. Omów politykę Unii Europejskiej wobec wyzwań początków XXI w.: kryzysu uchodźczego, epidemii COVID-19 oraz kryzysu ekonomicznego.
11. Wyjaśnij, z czego wynika i czemu ma służyć wzrost agresji w polityce międzynarodowej prowadzonej przez Rosję.
12. Scharakteryzuj nowe przejawy rosyjskiego imperializmu: szantaż gazowy, wojnę hybrydową, wojnę informacyjną.
13. Omów główne etapy konfliktu rosyjsko-ukraińskiego od Euromajdanu, przez agresję na Krymie i w Donbasie, po wojnę rozpoczętą w 2022 r.
14. Scharakteryzuj zjawisko postkomunizmu i zastanów się, czy stanowiło ono barierę rozwojową dla Polski po 1989 r.
15. Przedstaw różnice między wizjami Polski prezentowanymi przez Prawo i Sprawiedliwość i Platformę Obywatelską, jakie uwidoczniły się w trakcie kampanii wyborczej w 2005 r.
16. Oceń znaczenie i skutki katastrofy smoleńskiej z 10 kwietnia 2010 r. dla państwa polskiego.
17. Wymień czynniki, które wpłynęły na powstanie polskiej emigracji po II wojnie światowej i porównaj je z przyczynami współczesnej emigracji Polaków.
18. Scharakteryzuj różnicę między pojęciami „Polonia" i „Polacy poza granicami kraju".
19. Omów zmiany, jakie zachodzą w podejściu do mniejszości w państwach wielokulturowych od lat 80. XX w.

20. Wyjaśnij, czym różni się postawa tolerancji wobec zjawisk kulturowych i społecznych we współczesnym świecie od ich akceptacji.

21. Wyjaśnij, na czym polega współczesny spór pomiędzy zwolennikami ideologii liberalnych i lewicowych a wyznawcami konserwatyzmu kulturowo-społecznego odwołującymi się do antyczno-chrześcijańskich korzeni cywilizacji europejskiej.

22. W jaki sposób postęp w technologiach cyfrowych wpłynął na kulturę, społeczeństwo oraz gospodarkę? W odpowiedzi odwołaj się do przykładów.

23. Wyjaśnij, jakie zagrożenia niesie ze sobą rozwój internetu i technologii cyfrowych.

24. Czy twoim zdaniem w cyfrowym świecie zawsze toczy się swobodna wymiana opinii? Uzasadnij swoją odpowiedź.

25. Wyjaśnij znaczenie roztropności, kompromisu i dialogu we współczesnej komunikacji społecznej.

26. Zastanów się, czy słusznie media określa się mianem czwartej władzy. Uzasadnij swoje stanowisko.

27. Scharakteryzuj najważniejsze osiągnięcia Polski po 1989 r. w zakresie polityki wewnętrznej i zagranicznej.

28. Przedstaw wyzwania stojące przed Polską w polityce wewnętrznej, zagranicznej i klimatycznej u progu trzeciej dekady XXI w.

ZADANIA

29. Znajdź w dostępnych źródłach informacje dotyczące przebiegu Arabskiej Wiosny w jednym z wybranych krajów i przygotuj na ten temat prezentację, w której przedstawisz genezę wydarzeń, ich przebieg oraz skutki.

30. Na podstawie dostępnych informacji sporządź notatkę na temat przyczyn wystąpienia Wielkiej Brytanii ze struktur Unii Europejskiej oraz konsekwencji, jakie ta decyzja wywołała zarówno na Wyspach Brytyjskich, jak i w samej Unii Europejskiej.

31. Poszukaj informacji na temat działań Rosji na obszarze byłego ZSRS. Które z nich można uznać za przejawy imperialistycznej polityki i próbę utrzymania wpływów w państwach powstałych na gruzach Związku Sowieckiego? Przygotuj na ten temat prezentację w wybranej przez siebie formie.

32. Znajdź informacje o największych skupiskach Polaków poza granicami kraju i przygotuj notatkę na temat jednego z nich. Podaj przyczyny osiedlenia się naszych rodaków w tym miejscu. Dowiedz się, czy istnieją tam polskie organizacje. Jeśli takie są – przedstaw ich działania; jeśli takich organizacji nie ma – przedstaw możliwe powody takiego stanu.

33. Napisz krótki artykuł prasowy lub internetowy na temat wybranego wydarzenia społecznego, ekonomicznego lub kulturalnego. Pamiętaj o zasadach etyki dziennikarskiej.

Indeks ważniejszych pojęć

A

afera Rywina 384
afera Watergate 14
Afroamerykanie 407
ajatollah 16
akceptacja 411
akcja afirmatywna 407
aksamitna rewolucja 172
akt administracyjny 288
aktywność obywatelska 204
Al-Kaida 348
alterglobaliści 341
amnestia 141
antyglobaliści 341
aparat partyjny 146
apartheid 241
Apostolska Stolica 47
Arabska Wiosna 339
asymilacja 410
Azowstal 382
azyl polityczny 142

B

Baltic Pipe 440
bantustan 242
bańka filtrująca 423
beton partyjny 120
bezpieczeństwo energetyczne 440
bezrobocie strukturalne 189
Biuro Koordynacyjne NSZZ „Solidarność” 402
biuro polityczne 73
blokada informacyjna 111
brexit 367
Bukareszteńska Dziewiątka 437
bumelant 138

C

cancel culture 409
Centrala Badania Zbrodni Narodowosocjalistycznych 40
Centralna Komisja Wojskowa 58
COVID-19 344
czarny rynek 87
Czerwoni Khmerzy 11
czystki etniczne 182

D

decentralizacja 275
dekolektywizacja 58
dekomunizacja 185, 313
dekret 124
denazyfikacja 39
depozytariusz 397
desygnowanie 163
dezinformacja 423
dialog 427
dług publiczny 389
doktryna Hallsteina 37
doktryna powstrzymania 6
doradcy wojskowi 7
dotacja 83
Druga Polska 73

drugi obieg 97
dyplomacja papieska 47
dyplomacja pingpongowa 29
dyskryminacja 411
dysydent 139
dziedzictwo duchowe 414

E

e-commerce 422
e-learning 420
efekt domina 6
ekshumacja 305
ekstradycja 40
ekstremizm 354
embargo 13
etyka 217
etyka dziennikarska 432
euro 255
euroentuzjasta 325
Euromajdan 379
Europa Ojczyzn 369
Europa wielu prędkości 369
Europejski Bank Centralny 255
Europejski Obszar Gospodarczy 250
Europejski Zielony Ład 443
eurosceptyk 325
eutanazja 413

F

fake news 423
FOMO 421
frekwencja wyborcza 204
Front Wyzwolenia Mozambiku 22
fundamentalizm 350

G

gazoport 440
generacje praw człowieka 293
gensek 13
geopolityka 438
gerontokracja 136
globalizacja 235
globalna wioska 235
globalny mentor 229
globalny żandarm 229
głasnost 145
Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich 40
godzina milicyjna 125
gruba linia 164
grupa przestępcza o charakterze zbrojnym 307
Grupa Wyszehradzka 320
gwiezdne wojny 137

H

hiperinflacja 186
homofobia 409

I

imperium zła 137
Inicjatywa Trójmorza 437
inicjatywa ustawodawcza 271
Instytut Gaucka 313
Instytut Literacki 401
Instytut Pamięci Narodowej (IPN) 310
Instytut Polski 400
insygnia prezydenckie 398
internowanie 124
interwencja zbrojna 7
interwencjonizm państwowy 64

J

„jeden kraj, dwa systemy” 61

Jednolity Akt Europejski 249

Jesień Narodów (Ludów) 170

K

kapitał społeczny 201

karnawał Solidarności 117

Karta Polaka 404

katastrofa smoleńska 390

KBWE (OBWE) 32

keynesizm 64

Klub Londyński 188

Klub Paryski 187

kłamstwo katyńskie 319

kłamstwo lustracyjne 309

koalicja rządowa 260

kohabitacja polityczna 389

kolonia karna 374

Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) 18

Komitet Centralny 71

Komitet Obrony Robotników (KOR) 91

Komitet Obywatelski 157

kompromis 427

komunikacja społeczna 427

Koncepcja Naukowego Rozwoju 338

konflikt Północ–Południe 244

konkordat 265

konserwatyzm 66

konstytucja 267

konwencja dublińska 365

korporacja 341

korupcja 192

kryteria kopenhaskie 324

kryzys demograficzny 438

kryzys energetyczny 433

kryzys humanitarny 340

kryzys naftowy 13

kryzys uchodźczy 340, 365

kwalifikowana większość 250

L

latający uniwersytet 97

leseferyzm 66

LGBT+ 412

List 15 404

list otwarty 91

lubelski lipiec 108

Ludowy Ruch Wyzwolenia Angoli 20

lustracja 261

Ł

ład społeczny 217

łańcuch bałtycki 177

M

mafia VAT-owska 392

Mała Konstytucja 262

manewr gospodarczy 87

mass media 429

Międzynarodowy Fundusz Walutowy 187

mniejszość narodowa 403

moralność 217

mudżahedini 25

N

negocjacje 428

negocjacje akcesyjne 324

neoliberalizm 65

neomarksizm 407

netykieta 424

nieposłuszeństwo obywatelskie 204
niezawisłe sądy 273
nieznani sprawcy 130
nocna zmiana 261
nomenklatura 150
non profit 205
norma moralna 217
norma prawna 283
nowa prawica 66
nowelizacja konstytucji 80

O

obowiązek alimentacyjny 287
obowiązki obywatelskie 269
obóz posierpniowy 259
ocieplenie klimatu 442
odnawialne źródła energii 442
Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (OPZZ) 154
Okrągły Stół 156
operacja cenowo-dochodowa 154
organizacja pożytku publicznego 208
Ostpolitik 37

P

pandemia 344
Państwo Islamskie (ISIS) 354
państwo opiekuńcze 64
państwo prawa 267
państwo upadłe 239
Państwowa Służba Bezpieczeństwa (*Stasi*) 39
państwowy kapitalizm 58
Parlament Europejski 362
Partia Jedności Niemiec (SED) 38
Partnerstwo dla Pokoju 322
Pathet Lao 24
Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego (PRON) 113
pielgrzymka apostolska 50
pierestrojka 145
plan Sachsa-Balcerowicza 187
plenum 71
pluralizm 159
pluralizm polityczny 267
podwyżka 85
pokój społeczny 428
polityka odprężenia 26
Polonia 403
Polska liberalna 386
polska racja stanu 316
Polska solidarna 386
pontyfikat 46
poprawność polityczna 409
porozumienia sierpniowe 116
porozumienie paryskie 443
porozumienie w Magdalence 158
postkomunizm 385
pozytywistyczna i prawnonaturalna koncepcja prawa 283
prawa człowieka 293
prawa i wolności obywatelskie 269
prawo 283
prawo administracyjne 284
prawo cywilne 284
prawo karne 284
prawo podmiotowe 283
prawo przedmiotowe 283
prawo rodzinne 284
preambuła 267
prezydencja 389
propaganda sukcesu 75
protokół z Kioto 443
prowokacja bydgoska 123

próg wyborczy 259
prywatyzacja 191
przerwy w pracy 109
prześladowania religijne 246
przysposobienie (adopcja) 287
psychuszka 139
pucz 179
pułapka zadłużenia 84
Pustynna Burza 232

R

reaganomika 66
recesja gospodarcza 257
referendum 154
reglamentacja 13
rehabilitacja 304
reparacje 42
reprywatyzacja 193
restytucja 44
reunifikacja 176
rewindykacja 44
rewolucja cyfrowa 419
rewolucja ducha 169
rewolucja islamska 15
rezolucja 232
roztropność 428
ruble transferowe 84
ruch społeczny 112
russkij mir 374
rząd na uchodźstwie 396
Rzecznik Interesu Publicznego 309
Rzecznik Praw Obywatelskich 300

S

SALT 1 30
SALT 2 31
samorząd terytorialny 275
samozwańcza republika 376
Sandinowski Front Wyzwolenia Narodowego 19
separatyści 375
siecioholizm 421
sklep komercyjny 74
Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD) 36
socjalizm o chińskiej specyfice 58
Specnaz 25
społeczeństwo informacyjne 419
społeczeństwo obywatelskie 200
społeczna lista 87
spór 427
sprawiedliwość rozdzielcza 213
sprawiedliwość społeczna 215
sprawiedliwość wyrównawcza 214
stagflacja 68
stan wojenny 124
Stany Zjednoczone Europy 369
strajk głodowy 96
strefa euro 255
strefa Schengen 253
subsydiarność (pomocniczość) 275
subwencja 279
supremacja 243
szantaż gazowy 380
szariat 347
sztuczna inteligencja 424

Ś

ścieżka zdrowia 85
środki masowego przekazu 429
środki ochrony praw i wolności 300
świat podwubiegunowy 229

T

tajny współpracownik 98, 308
talibowie 350
teczka agenta 312
terroryzm 346
thatcheryzm 68
think tank 66
tolerancja 410
traktat lizboński 360
traktat nicejski 359
traktaty rewizyjne 254
transformacja 185, 187
Trójkąt Lubelski
Trójkąt Weimarski 319
Trójkątny Stół 171
trójpodział władz 270
trybunał 273
trzeci sektor 205

U

uchwała 271
układ z Maastricht 250
Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (CDU) 36
Unia Chrześcijańsko-Społeczna (CSU) 36
Unia Europejska 250
ustawa 271
ustawa lustracyjna 308
ustawy kościelne 265
utylitaryzm 217
uwłaszczenie 150
uwłaszczenie nomenklatury 151

W

wielka koalicja 36
wielokulturowość 403
Wietkong 7
większość parlamentarna 260
wiza 142
wojna hybrydowa 379
wojna informacyjna 380
wojna na górze 194
Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (WRON) 124
wolna sobota 79
Wolne Związki Zawodowe 97
wolontariusz 209
wotum nieufności 261
wschodnia flanka NATO 435
wspólnota 275
Wspólnota Niepodległych Państw 179
wspólnota samorządowa 275
wspólnota semiotyczna 427
wybory kontraktowe 159
wykluczenie cyfrowe 421
wypędzeni 319
wyścig zbrojeń 137

Z

zaburzenia informacyjne 423
zbrodnia lubińska 129
zima stulecia 87
związek zawodowy 64

Źródła przytoczonych tekstów i danych statystycznych

(s. 8) N. Podhoretz, *Dlaczego byliśmy w Wietnamie*?, Warszawa 1988, s. 11.
(s. 9) J. Pimlott, *Wojna w Wietnamie*, przeł. M. Malczyk, Warszawa 1993, s. 178.
(s. 12) https://wielkahistoria.pl/kazdy-po-kolei-dostawal-trzy-ciosy-mlotem-w-glowe-wstrzasajacerelacje-ofiar-czerwonych-khmerow/.
(s. 15) https://quotepark.com/pl/cytaty/369232-richard-nixon-przez-wiele-lat-istniala-w-stanach-zjednoczonych-i/.
(s. 21) http://www.fidelcastro.cu/en/discursos/speech-ceremony-commemorating-30th-anniversarycuban-military-mission-angola-and-49th, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 28) J. Choińska-Mika, P. Szlanta, A. Zawistowski, *Historia 4. Podręcznik dla liceum i technikum. Zakres rozszerzony*, WSiP, Warszawa 2022, s. 345.
(s. 29) K. Gawlikowski, *Tajwan: spory o status wyspy i procesy transformacji*, s. 6–7, w: https://swps.pl/images/STRUKTURA/jednostki-dydaktyczne/zaklad-studiow-azjatyckich/ 04_Azja_Wschodnia_-_Tajwan.pdf.
(s. 31) Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, *Zbiór Dokumentów*, nr 5 (323), Warszawa 1972, s. 953–957.
(s. 33) https://docplayer.pl/176441-Akt-koncowy-konferencji-bezpieczenstwa-i-wspolpracy-w-europie-obwe.html.
(s. 49) na podst. W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 r.*, Warszawa 1997, s. 557.
(s. 52) „Trybuna Ludu", 18.10.1978.
(s. 55) https://diecezja.pl/homilie/homilia-na-placu-zwyciestwa-warszawa-2-czerwca-1979-r/.
(s. 59) https://china.usc.edu/deng-xiaoping-interview-mike-wallace-60-minutes-sept-2-1986, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 67) Bank Światowy (https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/).
(s. 72) „Życie Gospodarcze. Tygodnik społeczno-gospodarczy". Rok XXVI, nr 1(1007) z 3.01.1971, s. 1.
(s. 74) „Palestra" 1971, t. 15, nr 3 (159), s. 8–14.
(s. 75) K. Gutowski, *Europa. Nasza historia. Historia w źródłach, obrazach i odwołaniach do współczesności*, Klasa 8, WSiP, Warszawa 2021, s. 91.
(s. 82) https://bibliotekapiosenki.pl/utwory/To_ja_Manitou/tekst.
(s. 86) A. Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 399.
(s. 88) GUS, *Rocznik Statystyczny*, Warszawa, wydania z lat 1970–2017.
(s. 92) J. Kuroń, *Opozycja. Pisma polityczne 1969–1989*, Warszawa 2010, s. 82–83.
(s. 93) „Kultura" (Paryż), 1976, nr 11, s. 161–162.
(s. 95) https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/91451,Wolne-Zwiazki-Zawodowe-Wybrzeza-Ruch-jak-dynamit.html.
(s. 110) W. Onyszkiewicz, *Wspomnienia. Lubelski Lipiec 1980*, Lublin 2015, s. 179.
(s. 111) A. Kołodziej, *Wolne Związki Zawodowe*, Gdynia 2012, s. 192–193.
(s. 113) *Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności*, t. 1, wybór i oprac. J. Luszniewicz, A. Zawistowski, Warszawa 2008, s. 67–70.
(s. 115) https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Dwie-slynne-corki-Solidarnosci-n16791.html.
(s. 118) *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s. 411.
(s. 121) Z. Brzeziński, *Cztery lata w Białym Domu. Wspomnienia Doradcy do Spraw Bezpieczeństwa Państwa 1977–1981*, Warszawa 1990, s. 548–553.
(s. 125) „Trybuna Ludu", 14 grudnia 1981, s. 1.
(s. 128) https://www.newsweek.pl/wiedza/historia/ stan-wojenny-co-pisali-sobie-w-listach-polacypodczas-stanu-wojennego/43vszwe.
(s. 132) „Więź" 1983, nr 8–10.
(s. 135) https://bibliotekapiosenki.pl/utwory/Ida_pancry_na_Wujek/tekst.
(s. 139) G. Szymanik, J. Wizowska, *Długi taniec za kurtyną. Pół wieku Armii Radzieckiej w Polsce*, Wołowiec 2019, s. 112.
(s. 140) *Politik und Unterricht, Leben in der DDR*, Baden-Württemberg 2009, s. 25, przeł. P. Czerwińska; *Rocznik Statystyczny 1979*, Warszawa 1980, s. 490; *Rocznik Statystyczny 1986*, Warszawa 1987, s. 547.
(s. 142) J. Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski*, WN PWN, Warszawa 2005.
(s. 149) http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116224, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 158) *Okrągły Stół. Obrady plenarne. Stenogram z posiedzeń plenarnych w dniach 6 lutego i 5 kwietnia 1989 r.*, Warszawa 1990, s. 27–28.
(s. 159) https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C358828%2Cprezydent-zla-slawa-magdalenki-niezasluzona-nie-bylo-spisku.html.

(s. 160) *Porozumienia Okrągłego Stołu*, Warszawa 1989, s. 267–271.
(s. 161) „Solidarność Walcząca" 3–16.04.1989, nr 7 (202), s. 2.
(s. 162) R. Dolecki, K. Gutowski, J. Smoleński, *Po prostu Historia*, Warszawa 2012 s. 376.
(s. 163) M.F. Rakowski, *Jak to się stało?*, Warszawa 1991, s. 164–173.
(s. 164) https://www.rp.pl/wydarzenia/art12789471-gruba-kreska-to-powiedzial-tadeusz-mazowiecki.
(s. 166) https://www.kaczmarski.art.pl/tworczosc/wiersze/powrot-sentymentalnej-panny-s/.
(s. 168) https://web.archive.org/web/20070121161311/http://libpro.cts.cuni.cz/charta/docs/prohlaseni_charty_77.doc, przekł. A. Dusiewicz.
(s. 175) Ch. Krockow, *Niemcy. Ostatnie sto lat*, przeł. A. Kopacki, Warszawa 1997, s. 313.
(s. 178) https://pl.wikipedia.org/wiki/Akt_Przywr%C3%B3cenia_Pa%C5%84stwa_Litewskiego#Tre%C5%9B%C4%87_aktu.
(s. 181) „Ведомости СНД и ВС РСФСР", 19.12.1991, № 51, ст. 1798, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 186) J. Kuroń, J. Żakowski, *PRL dla początkujących*, Wrocław 1997, s. 271–272.; https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-/miesieczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-od-1982-roku/.
(s. 187) W. Kuczyński, *Zwierzenia zausznika*, Warszawa 1992, s. 59–62.
(s. 190) https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2022,4,1.html.
(s. 191) Monitor Polski M.P.1990.43.333.
(s. 195) https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/LDU19900050063/O/LDU19900050063.pdf.
(s. 196) https://twojahistoria.pl/2018/12/30/wojna-na-gorze-lech-walesa-sam-mowil-jestem-za-stalym-niepokojem-politycznym/
(s. 198) A. Michnik, *Dlaczego nie oddam głosu na Lecha Wałęsę*, Krajowy Komitet Wyborczy Tadeusza Mazowieckiego, Warszawa 1990.
(s. 203) https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_037_22.PDF, s. 2.;
(s. 205) P. Szlanta, A. Zawistowski, *Historia 4, Podręcznik dla liceum i technikum, Zakres podstawowy*, WSiP, 2022, s. 315.
(s. 207) https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19890200104/U/D19890104Lj.pdf.
(s. 209) *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2011, s. 291.
(s. 211) *Samorządność w Polsce – bilans dwudziestolecia*, CBOS 2010, s. 2–3.
(s. 213) Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, Warszawa 1982, s.160–161.
(s. 215) Ch. Perelman, *O sprawiedliwości*, Warszawa 1959, s. 22; J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994, s. 417–426.; M. Wyrzykowski, *Komentarz do artykułu 1 Małej Konstytucji* [w:] *Komentarz do Konstytucji RP*, L. Garlicki (red.), Warszawa 1996.
(s. 218) *Kodeks Hammurabiego*, przeł. M. Stępień, Warszawa 2000, s. 65, 93, 137.; https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/20bialystok_050619914.
(s. 230) http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116224, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 233) https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/12/PDF/NR057512.pdf?OpenElement, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 234) https://www.nationmaster.com/country-info/stats/Military/Gulf-War-Coalition-Forces.
(s. 243) *Mowy, które zmieniły świat*, Wrocław 2007, s. 131–133.
(s. 251) https://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_z_Maastricht_PL_1.pdf.
(s. 258) https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/34warszawa_08061991.html.
(s. 260) https://orka2.sejm.gov.pl/Debata1.nsf/main/59910456.
(s. 268) https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.html.
(s. 276) https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.html.
(s. 298) https://www.echr.coe.int/documents/convention_pol.pdf.
(s. 304) archiwum prywatne A. Dusiewicza.
(s. 305) Dz.U. 2011 nr 32 poz. 160.
(s. 309) https://niezalezna.pl/258033-przypominamy-slynne-przemowienie-jana-olszewskiego-te-slowa-poruszaja.
(s. 310–311) Dz.U. z 1998 r. nr 155, poz. 1016, z 1999 r. nr 38, poz. 360.
(s. 312) Dz.U. 2016 poz. 744.
(s. 314) *Polemiki wokół najnowszej historii Polski. Materiały źródłowe*, wyb. A. Magierska, A. Szustek, Warszawa 1991, s. 70.

(s. 315) *Polemiki wokół najnowszej historii Polski. Materiały źródłowe*, wyb. A. Magierska, A. Szustek, Warszawa 1991, s. 115.
(s. 321) *Sprawozdanie stenograficzne z 44 posiedzenia Sejmu Rzecz*[y]*pospolitej Polskiej w dniach 17 i 18 lutego 1999 r.*, Warszawa 1999, s. 37.
(s. 323) https://www.bbn.gov.pl/download/1/15754/traktatpolnocnoatlantycki.pdf.
(s. 324) *Wielkie mowy historii 4. Od Kennedy'ego do Ratzingera*, Warszawa 2006, s. 359.
(s. 349) *Mowy, które zmieniły świat*, Wrocław 2007, s. 222–223.
(s. 350) https://www.nato.int/docu/pr/2001/p01-124e.htm, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 351) https://www.prezydent.pl/aleksandra-kwasniewskiego/aktualnosci/rok-2001/art,157,588,dokument-koncowydeklaracjawarszawskiej-konferencji-w-sprawiezwalczania-terroryzmu.html.
(s. 353) https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html, przeł. A. Dusiewicz.
(s. 359) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=DE
(s. 360) B. Włodarczyk, Makroekonomiczne skutki wprowadzenia waluty euro w wybranych krajach członkowskich Unii Europejskiej, w: ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA, Lublin 2016, vol. L, 4, Sectio H, s. 561–562.
(s. 363) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT.
(s. 366) „L'Osservatore Romano" 2010, nr 12 (238), s. 4–5, wyd. pol.
(s. 373) https://poland.mid.ru/web/polska_pl/mowa-niezalezna/-/asset_publisher/Ja7DzAjoASv1/content/id/9249491.
(s. 377) https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/archiwum-lecha-kaczynskiego/aktualnosci/rok-2008/wizyta-prezydenta-rp-w-gruzji,26753,archive.
(s. 379) https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8616350,przemowienie-zelenski-kongres-wizyta-w-usa.html.
(s. 386) *IV Rzeczpospolita. Sprawiedliwość dla Wszystkich. Program wyborczy Prawa i Sprawiedliwości*, Warszawa 2004; *Warto być Polakiem. Idea i myśl Lecha Kaczyńskiego*, Warszawa 2010, s. 29.
(s. 387) *Polska zasługuje na cud gospodarczy, Oby żyło się lepiej. Wszystkim! Program Platformy Obywatelskiej*, Warszawa 2007.
(s. 388) https://wpolityce.pl/polityka/461853-przypominamy-lech-kaczynski-w-2009-r-na-westerplatte.
(s. 394) www.rp.pl/artykul/603964,684032-Przemowienie-Donalda-Tuska-w-Parlamencie-Europejskim.html.
(s. 397*) Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*.
(s. 399) Dz.U. 1990, nr 5 poz. 64.
(s. 404) https://dzieje.pl/aktualnosci/45-lat-temu-radio-wolna-europa-naglosnilo-sprawe-tzw-listu-15.
(s. 405) Dz.U. 2007, nr 180, poz. 1280.
(s. 408) William S. Lind, *Jak powstała polityczna poprawność,* przeł. T. Korzeniewski, cyt. za: http://www.psychologia.net.pl/artykul.php?level=634.
(s. 409) https://rjp.pan.pl/porady-jezykowe-main/1892-murzyn-i-murzynka.
(s. 414) https://bip.malopolska.pl/umwm,a,1594074,deklaracja-nr-119-sejmiku-wojewodztwa-malopolskiego-z-dnia-29-kwietnia-2019-r-w-sprawie-sprzeciwu-wo.html.
(s. 415) https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Pismo%20RPO%20do%20Sejmiku%20Wojewodztwa%20ma%C5%82opolskiego%2016.08.2021.pdf.
(s. 422) A. Skrabacz, M. Lewińska-Krzak, *Wpływ rewolucji cyfrowej na rozwój społeczeństwa informacyjnego oraz społeczną wartość informacji*, „Rocznik Nauk Społecznych", 2022, t. 14 (50), nr 1, file:///C:/Users/oem/Downloads/17189-Tekst%20artyku%C5%82u-35876-1-10-20220603-2.pdf.
(s. 425) https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-ochronie-wolnosci-slowa-w-internetowych-serwisach-spolecznosciowych2.
(s. 426) Dz.U. 1993 nr 61 poz. 284.
(s. 432) https://s.tvp.pl/repository/attachment/0/e/e/0eea386c0fa98ad0c49f73f1a9f7c8e71445347977947.pdf.
(s. 439) https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/raport-zawierajacy--wstepne-wyniki-nsp-2021,6,1.html.
(s. 440) https://www.rynekelektryczny.pl/produkcja-energii-elektrycznej-w-polsce/.

Aktualność linków, które występują w tym podręczniku i odsyłają do zewnętrznych stron internetowych, została sprawdzona przed ich opublikowaniem (dostęp z dnia 10.05.2023 r.). Wydawnictwo nie ponosi odpowiedzialności za aktualność i zawartość tych stron lub stron, do których linki tam zamieszczono.

Źródła ilustracji i fotografii

Okładka: (Siedziba NATO) Mykhailo Palinchak/Alamy Stock Photo/BE&W, (Myśliwce NATO) Alexandros Michailidis/iStock Editorial/ Getty Images.

Tekst główny: s. 5 (Pomnik przed Białym Domem) plherrera/iStock/Getty Images; s. 7 (Wiec partyzantów Wietkongu) Pictures from History/Getty Images Gallo; s. 9 (Żołnierze amerykańscy w dżungli) US Archiv ARCWEB; s. 10 (Zwłoki Wietnamczyków zabitych w My Lai) Pictures from History/Getty Images Gallo, (Mieszkańcy Hue identyfikują szczątki najbliższych) CPA Media Pte Ltd / Alamy Stock Photo/BE&W, (Gwardia Narodowa rozpędza manifestację na Uniwersytecie w Kencie) Howard Ruffner/Getty Images Gallo; s. 11 (Gen. Nguyen Ngoc Loana zabija oficera Wietkongu) GRANGER - Historical Picture Archive / Alamy Stock Photo/BE&W; s. 12 (Odbierania dzieci matce w khmerskim więzieniu) Francoise De Mulder/Getty Images Gallo; s. 13 (Karykatura z prasy zachodnioeuropejskiej z początków lat 70. XX w., ukazująca konflikt arabsko-izraelski) Leslie Gibbard, „The Daily Telegraph"; s. 14 (Policjant kontrolujący bezpieczeństwo w 1973 r.) Hum Historical/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 15 (Demonstranci pod Białym Domem) BE&W; s. 16 (Ajatollah Ruhollah Musawi Chomejni po powrocie do Teheranu) Michel Setboun/Getty Images Gallo; s. 19 (Leonid Breżniew) Zbigniew Matuszewski/PAP, (Ernesto Che Guevara) GRANGER/Granger History Collection/Forum; s. 20 (Salvador Allende podczas obrony Pałacu Prezydenckiego) Serge Plantureux/Getty Images Gallo; s. 22 (Flaga Angoli) GOLDMAN99/Shutterstock.com, (Godło Mozambiku) Robert Paul Laschon/Shutterstock.com, („Stop rosyjskiej i kubańskiej agresji w rogu Afryki" – napis na murze domu) GYSEMBERGH Benoit/Getty Images Gallo; s. 24 (Żołnierze wietnamscy pilnują chińskich jeńców wojennych) Jean-Claude LABBE/Getty Images Gallo; s. 26 (Sowieckie rakiety SS-4 podczas defilady na placu Czerwonym w Moskwie) Sovfoto/BE&W; s. 27 (Francuski plakat antynuklearny z ok. 1975 r.) Universal History Archive/Getty Images Gallo, (Sowiecki plakat antywojenny z 1972 r.) Allan Gamborg/ Bridgeman Images/Photo Power; s. 29 (Henry Kissinger w Chinach) Bettmann/Getty Image; s. 30 (Podpisanie układu SALT 1) Bridgeman Images/Photo Power; s. 31 (Karykatura Fritza Alfreda Behrendta ukazująca Jimmy'ego Cartera i Leonida Breżniewa w czasie negocjacji układu SALT 2) Fritz Behrendt; s. 32 (Logotyp OBWE) reprodukcja, (Ceremonia podpisywania Aktu końcowego KBWE) AKG IMAGES Gmbh/BE&W; s. 34 (Zbigniew Brzeziński) Czeslaw Czaplinski/FOTONOVA/East News, (Prezydent Egiptu Muhammad Anwar as-Sadat po przemówieniu w Knesecie) East News; s. 37 (Demonstracja w Berlinie Zachodnim przeciw wojnie wietnamskiej) ullstein bild/BE&W; s. 38 (Willy Brandt przed Pomnikiem Bohaterów Getta) Stanisław Czarnogórski/PAP, (Wschodnioniemieckie blokowisko w latach 80. XX w.) INTERFOTO/Alamy Stock Photo/ BE&W; s. 39 (Zatrzymanie przez Stasi mężczyzny podejrzanego o działalność antypaństwową) Odyssey-Images/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 40 (Odsłonięcie tablicy na ratuszu w Westerland) CARSTEN REHDER/PAP; s. 41 (Protest Związku Wypędzonych w latach 70. XX w.)Klaus Rose/BE&W; s. 42 (Katowice 1948 r. Budowa osiedla domów fińskich) PAP/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 44 (Al. Gierymski, Żydówka z pomarańczami) reprodukcja; s. 46 (Papież Paweł VI i patriarcha Konstantynopola Athenagoras I) ASSOCIATED PRESS/East News; s. 48 (Symbole religijne na okładce książki) Davizro Photography/Shutterstock.com, (Tunel do nieba) IgorZh/Shutterstock.com; s. 50 (Spotkanie kardynała Agostino Casarolego z Josipem Broz Tito) Keystone Press/ Alamy Stock Photo/BE&W, (Papież Paweł VI) SuperStock/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 51 (Karol Wojtyła) Tim Graham/Alamy Stock Photo/BE&W, (Homagium prymasa Stefana Wyszyńskiego) PAP/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 52 (Jan Paweł II i królowa Elżbieta II) Anwar Hussein/PAP, (Jan Paweł II i Michaił Gorbaczow z żoną) PAP; s. 53 (Zamach na Jana Pawła II) ITALFOTO/SIPA/ East News, (Jan Paweł II i Mehmet Ali Ağca) BOCCON-GIBOD/East News; s. 56 (Kardynał Agostino Casaroli i Józef Czyrek) PAP/ CAF/Marek Broniarek; s. 57 (Deng Xiaoping) PA Images/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 59 (Hala fabryczna w jednej z chińskich fabryk) Alain Le Garsmeur China Archive/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 61 (Zdjęcia flagi brytyjskiej w Hongkongu) KIMIMASA MAYAMA/East News; s. 62 (Pomnik Bogini Demokracji na placu Tian'anmen) Peter Charlesworth/ LightRocket/Getty Images; s. 63 (Nieznany mężczyzna próbuje zatrzymać czołgi podczas masakry na placu Tian'anmen) Archive Photos/Getty Images Gallo; s. 65 (Bezdomni przeczesujący wysypisko śmieci w USA) Hum Images/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 67 (Amerykańska piechota morska w Grenadzie) Bettmann/Getty Images Gallo, (Ronald Reagan) GL Archive/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 68 (Pomnik ofiar wojny wietnamskiej) Greg Balfour Evans/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 69 (Protest brytyjskich górników) Bride Lane Library/Popperfoto/Getty Images Gallo, (Spotkanie premier Margaret Thatcher i Michaiła Gorbaczowa) peter jordan/ Alamy Stock Photo/BE&W; s. 70 (Margaret Thatcher) David Cole/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 73 (Edward Gierek) Lozynski/ REPORTER, (Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie) Wojtek DRUSZCZ; s. 74 (Bon towarowy do Pewexu) domena publiczna; s. 75 (Maluch z przyczepą kempingową) Adam Staskiewicz/East News; s. 76 (Huta Katowice) Lech Zielaskowski/ WSiP, (Budowa Portu Północnego w Gdańsku) Krzysztof Kamiński/PAP, (Kopalnia węgla kamiennego w Bogdance) Lech Zielaskowski/PAP, (Budowa trasy Warszawa–Katowice) Andrzej Rybczyński/PAP, (Dworzec Centralny w Warszawie) Wojciech Wójtowicz/WSiP, (Budowa Centralnej Magistrali Kolejowej) Woody Ochnio/PAP; s. 78 (Spotkanie przywódców partii komunistycznych w Moskwie w grudniu 1976 r.) PAP; s. 79 (Płk Piotr Klimuk i mjr Mirosław Hermaszewski w 1978 r.) Archiwum Hermaszewski/East News, (Edward Gierek w czasie Niedzieli Czynu Partyjnego) Jan Morek/PAP; s. 81 (Stanisław Stomma w Sejmie) reprodukcja; s. 84 (Taśma montażowa motocykli WSK) NAC; s. 85 (Robotnicy radomscy pod siedzibą KW PZPR) PAP, (Radom 1976 – smugi po granatach łzawiących) PAP; s. 86 (Wiec poparcia dla polityki Edwarda Gierka) Wojciech Stan/PAP; s. 87 (Kartki żywnościowe z 2. połowy lat 70. XX w.) Jan Morek/PAP; s. 88 (Zima stulecia – narciarz) Jan Morek/PAP, (Zima stulecia – autobus) Andrzej Rybczyński/PAP; s. 92 (Zebranie KSS KOR w mieszkaniu prof. Edwarda Lipińskiego) Garwacki/ FOTONOVA s. 93 (Antoni Macierewicz rozdaje ulotki KOR na Starym Mieście) Marcin Jabłoński/zbiory Ośrodka KARTA; s. 94 (Spotkanie Rady Sygnatariuszy ROPCiO) Janusz Krzyżewski, zbiory Ośrodka KARTA, (Logotyp KPN) reprodukcja; s. 95 (Ulotka WZZ Wybrzeża) IPN; s. 96 (Głodówka członków KOR w kościele Św. Krzyża) Janusz Krzyżewski, zbiory Ośrodka KARTA, (Spotkanie KOR na cmentarzu) NN, zbiory Ośrodka KARTA (z archiwum rodzinnego Jacka Kuronia); s. 97 (Tajna drukarnia Niezależnej Oficyny Wydawniczej NOWA) Tomasz Michalak/FOTONOVA; s. 98 (Msza św. na placu Zwycięstwa w Warszawie podczas pielgrzymki Jana Pawła II) PAP/Ireneusz Radkiewicz; s. 107 (Postulaty Solidarności na murze) Sven Dannenberg/ Alamy Stock Photo/BE&W; s. 110 (Anna Walentynowicz) Wojtek Laski/East News; s. 112 (Lech Wałęsa) PAP/Stefan Kraszewski; (Tablice z 21 postulatów Solidarności) Lukasz Dejnarowicz/Forum; s. 113 (Brama Stoczni Gdańskiej podczas strajku w sierpniu 1980 r.) Chris Niedenthal/Forum; s. 116 (Gdańskiej grafik Jerzy Janiszewski) PAP/Janusz Uklejewski; s. 117 (Lech Wałęsa podpisuje porozumienie z rządem 31 sierpnia 1980 r.) Marc BULKA/Gamma-Rapho/Getty Images; s. 118 (Pomnik Poległych Stoczniowców) Matyas Rehak/Shutterstock.com; s. 119 (plakat *Kardiogram* Cz. Bieleckiego) Czesław Bielecki; s. 121 (Płk Ryszard Kukliński) Archiwum Franciszka Puchały/EAST NEWS; s. 122 (Pogrzeb kardynała Stefana Wyszyńskiego) Joseph P. Czarnecki/East News; s. 123 (Wojciech Jaruzelski) Wojtek Laski/East News; s. 124 (karykatura Zbigniewa Ziomeckiego zamieszczona w „Tygodniku Solidarność") reprodukcja; s. 125 (Posterunek przy jednej z tras wylotowych z Warszawy) Wojtek Laski/East News; s. 126 (Transporter wojskowy przed kinem „Moskwa") Chris Niedenthal/Forum; s. 127 (Internowani

członkowie władz Solidarności w Białołęce) Archiwum Ośrodka Karta, (Ulotka Solidarności – kopalnia Wujek) reprodukcja, (Halina Eysymont, *Portrety dziewięciu górników kopalni „Wujek"*) Erazm Ciolek/Forum; s. 128 (Symbol Solidarności Walczącej) reprodukcja, (Symbol Federacji Młodzieży Walczącej) Jacek Wiejski Gorski/Wikipedia, (Symbol Ruchu Wolność i Pokój) Andrzej Budek; s. 129 (Opornik) Avanakapti/Wikipedia, (Manifestacja na Starym Mieście w Warszawie w 1982 r.) Chris Niedenthal/Forum; s. 130 (Karykatura stanu wojennego) Archiwum IPN; s. 131 (Danuta Wałęsa w towarzystwie syna Bogdana odbiera 10 grudnia 1983 r. w Oslo Pokojową Nagrodę Nobla) Wojtek Laski/EAST NEWS; s. 132 (Papież Jan Paweł II) Chris Niedenthal/Forum, (Jan Paweł II i gen. Jaruzelski w Belwederze) Wojtek Laski/East News, („Tatry w czerwcu") Jacek Fedorowicz; s. 133 („Z mroków średniowiecza – krucjata przeciwko Polsce") Wojtek Laski/East News; s. 134 (Ks. Jerzy Popiełuszko) PAP/Grzegorz Rogiński, (Pogrzeb ks. Popiełuszki) Macierzynski/Reporter; s. 137 (Ceremonia otwarcia igrzysk olimpijskich w Moskwie) Tony Duffy/Getty Images Sport Classic, (Zgrupowanie czołgów po zakończeniu manewrów Zapad '81) L. Iakutin/Sputnik Images/BE&W; s. 138 (Praca w sowieckim kołchozie) Wojtek Laski/East News, (Sowiecki plakat propagandowy z lat 70. XX w.) Allan Gamborg/Bridgeman Images/PhotoPower; s. 139 (Aleksander Sołżenicyn) PAP/EPA/YURI KADOBNOV; s. 141 (Wnętrze sklepu mięsnego w Krakowie) PAP/Maciej Sochor; s. 143 (Kadr z filmu *300 mil do nieba*) INPLUS/East News; s. 144 (Mathias Rust ląduje w Moskwie w 1987 r.) ASSOCIATED PRESS/East News; s. 145 (Michaił Gorbaczow) Photo12/BE&W; s. 146 (Pierwsza w ZSRS szwalnia jeansów) Wojtek Laski/East News; s. 148 (Skutki eksplozji i pożaru w Czarnobylu) TASS/ASSOCIATED PRESS/East News, (Michaił Gorbaczow i Ronald Reagan) BARRY THUMMA/ASSOCIATED PRESS/East News; s. 150 (Oddziały sowieckie opuszczają Afganistan) Wojtek Laski/EastNews; s. 152 (*Lodołamacz Gorbaczow*, karykatura Luisa Murschetza) reprodukcja; s. 154 (Patrol WSW na bazarze Różyckiego) Wojtek Laski/East News, (Plakat zachęcający do udziału w referendum) Wojtek Laski/East News; s. 155 (Msza św. w Gdańsku) PAP/Jerzy Ochoński, (Grupa robotników Stoczni Gdańskiej) Maciej Macierzynski/Reporter; s. 156 (Debata Wałęsa–Miodowicz) Wojtek Laski/East News; s. 157 (Inauguracja obrad Okrągłego Stołu) PAP/Damazy Kwiatkowski; s. 159 (Rozmowa Lecha Wałęsy z grupą doradców w Magdalence) dar Czesława Kiszczaka/Muzeum Niepodległości/East News; s. 160 (Manifestacja przeciwników porozumień Okrągłego Stołu) DRUSZCZ WOJTEIC/AFP/East News; s. 162 (Plakat wyborczy Solidarności z 1989 r. autorstwa Tomasza Sarneckiego) Tomasz Sarnecki; s. 164 (Tadeusz Mazowiecki w Sejmie) Chris Niedenthal/Forum; s. 165 (Plakat wyborczy Solidarności" 0 % – 35 % – 100 %) Andrzej Budek; s. 168 (Spotkanie działaczy KOR i Karty 77 na Śnieżce) CTK; s. 169 (Václav Havel) Allstar Picture Library Ltd/Alamy Stock Photo/BE&W, (Msza św. w Stoczni Gdańskiej) PAP/Stanisław Markowski; s. 170 (Obrady węgierskiego Trójkątnego Stołu) PAP/MTI/LAJOS SOOS; s. 171 (Pogrzeb Imre Nagy'a) Peter Jordan/Alamy Stock Photo/BE&W, (Czechosłowaccy studenci palą świece przed kordonem milicyjnym) Sovfoto/BE&W; s. 172 (Václav Havel przemawia do tłumów) Sovfoto/BE&W; s. 173 (Żołnierze rumuńscy w walce z Securitate) Patrick Durand/Sygma/Getty Images; s. 174 (Karykatura z prasy zachodniej na temat wydarzeń w NRD) reprodukcja; s. 175 (Mieszkańcy Berlina świętują w listopadzie 1989 r.) kaiser/BE&W; s. 176 (Helmut Kohl) peter jordan/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 178 (Bałtycki łańcuch w sierpniu 1989 r.) Yuryi Abramochkin/Sputnik/BE&W; s. 179 (Litewscy cywile blokują drogę sowieckim czołgom) AFP/EAST NEWS, (Borys Jelcyn, stojąc na czołgu, przemawia do mieszkańców Moskwy) PAP/EPA/Diane-Lu Hovasse; s. 180 (Borys Jelcyn) Ann Ronan Picture Library/Photo12/BE&W; s. 182 (Vukowar) BOULAT ALEXANDRA/SIPA/East News; s. 183 (Pogrzeb ofiar ze Srebrenicy) Arne Hodalic/The Image Bank Unreleased/Getty Images; s. 184 (Karykatura Gorbaczowa) Edmund Valtman/Library of Congress; s. 185 (Usunięcie pomnika Feliksa Dzierżyńskiego w Warszawie) WOJTEK DRUSZCZ/AFP/EAST NEWS; s. 188 (Leszek Balcerowicz) ullstein bild/ullstein bild/BE&W; s. 189 (Jarmark Europa, Handel na koronie stadionu) PAP/Damazy Kwiatkowski, (Jarmark Europa, Targowisko) Adam Nocoń/East News; s. 190 (Opuszczona kopalnia Julia w Wałbrzychu) Wojciech SZARLINSKI/East News, (Biedaszyby) M.STELMACH/WPROST/East News, (Jacek Kuroń rozdaje zupę) Elzbieta Oyrzanowska/East News; s. 191 (Warszawska Giełda Papierów Wartościowych 1991) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA; s. 192 (Świadectwo Programu Powszechnej Prywatyzacji) Wikipedia [Public Domain]; s. 193 (Protest pod Belwederem) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA; s. 194 (Lech i Jarosław Kaczyńscy w 1990 r.) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA; s. 195 (Przekazanie insygniów prezydenckich) PAP/Jan Morek, (Flagi) Jan KUCHARZYK/East News, (Ordery) Piotr Molecki/East News; s. 197 (Lech Wałęsa składa przysięgę prezydencką) PAP/Janusz Mazur; s. 202 (*Sejmik szlachecki*, obraz J. P. Norblina) Public Domain; (Premier Tadeusz Mazowiecki oddaje głos w wyborach samorządowych) Witold Jaroslaw Szulecki/East News; s. 204 (Blokada legalnej eksmisji najemcy lokalu w Warszawie) Jacek Wajszczak/REPORTER; s. 206 (Stowarzyszenie na rzecz Ochrony Krajobrazu Kulturowego Mazur SADYBA) reprodukcja, (Znak Związku Ochotniczych Straży Pożarnych) reprodukcja, (Fundacja ITAKA) reprodukcja; s. 208 (Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego) reprodukcja, (Komitet do spraw Pożytku Publicznego) reprodukcja, (Fundusz Wspierania Organizacji Pożytku Publicznego) reprodukcja, (Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy) reprodukcja, (Caritas) Caritas Polska, (Fundacja WWF) reprodukcja, (Fundacja Dzieciom „Zdążyć z Pomocą") reprodukcja; s. 209 (OPP 1,5 %) reprodukcja; s. 213 (Popiersie Arystotelesa) Jastrow (2006)/Wikipedia [Public domain]; s. 216 (Posąg Temidy) Kaspars Grinvalds/Shutterstock.com; s. 227 (Sala sejmowa) Aleksiej Witwicki/Forum; s. 228 (Amerykańscy żołnierze w Panamie w 1989 r.) jean-Louis Atlan/Sygma/Getty Images; s. 229 (Francis Fukuyama) DAVID HARTLEY/REX/Shutterstock/East News, (Samuel Huntington) Basso CANNARSA/Opal/EAST NEWS, (Zbigniew Brzeziński) Marty Lederhandler/ASSOCIATED PRESS/East News; s. 231 (George H.W. Bush) GL Archive/Alamy Stock Photo/BE&W, (Rozmowa Michaiła Gorbaczowa i George'a Busha u wybrzeży Malty) CNP/Sipa USA/East News; s. 232 (Saddam Husajn) Chip HIRES/ Gamma-Rapho/Getty Images; s. 234 (Płonące szyby naftowe w Kuwejcie) Lightroom Photos/TopFoto/Forum, (Demonstracja poparcia dla Saddama Husajna w Jordanii) Barry Lewis/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 236 (Ulotka dla żołnierzy irackich) Webbstock/Alamy Stock Photo/BE&W, (Widok na Dworzec Centralny w Warszawie w latach 90. XX w.) Witold Jaroslaw Szulecki/East News; s. 238 (Uroczystość wycofania wojsk kubańskich z Angoli) Patrick AVENTURIER/Gamma-Rapho/Getty Images; s. 239 (Żołnierz francuski w Somalii) Patrick ROBERT/Sygma/Getty Images; s. 240 (Obóz uchodźców z plemienia Hutu) Bruce Brander/Science Source/EAST NEWS, (Problem z wodą w Afryce) Jake Lyell/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 242 (*Apartheid*, plakat Alberto Blanco) Bridgeman Images/PhotoPower, (Nelson Mandela) Allstar Picture Library Ltd/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 243 (Prezydent RPA Frederik de Klerk i Nelson Mandela) Gallo Images/Rex Features/EAST NEWS; s. 244 (Hamburger) Valentyn Volkov/Shutterstock.com, (Głodujący w Afryce) Carl Purcell/Photo Researchers/East News; s. 247 (Spowiedź w jednym z kościołów w Chinach) Godong/Alamy Stock Photo/BE&W, (Msza beatyfikacyjna polskich misjonarzy w Peru) PAP/EFE/Stringer;s. 249 (Jacques Delors) Allstar Picture Library Ltd/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 252 (Podpisanie traktatu z Maastricht) ISOPRESSSENEPART/EAST NEWS; s. 253 (Flaga Norwegii) Olha Insight/Shutterstock.com, (Flaga Szwajcarii) Olha Insight/Shutterstock.com, (Niewielkie przejście graniczne między RFN a Belgią) AlanWrigley/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 255 (Siedziba Europejskiego Banku Centralnego we Frankfurcie nad Menem) kavalenkava/Shutterstock.com; s. 258 (Jan Paweł II podczas spotkania z władzami RP w 1991 r.) PAP/Jan Morek; s. 259 (Wyprowadzenie sztandaru PZPR) PAP/Damazy Kwiatkowski; s. 260 (Jan Olszewski i marszałek Sejmu Wiesław Chrzanowski) Witold Jaroslaw Szulecki/East News; s. 261 (Manifestacja zwolenników Porozumienia Centrum) Andrzej Iwanczuk/REPORTER; s. 262 (Debata Wałęsa-Kwaśniewski)

Andrzej Iwanczuk/REPORTER; s. 263 (Prezydent Aleksander Kwaśniewski podpisuje Konstytucję) PAP/Damazy Kwiatkowski, (Znak Akcji Wyborczej „Solidarność") reprodukcja; s. 264 (Premierzy III RP) PAP/J. Turczyk; s. 265 (Podpisanie konkordatu) Michal Sadowski/Forum; s. 278 (Twój głos ma moc –plakat) reprodukcja; s. 283 (św. Tomasz z Akwinu) Science History Images/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 288 (Ślub cywilny) Daniel Dmitriew/Forum, (Ślub kościelny) wideonet/Shutterstock.com; s. 297 (Eleonor Roosevelt) NARA/Wikipedia [Public Domain]; s. 306 (Odsłonięcie pomnika Żołnierzy Wyklętych w Mielcu) PAP/Darek Delmanowicz; s. 307 (Proces autorów stanu wojennego) PAP/Tomasz Gzell; s. 308 (Pomnik ku czci górników kopalni Wujek) Polczynski/REPORTER; s. 310 (Zdjęcia na tło) MeganBrady/Shutterstock.com, (Gra z okazji rocznicy bitwy o Anglię) PAP/Grzegorz Jakubowski, (Prezentacja raportu Stroopa) PAP/Grzegorz Jakubowski; s. 311 (Ekshumacje IPN na Powązkach) PAP/Tomasz Gzell; s. 312 (Teczka personalna TW) Wojciech Druszcz/REPORTER; s. 318 (Wojska rosyjskie opuszczają Borne Sulinowo) PAP/Jerzy Undro, (Borne Sulinowo) Leszek Wroblewski/REPORTER, (Msza pojednania w Krzyżowej) PAP/DPA/Martin Athenstädt; s. 319 (Jelcyn w Dolince Katyńskiej na Powązkach) PAP/PAI/Cezary Słomiński, (Przekazanie dokumentów katyńskich) PAP/Janusz Mazur; s. 320 (Z. Brzeziński i J. Nowak-Jeziorański) Bohdziewicz/REPORTER; s. 321 (Przystąpienie Polski, Czech i Węgier do NATO) JOHN RUTHROFF/AFP/EAST NEWS; s. 322 (Polscy żołnierze w Afganistanie) Maksymilian Rigamonti/REPORTER; s. 324 (Podpisanie Traktatu Akcesyjnego w Atenach) PAP/Radek Pietruszka; s. 325 (Manifestacja mieszkańców Warszawy 1 maja 2004 r.) Kacper Pempel/REPORTER, (Ulotka przeciwników integracji) reprodukcja; s. 334 (Harcerze) Aleksiej Witwicki/Forum; s. 337 (Defilada chińskich jednostek pancernych) Kremlin Pool/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 338 (Zakończenie igrzysk w Pekinie) Xinhua/Photoshot/REPORTER; s. 339 (Pomnik przywódców Korei Płn.) Daniel Clarke/Alamy Stock Photo/BE&W, (Antyrządowa demonstracja w Kairze) Trinity Mirror/Mirrorpix/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 340 (Ruiny Aleppo) PAP/Abaca/Anadolu Agency/Ibrahim Ebu Leys; s. 341 (Produkcja części do Airbusa) Time-Snaps/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 343 (Pochówki ofiar COVID w Meksyku) Leonardo Casas/Eyepix Group/Future Publishing/Getty Images, (Pochówki ofiar COVID we Włoszech) Piero Cruciatti/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 348 (Atak na WTC) PAP/EPA/AFPI/SETH MCCALLISTER; s. 351 (Amerykańscy żołnierze w Afganistanie) WORLD HISTORY ARCHIVE/BE&W; s. 352 (Scena na lotnisku w Kabulu) OMAR HAIDIRI/AFP/East News; s. 354 (Uciekinierzy z Mosulu) Young G. Kim/Rise Images/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 355 (Demonstracja „Charlie Hebdo") Dyd Fotografos/Geisler-Fotopress/DPA/ZUMA/BE&W; s. 356 (GROM w Umm Kasr w Iraku) PH1 (SW) ARLO ABRAHAMSON, USN/Wikipedia [Public Domain], (Więzień ISIS) Balkis Press/ABACA./EAST NEWS, (Więzień w Guantanamo) Andres Leighton/ASSOCIATED PRESS/East News; s. 360 (Euro greckie) Benny Marty/Shutterstock.com, (Euro irlandzkie) Benny Marty/Shutterstock.com, (Euro litewskie) Jjustas/Shutterstock.com, (Euro watykańskie) Double-Matt/Shutterstock.com; s. 364 (Prezydent Lech Kaczyński ratyfikuje traktat lizboński) Andrzej Stawinski/REPORTER, (Angela Merkel) Stefan Kiefer/BE&W; s. 366 (Kryzys migracyjny w 2015 r.) Maciej Moskwa/NurPhoto/Getty Images; s. 367 (Akcja ratunkowa u wybrzeży Libii) Adam Alexander/Alamy Stock Photo/BE&W, (Zwolennicy Brexitu) Zuma/SplashNews.com/East News, (Przeciwnicy Brexitu) David Cliff/Rex Features/East News; s. 368 (Premier Mateusz Morawiecki i prezydent Francji Emmanuel Macron) THIERRY MONASSE/REPORTER; s. 369 (Mieszkańcy Kijowa na placu Niepodległości) Sergei Grits/AP Photo/East News; s. 371 (Rosyjskie czołgi pod tzw. Białym Domem) Wojtek Laski/East News; s. 372 (Patriarcha Cerkwi Rosyjskiej Cyryl I i Władimir Putin) Oleg Varov/Russian Orthodox Church Press Service/AP/East News; s. 375 (Defilada na placu Czerwonym) Wojtek Laski/East News; s. 376 (Czeczeński terrorysta przygotowuje ładunki wybuchowe w Biesłaniu) Rex Features/EAST NEWS, (Rodzice i członkowie sił bezpieczeństwa wynoszą ranne dzieci) ZUMA Press, Inc./Alamy Stock Photo/BE&W; s. 378 (Prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski) Sarsenov Daniiar/Ukraine Presidency/Alamy Live News/BE&W; s. 379 (Rozbita rosyjska kolumna pancerna w Buczy) Carol Guzy/Zuma Press/Forum; s. 381 (Rosjanie porywają dzieci w Warszawie 1832) Wikipedia [Public Domain], (Manifestacja w obronie dzieci ukraińskich w Hadze) Charles M Vella/SOPA Images/ZUMA Press Wire/BE&W, (Kompletowanie transportu na Ukrainę) Wojciech Strozyk/REPORTER; s. 384 (Posiedzenie komisji śledczej badającej aferę Rywina) Maciej Macierzynski/Reporter, (Okres żałoby w Polsce po Janie Pawle II) Darek Redos/REPORTER; s. 385 (LOGO PiS) reprodukcja, (LOGO PO) reprodukcja; s. 389 (Lech Kaczyński i Donald Tusk) Adam Jagielak/Wprost/East News, (LOGO prezencji polskiej) Logo polskiej prezydencji w UE zostało nieodpłatnie udostępnione przez Polską Fundację Międzynarodowej Współpracy na rzecz Rozwoju „Wiedzieć jak"; s. 390 (Ofiary katastrofy smoleńskiej) Jan KUCHARZYK/East News; s. 381 (Rozbity Tu-154M) AFP/EAST NEWS, (Powrót trumien ze Smoleńska) Wawrzyniec Skoczylas/NAC, (Tłumy prze Pałacem Prezydenckim) Kalisz Paweł/NAC, (Pogrzeb Lecha Kaczyńskiego) Wawrzyniec Skoczylas/NAC; s. 392 (Prezydenci na pogrzebie W. Jaruzelskiego) Jerzy Dudek/East News, (Pogrzeb W. Jaruzelskiego) Justyna Rojek/East News; s. 393 (W. Jaruzelski) Wojtek Laski/East News, (R. Kaczorowski) PAP/Leszek Szymański, (L. Wałęsa) EAST NEWS, (Al. Kwaśniewski) pap_20020000_06R, (L. Kaczyński) PAP/Bartłomiej Zborowski, (B. Komorowski) PAP/Jacek Turczyk, (A. Duda) PAP/Jacek Turczyk; s. 397 (Gen. Wł. Sikorski oraz prezydent Wł. Raczkiewicz wizytują polskie oddziały we Francji) NAC; s. 398 (Order Orła Białego) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA, (Order Odrodzenia Polski) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA, (Insygnia prezydenckie – pieczęć) Tomasz Wierzejski/FOTONOVA, (Dziennik Ustaw z nominacją R. Kaczorowskiego) reprodukcja; s. 399 (Gen. Wł. Anders w Chicago) Mieczyslaw Karlicki Collection/East News; s. 400 (Sala w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego) Eastway/REPORTER; s. 401 (Poczty sztandarowe polonijnych drużyn harcerskich) Wojtek Laski/East News; s. 402 (Odsłonięcie Pomnika Katyńskiego w Nowym Jorku w 1991 r.) Czeslaw Czaplinski/FOTONOVA, (Jerzy Giedroyć w Maisons-Laffitte) Wojtek Laski/East News; s. 405 (Cmentarz w Surkontach) Joanna Borowska/Forum, (Plakaty A. Poczobut, A. Borys) Piotr Molecki/East News; s. 407 (Indianie kanadyjscy) Tim Graham/Robert Harding/EAST NEWS; s. 409 (Cancel culture) Lightspring/Shutterstock.com; s. 410 (Budka z chińskim jedzeniem) Wlodzimierz Wasyluk/Forum, (Budka z kebabem) Wojciech Krynski/Forum; s. 411 (Akt konfederacji warszawskiej) AGAD/Dok. perg. sygn. 4467; s. 414 (Tęcza na placu Zbawiciela) Pawel Wodzynski/East News; s. 417 (Stanisława Walasiewiczówna) NAC; s. 420 (Kawiarenka internetowa) Lou-Foto/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 421 (Amatorski kanał na platformie YouTube) R. Gucman/WSiP; s. 429 (Nagrywanie audycji radiowej w latach 30. XX w.) ART Collection/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 430 (Debata Nixon-Kennedy) Pictorial Press Ltd/Alamy Stock Photo/BE&W; s. 431 (Osama bin Laden w telewizji) SIPA/EAST NEWS, (Praca w redakcji) Fedorovekb/Shutterstock.com; s. 434 (Niszczejące zabudowania PGR) PAP/Stach Leszczyński; s. 435 (Centrum Warszawy) Mike Mareen/Shutterstock.com; s. 436 (Uroczystość podpisania deklaracji o zakupie czołgów Abrams) Wojciech Olkusnik/East News; s. 438 (Dworzec w Bielsku Podlaskim) Michal Kosc/Forum; s. 439 (Kolejka do rejestracji w szpitalu) PAP/Andrzej Grygiel; s. 441 (Farma wiatrowa na morzu) David_Maddock/Shutterstock.com, (Kraków w smogu) fotohuta/Shutterstock.com; s. 442 (Wyschnięte koryto Wisły w 2006 r.) PAP/Wojciech Szabelski.

Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne oświadczają, że podjęły staranie mające na celu dotarcie do właścicieli i dysponentów praw autorskich zamieszczonych utworów. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, przytaczając w celach dydaktycznych utwory lub fragmenty, postępują zgodnie z art. 27^1 ustawy o prawie autorskim. Jednocześnie Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne oświadczają, że są jedynym podmiotem właściwym do kontaktu autorów tych utworów lub innych podmiotów uprawnionych w wypadkach, w których twórcy przysługuje prawo do wynagrodzenia.